De Nieuwe Taalgids. Jaargang 43

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 43. J.B. Wolters, Groningen / Batavia 1950

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008195001_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

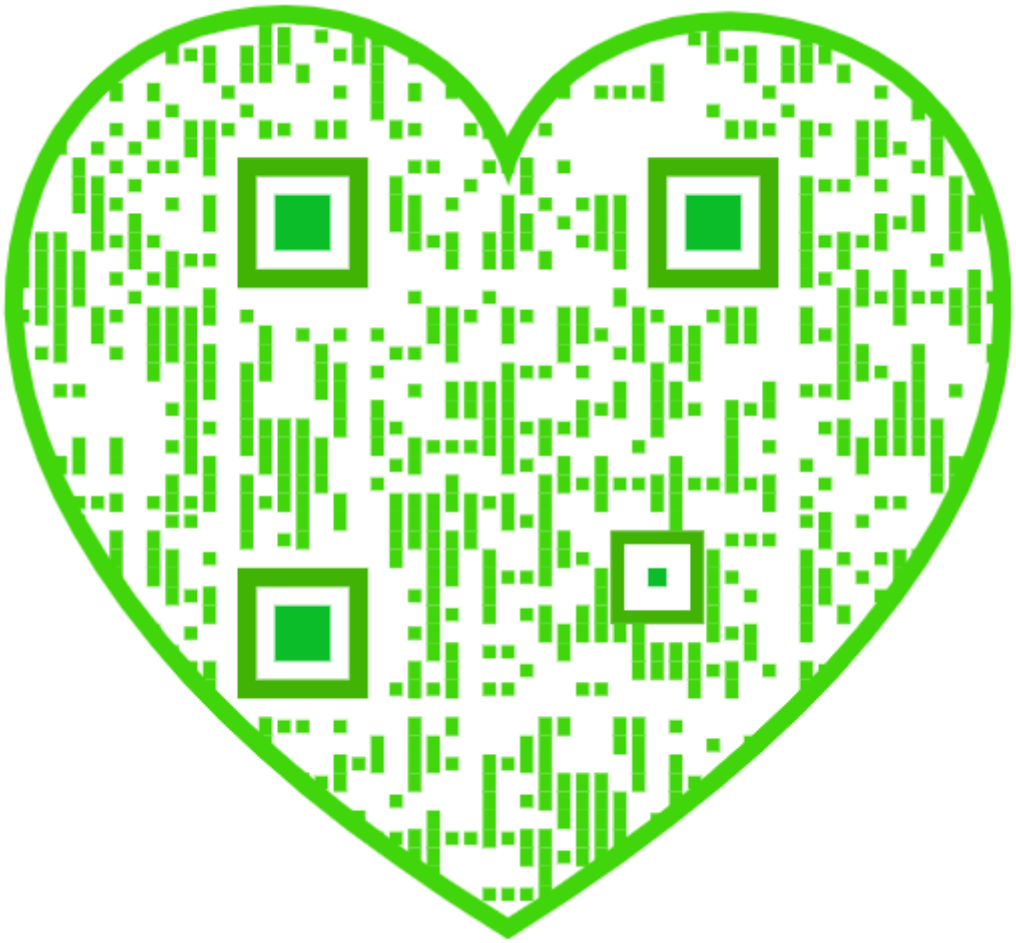

Inhoud.

	Blz.
D. BAX: Aloncius Prophecie	116
H.L. BEZOEN: Slachtrijp en stootvast	49
H.L. BEZOEN: Voor schut staan, verschut lopen	228
J.C. BRANDT CORSTIUS: Betje Wolff is het niet alleen	212
G. BROM, Hooft en de Bijbel	56
LUC. DEBAENE: Middelnederlandse ridderepiek en latere prozaromans	84
GILBERT DEGROOTE: De 'Moriae Encomion' in het Nederlands	104
P. DEZAIRE: Een 'moeilijk' sonnet van J. Perk	16
J. ELEMA: De sociale achtergrond der novellen van Theun de Vries	65
D. TH. ENKLAAR: Reinaerdiana, die niet en waren vulscreven	12
D. TH. ENKLAAR: 'Bij alle doode papen'	180
C.B. VAN HAERINGEN: De hoofdvormen van het Nederlandse werkwoord	20
C.B. VAN HAERINGEN: De nieuwe Van Dale	203
A.G.J. HERMANS: Jagerstaal	28
J. KAMERBEEK JR.: Busken Huet en Nietsche over 'Decadentie'	268
W. KRAMER: Het wezen van Gezelle's natuurpoëzie	34
W. KRAMER: Grammatische structuurverschuivingen in dichtertaal	278
K. KOOIMAN: Hij	324
J.H. VAN LESSEN: Bestaan er 'participia praeverbalia'	153
J.H. VAN LESSEN: Verengelen	291

KAREL MEEUWESSE: Onopgemerkt werk van Jan Luyken 241

KAREL MEEUWESSE: Goddelycke Aandachten, een teruggevonden werkje van Petrus Serarius 317

J.L. MICHELS: Lodder 52

J.L. MICHELS: Cento 55

J.L. MICHELS: De Brune over Hooft 178

J.L. MICHELS: Geesteshouding 181

J.L. MICHELS: De par deça 210

J.L. MICHELS: Vertalen en overzetten 230

J.L. MICHELS: Nogmaals over het pronomen UE 288

L.C. MICHELS: Verschut - voor schut 289

L.C. MICHELS: Dichtkunst, dichtkunde 299

L.C. MICHELS: Macharius - Maskaroen 333

JEF NOTERMANS: De Sint Servaaslegende van Henric van Veldeke in een nieuw gewaad 231

M.A.F. OSTENDORF: U(w) aller aandacht wordt gevraagd 174

P.C. PAARDEKOOPER: Als en dan bij vergelijkingen 160

P.C. PAARDEKOOPER: U en UE (aanvulling) 222

P.C. PAARDEKOOPER: De verhouding spreek-taal, getoetst aan een diachronische woordaccent-kwestie 253

MARIE RAMONDT: Vondel, Mucedorus en Pieter Breughel 10

J.W.F.X. DE RIJK: Leven als God in Frankrijk 225

GERLACH ROYEN O.F.M.: Van millioenairs en zo 97

GERLACH ROYEN O.F.M.: Wat zal het zijn: i of ie 270

P.J. SIMONS: Moderne en antieke taalwetenschap. Vergelijkingen en synthesen 75

W.A.P. SMIT: Notities van een lezer VI 115

W.A.P. SMIT: Nieuwe Vondel-literatuur I 336

CHR. STAPELKAMP: Floris ende Blanchefloer vs. 2194 32

CHR. STAPELKAMP: Nog eens aantekeningen bij de poëzie van Jac. Revius 129

W.H. STAVERMAN: Varianten bij Busken Huet 42

JO STEENBERGEN: Een kleinigheid over referein en refrein 311

H.W. VAN TRICHT: Het hoogmoedsmotief in Van Eeden's drama's 284

P.A.F. VAN VEEN: Enkele opmerkingen bij de rijmen in Coornherts Wellevenskunste 168

MEA VERWEY: Albert Verwey over Lodewijk van Deyssel 193

C.G.N. DE VOOYS: Engelse invloed op het Nederlands 93

C.G.N. DE VOOYS: Omgangstaal in het begin en tegen het einde van de zeventiende eeuw 129

C.G.N. DE VOOYS: Opmerkingen over het taalgebruik van Pieter Langendijk 305

J.H. VAN WAVEREN: Bijzonder, bizonder of biezonder? 227

A. WEIJNEN: Een afstandsgroep uit de volkstaal 54

A.J.J. DE WITTE: Een psychologische grammatica? 1

BOEKBEOORDELINGEN.

	Blz.
C.B. VAN HAERINGEN: *Herkomst en groei van het Afrikaans* door G.G. Kloeke	182
C.B. VAN HAERINGEN: *Middelnederlandse Spraakkunst II Klankleer* door A. van Loey	298
C.B. VAN HAERINGEN: *Wieringer land en leven in de taal* door Dr. J.C. Daan	345
W.A.P. SMIT: *Het zuiver accoord. Elementaire versleer met Bloemlezing*, door Dr. J.E. van der Laan	56
W.A.P. SMIT: *Bij het lezen van Albert Verwey's gedichten* door Is P de Vooys	295
W.A.P. SMIT: *De reis van Sinte Brandaan* door Dr. Maartje Draak	296
C.G.N. DE VOOYS: *De Spieghel der menscheliker behoudenisse*. Uitgegeven en toegelicht door Dr. L.M. Fr. Daniëls O.P.	57
C.G.N. DE VOOYS: *Bredero*, door Dr. J.A.N. Knuttel	117
C.G.N. DE VOOYS: *Sinnepoppen van Roemer Visscher*, door Dr. L. Brummel	118
C.G.N. DE VOOYS: *Structuurschema's van de zin in Middelnederlands geestelijk proza* door J.A.M. Pulles (Nijmeegs proefschrift)	184
C.G.N. DE VOOYS: **De geest over de wateren. Litteraire en wijsgerige essays**, door J.A. Rispens	234
C.G.N. DE VOOYS: *Steekproeven*, door Dr. G. Stuiveling	343

AANKONDIGINGEN EN MEDEDELINGEN.

Schilderkunst en Volkskunde bij Jeroen Bosch. - Drama en Toneel van Oost en	58

West door de tijden heen. - Is Michiel de Swaen de dichter van ‘De Menschwordingh’? - Zesentwintig biografieën. - De Letterkunde in Maastricht. - Uitstervende woorden. - Het toneel van de Rederijkers in de Bloeitijd. - Bilderdijk en de Kerk. - Nederduitse literatuur. - Lyriek en Leven (C.d.V.)

De Nederlanden - Vondel Jaarboek 1949 - Over het Vlaamsch genie - Archivalia betreffende Aagje Deken. Betje Wolff en personen uit haar kring. - De Stellingwervers en hun dialect. - ‘Nederlantsche tale’. - Dietsch en Duutsch. - Huldeboek Pater Dr. Bonaventura Kruitwagen O.F.M. - Nederlands Philologencongres. - Handelingen van het achttiende Vlaamse Philologencongres. Gent 19-21 April 1949. - Onomastica neerlandica. - De herkomst van de Afrikaanse taalschat. - De mijnen in onze letterkunde. - Kerkelijke Klassieken. - Verkenning van Zuid-Afrika. - Nomina Geographica Neerlandica. - Ontvangen boeken 119

Litterair-stilistische Studiën. - Nederlandse Homerus-vertalingen. - Over de perceelsnamen van het Nederlandse rivierkleigebied: Betuwe en Bommelerwaard. - De Wachter in het Rederijkersdrama. - Lessen in Literatuur. - Middelnederlandse teksten voor studiedoeleinden. - Geschiedenis en actualiteit der Frans-Nederlandse taalgrens. - Gevoelsintensiteit en vormanarchie in de dichtkunst. - In andermans vaarwater. - Refreinen van Anna Bijns. - Geert Teis Pzn. Zijn leven en zijn werk. - Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague 186

Van de ‘Rhetorike’ naar de Renaissance. - Nieuwe Afrikaanse poëzie. - Dagboekfragmenten van Balthazar Huydecoper. - Van analytische taalbouw naar nieuwe synthese. - Handelingen van de Kon. Commissie voor Toponymie en Dialectologie. - Nederlandse spreekwoorden, spreuken en zegswijzen. 235

- Nederlandse elementen in het Waalse dialekt van Luik. - Ontvangen boeken

Drift en bezinning. - Erasmus en de Bourgondische Nederlanden. - Die digter as intellektueel. - Moderne stijlstudie. - Literatuurwetenschap en filosofie 293

Overdiep's Stilistische Grammatica - Phrase en Paraphrase - De Groot en Heinsius en hun Zeeuwse vrienden - De Vlaamse literatuur sedert Gezelle - Het Boek in België - Dr. H.H. Knippenberg's Memoriaal - De herziening van Max Havelaar - Utrechtse volkstaal - Blauwvoet - Het leven een droom, de droom een leven. Een wandeling door de wereldliteratuur - ABC der letterkunde - Verleden, heden en toekomst van de dialectstudie van Overijsel en de Achterhoek - Nicolaus van Milst 347

BLADVULLINGEN.

	Blz.
Een komische verdraaiing (Johan van Delden)	9
Vernederlandsing in een Molière-vertaling (C.d.V.)	33
Engelse vertalingen van Nederlandse gedichten (A.M.J. van Spaendonck)	51
Mee als voorzetsel (L.C. Michels)	74
Geerten Gossaert's de verloren zoon (D. Bax)	92
Naïviteit of naïeviteit? (B. van den Berg)	92
Het aanraaklied (D. Bax)	96
Aanvulling (C.B.v.H.)	103
Baaizout (L.C. Michels)	139
‘Cetera non desunt’ (D.C. Tinbergen)	139
Een kroontje om (G.W. Wolthuis)	143
Heildiediges (F. Jansonius)	152
Rondeel en Kleengedichtje G. B(rom)	202
De verklaring van ‘heildidiges’ (F. Jansonius)	221
Het aanraaklied (J.J. Mak)	224
Een schip met zure appelen (A.G.J. Hermans)	229
Augustinus over de Taal (L.C.M.)	230
C'est par la qu'elle parle françois (G. Kazemier)	257
Vri = zeer? (D. Holzscherer)	261
De kop is mij oranje (Dr. J. Wesseling)	262
Willem van Hildegaersberch (D. Bax)	310
Ingekorte samenstellingen (C.B.v.H.)	316

UIT DE TIJDSCHRIFTEN.

Acta linguistica	128, 192, 304

Archiv für das Studium der neueren Sprachen	128
Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur	352
Bezinning	304
Critisch Bulletin	61, 125, 189, 238, 301, 350
De Gids	61, 125, 189, 238, 301, 350
Den Gulden Passer	240
De Nieuwe Stem	189, 350
De Vlaamse Gids	63, 126, 190, 239, 301, 351
Dietsche Warande en Belfort	63, 126, 190, 238, 302, 351
Driemaandelijkse Bladen	62, 128, 240, 304
Het Boek	64, 192
Het Boek van Nu	61, 125, 189, 238, 301, 350
It Beaken	128, 304, 352
Levende Talen	62, 127, 239, 303
Leuvense Bijdragen	62, 303
Mededelingen van de vereniging voor naamkunde	303
Museum	64, 128, 192, 240, 304
Nederlands Theologisch Tijdschrift	192
Nieuw Vlaams Tijdschrift	63, 126, 191, 239, 302, 351
Ontmoeting	352
Ons Eie Boek	64, 128, 304, 352
Ons Geestelijk Erf	192
Oud-Holland	192
Podium	352
Roeping	61, 189, 301, 351
Standpunte	63, 128
Streven	126, 352
Studia Catholica	352
Taal en Tongval	127
Tydskrif vir wetenskap en kuns	352
Tijdschrift voor Levende Talen	62, 190, 239, 303, 351
Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde	62, 127, 191, 239, 302

Verslagen en Mededelingen der Kon. Vlaamsche Academie 191
Volkskunde 64, 240, 352
Wending 126, 192

[Nummer 1]

Een psychologische grammatica?

Reeds vele jaren geleden werden grammatica en psychologie met elkaar geconfronteerd. De tijd rondom 1900 was voor de anthropologie de verblijdende periode van ontdekking op ontdekking. Met scheepsladingen vol werden nieuwe feiten binnengeloodst, en dat alles was zo flonkerend, zo enthousiasmerend en enerverend, dat maar weinig werd gedacht aan methodische verwerking. Nu de pakhuizen overvol zitten met te vlot gecatalogiseerde feiten eisen wij systematische verantwoording. In 1907 schreef J. van Ginneken zijn 'Principes de Linguistique psychologique'. Een zeer rijk materiaal aan taalfeiten wordt gevangen in de vier categorieën: représentation, l'intelligence et son adhésion, sentiment et appréciation, volonté et automatisme. Daardoor vinden we hier niet de 'Principes de Linguistique *psychologique*', maar de 'Principes de Psychologie *linguistique*' - zoals hij mij kort voor zijn dood edelmoedig toegaf.

F. Brunot zegt in het begin van z'n 'La Pensée et la Langue' (Paris 1922) dat zijn boek geen psychologie en geen grammaire is, maar uit alles blijkt dat hij wel degelijk zoekt naar de nieuwe grammatica. Het griekse synthetische taalschema past niet op onze meer analytische talen. Storten we ons echter niet in een chaotische opstapeling van verschijnselen, als we de vertrouwde grammatische grootheden vaarwel zeggen, vraagt hij zich af. Zijn oplossing luidt als volgt: er is een binding voor de zo grote verscheidenheid in de taalwereld n.l. alles dient tot uitdrukking van het denken. Hij plaatst dan zonder scrupels b.v. voorzetsels en voegwoorden in één hok, omdat ze allebei eenzelfde idee uitdrukken. Deze ideeën zijn: les êtres et les choses, les faits, les circonstances et les modalités, la caractérisation des êtres, des choses, des actes, les relations.

In 1947 is verschenen 'Essai de Grammaire Psychologique' van G. Galichet (Paris, Presses Universitaires). Galichet durft het nieuwe toverwoord, dat een oplossing voor het grammaticale probleem moet brengen, openlijk uit te spreken: een psychologische grammatica!

Weer passeert de geschiedenis van onze grammaire in vogelvlucht: de logische grammatica van Port Royal, de pogingen van de 18e en 19e eeuw, De Saussure, Bally, Séchehaye e.a. - in zijn bibliographie staan slechts in het Frans geschreven werken. Uitgebreid wordt het boek van Brunot becritiseerd. Deze studie steunt geheel op het grondprincipe van Brunot: taal is 'la pensée qui s'exprime', maar misschien juist daarom gevoelt Galichet de behoefte zich van zijn voorganger zo veel mogelijk te distanciëren. Bij Brunot vinden we volgens hem niet behandeld, wat nu eigenlijk een naam is, of een werkwoord, een onderwerp, attribuut of complement. Hij zoekt slechts de grammatische grootheden bijeen die een bepaalde gedachte uitdrukken, en tracht niet een gestructureerd geheel op te bouwen. 'Or c'est une vue structurale que nous essayons d'esquisser dans l'étude qui va suivre.... Au lieu de cataloguer les faits grammaticaux et d'entasser paragraphe sur paragraphe, nous avons voulu saisir la cohésion interne de notre langue, chercher ce qui constitue son unité, en remontant à la source première, c'est à dire aux fondements de la connaissance spontanée (p. XI)'. Die 'cohésion interne', die 'unité' zal bewerkstelligd worden door terug te

roeien naar de ‘source première’ d.i. de ‘connaissance spontanée’, want ‘les faits de langage sont essentiellement des faits psychologiques’, en het falen van de taal-

wetenschap is te wijten hieraan: ‘On n'a pas voulu voir que le problème grammaticale était, en son fond, un problème psychologique (p. XII)’, terwijl toch de nieuwe grammatica, zelfs naar zijn samenstelling, moet steunen op de psychologie: ‘.... seule, l'explication psychologique rend vraiment raison, en dernier ressort, de la structure d'une langue (p. XVI)’. Hoe nu wil Galichet de grammatica structureren?

Aan het begin van onze kennis staat ‘la pensée globale’, een intuïtief grijpen van het object in een ‘notion complexe’, waarin alles vervat ligt en waarop steeds alles teruggaat. Maar, als ik denk, kan heel de rijkdom van deze notie mij niet tegelijk voor de geest staan, want dan zou het denken een uiterst ingewikkelde en daarom onmogelijke operatie worden. Derhalve dient een representatie als substituut voor deze complexe eerste kennis, en deze representatie is een ‘image’, een beeld van het object van mijn denken. Zo kan een gendarme of het herinneringsbeeld van een gerechtshof voor mij het gerecht of de rechtvaardigheid vertegenwoordigen, de voorstelling van een paard het idee ‘dier’ enz. Men kan dus niet tegelijk alles bedenken wat heel de complexiteit van het eerste globale denken bevat, en daarom gebruikt men een dergelijk beeld als een politieagent of het apparaat van een rechtbank als representant voor de ‘notion complexe’: de rechtvaardigheid. Dit beeld in combinatie met het denkobject dat erdoor wordt gerepresenteerd noemt Galichet ‘image-concept’, beeld-begrip. Aan dit ‘image-concept’ nu kan een zinnelijk waarneembaar teken, ‘signe’ worden vastgehecht, een ‘signe visible ou audible’, b.v. het woord ‘gendarme’ of ‘rechtbank’, dat dus weer dat ‘image-concept’ vertegenwoordigt. Deze woorden, die de tekens zijn van het beeld-begrip, dat wil zeggen: die dat beeld-begrip oproepen en van de andere kant symbool zijn van dat beeld-begrip, zijn juist voorzover ze verbonden zijn met dat beeld-begrip wat de linguisten noemen het ‘image-verbale’, het woord-beeld. Dat woord-beeld is de synthese van de ‘notion complexe’, het ‘image-concept’ en het ‘signe’, ofwel het is het teken precies voorzover dat heenwijst naar het complexe eerste idee.

Welnu - de taal is juist het georganiseerde geheel van deze woord-beelden: ‘La langue est constituée par l'ensemble organisé de ces images verbales en systèmes psycho-logiques (et non seulement ‘logiques’) qui permettent l'expression de la pensée complexe (p. 4)’.

Moeten we dus in de psycho-linguistische eenheid zoeken naar de diepste kern, het stabiele element en de wezenlijke waarde, dan worden dezen gevonden in het eerste complexe idee, waarin alles wat volgt ligt opgesloten. De bedoeling van de taal is de woord-beelden voort te brengen, die zoveel en zo juist mogelijk hetgeen er in het eerste complexe idee ligt opgesloten tot uitdrukking brengen, en het zal de opgaaf van de grammatica zijn deze woord-beelden zo goed mogelijk te organiseren, zo systematisch mogelijk tot een overzichtelijke eenheid samen te binden. Voilà, la grammaire psychologique!

Wat betreft de fundamentele gegevens van het spontane kennen bestaan er twee essentiële elementen, die elkaar aanvullen en het weefsel bewerkstelligen van de wereld zoals die zich aan ons openbaart: ‘l'être et le procès’, het zijn en de werking. Deze twee elementen

kristalliseren zich wat betreft de woord-beelden tot de ‘espèce nominale’ en ‘espèce verbale’. Om geheel zichzelf te zijn moeten het zijn en de werking worden gepreciseerd en gekarakteriseerd, en daarvoor dienen ‘les espèces adjointes’: het adjectief en het bijwoord, en ‘les espèces intermédiaires’: de voorzetsels en voegwoorden. Het geheel van deze woord-beelden constitueert dus de afdeling van de grammatica met de bekende titel: ‘les espèces grammaticales’, de woordsoorten (p. 5). Zij vormen het grondweefsel, het fundament van de uitdrukking van het eerste idee.

Maar deze grondtrekken zijn voor een adequate uitdrukking van het eerste idee toch te algemeen. Hiermee komen we niet verder dan het vage en wazige ‘schaar’, ‘mouw’, ‘verbeteren’, ‘vlug’, ‘rechtstreeks’ enz. Ze moeten worden beperkt (limité) door de ‘catégories grammaticales’, de vormen: geslacht, getal, tijden en aspecten, actief en passief, modi en personen - en hiermee zijn we van het lexicale aangeland bij het grammaticale (p. 6).

Daardoor is echter nog niet de volledige complexiteit van het eerste idee en van de realiteit tot een adequate uitdrukking gekomen. Daarvoor dienen tenslotte te worden ingeschakeld de ‘rapports fonctionnels’ de zinsdelen (p. 8): het onderwerp, het werkwoordelijke, het voorwerp en de andere complementen, zoals het attribuut.

Met deze drie hoofdwaarden: les espèces grammaticales (woordsoorten), les catégories grammaticales (de vormenleer), les rapports ou fonctions grammaticales (de zinsdelen) wordt de eerste complexe notie en tegelijk de complexe realiteit in een toenemende complexiteit van meer vage en meer algemene weergave tot volledige bepaaldheid in woord-beelden tot uitdrukking gebracht. Deze drie waarden verschaffen Galichet de vanzelfsprekende verdeling in drie hoofdafdelingen van zijn psychologische grammatica (zie pag. 15-17). De rest van het boek bevat de uitwerking van deze gegevens.

In deze psychologische grammatica worden alle taalrealia gesystematiseerd in functie van de kenuitdrukking. De enige gestalte van de taal is: mecanisme te zijn ‘de la pensée qui s'exprime (p. XIII)’. Maar, zou men bij het speuren naar de kernwaarde, de existentiële waarde van de taalverschijnselen steeds stoten op het kennen? Ook andere psychische grootheden als de wil en het gevoel zullen zich aandienen als het meest formele element van een reeks taalverschijnselen. De optativus, voor een gedeelte de conjunctivus, de imperativus vinden niet hun diepste verantwoording in de kennis, maar in de wil en wellicht in het gevoel. Het accent zal zeer vaak iets van het gevoel, de belangstelling, de wil uitdrukken. Het momentaan aspect, de aoristus, de passé défini hebben iets van een gegrepen zijn, en dat hoort weer niet primair bij het kennen thuis, maar bij het gevoel. En tenslotte, een lyricus wil niet zijn kennis meedelen, dat laat hem koud. Merkwaardigerwijze worden bij Galichet de juist opgesomde taalphaenomena - die toch waarachtig niet uit een of andere duistere en vergeten hoek te voorschijn zijn gehaald - helemaal niet besproken of in ieder geval niet even uitgebreid als verschijnselen van gelijke waarde. Met name geldt dat voor de behandeling van de aspecten (84 vv.), die zich mooi moeten schikken in het verstandelijk schema inchoatief-duratief-perfectief (‘accompli’), maar met de passé

défini weet deze Fransman blijkbaar geen raad. Ook de modi (97 vv.) moeten gehoorzamen aan een verstandelijk schema, waardoor ze ofwel iets eventueels ofwel iets gerealiseerds uitdrukken. Hij voelt echter wel iets van de moeilijkheden: ‘Ainsi, certains grammairiens feront du subjonctif: le mode de la volonté, de la finalité, du doute, de l'éventuel, du sentiment. L'un d'entre eux va même jusqu'à appeler le subjonctif ‘le mode de l'énergie psychique’! C'est confondre les plans’. Zeker, zijn plan raakt ermee in de war! En hij besluit, dat het maar moet: ‘En définitive, il n'y a psychologiquement que deux modes fondamentaux: le mode du réel et le mode de l'éventuel. Toutes les autres nuances modales ne sont que des variétés de ces deux grands types (98)’. Dachten we soms, dat de Junggrammatici dood en begraven waren! Het accent is blijkbaar geen taalverschijnsel - het krijgt geen plaats in deze kenpsychologische grammatica.

Zouden we dus een integrale psychologische grammaire opbouwen, dan zal de structuur niet zo eenvoudig zijn als deze ‘pensée qui s'exprime’ in drie phasen van toenemende complexiteit in de woord-beelden, want niet alleen het denken, maar ook de wil en het gevoel dragen essentiële bouwstenen aan: L. van Haecht sprak bij zijn referaat over het wisselspel van het kennen en de taal van een ‘conscience intentionnelle quelconque, qu'elle soit affective, émotive, practique, intuitive ou raisonnante’ (L. van Haecht, La pensée et le langage, Proc. Xth. Congr. of Philos., A'dam '48, 325).

Een op breder basis dan alleen op het raisonnerend bewustzijn steunende psychologischegrammatica,een volledig psychologische grammatica! Zou dat misschien een ideaal zijn?

De linguistiek is natuurlijk niet volkomen onafhankelijk, ze borgt haar principepen bij de psychologie, of zo men wil bij de anthropologie. Maar wel vormt de linguistiek een apart geheel. Ordent men de linguistische feiten helemaal in een vanuit de psychologie gegeven schema zoals bij Van Ginneken, Brunot en Galichet, dan wordt al dat linguistische een zuiver onderdeel van de psychologie, volkomen afhankelijk en niet opzichzelf een eenheid uitmakend. Volgens dezelfde methode is er ook geen logica mogelijk met een eigen eenheid, een eigen leven, een typisch logische structuur, evenmin een aesthetiek of een technische wetenschap - zij allen zullen beheerst worden door een vanuit de psychologie of anthropologie dwingend opgelegd schematisme. Zo beeldhouwt een autoritaire staat zijn ijzeren gestalte in z'n onderdanen, waardoor dezen geen kans krijgen hun eigen leven uit te bouwen. Hiermee overigens tekent de anthropologie haar eigen doodvonnis, want zij zal consequent haar schema thuis gestuurd krijgen door de metaphysica!

Ik kan me voorstellen dat er taalgeleerden zijn, die zo gebukt gaan onder de huidige verwarring, dat ze desnoods bereid zijn het principieel foutieve van een psychologische grammatica te aanvaarden uit practisch oogpunt. We geraken dan eindelijk uit de impasse, we krijgen een duidelijke, overzichtelijke grammatica, aan de chaos komt een einde. Als echter de linguisten zich uit moedeloosheid de handen laten binden door de psychologen kan dat consequenties meebrengen voor honderden jaren - hoe lang overheerst een lógisch schema al niet onze grammatica?

Zouden we een linguistisch verantwoorde grammatica voorbereiden,

dat wil zeggen de enige echte-, dan moeten de taalverschijnselen het uitgangspunt vormen. Dan moeten we de taalphaenomena, die duidelijk bij elkaar horen en elkaar oproepen, bij elkaar groeperen. Natuurlijk zullen we geregeld doorstoten naar het kennen, streven en andere waarden, die de verklaring verschaffen voor het taalverschijnsel. Maar de structuur van de grammatica zal groeien uit de taalgegevens zelf, en die gerangschikt en gesystematiseerd. Het theoretisch-psychologische verschaft het sluitstuk, maar opent niet de poort. Wij werpen niet de boeken van Van Ginneken, Brunot en Galichet als waardeloos van ons weg. Ze bevatten ernstig wetenschappelijk werk en we kunnen ons verrijken aan hun inzichten en pogingen. Zij zijn voortgekomen uit een sprankelende visie - maar die visie werd het Procrustesbed, waarop de grammatica werd uitgerekt of ingekort, naargelang dat het beste uitkwam.

Het zoeken naar de ware grammatica brengt mee een zich begeven in een voorlopig zich chaotisch voordoende verschijnselenwereld. We hebben de oude schepen achter ons verbrand en zien vanwege de ontelbare bomen het bos zich nog niet aftekenen. Een linguist is begonnen dat bos stukje bij stukje met een oneindig geduld en langzame degelijkheid te onderzoeken. En het gevolg? Bijna alle eerbiedwaardige bomen worden door hem omgehakt, met het motief: ze horen niet meer bij het bos in zijn tegenwoordige toestand!

Twee delen van Prof. Gerlach Royen's 'Buigingsverschijnselen in het Nederlands' (Verh. Kon. Ned. Ak. v. Wet. Lett. n. reeks L no. 1, 1947, LII, 1948, A'dam) zijn nu verschenen. In deze twee delen van resp. 360 en 575 bladz. bespreekt schr. de verschijnselen omtrent de enkelvoud-meervoud-categorie en vooral zeer uitgebreid de naamvalphaenomena. Het is wel zeer duidelijk dat met deze twee delen niet alle buigingsverschijnselen zijn besproken. Er zal nog moeten volgen een officiële bespreking van de adjectiefflectie, de pronominale buigingsphaenomena en vooral die van het werkwoord (gebeurwoord).

Het waardeoordeel ten aanzien van de taalverschijnselen die hij onderzoekt baseert zich op de vraag: hoort dit verschijnsel bij het hedendaags levend Nederlands? 'De eigentijdse identifikatie alleen is geldig en beslissend (I p. 6)'. Over het algemeen is men geneigd 'het hedendaagse Nederlands zo te behandelen, alsof het in dieper wezen nog overeenstemt met het Nederlands van eeuwen her'. Maar het enig normatieve is 'het thans bestaande, geldende taalsysteem (I, 8 v.)'. Dit staan op het eigentijdse en dus ook het willen opbouwen van de taalstructuur vanuit het eigentijdse taalgebruik is een diepgewortelde overtuiging bij de schrijver. Hij beschouwt het historische als iets secundairs, dat te hulp wordt geroepen ter verklaring van oude vormen. Alle vakgenoten weten dat dit heus niet uit armoede geschiedt, waar hij immers vanaf zijn doctoraat deze kwesties taalvergelijkend op een breed veld heeft aangepakt (taalvergelijking sluit altijd taalhistorie in). Ook hier wordt diachronisch en taalvergelijkend doorgestoten, zo dat ter verklaring nodig is: I, 108, 110, 158 vv., II, 172, 221, 233, 251 vv., 272 v., 278, 282 vv., enz.

Wat voor een plaats bezetten de buigingsverschijnselen dan in het thans bestaande, geldende taalsysteem?

Laten we vooraf zeggen dat het niet zo gemakkelijk is vast te stellen wat nu eigenlijk flectie is. Niet alle veranderingen die woorden ondergaan beschouwt men als buigingsvormen. Zo ziet men in komparatieven en

superlatieven: *ouder, oudst* geen buigingsvormen, maar afleidingen (I, 5). Daarom verklaarde G. Royen voorlopig 'dat de tegenstelling buiging: afleiding tot op zekere hoogte willekeurig is. Een scherpe, blijvende grens kan men zeker niet trekken (I, 9)'. Ook kan men de enclitische en proclitische vormen van het voornaamwoord moeilijk geheel los van de flectie zien: komt-*ie*, vader-*z'n* hoed, *'t*-gaat. Daarom denkt de schr. er niet aan een definitie van flectie te geven. Wel somt hij vier factoren van flectie op: 1e de vormveranderingen die het gevolg zijn van pluralizering: n u m e r u s v e r s c h i l; 2e die welke met de onderscheidene functies van de naamwoorden en hun adnominalen in de zin samenhangen: k a s u s v e r s c h i l, waarvan 3e verschillende tegenstellingen in verband staan met de klasse of groepering v.d. naamwoorden: g e n u s v e r s c h i l; 4e zijn er ook nog buigingsverschijnselen, die van hedendaags nederlands standpunt beschouwd noch met numerus, noch met kasus, noch met genus te maken hebben: r i t m e v e r s c h i l (I, 11).

Van de bespreking van het n u m e r u s v e r s c h i l vermelden we de 'u i t h e e m s i g h e d e n' van par. 2, de numerus-reïnterpretatie van par. 3, volgens welke soms woorden met een meervoudsvorm als enkelvoud en woorden met een enkelvoudsvorm als een meervoud worden opgevat, waardoor resp. een nieuw meervoud en enkelvoud ontstaan (b.v. spaander-s, baken → baak) - en tenslotte het c o l l e c t i e v e, dat we al ontmoeten vanaf p. 33, 47, 53, 68 en vooral in par. 4 uitvoerig wordt besproken als tegenstelling met het individuele. De numerusverschillen en de buigingsverschillen daarmee annex zijn dus nog volop levend.

Maar anders is het gesteld met het k a s u s v e r s c h i l. 'De nederlandse naamvallen zijn een schamel restje van een vroegere irrationele vormenveelheid (I, 15)', verondersteld natuurlijk dat men onder naamvalverschil vormverschil verstaat en niet funktieverschil (zoals nog in veel spraakkunsten), want 'wie de term 'naamval' niet op vormverschillen maar op funktieverschillen toepast, moet evenveel naamvallen aannemen als er verschillende funkties bestaan' (ib. en 107 v). Als de akkusatief formeel gelijk is aan de nominatief heeft het geen zin nog langer van de 4e naamval te spreken. Hetzelfde geldt van de andere naamvallen volgens de schr., zodat we I p. 110 lezen: 'Geen enkel nederlands d i a l e c t kent nog naamvalsonderscheidingen, voorzichtiger gezegd: kent nog een naamvalsysteem'. Dat er resten of restjes van een vroeger flectiestelsel over zijn is a priori waarschijnlijk. 'Ook de k o i n é bezit geen naamvalsysteem meer'. Vanzelfsprekend verstaat schr. hier onder koiné de gesproken taal en niet de geschreven taal, want er wordt nog heel wat genaamvald, tengevolge van schrijfgewoonten ook, op de kansel, voor de radio, bij toespraken enz.

Nadat de schr. dan het onderscheid heeft geintroduceerd van pregenitieven en postgenitieven stelt hij vast (I, 114), dat de pregenitief-s bij eigennamen, verwantschapsnamen en andere woorden waarmee personen wel worden aangeduid hoort bij het levend spraakgebruik van het Nederlands. Natuurlijk staat de pregenitief *Utrecht's jaarboek* wel dicht bij het attributivisch adjectief *utrechts jaarboek*, maar semantisch geeft de pregenitief meer het individuele aan, het adjectief een kenmerk van het betreffende substantief. Die indifferente s van de pregenitief heeft vaak als pendant en concurrent een bezittel. voornmw: vader-*z'n* verjaardag (I, 121). In par. 3 worden deze bezitt. voornmw. n in den brede behandeld

onder de titel ‘Genitieven in den dop’ (166 vv.), en vastgesteld dat ze steeds meer suffix worden. Ze kunnen ook staan bij een substantivisch vnw.: ik lust geen boterhammen van *die d'r* handen (I, 172). Deze pregenitief-s bij eigennamen enz. is de enige levende rest van ons vroegere naamvalsysteem, al het andere moeten we uit het levende spraakgebruik wegschrappen. ‘De postgenitieven met des, eens, dezes enz. zijn uit het vrije, vlotte spraakgebruik verdwenen. In kranten zijn het klichees; daar en elders ook wel mooidoenerij (I. 187)’. De kwestie van de postgenitieven met *der* is meer ingewikkeld en door schr. nogmaals behandeld in ‘Kernproblemen van de nederlandse klassifikatie: divergentie van *der* en *haar*’ (Med. Kon. Ned. Ak. Lett. n.r. 11, no 1, A'dam '48). Er wordt veel gehannest met *der* op papier, zodat we zelfs bij manl. en onz. enkelv. *der* kunnen vinden; maar dat alles betreft de geschreven taal, uit de levende gesproken taal is *der* verdwenen.

Het eerste hoofdstuk dat over de naamval gaat (d.w.z. Dl I, II Attributieve genitieven) behandelt, zoals we in het bovenstaande kort hebben aangegeven, wat zich bij het overdenken van de genitief (de enige naamval waarvan een levende rest is te constateren) vanzelfsprekend aandient: pregenitieven (par. 1), postgenitieven (par. 5, 6), genitieven in den dop (par. 3), ‘Latijn en tale Kanaäns’ (par. 4) is meer een uitgebreide N.B.; de pseudogenitieven (par. 2) zullen we nog bespreken. Maar bij het doorwerken van zijn ongeveer 800 bronnen (kranten, tijdschriften, romans, ook vertaalde, dichtwerken, wetensch. werken uit Noord- en Zuid-Nederland, lijst van afkortingen I, 323-340) begonnen zich de verschijnselen voor de schrijver langzamerhand te structureren in schiftingscategorieën, die eigenlijk het materiaal in een wijder perspectief onderbrengen dan de opgesomde categorieën vanuit de naamval. Zien we maar de hoofdverdelingen van het IIe Deel: III (I en II in Dl. I) Archaïzering en Herijking, IV Voorbarigheid, V Voorzetseluitdrukkingen, VI Onafhankelijken (isolering, absolute genitieven). De eerste twee a r c h a ï z e r i n g e n h e r i j k i n g of r e ï n t e r p r e t a t i e verschaffen wel de belangrijkste verklaringen voor de wereld van buigingsverschijnselen. ‘Wat eenmaal een gangbare wending was, kan in onbruik geraken, en enkel nog archaïsch of archaïzerend aan het vroegere gebruik blijven herinneren (II, 4)’. Deze archaïzering speelt door het hele boek heen. In het betreffende hst. III, waar ze de titel deelt met herijking moet ze het leeuwenaandeel aan de laatste afstaan. Herijking of reïnterpretatie (termen v.d. schr.) geschiedt wanneer ‘oorspronkelijke genitieven door reïnterpretatie of herijking grammatisch iets anders worden (II, 3)’. ‘De vorm blijft hetzelfde, zin en gebruik veranderen.... (20)’. In het Mnl. zijn er nog een vrij groot aantal adjectieven en gebeurwoorden die met de genitief verbonden werden, ‘in het hedendaagse Ndl. is daar zo goed als niets van over (II, 5)’; nog wel komt het voor bij ‘zijn’: alles wat des kinds is, des keizers is (13). Hier volgen uit par. 2 een aantal bekende archaïsche uitdrukkingen: tonnen gouds, veel praats, niet veel zaaks, goeds, soeps, een som gelds, eindweegs, uur gaans, veel moois enz. Met dat archaïsche ging reeds herijking samen, als de oorspronkelijke genitief-s grammatisch iets anders werd, werd gereïnterpreteerd of herijkt als een substantiverende -s (par. 4, 30 vv): zulks, nieuws, lekkers, iets belangrijks, vreemds, goeds, een hoop moois, een massa leuks, een boel beroerds, geen woord waars, iets zeer opzettelijks. Zoals uit de laatste voorbeelden blijkt is deze vorming pro-

ductief: zonder nog aan de oorspronkelijke bedoeling te denken zet men de herijkte -s als substantiverend suffix achter adjectieven. Een andere herijking van de genitief-s maakt haar tot adverbiaal suffix (par. 5, 43 vv): daags, 's nachts enz. Ook hier: 'het aantal adverbia waarin -s nooit iets met een genitief te maken heeft gehad is niet te tellen (49)'. Flectievormen werden ook geadjectiveerd (par. 6,70 vv.) d.w.z. oorspronkelijke bijvoegl. bepalingen werden tot een adjectief: allerhande = oorspr. van alle hand, goedertieren = van goede tier (soort); ze mochten niet worden verbogen, maar als adjectief herijkt krijgen ze de uitgangen: allerhanden (acc. manl.) en goedertierene. Bij die herijking hoort ook de pseudogenitief, die feitelijk deel van een compositum is (Dl. I, p. 147 vv.): móéderskindje, dóktersrekening, burgeméésterssvrouw; de samenstelling is immers een determinatief- en wel een flectioneel compositum, waarin de -s oorspronkelijk genitivische waarde had.

Zowel de herijking als archaïzering komen in de volgende hoofdstukken nog geregeld ter sprake. Ook bij IV Voorbarigheid (II, 83 vv.), een nieuwe term v.d. schr., waarmee hij aanduidt de proleptische of voorbarige verbuiging. Besproken wordt de voorbarige verbuiging v.h. bijwoord (par. 1, 83 vv.): dat *hele* warme weer; de genitief na voorzetsels (par. 3, 97 vv.): binnenshuis, buitenslands, voorshands enz.; tijdsbepalingen (par. 4, 104 vv.): 's morgens, 's jaars, 's maandags enz.; tenslotte de dialectische flecterende voorzetsels (par. 5, 111 vv.): *offen* we durven, *assen* ze kommen.

Het Ve Hoofdstuk Voortzetseluitdrukkingen (II, 146 vv.) is een heel grote vergaarbak geworden, In par. 1 brengt schr. wat orde op pag. 155 (zie 156 en 168). In par. 2 (176 vv.) worden de substantiveringen van het adjectief besproken: ten volle, ten kwade, ten andere, uit den boze, in den blinde enz.; in par. 3 (185) voorzetsels bij superlatieven: ten beste, ten langen leste enz.; in par. 4 (190) de voorzetselachtigen d.w.z. voorzetseluitdrukkingen die syntactisch dezelfde dienst doen als voorzetsels, en ook vaak door een voorzetsel kunnen vervangen worden: uit hoofde van = wegens, om wille van = om, naar gelang van = al (naar) (soms helemaal versmolten tot een nieuw samengesteld voorzetsel: ingevolge, inzake).

Tenslotte worden in het VIe Hst. de Onafhankelijken behandeld (215 vv.). De isolering vindt plaats als 'naamvalsvormen uit hun oorspronkelijk groter verband zijn losgeraakt', 'de flektievormen uit een voller geheel wordt geabstraheerd, en toch evenveel blijft zeggen als het ganse kompleks (215)': gewapenderhand, stormenderhand, langzamerhand (oorspr. *met* gew. h.), Sinterklaas (*te* Sinter Klaas *misse*), eigener beweging, zaliger, aankleve, voorbedachte rade, huize. De absolute genitieven zijn vrije of onafhankelijke naamvallen (251 vv.): oudergewoonte, blootshoofds, goedsmoeds, mijns inziens, eensdeels enz. In par. 3 (265 vv.) wordt vooral het speciale isoleringsverschijnsel besproken van de eigennamen, verwantschapsnamen en aanspreeknamen, die met een genitiefvorm in de onderwerp- of voorwerpfunctie staan: vaders, moeders, Marjannekes, de St. Jacobs enz.

Wij moeten met eerbied waarderen het pionierswerk van G.S. Overdiep 'Stilistische Grammatica' (Zwolle 1937), in zijn leerlingen leeft zijn werk voort en we zullen het graag naslaan. Maar men zal eerlijkheids-

halve moeten zeggen, dat op een niet brede grondslag van taalphilosophie, taalpsychologie, algemene taalwetenschap, en bronnenmateriaal evenzeer, een prematuur maximum aan theorie is opgebouwd. De bedoeling van C.G.N. De Vooys z'n 'Nederlandse Spraakkunst' (Gron. Bat. '47) is anders. Hij bindt de waardevolle taalwetenschappelijke werken van de laatste periode degelijk en helder samen in een eigen synthese met toepassing op het Nederlands, waardoor hij ons aanzet tot verdere studie, terwijl in veel gevallen voor die verdere studie de weg reeds wordt gewezen. G. Royen's boeken publiceren research-arbeid met enige voorzichtige conclusies, die definitief vaststaan (de verklaringen over onafheid v.h. onderzoek zo nu en dan, zie I, 62, 71, 73, 77, 81, 87, 101, kunnen we verwaarlozen).

De enkelvoud: meervoud-oppositie wordt nog in vormen gemanifesteerd, maar het kasusverschil wordt niet meer in vormen uitgedrukt, en het hoofdstuk 'Naamval' dient uit de vormenleer te worden geschrapt.

Dit verdwijnen van de naamval bewijst hoe het Nederlands meedoet aan de deflectietendenz in de indogermaanse talen, zoals dat het sterkst tot uiting komt in het Engels en Perzisch. Naast de buigingsverschijnselen komen steeds meer voorzetsels, voegwoorden en hulpwerkwoorden de funkties van de buigingsvormen waarnemen, zodat die buigingsvormen overbodig worden en de nieuwe expressiemiddelen alleen overblijven. Tegelijk komen andere middelen als plaatsing (denk aan het Chinees), accent, tempo en melodie steeds meer naar voren. Voor begonnen kan worden aan de opbouw van 'De Nieuwe Grammatica' zal het noodzakelijk zijn ook deze gebieden grondig te onderzoeken. Tenslotte zal het zeker nodig zijn na te gaan wanneer het innerlijk wordt uitgedrukt zonder waarneembare binding van de betreffende woorden (begrippen) door vormen, plaatsing, groepsverband, accent, tempo en melodie, omdat voor de goede verstaander door invoeling, intelligentie en afspraak het aangeven van de begrippen (woorden) reeds voldoende wordt geacht. Dit komt steeds meer voor in het vergevorderde cultuurstadium van de westerse beschaving.

Nog veel zal moeten worden nagezocht alvorens een grondig verantwoorde 'Nieuwe Grammatica' haar beslag kan krijgen. Wij begrijpen de voorzichtige gang van Prof. Royen: deez' langzaamheid past grote zaken!

Dr. A.J.J. De Witte.

Een komische verdraaiing.

Op een feestavond in het dorp Beerta (Oldambt) zei een vrouw tegen de ober: 'Geef mie moar 'n glaske van Kremer zien kou'. Bedoeld was: een glaasje crème de cacao.

We hebben hier een aardig voorbeeld van opzettelijke vervorming of komische verdraaiing, niet behorend tot de volksetymologie als zodanig, maar wel vaak in verband daarmee in de studieboeken vermeld. Men vergelijke vormen als: zemelachtig (zenuwachtig), kattegezanik (catechisatie), indringant (intrigant), etc.

Johan van Delden.

Vondel, Mucedorus en Pieter Breughel.

Dr. Knippenberg heeft in de N. Taalgids 1949 het probleem betreffende de afkomst van Vondels Wildeman, het personage uit de Leeuwendalers, nog eens ter sprake gebracht. Anton v. Duinkerken laat in zijn uitgave van het Lantspel de vraag, aan wie of wat Vondel zijn voorstelling van de Wildeman dankt, open. Ongetwijfeld kan alleen een uitspraak van Vondel zelf hier absolute zekerheid brengen, maar het komt me voor, dat de waarheid te benaderen is. De vraag concretiseert zich tot: heeft de Engelse Comedy of Mucedorus (tussen 1590 en 1598)[1] Vondel op de gedachte gebracht een Wildeman ten tonele te brengen, zoals de onbekende Engelse auteur het Bremo deed? G. Kalff neemt zelfs aan, dat de figuren indentiek zijn, al heeft Vondel niet klakkeloos overgenomen[2]. Vermoedelijk is deze opinie o.a. gebaseerd op de overeenkomst van omgeving: beide wilde mannen treden op in het idyllisch milieu van het herdersspel. De paren Mucedorus-Amadine en Adelaert-Hageroos zijn elkaars tegenhangers. G. Brandt verwijst echter naar Guarini, en Vondel zelf noemt Virgilius. Het overzicht der Italiaanse pastorale door v. Duinkerken gegeven[3] bewijst, dat Mucedorus en Leeuwendalers daarin een gemeenschappelijke bron vonden. Het thema der herdersliefde was gemeengoed van dichters uit verschillende landen. De onderlinge overeenkomsten leggen dus geen doorslag gevend gewicht in de schaal. Belangrijker is de vraag omtrent de identiciteit van Wildeman en Bremo. We moeten Bremo nemen, zoals hij is in de latere drukken van de Mucedorus. Want de oorspronkelijke publicatie is niet teruggevonden. De oudste druk van 1598 was al een 'Erweiterung'[4]. Bovendien heb ik mij tevreden moeten stellen met de door Bolte uitgegeven vertaling van L. Tieck, die wel de oudste druk in handen heeft gehad, maar die van 1668 volgde[5]. In de jongere drukken is een en ander ingevoegd. Bolte geeft deze invoegsels aan in zijn 'Einleitung' voor Tieck's vertaling[6]. Op zijn aanwijzingen gaan we veilig en kunnen concluderen, dat hij van Bremo geen gewag maakt. Deze is dus van begin af aan een centrale figuur in het drama geweest, wat niet insluit, dat men in de beschrijving van het monster geen verandering heeft gebracht.

Er lopen sterke realistische draden door de Engelse comedie, realistisch in de zin van: ontleend aan het alledag. De wilde man is niet minder realistisch, niet alleen, omdat hij voor een werkelijk wezen gehouden werd maar omdat men daartoe ook grond had. De traditie kan zijn oorsprong gevonden hebben in de in feite gevonden welbewust bijeen gebrachte verzamelingen van wilde-dieren beenderen en tanden in holen, waar ze of als altaaroffer op de erbij gebouwde en gerangschikte stenen, of als jachtmagisch beeld hun magische werking deden. Ik noem hier alleen het Wildenmannlisloch bij Toggenburg[7]. Een andere werkelijkheid, waar men voor gesteld werd, waren de holentekeningen, afbeeldingen van daemonen, menselijk van

1) Mucedorus, übers. v.L. Tieck, hrsg. v.J. Bolte (Berlin 1893) p. X.
2) Nederl. Spectator 1893 p. 47.
3) J.v. Vondel, Leeuwendalers, Lantspel (Utrecht) 1948) p. 14 e.v.
4) Bolte l.c. p. VI.
5) Bolte l.c. XXV.
6) Bolte l.c. p. VII.
7) Leonhard Franz, Symbolik der europäischen Urzeit (Leipzig 1941) p. 25, 26.

gestalte, maar toegerust met onderdelen van het dier, zoals ze gevonden zijn in N. Spanje en Z. Frankrijk[8)].

8) Aldaar p. 7.

Bremo wordt in de Mucedorus kort aangeduid als een ‘een wilde man’. Hij maakt zijn zelfportret door zich op zijn kracht te beroemen en zijn macht. ‘Eeuwig in woede raas ik door deze wouden.’ Tegelijk heerst hij als een koning in het bos. alles buigt voor hem tot het water en de bomen toe. Deze primitieve daemon, die naast zijn wilde trekken ook die van een godheid, van een heerser heeft, is door de Engelse dramaturg of zijn afschrijver en omwerker in een Renaissancistisch pakje gestoken. Mucedorus zegt in zijn verweer tegen het monster: eens leefden de mensen in woud en holen, toen de mens nog een welkome buit was voor de mens. Alleen de sterke heerste, de zwakke ging te gronde. Toen kwam Orpheus en bracht de mensen van ruwheid tot verstand. Zij bouwden huizen, burchten en steden en noemden hun tijd het gouden tijdperk in tegenstelling tot het cultuurloze. Wezens als Bremo waren uit die vroegste tijden in de wouden overgebleven.

Nemen we het Renaissancistisch vernis weg, dan houden we over een van die woudwezens, die in de overlevering zowel het karakter van de aan het dier gelijke mens als trekken van een godheid hebben. Het is niet uitgesloten, dat het godgelijke element oorspronkelijk litterair was en zich vermengde met de in omloop zijnde voorstellingen omtrent woudbewoners. Want ook uit de middeleeuwse epiek zijn wilde mannen bekend. Het is Uhland geweest, die er opmerkzaam op maakte, bovendien er een naam voor vond: *der Thiermann*[1]. Men zou dit kunnen vertalen als *wildman* ter onderscheiding van *wilde man-wildeman*. Uhland noemt uit het avontuur van Kalogreant in de Iwein van Hartmann v. Aue, de ontmoeting bij de bron met een zwarte man, met een hoofd groter dan dat van een ‘Auerochs’, rode ogen, grote mond, tanden uitstekend als die van een ever, bekleed met huiden, gewapend met een knots. Ook hij hoedt en verzorgt allerhande dieren[2]. De corresponderende plaats bij Chrétien de Troyes in zijn Yvain spreekt van wilde stieren, die aan een zwarte man gehoorzamen[3].

Gestileerd is de wilde man op de bewerkte helm van de reus Metwin uit de Orendel: een linde met vogeltjes, daaronder een leeuw, een draak, een beer en een ever onder de hoede van een wilde man[4].

Jammer, dat het fragment van de Mnl. Flandrijs begint juist middenin de strijd, die Flandrijs voert met twee wilde mannen, om Justiniaens dochter te redden[5], anders haden we misschien een beschrijving van een Nederlandse wilde man kunnen lezen, temeer jammer, omdat we in dit geval met een vrouwenrover te doen hebben.

Bolte spreekt van de overeenkomst die Bremo heeft met een sprookjesfiguur, zegt echter niet met welke. Voor de hand ligt de identificatie met The Beauty and the Beast, het Franse sprookje van La Belle et la Bête. Dit kunstsprookje is echter jong (18e eeuw) en gecontamineerd. Tegethoff neemt een vermenging aan van Amor en Psyche en de Dierenbruidegom[6], wat ongetwijfeld zo zijn zal. Maar in verband met Bremo mag er op gewezen worden, dat Amor een goddelijk schone man was en de Dierenbruidegom

1) Volkslieder Bd. II Abhandlung (Stuttgart 1866) p. 53.
2) Ed. Naumann und Steinger (Leipzig 1933) vs. 403 e.v.
3) Ed. Foerster (Halle 1887) vs. 279.
4) Ed.A.E. Berger (Bonn 1888) vs. 1222.
5) Ed. Franck (Straszburg 1876).
6) Hwb. d. deutschen Märchens onder *Belle*.

eenvoudig een dier. Hoe kwam Mme de Villeneuve aan la Bête? Uit de middeleeuwse epiek? Misschien waren de voorstellingen daarin haar te primitief voor verdere uitwerking. Heeft zij de Mucedorus gekend en daaruit geput het motief van het door vrouwelijke lieftalligheid getroffen dier, dat een vermogen tot 'courtship' in zich ontdekt en niet meer eenvoudig roven wil? Heeft zij dit verder uitgewerkt tot de redding van la Bête door de liefde? anders dan in de volkssprookjes, waar het dier mens wordt door verbranden van de dierenhuid? Nog kan van invloed geweest zijn herinnering aan het middeleeuwse gezelschapsspel, waarbij vrouwen de wilde man vangen[1].

Prof. Kalff heeft de opmerking gemaakt, dat Bremo en de Wildeman niet veel op elkaar gelijken. We kunnen nu nog verder gaan en vaststellen dat ze in soort en wezen verschillen: Bremo is een wildman (Thiermann) en de Wildeman een vegetatiedemon. Dit laatste heb ik in den brede uiteengezet in mijn artikel over Vondel's Wildeman, en kan dus hier ermee volstaan, daarnaar te verwijzen[2].

Wanneer nu de Wildeman van Vondel noch litterair noch in soort en wezen op Bremo gelijkt, waarom moet hij er dan aan ontleend zijn? Mocht de Hollander de Mucedorus gekend hebben, dan kan de gedachte een wilde man in de idylle te brengen, daardoor hebben post gevat, maar meer niet. Wanneer de Renaissancistische d.i. de litteraire Bremo in eerste aanleg in de Engelse comedy ontbreekt, dan blijft het soortverschil tussen wildeman en wildman, de vegetatiedemon en de dierman.

Wildemannen op uithangborden voor herbergen[3] lijken op doodgewone mensen gewapend met een knots. Gaan ze misschien terug op de heraldische wilde mannen, die eveneens als menselijke figuren afgebeeld werden, een geslachtswapen steunend?

Stelt men tegenover deze allen de Wildeman op Breughel's ets, dan zien we, dat Vondel's beschrijving daaraan ten volle beantwoordt. Bovendien is de Vlaamse Wildeman een dramatische persoon en wordt gevangen genomen in een volksspel[4].

Gesteld, dat er in verband met Vondel nog een Wildeman verrijst uit de stof der eeuwen, dan zal hij identiek zijn met de Breugheliaanse.

MARIE RAMONDT.

Reinaerdiana, die niet en waren vulscreven.

In zijn *Exegetische Commentaar* heeft J.W. Muller allerlei plaatsen in de Reinaert aangewezen, die op Bijbelteksten teruggaan. Men kan met hem van mening verschillen, soms wanneer hij aan een toevallige gelijkenis met een bijbelse uitdrukking gelooft, ook weleens wanneer hij van ont-

1) M. Ramondt, De Mnl. Sproken in hun verhouding tot de werkelijkheid. (Neophilologus 1942) p. 303.
2) Gids 1944-1945 p. 69.
3) H.W. Alings, Amsterdamsche Gevelstenen (Amsterdam 1943). p. 18.
4) Volgens de reproductie in de uitgave van A. van Duinkerken. De reproductie bij R. Stumpfl, Kultspiele der Germanen (Berlin 1936) miste het rijmpje.

lening aan de Bijbel stellig overtuigd is. Zelfs lijkt de mogelijkheid te bestaan, nog verzen aan te wijzen, die een parafraze van Bijbelwoorden bevatten, zonder dat de grote 'vossenjager' die als zodanig onderkend heeft. Zo roept de regel: doe volghede hem een mekel here[1)], levendige herinneringen op aan: secutae sunt Eum turbae multae, wat tweemaal kort na elkaar in de Bijbel voorkomt[2)], en nog eerder aan: sequebatur Eum multitudo magna[3)], wat letterlijk met de Reinaert-regel overeenkomt. Misschien zal men die overeenstemming aan toeval willen toeschrijven, evenals de gelijkenis van de regel: ende hets den avonde bi[4)], met de tekst uit het verhaal van de Emmausgangers; een gelijkenis, die in de Statenvertaling: want het is bij den avond, nog letterlijker is dan in de Vulgaat: quoniam advesperascit[5)].

Van meer gewicht zijn de regels

> Ne wart mijn vader, doe hi staerf,
> van allen sinen sorghen vri?[6)].

Het Comburgse hs. heeft op deze plaats: van allen sinen zonden vrij[7)]; een lezing, die volgens Muller onverdedigbaar is, daar de mens naar Katholiek Christelijke opvatting geenszins door de dood, en allerminst door zelfmoord, van zijn zondenlast bevrijd wordt[8)]; waarom hij dan ook aan de lezing van het Dyckse handschrift[9)] de voorkeur geeft. Ik laat daar, of de vos hier werkelijk zinspeelt op het tragisch einde, dat hij later[10)] zijn vader zal toedichten. Blijkbaar is het Muller ontgaan, dat de lezing van het Comburgse handschrift de weerslag lijkt van het Bijbelwoord: qui enim mortuus est, justificatus est a peccato[11)]. Het brieffragment, waarvan deze tekst het middelpunt vormt, levert het Epistel van de zesde Zondag na Pinksteren, wanneer gevierd wordt, dat wie in Christus gedoopt is, in Zijn dood de zonde en de wereld afsterft. Daarom moet die tekst de Middeleeuwers vertrouwd zijn geweest. Zijn gedachte wordt, zij het ietwat gewijzigd, ook uitgedrukt in de woorden van de eerste brief van Petrus: qui passus est in carne, desiit a peccatis[12)]. Uit die brief komt men in de Middeleeuwen nogal eens aanhalingen tegen[13)], wat de mogelijkheid van

1) Vs. 716, ed. Muller (1939). Als niet uitdrukkelijk een andere uitgave aangehaald wordt, zijn alle citaten uit de Reinaert hier naar de editie van Muller.
2) Matth. 4 : 25 en 8 : 1.
3) Joh. 6 : 2.
4) Vs. 1921.
5) Luc. 24 : 29.
6) Vs. 2024-2025.
7) Vs. 2011, ed. Muller-Buitenrust Hettema (1903), ed. Buitenrust Hettema-Degering (1921); vs. 2009, ed. Hellinga (1940).
8) J.W. Muller, Critische Commentaar op Van den Vos Reinaerde (1917) 282 vgg.
9) Vs. 2000, ed. Buitenrust Hettema-Degering.
10) Vs. 2503.
11) Rom. 6 : 7.
12) 1 Petr. 4 : 1.
13) Bijv. in de dertiende-eeuwse hymne De Contemptu mundi (Dreves-Blume, Ein Jahrtausend lateinischer Hymnendichtung II (1909) 424) met het refrein: surge, surge, vigila, semper esto paratus, wat herinneringen aan 1 Petr. 3 : 15 en 4 : 7 bevat; de eerste van die teksten leverde aan David van Bourgondië, van 1456 tot 1496 bisschop van Utrecht, de spreuk Altijt bereit, die op de halsboord van een van zijn kazuifels en op een van zijn rekenpenningen prijkt; vgl. mijn opstellen Nogmaals een kazuifel van bisschop David, in: Jaarb. v. Oud-Utrecht

verbreiding van de gedachte, die in de aangehaalde tekst uitgedrukt is, vergroot. Het wil mij toeschijnen, dat de afschrijver van het Comburgse handschrift de oorspronkelijke zin van het gedicht, die in andere bewer-

(1935) 90 vgg., en De derde rekenpenning van bisschop David van Bourgondië, in: Oud-Holland 42 (1925) 175 vgg.

kingen verloren is gegaan[1)], heeft bewaard. Want hij zal toch wel niet zelf de zinspeling op de Bijbelteksten erin gelegd hebben.

Wat kan de Reinaert-dichter met die zinspeling gemeend hebben? Een verdediging van het goed recht van zelfmoord is moeilijk aan te nemen. Dat zou een uiting van Renaissance-individualisme zijn, die in de Katholieke gedachtensfeer van de hoge Middeleeuwen niet wel denkbaar is. Deze verzen in de Reinaert zouden dan, om Muller's woorden aan te halen, een Romeinsheroische of -stoische opvatting weergeven, die van een middeleeuws-Christelijke dichter, welk een sterke, onafhankelijke geest hij ook moge gehad hebben, niet te verwachten is. Geloof aan die bedoeling is dan ook stellig te verwerpen. Dat is ook het geval met de verklaring van Buitenrust Hettema, die een toespeling meende te zien op de oud-Germaanse idee, dat zelfmoord een middel zou zijn om eervol bij de goden te komen, en het verzoenende van de dood erbij haalde, daarbij meer geleid door heidensphilosophische dan door Christelijk-theologische denkbeelden[2)]. Het lijkt mij echter zeer wel mogelijk, het motiveren van stervensmoed onder aanhalen van een Bijbeltekst als een uiting van Christenzin op te vatten. Wil men in Reinaerts woorden toch een zinspeling op zijns vaders zelfmoord en dus een goedpraten ervan door een beroep op de Bijbel herkennen, dan nog lijkt het mij, dat de lezing van het Comburgse handschrift zeer wel de bedoeling van de dichter zou kunnen weergeven. Reeds eerder is opgemerkt, dat hij zijn personages soms ketterijen laat verkondigen[3)]. Hoe kostelijk typeert hij daarmee het dilettantisme van de theologiserende koning Nobel[4)]. Een parallel daarvan zou men kunnen zien in Reinaerts malicieuze ironie tegen zijn beulen, waarvan hij dan de geheime spot accentueert door zwaarwichtige drogredenen, die berekend zijn om op zijn hoorders indruk te maken, maar die hijzelf, en zeker zijn schepper, onhoudbaar, want ketters, weet[5)].

Indien men de plaats in de Reinaert naar een van deze beide opvattingen interpreteert, zal men aan de lezing van het Comburgse handschrift de voorkeur moeten geven.

Na het gewijde citaat in de Reinaert moge ook een profaan besproken worden.

De versregel: was het drooghe, was het diep[6)], heeft de ‘vossenjagers’ totdusver tot weinig commentaar aanleiding gegeven. Muller verwees ter verklaring van het woordje ‘diep’, dat hier de betekenis van ‘nat, moerassig’ heeft, alleen naar het lied van het ‘loze vissertje’[7)]. Hij had die betekenis ook nog heel wat later in onze letterkunde kunnen aantreffen, in Staring's vertelling van De hoofdige Boer: de voord, dan min, dan meerder diep[8)]. De geleerde Reinaert-kenner heeft evenwel niet beseft,

1) Behalve in het Dyckse hs. ook in Baldwinus' Reynardus Vulpes, vs. 956, ed. Campbell (1859).
2) F. Buitenrust Hettema, Van den Vos Reynaerde II: Inleiding, Aantekeningen, Glossarium (1909) 57.
3) D.A. Stracke, Meester Jufroet in den Reinaert, in: T.N.T.L. 43 (1924) 150; J.W. Muller, Reinaert-studiën, in: T.N.T.L. 54 (1935) 91.
4) Vs. 2981 vgg.
5) Zou er Katharisme in zitten? De Katharen hadden een zelfmoordcultus.
6) Vs. 2388.
7) J.W. Muller, Exegetische Commentaar op Van den Vos Reinaerde (1942) 136.
8) A.C.W. Staring, Gedichten, ed. Beets (z.j.) 71; ed. De Vries (1940) 95.

dat de verklaring van de bewuste regel op een terrein ligt, dat hij zeker niet het zijne zou noemen, de rechtsgeschiedenis. De hele regel is een comisch bedoelde aanhaling van een rechtsterm, een veel voorkomende aanduiding van onroerend goed, vooral van toepassing bij de omschrijving van gemene gronden. Daar het nu wel zeker is, dat de oudste marken in de Nederlanden pas opgekomen zijn in de tweede helft der dertiende eeuw, behoeft men zich niet erover te verbazen noch bezwaar ertegen te gevoelen, dat de parallellen, waaraan ik het bestaan van de rechtsterm kan demonstreren, allemaal jonger zijn dan ons dierenepos. De term zelf is stellig ouder. Ik ontleen mijn bewijsplaatsen daarom alleen aan stukken over gemene gronden, omdat ik daarmee het meest vertrouwd ben. De term heet meestal: tam in humido quam in sicco,[1] soms lichtelijk gewijzigd: tam in humidis quam in siccis[2], ofwel vollediger in een acte voor het Brabantse dorp Beers uit het jaar 1334: tam in campestribus quam in silvestribus, humidis et siccis[3]. In twee oorkonden, die zeker vertalingen van verloren Latijnse originelen zijn, zoals zij ook slechts in zeventiende-eeuwse afschriften overgeleverd zijn, luidt de omschrijving: soo in nath als in droogen[4], en: alsoowel in naeten als in droegen gelegen[5].

Men mag het moderne commentatoren niet euvel duiden, dat zij de juridische zinspeling niet opgemerkt hebben, want zelfs aan de latere bewerkers van de Reinaert schijnt die ontgaan te zijn. De Latijnse vertaling van Baldwinus vat twee verzen van de Reinaert in één regel samen: si nemus aut agros, si surum sive profundum[6]. Indien hij werkelijk beseft had, wat hij vertaalde, had hij de bewoordingen van het stuk voor Beers uit 1334 dichter moeten benaderen. Maar hij heeft het rechtskundige citaat blijkbaar niet aangevoeld. Verdere bewerkingen hebben de zaak nog meer vertroebeld. De veertiende-eeuwse Reinaert zegt: wast heet, cout, nat ofte diep[7], en wordt daarin door Reynke de Vos nagevolgd: was it het, kôld, nat efte dêp[8].

Tenslotte uit de sfeer van kerk en rechtplaats naar die van het gewone volk.

Dat er aan de afstamming van de ‘best gheboren’[9] timmerman Lamfreit een steekje los was, waardoor Reinaerts scheldwoord: ergher puten

1) A.C. Bondam, De Ortensche verwikkelingen (1886) 146, no. 2 (1300, Orten); mijn Gemeene Gronden in Noord-Brabant in de Middeleeuwen (1941) no. 156 (1308, Kuyk), no. 87 (1309, Groene gemeente van St. Oedenrode), no. 109 (1309, Schijndel).
2) Gem. Gronden, no. 57 (1309, Haaren).
3) Gem. Gr., no. 9. Dat lijkt een paar regels eerder in de Reinaert, vs. 2385, weergegeven: beede in velde ende in woude.
4) Gem. Gr., no. 133 (1299, Vinkel onder Nuland).
5) Gem. Gr., no. 46 (1314, Bodem van Elde).
6) Reynardus Vulpes, vs. 1130, ed. Campbell. De emendatie van J.W. Muller, De oudere en de jongere bewerking van den Reinaert (1884) 71 vgg., en Crit. Comm., 298, om in deze regel ‘sursum’ i.pl.v. ‘surum’ te lezen en dan ‘(h)oghe’ i.pl.v. ‘droghe’ in het hs., dat Baldwinus gebruikt heeft, te veronderstellen, is scherpzinnig, maar berust op geen der hss. en wordt, als men aanvaardt, dat de dichter aan de rechtsterm dacht, niet waarschijnlijker.
7) Reinaert II, vs. 2392, ed. Martin (1874); facs.-ed. De Keyser (1938) fol. 77.
8) Reintje de Vos van Hendrik van Alkmaar, ed. Scheltema (1826) 154.
9) Vs. 794.

sone[1)], een reële ondergrond krijgt, is al eerder betoogd. Zijn moeder Ogherne is een dame van lichte zeden geweest, die Lamfreits nominale vader, Hughelijn metten crommen beene, tot hoorndrager maakte[2)]. Ik meen, dat in de ironische genealogie, die de dichter van Lamfreit geeft, ook nog een bedekte aanwijzing omtrent zijn werkelijke vader schuilt. Zou de regel: ende was gheboren van Absdale[3)], niet betekenen, dat zijn vader een geestelijke was, misschien zelfs letterlijk de overste van een abdij? Zou het gebruik van die plaatsnaam geen volkspreekwijze zijn om bedektelijk een afstamming aan te duiden, waarover men openlijk maar liever niet spreken moest?[4)]. Indien Ogherne de bijzit van een geestelijk heer geweest is, levert dat ook een verklaring voor de kwalificatie vrouwe, die de dichter haar toekent. Dat was eigenlijk de titel, die de gehuwde vrouw van een clericus uxoratus toekwam. Maar een onbeschaamde concubine, zoals ik mij Ogherne voorstel[5)], zal zich het predicaat evenzeer aangematigd hebben, als vrouwe Julocke en dame Hawi het naar zede en recht voerden. Haar verhouding was blijkbaar toch algemeen bekend en vermoedelijk geaccepteerd. Het 'knipoogje'[6)] van de dichter: dat weet men wale[7)], doet zulks althans vermoeden; tenminste Reinaert is, blijkens zijn scheldwoord, inderdaad van de situatie op de hoogte.

D. Th. Enklaar.

Een 'moeilijk' sonnet van J. Perk.

Zoals bekend is, werd 'Jacques Perks Mathilde-Krans' onder deze titel 'naar de handschriften volledig' uitgegeven door Dr. G. Stuiveling, bij L.J.C. Boucher; Den Haag, 1941, in 3 delen.

Deel I bevat hoofdzakelijk Hs. V, d.i. het 'Vosmaer'- handschrift. Deel II bevat vooral Hs. K, d.i. het 'Kloos'-handschrift. Deel III bevat o.a. Hs. P, d.i. het 'Perk'-handschrift (voor verdere toelichting zie men het werk zelf).

Het hier bedoelde 'moeilijk' sonnet is het sonnet 'Vrij'. Daaromtrent schrijft Dr. G. Stuiveling: 'Volledige vrijheid is alleen in de dood te bereiken; al het levende kent binding (Vrij)' (Dl. I, 31). Ik moet hier op een vlekje wijzen in de overigens door mij ten zeerste gewaardeerde uitgave. Het is duidelijk, dat schrijver de opvatting van de Heer A. Zijderveld, gehuldigd in De Nieuwe Taalgids XXIII, 7: 'de volledige vrijheid vinden we pas in de dood', onderschrijft. Perk echter dicht: We ontvangen Den dood, terwijl we 't vrije Zijn erlangen.... M.a.w. tegelijk met de vrijheid ontvangen we de dood. Er is dus een zekere vrijheid - we zullen zien welke - die synoniem is met dood. Niet alleen is in de opvatting van

1) Vs. 917.
2) K. Heeroma, Reinaert vs. 803 en 919, in: N.T. 28 (1932) 32; G. Kamphuis, Hughelijn en Vrouwe Ogerne, in: N.T. 36 (1942) 258.
3) Vs. 798.
4) Vgl. het spreekwoordelijk gebruik van de plaatsnaam Monnickedam, Veelderh. Gen. Dichten (1899) 169.
5) Buitenrust Hettema's herhaalde verzekering, dat er in de Reinaert geen concubines voorkomen (Van den Vos Reynaerde II, LXXXII en 28) is dus niet houdbaar.
6) Die typering is van de heer Kamphuis, t.a.p.
7) Vs. 797.

de Heren Zijderveld en Stuiveling een ‘pas’ in de plaats van een ‘terwijl’ geschoven en het adjectief ‘volledige’ bij het substantief ‘vrijheid’ gevoegd, maar ook zijn de begrippen enigermate geïnterverteerd. De dichter wil immers volstrekt niet zeggen, dat we dood moeten zijn om de volledige vrijheid te verwerven (de waarheid op zichzelf van deze gedachte blijve hier buiten geding), want hij schildert ons in méér dan één sonnet - we zullen het nogaan! - een bepaalde vrijheid die de dood met zich mee brengt. Dus *wel*: we ontvangen *de dood*, als we de vrijheid krijgen. Maar *niet*: we ontvangen *de vrijheid*, als we de dood ontvangen. Dus verwisseling van objecten! Hiermee is tekstueel de kwestie in feite opgelost. Laten we echter het verband beschouwen om bevestiging voor deze opvatting te vinden. Het verband is drievoudig: a. het verband van de bewuste verzen (eigenlijk anderhalf vers) met de rest van het sonnet; b. het verband met de sonnetten onmiddellijk vóór en na het bewuste sonnet; c. het verband met verspreide sonnetten in de ‘krans’.

a. Het sonnet ‘Vrij’ luidt:

De lauwe wind zweeft aan op loome zwingen
En spartelt door de loovers der abeelen,
Die ritselend de zonnestralen streelen
En 't water en zijn hellen glans bezingen.

Hoor hoe in 't veld de leeuwerikken kweelen!
In de' oofthof waar de geuren 't al doordringen,
Daar zwerven met haar mee de zwervelingen,
De vlinders, die om bloem en bezie spelen.

Mijn ziele zweeft als zij, maar kan niet vinden.
Zij ziet hoe alles zich door iets voelt buiden
En voelt zich vrij.... De rijpe vrucht, gespleten,
Bij 't bonzen in het zand, is vrij. We erlangen
Den Dood, terwijl we 't vrije zijn ontvangen:
Ik kan, ik kan Mathilde niet vergeten.

Er bestaan kleine verschillen tussen de teksten van de drie handschriften onderling. Ook de tekst in de oudere uitgave door W. Kloos van de Mathilde-‘cyclus’ wijkt enigszins af van de tekst hierboven uit Deel I, 101. Deze verschillen zijn voor ons doel van geen gewicht, want de inhoud blijft dezelfde.

Het octaaf van ‘Vrij’ is een illustratie van de gedachte uit het sextet, dat alles zich door iets voelt binden. Wie zijn gebonden, d.w.z. door innige banden gebonden? Het zijn de wind en de lovers, de zonnestralen en de lovers, de zonnestralen en het glanzend water, het veld en de leeuwerikken, de geuren en de oofthof, de vlinders met de bloemen en de beziën.

Dat de band liefdevol is, blijkt genoegzaam uit de affectieve werkwoorden: spartelen door, strelen, bezingen, kwelen, doordringen en spelen. De dichter laat duidelijk genoeg uitkomen, dat de ware vrijheid in deze innige verbondenheid-in-liefde, bestaat, want hij dicht, dat alles zich door iets voelt binden, maar zìjn ziel, helaas, voelt zich vrij.

De rijpe vrucht die neergesmakt ligt in 't zand - in twee handschriften staat ‘bonzen’ - is een symbool van die band-loze vrijheid die tot de dood leidt. De vrucht is gespleten, losgerukt van haar band: de boom. De dichter voelt zich in zijn toestand verwant met die vrucht: zoals zij van haar boom is gescheiden, is hij dat van Mathilde.

Nu voelt hij dieper nog dan eerst, althans opnieuw en fel, het fatale van die scheiding en roept hij smartelijk uit: ik kan Mathilde niet vergeten.

b. Wat gaat vooraf aan ‘Vrij’? In deel I, 100 het sonnet ‘Gescheiden’; in deel II, 72 het sonnet ‘De Roos’; in deel III, 74 is het weer ‘Gescheiden’. Wat volgt op ‘Vrij’? In deel I, 102 is het ‘Die blonde Bloemen’; in deel II, 74 is het ‘Herdenking’; in deel III, 49 is het ‘Dorre Bloemen’. De verzen in ‘Gescheiden’ waar het op aankomt luiden:

> De kus, die het nieuw leven moest bereiden
> Schonk 't leven aan de dood. Zij bleef, ik ging.

In het sonnet ‘Gescheiden’ in deel III luiden deze verzen enigszins anders, maar dat doet absoluut niets ter zake. Want de betekenis is ook hier volkomen helder en geheel dezelfde, dat nl. de afscheidskus het begin van de dood is, m.a.w. dat in het verbreken van de innige band door de scheiding, in de band-loze vrijheid, de dood ligt.

In ‘De Roos’ (dl. II) weent de dichter bij het sterven van de roos en klopt zijn hart, als hij meent in de roos ‘Mathilde en liefde’ te zien ‘sneven’. Evenals de ten dode gedoemde vrucht uit ‘Vrij’ is hier de roos symbool wederom van scheiding en dood, van die band-loze vrijheid.

In een terzine van ‘Die blonde Bloemen’ (dl. I) en van ‘Dorre Bloemen’ (dl. III) herleven ‘dode bloemen als vergeet mij nieten’ en verspreiden liefdegeur. Na ‘Vrij’ wordt zodoende de dood der band-loze vrijheid overwonnen want in de herinnering blijft de liefdeband bestaan, zoals de liefde blijft in de geur der ‘herleefde’ bloemen.

In ‘Herdenking’ (dl. II) blijft eveneens de liefdeband bestaan, in de herinnering tenminste, inzoverre de dichter vol vreugde het geluk herdenkt, dat de liefde hem schonk.

c. Dat de dood ligt in het ‘vrije zijn’, komt weer uit in ‘De Forel’ (dl. I, pag. 117), want alleen in het water, in de gebondenheid daarmee, vindt de vis geluk en ware vrijheid. Het water is de ‘baan’ die hem ‘beschoren’ is en die hem ‘bindt’. De forel springt wel uit de ‘klare wel’, maar ‘plonst’ weer terug in 't water.

In ‘Tevredenheid’ (dl. I, blz. 131; dl. II, blz. 110) moet de roos, die van de rozelaar gevallen is en dus weer band-loos ‘vrij’ is, de dood vinden, want in deze vrijheid - wij weten het nu - is immers de dood. Zij krijgt ‘krinkels, scheur en naden, verschrompelt en wordt groen en bruin en zwart en zinkt’ (in het ‘meir’).

In ‘Het Rozeblad’ (dl. I, 153), dat ‘Twee Rozeblaadjes’ heet in dl. II, 111, laat een rozeblaadje zich niet gewillig meevoeren door de beek, maar het zoekt ‘de grauwe rots’, waartegen het echter ‘te bersten stiet’. Het had zich niet ‘verlaagd’ tot ‘volgen’, het was de weg der ‘vrije keus’ gegaan, maar in deze v r i j e k e u s l a g d e d o o d. Het had als het andere rozeblaadje moeten doen ‘dat vroolijk langs den harden oever vliet en draait en wendt naar 't aan zijn hart behaagt’. Het is duidelijk, dat de dichter hier de liefdeband legt tussen beekje en blad, zonder er aan te denken, dat in deze ‘vrijheid’ uiteindelijk toch de dood voor het blaadje ligt. Hij vindt het blaadje verstandig, omdat het gewillig doet wat het doen moet, want dat geeft ‘geluk en vrede’. (een en ander in de lijn van Perks morele opvattingen omtrent het begrip deugd, waarover hier niet meer).

In dit verband kan verder nog genoemd worden ‘Vaarwel’ (II, 120) met de verzen:

> Verliet liefde mij
> 'k Gevoelde me aan het leven ook ontheven.

In het verlaten der liefde, in deze band-loosheid, in deze ‘vrijheid’, is dus weer de dood. In ‘Het Bosch’ (dl. II, 70) wenst de dichter:

> O, kwam uit ieder huis een boom gerezen!
> Als 't bosch zou dan de stad gelukkig wezen
> waar nooit het liefdelied eens wildzangs klinkt!!

Het octaaf van dit sonnet vertoont overeenkomst met het octaaf van het sonnet ‘Vrij’. Ook hier weer die duo's in innige verbondenheid: het woud, dat wortelt in de bladeren; het woud, dat lommer spreidt over het mos; de varen, die ‘zich’ om steen en stronken ‘waaiert’; de zonnestraal die braam en bezie ‘los’ kust en de trekkebekkende ‘wildzang’. De stad echter is geen bos, heeft geen liefde-banden en daardoor geen waar geluk. In niet-verbondenheid met de natuur ligt ongeluk en ongeluk is met dood verwant. De stad, van de ‘bomen’ gescheiden, is weer dat symbool, dat we reeds in de vrucht en in de dode roos ontmoetten.

Vlak vóór het laatstgenoemde sonnet staat het sonnet ‘Kamperfoelie’. Ook daarin komt weer die dualiteit voor:

> En de elzen, waardoor 't Geiteblad zich wond,
> omhelzen 't stoeiend paar, van vreugde bevend,
> en hen omhelst de Nacht, een wade wevend
> van zilver, die om boom en bloem zich rondt.

In ‘De waterval der Beek’ (II, 64) kust de beek de ‘lisch’ en lacht zij tegen ‘'t spelend koeltje’. Verdere voorbeelden in: Smeekbede (77), ‘Avondzang’ (84). ‘De Voetwassching’ (88), ‘Een Adder’ (108), ‘De Burcht in Puin’ (124), ‘De Waterval der Beek’ (143), ‘Dorpsdans’ (144), ‘Verlangen’ (149), e.a., alle in Deel I.

Laat ik eindigen met de veelzeggende verzen uit ‘Het Lindeblad’ (II, 129) aan te halen:

> Dit blad misdeed met leven niet maar leed
> den dood toen 't zich van boom en telgen scheidde:
> wie leefde in maatschappij en dit beschreide
> vond buiten haar en straf en dood gereed.

Achter 't vers: De rijpe vrucht, gespleten, bij 't bonzen in het zand, is vrij (uit ‘Vrij’), moeten we aanvullen: maar gaat de dood tegemoet. Hier is een dergelijke aanvulling niet eens nodig, maar staat uitdrukkelijk:

> maar leed den dood.

Dit lindeblad is het allerduidelijkst symbool van die losgeslagen, losgelaten vrijheid, om het zo maar te noemen, die naar de dood voert. Er is ten slotte maar een verbaal verschil meer, geen ideëel, tussen ‘maar leed den dood toen 't zich van boom en telgen scheidde’ en het vers waar het hier om gaat: we ontvangen den Dood, terwijl we 't vrije zijn erlangen.

P. DEZAIRE.

De hoofdvormen van het Nederlandse werkwoord.

Proeve van synchronische grammatica.

Het is niet gemakkelijk, in de grammatische beschrijving van het Nederlands streng synchronisch te blijven. De Vooys acht het in de voorrede tot zijn *Nederlandse Spraakkunst* ‘op zich zelf niet onmogelijk’, maar ‘zelfs in een schoolgrammatica ongewenst’. Deze laatste mening zal niet ieder delen. Veel docenten in de moedertaal zijn van oordeel dat de historische taalkunde in de school niet op haar plaats is, al was het alleen maar omdat de taalgeschiedenis toch maar min of meer fragmentarisch, om niet te zeggen anecdotisch, en zonder innerlijke samenhang, aan de jeugd kan worden doorgegeven. En de goede schoolgrammatica moet een ‘wetenschappelijke’ grammatica tot basis hebben. Maar niet alleen ter wille van het schoolonderwijs, ook voor het juiste inzicht in de tegenwoordige taaltoestand heeft een ‘wetenschappelijke’ synchronische grammatica recht van bestaan.

Dat er totnogtoe voor het Nederlands naar zo'n streng synchronische beschrijving nog weinig is gestreefd, in ieder geval niet op de rigoureuze wijze waarop Kruisinga dat voor het Engels heeft gedaan, komt ten dele voort uit de opvoeding van de oudere taalgeleerden. De historische taalbeschouwing was voor hen zoal niet de enig mogelijke, dan toch de enig belangrijke; de gestadige verandering was voor hen een zo karakteristieke trek van de taal, dat zij tot een statische beschrijving van het heden niet kwamen. Van die voortdurende verandering, in de verschillende onderdelen in verschillend tempo, zien we het resultaat in de gecompliceerde toestand van nu. In dezelfde voorrede zegt De Vooys terecht dat in het heden oudere vormen en constructies voorkomen, die om verklaring uit het verleden vragen.

Dat springt b.v. in het oog bij de casus. Wie eenvoudig constateert dat het Nederlands bij substantiva en adnominale woorden geen casus kent, of zelfs dat nieteens zou willen constateren, omdat die constatering op zichzelf al een stukje historie zou zijn, die gaat wel heel schematisch te werk, en dient dan toch op een of andere wijze oude datieven als *van goeden huize* of *met dien verstande* te verantwoorden, terwijl hij zich van genitieven als *een zaak des harten, 's lands middelen* helemaal niet af kan maken. Evenzo geraakt men, wanneer men voor het Nederlands maar twee genera erkent, in moeilijkheden met de nauw-luisterende, en met historische traditie eigenaardig belaste pronominale aanduiding. De talrijke studiën van Royen over naamvalsvormen en pronominale kwesties tonen duidelijk, hoe boeiend het is, deze dingen te beschouwen in hun historische ontwikkeling en naar de factoren die de beweging daarin in het heden beheersen. Maar ze tonen vooral, hoe moeilijk het is, een statisch beeld van het heden te geven alleen van het heden uit.

Toch meen ik dat wij ook in die moeilijke materie de poging moeten wagen. Wij kunnen ons weliswaar tegenover het moderne Nederlands niet plaatsen zoals de onderzoekers van afrikaanse talen tegenover hun materiaal staan. Wij kunnen niet uitschakelen de eeuwenoude schriftelijke traditie, en de invloed die van het geschrevene uitgaat op het gesprokene, een invloed die in intensiteit toeneemt naarmate we de moderne tijd naderen. En ‘schrijftaal’ is nu eenmaal naar haar aard traditioneel en

historisch gebonden, althans verbonden. Aan de andere kant kan onbevangenheid tegenover de historie ons modern-grammaticale beeld slechts scherper maken. Het altijd plaatsen tegen een historische achtergrond heeft het gevaar dat we te veel een projectie geven, en de werkelijke vormen van het beeld niet voldoende doen uitkomen.

Zo'n inadequate voorstelling van de moderne werkelijkheid geeft de traditionele behandeling van het werkwoord in onze grammaticale handboeken, zowel de school- als de studiegrammatica's. De onderscheiding tussen ‘zwak’ en ‘sterk’, eventueel ‘gemengd’ en ‘onregelmatig’ trekt de werkelijke toestand scheef[1]. En een term als ‘werkwoorden met opgeschoven verleden tijd’ - op zichzelf, als weergeving van de potjeslatijnse vakterm ‘praeteritopraesentia’ niet zo afkeurenswaardig als hij in het oordeel van sommigen is - draagt al heel weinig tot het begrip van de bijzonderheden bij. Nog daargelaten dat de historische gerichte moderne grammaticus met zekere spijtigheid moet constateren dat voor *moeten* en *weten* het flatteuze archaïsche gewaad niet past, en dat hij met *willen* een beetje verlegen komt te zitten.

Hier hebben we nu een onderdeel van de grammatica, dat zonder veel moeite zuiver synchronisch kan worden behandeld, en waarbij het wegnemen van de erfelijke belasting der historie bevrijdend en verhelderend werkt. Hieronder volgt een proeve daarvan. Niet van een volledige morfologie van het werkwoord, maar alleen van het klassificerend overzicht van de verbale vervoeging: een overzicht dat in geen grammatica die volledig wil zijn, mag ontbreken.

‘Zonder veel moeite’ kan dit onderwerp synchronisch worden behandeld. Daarmee is dus erkend dat mijn keus is gevallen op een hoofdstuk waarbij de synchronische werkmethode b e t r e k k e l i j k gemakkelijk valt. En die erkenning is tegelijk de verontschuldiging, als die nog nodig is: niemand zal zo onredelijk zijn, te verlangen dat men met het moeilijkste begint. Alle begin is immers op zichzelf al moeilijk, en het kan de waardering van dit betrekkelijk gemakkelijke begin geen kwaad doen, als de auteur toont te beseffen dat het nog lang niet het halve werk is van de synchronische beschrijving van het moderne Nederlands.

Wat hier volgt, is dus gedacht als een stuk van een volledige morfologische beschrijving van het verbum. Uit voorafgegane paragrafen is dan bekend verondersteld het begrip ‘stam’. Ook wordt verondersteld voorafgegaan te zijn een algemene bespreking van de kategorieën van het getal, de persoon en de tijd, met de formele exponenten daarvan

1) Dr. Jc. Smit heeft het aangedurfd in het door hem bewerkte tweede deel van Erné en Smit, *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst* de ‘zwakke’ werkwoorden de regelmatige te noemen, en de ‘sterke’ als een afdeling van de onregelmatige te vermelden. Zover ik weet, is hij daarmee een pionier onder de auteurs van schoolgrammatica's. Kruisinga werkt in zijn *Grammar of Modern Dutch* streng met, de scheiding tussen ‘regular’ en ‘irregular verbs’. Verba die andere onregelmatigheden vertonen dan in het praeteritum en participium perfecti, bespreekt hij afzonderlijk als ‘anomalous verbs’. De term ‘strong’ komt alleen in een korte historische opmerking van één zin voor, de term ‘weak’ gebruikt hij helemaal niet. Met iets als een verontschuldiging rangschikt hij de onregelmatige (d.w.z. de vanouds sterke) verba volgens de klassen die de historische grammatica onderscheidt, ‘but many changes in later periodes have made the old system hardly recognizable, and of little practical value’.

aan enkelvoudige en samengestelde verbale vormen, gedemonstreerd b.v. aan een wat straks zal genoemd worden ‘regelmatig’ en een niet al te ‘onregelmatig’ werkwoord, b.v. aan *spelen* en *grijpen*. De termen ‘praesens’, ‘praeteritum’, ‘infinitief’ en ‘participium perfecti’ zijn dus ook ingeleid en omschreven. Wij veronderstellen daarbij dat de bezwaren van het ‘perfecti’ bij het participium niet hebben geleid tot afschaffing van deze oude benaming. Het is verder de gebruiker van de vormleer duidelijk geworden dat in het algemeen de hele vervoeging van het werkwoord bekend is, wanneer men de drie ‘hoofdvormen’ infinitief, 1e persoon van het praeteritum, en participium perfecti kent. Bij de persoonsuitgangen is gewezen op het verschil tussen praesens en praeteritum: *ik speel, hij speelt, ik grijp, hij grijpt*, maar *ik speelde, hij speelde, ik greep, hij greep*, alsook op de complicaties met *je, jullie, U* en *gij: speel je, je speelde, jullie* en ook *je speelde*(*n*), *gij speelt, speeldet, U speelde, U speeldet, U greep* en *U greept* enz.

Het zal wel eens voorkomen, dat enkele van de bijzonderheden die in dat voorafgegane gedeelte thuishoren, in het volgende worden herhaald. De lezer zal zulke kleine inconsequenties vergeven, als hij bedenkt dat het hier volgend overzicht enerzijds wel geacht wordt deel uit te maken van een volledige vormleer van het werkwoord, anderzijds als afgerond fragment op zichzelf leesbaar en begrijpelijk moet blijven. Bij verwerking van het overzicht in een complete vormleer zouden die inconsequenties met enkele verwijzingen naar het voorgaande, of met kleine veranderingen zijn weg te nemen.

De hoofdvormen van het werkwoord.

§ 1. Naar de wijze waarop het praeteritum en het participium perfecti (in het vervolg kortheidshalve ‘participium’ genoemd) worden gevormd, zijn de werkwoorden te onderscheiden in r e g e l m a t i g e en o n r e g e l m a t i g e werkwoorden.

De vormen van het praesens, met de daarbij aansluitende infinitief, kunnen als p r i m a i r e vormen van het werkwoord gesteld worden tegenover het praeteritum en het participium als de s e c u n d a i r e vormen[1]. Het praesens toch sluit zich nauw aan bij de stam van het werkwoord; in het praeteritum en het participium wordt de stam door voor- of achtervoegsels of door wijzigingen aan de stam zelf veranderd.

§ 2. I. Regelmatige werkwoorden.

De regelmatige werkwoorden vormen het practeritum op *-te*, als de stam eindigt op een stemloze medeklinker, en op *-de* in alle andere gevallen: *kapte, zette, bakte, miste, ruiste, pochte; tobde, leidde, egde, suisde* (stam *suiz-*), *hoorde, vilde, kamde, rende, vleide, kruide* (van *kruien*) enz.

Van de werkwoorden met *-te* in het praeteritum heeft het participium in de verbogen vormen ook *-te: gekapte, gezette, gelakte, gemiste*; van die met *-de* in het praeteritum heeft het participium in de verbogen vormen ook *-de: gehoorde, gekamde, gevleide*, enz. In de onverbogen vorm hebben alle participia de eindklank *-t*, maar volgens de

1) In een opstel van mijn hand, *NTg.* XXXIV (1940), 241 vlgg. zijn deze termen ook al gebruikt (blz. 243).

spellingregel van de gelijkvormigheid worden de laatste met *-d* geschreven: *gehoord, gekamd* enz.

[Verdere bijzonderheden van spelling, als *gezet* (niet *gezett*), *behoed* (niet *behoedd*), *gezette, gevatte*, maar *gedode, gehate, gevoerde* worden hier niet behandeld, maar bekend verondersteld uit een algemeen hoofdstuk over klanken en spelling.][1)]

§ 3. II. Onregelmatige werkwoorden.

Er is een grote groep van onregelmatige werkwoorden die zich kenmerkt doordat het participium op *-en* uitgaat. Het onregelmatig praeteritum van een niet samengesteld werkwoord is in het enkelvoud zo goed als altijd eensyllabig, en de 1e en 3e persoon meervoud bestaat gewoonlijk in de overeenkomstige enkelvoudsvorm plus de uitgang *-en*. Het kenmerkt zich verder tegenover het praesens door een stamverandering, vaak ten aanzien van de stamklinker, soms ten aanzien van de eindmedeklinker van de stam, soms ten aanzien van klinker en eindmedeklinker beide. Het onregelmatig participium heeft meestal dezelfde stamverandering als het praeteritum; bij een kleine groep verba vertoont het een eigen, van die in het praeteritum verschillende stamverandering; een andere, eveneens niet talrijke groep heeft in het participium dezelfde stam als in het praesens, met stamveranderend of wel regelmatig praeteritum.

[In de tweede zin van deze paragraaf kunnen de woorden 'zo goed als altijd' vervallen, als *leide, zeide* (§ 6) en *zoude* (§ 14) als verouderd mogen gelden.]

Opm. De onregelmatige praeterita die in het enkelvoud, 1e persoon, *a* hebben vóór niet meer dan één consonant, krijgen in het meervoud *aa*[2)], met uitzondering van *hadden* naast *had* (praeteritum van *hebben*, zie § 8). Over *was-waren* zie § 6 en § 12.

§ 4. Een aantal verba zijn slechts in één van de twee secundaire hoofdvormen onregelmatig, nl. òf alleen in het participium (A : § 5), òf alleen in het praeteritum (B : § 6). Soms komen regelmatige vormen naast de onregelmatige voor.

§ 5. A. Verba met regelmatig praeteritum, maar participium op *-en* zijn de volgende.

Bakken (*bakte, gebakken*), *bannen, barsten, brouwen* 'bier bereiden' (*brouwen* 'de keel-*r* spreken' is regelmatig), *heten* 'genoemd worden' (*heten* 'heet maken' is regelmatig), *lachen, laden, malen, scheiden, spannen, vouwen, wassen* 'reinigen', *zouten*.

Raden heeft regelmatig *raadde*, maar ook *ried* (§ 11); bij *stoten* komt soms *stiet* voor naast *stootte* (§ 11).

Opm. 1. *Wassen* 'groeien', vooral in de samenstelling *opwassen*, heeft een praeteritum *wies* (§ 11).

1) Tussen [ ] staan aantekeningen voor de kritische lezer, niet voor de gewone gebruiker bestemd. Vormde dit overzicht een onderdeel van een handboek, dan zouden die aantekeningen wegblijven.

2) Met *a, e, o, i* zijn hier en verderop steeds aangeduid de 'gedekte' klinkers van *pak, lek, hok* en *ton, zin*, met *aa, ee, oo* de 'vrije' klinkers van *lagen, leven, boven*.

Opm. 2. De samenstelling *uitscheiden* ‘ophouden’, die voornamelijk tot de familiare spreektaal behoort en daarom gewoonlijk *uitscheien* gesproken wordt, gaat veelal volgens de onregelmatige groep met *ij* in het praesens en *ee* in het praeteritum (§ 10; D. 1. *a*): *schee uit, uitgescheeën*.

[*Borst* en *geborsten* bij *barsten*, en *wies* bij *wassen* ‘reinigen’ zijn als verouderd beschouwd.]

Afzonderlijk staat *wreken, wreekte, gewroken* met stamverandering in het participium. Over *melken, melkte, gemolken* zie § 10*c*.

§ 6. B. Verba met regelmatig participium, maar afwijkend praeteritum.

Durven heeft naast het regelmatige *durfde* een praeteritum *dorst*.

Jagen heeft *joeg* naast regelmatig *jaagde*.

Bij *vragen* is het praeteritum *vroeg* gewoner dan *vraagde*.

Leggen is gewoonlijk regelmatig, maar naast *legde* komt *lei* voor. Het meervoud *leien* (geschreven *leiden*) is in geschreven taal zeldzaam.

Zeggen, zei, meerv. *zeien*, (geschreven *zeiden*), *gezegd*. In Zuidnederlands komt ook het regelmatig praeteritum *zegde* voor.

Willen heeft *wilde*, maar daarnaast een in geschreven taal weinig gebruikelijk *wou* (meervoud *wouwen*, dat zo goed als nooit geschreven voorkomt; de te wachten schrijfvorm zou *wouden* zijn).

Opm. De derde persoon enkelv. praes. van *willen* heeft geen uitgang: *hij wil*.

Plegen in de bet. ‘gewoon zijn’ heeft het praeteritum *placht*. Het participium *gepleegd* is weinig of niet gebruik. *Plegen* ‘bedrijven’ is regelmatig.

Bij *wezen* wordt het overigens regelmatige participium onregelmatig gespeld: *geweest*. Het praeteritum is *was*, meerv. *waren*. Zie verder bij *zijn* § 13.

[*Leide* en *geleid* bij *leggen, zeit, zeide* en *gezeid* bij *zeggen, woude* bij *willen* zijn, als verouderde of onbeschaafde vormen, niet gehonoreerd. Vindt men dit voor *zeide* te radicaal, dan kan daaraan met een kleine verandering in de alinea over *zeggen* worden tegemoetgekomen.]

§ 7. De meeste onregelmatige werkwoorden vertonen afwijking in de beide secundaire hoofdvormen. De volgende drie groepen zijn te onderscheiden.

C. Verba met participium op *-t* of *-d*.
D. Verba met participium op *-en*.
E. Verba met afwijkende infinitief.

Verder vormen een afzonderlijke groep:

F. De verba *kunnen, mogen* en *zullen*.

[Streng genomen zou de omschrijving van C en D moeten luiden: ‘verba met infinitief op *-en* en participium op....’ enz., of wel: ‘verba met normale infinitief en participium op....’ Om al te nauwkerige omslachtigheid te vermijden, is echter aangenomen dat de normale vorm van de infinitief uit het aan dit fragment voorafgaande bekend is.]

Verba met afwijking in beide secundaire hoofdvormen.

§ 8. C. Verba met participium op -t of -*d* zijn de volgende:
brengen, bracht, gebracht;
denken, dacht, gedacht;
dunken, docht gedocht; de secundaire vormen van dit werkwoord zijn zijn weinig in gebruik;

kopen, kocht, gekocht;

zoeken, zocht, gezocht;

wrocht, gewrocht zijn te beschouwen als een praeteritum en participium zonder bijbehorend praesens. Nu en dan komt een regelmatig *wrochten, wrochtte, gewrocht* voor.

hebben, had, hadden, gehad.

Dit werkwoord vertoont een afwijking in de derde pers. enkelv. van het praesens: *hij heeft*. Deze vorm geldt ook in de 2e pers. bij *U*: *U heeft* naast *U hebt*.

Opm. De verba van groep C hebben, evenals die van groep D 1 (zie § 9 en § 10), dezelfde stamverandering in alle secundaire vormen.

§ 9. D. Verba met participium op *-en*.

In deze groep zijn te onderscheiden:

1. Verba met dezelfde stamverandering in alle secundaire vormen.
   Deze vormen de grote meerderheid.
2. Verba met stamverandering alleen in het praeteritum.
3. Verba met verschillende stamverandering in de beide secundaire vormen.

§ 10. D. 1. *Verba met participium op -en en dezelfde stamverandering in alle secundaire vormen*.

Deze groep is in enige onderafdelingen te splitsen naar de klinkers van de primaire en secundaire vormen.

a. Verba met *ij* in de primaire en *ee* in de secundaire vormen zijn de volgende:

bijten (*beet, gebeten*), *blijken, blijven, drijten, drijven*, (*ver*)*dwijnen, glijden, grijpen, hijsen, kijken, kijven, knijpen, krijgen* ‘verkrijgen’, *krijsen, krijten, kwijten, lijden* en *belijden, lijken, mijden, nijgen, nijpen, prijzen* ‘loven’, *rijden, rijgen, rijten, rijven, schijnen, schijten, schrijden, schrijven, slijpen, slijten, smijten, snijden, spijten, splijten, stijgen, stijven* ‘met stijfsel behandelen’, *strijden, strijken, wijken, wijten, wijzen, wrijven, zijgen, zwijgen*, (*be*)*zwijken*.

Vrijen is meestal regelmatig: *vrijde, gevrijd*, maar heeft ook *vree, gevreeën*.

Krijsen gaat ook regelmatig: *krijste, gekrijst*.

Krijgen ‘oorlog voeren’, *prijzen* ‘de prijs aangeven van’ en *stijven* ‘aanzetten, sterken’ zijn regelmatig.

Over *uitscheiden* zie § 5 Opm. 2.

De verba met stam op *-d* worden, als ze tot de gewone omgangstaal behoren, zoals *rijden, snijden* (niet *lijden, belijden, schrijden*) veelal gesproken *rijen, snijen*, en hebben dan als secundaire vormen *ree, gereeën, snee, gesneeën*. Deze vormen gelden niet in geschreven taal.

[*dijgen* en *pijpen* ‘op de fluit spelen’ zijn weggelaten.]

b. Verba met *ie* of *ui* in de primaire en *oo* in de secundaire vormen.

Bieden (*bood, geboden*), (*be*)*driegen*, (*ver*)*drieten, gieten. liegen*, (*ge*)*nieten, rieken, schieten, vlieden, vliegen, vlieten*.

(*Ver*)*liezen, verloor, verloren; vriezen, vroor, gevroren*.

Zieden (intr.) heeft het regelmatig praeteritum *ziedde*. Van de secundaire vormen is verder alleen het part. *gezoden* (trans.) enigzins gebruikelijk.

[*Vroos* en *gevrozen* zijn als verouderd beschouwd.]

Buigen (*boog, gebogen*), *druipen, duiken, fluiten, kruipen, luiken, pluizen, ruiken, schuiven, sluipen, sluiten, snuiven, snuiten, spruiten, spuiten, stuiven, zuigen, zuipen*.

Schuilen heeft gewoonlijk de stamveranderende vormen *school, gescholen*, maar ook de regelmatige *schuilde, geschuild*.

Verschuilen heeft *verschuilde* naast gewoner *verschool*, part. *verscholen*.

Kruien 'met een kruiwagen vervoeren' is gewoonlijk regelmatig, maar heeft ook *krooi, gekrooien*.

Naast de meestal regelmatige vormen van *fuiven* komen ook poor *foof, gefoven*.

c. Verba met *i* voór nasale consonant in de primaire, en *o* in de secundaire vormen.

binden (*bond, gebonden*), *blinken, dingen, dringen, drinken, dwingen*, (*be*)*ginnen, glimmen, klimmen, klinken, krimpen, onderwinden*, (*ver*)*slinden, slinken, spinnen, springen, stinken, vinden, winden, winnen, wringen, zinken, zinnen*.

Verba met in de primaire vormen *e* voór nasale consonant, *l* of *r*, en *o* in de secundaire vormen:

bergen (*borg, geborgen*), *delven, gelden, schelden, schenden, schenken, zenden, zwelgen, zwellen, zwemmen*.

Melken heeft gewoonlijk *molk, gemolken*, maar ook het praet. *melkte*.

Kerven gaat meest regelmatig, maar heeft ook *korf, gekorven*.

Bij *erven*, dat meestal regelmatig gaat, komt het participium *georven* voor.

[*Bersten, borst, geborsten* is niet meer erkend: zie de aant. bij § 5].

d. Voorts met *ee* in het praesens: *scheren* (*schoor, geschoren*), *wegen, zweren* 'etteren';

met *e* in het praesens: *treffen*, (*trof, getroffen*), *trekken, vechten* en *vlechten*.

Geheel afzonderlijk staan *schrikken* (intr.), *schrok, geschrokken* en het in de primaire vormen zeldzame *tijgen, toog, getogen*.

§ 11. D. 2. *Verba met participium op -en en stamverandering alleen in het praeteritum*.

Met *ee* in het praesens en *a* in het praeteritum enkelvoud: *genezen* (*genas. genezen*), *vergeten, geven, lezen, meten, treden, vreten*.

Hierbij ook *eten*, dat een afwijking vertoont in het participium *gegeten*.

Met *a* in het praesens: *vallen* (*viel, gevallen*) en (*op*)*wassen; vangen* (*ving, gevangen*).

Met *aa* in het praesens in *oe* in het praeteritum: *dragen* (*droeg, gedragen*), *graven, varen*.

Met *aa* in het praesens en *ie* in het praeteritum: *blazen* (*blies, geblazen*), *laten, raden* (doch zie § 6) en *slapen*.

Met *oo* in het praesens: *lopen, liep, gelopen; stoten, stiet, gestoten* (doch zie § 6).

Met *ou* in het praesens: *houden, hield, gehouden* en *houwen, hieuw, gehouwen*.

Met een praeteritum op *-st: moeten, moest, gemoeten* en *weten, wist, geweten*.

§ 12. D. 3. *Verba met participium op -en, die in de beide secundaire vormen verschillende stamverandering hebben*.

Dit zijn de volgende.

Drie werkwoorden met *i* in het praesens: *bidden* (*bad, gebeden*), *liggen* en *zitten*.

Enige met *e* vóor *r* of *l* in het praesens: *bederven* (*bedierf, bedorven*), *helpen, sterven, werpen, werven, zwerven*.

Enige met *ee* in het praesens: *bevelen* (*beval, bevolen*), *breken, nemen, spreken, stelen* en *steken*.

Zweren ‘een eed afleggen’ *zwoer, gezworen*.

Heffen, hief, geheven; scheppen, schiep, geschapen.

§ 13. E. Verba met afwijkende infinitief.

Gaan, ging, gegaan; staan, stond, gestaan; zien, zag, gezien;

doen, deed, gedaan;

slaan, sloeg, geslagen,

Het praeteritum bij *doen* luidt in enigszins familiare omgangstaal *dee*, meerv. *deeën*. Deze vormen worden nooit geschreven.

Het werkwoord *zijn* is zeer onregelmatig in het praesens: *ik ben, hij is*, 1e en 3e persoon meerv. *zijn; je bent, ben je; jullie bent* of *zijn* (*zijn jullie*, ook *ben jullie*); *U bent*, familiaarder dan *U is* en het nog statiger *U zijt; gij zijt*. Als praeteritum en participium doen dienst de vormen van *wezen*: zie § 6. Ook in de imperatief: *wees, wezen jullie, weest U*, en in het Zuidnederlands in de conjunctief van het praesens: *het weze mij veroorloofd*. In het praeteritum verdienen opmerking de vormen van de 2e persoon: *je was* en minder gebruikelijk *je waart, was je* (nooit *waar je*); *jullie waren* en minder gebruikelijk *waart* (*waren jullie*); *U was* en *U waart; gij waart*.

§ 14. F. De verba *kunnen*, *mogen* en *zullen*.

Deze verba vertonen verscheiden onregelmatigheden:

De 3e persoon enkelvoud van het praesens heeft geen uitgang, is dus gelijk aan de 1e persoon: *ik kan - hij kan, ik mag - hij mag, ik zal - hij zal*.

Opm. Het enige verbum waarbij zich hetzelfde voordoet, is *willen*: zie § 6 Opm.

Verder hebben *kunnen, mogen* en *zullen* stamwisseling binnen het praesens:

ik kan, je kunt of *je kan* (*kun je* en *kan je*), *U kunt* en *U kan, gij kunt; jullie kunt* of *kunnen* (*kunnen jullie* of *kun jullie*), *wij kunnen, wij kunnen*;

ik mag, je mag of *je moogt* (*mag je*), *U mag* en *U moogt, gij moogt; jullie moogt, mogen* of *mag* (*mogen jullie*, ook *moog jullie* en *mag jullie*), *wij mogen, zij mogen*;

ik zal, je zal of *je zult* (*zul*^{o} *je* en *zal je*), *U zult* en *U zal, gij zult; jullie zult en zullen* (*zullen jullie* en *zul jullie*), *wij zullen, zij zullen*.

De secundaire vormen zijn de volgende.

Van *kunnen*: praeteritum *ik kon, je kon* of *je kondt* (*kon je*), *U kon* en *U kondt, gij kondt; wij konden, zij konden*; participium *gekund*;

Van *mogen*: praeteritum *mocht, mochten* (*mocht je*); participium: *gemoogd* en *gemogen*. Het enigszins archaïstische *vermogen* heeft als participium *vermocht*.

Van *zullen*: praeteritum *ik zou, je zou* of *je zoudt* (*zou je*), *U zou* en *U zoudt, gij zoudt; wij* en *zij zouden, jullie zouden* en *zoudt*, ook *zou* (*zouden jullie* of *zou jullie*). De meervoudsvorm, gespeld *zouden*, wordt bijna altijd als *zouwen* gesproken.

Een participium komt niet voor.

[*Ik zoude, hij zoude* is niet meer erkend].

Misschien vindt iemand dit overzicht nogal uitvoerig, vergeleken met de plaatsruimte die dezelfde stof in beslag neemt in de meeste gramma-

tica's. Zo iemand moet bedenken dat de hier gegeven beschrijving volledig wil zijn, terwijl de meeste nieuwe grammatica's niet anders doen dan enkele grote lijnen trekken, daarbij de bijzonderheden overlatende aan de gebruiker, die geacht wordt Nederlander te zijn en mitsdien de vormen uit de praktijk te kennen. Daarmee kan een goede descriptieve grammatica toch geen genoegen nemen: die moet alles verantwoorden.[1)] Dit nu is in het bovenstaande, behoudens fouten en omissies van de auteur, gebeurd, en daarnaar gerekend kan het stuk, wat de omvang betreft, zeer goed de vergelijking doorstaan met een ander, dat volgens het oude historische schema hetzelfde zou willen doen.

Het is te wachten dat een kundig en kritisch lezer sommige feiten anders gegroepeerd en sommige bijzonderheden anders geformuleerd zou willen zien. Maar in het algemeen zal men moeten erkennen dat bovenstaande schets de grammaticale toestand van nu voor een gebruiker van nu beter weergeeft dan een historisch ingerichte, meer of minder reconstruerende en repristinerende grammatica dat kan doen. En die erkenning is op zichzelf al een rechtvaardiging van de methode. Ook zal men, naar ik vertrouw, niet kunnen zeggen dat het overzicht de feiten forceert, om toch vooral maar on-traditioneel, desnoods revolutionair te zijn.

Er is ook een praktisch voordeel verbonden aan de synchronische beschrijving. Wie een nederlandse spraakkunst samenstelt, denkt zich daarbij in de eerste plaats Nederlanders als gebruikers. Maar een grammatica, bestemd voor het aanleren van onze taal door vreeemdelingen, inzonderheid niet-germaanse en niet germanistisch geschoolde vreemdelingen, zou aan bruikbaarheid winnen, als de vervoeging van het werkwoord erin werd beschreven volgens de hier toegepaste beginselen.

Utrecht, Juli 1949.

C.B. VAN HAERINGEN.

Jagerstaal.

Enkele opmerkingen bij het boek Jacht-Bedrijff, door wijlen Prof. A.E.H. Swaen.

Het is niet zonder schroom, dat ik enkele kantteekeningen wil maken bij het werk van wijlen Prof. Swaen, dat men met recht als zwanezang zou kunnen betitelen. Dat ik - hoewel eigenlijk een outsider -, het gewaagd heb deze regels te schrijven, moge zijn verklaring vinden in het feit, dat ik, bij de samenstelling van mijn *Jagerswoordenboek*[2)], meermalen gelegenheid had, bewondering te gevoelen voor de belezenheid en de groote kennis van den verscheiden hoogleeraar op het gebied

1) Zie de opmerkingen van Blancquaert, *Tijdschr. v. Lev. Talen* XIII (1947) 213, over de bestaande nederlandse spraakkunsten, en de eisen die te stellen zijn aan een grammatica die ‘aanspraak kan maken op den titel van volledige beschrijving van het 20e-eeuws Nederlands taalgebruik’. Blancquaert noemt daar juist als voorbeeld van een punt waarop veel grammatica's te kort schieten, de behandeling van de vormen van het werkwoord. ‘Ik wens namelijk,’ zegt hij, ‘om maar één vb. te noemen, ook uit een dergelijke grammatica te vernemen hoe in het Nederlands een werkwoord wordt vervoegd, en dat heb ik bij .... en trouwens ook bij een aantal andere auteurs, vergeefs gezocht.’

2) Dr. A.G.J. Hermans. Jagerswoordenboek. H.A.M. Roelants, Schiedam 1947.

van de jacht en de valkerij, onderwerpen, die zoo geheel verschillend leken van de studie

der Engelsche taal. Voor de lijst zijner artikelen over valken, vogels en jacht moge ik verwijzen naar de bibliographie op blz. 10 van het genoemde Jagerswoordenboek. Tot op hoogen leeftijd - 84 jaar - bezat deze begenadigde geleerde een buitengewoon groote vitaliteit en arbeidslust, ter illustratie waarvan ik - als anecdote - wil vermelden, hoe ik, drie dagen voor zijn dood, van Zhg. een eigenhandig geschreven uitnoodiging ontving tot een bespreking ten zijnen huize, welke ontmoeting dan zou moeten plaats vinden op den dag.... zijner begrafenis. Wel is Prof. Swaen gestorven - zooals een zijner ambtsbroeders het uitdrukte - la plume à la main.

Bij het doornemen van het keurig uitgevoerde, bij Brill te Leiden uitgegeven werk vond ik aanleiding tot het maken van eenige opmerkingen, die ik het liefst aan den schrijver zelf ter beoordeeling zou hebben voorgelegd, doch die ik nu - als een soort posthume hulde aan de nagedachtenis van den zoo sympathieken geleerde - hier voor onze lezers breng.

Het aan zijn boek ten grondslag liggende handschrift Jacht-Bedrijff, dat zich in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage bevindt, wordt door Prof. Swaen aangekondigd als het oudst bekende document (± 1635) in de Nederlandsche taal, handelende over jacht en valkerij. Maar reeds in 1605 was, van de hand van Paullus Merula, een werk verschenen, onder den titel: Placaten ende Ordonnanciën op 't Stuck van de Wildernissen, waarvan het 2de en 3de boek gewijd zijn aan Jaghtbedrijf resp. Vlughtbedrijf. En op meerdere plaatsen in Jacht-Bedrijff blijkt, dat de schrijver ervan - C.J. van Heenvliet? - het boek van Merula kende. Met niet minder dan 546 aanteekeningen heeft Prof. Swaen de bewerking van het handschrift verrijkt, een respectabel aantal, waarin de groote eruditie van den commentator op allerlei gebied wel duidelijk tot uiting komen, en met name zijn kennis van jacht en jachtvogels onze bewondering afdwingen.

Enkele woorden en termen, die door Prof. Swaen blijkbaar als bekend verondersteld, zonder bijschrift werden gelaten, moge ik hier nog vermelden: Bldz. 4: Palatijnsche stukken: stukken wild, nl. (dam)herten, uit den

Palts - of, D.: Pfaltz - hier te lande ingevoerd, geimporteerd.

bldz. 8: Coghen: het lokgeluid van het moerhaas, dat hare jongen roept:

vgl. ons woord kuchen, en het kokkeren van fazantenhanen.

bldz. 8: driewegh: wegsplitsing, Latijn: trivium. Vgl. Diana, de jachtgodin, die als epitheton heeft: trivia.

bldz. 13: rengeren; lees: rangeeren = vermaken, oppos.: derangeeren = hinderen.

bldz. 8: hockelend haas: dit is een haas, dat telkens halt maakt, niet ruimen wil of banen, maar ineengedoken, gehurkt blijft zitten. Verwant met D. hocken: gebukt gaan? of met Höcker = bult, bochel? Vgl. den bijnaam: de kromme, voor een haas.

bldz. 15: Varen, voor varens of varenplanten, is hetzelfde als het op bldz. 21 voorkomende vaern (Aspidium filix mas?).

bldz. 7: root water: hiermede is wel de bij roodherten en damwild epidemisch voorkomende haemoglobinurie of bloedwatereen bedoeld, als gevolg van haemosporidiosis (zie Jagerswoordenboek, bldz. 54).

bldz. 34: sluyten: (hondt, die een hoen niet opstoot maer sluyt) heeft hier de beteekenis van vastmaken (Jagerswdb. bldz. 366). Vgl. Fr. fermer, van Lat. firmare; affermer = bevestigen.

bldz. 52: Sint Jan: datum uit den jagerskalender, 24 Juni, feestdag van Joannes den Dooper; zoo b.v.: eenden, die zich op Sint Jan - na den hooibouw - weer op de kooien gaan verzamelen.

bldz. 13: pols: in den zin van polsstok; vgl. Jagerswoordenboek, in voce pols, bldz. 277.

bldz. 40: de naam: duinekster is aan Prof. Swaen onbekend. Kan hier soms de voor den valkenier zoo belangrijke tuinekster (Lanius excubitor) bedoeld zijn? Vgl. voor dezen vogel Jagerswoordenboek, bldz. 352.

bldz. 49: Modlersneppen: dit woord voor poelsnippen is wel een vertaling van het in een oud-Fransch handschrift voorkomende woord vasière (Jagerswoordenboek, bldz. 562).

bldz. 104: mauve: Prof. Swaen zegt dit Fransche woord voor meeuw niet te kennen. Zie echter Jagerswoordenboek, bldz. 547.

bldz. 9: rammelen: heet zijn, van moerhazen. Gaarne had ik in dit verband iets gelezen over de etymologie van dit woord, de verwantschap met het E. to ramble, rondzwerven, als frequentativum van to roam, wegens de groote zwerftochten der rammelaars - E.: ramblers - in den rammelof paartijd. Voor het verband tusschen zwervende honden en Romepelgrims, zie Jagerswoordenboek, bldz. 592. Vgl. ook de benaming bel of klok (rammelwerktuig) voor het scrotum met de erin bevatte testikels, waardoor men ram en voedster aan het rammelen bij den eerste kan onderkennen! Bij eenzijdig verlies (semicastratie) van zoo'n orgaan spreekt de Franschman van: ne sonner que d'une cloche; En in Reintje de Vos heet het:

> dat eene dinc
> In die burse al sonder naet,
> Daer men dien beiaert mede slaet.

Vgl. ook in het E.: the doe (= female hare) clickets, goes to clicket; cf. to click = het klotsen van tegen elkaar rammende, rammelende biljartballen.

Met enkele dingen kunnen wij het met Prof. Swaen niet eens zijn:

Bldz. 5: daer stelt men noch onderweghe hier en daer laten. Prof. Swaen veronderstelt hier - m.i. echter ten onrechte - een schrijffout, en wil voor ‘laten’ lezen: lagen. Het woord late echter is reeds uit het middelNdl. bekend, in de beteekenis van het Fr. relais; honden als laten stellen wil dus zeggen: honden achterlaten, die, als versche meute, de vermoeide meutehonden moeten vervangen. In het Fr.: mettre (of: poser) des relais, relayer; mettre (of: poser) les chiens en relais. Zoo ook: donner un relais (de chiens) = een (honden-)late loskoppelen, loslaten. Vgl. het Fr. relayer = aflossen.

bldz. 5: vanghlaegh: hinderlaag, waar het gejaagde stuk opgewacht en buitgemaakt wordt.

Voor deze beide woorden laat of late, en laag, zie Jagerswoordenboek (haas ter laate, bldz. 214; laten stellen, lach of leg = hinderlaag, vogelleg, bldz. 215).

bldz. 18: overloopen voedster: hierbij teekent Prof. Swaen aan: waarschijnlijk beteekent dit woord: overgebleven, overgeschoten. Echter geeft het Jagerswoordenboek, in voce overlooper: het woord slaat op het doorloopen eerste levensjaar. Zoo heeten in het D. Ueberläufer de ‘überjährige, übergangene, überlaufene’ ‘Frischlinge’. Zie ook bij Prof. Dr. Theod. Imme, Die Deutsche Weidmannssprache.

bldz. 20: conijnen die verloopen: Prof. Swaen wil hier de konijnen laten verdwalen, het spoor bijster worden, zich verloopen. Dat een stuk wild verdwalen zou, is wel hoogst onwaarschijnlijk te achten. Als jagersterm beteekent verloopen dan ook: wegtrekken, zich verzetten (Jagerswoordenboek bldz. 373.)

bldz. 14: leemtigh oft vervangen: leemtigh is niet: gebrekkig, en leemte is niet: ziekte, doch veeleer lam, verlamd resp. verlamming, bevangenheid door koude. Cf. E. lame = kreupel, D. gelähmt; belemmeren, lemmen = lam maken, leewieken (Jagerswoordenboek bldz. 221).

bldz. 15: een haes dat de coffer leegh heeft: Prof. Swaen vergist zich, als hij meent, dat koffer bij een haas den buik aanduidt; evenals bij een paard is koffer de beenige thorax of ribbekas, die bij het haas sterk ontwikkeld is en daardoor, vooral ook door het 'overbouwd' zijn van het dier; laag hangt en hinder geeft bij het wisselen over stoppelland (zie Jagerswoordenboek in vocibus overbouwd en coffre, bldz. 264 resp. 530).

bldz. 56: gal van reigers: Prof. Swaen somt enkele vogelsoorten op, die geen gal zouden hebben; bedoeld is wel: geen galblaas: ook deze vogels toch hebben een lever, die een product, de gal afscheidt.

bldz. 69: becquefigue: het is mij onbegrijpelijk, dat de commentator dit woord, samen met ficedula, heeft laten staan, alsof het de houtsnip zou aanduiden.

De houtsnip heet Scolopax rusticola (landbewonende (of boeren-) wormenspietser. Scolopax = scolecopax, van σκ□ληξ, ηκος = worm + π□γνυμι = spietsen, van den stam παγ, Lat, pango. Zie Jagerswoordenboek, in voce: Dame met het lange gezicht. Daarentegen is becfigues in Z.-Frankrijk de verzamelnaam voor vliegenvangers, grasmusschen, tuinfluiters (Fr.: fauvettes), die in den herfst veel om hun wildbraad gevangen worden. Zooals de naam zegt, leven deze vogels van vijgen (L.: ficedula: ficus + edere = eten), dus geheel anders dan de houtsnip, die vrnl. dierlijk voedsel tot zich neemt. Reeds bij Martialis wordt van deze beide afzonderlijke vogelsoorten melding gemaakt, waar de dichter in zijn epigrammen zingt:

> Rustica sim an perdix, quid refert, si sapor idem est?
> Carior est perdix, sic sapit illa magis.

(Of ik houtsnip ben of patrijs, wat doet het er toe, als de smaak dezelfde is? Patrijs is duurder, dus smaakt deze beter). (Epigr. XIII, 76).

Terwijl van de vijgensnip gezegd wordt (Epigr. XIII, 49):

> Cum me ficus alat, cum pascar dulcibus uvis,
> Cur potius nomen non dedit uva mihi?

(Daar de vijg mij voedt, maar ik ook leef van zoete druiven, waarom heeft niet veeleer de druif mij haar naam gegeven?).

Behalve ficedula zou de vogel dan ook 'uvedula' kunnen heeten.

Mogen bovenstaande, geheel pretentielooze opmerkingen beschouwd worden als een kleine aanvulling van het mooie, belangrijke boek Jacht-Bedrijff, waarmede wijlen Prof. Swaen zoovelen - jagers zoowel als nietjagers - zeer aan zich heeft verplicht.

Rotterdam, Augustus 1949.
Dr. A.G.J. HERMANS.

Floris ende Blancefloer vs. 2194.

In bovengenoemde ridderroman luiden vs. 2193-2194:

> ‘Der scinken vele daer omme gingen:
> *Tusschen* die goudine coppe entie silverine
> Scincten si den clareit metten wine.’

In 't *Mnl. Wdb.* VIII, 775 zegt Verdam, dat hier sprake is van 't begrip ‘*verdelen*’, zodat de betekenis van vs. 2194-2195 zou zijn: de schenkers schonken de wijn en de ‘clareit’ *zowel in gouden als in* zilveren ‘coppen’ of: *deels* in gouden *deels* in zilveren ‘coppen’. Hij verklaart dus ‘*tusschen ... ende*’ als een variant van 't in 't Mnl. meer voorkomende ‘*onder.... ende*’, waaraan ongetwijfeld het begrip ‘verdelen’ ten grondslag ligt.

Nooit heeft mij deze verklaring geheel kunnen bevredigen: in bovenbedoelde passage toch is geen sprake van een verdeling; dit zou alleen 't geval zijn, als er van een bepaalde hoeveelheid sprake was, waarvan elk der gasten een gedeelte moest ontvangen. In 't onderhavige geval wordt van zulk een verdeling niet gesproken en wordt alleen gezegd, dat de aanzittenden hun dranken kregen *in* zilveren en gouden bekers. We kunnen daarom ‘*tusschen*’ hier eenvoudig opvatten in de zin van ‘*in*’. Dit gebruik van ‘*tusschen*’ is ongetwijfeld ook zeldzaam, maar ligt toch, dunkt mij, meer voor de hand dan de verklaring die 't Mnl. Wdb. geeft. Deze opvatting vindt m.i. grote steun in de volgende plaatsen.

In de Statenvertaling lezen we in *Daniël* 8 vs. 16: ‘Ende ick hoorde *tusschen* Ulaï eenes menschen stemme: die riep, ende seide: Gabriel enz.’ De kanttekening zegt ter verklaring hierbij: ‘te Ulai of, *in 't midden van* Ulai, dat is, *tusschen de beyde* oevers der riviere Ulai’. Hier is dus 't begrip ‘*tussen*’ nog duidelijk aanwezig, maar even duidelijk dat van ‘*in*’ of ‘*op*’.

In de tweede plaats wijzen we op *Huge van Bordeeus* vs. 27, een plaats, die we ook in '*t Mnl. Wdb.* VIII, 775 vinden, waar we lezen: ‘Reyst nu na Babilonien ende *tusschen wegen* suldi vinden een tstercste casteel’; en vs. 8: ‘H. is *tusschen wegen* om hier te comen’. Hier is 't eigenlijke begrip ‘*tussen*’ - namelijk tussen begin en eindpunt van de weg - reeds sterk op de achtergrond getreden en heeft 't voorzetsel de zin gekregen van ‘*op*’ of ‘*onder*’.[1)].

Voorts treffen we in *Seghelijn van Jherusalem* enkele voor ons betoog belangrijke plaatsen aan. In vs. 236 aldaar lezen we, dat èèn der ‘pilleghiften’, die het kind Seghelijn ontvangt, hierin bestaat, dat

> ‘So wient *tusschen oghen* sach,
> Ende hem iet bade, had hijs noot,
> Hi sout hem gheven, waert clein of groet.’

In terugslag hierop luidt vs. 1083: ‘Den coninc hi *tusseen den oghen* sach’, en vs. 1114:

1) In 't Mnd. hebben we iets dergelijks; in 't *Ommelander Landrecht* van 1448 vinden we: ‘Ende worde yemant doet gheslagen inder reysen toe groningen, toe den markede ofte van den markede of *tusschen landen*, Daer van de bote ende broke sal wezen dubbelt.’ ‘*Tusschen landen*’ heeft hier de zin van *op 't land, niet in de stad*. (Zie Dr. D. Simonides, *Die Hunsigoer Küren vom Jahre* 1252 *und das Ommelander Landrecht vom Jahre* 1448, S. 93).

‘So wien hi *tusschen den oghen* sach,
Hi moest hem gheven, wat hi bat,’

Mij dunkt hier is er geen sprake van, dat Seghelijn de man van wie hij iets begeert *tussen de beide ogen* dus, naar de neuswortel, moet zien, maar *tussen* de *beide oogleden* d.w.z. *in* de ogen. De uitdrukking '*tussen* (*den*) *oghen sien*' maakt op mij sterk de indruk van een vaste formule voor *in de ogen*.

Ten slotte is 't ook in dit verband van belang, dat Plantijn i.v. *tusschen* o.a. ook opgeeft '*tusschen dien tijd = ce temps pendant, cependant*'[1].

Ten overvloede kunnen we nog vermelden, dat we bij de Mnd. praepositie *mank*, die etymologisch verwant is aan 't verbum *mengen* en waarvan de gewone zin '*tussen*' is, een analoge betekeniswijziging opmerken. Zo lezen we in de Mnd. *Cron. van Benn.* 28: 'So goten de Vresen (= Friezen) tot allen vesten water uut *manck* dat vuer'; letterl.: *tussen* de vlammen, *tussen* de vuurbrokken m.a.w. *in het vuur*. Ook in 't tegenwoordige Nedersaksisch van Drenthe zijn nog sporen van deze betekenis overgebleven, want de eerste strophe van L.A. Roessingh's *Doodendans* luidt[2]:

'Paartie kunt 't neet aaltied haarden,
Waar de naober z' hen hebt braacht;
En dreijt dan in laange riegels,
Maank mien slaopelooze nacht.'

(D.w.z. Velen kunnen het niet uithouden op de plaats, waar de buren hen gebracht hebben - 't kerkhof, de begraafplaats - en waren dan in lange rijen rond *in* mijn slapeloze nacht.)

Uit het bovenstaande kunnen we, dunkt mij, concluderen, dat '*tusschen*' in de bovengenoemde plaats van *Floris ende Blancefloer* de betekenis heeft van '*tussen* tegenover elkaar liggende punten van de bekerrand' m.a.w. '*in*' (de beker).

Groningen.

CHR. STAPELKAMP.

Vernederlandsing in een Molière-vertaling.

In 1685 bewerkte P. de la Croix een vertaling van Molières *Précieuses ridicules* met de titel *Belachelijke Hoofsche Juffers*. Daarin laat hij Haripon op de volgende wijze bluffen op zijn grote bekwaamheid:

Ik wil geen Hoofd noch Vondel wijken,
Jan Vos, vol spreuken in zijn dicht,
Valt bij mij duizend pond te licht,
Ik laat mij in Rondeelen hooren,
Sneldichten zijn mij aangeboren.
In Knippelvaers en Anagram
Draag ik de roem van Amsterdam.
'k Heb in de Dichtkunst groote greepen,
'k Weet waar men é en ó moet streepen
De Q die ruk ik uit zijn stee,
Als Lubber van het A.B.C.

1) Een eigenaardige betekeniswijziging van '*tussen*' zien we ook in Br. Gheraert, *Natuurkunde van het Geheel-al*, vs. 1455, waar't van de maan heet: 'Die mane, als si an die sonne gaet, Haren wech gaet si vort an; Ende emmer clarende meer dan, *Tussen dien*, datsi comt geronnen, Recht ieghen der sonnen,' terwijl de variant heeft: '*tote dien*'.
2) Zie *Nieuwe Drentsche Volksalmanak*, 1943, blz. 92.

Dit laatste is een spotternij met de nieuwe spelling van *Nil Volentibus Arduum*.

C.D.V.

Het wezen van Gezelle's natuurpoëzie.

Men heeft veel van Gezelle's natuurpoëzie impressionistisch genoemd, maar deze kwalificatie eist een restrictie. Impressionistisch, als taalkunst die zich richt op het zuiver *treffen* van de gevoelig geschakeerde indruk, zeker, maar niet in haar geestelijke essentie. De impressionist streeft naar de *uiterste objectiviteit*, opdat zijn kunst zij de klare spiegel van de *vluchtige* indruk van het verschijnsel. Gezelle's kunst is ook zulk een spiegel, maar een spiegel, klaar als 'de waterspiegel, die rust op het goudene zand'; de grond van *actieve contemplatie*.

Zijn *ziele* schouwt en luistert. 'Ze ziet,' als Kanunnik Mahieu[1)] omschreef, 'met de verlichte ogen des harten (*per illuminatos oculos cordis*), ze luistert met de oren van binnen (*aures praecordiorum*), ze smaakt met het gehemelte des harten (*plato cordis*), ze voelt met de fijngevoelige zielhoorntjes', en dan voor hem

> spreekt het al een *taal* dat leeft....
> wind en wee en wolken,
> wegelen van Gods heiligen voet,
> talen en vertolken
> *'t diep gedoken Woord zo zoet*.

Gezelle speurt naar het *wezen* der dingen, wetende dat de Vader almachtig alle dingen heeft geschapen, volgens en door Zijn wijsheid, het eeuwig *Woord*, uit goedheid en liefde, in de Heilige Geest, 'alre creaturen sake (= oorzaak) en yersticheit', met een woord van Ruusbroec. Daarom is al het geschapene hem expressie van God; daarom 'heeft alles zijn stem en niets is zonder stem'. Dat individuele, het ingeschapen wezen der dingen, te speuren en te vertolken in menselijke taal, is het beginsel van zijn natuurbeschouwing en van zijn kunst.

In elk schepsel Gods, ook het schijnbaar nietigste, vangt hij een glimp der *Opperschoonheid*. Bij de aanschouwing van de onaanzienlijke wijdauwstruik (Salix Vitellina L.) in morgendauw en zonneglans, heet het: 'U dankt o God, mijn herte en zin: / 't Wijdáuwrijs ook - heeft schoonheid in!' Niet alleen 'het hofs gegroei der goud- en bronskleurige chrysanthemen' en de blauwe glycine, 'bezocht van de edele zonne en van de nooit vernoegde biën' zijn hem lief, ook wat groeit en woekert op de blauwe schorren (kalksteenschilfers aan de brugstijlen) of in 't stro van 't schamel dak; niet alleen de nachtegaal en de leeuwerik, maar ook de mieren en de muggen, die reppen en vlerken over 't fijn gedopte mos....

Slechts in graad, niet in wezen is er onderscheid, alle zijn ze schepselen van dezelfde God, belijdende ''t woord van Zijn almachtigheên'. Hierin voelt de dichter zich hen verwant. Daarom, zoals Franciscus sprak van zuster Zon en zuster Maan, van broeder Wind en broeder Water, zo richt Gezelle zich in de aanspreking tot zijn medeschepselen. In de intensieve aandacht van de dichter is er communicatie tussen hem en het natuurobject als tussen twee zielen. Dat natuurobject is hem niet langer passief, het leeft in zijn schouwende intuïtie een eigen leven, spreekt een eigen spraak, naar z'n ingeschapen wezen.

Dat is de *impersonatie* - een verpersoonlijking slechts in de sensitieve perceptie - niet te verwarren met de volkomen *personificatie* der intel-

1) *Jubileum-uitg. Gez. dichtwerken Dl* 5 (*Bd. II*).

lectuele reflexie, die het irrationele object vermenselijkt. Deze laatste overheerst nog in de gedichten uit de eerste periode van Gezelle's dichterschap, waardoor daar zijn natuurverbeelding vaak verschraalt tot allegorie, tot rhetorisch orgaan voor geestelijke lessen. Zo bijvoorbeeld in ‘De blomme’, door Baur een knappe-ijskoude allegorie genoemd; in de ‘Boodschap van de vogels en andere opgezette dieren’, met z'n opgelegde geestelijke strekking; in de vele gelegenheidsgedichten als ‘De Roep des Heren’[1]. Zelfs het overigens zo wezenlijke ‘Schrijverke’ recht aan het eind zijn oorkes en blijft daar een stondeke staan om zijn ‘schrijven’ in menselijke taal te formuleren. In de poëzie uit de tweede periode daarentegen blijven de plant en het dier zuiver plant en dier, niet vermenselijkt, maar symbolisch doorlicht. Doorlicht door het sympathetisch natuurgevoel, dat de stralen Gods speurt en geniet in Zijn schepping. Hierin is Gezelle verwant aan de oude mystici: Bernard van Clairvaux, die aan zijn vriend Murdach schreef: ‘Ik heb het ervaren, gij zult meer vinden in de wouden dan in de boeken; bomen en stenen zullen u leren, wat geen leermeester u te horen geeft’; - Franciscus van Assisi, die God dankt voor het heerlijk heelal, waarin hij geplaatst is; Ruusbroec, Suso, Eckhart en Tauler, die allen leven aan de boezem der natuur en haar de beelden ontlenen voor hun innerlijk schouwen en geestelijk ervaren.

Het innig verkeer met de natuur was Gezelle allereerst godsdienst. Zo was zijn kunst de wierook van zijn aanbidding, ‘waar 't vier in speelt en 't vonkelen van 's herten vlammen’. In de loutering van zijn contemplatie heldert al het aards en grauw tot hemels blauw, wordt elke stem gezuiverd tot toon in de hymne die de schepping doorruist. Die hymne te vertolken in het menselijke woord wist hij zijn roeping: ‘Blomme, beke, nachtegaal, / windestemme, dondertaal, / blanke bleke manestraal, / looft God in mijn zangen’.

Daarbij bron van troost in zijn moeilijk leven. Zijn gevoelige ziel, met haar behoefte aan warmte en liefde, keert zich altijd naar het licht. Talrijk zijn dan ook de liederen aan de zon, het beeld van God, bron van alle leven en van alle schoonheid, ‘doorwerkende, alderfijnst, de fijnste wasdomwanden, met leven, licht en groei’. Zegepraal, ‘Fiat lux’, zijn haar zegeliederen, waar zij nevel en duisternis doet zwichten, beeld van geestelijke strijd en overwinning: ‘onverwinlijk is de Waarheid, onverheerbaar is het Licht’.

Nevel en duisternis zijn hem de dood: ‘o nevelduisternis, gij toogt mij niets van al daar hope en troost in is’, en doet hem smeken: ‘o zonne, en zij mij nooit te lange uw licht ontzeid’. De winter is het graf van alle schoonheid en leven: ‘Het winterspook, Blootakker, Winternacht, Winterstilte, Aksternesten’ zijn vol van zijn verschrikking en van zijn heimwee naar de zomer.

Naast het zon-motief neemt dat van ‘de blomme’, die zich altijd keert naar het zonnelicht, de belangrijkste plaats in, beide tot zuiverste symbolische harmonie versmolten in ‘Ego flos’: ‘Ik ben een blomme, / en bloeie voor uw ogen, / geweldig zonnelicht’....

Men moet in zijn natuurdichten niet zoeken het geweldige, de beklemmende levensvragen. Zijn vers is altijd het innig spreken van het

1) alle in ‘*Dichtoefeningen*’.

kind tot de Vader, van wiens liefde hij zeker is; stralend van blijdschap een blik van zijn God te ontmoeten in elke blommestaal, Gods stem te horen in het bladerengeruis. Er is niet de huiver voor het raadsel ‘des grands abîmes étoilés’ van een Pascal, niet de toon die spreekt in Urbain van de Voorde's

> o Sterren, macht van ruiten en trapezen,
> uw strakke lijning is het die mijn Wezen
> onwrikbaar spreekt van 't eeuwge van den Nood....

De sterren zijn hem de getrouwe hemelwachten, die de wisse tale spreken, dat een wakend oog hem ziet; en de maan, die uit haar zilveren luchtboot lacht, doet hem met vreugde God gedenken, binst het stille van de nacht. Zo is hem ook het najaarssterven geen verschrikking; zoals het leven de ‘Bamisbossen’ verlaat, zo zal zijns levens geest gaan tot God. Dat uitzicht wekt het heimwee dat hijgt in het gedreven ritme van zijn liederen, van ‘Aan de leeuwerke in de locht’ tot ‘Ego flos’.

Dit sympathetische natuurgevoel is iets anders dan dat der symbolisten en der romantici. De symbolist Boutens beeldt zijn *gevoel* af met de natuur. In plaats van tot de natuur te gaan, trekt hij haar naar zich toe; hij maakt gevoels-beschrijvingen, subjectief, en bezigt als materie daarvoor gegevens uit de natuur[1]. De romanticus omspint de natuur met een emotionele atmosfeer, die het object alleen bezit krachtens *zijn* verbeelding en door zijn imaginatieve interpretatie. Bij Gezelle daarentegen behoudt het object van zijn contemplatie een objectieve activiteit.

Daarom is de grondvorm van zijn gedichten de *aanspreking*. De dichter vraagt het medeschepsel zijn geheim af, en dat antwoordt op zijn vragen. Talrijk zijn ook de acclamaties: het O! van zijn bewondering: ‘o Broze levendheid (de vlinder), die 'k op uw vlugge vlerken, zie wikkelen over 't gers en om de rozenperken’....; ‘O schone witgetopte baren’....; - het ‘Och’ van zijn meegevoelen: ‘Ze slapen nog en 't schijnt, ze dromen, / hoe luide er ook de zonne op laait, / de zwarte pere- en appelbomen; / wier takken, scheef en krom gedraaid, / van dragen, liggen vaste, *och armen*, / vol koude en vaak, in 's Winters armen’.

De impersonatie kent aan de onbezielde natuur eigenschappen toe, die alleen aan personen toebehoren: ‘Deur 't haaghout raamt / de *wilde* wind, *verblind*, zijn reuzesprongen’; ‘Het jong hout staat, de rugge krom, / *ootmoedig*, neergestopen’; ‘de bladerloze bomen zijn *ongedurig* en *verlegen*’....

Ze ziet ze in actie: ‘de winter is ijskoud aan 't *asemen* gegaan’; ‘de zonne *loopt* daar *smijtende* in / haar middendaagse dolken’...

Met gevoelige zinnen speurt de dichter de individuele trekken van zijn objecten, de karakteristiek van hun wezen, en in de verbeelding daarvan zien we zijn taal in hoogste spanning en treffendste virtualiteit.

II.

De groei van Gezelle's dichterschap is de rijping van, wat Friedrich Strich in een recente studie ‘Dichtung und Sprache’[2] noemt, ‘Rhetorik’ tot ‘Darstellung’.

1) Van Deyssel's karakteristiek van Boutens' ‘*Verzen*’.
2) *Der Dichter und die Zeit*. Bern '47.

De term ‘rhetoriek’ is in tweeërlei zin op te vatten: in de meest gebruikelijke van, wat ik noemde, het vervaalde kleed der schrale idee, maar ook in de meer oorspronkelijke, als de taal van de rhetor, die, door de hem bezielende idee gedreven, wil overtuigen, meeslepen in zijn eigen vervoering, en voor wie het beeld slechts ornament is, dat zijn ‘rede’ glans en kracht moet bijzetten.

Beiderlei rhetoriek is aan te wijzen in de vruchten van Gezelle's eerste dichterperiode. Maar ook het diepere wezen der dichtkunst, de ‘Darstellung’, is daar reeds te speuren; de kracht die echter eerst in zijn tweede periode zich in z'n volle kracht zal openbaren.

Het woord ‘Darstellung’ is hier niet op te vatten in de betekenis waarin de moderne taalwetenschap het gebruikt, namelijk als ‘mededeling’ tegenover ‘uitdrukking’, maar zoals Klopstock het reeds in zijn ‘Poëtik’ aanwendde als tegenstelling van beschrijving of mededeling. Het doelt op de kunst, ‘als magisch eine dichterische Welt zu erschaffen’, waarin de ‘inhoud’ der taal in de taal zelve *gestalte* verkrijgt; waar de idee geïncarneerd wordt in de ‘vorm’ als de ziel in het lichaam.

Het is de hoogste ontwikkeling der werkelijk levende taal, die ontspringt uit de correlatie tussen het psychische en het physische in de mens, waardoor alle waarnemen, gevoelen en verbeelden zich projecteert in ons organisme als ritme, als levensstroming; een mimétisme, een gebaren dat zich concentreert in de spraakorganen. Ervaring, waarvan de Veda's reeds spreken (‘Men wordt, wat men waarneemt’); door Jousse wetenschappelijk ontwikkeld op de grondstelling ‘Au commencement était le geste rhythmique’[1]; door de physioloog Gustaaf Verriest omschreven: ‘Alles wat wij waarnemen, voelen en denken wordt langs duizenden en duizenden zenuwbanen in onze spieren geworpen en vloeit en rijzelt door en door ons lichaam. Wet, die de ademhaling beheerst, de spraakorganen stemt, waaruit de aesthetiek van het woord wordt geboren’. Wet, die hij het schoonst bevestigd zag in de kunst van zijn meester Gezelle, ‘de godbegaafde Vinder in wiens midden en merg huiverde, onweerstaanbaar, de stemme der aarde en des hemels; in wiens ziel de geheime machten die 't gemoed regeren, de rythmische stroom loslaten of vastleggen, die adem- en bloedtocht beheerst.’[2]

Vandaar die verscheidenheid in Gezelle's ritmen, verscheiden als het leven dat hij verbeeldt. De innige waarneming, het genietend inleven, wekte in hem de levensstroming, harmoniërend met het ritme der natuurverschijning, die de bezielende, drijvende kracht is van de herschepping der visie in taal, het suggestieve klankgebaar. De vlucht van de zwaluw, de statige stap van gekamde koning Canteclaer, het trage kruipen van ‘de slekke’, het spel der jonge mezen in de wilgetronk, - alle leven dat zijn genietend oog bespiedde, herleeft in zuivere beweging in zijn verzen. De opdringende wolken, als de wolkenweg bedijgt (= groeit), ‘'t gerep der roggestalen’, als de wind er door vaart...., we zien en ervaren elke natuurstemming, doordat haar essentie de ziel, het leven is van Gezelle's natuurvers. Het is het geheim der gevoelige schakering van zijn vocalen, in hun crescendo's en decrescendo's, in hun accelerando's en ritardando s, beheerst door de consonanten, de imitatieve en suggestieve klankgebaren

1) *Etudes de psychologie linguistique*. Paris '25. Zie hierover mijn opstel ‘Poëtische dictie’ in N. Taalgids XXIV, blz. 1 vlg.
2) *Over de grondslagen van het rythmische woord*. Bussum '25.

bij uitnemendheid. Het is het geheim ook van zijn woordvoeging en woordordening.

Men heeft gesproken over Gezelle's particularisme in taalgeografische zin, maar belangrijker is zijn particularisme als litterair-psychologisch probleem.

In wezen is iedere werkelijke dichter taalparticularist, omdat hij uit de materie van de algemene taal van zijn volk zijn eigen, persoonlijke 'vorm' schept, *moet* scheppen. De dichter staat in, wat Jousse noemt, 'la fameuse antinomie *intuition - discours*'. 'Le discours', dat is de taal van het verstandelijk verkeer, waarin de woorden, woordgroepen en zinsconstructies zijn als gemunt of papieren geld met vaste koerswaarde, dienstig voor het uitwisselen van algemene begrippen. De intuïtie nu beleeft het individuele, dat niet beschreven, dat alleen organisch overgedragen kan worden. De taal van de dichter 'nous intime de *devenir*, bien plus qu'elle ne nous excite à *comprendre*', zegt Valéry. Zij apelleert aan die, noem het primitieve, noem het magische eenheid van het psychische en het physieke in het taalvermogen, dat wij hierboven aanduidden, om het intuïtieve levensproces *vorm* te geven. Dichten is *kunst*, een strijd van de intuïtie in de banden der begripmatige taal. Ook voor Gezelle, blijkens de vele varianten in zijn handschriften, niet die der rhetorische verzen van zijn jeugd, waarvan het geldt: 'Weg met u, penne, / over 't gladde papier, / en rust niet, / totdat de ziele / het zwellende tij des gevoels, / haar eigene krachten geen meester, / los en heur banden haast kwijt, / in brekende tranen vooruitstroomt!', maar waar hij zucht 'Men doet ook niet al wat men wilt met de woorden' en 'Nooit geen zwaarder kruise geen / dan 't kruise der poëten'.

In 't bizonder in zijn natuurpoëzie, waar hij worstelt om het individuele wezen der dingen te verbeelden. In deze strijd om het essentiële woord is het lexicon der conventionele, abstraherende taal hem niet toereikend, omdat het hem slechts biedt de aanduiding voor het algemene, niet voor het bizondere; de grammatische en syntactische vormen zijn hem te eng: hij doorbreekt het logische systeem en in nieuw, gevoelig contact worden de woorden doorlicht tot rijker beeldend vermogen, stemmen ze samen tot suggestief accoord; geheimzinnige harmonieën tussen beweging en klank en zin, die in elke taal sluimeren, worden ten leven gewekt en geactiveerd, en zijn taal erlangt die wondere uitstralingskracht van de geest, die het geheim der schoonheid is.

In een vroegere studie, 'Gezelle's plastiek'[1] ben ik reeds breder op dit verschijnsel ingegaan, in het verband van deze beschouwing mogen enkele andere trekken in zijn taalkunst de aandacht vragen.

Gezelle, zeiden we, vraagt zijn medeschepselen hun geheim af. Zo spreekt hij tot de 'geluwgroene legerscharen' der 'vastgevoete blâren' op de bomen in de lente:

> Zijt ge uit louter locht gesteven,
> zijt gij zonnestralen teer,
> schielijk en van licht geweven,
> duizendwendig bladerenheer?

1) *Jubileum-uitgave van Gezelle's Gedichten*. Bd. VI. Brussel - A'dam '31.

Zijt gij 't bloed en merg der bomen,
't boomzijn zelve, of anders iet
onbekend, dat uit wil stromen,
al zo zaan 't de zonne ziet?

Het is het pogen, door te dringen in het wonder.

Of in gevoelig afgestemde beweging en klank bootst hij de rijke verscheidenheid van het natuurverschijnsel: vol naalden vliegt de lucht, / vol priemend ijsgekertel, / dat glinstert in de zon....; - op en neder danst het lijzig lochtgeveder....; - (de sneeuwvlokken als:) ‘kinders van de locht, gesneeuwde blommigheden’, of, verstuifd op de wind, als: ‘sterrenpulver, fijn gevijlsel van krystaal’; - tot rust gekomen als: ‘gewolde dracht der witte wintervelden....’

Rijk is zijn taalpalet tot het treffen van kleurschakeringen. Zie het nog prille korengroen, ‘beneên de langheid’ der nog bladerloze takken: ‘De zunne lekt en laaft de teergetopte sprieten. - Ach, hoe keurig zijn / de duizendvoude kerven / van groenigheid, in al die ongelijkig groene verven! / Nu donker, zad (= donkergroen) en zappig; dan / weêr helder, licht en levend; / nu schaars den bruinen grond nen tik van schaduwgroenheid gevend....’ Zie hem de kleuren mengen en toetsen in de bewondering voor de Gouden regen: ‘een regenval / gelijken zij, van goude,.... neen, / van zijde en licht en edelsteen /.... “'t is geluw, naast aan 't groen,.... 't en doet, / 't is groen, ten geel'wen uitgezoet.”

Hoe conscientieus hij de schakeringen afstemt, blijkt uit een variant bij het gedicht “Glycine”: “Bereukwerkt en berijkdomd door / uw geurig rankgewas, / vol *blauw-halfwitte* blommen en / vol blaren, groene als gras”, zo vangt het aan. Een vroeger handschrift (B) heeft: “vol *blauw halfwitte* blommen”. Men waardeert de verbetering, als men bedenkt, dat de glycine (blauwe regen) een gewas is, dat snel “verbloeit” van blauw tot wit. Zo vertoont de struik, als eenheid gezien, een bloei in alle schakeringen van blauw tot wit.

Zoals de tinten vervloeien in Gezelle's kleurengamma's, zo de gehoorsen gezichtsimpressies in zijn veelvuldige synaesthesieën:

Ik ben een *blomme*
die rondomme
bloeit in *helder klankgeblaart*,
tot dat *verf* en
klank verderve,
blijvende in de vrucht gespaard.

Hij spreekt van: “de *luidgekeelde* blomme”; “'t *brallen* van het zonnelicht”; “het *luide* pralen” van de bloeiende boom; 't *lichtgeschater*....

Zo vervloeien ook de grammatische onderscheidingen: “waar de lucht *jasmijnen* geurt”; “Ik zie u (ware beke), vol ten boorde, varen / alhier, aldaar, in 't lege land; / 't zij ginder verre, alwaar uw' baren / de zonne lekt en *diamant*”. Substantieven worden geactiveerd in het denominatief: “waar 't *distelt* en vol bloemen staat”; toch *spreeuwt* het en *vinkt* het, het *muscht* en het *meest*, het *koekoet* in 't hout, het *zwaluwt* en 't zwiert en het swatelt....’, of in nog vrijer verbeelding: ‘het *middent* al terug naar U’; ‘'t *hoogmorgent*’, ‘de zon die aarde en land *doormiddagt*.’ Zelfs bijwoorden worden

tot werkwoord: ‘alom, van 't vlugge schuim /, dat vedert /, van 't zwalpend sop, dat *weg*- en *wedert*’.

Omgekeerd worden werkwoorden gesubstantiveerd: ‘door den *waai* van 's zomers lustigheden; 't koel *gewaai*’; 't *gerep* der roggestalen, 't *gepriemel* van de korenaar. Rijkdom van expressie wordt gevat in adjectieven, naar analogie van deelwoorden gevormd: de Leye omtrent is alles, allenthenen, *belegwerkt*[1] en *bezomerblomd*; - ‘de aarde ligt *moegekoornd* en *moegevlast*’.

Praefixen veranderen het aspect der werkwoorden: *ontwelkeren, ontginsteren*, de lucht *ontblauwt* (= verliest z'n blauw), *verbliksemen*.

Suffixen verzwaren de woorden: 's winters *lastigheid*; - verbreden ze; ‘Hoe staan al de bomen in de wit*heid* onverwacht; - ze schakeren: blauw*endig* (= achtig) pinkelend purper; purper*wendigheid* (= achtig)...

Gezelle, die het wezen, het individueel onderscheidene, het eigene der dingen zoekt te benaderen, heeft daartoe niet genoeg aan de algemeen aanduidende soortnamen, vandaar zijn vele *karakteriserende* adjectieven: “'t *weemoedvuldig* waas (= heide-)land; de *moedermilde* aarde; de bie, met zijn *ronkend hoog- en leeggevooisde* veder (= vlerken)taal; de *lichtgevlerkte* wind”....

de *descriptieve*: “de *bleekbloerode* blomkes (van de appelboom); de *witgekamde* barentoppen; de *zwartgezunde* (= door de zon zwart gekleurde) beiertrossen (van de vlier); de *langgeblaarde* rietstaf; de *donkerkruinde* pijnboom”....

Soms versmelt het adjectief met het substantief tot eigennaam: “*Grijslawerke, Hemellawerke*”; de “*ruwrijm*”....

Talrijk en zeer gevarieerd zijn de samengestelde substantieven, samengesteld in allerlei betrekking:

in genitiefbetrekking, die nauwer is in de samenstelling dan in de *van*verbinding: het *bladgeril*; 't wolk*geveder*; de *regenzwepen*’....

in andere relaties: de *avondgloe* der wolken; 't *schemerblinken* van de morgenzon; 't *dagverschiet*; de *wentels*troom; 't doornig *streuvelhaar* (van de hagedoorn)....

Typisch Gezelliaans zijn ook de beweging- en klanksymbolische werkwoordcomposita: ‘wakker als een wekkerspel[2] / *wikkelwakkelwaait* het snel’ (de populierenblâren, wit van onder, groen van boven; let op de klankwisseling *i - a*); ‘En vloeien dei het bladtjen op / het water / En *wentel-winkelwentelen* / in 't water’; elders van het water: ‘*hobbel-dubbeldrets-en drevelend; rimpel-dompel-donkel-dansend*.’

Naast deze eigen woordvorming verdient zijn particularistische zinsbouw, die, vooral in de gedichten van zijn laatste periode, vaak in stoute omzettingen het logisch syntactisch systeem doorbreekt. Dit moge soms uit de technische behoefte van maat en rijm te verklaren zijn, over 't algemeen kan men constateren, dat dergelijke afwijkingen expressieve waarde hebben. Vooral geldt dit van Gezelle, in wiens merg en midden, als Verriest het uitdrukte, huiverde, onweerstaanbaar, de stemme der aarde en des hemels. Zijn vers stemt zich natuurlijk op het ritme van zijn visie en van zijn emotie. Hoe gevoelig de dichter op dit punt was, toont de omwerking van zijn gedicht ‘Van den ouden boom’[3] eerst in zes-

1) van het Mnl. *legwerk*, tapijt.
2) carillon.
3) *Rijmsn*. II.

voeters gezet, maar herwrocht in de gevoeligere drievoetige jamben, waar de tekenende woorden in de sterkere accenten krachtiger reliëf kregen, de verzen harder, peziger werden, als de knoestige boom zelve.

Zo vormt hij zijn zinnen niet naar de logica van het gebruik, maar van zijn innerlijk *ervaren*.

Een fundamentele regel van het affectieve taalgebruik is, dat wat zich het eerst in de geest opdringt, het eerst wordt uitgedrukt. Zo zien we het *psychologisch subject*[1] vaak optreden in de aanvang van het gedicht. Enkele voorbeelden: *Met uitgestroopten arm / ten halven afgeknuist*, / wie staat er daar, en steekt een onbestaanden vuist ten hemel? (V.d. ouden boom);

de overheersende trek: '*Hoe donkerbruin* mij al omtrent de linden staan'....;

de brede uitspreiding der heerlijkheid, vóór de bnoeming van het object:

'*Bereukwerkt en berijkdomd door / uw geurig rankgewas, / vol blauwhalfwitte blommen en / vol blaren, groene als gras* /, is 't zomers mij onzeglijk, hoe 't / mij deugd doet u te zien....';

de visie plooit zich open in plastische bewegingslijn: 'De régenbóge, gíster nog, / hoe vréedzaam lóech hij mij!'....

In dit opzicht zijn ook de veelvuldige vocatieven opmerkelijk: '*o Eerbiedweerdig hoofd / der blankgekruinde bomen,....; o Lenteblomke, / 'et moederhert / der aarde eerst uit-/gekropen*, / hoe heerlijk hangt / uw halssieraad / vol morgendauw / gedropen! // Hoe....'

Merkwaardig zijn ook, vooral in zijn latere poëzie, de veelvuldige *distantie-stellingen*, waarin delen van een syntactische eenheid gescheiden worden om ze meer klem te geven of in een prominente stelling te plaatsen: 'Blijft nog lange, *o oude bonke*, / staan daar, *van den wulgentronke*' (R. sn. I);

om het afgescheiden deel sterker te doen uitspringen: 'Dagende uit den oost is, allenthenen *dag en dauw* in 't land en *lícht* verschenen' (R. sn. I);

om een beweging- en klankexpressie te activeren: 'Och, hoe is mij *l*ief het *leken* / dikwijls *van den dauw* gebleken';

Om een tegenstelling sterk te doen spreken door zo nauw mogelijk contact van de tegengestelde motieven: 'Daar doet het nu *mijn zwarte schoen, / dat groene gers, nog zwarter doen*'....

Zo heeft Gezelle zijn taal gewrocht, herwrocht en 'hercastijd'; heeft hij elk woord getoetst op z'n individuele distinctieve kracht, op z'n suggestieve klank en sylbenval, en gevoegd in het bezielend ritme van zijn vers, tot het hem werd de gevoelige spiegel van zijn rijke visie en innerlijk ontroeren. 'De "waterspiegel", zeiden we, die rust op het goudene zand' van zijn actieve contemplatie. Onder haast elke natuurverbeelding beweegt zich de onderstroom van zijn vroom beschouwen, nu eens bovenkomende in de verstandelijke omschrijving van die zin, dan slechts doorschemerend in een enkel woord[2]; of wel, als Baur het uitdrukt, 'op de achtergrond van menig gedicht schemert een bescheiden symbolisme, dat de in schijn zuiver objectieve natuurlyriek tot persoonlijk lyrisme maakt.'[3]

1) Over het psych. subject. Overdiep, *Stilistische Gramm.* p. 73.
2) Zie 'De bladerloze bomen....': *huis - wijsheid - dat felle strijden*. (*Tijdkrans I*).
3) Zie 'De doornenboom' (*Laatste Verzen*): de schamele boom, die te midden van de zwarte olievaten, te bloeien staat en 'blij de zonne biedt de vreugde van zijn hert'.

Bussum.
W. KRAMER.

Varianten bij Busken Huet.

De letterkundige beschouwingen van Busken Huet zijn verschenen in *De Gids*, de *Java-Bode*, het *Algemeen Dagblad van Nederlandsch-Indië* en elders; ook gaf hij sommige (*Oude Romans; Herinneringen aan Potgieter; George Sand*) afzonderlijk uit. In de loop van hun verschijnen heeft hij ze gebundeld, en zo verschenen achtereenvolgens[1)]:

in 1868 *Litterarische Fantasiën*; 1e Reeks; 2 dln; tot 1886 6 drukken.
in 1874 *Nieuwe Litterarische Fantasiën*, 2e reeks; 2 dln.; tot 1886 3 drukken.
in 1876 *Nederlandsche Belletrie. 1857-1876*; 3 dln; tot 1886 2 drukken.
in 1878 *Nieuwe Litterarische Fantasiën*, 3e Reeks; 5 dln; tot 1888 2 drukken.
in 1880-1888 *Litterarische Fantasiën*, 4e Reeks; 10 Dln.

Van 1881 tot 1886 verschenen de bekende 24 deeltjes *Litterarische Fantasiën en Kritieken*; met nog een deel *Nalezing*.

Uit deze opgave blijkt, dat bij Huets leven de eerste reeksen meermalen zijn herdrukt. Hij heeft ze geregeld herzien, en dat herzien betekende verbeteren. De studie van die varianten is een boeiend en leerzaam werk. Niet alleen uit een oogpunt van stijl; er zijn er vele, die tevens inzicht in Huets opvattingen en karakter geven kunnen. In het volgende wil ik enkele voorbeelden geven. Hoewel wetenschappelijke verplichting zou opleggen, m'n beweringen met vele bewijsplaatsen te staven, dwingen zowel de beperkte ruimte als de eis van leesbaarheid tot uiterste beperking, want een opsomming van een aantal veranderingen is een droog werk en het is dus beter, de conclusies met enkele voorbeelden toe te lichten dan ze met een zee van bewijzen te staven.

Huet is in zijn latere schrijversloopbaan steeds *soberder* geworden. Hij heeft zoveel mogelijk sterke uitdrukkingen (zoals ‘zeer’, ‘uitermate’, ‘uiterste’) geschrapt en superlatieven vermeden. Terecht: want wie gewoon is, in superlatieven te spreken, moet zich steeds superlativistischer uitdrukken en bereikt niets mèèr. Ook zal Huet door zijn bewondering voor Potgieter, Staring en Huygens zich op kernachtigheid hebben toegelegd. Het vermijden van pleonasmen behoort ook hiertoe. Een enkel voorbeeld (kortheidshalve blijve de vindplaats onvermeld).

een uiterst gelukkige verbintenis van veertien jaren; later: een gelukkige verbintenis van veertien jaren.

inblazingen, voor wier oorsprong hij niet de minste hoogachting koesterde; later: .... voor wier oorsprong hij weinig hoogachting koesterde.

toen zij Amsterdam reeds weder verlaten en de terugreis naar Zevenbergen had aanvaard; later: toen zij de terugreis naar Z. reeds weder had aanvaard.

de stemming waarin de patriarch verkeert; later: de stemming van de patriarch.

de twee-en-tachtigjarige grijsaard; later: de twee-en-tachtigjarige.

Merkwaardig is, dat Huet steeds meer *vreemde woorden vermeed*. Een

1) Zie Jan ten Brink, *Gesch. d. Noord-Ned. Lett. in de 19e eeuw*; herzien door Taco H. de Beer, II 376 vlgg. Er zitten, als steeds bij ten Brink, een paar fouten in, die ik stilzwijgend verbeterd heb.

Nederlander mag zich graag van vreemde uitdrukkingen bedienen. Wat de oorzaken daarvan zijn, zou een nader onderzoek verdienen; hier stellen we alleen vast, dat Huet even gemakkelijk frans als nederlands sprak en schreef; dat hem dus elk ogenblik franse woorden en zinswendingen voor de pen kwamen, maar dat hij ze steeds stelselmatiger heeft vermeden. Hij begreep tweeërlei. Vooreerst is onze taal volkomen in staat, elke gedachtenschakering weer te geven, als men maar zoekt; en bij al zijn kritiek op ons volk werd hij gedreven door liefde voor dat volk, (hoe vaak hem ook anders mag verweten zijn) en voor zijn taal. Daarbij komt dit. Bijna niemand voelt de juiste kracht van een vreemd woord; er zitten zulke kleine betekenis- of ook kleurverschillen tussen twee schijnbaar gelijkwaardige woorden, dat het zaak is, zich voor de nauwkeurige uitdrukking van zijn gedachten van de moedertaal te bedienen. Salverda de Grave heeft daarop al jaren geleden gewezen. Vaak ook is het gebruik van een vreemd woord het bewijs, dat de schrijver zich niet scherp rekenschap van zijn bedoeling geeft, en ‘eben wo Begriffe fehlen, da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein’. Men zie bijv. de verandering, door Huet aangebracht in de zinsnede, dat er in onze letteren in de latere 17e eeuw ‘eene thans in onze oogen bedenkelijke *elegantie*’ heerste. Wij zouden onder ‘elegantie’ verstaan ‘sierlijkheid’, maar dat is er naast, want Huet bedoelde iets minder gunstigs en vond het woord ‘gladheid’. Wie de vervanging van vreemde woorden door eigene, zoals Huet dat deed, bestudeert, wordt telkens door fraaie vondsten verrast. Bijv.: (Hooft was een spruit van) ‘eene morele en intellektuele aristocratie’ werd: ‘eene zedelijke en verstandelijke aristocratie’.

hij heeft de volheid zijner hulde aan schoonheid en liefde geobjectiveerd; later:.... ten volle aanschouwelijk gemaakt.

tournure d'esprit; later: draai van geest.

heterogene episoden; later: uitweidingen.

Hierbij sluit zich aan, dat Huet later *omzettingen* aanbracht, die hem door het frans waren aan de hand gedaan. Bijv.: Jaromir heeft zich te Praag eene grap veroorloofd; later: Jaromir heeft te Praag zich een grap veroorloofd.

of Staring zich te midden dezer goden wel bewust geweest is; later: of S. te midden dezer goden zich wel bewust geweest is.

Dit zijn echter geen gallicismen. Het frans construeert strakker als wij, doordat wij niet bij elkaar zetten wat bij elkaar behoort (‘zich’ en ‘veroorloven’; ‘zich’ en ‘bewust’), maar er allerlei tussen voegen (of, om het beter te zeggen: allerlei er tussen voegen).

Andere wijzigingen weer hebben de bedoeling, de stijl *vlotter of sierlijker* te maken:

indien Staring minder vlijtig gestudeerd had in zijnen Horatius, hij zou niet hebben kunnen vervaardigen; later: ware S. minder goed thuis geweest in zijn Horatius, hij had niet kunnen vervaardigen.

bij zijnen dood werden gevonden; later: zijne erven vonden ....

de eenvoudigheid van het toilet der dochters herinnert aan ....; later: het eenvoudig toilet der dochters herinnert ....

hem voegt in geen geval eene verliefdheid; later: in geen geval betaamt hem eene verliefdheid.

Soms had Huet aan *vals vernuft* toegegeven; later heeft hij door weglating verbetering aangebracht:

(Oldenbarnevelt en Johan de Witt,) indedaad geen wittebroodskinderen onder de Raadpensionarissen; later weggelaten.

wat dunkt u van dit veldhoen, ook wel patrijs geheeten?; later: wat dunkt u van dien patrijs?

Om aan te tonen, dat van Lennep zal afdalen tot de lagere volksklassen, geeft Huet het bekende verhaal van de leesavonden bij zijn visvrouw, Zandvoortse Antje. Dit leidt hij met de volgende zinnen in: 'Geen welingerigt Haarlemsch huishouden dat er geen Zandvoortsche vischvrouw op nahoudt. Onze kloppers raken uit de mode; doch gelijk zulks ons niet belet dat wij voortgaan kinderen te krijgen, houdt ook onze trek in tong en tarbot stand'; later geschrapt.

De aangehaalde wijzigingen hebben alleen taalkundige of stilistische waarde. Busken Huet heeft levenslang met de taal geworsteld; op het voorbeeld van Vondel, Hooft, Huygens, Staring en Potgieter heeft hij steeds zijn werk herzien en door vertaling zijn taal- en stijlgevoel verfijnd. Kort na zijn dood (1886) zou in ons land het streven naar een natuurlijk, minder klassiek gestileerd nederlands opkomen. De leus 'schrijf zoals je spreekt' was, als reactie op een onnatuurlijk, boekachtig nederlands, een weldaad. Maar men verviel in een ander uiterste, en een weinig verzorgde, vaak stuntelige schrijftaal was het gevolg. Onder de stelling, dat een 'vlot' nederlands het gesproken woord moest nabijkomen of weergeven, werd de stijlbeoefening verwaarloosd. De gevolgen daarvan dragen we nog.

Maar men maakte een fout: schrijven is nu eenmaal iets anders als spreken. Ieder van beide heeft zijn eigen eisen en techniek. Het is echter niet toevallig, dat de leus 'Schrijf zoals je spreekt' juist in die tijd opkwam; ze stond in verband met het realisme, dat tegelijk met de Tachtigers was opgetreden en in onze letteren triomfen vieren zou. Want realisme is de weergave van de 'werkelijkheid', en de gesproken taal, die ook 'werkelijkheid' is, moest dus het voorbeeld voor de schrijftaal zijn. Maar evenmin als het realisme het hoogste en laatste in de kunst bereikt, doet dat de leus van schrijf-zoals-je-spreekt. Kunst is nu eenmaal vormgeving. En Busken Huet zou evenmin voorstander van genoemde leus zijn geweest (had hij haar opkomen beleefd), als hij het van het realisme was. Om het laatste te bewijzen zal ik hier geen uitspraken van hem aanhalen. Voor het eerste kan men als bewijs zien, dat hij nog in 1878, in *Parijs en Omstreken*, schreef: 'Of een schrijver al schrijft gelijk hij spreekt, dat maakt hem niet leesbaar. Om ons te bekoren, moet hij schrijven zooals men schrijft, en schrijvend eene illusie scheppen. De Franschen zijn daar ver in'[1]. Schrijven is een even moeilijke kunst als spreken, schilderen en dichten, en onze tijd heeft die herinnering nodig. Huet heeft de schrijfkunst levenslang beoefend; zijn varianten bewijzen het. Door de bestudering ervan kan men leren, dat ook deze kunst alleen door arbeid wordt verkregen.

Behalve veranderd, heeft Huet ook *weggelaten*. Soms deed hij dat, omdat het stuk zijn actualiteit verloren had of slechts zijdelings met zijn

1) p. 62/3 (2e dr. p. 45). - Verwey zegt hetzelfde: 'Er zijn menschen, die schrijven zooals zij spreken. Maar de eigenlijke *kunst* van schrijven begint, wanneer men schrijft zooals men *nooit* spreekt.'

artikel in verband stond. Duidelijk is dat in zijn eerste grote Gids-stuk, dat over Hooft, dat hij eerst noemde ‘Drostelijke teederheid’. Behalve een aantal kortere stukjes het hij o.a. de 4 blz. lange inleiding weg, waarin hij schreef over de *Historiën* en van Vlotens uitgave der *Brieven*. Verderop schrapte hij ruim 1½ blz. over de tekortkomingen van Bilderdijks uitgave en de verdiensten van die van Leendertz. Later nog 2½ blz., waaronder een dichtgedrukte noot, over een brief van Barlaeus en een polemiek tussen Geel en prof. Simons.

Belangrijker echter, en voor de kennis van Huets opvattingen en zelfs van zijn karakter, of wil men, karakterontwikkeling, zijn een paar weglatingen in de bekende artikelen over van Lennep en over Mevr. Bosboom-Toussaint. In de beoordeling van *van Lennep*, zoals die het eerst in *De Gids* van 1864 was verschenen, heeft hij, zich bij Potgieter aansluitende, vrij veel kwaad (misschien te veel?) aan van Lenneps naam als schrijver gedaan. Waarschijnlijk heeft hij later ingezien, dat hij hem onrecht had aangedaan, want hij heeft een aantal uitspraken weggelaten, die onvriendelijk voor van Lennep en het amsterdamse patriciaat waren. Ook waren ze waarschijnlijk te ‘personeel’. Want men weet, dat Huet, op voorbeeld van Sainte Beuve, er niet tegen opzag, ook de persoon van de door hem beoordeelde in zijn kritiek te betrekken; waardoor hij zich nog extra vijandschap op de hals haalde. Huet zal een zeker ‘tijgergenoegen’ hebben gesmaakt, toen hij van Lennep en diens kring zo in het zonnetje kon zetten en op hun tekort aan ontwikkeling en beschaving wijzen. En Potgieter (‘toch een burgerman’) zal hem daartoe misschien niet hebben aangespoord, maar het in zijn hart met hem eens zijn geweest en daardoor niet de volle scherpte hebben gevoeld.

Zo schrijft Huet, nadat hij van Lenneps mening heeft aangehaald, dat men de *Ferdinand Huyck* de ‘patricische’ en de *Willem Leevend* en de *Sara Burgerhart* de ‘burgerlijke’ overlevering uit de 18e eeuw zou kunnen noemen: ‘De onjuistheid van deze tegenstelling zou ik durven volhouden met het leven van Cornelis van Lennep in de hand; of indien men liever wil, uit de brieven zelf van dien Amsterdamschen patriciër zou ik mijne verwondering weten te regtvaardigen over het verschijnsel, dat zulk een onverbeterlijk burgerman aan de nakomelingschap wordt voorgesteld als de type van iets anders. Doch ik kan het met Ferdinand Huyck wel af, den kameraad en tijdgenoot van Cornelis van Lennep of daaromtrent; en het bestaan van dit fictief karakter redt mij uit den pijnlijken toestand van iemand die gaarne ronduit zijne meening zegt en nogtans, wanneer hij het in zijne keus heeft, liefst niet personeel is’.

Zo zijn 2 bladzijden weggelaten, waarin uitspraken van een zelfde aard voorkomen; bijv.: De stille verklikker Heynsz is ‘het minst behebt met die kleingeestigheid, die de schaduwzijde verdient te heeten van de patriarchale levenswijze’. Suzanna noch Henriëtte staan in vrouwelijke beschaving op het peil van Amelia. Van Lintz is beter gentleman dan ‘al de Blaecken en al de Huycken te zamen.... Het Amsterdam van onzen schrijver is en blijft een provinciestad; en er heerscht in de hoogere kringen aldaar, naar zijne schildering, bij veel degelijks en loffelijks, ook veel bekrompenheid’.... ‘De historische zin van den heer van Lennep is geenszins evenredig aan zijne historische eruditie.... O schennis aan de heilige geschiedenis gepleegd! O hopelooze verjongingskuur! O deerlijk gesol met het verleden!’

Merkwaardig daartegenover is, dat Huet ook een grote lofspraak heeft verwijderd, en dat, terwijl de aangehaalde uitspraken in de uitgave van 1868 nog zijn blijven staan en eerst in de latere zijn weggenomen, deze al in 1868 is geschrapt: ‘Behoef ik (nu) nog opzettelijk te verzekeren, dat ik *Eduard van Gelre* in vele opzichten een bewonderenswaardig dichtstuk vind? dat ik niets als lof heb voor de fraaije gezangen waarmede het gestoffeerd is? dat inzonderheid de kleine Willem van Gulik mij toeschijnt, tot de beminnelijkste beelden te behooren die ooit onze dichter ontworpen heeft?’ De schrapping is wel terecht geschied.

Belangwekkender nog is de vergelijking van het bekende stuk over *Mevrouw Bosboom-Toussaint* zoals het in *De Gids* van 1864 verscheen en zoals Huet het (reeds in 1868) heeft gewijzigd. Grote stukken heeft hij geschrapt.

Zo het begin, p. 283-284.

De Gids heeft Mevr. Bosboom-Toussaint in haar eerste jaren geprezen. Maar de hoop op duurzame samenwerking is ijdel gebleken; Mevr. Bosboom ging haar eigen weg (Huet bedoelt, dat *De Gids* liberaal-vrijzinnig was en zij orthodox). Maar dat is geen reden, haar te laken.... Persoonlijk ‘heb ik een drie jaar terug ten opzichte van mevrouw Bosboom een onvoegzamen klerikalen toon aangeslagen’ (hij bedoelt, z'n kritiek op haar *De terugkeer van Golgotha*). Haar antwoord was het beste en waardigste geweest. Deze toenmalige geschillen waren eigenlijk theologisch, raakten niet aan de literatuur, ‘en ik geloof ook niet, dat zij in staat zijn invloed uit te oefenen op mijn litterarisch oordeel.... De fraaiste en degelijkste romans van mevrouw Bosboom hangen met haar godsdienstig geloof ten naauwste zamen; en ik zou over de eersten thans niet met vrijmoedigheid kunnen spreken, indien ik niet op den voorgrond stelde dat mijne meening omtrent het laatste niet meer dezelfde is als voorheen. Zoo komt boontje om zijn loontje! Ware ik in 1861 wijzer en regtvaardiger geweest, ik zou in 1864 de lezers van den *Gids* niet behoeven lastig te vallen met personaliteiten als deze’.

Toch zou mevr. Bosboom in menig opzicht met de *Gids* kunnen samengaan. Zie haar sympathie voor Garibaldi (‘een bewijs van hare medeplichtigheid aan ons liberalisme?’), al komt die bewondering meer voort uit haar tegenzin tegen het Vaticaan. In de *Gids* zou geen enkele bijdrage van da Costa passen; van haar zou dit tijdschrift menig stuk gaarne plaatsen. Zij heeft er toe bijgedragen, onze litteratuur na 1840 te verheffen. Evenals Potgieter en Bakhuizen v.d. Brink zoekt ook zij steun in de 17e eeuw en de taal van deze. Bij deze schatkamer heeft ook zij haar terminologie geborgd; en ook haar hele kunstrichting; ‘en, op een na, al hare denkbeelden’. Want de toenmalige hoofdredacteuren waren wel niet tegen Oranje en de bijbel, ‘zij hebben er nogtans te geener tijd den vollen nadruk op gelegd. Zij waren gecorrigeerde staatsgezinden, verbeterde loevesteiners, tot hooger inzigt gekomen libertijnen.’

Dit, als inleiding op de stelling, dat mevr. Bosbooms gemoed ‘door en door protestantsch’ is, ontbreekt in latere uitgaven.

In *De Gids* gaf Huet nog een 2½ blz. lange slotbeschouwing. Mevr. Bosboom heeft grote eerbied voor de hoogleraar van Oosterzee in Utrecht (ze had hem haar *Lauernesse* opgedragen); heeft zelfs een studie over hem in 't licht gegeven. Zou de heer v. Oosterzee nu misschien over haar schrijven,

dan zou het me verheugen, als hij aanwees, waar ik in mijn oordeel over mevr. Bosboom heb gefaald of juist gezien. Maar ik wil iets opmerken, dat hij moeilijk kan schrijven. Mevr. Bosboom zal, ondanks haar geestdrift en krachtige roeping ‚haar veel omvattend weten en haar grote verbeelding, 'nimmer in onze litteratuur die plaats innemen, die men bij alle volken vroeger of later toekent aan het letterkundig genie'. Want: 'zij heeft niet gedaan hetgaan men noemt studeren in de litteratuur. Vandaar dat hare werken niet aanstonds in ieders oog het merk der onsterfelijkheid aan het voorhoofd dragen, en dat in de gelederen van het nageslacht alleen diegenen haar regt zullen laten wedervaren die voor het verblijf van eenen dag in de voorhoven der echte kunst niet plegen op te zien tegen het vertoeven van duizend dagen elders'. In de tweede plaats heeft ze van haar pen 'een hefboom gemaakt in de dienst eener godsdienstige reactie'. Ik geloof niet, met pseudo-vrijzinnig zelfbedrog, dat een orthodoxe geen fraaie boeken kan schrijven; zie als bewijs van het tegendeel Chateaubriand. Maar de geschriften van mevr. Bosboom, 'hoewel voor een deel nog geen 25 jaren oud, behooren tot een op dit oogenblik gesloten tijdperk in de nieuwere geschiedenis van ons volk. Ik geloof niet aan eene godsdienst der toekomst.... Maar wel geloof ik voor mijn vaderland aan eene toekomst, waarin de godsdienst eene veel beperkter plaats beslaan zal dan het geval was toen mevrouw Bosboom het *Huis Lauernesse* en *Leycester in Nederland* uitgaf. Op dat geloof steunt mijn beweren dat er aan deze romans eene vergankelijke zijde is... Wie nog met mevrouw Bosboom voor een kerkgenootschap strijdt, heeft opgehouden volkomen nationaal te zijn; en zoodra zullen onze zonen niet gegeten hebben van den boom der kennisse des goeds en des kwaads, of zij zullen beseffen dat deze voortreffelijke romancière.... ook in de dagen van hare grootste kracht eene *femme de partie* geweest is'.

Huet had bij de beoordeling van het werk van mevr. Bosboom in een moeilijkheid gezeten. Hij kende haar persoonlijk; had in 1861 met haar de degen gekruist op theologisch gebied, maar had haar niet geheel rechtvaardig beoordeeld; of juister: ten onrechte haar karakter aangetast. Van de andere zijde bewonderde hij haar talent, al had hij bezwaren. Zijn doel was, haar ronduit zijn mening te zeggen en haar toch niet te kwetsen; of, zoals hij aan Potgieter had geschreven: 'in een tamelijk vierkant slotwoord heb ik het afwijkende van mijne zienswijze duidelijk doen uitkomen; doch het geheele stuk door heb ik mij, onder den indruk van haar brieven, die steeds eenvoudig en somtijds treffend zijn, erop toegelegd om alleen de fraaije zijde van haar talent in het licht te stellen'[1)]. Zo was eigenlijk zijn kritiek tevens een verzoeningspoging na de polemiek van 1861 over 'De terugkeer van Golgotha'. Toen hij mevr. Bosboom een overdruk van zijn stuk zond, schreef hij er bij: 'Het geheele opstel is geschreven in dien geest dier ingenomenheid met uw talent, die mij steeds vervuld heeft, ook toen ik ten onregte meende, dat gij, nu drie jaren geleden, U begaaft op een terrein dat het uwe niet was'[1)].

Dit alles lag ten grondslag aan enige alineaas uit zijn kritiek. Maar deze personaliteiten (persoonlijkheden zou Huet zeggen) waren voor latere lezers niet van belang; hun was het alleen om de mening van Huet te doen. Doch voor wie hem nader wil leren kennen, is de studie van

1) Brieven aan Potgieter I p. 71: Dit slotwoord is hierboven te vinden.
1) Brieven aan Potgieter I p. 71: Dit slotwoord is hierboven te vinden.

deze ingrijpende varianten van belang. Want de tijdgenoten lazen de Gidsartikelen; de indruk die deze maakten was het sterkst en duurzaamst, niet verzwakt door de latere uitgaven. Wij, die de verzachte *Litterarische Fantasiën* lezen, en die bovendien buiten het strijdgewoel en de persoonlijke gevoeligheden staan, kunnen niet goed meer de vijandschap begrijpen, die Huet opwekte.

Er is nog iets. Busken Huet heeft door zijn beoordeling van mevr. Bosboom ervaren, hoe moeilijk het is, objectief te be- en veroordelen. Hij vermeed reeds in zijn eerste Gidsjaren de omgang met andere letterkundigen; immers in een andere aan mevr. Bosboom gerichte brief schreef hij ook: 'Leefde ik niet te midden van eene bijna volstrekte afzondering en maakte dat isolement mij niet in zekeren zin onkwetsbaar, ik zou, hoe zuiver mijne bedoeling ook zij, den moed om met recenseren voort te gaan mij somtijds voelen ontzinken'. De voorzichtigheid die hem de persoonlijke verhouding tot haar oplegde zal hem zeker in die maatschappelijke houding hebben doen volharden; daardoor kon hij later schrijven, dat hij in 25 jaar met bijna niemand had gedineerd. Deze houding mag gestrookt hebben met zijn ietwat teruggetrokken karakter, ongetwijfeld is ze hem ook ingegeven door zijn eerlijkheids- en plichtsgevoel. En terecht. Potgieter had reeds op de bentgenootschapsgeest te Parijs gewezen. Wij hebben in onze tijd meegemaakt, hoe de jongeren, in enige onderling vijandige kampen verdeeld, elkaar bewierookten of verguisden. Tot schade der letteren. Want wij lezers stellen in hun kribberijen niet het minste belang; wij willen ook door geen partijgeest ingegeven oordeel, maar verlangen van hen alleen schone kunst en zakelijke kritiek. Maar Huet stond door zijn houding alleen. Vrienden om het voor hem op te nemen had hij weinig gemaakt; vijanden des te meer. Dat hij ten laatste verbitterd het land verliet en in ballingschap stierf, weten we allen. Maar altijd bleef hij bezield door liefde voor ons land. En ook daarvan getuigen zijn varianten.

W.H. STAVERMAN.

Naschrift.

Een nauwgezet doctorandus zou waarschijnlijk een nuttig proefschrift kunnen maken door een volledige verzameling van de varianten. Als hij dan ook een volledige bibliografie van Busken Huets werk gaf (zoals Groenewegen voor Potgieter samenstelde), zou hij aan de studie van Busken Huet en zijn tijd een grote dienst bewijzen.

Slachtrijp en stootvast.

Wie van het werk van wijlen Overdiep ook maar enige kennis heeft genomen zal zich herinneren dat deze geleerde geen gelegenheid voorbij scheen te laten gaan om bondigheid van compositie, samenstellende 'taalverkorting' te signaleren daar waar hij die aangetroffen had in de door hem onderscheiden letterkundige, ambtelijke en journalistieke taal. Intussen wekken de onlangs (*NTg* XLI 220 vlgg.) door prof. Van Haeringen aan het licht gebrachte typen (*washandje, kippengaas*) veeleer de indruk van vooral goed te gedijen in huis, tuin en keuken of in de etalage. En dat is weinig verwonderlijk. Reeds de nieuwe samenstelling op zichzelf vereist een zekere mate van begrip voor wat bedoeld kan zijn en doet het derhalve in werkplaats of keuken licht beter dan op de straat.

Naast die aanhoudende zucht tot 'aanmaak' van zelfstandige naamwoorden zijn er nu ook de adjectivische samenstellingen die door hun frequentie en hun soms gedurfd of uitheems karakter de aandacht trekken van wie de taal der 'vakbladen' wel eens onder ogen krijgt. Daar immers leiden behalve het veelgenoemde *watergekoeld* en consorten, die ook door de Centrale Taalcommissie voor de Techniek met een scheef oog worden aangezien, nog andere typen een opgewekt bestaan waarvan de leek zo recht geen weet heeft. Uitgebroed in advertentiekolom of leerboek verlaten zij de broedplaats weldra of dringen in de tekst van het vakblad waar zij nog even als vreemde eenden in de bijt zijn om dan tot alledaagse vaktaaltermen-op-papier te promoveren. De boer die het eerst een *dekrijpe* beer aanbood, mag een uitzonderlijk practisch man geweest zijn, maar dat neemt niet weg dat *volrijpe* en *melkrijpe* rogge nu ook in de tekst der landbouwbladen bloeit en de leerboeken van onze boerenzoons zijn van die schilderachtigheid evenmin wars en spreken, neen schrijven van *slachtrijpe* koeien, *legrijpe* hennen, *rooirijpe* aardappels en *bouwrijpe* (hgd. baureife) grond. Mijn vriend Naarding weet nu ik er hem naar vraag daaraan zelfs nog *kaprijpe* bomen, *fokrijpe* zeugen, *maairijpe* rogge en *plukrijp* fruit toe te voegen.

Het *WNT* maakt s.v. rijp alleen melding van de samenstellingen: *half-, over- en vroegrijp*. Waarbij ook *doodrijp* had vermeld kunnen worden, dat in deel III uit het Antwerps Idioticon is geciteerd en is aangevuld met: 'alleen in Zuid-Nederland'. In Twente en in de Achterhoek is het evenwel een vrij gewoon woord, dat van gewassen en vruchten, b.v. overrijpe, beurse peren geldt, die ook wel buikziek of maalderig of (in Drente) murw kunnen zijn. Door Woeste, *Wfäl. Wtb.*, is het echter reeds in 1882 geboekstaafd: *doodrîpe* 'überreif'. Overigens is het woord zelfs, al of niet in de cultuurtaalvorm *doodrijp*, sinds jaar en dag eigen aan alle Nederlandse boeren! Ter aanduiding van de graden van rijpheid van granen gebruikt het landbouwonderwijs n.l. de termen *melkrijp*, in het geval dat de al kiemkrachtige korrel een nog melkachtige inhoud heeft, *volrijp* als de korrel droog maar buigzaam is, en *doodrijp*, wanneer het stro bleekgeel en bros en de korrels hard en gemakkelijk te breken zijn; vóór het doodrijp-zijn doet zich nog het stadium van *geelrijpheid* voor. Ook in de taal van onze landbouwwinterscholen zijn dat, evengoed als aaltjeszieke grond en dgl., alledaagse termen, van veelal oorspronkelijk Duitse makelij. Een opzettelijk onderzoek naar de taal van onze landbouwleerboeken der afgelopen honderd jaar zou gemakkelijk kunnen bepalen wanneer

en door wie onze agronomische litteratuur met deze en nog heel wat meer van zulke taalgewassen is verrijkt; en zou bovendien kunnen tonen welk een vrij spel het barbarisme in zo'n vaktaal heeft waar het buiten het bereik is van de taalcensor! - Om bij -rijp te blijven: ik ben ook enige malen een germanisme *noodrijp* tegengekomen (notreif 'verschrompeld en halfrijp', zegt v. Gelderen-v. Beckum), b.v. Ir. D. Pattje, Vijanden van Landbouwgewassen, 8: Gebrek aan water maakt de aardappels noodrijp.

De samenstellingen met -*echt* zoals *wasecht, kleurecht, zonecht* en *bleekecht*, die inzonderheid op aantrekkelijke hoedanigheden van geweven stoffen plegen te wijzen - evenals nog *lichtecht* (vgl. hgd. lichtecht) dat overigens ook op het zgn. plexiglas betrekking heeft - vertonen echter duidelijker dat oorspronkelijke advertentietype dat ook de huidige samenstellingen met -*baar* aankleeft. Prof. De Vooys merkt in zijn *Nederlandse Spraakkunst*[2] 225 nu op, en uit de citaten van het *WNT* blijkt dat ook buitengewoon duidelijk, dat de massafabricage der -*baar*-adjectieven even voor 1800 is begonnen - dùs naar Duits voorbeeld zou men zo zeggen - en dat die massa in onze tijd nog krachtig aanzwelt. Niet in het eerste deel van het Woordenboek, wel in het Supplement vindt men die vormen als *afneem-, afschroef-, afsluit-, aftel-, aftrekbaar* die evenals (*af*)*was-, in-* en *uitneembaar, in-* en *uitschuif-, op-* en *afrolbaar, inzinkbaar* (van naaimachines) en dgl. zo modern aandoen en ons er bijwijlen aan herinneren dat wij nog in 'de eeuw van reclame en techniek' leven die niet van *dank-baar*-heid maar van *bruikbaar*-heid moet gewagen en ons op de koop toe allerlei taalproducten aanlapt. En dat de vaktalen er niet voor terugdeinzen om nog verder te gaan door -*baar* nu ook achter de stam van intransitiva te voegen (*bloeibaar*, uit het kwekersbedrijf: *NTg* XLI 205) is de lezer van dit tijdschrift reeds bekend.

Het wil mij voorkomen dat het door de assurante, astrante reclametechniek in het leven geroepen en gehouden advertentietype eveneens eigen is aan een goed deel van de samenstellingen met -*klaar* (*naald-, panklaar* en dgl.) in het *WNT* en van die met -*vrij*. Dat neemt niet weg dat ook de huidige huisvrouw er al aardig mee vertrouwd is en dat zij *motvrij* even goed kent als *stof-, kreuk-, krimp-* of *vochtvrij*. In De Groene van 6-8-'49 vraagt een socioloog ons hoe wij West-Europa 'crisisvrij en met name vrij-van-werkloosheid' kunnen houden. Zaad dient *muis-* en *vorstvrij* bewaard te worden, wat weer vooral tot de nomenclatuur van de tuinbouw schijnt te behoren, zoals *storm-* en *watervrij* ook lang niet overal gangbaar zijn. De '*stootvrij* (vgl. stoszfrei) aanlopende machines', de '*koper-* en *mangaanvrije* (en ook *stuifvrije*!) kleurstoffen' blijven uiteraard beperkt tot de terminologie der technische vaklitteratuur die bovendien een krachtige voorliefde vertoont voor samenstelling met -*bestendig* (*corrosie-, water-, temperatuur-*, e.a.), dat mede door het Engelse -*proof* geïnspireerd lijkt te zijn en veelal beter door -*vast* vervangen zou kunnen worden. De techniek houdt echter niet alleen van zakelijkheid en efficiency, maar ook van mooie woorden!

Samenstellingen met -vast kent het Nederlands eveneens zoals men weet vanouds. Verdam VIII 1290 vermeldt in het artikel *vast* reeds: buucvast (ergens zijn vaste woonplaats hebben), beddevast, erdvast, nagelvast, herdvast, slotvast, ankervast, en stedevast. De meeste ervan behoren blijkbaar daar waar ze 't best gedijen, in de aanprijzende taal der

ambachten. De letterkundige taal mag van dit type wel eens gebruik gemaakt hebben (Cats gebruikt b.v. *hemelvast*), in de oudere delen van het *WNT*, waarin de aandacht voornamelijk naar de litteraire taal uitging, komt men ze niettemin slechts zelden tegen. Dr. J.H. van Lessen, *Samengestelde Naamwoorden in het Nederlandsch*, vermeldt wel *nagel-* en *oordeelvast* bij Hooft, *grondvast* bij Spiegel en *wortelvast* bij Bilderdijk. Daaruit kan evenwel nog niet besloten worden dat woorden met -vast 'in onze moderne taal niet zeer verbreid zijn'. Wij kennen sedert geruime tijd immers *rots-, muur-, bijbel-, rol-* en *karaktervast*, en de vaktaal staat ook thans weldra met dit type klaar wanneer enige vorm van degelijkheid gegarandeerd wil zijn, terwijl de litteraire taal er eer afkerig van schijnt. Men spreekt, schrijft althans, nu van *watervaste* tekeninkt, en Dr. Beel scheen al geruime tijd minder *zetelvast* (NRC 11-5-'49). Iedere beursman weet wat *waardevaste* voorraden zijn, iedere huisvrouw wat een *vuurvaste* schotel is. Dat de landbouw *zaadvast, windvast* en *stormvast* bezigt, kan men naslaan bij Bezemer. Maar *steekvast* kennen wij zo niet; het leeft onder de bijenliefhebbers (van een imker die bestand is tegen de bijensteek), zoals *zaadvast* onder de vogelvrienden (van een kooivogel die de weg naar de water- en zaadbak heeft leren vinden). Een valk heet *vuistvast* een paard dat goed in het gareel gaat *haamvast* in Limburg, en het is *spoorvast* (althans in Antwerpen: Cornelissen-Vervliet) als het zich niet vergist in de weg. Een hond die de hof niet verlaat is *tuinvast* (b.v. Falkland, Schetsen 10^2, 87) wellicht naar 't voorbeeld van *hokvast*; in Groningen ook *heem- en huisvast* (*haim-, hoesvaast*). En men schrijft van *prijsvaste* boeken en *stootvaste* plastomeren (d.z. plastische stoffen). En dat dit slag van adjectivische compositie ook elders bruikbaar is, blijkt nog hieruit dat de sporttaal graag van *klemvast* gewaagt: men voelt de voldoening in des verslaggevers woorden na de strijd te Helsinki: En hij (de keeper) heeft hem, klemvast (N.R.C. 13-6-'49).

Er zijn er meer, ik mag de lezer niet vervelen. Hier moge één citaat nog volgen, uit de Politiehond Aug. '48, waaraan niets vreemds is voor een 'kynoloog' en dat ons meteen weer terugbrengt naar de bakermat van veel van deze samenstellingen, de advertentie: Wie ruilt mijn zeer scherpe MH × BH (teef), oud 2 j.: man-, stok-, werp- en schotvast?

H.L. BEZOEN.

Engelse vertalingen van Nederlandse gedichten.

Naar aanleiding van de aankondiging van de bundel *Coming after* door prof. Smit in dit tijdschrift, 42 (1949) 310 vv, heeft het wellicht zijn nut te wijzen op *The Flute* by Sir Herbert Grierson (Oliver and Boyd, Edinburgh - Londen, 1949), dat bijna uitsluitend vertalingen bevat van Hooft, Vondel, Leopold, Werumeus Buning, Bloem en Boutens, voor welke laatste vooral Grierson een grote verering koestert, zoals blijkt uit zijn *Verse Translation* (The English Association, Presidential Address 1948).

Tilburg.

A.M.J. VAN SPAENDONCK.

Lodder.

Naast die van ‘arme drommel’ wordt in de rubriek der niet of minder gunstige opvattingen gissenderwijze, met een ‘wellicht’, in WNT 8, 2540 aan dit woord de betekenis toegekend van zwerver, persoon zonder vaste woonplaats, in de volgende aanhaling: ‘Als ghy den coccoc hebt hooren singhen, Springht dan metten lodder vuyter haghen’ (*Leuv. Bijdr.* 4, 336). De combinatie van lodder met haghe schijnt spreekwoordelijk te zijn geweest. Het artikel verwijst naar een overeenkomstige plaats bij Verdam 4, 698: ‘De lodder sprinct ooc uter haghen (*na den winter*) ende comt met verberrende schenen: dat sonneschijn is nu sijn meenen’ (*Belg. Mus.* 6, 308).

Bevestiging daarvan levert een tekst uit de stadskeuren van Grave, ‘ingeset A^{o} 1320’ en meegedeeld ‘na inhout der Stads Rolle’ in Paringet-Van Alen, *Memoriaal of Beschrijving van de Stad Grave*, (Utrecht, 1752), p. 925: ‘Voort sal geen lodder tot Grave mogen dueren dan een nagt, en wie se daar en tegen herbergt die is op (versta: verbeurt) 6. schel(lingen). Maar over veertien dagen mogen sy weder komen en egter (:“wederom”) eene nagt blyven.’

In de aanhaling uit *Belg. Mus.* bevreemdde Verdam het woord *verberrende*, daar men immers, zo meende hij, een woord zou verwachten met de betekenis ‘verkleumd, koud’. Intussen, hij had die verbrande schenen nog op een andere plaats ontmoet. Hij onderstelde dat *verbrant* misschien een enigszins gewijzigde betekenis had, en verwees naar *verbranst* bij Oudemans. Daar staan echter geen Mnl. teksten, en inderdaad ontbreekt zowel deze vorm als de gewijzigde betekenis in *MW* op de letter V. Er was in feite geen voldoende aanleiding tot het zoeken van deze uitweg. Men behoeft van een zwerver die geacht wordt de winter buiten te hebben doorgebracht, niet te eisen noch te verwachten, dat hij al die tijd in ‘die haghe’ in de kou heeft gezeten. Zo dicht mogelijk bij zijn houtvuur hurkend, bovendien, zo stellen wij ons voor, met ontoereikende beenbekleding, heeft hij zijn schenen gewoon ‘verbrand’, verschroeid. Dit trekje roept ons de zwerver voor de verbeelding zoals hij zich beholpen heeft, zo goed het ging. Bij de behandeling van *schene* heeft Verdam dan ook zijn mening in deze geest herzien. Daar voegt hij namelijk aan hetzelfde citaat de opheldering toe: ‘waarmee hij dicht bij het vuur heeft gezeten.’ (7, 431). Een soortgelijke toelichting leest men bij nog een derde tekst met *verberrende schenen* i.v. *verbernen* (8, 1470), vergezeld van een aanhaling uit Vanden Winter ende vanden Somer: ‘Ic sal u noch van couden doen beven Ende dmeerch doen berren uten schenen’ (350-1). Kennelijk moet men ook hier van een staande wending spreken. Antonissen in zijn uitgave (Klassieke Galerij nr. 28, p. 92) neemt bij deze regels de aantekening van Leendertz over: ‘De winter zou het zóó koud maken, dat de *cockijn* zóó dicht op het vuur zou kruipen, dat hij zijne schenen brandde, zonder op den rug nog warm te worden. Men denke hierbij aan de zeer onvoldoende verwarming der huizen vóór de uitvinding der kachels. Daarom ook zat men in die *asschen*’. Maar met de lodder uter haghen was het nog iets anders gelegen. Verstoken van een geregeld huis zal hij zich, hetzij in de volksverbeelding of ook in de werkelijkheid met een primitieve boshut of zelfs met een hol in de grond gered hebben, en met voldoende vuur om zich de schenen te warmen, en mogelijk, in de kleine ruimte, zijn rug erbij.

'Aernout spelt my achte', zegt de Meester in de bekende samenspraak *Veelderh. Gen. Dichten*, p. 72 vv., en het antwoord luidt:

> Die twee verbrande scheenen brachte; enz.

Dezelfde Aernout heeft levendige herinnering aan Sint Truyen (*V.G.D.* 82), waar hij ter schole ging 'voor de steen kolen'. In deze passage spreekt het stereotiepe karakter van de verbrande schenen zeer duidelijk in het optreden van een variant: 'veel masselen voor mijn schenen':

> Daer sat ic het vuyr soo naer
> Dat ic het noch wel worde ghewaer,
> Ick schreef daer letteren sonder inct
> d'Welckmen noch beschreuen vint,
> Met veel masselen voor mijn schenen.

Het verdient opmerking, dat wij hier dezelfde combinatie van school en steenkolen aantreffen, die bekend is uit het slot van het bovengenoemde allegorisch spel, en dat ook de vermelding van Maastricht hier terugkeert:

> Van daer soo liep ick weder henen,
> Te Tricht al op de Mase
> Daer worden ick Klerck van deux ase.

De variant *masselen* is op haar beurt spreekwoordelijk, gelijk kan worden afgeleid uit het slot van de Legende van Sinte Haryngus (De Vreese, *Het Boek*, 2e R., 11e dl., 1922, 299 vv., en afzonderlijk uitgegeven door de Boekhandel A.C.M. Pillot, Tilburg, 1946):

> Nu knielt alle neder, hoort myn vermaen,
> en wilt van my de benedictie ontfaen,
> dats altyts gram te syne, en selden gepaeyt,
> u schoens ontweeen, u caussens ontnaeijt,
> die seeren op 't hooft, massels voor u schenen; enz.

Van het vuur als oorzaak van deze *massels* is hier geen gewag meer, maar het blijkt uit het bovenstaande genoegzaam, dat de oorsprong van de zegswijze in dat begripsverband moet gezocht worden. Voor *massel* zie men *MW* op *masel*; het woord heeft de betekenis van 'vlek, smet', bepaaldelijk 'een door de eene of andere ziekte veroorzaakte vlek op de huid, mazel(en)'. Het feit dat in onze teksten telkens de localisatie 'voor de schenen' optreedt, wijst ons de weg inzake de toepassing: schroeiplekken. Interessant is. dat Kiliaan bij *maschelen aen de beenen* Plinius citeert: 'maculae subrubrae quae hyeme contrahuntur, dum crura ad ignem propius admoventur'. De bedoeling van de door Verdam uit *Hor. Belg.* aangehaalde tekst: 'hi heeft so veel masselen aen sijn been, ende dan moet ic hem gaen verwermen, den leliken ouden man' moet wel deze zijn, dat de schroeiplekken een andere verwarmingswijze nodig maken. Wederom dezelfde toepassing openbaart, dunkt ons, de omschrijving in *Teuth.*: 'massele, dye men bernet, serpedo', hetgeen door Verdam niet schijnt opgemerkt te zijn.

Vermelden wij nog dat 'Achter der Haghen' voorkomt in *V.G.D.* p. 104, onder de 'broeders die doen ter tijdt in de Oorden waren', nl. der Aernoutsbroeders; waarmee

geen kwaad gezegd zij van de menigvuldige eerzame Verhagens, Van der Hagens en Uitenhagens.

L.C. MICHELS.

Een afstandsgroep uit de volkstaal.

Over het zinstype: *de melk is een smaakje aan* is reeds meermalen geschreven. Wobbe de Vries besprak het in *Dysmelie* 79 vlgg; later had hij er een polemiek over met Kooistra in N. Tlg. XIII en XIV. A.A. Verdenius, *Een constructie met vooropgeplaatst praepositioneel object* N. Tlg. 1943, 71 vlgg. bracht wat ouder materiaal bijeen. En onlangs werd het type nog gememoreerd door D.C. Tinbergen Ts. LXVI, 71 en (wschl. dientengevolge) ook in de tweede druk van De Vooys' *Nederl. Spraakk.* (1949), nr. 163.

Laat ons eerst aan de hand van deze auteurs nog enkele voorbeelden zien: *dat mes kan ik niet mee snijden, onze schuur zit niet veel hooi in, hij is overal naar gezocht beneden, die jurk moet je zuinig op wezen, de kachel moet nog wat cokes op gedaan worden, die schooiers geven we niet aan*. Het zijn alle zinnen waar wij in, zoals het heet, verzorgde taal aan het begin een voorzetselgroep zouden verwachten doch waar in de volkstaal het voorzetsel in de aanloop ontbreekt. De aandachtige beschouwer ziet dat het niet alleen praepositionele objecten betreft (*die jurk moet je zuinig op wezen*), maar ook bijwoordelijke bepalingen (*dat mes kan ik niet mee snijden*), ja zelfs indirecte objecten (*die schooiers geven wij niet aan*).

Verdenius zegt in zijn aangehaald artikel herhaaldelijk dat de praepositie verderop in de zin nog volgt. Het is echter duidelijk dat de woorden *mee, in, naar, op, op* en *aan* in de bovengenoemde zinnetjes geen voorzetsels maar bijwoorden zijn. Anders zou er immers niet *mee*, doch *met* gezegd worden en zou men niet *toe* maar *tot* verwachten in zinnetjes als: *Breda kun je toe mee rijden*.

Als men dat in het oog houdt, is nu meteen de ontleding, die voor Tinbergen ‘een eigenaardige moeilijkheid’ bevatte, ook gemakkelijk geworden. In de zin *dat mes kan ik niet mee snijden* is *dat mes.... mee* bijwoordelijke bepaling. Het enige wat verwondering zou kunnen wekken is dat de ‘groep’ verspreid in de zin staat. Maar evenals er afstandscomposita zijn, zou ik ook van afstandsgroepen willen spreken. Die zijn in het Nederlands heel gewoon. Zo kunnen de delen van scheidbaar samengestelde werkwoorden en werkwoordelijke uitdrukkingen door andere zinsdelen gescheiden worden: ik *had* vroeger *het land* aan kroten, vroeger *had* ik aan kroten *het land*, hij *liep* in der haast het artikeltje *door*, vlug *keek* hij de bladzijde *over*. Men zou hier er echter nog aan kunnen twijfelen of we wel met echte woordgroepen te doen hebben. Maar dat kan men niet meer, wanneer, bijv. tgv. inversie, de delen van een naamwoordelijk gezegde gescheiden worden: *Is* je broer *ziek geweest*, of in het algemeen bij samengestelde tijden: ik *heb* mijn hond maar *verkocht*.

Er is dus geen enkel bezwaar om bij *dat mes .... mee* uit meer geciteerd zinnetje van een bijwoordelijke bepaling te spreken. Een bijwooordelijke bepaling kan immers bestaan uit een substantief met een adverbium: *we gingen samen de tuin in*.

Zo is dan ook in: *die schooiers geven wij niet aan: die schooiers .... aan* indirect object (of bijw. bep., als men ook in: *we geven niet aan die schooiers: aan die schooiers* niet als voorwerp beschouwt). En in: *die jurk moet je zuinig op wezen* is *die jurk .... op* oorzakelijk voorwerp, tenzij men weer *op* bij het gezegde wil trekken, gelijk soms ook bij: *je moet op die jurk zuinig zijn* geschiedt.

A. WEIJNEN.

Cento.

Is dit woord op weg in geletterde kringen zijn bekendheid te verliezen? Deze indruk wordt gewekt door een tekstwijziging met bijpassende verantwoording die mijn aandacht trok in de onlangs verschenen *Verspreide Geschriften van Dr. G.J. Boekenoogen*[1]. Als inleiding is in dit boek opgenomen het Levensbericht, in 1931 door J.W. Muller geschreven voor de *Handelingen en Levensberichten* van de Mij. der Ned. Lett. In deze biografie vermeldt de schrijver, dat Boekenoogen in de Amsterdamse studentenalmanak van 1891 en de twee vorige jaren (Muller spreekt, opvallend in dit verband, van 'jaargangen') een drietal 'Middelnederlandse' gedichten publiceerde: 'een verhaal, met kwansuis philologische voorrede, en twee liederen, alle met geleerde voetnoten; natuurlijk *canto's*, vooral grammatisch niet vlekkeloos, maar getuigend van een vlijtige lectuur, al in deze eerste studiejaren, op Verdam's aansporing en voetspoor, en niet onaardig van inhoud.' Bij het door mij gecursiveerde *canto's* plaatst de uitgever een voetnoot van de volgende inhoud: 'In het oorspr. staat *cento's*', - waaruit men moet opmaken, dat het woord door hem voor een schrijf- of drukfout is gehouden. Maar dit is een vergissing. Wat Muller bedoeld en geschreven heeft, is wel degelijk *cento's*, en wat hij daarmee zeggen wilde is, dat die almanak-bijdragen waren 'samengeflanst' uit bestanddelen van authentieke Middelndl. teksten. Het Latijnse *cento*, 'lappendeken', is de naam geworden voor een litteraire knutselarij, hierin bestaande, dat men een gedicht samenstelde uit versregels of gedeelten daarvan, bijeengezocht uit bekende andere dichtwerken. Er bestaan dergelijke centones b.v. uit Homerus, Euripides, Vergilius. Ik vind over dit genre een geschrift aangehaald van Hasenbalg: *De centonibus virgilianis* (Putbus, 1846). Oct. Delepierre schreef er een tweedelig werk over: *Tableau de la littérature du centon* (Londen, 1875).

Ook op Germaans gebied kende men deze praktijk. In de aan Wilhelm Braune in 1920 aangeboden *Aufsätze zur Sprach- und Literaturgeschichte* besprak Albert Leitzmann een 'Cento aus Freidank bei Oswald von Wolkenstein'. Oorspronkelijk parodisch en bijwijlen onstichtelijk, werd de cento later ook in ernst beoefend voor didactische en stichtelijke doeleinden. Ik herinner mij zeer wel, dat ik op Muller's colleges met het woord ben bekend geworden. *Canto's* zou in de aangehaalde samenhang slechts op de tevoren genoemde 'liederen' kunnen slaan, en ook daarvoor nog een ongebruikelijke benaming vormen.

Uit syntactisch gezichtspunt valt op te merken, dat Muller's 'vooral grammatisch niet vlekkeloos' en wat daar verder volgt, moet worden verstaan als een 'uitbreidende bijv. bepaling'. Aan te nemen is, dat de uitgever die woorden als 'beperkend' heeft geïnterpreteerd.

In dezelfde verzameling opstellen van Dr. Boekenoogen komt een passage voor die in dit verband niet kwalijk past. Wij vinden ze op p. 80, in het Gids-artikel over Onze Rijmen, en zij luidt: 'Een voortdurend vervormen en gelijkmaken, een samenvoegen en aaneenpassen van rijmen, die oorspronkelijk niet bijeen hoorden, het verwarren van regels met gelijke rijmwoorden, de invloed der analogie hebben oud en nieuw

1) Leiden, E.J. Brill, 1949. Op de stofomslag zijn de voorletters van de auteursnaam van plaats verwisseld.

thans onafscheidelijk dooreengemengd. Soms is die samensmelting van verschillende rijmen zoo goed gelukt, dat men haar slechts bemerkt als men de ingeschoven regels van elders kent, maar meestal is het verband zeer los en de aaneenschakeling geheel willekeurig.' De overeenkomst, maar vooral het verschil tussen de speelse avontuurlijkheid van de volksgeest en de opzettelijkheid van het para-litteraire spel treedt hier wel zeer duidelijk in het licht.

Nov. 1949.

L.C. MICHELS.

Hooft en de Bijbel.

Met recht betoogt Overdiep, dat de *Ned. Historiën* niet zozeer een politiek of filosofisch als wel een literair werk vormen; maar hij dreigt van deze lijn af te wijken bij de volgende opmerking:

> In den wijsgeerigen brief over het Bestand geeft Hooft eerst een overzicht van de fatale oorzaken die tot den Nederlandschen opstand moesten leiden. 'De beroerten welker dus lichten brandt meest ontstaan is uit de mishandelinge; die mishandelinge uit de bedorvenheid van de crijchstucht; de bedorvenheid uit de quaede betaelinge, ende dese uit de swackheit in den gelde'. Een aardig staaltje van Hooft's 'determinisme'. (*Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden* IV 399).

Daargelaten of iedere causaliteit nu juist determinisme verdient te heten, waarmee onwillekeurig paganisme wordt ondersteld, lijkt de aangehaalde zin eerder een voorbeeld van bondige stijl dan van stelselzucht. We hoeven eenvoudig Paulus op te slaan, om zo'n geval van een kettingredenering te vinden:

> Wij roemen oock in de verdruckingen: wetende dat de verdruckinge lijdtsaemheyt werckt: ende de lijdtsaemheyt bevindinge, ende de bevindinge hope: ende de hope en beschaemt niet (*Rom. V* 3-5 *Statenvert*.).

Laat deze trant desnoods wat rabbinistisch aandoen, we blijven daarbij toch in ieder geval binnen de bijbelse sfeer, die, zoals W.A.P. Smit met het oog op de Psalmen handhaafde, Hooft nader blijkt te staan dan meestal wordt aangenomen, wanneer de Drost voor een volslagen Stoïcijn moet gelden.

G.B.

Boekbeoordelingen.

Dr. J.E. van der Laan: *Het zuiver accoord*. Elementaire Versleer met Bloemlezing voor het M.O. (J.B. Wolters, Groningen-Batavia 1949).

Dit boekje bestaat uit twee afdelingen, achtereenvolgens gewijd aan 'Beweging en Klank' en aan de 'Betekenis' van het vers. Elk dezer afdelingen omvat een reeks korte paragrafen die de eigenlijke 'leerstof' behelzen, en een vrij groot aantal verzen ter toelichting en ter toetsing daarvan. Deze bloemlezing, welke in totaal ruim 70

volledige gedichten telt, is bijzonder goed geslaagd, al stelt zij hoge eisen zowel aan de leerlingen als aan hun leraar. Minder verrukt ben ik echter over Van der

Laans eigen paragrafen. Hij wil daarin zo beknopt en eenvoudig mogelijk blijven, wat op zichzelf te prijzen valt, maar ten aanzien van de versleer een uiterst hachelijke onderneming blijkt, omdat daarin nu eenmaal vrijwel niets absoluut vaststaat en de grenzen steeds vervloeien. Natuurlijk is het voor een leraar onvermijdelijk bij zijn lessen van min of meer apodictische uitspraken uit te gaan, die later vanzelf hun correctie en aanvulling vinden. Maar dat is iets geheel anders dan dat deze uitspraken in een apart boekje als definitief aan de leerlingen worden voorgelegd! Wil men op de middelbare school de versleer systematisch aan de hand van een 'leerboek' behandelen, dan lijkt mij voor dit boek daarom de methode van Achilles Mussche in zijn *Nederlandse Poëtica* (zie mijn bespreking daarvan jrg. 42, pag. 313-314) de enig juiste.

Een enkel voorbeeld moge mijn bezwaar tegen de formuleringen van Van der Laan (eerder onvolledig dan onjuist) nader illustreren. De eerste paragraaf waagt een poging tot een definitie van poëzie: 'Poëzie is wijsheid en muziek in enen. De eerste is vervat in de betekenis, de laatste in de beweging en de klank der woorden' (pag. 7). Het is ongetwijfeld aardig gevonden, en in de klas op een gegeven ogenblik zeker bruikbaar - maar de z.g. poësie pure wordt er door buitengesloten, terwijl over de juistheid van de term 'wijsheid' meermalen ernstig te discussiëren zou vallen. Tweede voorbeeld: 'Zoals reeds in § 3 werd gezegd, berust het versritme op de afwisseling van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen. Bij een regelmatige afwisseling spreken we van metrum' (pag. 17). Zo simpel is het verschil tussen ritme en metrum helaas niet; het eerste wordt immers niet alléén door het dynamisch accent bepaald! Derde voorbeeld: 'Al lezende ontleden wij een zin in onderwerp, voorwerp, gezegde, bepalingen, hoofd- en bijzinnen. In dit laatste geval geven we de pauzen zelfs aan door een komma' (pag. 25). Noch het een noch het ander is in deze apodictische vorm juist. - En zo zou er meer aan te halen zijn, waarbij telkens de beknoptheid te veel of te weinig zeggen doet.

Intussen, dit boekje wil blijkens het Voorbericht 'slechts een instrument in handen van de leraar' zijn. En hangt 'het zuiver accoord' niet in nog sterkere mate af van de bespeler dan van het instrument?

Een woord van lof aan de uitgever voor het originele, fleurige, zij het wat te fors aandoende, omslag!

W.A.P. Smit.

Dr. L.M. Fr. Daniëls O.P.: *De Spieghel der menscheliker behoudenisse*. De Middelnederlandse vertaling van het *Speculum humanae salvationis*, uitgegeven en toegelicht. (Thielt - Drukkerij - Uitgeverij Lannoo - 1949 - 275 blz.).

Het *Speculum humanae salvationis*, dat van 1324 dagtekent, geeft voor leken een samenvatting van het Christelijke geloof, aantrekkelijk door afwisselende inhoud en illustraties. In geheel West-Europa heeft het een ongekende populariteit genoten, blijkens de vele handschriften en vertalingen. In het Middelnederlands is het al in de veertiende eeuw in verzen bewerkt, en later ook in proza vertaald, een tekst die bij de eerste toepassing van de boekdruk gekozen werd. De berijmde vertaling, in

één Londens handschrift bewaard, is in 1896 onderzocht door K. de Flou en E. Gaillard,

die dit werk alleszins een uitgave waardig keurden, maar die uitgave kwam niet tot stand, en het werk werd vrijwel vergeten, totdat Pater Daniëls, met een opdracht van de Minister van Onderwijs, die taak op zich nam en met grote ijver en toewijding volbracht. Een uitvoerige *Inleiding* (blz. V-LXV) geeft een veelzijdige toelichting. De typologische Bijbelverklaring, voor dit werk van zoveel belang, de inhoud en het karakter worden eerst besproken. Het auteurschap wordt in zoverre opgespoord, dat het toegeschreven moet worden aan een Dominikaan uit Zuid-Duitsland. Daarna wordt gewezen op het belang voor de volkscatechese en op de grote invloed op de beeldende kunst. Een taalkundig onderzoek van de beide Mnl. vertalingen toont aandat de berijmde van West-Vlaamse oorsprong is. terwijl de proza-vertaling waarschijnlijk uit Utrecht afkomstig is[1]. De aanvankelijke onderstelling dat Maerlant de dichter zou zijn, is op grond van de chronologie onmogelijk, maar de vlotte berijming is wel uit zijn school. Het is jammer dat het enige handschrift zwaar gehavend is: er zijn 25 folia verloren gegaan van de 122, waardoor ook vrijwat pentekeningen ontbreken. Toch beslaat de bewaarde tekst in deze uitgave nog 269 blz. met twee kolommen. Veel zorg heeft de uitgever besteed aan de verklarende aantekeningen. Zijn verdienstelijke uitgave is dus een aanwinst voor onze Mnl. stichtelijke letterkunde. Ongaarne zal de belangstellende lezer de eigenlijk onmisbare illustratie missen, waarvan op blz. 228 een proefje uit de incunabel gegeven wordt, maar waarschijnlijk zou het werk met volledige illustratie te kostbaar geworden zijn.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

Schilderkunst en volkskunde bij Jeroen Bosch.

Als Nijmeegs proefschrift verscheen een omvangrijk en rijk geïllustreerd boek: *Ontcijfering van Jeroen Bosch*, door Dr. D. Bax, vrucht van een veeljarige diepgaande studie, zowel op kunsthistorisch als op taalkundig en folkloristisch gebied. Het is namelijk gebleken dat de schilderijen van Jeroen Bosch tot in de kleinste biezonderheden een verklaring behoeven. Voor de tijdgenoten waren ze wellicht minder raadselachtig, omdat allerlei spreekwoorden en spreekwijzen, symbolen en volksgebruiken toen nog algemeen bekend waren. Overtuigend is b.v. dat de zogenaamde ‘Verloren Zoon’ niets met de bijbelse parabel te maken heeft, maar op geheel andere wijze verklaard dient te worden. Of de ‘ontcijferingen’ van Bax soms niet te spitsvondig zijn, en algemeen instemming zullen vinden, durven wij niet uit te maken, maar verrassend zijn ze stellig, en de uitgebreide kennis die er aan ten grondslag ligt, zal bij taalkundigen en folkloristen waardering vinden. Van grote belezenheid getuigen de uitvoerige aantekeningen. De 132 reprodukties die het boek besluiten, verhogen de waarde van deze studie.

1) Op blz. LX-LXIII vindt men een staaltje van deze vertaling uit het Haarlemse handschrift.

Drama en Toneel van Oost en West door de tijden heen.

Een kostbaar en smaakvol uitgegeven werk is onder deze titel uitgegeven door Lode Monteyne[1)], ook door zijn vroegere publicaties en zijn veeljarige werkzaamheid als toneel-criticus tot dit samenvattende werk aangetrokken. Zijn bedoeling was, een handboek te leveren, 'waarin op overzichtelijke wijze de evolutie van de dramatische kunst onder haar twee aspecten - het litteraire en het scenische - wordt beschouwd'. Daarbij had hij het oog op 'de brede kring der toneelliefhebbers' en van de toneelspelers en leerlingen van conservatoria. Maar ongetwijfeld zullen ook belangstellenden in de vergelijkende letterkunde dit boek met vrucht kunnen raadplegen, te meer omdat de litteratuuropgaven de weg naar verdiepte studie wijzen.

Na een overzicht van het Oosterze, Griekse en Latijnse toneel (I-IV) begint met hoofdstuk V de ontwikkeling van de West-Europese dramatiek, van de Middeleeuwen tot de moderne tijd (naturalisme en de reaktie van symbolisme en nieuwe romantiek). Het spreekt vanzelf dat bij een zo overweldigend rijke stof de toneelontwikkeling in Noord- en Zuid-Nederland een bescheiden plaats krijgt en slechts in hoofdtrekken behandeld kan worden. Nieuwe gegevens zal de Neerlandicus daar niet in aantreffen, maar het belang van dit boek is, dat het de nationale dramatiek en toneeltechniek laat zien tegen een brede internationale achtergrond. Een zestiental goed gekozen platen leveren een welkome illustratie, terwijl de verzorging lof verdient.

Is Michiel de Swaen de dichter van 'De Menschwordingh'?

De *Handelingen* No. 3 van de *Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 1948-1949 (Oudenaarde 1949) bevatten behalve een Geschiedenis van deze in 1870 opgerichte Maatschappij, door C. de Baere, een belangrijke verhandeling van V. Celen, waarin hij aantoont dat Michiel De Swaen niet de auteur kan zijn van het mysteriespel *De Menschwordingh*, gelijk sedert de ontdekking van Camiel Huysmans algemeen aangenomen werd. Schrift en spelling komen niet overeen met het autentieke handschrift van De Swaen. Deze heeft het spel wel gekend en gebruikt, maar juist uit zijn wijzigingen blijkt de ontlening aan de andere bron, terwijl ook de taalvormen van het origineel meer Limburgs dan Westvlaams zijn.

Zesentwintig biografieën.

Als reklame-uitgave verscheen bij de U.M. Querido te Amsterdam, met de titel *Singel* 262 een aardig boekje, waarin beknopte biografieën van 26 Nederlandse auteurs opgenomen zijn, van wie werk door deze firma uitgegeven is (128 blz., Prijs f 0,65). Merendeels zijn het autobiografieën, deels ook met bewondering geschreven schetsen door bevriende schrijvers, wier namen meegedeeld worden. Het gehalte van deze bijdragen is zeer verschillend, maar verscheidene geven een treffende karakteristiek. Bij elke biografie vindt men een portret en een volledige bibliografie.

1) 's Gravenhage - Martinus Nijhoff - 1949. Prijs geb. f 24.

De Letterkunde in Maastricht.

In het *Gedenkboek St. Christoffel* (September 1949) schreef Jef Notermans een artikel over dit onderwerp, van de Middeleeuwen tot heden.[2)]

2) Antwerpen - Standaard-Boekhandel - 1949; 571 blz. Prijs geb. f 22.50.

Uitstervende woorden.

Wisseling in de woordvoorraad van een taal is een boeiend verschijnsel. Voor het Engels is dit onlangs behandeld in een Nijmeegse inaugurele rede van Dr. F.Th. Visser: *Some causes of verbal obsolescence* (uitgegeven door Dekker en Van de Vegt- Nijmegen - 1949. Prijs f 1,25) Hoewel deze rede over Engelse taaltoestanden gaat, is het betoog en de uitvoerige litteratuuropgave ook van algemeen linguistisch belang.

Het Toneel van de Rederijkers in de Bloeitijd.

Dit onderwerp koos Dr. J.J. Mak voor een voordracht in de Gentse rederijkerskamer *De Fonteine*, waarvan de tekst werd afgedrukt in het *Cultureel Jaarboek van de Provincie Oostvlaanderen* 1948. In dit zelfde jaarboek gaf A. van Elslander een interessante bijdrage over *Refereinen int Amoureuze*, een studie over Hoofse rederijkersliteratuur, met goed gekozen proeven o.a. uit de bundels van Jan van Doesborch (± 1530), van Jan van Styevoort (1524) en de *Nieuwe Refereynen* van Anna Bijns, met enkele latere, meestal van minder gehalte.

Bilderdijk en de Kerk.

In het *Verslag* van de Vereniging ‘Het Bilderdijk-Museum’ is een uitvoerige studie van Prof. Dr. D. Nauta over dit onderwerp opgenomen. Hij toont aan dat Bilderdijk in de loop van zijn leven weinig deel genomen heeft aan de kerkelijke gemeenschap, maar hoewel hij in 1810 in een onuitgegeven betoog afscheiding bepleit heeft, is hij later tot andere gedachten gekomen. Onjuist is het z.i. hem als een voorloper van Afscheiding en Doleantie te beschouwen.

Nederduitse literatuur.

Wij ontvingen een grondige en zeer uitvoerige studie van Aloysia Rettler over *Niederdeutsche Literatur im Zeitalter des Barock* (Münster Westfalen - Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung - 1949, 205 blz. met kaarten. Prijs 12 M.), dat door het onderwerp buiten het kader van ons tijdschrift valt, maar dat wellicht voor neerlandici van belang is wegens betrekkingen met onze letterkunde. Op blz. 97 wordt o.a. gewezen op ‘den lebhaften Austausch zwischen niederländischer und nd. Kultur’, terwijl op dezelfde bladzijde naast nederduitse toneelstukken de *Overijsselsche Boerenvryagie* (1661) vermeld wordt.

Lyriek en Leven.

Daarover sprak Prof. Dr. P. Minderaa in zijn Inaugurele rede (16 Dec. 1949) als buitengewoon hoogleraar in de Nederlandse letterkunde aan de Rijksuniversiteit te Leiden. De rede is gedrukt en uitgegeven door de Universitaire Pers te Leiden. (Prijs f 1, -).

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(November-December)

De Gids. Dec. In een redaktionele verklaring wordt medegedeeld dat het tijdschrijft in de komende jaargang verenigd zal worden met *Ad Interim*, een tijdschrift van de jongeren.

Critisch Bulletin. Okt. Onder het opschrift *Défilé der generaties* waardeert Antonie Donker allereerst Nico van Suchtelen, naar aanleiding van zijn *Verzamelde werken*; daarna de dichter Jan Prins (*Bijeengebrachte Gedichten*) en Top Naeff (*Verzameld belletristisch werk*) - A. Romein-Verschoor beoordeelt de historische roman *Nieuwe Rivieren* van Theun de Vries. - Erik van Ruysbeek beoordeelt de bundel *Aardsch Gebedenboek* van Bert Decorte; Pieter G. Buckinx *De verzamelde gedichten van Jan van Nijlen*.

Nov. In een artikel *In den beginne, nadien, hiernamaals* bespreekt A. Donker met grote ingenomenheid *In den beginne* van Bertus Aafjes en de dichtbundel *Hoonte* van Achterberg. - De *Gestelsche Liederen* van S. Vestdijk worden beoordeeld door G. Sötemann, die ondanks waardering daarin 'Hedendaags marinisme' opmerkt. - *Ontzetting van het verzet* heet een bespreking van twee verzetsromans, door B. Stroman. - A. Mout beoordeelt de vijf Haagse novellen in *Het Eiberschild* van F. Bordewijk, en Constant van Wessem de kleine historische roman *De hofkringen van Catharina de Grote* van Han van Grevelingen.

Het Boek van Nu. Oktober. G. van Eckeren (*Evocatie van het oude Den Haag*) bespreekt een vijftal verhalen van F. Bordewijk in *Het Eiberschild*. - Antoon Coolen eert de overleden dichter Johannes Reddingius, waar aanleiding van een, door zijn weduwe uitgegeven bloemlezing: *De speelman van Deurne* - Garmt Stuiveling (*Verwey's Dichterschap*) beoordeelt twee studies van Is.P. de Vooys: *In het midden van Verwey's dichterschap* en *Bij het lezen van Albert Verwey's gedichten*.

November. G. Stuiveling (*Het dichterschap als zondeval*) beschouwt *In den beginne* van Bertus Aafjes een 'bewonderenswaardig gedicht'. - In de Kroniek van het Proza beoordeelt Gerard van Eckeren twee romans: *Het Agentschap* van Ab. Visser en *De Eenzame* van Aar van de Werfhorst - G. Stuiveling beoordeelt de monografie over *Busken Huet* van C.G.N. de Vooys (*Een voetstuk voor Huet*). Verder bevat deze aflevering nog enkele korte boekbeoordelingen.

Dec. Bij haar tachtigste verjaardag wordt Henriëtte Roland Holst gewaardeerd en gehuldigd door W. Drees, Top Naeff, A. Donker, A. Roland Holst, Anton van Duinkerken, Ad. den Besten en Prof. Dr. J. Brouwer. - G. Stuiveling (*Een Lyrische Belijdenis*) bespreekt haar laatste bundel *Wordingen*, en P.H. Ritter Jr. de *Levensherinneringen van Henriëtte Roland Holst- Van der Schalk* en *Het vuur brandt voort*. - Gerard van Eckeren beoordeelt De Anton Wachter-romans van S. Vestdijk.

Roeping. Sept.-Oct. P.T.A. Swillens levert een geïllustreerde bijdrage over *Volksverbeelding en volkslied in de primitieve houtsneden*. - Luud Stallaert vindt in J.C. Bloem's gedicht *De Gelatene* aanleiding tot de 'Levensanalyse van een vers'.

Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde LXVII, afl. 1. J.M. Willeumier-Schalij bestudeerde vergelijkend de Mnl-handschriften van het traktaat *Vander dochtere van Syon*, en bezorgde daarna een nauwkeurig verantwoorde uitgave. - J.J. Mak geeft een samenvatting van de kwestie *Elckerlijc en Everyman* om te betogen dat de oorspronkelijkheid van Elckerlijc, dank zij de onderzoekingen van Tigg en van Van Mierlo nu onomstotelijk vaststaat. Aan het slot geeft hij enige kritische opmerkingen bij Van Mierlo's jongste uitgave. - F. de Tollenaer komt met veel nieuwe bewijsplaatsen terug op de verklaring van *Aveluinig, abeluinig, haveluinig, schaveluinig*. In de rubriek *Boekbeoordelingen* bespreekt C. Kruyskamp het *Panorama der Nederlandse letteren* door J. Haantjes en W.A.P. Smit, en met lof het *Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde, deel I*. Zeer uitvoerig en in hoofdzaak ongunstig beoordeelt G.A. van Es de *Middelnederlandse spraakkunst I* van A. van Loey, die z.i. 'te weinig stilistisch besef heeft', en lijdt aan 'sterke zucht tot globaliseering' en 'volledig gemis aan syntactisch inzicht'. - C.C. de Bruin oordeelt zeer gunstig over Van Mierlo's uitgave van *Hadewijch's Brieven*. Dezelfde recensent acht in W.A. Nolet's proefschrift *Marnix als theoloog* te weinig aandacht gewijd aan de Geschriften van deze auteur. - F. de Tollenaer bespreekt deel XII van de *Nomina Geographica Neerlandica*.

Leuvense Bijdragen XXXIX, afl. 1-2. Bijblad. H. Draye publiceert een lezing over *Vijftig jaar germanistiek te Leuven*, met een historisch overzicht van het ontstaan en de geleidelijke uitbreiding. - Onder de *Boekbesprekingen* vermelden wij die van P. Valkhoff's *Ontmoetingen tussen Nederland en Frankrijk* door J. Gessler, van G.S. Overdiep's *Verzamelde Opstellen over Taal- en Letterkunde*, door J.L. Pauwels, van de *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* door J. Leenen.

Driemaandelijkse Bladen I No. 4. J. Naarding herdenkt de verdiensten van *Dr. Jan Bergsma*. - J. Broekhuysen geeft kaartjes bij *De 'voerbak voor het varken'* en het *'Moedervarken' in de Graafschap*, en bespreekt de vormen *Schrievens en Lezens*. - B.H. Slicher van Bath verklaart het toponiem *Pierik*. - B. van den Berg en K. ter Laan komen terug op *De namen van de schommel*, terwijl de eerste een bijdrage levert over *Jonge en oude dialect-woorden* met twee kaartjes over het begrip *omheinen*. - W.H. Dingeldein verzamelde opnieuw *Spreekwoorden en zegswijzen uit Denekamp en naaste omgeving*.

Levende Talen. Okt. C.F.P. Stutterheim vervolgt zijn studie over *Gevoelsintensiteit en vorm-anarchie in de dichtkunst*.

Dec. C.F.P. Stutterheim besluit de bovengenoemde studie. - P. Vink schrijft over *Het moderne gedeelte van de Nederlandse literatuurlijst* bij het eindexamen. - C.F.P. Stutterheim beoordeelt de rede van Dr. J. Wils over *Het teken in de taal*.

Tijdschrift voor Levende Talen XV, afl. 6. Willem Pée herdenkt René Verdeyen. - Het moedertaalonderwijs wordt besproken in een drietal bijdragen: Alb. Peeter: *La réforme de l'enseignement de la langue maternelle*; H.J. de Vos: *Nederlands als moedertaal*, en Ph. Closset: *A propos du programme nouveau pour l'enseignement des seconde, troisième et quatrième langues*.

De Vlaamse Gids. Nov. H. Liebaers bestudeerde de briefwisseling tussen Hélène Swarth en Pol de Mont en tekende op grond daarvan hun verhouding. - Jan Schepens geeft een aansporing *Laten we Gezelle herdenken* en niet verzuimen het Gezelle-museum te bezoeken. - René Heytens vervolgt zijn artikel over het *Symbool in de Dichtkunst*.

Dec. M. Rutten (*In Memoriam Prof. Dr. René Verdeyen*) herdenkt met grote waardering zijn oud-leermeester, redakteur van dit tijdschrift. Hij geeft een overzicht van de velerlei werkzaamheid en prijst hem als 'een Belgisch cultuurdrager, die, naar zijn beste kunnen, Vlaanderen en Wallonië heeft gediend'. - Leo Simoens onderzocht een briefwisseling tussen *R.M. Rilke en Pol de Mont* in de jaren 1902 en 1903. - In de rubriek *Vlaamse Letteren* bespreekt Jan Walravens uitvoerig de roman *De Zaak Dr. Jaminez* van Pliet Van Lishout (*Moordenaars en Liefde*), waarin hij ernstige tekortkomingen aanwijst.

Nieuw Vlaams Tijdschrift. Sept. Mea Verwey beschrijft uitvoerig de vriendschappelijke omgang van haar vader met Aug. Vermeylen, met behulp van de gedeeltelijk bewaarde briefwisseling.

Dietsche Warande en Belfort. Okt. Maurice Roelants publiceert, na twintig jaren, zijn herinneringen aan *De dood van Karel van de Woestijne*, zijn bewonderde zwager. - De uitvoerige *Kroniek der Poëzie* van Albert Westerlinck is gewijd aan *Hubert van Herreweghen als dichter*, naar aanleiding van zijn *Liedjes van de Liefde en van de Dood*. Hij karakteriseert hem als 'een beloftenrijke figuur, in wie een veelvoudige weelde van leven roert en bruist'. Robert Guiette levert een artikel over de in Vlaanderen geboren Frans-Belgische dichter Franz Hellens.

Nov. Deze aflevering is geheel gewijd aan de nagedachtenis van *Guido Gezelle*. - Frank Baur's *Hulde aan Guido Gezelle* is een te Brugge uitgesproken rede. Daarop volgt een *Gesprek met Stijn Streuvels over Heeroom* door André Demedts. - Bernard Verhoeven schrijft over *Het waagstuk der waarachtigheid*. - De Brugse rede van Gerard Brom had als onderwerp *De roem van Gezelle*, ook in de Noordelijke gewesten. - Ten slotte geeft Kristien D'Haen *Two Poems by Guido Gezelle, translated into English*.

Standpunte Jaarg. IV No. 3. De redaksie herdenkt de gestorven mederedakteur Henk Mulder, in Nederland meer bekend onder zijn pseudoniem W. Hessels. De verdiensten van *Die Digter W. Hessels* worden gewaardeerd in een uitvoerig en diepgaand artikel van D.J. Opperman, die daarbij uitgaat van een keuze, door de dichter zelf gedaan in de postuum verschenen bundel *Con Sordino*. - F.C. Terborgh publiceert zijn Herinneringen aan *Slauerhoff*, gebruik makende van een veeljarige intieme omgang en briefwisseling. - Ernst van Heerden (*Liriese inventaris*) geeft *'n beskouwing oor die verskuns van I.D. du Plessis*, naar aanleiding van een door de dichter zelf samengestelde bloemlezing. Bij alle waardering van dit waardevol werk, al stelt hij zijn 'seggingsvers' beneden de zuivere lyriek, meent hij toch: 'die digter kan die snoeimes genadeloser gebruik het.' - D.J. Opperman geeft 'vier voorbeelde van ons eerste poësie'.

Ons Eie Boek. Sept. Verschillende schrijvers uiten hun mening over de betwiste vraag: *Meer Nederlands op Skool*. - Taalman geeft een inleiding bij een nieuwe rubriek over *Reg en verkeerd in taal*. - F.E.J. Malherbe beoordeelt in de rubriek *Poësie* enige jongere Afrikaanse dichters: G.A. Watermeyer's *Sekel en Simbaal* wordt geprezen; Olga Kirsch (*Mure van die hart*) toonde 'noueliks vooruitgang'; de bundel *Inkeer* van S.J. Pretorius is een 'terugval', en ook *Die stil kind* van S.V. Petersen 'toon weinig nuwe aspekte'. In de rubriek *Prosa* beoordeelt P.C. Schoonees het vervolg-verhaal *Strijd* van Jochem van Bruggen en J.K. Swart *Die Wolkemaker* van W.A. de Klerk. - In de rubriek *Drama* beoordeelt F.C.L. Bosman *Die Swart Engel* van Gerhard J. Beukes. - In de rubriek Taalkunde verwelkomt W. Kempen de studie van S.A. Louw over *Dialekvermenging en taalontwikkeling*. - J. Greshoff koos als onderwerp *Die Geskiedskrywing van die Letterkunde*. Hij bespreekt het *Panorama der Nederlandse Letteren* van J. Haantjes en W.A.P. Smit, waarvan hij de onderdelen waardeert, maar de opzet afkeurt. Daarnaast toont hij grote ingenomenheid met *Een Eeuw Nederlandse Letteren* van G. Stuiveling, in wie hij een harmonische vereniging ziet van 'skoolmeester en digter'. De aflevering brengt verder een reeks korte beoordelingen en aankondigingen op allerlei gebied.

Museum. Juli-Aug. De *Verzamelde Opstellen* van G.S. Overdiep worden beoordeeld door C.G.N. de Vooys. De studie over *Origines des noms des communes de Belgique* van Albert Carnoy wordt besproken door M. Gysseling.

Het Boek XXX, afl. 1. A.A. van Rijnbach deelt een en ander mee over *Een onbekende Spectator en zijn samensteller Egbert Buys*. - M.E. Kronenberg vestigt de aandacht op *Het Volksboek van den X Esels*, uitgegeven door A. van Elslander.

Volkskunde L, afl. 1-2. In dit jubileum-nummer werpen enige medewerkers een terugblik op de ontwikkeling van de volkskunde in Vlaanderen en Nederland. K.C. Peeters bespreekt *Vijftig jaargangen 'Volkskunde'*, waarbij hij twee perioden onderscheidt. - Cam. Huysmans publiceert *Een brief* (*1889*) *aan den stichter van 'Volkskunde'*. - Maurits De Meyer eert *Pol de Mont, August Gittée en Alfons de Cock*. - P.J. Meertens geeft de geschiedenis van de *Nederlandse volkskunde*. - Leo Verkein vertelt Hoe Victor de Meyere tot de Folklore kwam en zijn intrede deed in 'Volkskunde'. - J. Gessler geeft *Folkloristische Herinneringen van een zeventigjarige*. - Herve Stalpaert handelt over de volkskunde in West-Vlaanderen (*Van de wieg tot het graf*). - Bovendien bevat deze aflevering nog bijdragen van Robert Foncke (*Bij een politierapport van Mechelen anno 1587*) van C.C. van de Graft over *De Meitakken te Utrecht* en van P. de Keyser over *De Gentse Sagen*. Ten slotte *Kleine Mededelingen* en *Boekbesprekingen*.

Afl. 3. Marie Ramondt publiceert een studie over *De toepassing van Jung's mythische oertypen in mythe en sprookje*; Paula van Cauwenbergh over *Vlaams bijgeloof in het werk van Ernest Claes*, terwijl S.J. van der Molen de aandacht vestigt op *Dr. Willem Doorenbos en Wolfs Nederlandsche Volksoverleveringen*, in verband met de vriendschap van Doorenbos en F.R. Dijkstra. Tot besluit weer *Kleine Mededelingen* en enige *Boekbesprekingen*.

C.D.V.

[Nummer 2]

De sociale achtergrond der novellen van Theun de Vries.

In de novellen, die Theun de Vries tot nu toe heeft gepubliceerd, vindt men, globaal gesproken, drie grote motiefgebieden. Het eerste is dat van de ontworteling van de mens uit de gemeenschap, waartoe hij behoort, het tweede heeft betrekking op de overmacht van de Eros, het derde draait om het probleem van de verdierlijking van de moderne mens. Niemand kan ontkennen, dat hiermee kerngebieden van het tegenwoordige leven worden geraakt en misschien is het daarom niet van belang ontbloot de houding van de schrijver tegenover deze problemen te bepalen en te onderzoeken, welke samenhang er tussen de genoemde gebieden bestaat.

Allereerst de ontworteling uit een gemeenschap. Onder gemeenschap wordt hier verstaan de meer of minder gesloten groep van mensen, die op elkaar aangewezen, tegenover de grote vragen van leven en dood een gelijke houding aannemen en dat in zede en levenswijze tot uitdrukking brengen. De houding, de levensstijl, is daarbij doorslaggevend en vaak van meer belang, dan de meningen, die men verkondigt, de kwesties van binding en ontbinding raken de totale persoonlijkheid en liggen dieper, dan de wel eens wisselende overtuigingen. Wie zich uit het groepsverband losmaakt, in die zin, dat hij door zijn levenswijze aantoont, dat de essentiële beslissingen van de groep niet meer voor hem geldig zijn, raakt ontworteld, indien hij zich niet aansluit bij een nieuwe groep en daar een nieuwe basis vindt. Onnodig te zeggen, dat de werkelijkheid bij dit proces van ontworteling vrijwel nooit een zwart-wit-figuur vertoont, velerlei overgangsvormen maken het beeld gecompliceerd. Zo kan men de sociale binding verbreken, maar de band met de religie handhaven en omgekeerd, men kan oude vormen uiterlijk handhaven, ja, er bij talrijke gelegenheden voor opkomen en toch reeds innerlijk, soms zonder het te weten, met de nieuwe wereld vergroeid zijn; de vele vormen van verburgerlijking der arbeiders en verpaupering der burgers leggen er een welsprekende getuigenis van af. Dreigende vormen neemt het proces pas aan, wanneer men de ene gemeenschap verlaat en de normen van de andere niet of slechts ten dele aanvaardt. Dit zal het geval zijn, wanneer de gemeenschappen zelf in verval of overgang verkeren, zoals in onze tijd, waarin de dorpsgemeenschap zich overal oplost en de burgerlijke stadsgemeenschap vele vormen van desintegratie vertoont.

De Vries houdt zich in zijn novellen nergens bezig met de ontworteling binnen het kader van de burgerij, het zijn steeds boeren, die het proces doormaken.

In de belangrijke novelle ‘Tegels van de Haard’ geeft hij, met beheerst meesterschap, het proces der ontworteling zelf weer; de hoofdpersoon, de veelwetende boerenzoon, die zijn milieu veracht, dan gaat studeren, in de burgerlijke wereld verdwaalt, lomp en hulpeloos een uitweg zoekt, om tenslotte geheel te gronde te gaan, is ten voeten uit getekend, stemming en lijn van ontwikkeling worden strak volgehouden.

De novelle ‘Water en Aarde’ biedt als het ware het tegenbeeld. De schipperszoon, die boer wil worden, maar van zijn vader naar zee moet, wordt in een leeg en doelloos leven steeds harder en onverschilliger, maar het raakt de kern van zijn wezen niet,

omdat hij uiteindelijk de richting niet verliest. Bij zijn terugkeer, in een najaarsnacht, naar de geboortegrond,

waar hij boer zal worden, glijdt het verleden van hem af, is al hetgeen hij doorstaan heeft niet meer dan een folterende droom.

Zo iets als een mogelijke oplossing biedt dan de novelle ‘Foxherne’. De eenzaam op zijn boerderij huizende Gosse Stellingwerf, die, van zijn bedrijf vervreemd, alleen nog maar interesse heeft voor uurwerken en andere mechanieken, die hij uit elkaar peutert om hun structuur te leren kennen, zich dan, in verdwaasde bezetenheid, vastbijt in de constructie van een perpetuum mobile, komt tot ‘inzicht’ in zijn situatie, hij begrijpt, dat hij in wezen de natuur en haar wetten gezocht heeft. Dit tot inzicht komen, na een periode van doffe bezetenheid, is verschillende personen van De Vries eigen, ik kom er nog op terug.

Het breedst en diepst van opzet is de novelle ‘De derde Dood’. De hoofdfiguur is wat groter van afmetingen dan de boerenzoon uit het eerste verhaal, de verlorenheid is wanhopiger. Want de jonge boer Waling Dota is eigenlijk al ontworteld uit het leven zelf, als hij, na het sterven van zijn vrouw, tot twee keer toe de dood zoekt en tegen zijn wil gered wordt. De pogingen, die hij doet, om weer contact te krijgen met het leven, zou men haast symbolisch voor het probleem van de huidige ontworteling kunnen noemen, indien het woord symbolisch, in verband met de realistische kunst van de Vries, niet zo onpassend was, laten we dus liever zeggen, dat het onthullend is voor de tegenwoordige situatie. In zijn diepste nood kan de vrijzinnige, of, haast meer nog, religieus-indifferente boer, voor een ogenblik gegrepen worden door de leider van een orthodoxe secte, maar wat Waling zoekt ligt niet buiten of boven het aardse leven; hiér of nergens moet het te vinden zijn. Voor een korte tijd lijkt de tot het leven teruggekeerde boer het dan te vinden in de loutere vitaliteit van het uitbundig zomerse leven op het land, maar ook dat kan zijn hunkering niet bevredigen. Tenslotte zoekt hij het, typisch modern, in de dynamiek, het wilde razen op een motorfiets, dat voor een ogenblik de knellende grenzen verbreekt. Met de beangstigende vraag, waar het dan wél te vinden is, in zijn benevelde hoofd, jaagt hij de (derde) dood onder de stoomtrein tegemoet.

Vaag laat de Vries, in de gestalte van het donkere, zwierige meisje, doorschemeren, wat Waling in de natuur zoekt, een liefde, waarvoor het zinnelijke element vanzelfsprekend is, maar die toch meer dan dat alleen is. Menselijkheid? Gemeenschap? De schrijver laat zich er niet verder over uit.

Heeft Theun de Vries dus een open oog voor de problemen van de ontworteling uit de sociale gemeenschap, het zich losmaken uit de geloofsgemeenschap schijnt hij eerder als een noodzakelijke bevrijding te beschouwen. Weliswaar valt de, ook maatschappelijk ontwortelde, joodse chirurg uit het verhaal ‘Kaddisj’, in het moment van uiterste nood, als hij door de Grüne Polizei gearresteerd wordt, haast tot eigen verbazing, terug op uitingsvormen van het oud-vaderlijke geloof, maar dit is minder een terugkeer tot de God van David en Jakob als wel een Mene-Tekel aan de wand voor hem, die meent zich straffeloos van de dragende basis der gemeenschap te kunnen verwijderen en zo gezien sluit ook deze vertelling zich nog aan bij de ontwortelingsnovellen.

Met exemplarische duidelijkheid wordt de verhouding tot de overgeleverde geloofsvormen dan beschreven in de novelle ‘Amos de boer’ (eerlijk gezegd: al te duidelijk, zodat het verhaal haast meer preek en betoog dan schildering wordt).

Evenals de profeet Amos wordt de doopsgezinde dominee uit dit verhaal vervuld van de ‘schrikgeest der tijden’. Hij ziet geweld, onrecht en uitbuiting, maar, anders dan de profeet, verkondigt hij niet meer, in visioenen, Gods toorn en dreigende wraak, hij wendt zich tot de geleerden en denkers, (die zoeken naar de natuurlijke oorsprong van het kwaad), om inzicht te verwerven en in zijn afscheidspreek, getuigt hij van hetgeen hij gevonden heeft. ‘God sprak niet meer vanuit een verbolgen hemel, maar vanuit de kwalen en tekortkomingen der zieke aarde, en zodra ik dit bemerkte, was God dood voor mij - God, het geheimzinnige wezen, van welks liefde en goedertierenheid ik zolang heb gesproken, zonder te beseffen, dat ik daarmee een oude inbeelding en een oude verwachting in het leven hield. Ik heb de inbeeldingen en buitenaardse verwachtingen van me gegooid. Er bleef niets anders over dan de aarde en de verscheurde mensheid.’ ‘De dagen der sprookjes zijn voorbij, zoals de dagen der wonderen en gezichten. Wie er in wil geloven, gelove er in; ik voor mij moet de dingen nu zien zonder schellen voor de ogen en met onverbiddelijke rede.’ De consequentie voor de dominee is dan ook, dat hij geen herder meer kan zijn, ook niet meer kan geloven in een Messias, maar alleen hulp verwacht van de vele mensen, waarin iets van de Messias leeft en die gezamenlijk het kwaad zullen bestrijden.

Wat bij de Vries plaats vindt is in wezen geen ontgoddelijking van de wereld, maar juist een saecularisatie van het Goddelijke, het metaphysische verlangen richt zich op de aarde, wat onder anderen tot uiting komt in de absoluutheid van de overtuiging, fanatisme en onverbiddelijkheid. In dit verband wil ik even wijzen op de gestalte van de, nog veilig in een boerengemeenschap levende, dus ook nog niet geradicaliseerde, grootvader Wilt Tjaarda, die in verschillende verhalen uit ‘Tegels van de Haard’ als ideaalfiguur opduikt. Het is een boerenfiguur, zoals ze in het Noorden van ons land niet zeldzaam is (of was), waar het geloof dikwijls zijn voornaamste uitdrukking vindt in het ‘goed’, d.w.z. ‘rechtvaardig’ leven. Binnen het uiteraard beperkende kader van het boerse milieu worden de zedelijke eisen van het Christendom verwerkelijkt, waarbij de sterke inslag van ideeën uit de wereld der Verlichting opvallend is. De grootvader bij de Vries wordt op deze manier tot een zeldzaam harmonische en indrukwekkende gestalte, die kracht en goedheid, redelijkheid en zedelijkheid, eerbied en zelfbewuste trots weet te verbinden en ik vermoed, dat het ook deze wereld was, die Waling Dota uit de ‘Derde Dood’ voor ogen zweefde en het lijkt me niet gewaagd hierachter de overtuiging van de Vries zelf te zien.

Als tweede belangrijke motiefgroep noemden we de overmacht van wat de Vries Eros noemt, maar wat we, gezien de weergave in de meeste verhalen, in dit verband beter zouden kunnen betitelen met de wetenschappelijke term libido. Veelal is het immers de louter zinnelijke liefdesdrift, die de kunstenaar beschrijft, het machtigste wel in zijn herschepping van de oermens en de oernatuur in de grote novelle ‘De Vader’, daarnaast in velerlei vormen over andere verhalen verspreid. Men heeft de Vries vaak geprezen als beschrijver van het driftenleven en het valt niet te ontkennen, dat hij de geweldige drijfkracht daarvan gaarne en soms meesterlijk schildert, maar het zal de aandachtige lezer toch niet ontgaan dat zijn nouding ten opzichte van de louter vitale liefdeskracht niet altijd zuiver positief is. Ik bedoel niet, dat hij ook zeer duidelijk de verwoestende kracht van de drift laat zien, dat spreekt vanzelf, maar wel, dat uit verschillende verhalen

en gestalten een geheel andere liefde tot ons spreekt. In het verhaal ‘Bruidegom in September’ zinkt de zeer aardse liefde van Shakespeare voor Ann Hathaway vrijwel geheel in het niet vergeleken met de droomliefde voor een vluchtig geziene gestalte (dichtervisioen wellicht), die hem de zachte en teder-sterke figuren voortoverde van Ophelia, Miranda en Rosalinde.

Dieper weg liggend en overtuigender nog is, naar mijn mening, de liefde van de schrijver zelf voor zovele zonderlingen, mislukkelingen en stille, zwakke mensen, die hij vaak zo veel beter beschrijft, dan de sterke, heldhaftig levende gestalten; een liefde, die niets anders is dan medelijden van de ziel en in wezen diametraal tegenover de roofzuchtig grijpende begeerte staat. Ik kom op deze tegenstelling nog terug.

De derde motiefgroep hangt eigenlijk nauw samen met de vorige. We zijn hier aangekomen bij de beschrijving van de levenshardheid, leegheid en onmenselijkheid, de mensenhaat en -verachting. Ik wijs hiervoor op novellen als ‘Tijgers’, ‘De derde Dood’, ‘Galgenaas’, ‘W.A.-man’, de bekende beschrijving uit het concentratiekamp ‘Nieuwjaar’ en eigenlijk al de verhalen uit de bundel ‘De Laars’. Na de ontworteling van de moderne mens, de erotiek als levensmacht en levensvervulling, raakt de Vries hier aan een derde, omvattende problematiek: vanwaar de verdierlijking van een deel der moderne mensheid? Zijn antwoorden zijn verschillend, maar liggen in wezen alle in het zelfde vlak.

In ‘W.A.-man’ laat hij zien hoe een willekeurige kleine middenstander door de maatschappelijke krachten, die hij doorzien noch beheersen kan, steeds verder wordt gedreven op de weg naar bruutheid en verraad. Zingeving of oplossing is er niet, alleen walgt de W.A.-man aan het eind van zich zelf. Onmenselijkheid dus, niet primair als eigenschap van de mens (dezelfde mens had zich in ander milieu ook anders kunnen ontwikkelen), maar als aan hem opgedrongen door sociale machten, uit hem geperst als het ware en tot ontplooiing gebracht.

In ‘Nieuwjaar’, de schets van het optreden van Oberscharführer Kotalla, wordt de onmenselijkheid, althans gedeeltelijk, verlegd naar het, onpersoonlijke, driftenleven. ‘Er hangt een waas over het uitheemse, stenen gezicht. Het is hitte noch kou, het is de walm van een sombere extase, de extase van geslacht en dood, die elkaar in de schuilhoeken der menselijke dierlijkheid gevonden hebben.’

In ‘De derde Dood’ is de hardheid het begeleidende verschijnsel van de levensleegheid, het negatief van de liefde als levensvolheid. Vaag vermoedt, zoals we reeds zagen, Waling Dota, dat de uitweg te vinden moet zijn in een liefde, die de zinnelijkheid, als natuur, omvat, maar in haar kern menselijk zachter, meer bevrijd van de wilde drift is.

Zeer duidelijk (als gewoonlijk haast al te duidelijk) is dan weer de, groot opgezette, novelle ‘Tijgers’. Het is de geschiedenis van een soldaat, die in de oorlog hard en leeg is geworden, na de oorlog rebellerende arbeiders neerschiet, dan dierentemmer wordt, omdat hij niet anders kent dan de spanning, die in het beheersen van beesten ligt en tenslotte bevrijd wordt door de aanblik van een jonge moeder, die haar kind voedt, door het inzicht tenslotte, dat hij zijn levenshardheid slechts kan rechtvaardigen en overwinnen, door haar in te zetten in de strijd voor menselijkheid, door dienst te nemen aan de zijde der regeringstroepen in de Spaanse burgeroorlog. Men ziet, hoe ook hier weer het probleem onttrokken wordt aan het persoonlijke Ik. Werd het in ‘W.A.-man’ verlegd naar de druk van de omstan-

digheden, naar de werking van, zo te zien, autonome sociale machten, in ‘Nieuwjaar’ naar het gebied van het algemeen (on) menselijke driftenleven, hier wordt de beoordeling van de daad afhankelijk gesteld van het doel, waarvoor de mens zich inzet.

Eenzelfde tendenz bezit ‘De heilige terreur’, novelle uit de illegale strijd in Friesland. De verharding, de on-menselijkheid wordt duidelijk gezien: ‘De oorlog vreet ons uit, zenuwen en gevoel. Wij moeten wachten met mens te zijn. Er is nu geen tijd om te leven.’ En: ‘Er was maar één antwoord. Het vaderland.’ Ook hier dus geen oordeel vanuit een immanente of absolute eis van zedelijkheid, het einddoel bepaalt, hoe het oordeel uitvalt.

Na deze drie grote kerngebieden tonen de andere verhalen ons weinig nieuws meer. De novellen uit ‘De Laars’ (bezettingstijd) beschrijven meest kleine mensen, door de omstandigheden overmeesterden en gedrevenen, die op een bepaald moment tot inzicht en daarmee tot de bevrijdende daad komen. Het belangrijkst is in dit opzicht ongetwijfeld de bekende novelle: ‘Zeven tulpen’. De op de plaats van de terechtstelling neergelegde tulpen zijn uitdrukking van het gevoel van solidariteit, dat over de fabrieksarbeiders is gekomen, op het ogenblik, dat de jongere arbeiders op transport gesteld zullen worden naar Duitsland. Men zou nu kunnen aannemen, dat het solidariteitsgevoel en de daaruit voortgekomen actie toch wel degelijk een beslissing van het persoonlijke Ik veronderstelt, waarmee we buiten de opvatting der besproken novellen zouden zijn. En inderdaad zou men kunnen zeggen, dat de Vries hier (en ook elders wel) even aarzelt. Alleen moet men daarbij wel heel goed zien, dat de solidariteit, ook hier weer, door het ingrijpen van de ‘Grüne Polizei’ uit de arbeiders wordt geperst en meer een daad van een collectief dan van enkelingen is (en daar waar deze mensen als enkeling handelen, worden ze gedragen door het collectief). Zeer onthullend voor de houding van de schrijver tegenover de geest lijkt me verder de novelle ‘Vrijers om Fokje’, waar lichaam en geest van de jonge Wilt Tjaarda als het ware uiteenvallen, wat een langdurige ziekte tengevolge heeft (of eigenlijk de ziekte zelf is). De psychanalytische behandeling van de dokter verwijst wel naar de mogelijke oorzaak, maar de jongen voelt zich toch pas weer veilig, als, na het inzicht in de situatie, de geest als het ware weer opgenomen is in de moederlijke warmte van een sterke vitaliteit. Als variatie op dit thema kan men de tegenstelling beschouwen tussen Liefde en Werk (Leven en Kunst - uiteindelijk toch weer Bios en Logos) uit de novellen ‘Bruidegom in September’ (zie boven: Shakespeare tussen droomliefde en wereldse liefde) en ‘De Toneelspeler’ (liefde voor een toneelspeelster doodt het scheppende vermogen van de acteur en brengt hem tot moord op het meisje).

Overzien we de verschillende gebieden, dan blijkt er velerlei samenhang te bestaan, maar andere dingen blijven nog volkomen ondoorzichtig. Wat is b.v. het verband tussen de ontworteling en de erotiek of bestaat er misschien in het geheel geen verband? Hoe valt de ambivalente houding tegenover Eros te verklaren (Libido of Caritas)? Vanwaar, anders gezegd, de liefde van de schrijver voor de kleine, aarzelende, gedrukte mens bij kennelijke bewondering van de grote, sterke mens? Hoe valt het te verklaren, dat de novellen zo vaak breken op het moment, dat het nieuwe levensdoel gezien wordt? Hoe komt het tenslotte, dat de schrijver zo

meesterlijk situaties kan schilderen en vaak zo slechte dialogen schrijft? Ik probeer een antwoord te vinden door de constructie van de sociale achtergrond van dit werk. Daarbij stel ik direct voorop, dat velerlei vermoedelijk zijn verklaring zou kunnen vinden in het persoonlijk karakter van de schrijver, maar dat gaat mij niet aan. Het gaat me om de kunstenaar, voorzover hij leeft in zijn werk. De louter psychologische verbindingslijnen tussen schrijver en werk zijn vaak zeer interessant, maar zowel de criticus als de man van de literatuurwetenschap behoort op dit gebied zijn handen thuis te houden.

Allereerst dus de verhouding tussen ontworteling en erotiek. We hebben het probleem der ontworteling tot nog toe van de persoonlijke kant bekeken en het is meer dan waarschijnlijk, dat de Vries het proces uit eigen ervaring kent; uit het feit, dat hij de burgerlijke maatschappij afwijst volgt dan tevens, van hoe essentiëel belang voor hem, ook als kunstenaar, het streven naar een nieuwe gemeenschap moet zijn. De nederlandse arbeiderswereld immers heeft noch een gemeenschappelijke houding, noch een eigen levensstijl van betekenis kunnen vinden, men kan dit voor ons land eigenlijk alleen zeggen van de stedelijke burgerij en van de boerenbevolking. Nu kan men ongetwijfeld verdedigen, dat de kunstenaar, door zijn aard en behoefte, altijd tot op zekere hoogte ontworteld is, ja, betogen, dat juist uit het feit der ontworteling de stimulans tot het kunstscheppen voortkomt; de kunstenaar, zo kan men zeggen, kan de groep alleen beschrijven als hij zelf als toeschouwer aan de kant heeft gestaan en men kan ook weer eens komen aandragen met de grote eenzamen en zwervers en namen noemen als Rilke en Slauerhoff. De kunstenaar is in de wereld nu eenmaal de eenzame, de hooggestegene, de paria, de geniale voortrekker enz. Ik ben het met deze opvatting echter hoogstens voor de helft eens, de belangrijke kunstenaar is in de wereld afwisselend thuis en niet thuis. Doordat hij er in thuis is, kan hij uitdrukking geven aan de gevoelens van zijn medemensen, doordat hij er niet in thuis is, zal hij in staat zijn, zin en richting aan te wijzen. Zo is de Vries b.v. thuis en niet thuis in de boerenwereld, vandaar het overzicht, de liefde, het begrip, het heimwee. Maar dat is alles van de persoonlijke kant bekeken. Van de sociale kant gezien betekent de ontworteling, dat de alles beheersende bindingen beginnen te verslappen. Zo werd in de boerenwereld van vroeger het altijd zeer sterke driftenleven aan banden gelegd, gereguleerd zo men wil, door zede en traditie. Beginnen deze hun bindende kracht te verliezen, dan komt het driftenleven, in al zijn grootse of vernietigende macht, bloot te liggen. Dit is het duidelijkste verband tussen ontworteling resp. desintegratie van de gemeenschap en de ongebreidelde erotiek.

Nu is daarmee echter nog niet doorzichtig, waarom de Vries zich concentreert op de weergave der erotische drift; het driftenleven omvat oneindig veel meer en men zou kunnen verwachten, dat hij, als anti-kapitalist, zich ook de ontmaskering van zovele destructieve vormen van wil tot de macht binnen het kader van de burgerlijke gemeenschap tot doel zou stellen (zoals dit b.v. bij Bert Brecht het geval is). De schrijver zou hiervoor echter satiricus moeten zijn, wat hij in het geheel niet is, hoogstens breekt hier en daar een typisch noordelijke humor in zijn werk door. Het is trouwens zeer goed te begrijpen, dat hij geen satire van belang schrijft. De echte satiricus immers staat steeds in een verhouding van haat-liefde tegenover de gemeenschap, die hij beschrijft. Het is juist de

haat, die ontstaat uit teleurgestelde liefde, die zijn blik scherpt voor fouten en tekortkomingen en blijft in die haat niet de oude liefde verborgen, dan ontstaat misschien een schotschrift in grote stijl (zoals bij Heinrich Mann), maar geen artistiek verantwoorde satire. De Vries was echter, blijkens zijn werk, nooit vergroeid met de burgerlijke cultuur, hoefde zich dus ook niet van haar los te maken.

Is het dus volkomen begrijpelijk, dat de blik van de kunstenaar valt op de losgeslagen, algemeen-menselijke erotische drift, veel minder doorzichtig is zijn 'ambivalente' houding tegenover Eros en de levenshardheid en de enige verklaringsgrond, die het werk zelf ons oplevert, is de verankering van vele figuren in de Doperse wereld. Reeds bij de novelle 'Amos de Boer' wees ik erop, dat het overslaan van de, op het metaphysische gerichte, religieuze energie op de maatschappelijke vormen, een trek van fanatisme en onverzettelijkheid tengevolge moest hebben; de geschiedenis van het Doperdom bewijst overigens, dat deze logische ontwikkeling dikwijls maatschappelijke werkelijkheid is geworden. Zoals men weet legt het Doopsgezinde geloof een bizondere nadruk op de verwerkelijking van de zedelijke eisen van het Nieuwe Testament en bekend genoeg zijn ook de twee stromingen, die van oudsher binnen het Doperdom hebben bestaan, enerzijds, die van de sociaal-opstandigen, die de gerechtigheid zoeken te verwezenlijken op deze aarde en die bereid zijn daarvoor desnoods geweld te gebruiken (Wederdopers van Munster en verwante bewegingen) en anderzijds die van de stillen in den lande, die in hun persoonlijk leven de zedelijke eisen trachten te verwerkelijken en daarom dikwijls weigeren de eed af te leggen of de wapenen te dragen.

Men hoeft nu slechts het reeds genoemde ideaalbeeld van de grootvader uit het verhaal 'Dorp in het Verleden' te bestuderen, om te zien, in hoe hoge mate doperse traditie in de Vries nawerkt (waarbij het volkomen onverschillig is of hier autobiografische trekken in verwerkt zijn of niet). Enkele zinnen uit bovengenoemde novelle: 'Mijn grootvader was in zijn jeugd een liberaal geweest; hij werd steeds radicaler en toen men hem in de grote landbouwcrisis tot armmeester aanstelde, lag hij doorgaans met de heren overhoop, want hij gaf meer weg, dan hem van gemeentewege werd toebedeeld, en eindelijk schonk hij alles wat los en vast was in zijn huis aan de geknauwde arbeiders.' En later: 'Hij had thuis gehoord in de eerste Christengemeente, of bij de eerste Dopers; hij was zo eenvoudig en onwrikbaar in zijn geloof, dat hij alles van de persoonlijke daad en het simpel voorbeeld verwachtte.'

Deze traditie staat achter het werk van de Vries, de zedelijke eisen werken kennelijk zo sterk in hem door, dat de huidige vorm van het Doperdom (en vermoedelijk Christendom als geheel) hem verbleekt en verschaald moet lijken, hij tracht voor de oude, wereldhervormende of revolutionnaire vloed een nieuwe bedding te vinden. Niet hij wijkt dus in wezen van de aloude lijn af, hij trekt haar door en bewijst daarmee de geweldige sociale kracht van de traditie (of... van de andere kant bekeken en geformuleerd, van de Idee). De absoluutheid van de geloofseisen van eens zet zich om in de absoluutheid van de maatschappelijke eisen, het oude één God, één Geloof wordt tot één weg, één waarheid. Het kan nu gemakkelijk zo lijken, alsof er een groot verschil bestaat tussen de genoemde doperse levenshoudingen, de geweldloos-individuële en de gewelddadig-sociale en alsof het onmogelijk moet zijn beide te verenigen of uit beide tegelijk te leven,

maar het duidelijke verschil bestaat alleen, wanneer men logisch onderscheidend de woorden tegenover elkaar plaatst, gaat men op de realiteiten in, dan bestaan er verschillende verbindingslijnen, of ook: het een volgt uit het ander. De absoluutheid van de zedelijke eisen, het radicalisme, hebben beide houdingen gemeen, alleen de middelen wijken af; maar ook deze staan in werkelijkheid niet diametraal tegenover elkaar. De geweldloze houding vereist in wezen een grotere zielskracht, de mens, die niet in staat is haar aan te nemen, valt terug op het volgende stadium, namelijk de gewelddadigheid, niet echter op de een of andere vorm van tolerantie of indifferentie. De werkelijke tolerantie heeft een geheel ander uitgangspunt, namelijk het inzicht, dat de waarheid in ieder mens gebroken wordt, dus ook nooit in haar geheel kenbaar is (men vergelijke in dit verband de zedelijke eis uit de Bergrede, om den belager de andere wang toe te keren, wat geen schaapachtigheid is, maar even als de andere zedelijke eisen in deze rede een radicalisering van de minder ver gaande, gedeeltelijk gewelddadige eisen uit het Oude Testament).

Overwegen we het een zowel als het ander en nemen we aan, dat het mogelijk is, soms terug te grijpen op de gewelddadige en soms op de milde houding, dan wordt de achtergrond van de meeste novellen duidelijker. Is het einddoel bepalend, dan is het vanzelfsprekend, dat het oordeel over hardheid en gewelddadigheid verschillend moet uitvallen. De hardheid, die de verworden, ten ondergang gedoemde, burgerlijke maatschappij in haar oorlogen aankweekt is onmenselijk, want zij is zinneloos, deze oorlogen zijn immers een verschijnsel van ontaarding en verval. Hardheid in dienst van de nieuwe gemeenschap is zinvol, immers leidend naar een hogere vorm van samenleving en daarom te aanvaarden. Dit is de achtergrond van de novelle ‘Tijgers’.

De burgerlijke maatschappij, die geen uitweg naar een hogere vorm van samenleving weet, zweept de groepen en klassen in blinde haat tegen elkaar op; wie zich wil handhaven, moet tot steeds hardere middelen zijn toevlucht nemen, fascisme is een maatschappelijk degeneratieproces, dat den mens zijn onmenselijkheid oplegt. Er is geen ontsnapping mogelijk, men kan slechts tot inzicht komen en de strijd voor een nieuwere vorm van gemeenschap opnemen. Dit is de achtergrond van de novelle ‘W.A.-man’. Dat alles is, zolang men niet de een of andere vorm van immanente zedelijkheid aanneemt, volkomen consequent gedacht en volgt uit de plaats, die de schrijver in de maatschappij inneemt.

Alles echter, wat consequent gedacht wordt en koppig-verbeten doorgezet, is daarmee nog niet acceptabel voor de dragende grond van het onderbewustzijn en men mag de vraag stellen, of de andere, zoveel mildere, doperse mentaliteit zijn invloed niet doet gelden. Ik geloof inderdaad, gezien het medelijden, dat achter zovele verhalen staat, dat zulks het geval is. En daarmee zijn we aangeland bij de uiterst moeilijke vraag, wat in den schrijver, gezien zijn werk, het diepste wegligt: de hartstochtelijke wens, om een einddoel van gerechtigheid, dat de verlangende ziel op de toekomst projecteert, te bereiken of de straling van het innerlijk licht, het kleine vlammetje (of wat men er in doperse termen voor zeggen wil). We staan hier voor de aarzelingen, onzekerheden en camoufleringen in het werk van de Vries, ook voor de reeds geformuleerde vraag, waarom verschillende novellen breken op het ogenblik, dat het einddoel gezien wordt. Alles moet de schrijver er toe drijven situaties te schilderen, wer-

king van sociale machten vast te stellen, de mens te tonen, bepaald door krachten, die hij niet beheersen kan, bloot te leggen, hoe de wilde driften in hinderlaag liggen en de enkeling meesleuren of omhoog heffen. Maar... de Geest waait nog altijd, waar hij wil, ook, wanneer hij gedegradeerd wordt tot een wezen, dat in de veilige beschutting van de vitaliteit leeft. Ook hij ligt, weliswaar niet in hinderlaag, zoals Eros, maar toch verborgen achter de wolken, om als een bliksem los te breken. Dat hij dit in de novellen van de Vries doet, is moeilijk vol te houden, men kan eerder spreken van een vlam, die onder de oppervlakte brandt of gloeit. Het innerlijk leven van de personen blijft ons vaak onduidelijk, ze leven in een doffe bezetenheid, een onwetendheid over hun eigen weg, ze vegeteren soms uitzichtsloos en zwak van wil. Dan ineens breekt het vuur door, ze komen tot inzicht. Hier begint het nieuwe leven, dat... niet begint. Want op dat ogenblik laat de Vries zijn mensen en ons alleen, zeldzaam stijf of propagandistisch opgeschroefd spreken ze nog even over de toekomst, die er uiteraard niet is en dus ook niet beschreven kan worden.

Tussen een ondoorziene bezetenheid en een al te bewust, haast geïsoleerd, inzicht, weten de personen bij de Vries de weg (nog?) niet te vinden. Daaruit is het misschien ook te verklaren, dat de dialoog, als bewuste uiting van het innerlijk leven, soms zo slecht geslaagd is. Men zal overigens moeten toegeven, dat de schrijver zich in een hachelijke positie bevindt. De boerengemeenschap, die hij liefheeft, heeft hij verlaten, maar nog vaak keert hij in herinnering daarheen terug, een levende, naar zijn mening degenererende, burgergemeenschap om hem heen wijst hij af, terwijl hij verlangt naar een nieuwe gemeenschap, die nog niet bestaat (althans in Nederland niet). Als romanschrijver komt hij zo in een wel zeer ijle lucht te leven. De lyricus kan desnoods teren op zijn droom, de satiricus kan vechten tegen een gehate samenleving om hem heen, de romanschrijver kan echter geen sterke gestalten uit het niet oproepen. Zo ziet men dan ook gebeuren, dat de Vries of teruggrijpt naar de friese boerenwereld van weleer, of zijn problemen projecteert op een verre oertijd of vlucht in de historische roman. De moeilijkheden ontloopt hij daarmee echter niet. Ook Urukagina uit ‘Sla de wolven, herder’ is een gedrevene, de natuur om hem heen wordt vaak groots beschreven, geweldig zijn soms de situaties. Maar op het ogenblik, dat hij de macht in handen neemt, breekt de roman, zoals de novellen ook. ‘Een spook waart door Europa’ geeft een beeldengalerij van vroegere grootheden, maar de romanfiguren krijgen geen eigenlijk leven, vreemd-ongenuanceerd of jongensachtig-romantisch bewegen ze zich. De taal bereikt nergens een dragelijk niveau, het lijkt soms wel een vertaling. Overal ziet men de dichter en de propagandist met elkaar in strijd en in wezen is dat slechts een vergroofde versie van de dualiteit, die boven werd vastgesteld.

Na al wat ik gezegd heb, moet mijn overtuiging wel duidelijk geworden zijn, dat de schrijver ook leeft uit het ‘innerlijke licht’ en er moet daarom in hem een sterke neiging bestaan om door te breken naar een houding, die op meer harmonische wijze de tegenstellingen verenigt. Of hij dit zal doen, onttrekt zich uiteraard aan mijn beoordeling, temeer omdat het samenhangt met de ontwikkeling van onze maatschappij. Want het streven van de Vries naar een nieuwe gemeenschap is tegelijk, zoals ik reeds zei, een streven naar een dieper kunstenaarschap. Daardoor is hij als figuur in

onze moderne letterkunde belangrijk, daardoor wordt hij vaak zwak, gebroken of geforceerd. Maar geen romanschrijver kan tenslotte meer doen, dan te scheppen en te leven uit de realiteit, die hem omgeeft en de droom, die hem lokt.

J. ELEMA.

Mee als voorzetsel.

Van een gebruik van *mee* als voorzetsel wordt noch in het *Mnl. Wdb.* noch in het *WNT*. melding gemaakt. In Brabant is het 't gebruikelijke woord, ofschoon niet overal in dezelfde klankvorm. Ik meen te mogen zeggen dat in het Oosten [m□], in het Westen [me.] verbreid is. Een dialect-geografische bepaling is mij niet bekend, maar de verhouding zal te vergelijken zijn met die tussen de vormen van *hemel, lepel, ketel*, waarover zie Weijnen, *Dialectgrenzen*, p. 113-114, hoewel te verwachten valt dat het speciale karakter van voorzetsel complicaties in het leven roept, en ook de sandhi in aanmerking moet worden genomen, speciaal met het oog op het voorkomen van -*t*-vormen. Hier echter liggen voetangels. Men zegt niet alleen [m□tər]*hand*, 'met haar hand', maar even goed [optər]*hand*. Vergelijking met [indər]*hand* leert, dat het voornw. met *d* begint, die in sandhi verscherpt kan worden. Naast de eerstgenoemde verbinding kent men ook [m□dər] en [me . dər],[1] hetgeen tot de conclusie voert, dat in [m□tər] toch inderdaad een *t*-vorm van het voorzetsel schuilt.

Een interessante aanwijzing voor vroeger tijd is mij opgevallen in een gedicht van Huygens, n.l. zijn stedestem *Medenblick*. Dat deze spelling van de naam niet zonder bedoeling is gekozen, leert de tekst. Huygens bezigt haar weliswaar ook in een bijgevoegde aantekening, zij is van elders niet onbekend, maar de keus werd wel bepaald door de woordspeling, die hij op het oog had. Wij lezen:

> West-Vriezen, weest getuygh', 'k heb Koningen gevoedt,
> West-Vriesche Koningen, de Vooghden van uw goed.
> Maer dat ick *mé den blick*[2] van Waerheits helle straelen
> Mijn' gulde Toovenaers' ter Hellen sagh doen daelen.
> Was meer verheugens waerd, en 't dienen onder God
> Veel vryer vryigheit dan 't Koninclick gebod,
> Daer Godes niet en was.....

Ter toelichting diene dat de *gulde Toovenaers*' een tovenares was, n.l. een gulden beeld van Medea, dat daar naar een aantekening van de dichter placht vereerd te worden. Een andere nota leert dat Adelgil, zoon van Beroald, Wilfrid het Christelijk geloof liet prediken, en daarop doelen de woorden: 'Waerheits helle stralen'. *Blick* is te verstaan als 'schittering', mogelijk met een toespeling op *bliksem*.

Dat *mé* hier ook wel het bijwoord 'mede' zou kunnen zijn in de betekenis 'ook', moet hoogst onwaarschijnlijk heten zowel om de samenhang, die juist een ommekeer, een tegenstelling inhoudt, als ook wegens de omstandigheid, dat een woordopeenvolging: mé (adv.) *den blick*, die geen groep, geen syntactische verbinding vormt, zich zoveel minder leent dan de groep: voorzetsel, lidwoord, zelfst. nw. tot een woordspelende associatie met de plaatsnaam.

1) Van varianten zonder *d*, die ook bestaan, wordt hier afgezien.
2) Cursivering van H.

Wij zullen mogen aannemen dat zijn zucht tot woordenspel de dichter bewogen heeft, hier een hem bekende Brabantse vorm te pas te brengen.

L.C. MICHELS.

Moderne en antieke taalwetenschap. Vergelijkingen en synthesen.

Onlangs heb 'k een vergelijkende studie aanbevolen. 'k Doelde toen op een punt in de *Geschiedenis der Taalwetenschap* van 1945 door prof. Dr. A.G. van Hamel (N.V. Servire Den Haag) en op hetzelfde punt in de *Geschiedenis der Taalwetenschap* van dertig jaar te voren door dr. J.P.B. de Josselin de Jong (een hoofdstuk uit de *Geschiedenis der Wetenschappen* - Baarn - Hollandia Drukkerij).

Dat ‘zelfde punt’ in de twee *Geschiedenissen* betrof de taalpsychologie.

Voor dat vak geeft de J(osselin) de J(ong) p. 88 twee heel verschillende uitgangspunten aan; maar van H(amel) maakt zulk onderscheid niet, hij prijst p. 73 spontaanweg het uitgangspunt dat door de J. de J. veroordeeld is.

Echter is die aanleiding tot een stuk vergelijkende taalpsychologie nog door niemand aangegrepen geworden.

Intussen heb ik zelf een andere vergelijking ondernomen, en de publikatie er van kan wellicht studerenden van nut zijn: 't brengt variatie in de studeerwijze.

Beide historici handelen eerst over de Antieken, allereerst over de Indiërs; maar dan is onmiddellijk een groot verschil op te merken, zowel naar inhoud als naar vorm.

Wat de vorm betreft, ligt een punt ter vergelijking voor de hand, want we leven in de tijd van Einstein, overal dringt Kwantiteit zich aan ons op.

We zien dan, dat de J. de J. aan de oudindische taalwetenschap een halve bladzij wijdt, van H. echter acht; wel is ook diens hele geschrift groter, driemaal zo groot, maar driemaal een half is nog geen acht.

Waarom behoefde van H. vijfmaal zoveel ruimte als de J. de J.?

Dit kwantiteitsverschil hangt samen met zeker kwaliteitsverschil, nl. met verschil van waardering: de een stelt veel belang in vormen, de ander onderzoekt liever inhouden, althans inhouden van psychische aard. Inhouden van physieke aard zijn te vinden in de wereld van Einstein, bijvoorbeeld de inhouden van de bolronde vormen die men zonnen en planeten noemt; al zijn van die vormen de inhouden niet te zien op direkte wijs dan toch wel per spectrum. Taalinhoud daarentegen, o.a. het element bedoeling, is stellig onzintuiglijk. Dat is dan voor Einsteinsgezinden weleens aanleiding, er op neer te zien en de waarneming er van geen ‘zuivere empirie’ noch ‘echte linguistiek’ te achten.

Die geringschatting herinner ik me niet, bij de J. de J. ontmoet te hebben; in 1915 voelde men nog niet zo met Einstein mee.

Dit verschil tussen de twee historici moet zich ook openbaren waar het hun oordeel over de zo zintuiglijk gerichte taalwetenschap van de oude Indiërs betreft. Reeds de eerste woorden van de J. de J. kletteren als een koude douche op de India-vrienden:

> De taalwetenschap, in den modernen zin van het woord, is nauwelijks een eeuw oud.

maar de eerste woorden van van H.? Schr. plaatst dan op het historisch toneel niet eerst de Indiërs maar de Grieken, om die dan echter door de optredende helden met het grootste gemak te laten wegvagen:

> Van de meeste onzer hedendaagse wetenschappen zijn de wortels bij een van de volken der oudheid te zoeken. Gewoonlijk komt men dan bij de Grieken terecht. Maar de taalwetenschap begint bij de oude Indiërs.

En als Schr. na dit prijzend begin zijn Geschiedenis even prijzend heeft voortgezet, vat hij het belangrijkste er van samen op pp. 18-20, en begint dan als volgt:

> Zij (de oude Indiërs) hebben de weg gebaand voor het inzicht, dat alle taalwetenschap behoort te beginnen bij de phonetica, d.i. de leer van de vorming der spraakklanken in het spraakorgaan.

en na dan van die klanken de 'wisseling' te hebben besproken (in het Duits 'ablaut') en de Indische kijk op dat verschijnsel te hebben besproken, besluit de Schr.:

> De Indische klankwisseling weerspiegelt die van het oer-Indogermaans. Op haar beurt echter is de indogermanistiek weer nodig geweest om de stoot te geven tot de groei der taalwetenschap in haar geheel in de moderne tijden.

Let wel: 'de moderne taalwetenschap *in haar geheel*'. Ook totaliter dus zien we de oude Indiërs als modeltaalkundigen voorgesteld. In het begin vermochten ze de oude Grieken weg te vagen; tans, - op hetzelfde toneel -, zien we ze bemoedigend de hand reiken aan de modernen d.i. aan de indogermanisten, de morphologen, de psychologen, de glottologen, de structuralisten!

Zulk een pro-indische kijk is minder te verwachten van de J. de J.; we lazen te goed zijn eerste woorden; maar toch...., ook hij is, na het koele begin, vol lof:

> De taalwetenschap der Indiërs kenmerkt zich door haar exacte, men zou kunnen zeggen natuurwetenschappelijke, methode. Zoowel de nauwkeurige analyse der buigingsvormen (let wel: vormen!) 'als de beschrijvende klankleer' (klanken zijn vormen) 'geven blijk van een doorzicht en een scherpzinnigheid die ons nog heden ten dage bewondering afdwingen.'

Maar waarom dan die bewondering geuit in slechts een halve bladzij! Zou Schr.'s bewondering voor de vormen toch niet zo warm zijn geweest? Zou hij, ook nu weer, minder dan van H., een man van het jaar 1945 zijn gebleken? In die dertig jaar na 1915 heeft het Zintuiglijke steeds meer triomfen beleefd, heeft de Vorm steeds hoger hoogtij gevierd: Wapentuig, vliegtuig en ander -tuig, is deugd geworden; deugd der deugden werd Optiek: de telescoop heeft maan- en zonnebeeld grijpbaar gemaakt, de microscoop heeft onzichtbare vormpjes omgetoverd tot reuzen.

Van zulke vormperfektie bleef de taalkunde niet verschoond: Toen eens een nieuwe hogeschool was gesticht, maakte de eerste Neerlandicus de meest vormelijke taalvorm, de visuele, tot hoogste vorm; en sindsdien proeft men in schouwburg, bioscoop en vergaderzaal het neusje van de zalm als daar gesproken wordt volgens de zo zichtbare letter, liefst volgens de favoriete letter.[1)]

1) Daarover sprak de tweede Neerlandicus aan gezegde hogeschool in zijn rede 'Over het waarnemen van taalverschijnselen' (1946); echter anders dan zijn voorganger zou gedaan hebben.

In 1915 was het precies andersom, terecht, want meer dan de letter staat de klank in direkt verband met de meest vitale taalhelft, de taal-*inhoud*. Die inhoud bestaat uit gedachten en gestemdheden, dus uit taal-'ziel'. Geen wonder dat reeds lang vòòr 1915 een taal-zielkunde was ontstaan, een heel goede d.i. niet om wille van de 'geleerdheid' maar

met het doel, de taalinhoud nader te leren kennen. ‘Nader’! want enigszins was reeds de morpholoog zielkundig; al was dan ‘psycholoog’ niet zijn naam, hij deed toch aan de zaak; (dat heeft v.H.p. 71 goed opgemerkt). Toen bijv. de morpholoog de onderscheiding ‘geslachts-’ en ‘naamvalsvorm’ bedacht, had hij te voren inhoudsverschil ontdekt. Maar dat ontdekte *psych*isch verschil nader te begrijpen dus tot een psycho*logische* onderscheiding te maken, dat was later de nieuwere taak.

Daaraan heeft de J. de J. meegewerkt, toen hij in 1913 zijn proefschrift leverde: een vergelijkend geslachtsonderzoek van het indogermaans en van Algonkin-talen, met de bijtitel: *Ethno-psychologische studie*. Die zielkundige gerichtheid van Schr. bleek verder, toen hij in 1915 aan zijn morphologische paragraaf over de oude Indiërs, een psychologische tegenhanger gaf achter in zijn geschrift. Daar, p. 87, wijdt hij warme maar toch scherpe aandacht aan ‘de jeugdige maar veelbelovende wetenschap der taalpsychologie’. Door die wetenschap ziet Schr. ‘het onwrikbaar geloof (van de morphologen) op bedenkelijke wijze aan het wankelen gebracht,’ namelijk hun geloof ‘in de juistheid van de principes der junggrammatische school die tot in de jongste tijd de methode der indogermanistiek hebben beheerst’, o.a. het geloof in zekere ‘klankwetten zonder uitzondering,’ dus wetten die even zeker zijn als de wet der wetten die door Einstein is ontdekt in het heelal, de wet van het Licht.

Maar na al die woorden van de junggrammatiker te hebben gelezen, herinneren we ons toch even, dat voor die vastwettige wetenschap eens ‘de grondslag’ is gelegd door de zo natuurwetenschappelijke Indiërs, ‘de onaantastbare grondslag voor iedere taalstudie’ (van H. p. 14). Was nu dat arduinen bestel ‘aan het wankelen gebracht’ en dus bouwvallig geworden? Dan moet de jeugdige aanvaller als een aardbeving hebben gewerkt!

Zo ver is het niet gekomen, want de meest officiële vertegenwoordigers van die ‘jeugdige wetenschap’ zijn zelf aan het wankelen gegaan, de ‘veelbelovende’ is niet tot volle wasdom gekomen, de morphologie heeft zich na de wankeling hersteld, ‘de taalwetenschap in haar geheel’ kon zich weer verder bewegen naar de kant van Einstein toe.

Daaromtrent deelt van H. p. 57 e.v. allerlei mee, o.a. dat de morphologen ‘diep in de voorhistorie van het Indogermaans waren doorgedrongen’ en zij met hun ‘wetten’ steeds meer ‘de natuurwetenschap op zijde wilden streven’. Zij verklaarden toen bij monde van Osthoff: ‘Die Lautgesetze wirken blind, mit blinder Notwendigkeit.’

Die ‘blindheid’ van het morphische zal iedere taalpsycholoog toegeven; hij is natuurkundig genoeg om te beseffen dat taal*vormen* iets physisch zijn dus van zich zelf iets doods en dan zo blind als een dode; daardoor beseft hij ook dat zijn *psycho*logische vak onmogelijk ‘de taalwetenschap in haar geheel’ kan zijn. Niettemin blijft in hem zekere overschatting van zijn vak mogelijk, evengoed als zelfoverschatting door de morphologen steeds mogelijk is gebleken. Elk van de overmoedigen roept dan in de tegenpartij een steeds sterker reactie op, ten slotte zeer welsprekend.

In die reactiewedstrijd blijkt Morphologie het voorlopig gewonnen te hebben.

Overwonnen blijkt nu zelfs van Ginneken; ondanks zijn eeuwig ‘De ziel overwint’ riep hij, reeds in 1929: ‘Terug naar Schleicher!’ d.i. naar

de grote vormenverzamelaar en -systematicus van de 19de eeuw![2)]

Van Hamel heeft van een nog krasser ‘terug’ gesproken: ‘Een terugkeer tot vòòr 1800’ noemde hij het p. 68; trouwens in die 18de eeuw werd ook buiten taalkundig terrein bezorgd geroepen: ‘La forme, la forme!’ (in Beaumarchais' *Le Barbier de Séville*). Weliswaar ziet van H. die terugkeer naar de taalvorm pas plaats hebben ‘na de geweldige loutering door de historische grammatica der 19de eeuw’; maar juist die loutering heeft een te geweldiger bloei van de morphologie kunnen scheppen, een vormenwaardering die, via de 18de eeuw en verder terug, terecht kwam in de derde eeuw voor Christus, toen de Indiërs de zo formeel sterke ‘grondslag’ legden.

Hoe al dat ‘Terug naar de taalvorm!’ naar ‘de taal zelf’ zegt van H. 78 -, nog nader te verklaren? Hoe die zo spoedige onbewoonbaarheidsverklaring van Steinthal's huis volledig te begrijpen! Had er dan tòch een aardschok plaats gehad, maar nu ter vernietiging van de taal*psychologie*? Dit is te achterhalen.

In onze eeuw van Einstein neemt Genève een waardige plaats in; 't is de stad van ontelbare uurwerkmakers, van een beroemde *école de horlogerie*, van *fabriques d'instruments de précision*.

Daar leefde in de 18de eeuw Horace de Saussure (1740-1799). Als mechanicus was hij uitvinder van verschillende instrumenten; als geoloog was hij de eerste die de top van de Mont Blanc bereikte (1787).

Zijn zoon Nicolas (1767-1845) trad in het ‘natuurkundig’ voetspoor en werd chemicus.

Diens neef, Ferdinand de Saussure (1857-1913), werd linguïst en als geboren systematicus, al spoedig een eerste onder de junggrammatiker, de neogrammatici; als zodanig schiep hij zelfs een *linguistique générale*.

Met dat oorspronkelijke werk trad hij niettemin in twee tradities. Immers reeds in 1660 was te Port Royal een *grammaire* geschapen die door de auteurs *générale* was genoemd; en dat hij met dat werk ook in het voetspoor van de familie was getreden, hoeft geen betoog voor wie de zo wetenschappelijke familieleden Horace en Nicolas kent.

Toch was Ferdinand tegelijk van de familietraditie afgeweken; immers *linguistique* is een *a*-vak, dus het tegendeel van geologie, physica, chemie en andere *b*-vakken. Maar die ‘afwijking’ is tans voor velen slechts schijn, want, - menen ze -, juist als linguïst heeft Ferdinand de S. er toe bijgedragen, de ontwikkeling van de natuurkunde tot een laatste eind te brengen. Op dat eind nl. zullen de twee tegengestelde series vakken (*a*- en *b*-) gelijkgeschakeld zijn; dan zal ook de mens gemaakt zijn tot enkel een schakel in de natuurwetenschappelijke keten.

Daaromtrent is nog pas door een vakgenoot van Einstein de stelling uitgesproken:

> En nu wijst de gehele ontwikkeling der natuurwetenschap er op, dat de organische verschijnselen even volledig gedetermineerd zijn als de anorganische; tot die organische natuurverschijnselen behoort ook de mens. (*Wetenschap en Samenleving Maandblad waarin opgenomen het maandblad Atoom*, April 1949 p. 58 kol. 2).

2) Dat ‘Terug!’ met het jaartal 1929 citeerde van Ginneken's medewerker J. Wils als ‘Back to Schleicher!’ in een *In Memoriam Jacques van Ginneken* (*Lingua* I, 1, p. 133).

In die kosmologische sfeer zou het passen, als de *Linguistique Générale* vanwege het morphologisch karakter werd genomen niet alleen als Taal*physica* maar ook als Taal*chemie*; immers bij de Astronomie past zekere Chemie, de atoomtheorie. Zelfs zou men, wat die atoomtheorie en de Taalchemie betreft, kunnen zeggen dat de Saussure de Engelsen is voor geweest, dat hij nl. de eerste is geweest die een atoom splitste, zeker taalatoom nl. UITING; de twee helften werden door hem, elk met een eigen naam, scherp onderscheiden; de ene helft noemde hij: T a a l, de andere: S p r a a k.

Met die soort taalchemie was hij als neogrammaticus de evenknie geworden van taalphysicus Brugmann, die als junggrammatiker een waardig burger was van Leipzig, stad van de Optiek.[3)]

Maar de Geneefse linguist werd toch nog niet de meest bekende, zijn fundamentele splitsing was geen aardschok geweest en had weinig ruchtbaarheid gekregen. Met een latere, physieke splitsing door de Angelsaksen ging het beter, de puinhopen van Nagasaki spraken een te luide taal dan dat niet iedereen het dadelijk horen zou. Eerst jaren na de Saussure's dood werd diens splitsing T a a l - S p r a a k meer bekend.

Waarom toen? Door oorlog? Oorlog is een absolute antithese: men doodt een ander, òf wordt zelf gedood. Zo'n *daad*antithese kan gevoeliger maken voor *denk*antithesen. Bleek dat gebeurd in 1915? In dat jaar werd de Saussure's *Cours de linguistique générale* posthum uitgegeven (van H. 68) en een jaar te voren was de oorlog uitgebroken. Wel was die in 1920 uiterlijk geëindigd, maar op koude manier voortgezet geworden; parallel daarmee gingen toen voortgezette denkantithesen lopen o.a. ‘Taal’ contra ‘Spraak’, met steeds toenemende ruchtbaarheid. In dat opzicht acht van H. p. 79 het jaar 1920 zeer belangrijk.

Maar nog belangrijker lijkt mij op p. 84 het jaar 1928; toen werd in de Haagse Ridderzaal het eerste internationale linguistencongres gehouden, waaraan toen werd deelgenomen door ‘Russische geleerden’ van wie van H. p. 83 meedeelt:

> (Zij) hebben het beginsel geformuleerd, waaruit de fonologie - thans geheel van de fonetiek gescheiden - omhooggegroeid is.

Die ‘gehele scheiding’ betrof dus het meest elementaire in de Saussure's splitsing, nl. de taal*klank*. Die nieuwe klankleer, de ‘Russische’ fonologie, gaf aan de reeds *radicale* ‘splitsing’ van de Saussure een meer *absoluut* karakter, het kreeg de kracht van een aardschok in de taalwereld.

En dus werd het een zeer geschikt thema voor absoluut-antithetische variaties.

Een keur van die gevariëerde begrippen heeft van H. in zijn *Geschiedenis* opgenomen; enige er van zal ik spatiëren in het volgende résumé van begrippen die mij zijn bijgebleven uit de lektuur van na 1920 en de daardoor gemaakte indrukken.

> TAAL is een ‘willekeurig s y s t e e m van t e k e n s’ (van H. 68). Het woord ‘teken’ heeft in hoofdzaak een visuele betekenis, 't kan een morphologisch gerichte geest verraden. Ook het woord ‘systeem’ ademt die geest: met die term werkt ook Einstein graag. Hij ziet bijv. 's mensen bewuste verhouding tot de verschillende omgevingen (o.a. ‘op een schip’,

3) Over Brugmann als taaltechnicus is geschreven in *De N. Taalgids* van 1920 (jrg. XIV 300): ‘Bij de zwakke plek van een technikus.’

‘aan de wal’) als verschillende ‘systemen’, maar die dan overkoepeld door één systeem, dat

van het Licht. En zo leert van H. p. 79 ons in de TAAL verschillende ‘systemen’ zien, samen één systeem, een ‘s y s t e m a t i s c h e b o u w .’ Dus blijkt TAAL behalve systeem ook b o u w . Bouw heeft natuurlijk s t r u c t u u r en dus heet de betreffende wetenschap ‘s t r u c t u r e l e taalwetenschap’ (v. H. 79)[4]. In diezelfde zintuiglijke denksfeer is op TAAL ook het predikaat s t a t i s c h toe te passen (van H. p. 10), want een gebouw moet vast staan. Daarom is TAAL ook een model van c o n s t a n theid (van H. 68), daardoor te makkelijker waarneembaar, een meest geschikt objekt voor Morphologie, want vormen die bewegen, zijn niet scherp te zien.
Tot slot het meest loffelijk predikaat voor TAAL, het ethische predikaat: ‘haar grondslag is s o c i a a l’! (van H. 10).
Na TAAL de antipode SPRAAK! Hoe dan het best in de antithetische gevoelens te treden? Welke predikaten aan SPRAAK toe te kennen om zonder erg te laten voelen dat in 1920 de oorlog 1914-1918 nog nawerkte?

Recht tegenover het ethische ‘s o c i a a l’ staat dan het immorele ‘a-sociaal’, het egoïstische, het ‘i n d i v i d u e l e’ (van H. 10). Daardoor kan SPRAAK vanzelfsprekend geen objekt zijn voor z u i v e r e e m p i r i e (van H. 14) noch van e c h t e l i n g u i s t i e k (van H. 78); ook niet om nog een andere reden: SPRAAK is niet s t a t i s c h maar e v o l u t i o n i s t i s c h (van H. 68), onrustig, ongeschikt voor makkelijke waarneming, geen geschikt objekt voor morphologie, hoogstens iets voor psychologie, immers een ‘psyche’ is iets onzichtbaars en daarenboven onrustig want het is een ‘*levens*beginsel’ dus een bewegingsfactor. Daarom heeft reeds een halve eeuw geleden een Amsterdamse taalpedagoog (Den Hertog) taalpsychologie een ongeschikt onderwijsobjekt geacht voor jonge leerlingen, die immers bij het gebruik van de taal alleen tucht moeten betrachten, perfect morphologisch. Psychologie is dan te duidelijker opzij te schuiven als een leer van de SPRAAK, een heksenketel, ‘een smeltkroes van elkaar kruisende faktoren’ (van H. 79); dat geeft een ‘chaos’ (zei een senaatslid) en - als tegenstelling tot b o u w -, een... ‘ruïne’? In elk geval, na 1918 werden de ruïnes opgeruimd, en zo is in 1920 korte metten gemaakt met ‘de psychologie’.

Wie bezwaren heeft tegen zulke *linguistique générale*, staat niet alleen, ook beoefenaars zelf zijn niet zonder; al beweegt zich hun onmiskenbare begaafdheid om scherp te onderzoeken liefst in morphologische richting (van ‘geometrisch’ sprak onlangs Stutterheim in *Levende Talen* No. 148), toch blijken zij voor het licht dat nu en dan uit de imponderabele richting schiet, wel gevoelig; alleen willen zij het bezwaarlijke van hun theorie graag verbloemen, al is het maar met één adjektief, n.l. ‘zuiver’.

4) Deze term is veroordeeld geworden door Dr. Anton Reichling in zijn Amsterdamse rede ‘Wat is Algemene Taalwetenschap?’ - Wolters Groningen 1947. ‘Structureel’ is volgens Reichling slechts de methode van die Wetenschap. - Opmerkelijk zou de beoordelaar van die rede, J. Wils, ‘willen verzachten.... wat aanvankelijk enkel tegenstelling lijkt.’ (*Roeping* Febr. 1948 p. 118).

Maar het reële adjektief moet dan luiden: ‘mank’, want van de twee atoomhelften is hun niets gebleven dan T a a l, hun linguistiek is slechts half, althans voor de gemiddelde hunner.

Wat zeggen de twee historici van een en ander?

De J. de J. rept van de Saussure's leer slechts op één bladzij (75), heel even, n.l. alleen in verband met ‘de vergelijkende klank- en vormleer’ en met ‘de taalwetenschap in het algemeen’, de ‘generale’ dus.

Waarom zo bondig? Was hem in 1915 de geest van 1914-1918 nog niet vaardig genoeg geworden om over de tweeheid T a a l en S p r a a k uit te weiden als over een gevecht tussen Michel en Marianne?

Van H. stond er in 1945 beter voor. Toch is zijn slotoordeel weinig definitief; slechts op één punt ziet hij (p. 82) de modernste taalwetenschap voor vol aan, nl. wat betreft de Klankleer sinds die ‘fonologie’ is

geworden; maar overigens hebben zich uit de hedendaagse taaltheorie ‘nog geen lijnen gekristalliseerd’ (p. 82). De Schr. let dus in zijn *Geschiedenis* nog niet op hetgeen door linguist A.W. de Groot is verricht om het Geneefse structuralisme uit te strekken over de twee andere delen van T a a l , n.l. het Woord[5] en de Zin[6]; waarschijnlijk wachtte van H. p. 84 de Groot's geschrift af ‘over de structurele Taalwetenschap’. Toch bleef hem nog genoeg te vermelden over; het Algemeen Register in zijn boekje verwijst voor wat de ‘Saussure’ betreft, negen keer naar een of andere bladzijde; ten volle kan dus de lezer van de belligerent besproken taalverschijnselen genieten.

Dit ‘genieten’ lijkt enkel spot; toch is het zeer reëel, immers in de mensenwereld is het minder mooie soms het beste voorspel tot het schone. Wie bijvoorbeeld in de muziek de ‘dissonant’ heeft leren proeven, voelt daarna ‘het volmaakte accoord’ als een zoete vrede over zijn hoofd gespreid.

De lezer is nu benieuwd hoe die vredesboodschap klinkt uit van H.'s mond. Welnu, men leze p. 80; daar hoort men: ‘SYNTHESE!’ en ziedaar dan de gesplitste UITING weer tot een eenheid teruggebracht, als uit de dood herrezen!

Tot die blijde boodschap heeft pedagoog van H. zijn lezers geleidelijk voorbereid: Op p. 55 deelt hij ons mee, dat in de Morphologische Untersuchungen (van Brugmann c.s.) ‘vooral gewezen wordt op de belangrijkheid van de psychologische beschouwingswijze’. - Op p. 72 wijdt Schr. aan psycholoog Steinthal c.s. veel aandacht. Wel stoot de lezer dan op een verschil met de J. de J. Deze schrijft p. 72, dat men volgens Steinthal ‘vooral de psychologie der gemeenschap moet te hulp roepen’, terwijl v.H. p. 72 schrijft dat voor Steinthal ‘taal niet in de eerste plaats mededeling aan een ander doch aan zich zelf is.’ Maar naast dit verschil tussen de twee historici is er een kwantitatieve gelijkheid: v.H. wijdt aan Steinthal een relatief even groot aantal blz. als indertijd de J. de J. had gedaan. - Verder op p. 79:

> Wanneer na 1920 in de taalwetenschap die richting (van de Saussure) overheersend wordt, dan is daarmee niet gezegd, dat de linguisten het goed zouden vinden de Spraak met haar individuele verschijnselen, waar toch ook een eigen bouw in moet schuilen, te verwaarlozen. Ook de Saussure heeft dat niet gewild, al denkt men weleens anders. Alleen is hij, toen hij de linguistiek der Taal gereed had, aan die der Spraak niet meer toegekomen.
> Op dezelfde p. 79 ziet de Schr. reeds een ‘synthese’; hij schrijft: De tijd na 1920 kenmerkt zich dan ook door een terugkeer naar het zuiver linguistisch verschijnsel en naar de zuiver linguïstische synthese.

Maar dat dubbel ‘zuivere’ begrijpt de lezer nu wel als een stervend jargon, want vlak er na, - p. 80 -, volgt de werkelijke synthese, de ‘hogere’, zegt v.H.; want daar ziet hij,

5) Zie de Groot's rede te Praag in het *Algemeen Nederl. Tijdschr. voor Wijsbegeerte en Psychologie* Jrg. 32, No. 3).
6) Zie in *De N. Taalgids* van 1943 (XXXVII, het De Vooysnummer, blz. 30) de Groot's bijdrage ‘De Nederlandse zinsintonatie in het licht der structurele taalkunde’.

dat taal en spraak altijd in verband met elkaar blijven. Al gaat op het ogenblik de taal in de belangstelling der taalgeleerden boven de spraak, men kan voor de toekomst weer een hogere synthese van beide verwachten.

In deze woorden acht ieder de Schr. een volmaakt hogeschoolman, nu niet enkel een vakman die beroepshalve een man van zijn tijd moet blijken maar die ook, - als mens -, boven zijn tijd weet te staan. Zoals ook de J. de J. dat heeft weten te doen (al was 't nog niet met het woord ‘synthese’; er had toen trouwens nog geen geweldige ‘splitsing’ plaats gehad).

Tegen dat de hoger-synthetische verwachting van beide historici (nl. een gewaardeerde psychologie naast een nog altijd gewaardeerde morphologie) in vervulling gaat, zou ik twee vragen willen stellen alsook één wens uiten (het laatste ten bate ook van een groep Indiërs die voor van H. weinig meer dan paria's waren).

Eerste vraag: Hoe zal in de toekomstige taalwetenschap de psychologische helft zijn? De J. de J. vermeldt p. 88 drie taalpsychologen, elk met een eigen kijk. Zouden die drie eenzijdigheden niet precies een geschikte synthese kunnen vormen, te verkernen in de drieeenheid van begrippen: Verstand, Gevoel, met in het midden: Wil.

Tweede vraag: Is het zeker, dat ook in de toekomst ‘alle taalwetenschap moet beginnen met klankleer’, hetzij met phonetica hetzij met phonologie. Zou het niet kunnen dat in de ‘hogere synthese’ op de eerste plaats gedacht wordt aan wat taal *inhoudt*? Begonnen zou dan kunnen worden met het meest primaire nl. met wat de inhoud is van de kreet: het *interjektieve*; dat is dan echter niet alleen *in* het Tussenwerpsel te zien maar ook er *buiten*, o.a. in het Woord en in de Volzin; beide immers hebben een ‘gevoelswaarde’. (Over ‘De gevoelswaarde van de zin’: *De N. Taalg.* XXXII, 116, 150). Natuurlijk zal bij die psychologie, niet alleen wat het Gevoel maar ook het Begrip betreft -, een *phy*siek richtsnoer te benutten zijn, n.l. de betreffende taal*vormen*; maar die hoeven daarom niet een ontleding om zich zelf waard te worden geacht; wie daarin genoegen vindt, kan er nog altijd later toe overgaan; van runderbeenderen worden op de fabriek knopen gemaakt *na*dat er thuis het merg uitgehaald is.

Tot slot een wens, in te leiden met het volgende. In van H.'s paragraaf over de Indiërs leest men p. 14 over een groepje dat door Schr. achtergesteld wordt bij de groep waarvan Panini de hoofdfiguur is (het opmerkelijke in het betreffende citaat zal ik cursiveren):

> Reeds vòòr Panini moet de Indische taalgeleerdheid verder gegaan zijn dan haar *practisch* doel, het *zuiver* houden van de Vedische overlevering, vereiste. Zij ging daarbij ook *theoretische* vraagstukken niet uit de weg, zo werd bijvoorbeeld een onderscheiding van vier *woordsoorten* gemaakt. *Gelukkig echter voor de toekomst der taalwetenschap, werd dit niet de richting waarin de verdere ontwikkeling gezocht werd*, en lieten op den duur de grammatici de *theoretische* problemen aan de *wijsgeren* over.

Ook Griekse wijsgeren hebben zich met ‘woordsoorten’ bezig gehouden, deelt Schr. p. 22 mee en hij rekent dan die antieke wijsgerigheid tot de ‘bepaalde grammaticale onderscheidingen, waar wij nog altijd mee werken.’

Maar wordt het dan geen tijd, die niet-praktische stukjes Griekse en Indische wijsbegeerte uit onze ‘echte grammatische wetenschap’ (p. 23) te verwijderen?

Echter makkelijk zal het niet gaan, want pas is, op belangwekkende wijze, over ‘woordsoort’ gehandeld door twee van onze bekendste gram-

matici,[7] met als centrum het meest moderne begrip: Kwantiteit. En niet lang te voren is in een tijdschrift voor wijsbegeerte over woordsoorten geschreven door een internationaal bekend structuralist.[8]

Vandaar mijn wens: In een weer nieuwere *Geschiedenis der Taalwetenschap* zou ik graag iets naders willen horen over de vier 'woordsoorten' van Panini's voorgangers. Dàárvoor was in de zo korte *Geschiedenis* van de J. de J. heel geen plaats; maar in een langere zou niet alleen over de woordsoorten zelf van de oude Indiërs kunnen gehandeld worden maar ook over nog andere wijsgerige denkbeelden, althans waar die denkbeelden zich in hun taalwetenschap hebben gemengd. Wij modernen, - in wie de wijsgerige c a t e g o r i e ë n (o.a. *Substantie, Kwaliteit, Kwantiteit, Aktie, Relatie*, die centra van ons begrip Woordsoort!) even vertrouwd zijn geworden als de huishoudelijke begrippen 'stoel' en 'tafel' -, wij zullen in de wijsgerige taaldenkbeelden van de Antieken ongetwijfeld primitieve onvolkomenheden ontdekken; maar ook van de Ouden geldt: Alle begin is moeilijk.

Aan dat oude spreekwoord is voor de zoveelste maal een nieuw leven beschoren, want nu van H.'s hogere synthese werkelijkheid gaat worden, zal men aan onze linguistiek de verloren helft moeten teruggeven en dan zal de blik die gewoon is geraakt, zich met Einstein te richten op de sterren en op.... taal*vormen*, zich ook binnenwaarts moeten keren; taal*psychol*ogie is nu eenmaal een kunst van inkeer. Misschien dat juist door die inkeer de taalwetenschap zich modern zal betonen, vergeleken bij de uitkeer van antieke Panini's.

> Laatste vergelijking en synthese. Beide boekjes, - dat van de J. de Jong en dat van van Hamel -, zijn nog altijd onmisbaar voor ieder studerende die, na zijn moedertaal te hebben waargenomen, het daardoor verkregen hoofdzakelijke taalbegrip nog wil aanvullen en verdiepen. Gezegde twee geschriften vullen elkander aan, niet alleen temporeel maar ook essentieel.

Den Haag, September 1949.
PH.J. SIMONS.

7) K. Heeroma in *De N. Taalg.* van Nov. 1948 en D.C. Tinbergen in *De N. Taalg.* van Maart 1949 resp. over 'De Telwoorden' en 'Nog enkele opmerkingen over telwoorden.'
8) A.W. de Groot in *Algemeen Nederl. Tijdschrift voor Wijsbegeerte en Psychologie* Jrg. 32, No. 3.

Middelnederlandse ridderepiek en latere prozaromans.

Wie bij de studie van de vroege boekenproductie in de Nederlanden, de term ‘volksboeken’ gebruikt, waagt zich op een duister en weinig afgebakend terrein.

Pater Kruitwagen heeft ooit in een artikel, getiteld: *Wat men in de Nederlanden las in de 15e eeuw*[1], aan de hand van Campbell's *Annales*, een statistiek gemaakt van de incunabelproductie in de Nederlanden. Volgens hem werden in onze gewesten ongeveer de helft van de boeken der XVe eeuw in de moedertaal gedrukt. Over de volksboeken zegt hij dat ze ‘ongeveer 1 procent’ vormen ‘van wat er gedrukt werd’ tegenover o.m. 46 % van de boeken gewijd aan de theologie en haar onderdelen. - Zulke statistiek is zeker interessant, maar met welke reden gebruikt hij dit woord ‘volksboeken’, een term die slechts van de Romantiek af in voege kwam? Nijhoff-Kronenberg's *Bibliographie* klasseert in een *Systematisch Register* onder *Taal en Letteren* ‘Volksboeken’ samen met ‘Nieuwere (Latere) schrijvers (Humanisten)’ en ontsnapt daardoor aan een meer nauwkeurige bepaling. Wanneer we de catalogi der vroege drukken overlopen, dan moeten we practisch tot de conclusie komen dat bijna alle profane literaire werken, in de volkstaal gedrukt vóór het midden der XVIe eeuw, wel door deze bibliographen bij de ‘volksboeken’ worden gerekend. Zo staan we voor een zeer groot aantal werken van zeer uiteenlopende aard, die nochtans alles behalve voor de lagere volksstanden bedoeld waren, maar veeleer voor de literair belangstellende burgerij. - In de jongste literatuurgeschiedenissen werd er daarnaast een term ‘prozaromans’ ingevoerd, die het te vage van de andere term beperkt.

In tegenstelling met ‘ridderromans’ waarmede middeleeuwse riddergedichten bedoeld zijn, formuleren we dan, naar Frans, Engels en Duits voorbeeld dit begrip ‘prozaromans’ als volgt: het zijn fictieve, wereldlijke verhalen, hoofdzakelijk in proza geschreven, deels gebaseerd op oudere ridderwereld en -literatuur, deels behorend tot de laat-middeleeuwse maatschappij, aanvankelijk vooral voor een burgerlijk publiek bestemd (en gedrukt), later geleidelijk meer en meer tot gezonken cultuurgoed vervallend[2].

Deze boeken behoren tot een omstreeks 1500 werkelijk internationaal literair genre. In de ons omringende landen vinden we rond dezelfde tijd een groot aantal van dezelfde onderwerpen behandeld. Indien we even een overzicht van de Ndl. prozaromans mogen geven, dan doen we dit liefst volgens de bronnen waaruit ze rechtstreeks geput hebben.

Uit het Frans werden in het Nederlands bewerkt: de histories van *Helias Ridder metter Swane, Melusine, Olyvier van Castillen, Parys ende Vienna, Peeter van Provencen, Helena van Constantinopel*. Uit het Nederduits: de histories van *Frederick van Jenuen*, de *Pastoor te Kalenberghe, Broeder Russche*. Uit het Hoogduits: *Alexander van Mets, Ulenspieghel*. Op het Latijn gaan terug: *Die Seven Wijse Mannen van Romen, Teghen die Strael der Minnen*. Uit reeds bestaande grotere Ndl. prozawerken, die op Latijnse bronnen berusten, werden de

1) In *Bibliotheekleven*, X (1925), pp. 41-45, 51-58, 87-95, 102-111.
2) We beseffen maar al te goed dat grenslijnen steeds moeilijk te trekken zijn. Wie zal er inderdaad met zekerheid zeggen waar ‘historie’ ophoudt en ‘fictie’ begint?

volgende histories overgenomen en aangepast: *Appollonius van Thyro, Griseldis*. Op Mnl. gedichten gaan terug: de histories van *de Borchgravinne van Vergi, Floris ende Blanceflour*, de *Vier Heemskinderen, Hughe van Bourdeus, Joncker Jan wt den Vergiere, Margarieta van Lymborch, Merlijn, Reynaert, Sibilla, de Strijt van Roncevale, Malegijs*. Onzeker is de herkomst van de histories van *Buevijn van Austoen* (is de bron een Franse prozaroman? een Frans gedicht of een Mnl.?), *Virgilius* (is deze historie oorspronkelijk in het Ndl. opgesteld naar verspreide bronnen, waaronder mondelinge en Jean d'Outremeuse? of gaat zij terug op de bekende Franse prozaroman?), *Euryalus ende Lucretia* (de tekst is verloren: ging hij terug op het Latijnse opusculum van Aeneas Silvius Piccolomini, of op een Hoogof Nederduitse bewerking daarvan?), *Turias ende Floreta* (is deze tekst spronkelijk Ndl., dan wel Spaans of Frans?), *Leonella ende Canamorus* (deze historie, oorspronkelijk één geheel vormend met *Turias ende Floreta*, is verloren).

De inhoud dezer prozaromans is van een rijke verscheidenheid. Een aantal van de hierbovengenoemde verhalen is moeilijk bij de echte ridderliteratuur onder te brengen: de histories van *Frederick van Jenuen, Alexander van Mets, Ulenspieghel, de Pastoor te Kalenberghe, Griseldis, Teghen die Strael der Minnen, Broeder Russche* behandelen veel meer burgerlijke dan avontuurlijk-ridderlijke milieu's; de historie van *Virgilius, de Seven Wijse Mannen van Romen* en *Appollonius van Thyro* behandelen speciale themata. En dan is daar nog de bewerking van de *Reynaert*, waarvan het verhaal van zijn ontstaan af één der constanten is geweest in de Ndl. letterkunde.

Welk is nu het belang en de plaats van deze prozaromans in onze literatuurgeschiedenis?

Er moet een onderscheid gemaakt worden tussen het aesthetisch en het cultuurhistorisch standpunt. Intrinsiek hebben deze boeken meestal slechts geringe waarde. De stijl heeft nog maar weinig verfijning; het is de stroeve toon van vertalingsproza, of de moeizame omwerking van verzen tot doorlopende zinnen. Het proza van sommige prozaromans wordt onderbroken door stukken in rederijkersverzen, hetzij in refrein-, hetzij in gedramatiseerde vorm, en het dient gezegd dat het gewoonlijk deze zijn die ook in hun prozagedeelten een hogere literaire waarde bezitten. Niettegenstaande alles, kunnen we de meeste prozaromans toch wel boeiende lectuur noemen. De eindeloze romantische avonturen welke er in beschreven worden waren wel de reden dat het genre bij het toenmalige lezerspubliek zulk overweldigend succes kende. Deze histories zouden overigens dit succes blijven genieten tot in de XIXe eeuw, zij het dan ook bij lezers van een steeds lager van de sociale ladder nederdalende stand.

Het komt ons voor dat niet algemeen genoeg de voorkeur voor het romantische in de profane literatuur van het einde der middeleeuwen wordt erkend, zomin als er een voldoende inzicht bestaat in het continue van de ontwikkeling der Mnl. letteren tot in het begin der XVIe eeuw.

Het overnemen, herhalen en omwerken van bekende themata is steeds een der bijzonderste facetten van de middeleeuwse literatuur geweest. Zo mogen we gerust beweren dat tegen het einde der XVe eeuw het gehele Nederlandse literaire bezit der voorgaande eeuwen als een verworvenheid kon aangezien worden. Het is kenschetsend dat vele oudere werken, ook ridderverhalen, in handschriften van die tijd zijn bewaard gebleven. Sommige hiervan werden zelfs haast ongewijzigd in druk uitgegeven, met name

de *Reynaert II, Karel ende Elegast, Seghelijn van Jerusalem, Saladine, Jonathas ende Rosaphiere*, naast teksten van Jacob van Maerlant.

Van een genot in het lezen van oude geschriften getuigen enkele prologen van prozaromans zelf. In *Malegijs* lezen we: 'Wantet een gemeyn segghen is, vanden ouden tijden, wat nyeus verfraeyt dat herte ende verlicht den sin. Aldus was ic eens geseten op mijn studorium om te lesen, ende wat vremde materien te soecken. So schiepen mijn sinnen solaes ende glorie int hooren vanden ouden historien. Ten lesten quam bi mi die wijste van alle secreten mijn vrient out gescrifte, die mi voor bracht om wat nieus te horen, een seer vremde ende wonderlike historie van eenen vromen ridder geheeten Malegijs...'[3]. De bewerker van *Vanden .X. Esels*, een populair geschriftje uit het begin der XVIe eeuw, zegt ook dat hij 'quam int studeren van oude gesten....'[4], en die van de historie van *Hughe van Bourdeus* verklaart: 'Om wat vreemtds ende wat nieus te hooren dat oude gesten ende oude gescriften menich hondert iaren verborghen hebben ghehouden. So heb ic hier een seer vreemde wonderlijcke noyt wonderlijcker historie int claer ghestelt...'[5]. - Daar uit klinkt een bewustzijn van de ouderdom der epische stoffen, en een liefde voor het opzoeken van nog onbekende verhalen. Het is bijna alsof de burgerij, het opkomend lezend publiek, een eeuwenlange achterstand wilde gaan inlopen, en het fijne afweten van ridderromans, waarvan zij wellicht slechts enkele namen en verhaaltjes oppervlakkig kende.

Men is er stilaan van teruggekomen onze literatuur vóór de Renaissance volgens standen te schematiseren, al kan men er zich moeilijk geheel van losmaken, daar er in elk tijdvak toch overwegende tendenzen van de ene of de andere stand uitgaan. We menen echter dat met het scherp tegenover elkaar plaatsen van 'ridderlijke' dichtkunst vóór het einde der XIIIe eeuw en 'burgerlijke-didactische' daarna, al te zeer de indruk wordt gewekt als ware de vroegere poëzie omstreeks 1300 vrijwel uitgestorven.

Jacob van Maerlant en zijn geestesgenoten hebben naast de moraliserende Hein van Aken zeker een grote invloed uitgeoefend, nieuwe wegen gebaand en enkele tijd de toon aangegeven, o.i. echter wordt al te zeer geloofd dat de riddergedichten die volgen louter 'nabloei' en 'verval' betekenen. Aesthetisch gezien zijn er vroeger wellicht merkwaardiger producten geweest, doch in het adapteren van themata zetten ze eenvoudig een middeleeuwse gewoonte voort. Men mag niet lichtvaardig beweren dat XIVe eeuwse gedichten als de *Kinderen van Limborch, Maleghijs, Seghelijn van Jerusalem, Valentijn ende Nameloes, de Borchgravinne van Coetchy, de Borchgravinne van Vergy* zonder waarde zijn, of dat er een radicale breuk met de vroegere literatuur is ontstaan, al krijgen deze scheppingen meer en meer het karakter van louter avonturen- en liefdesromans.

Daarnaast zien we andere genres opkomen en zich uitbreiden. Dit is zeer begrijpelijk: er kwamen meer en meer ontwikkelden, geestelijken gingen voor hun werken dikwijls de volkstaal boven het Latijn verkiezen, er kwam een groter verlangen naar andere dan fictieve literatuur. In deze laatste zelf

3) Edit. E.T. Kuiper, *Die schoone hystorie van Malegijs*, (Ndl. Volksboeken, V), Leiden, 1903, p. 2.
4) Edit. A. van Elslander, *Het Volksboek vanden ‚X, Esels*, Antwerpen, 1946, p. 3.
5) Edit. Ferdinand Wolf, *Huyge van Bourdeus. Ein niederländisches Volksbuch*, (Bibl. lit. Vereins Stuttgart, LV), Stuttgart, 1860, p. 3.

bestond er in de XIVe eeuw reeds een nevenstroming, die de voorkeur scheen te geven aan de korte novelle tegenover de ridderromans van die tijd welke meestal zeer lang uitvielen. Het literaire leven begon aldus langzamerhand veel complexer te worden en te differenciëren. Daarnaast zien we hoe voortdurend het proza meer aanzien krijgt en zijn plaats naast de poëzie begint in te nemen.

Ons doel hier is enkel te beklemtonen dat de belangstelling voor ridderliteratuur doorheen de XIVe en XVe eeuw voortduurt. We mogen daarbij ook wijzen op het profaan romantisch toneel dat juist dan doorbreekt met de zogenaamde 'abele' spelen *Gloriant, Esmoreit* en *Lanseloet van Denemerken*, die naar inhoud en geest alle drie nauwe verwantschap vertonen met werken als *Floris ende Blancefloer, De Borchgravinne van Vergy* of *De Kinderen van Limborch*. Ook van andere gelijkaardige romantische spelen horen we in de XVe en XVIe eeuw; Van Mierlo somt er een lange reeks op in de *Gesch. v.d. Letterkunde der Nederlanden*[6]. Alleen op titels voortgaan is ongetwijfeld gevaarlijk, maar een blijvend interesse voor verhalen uit de ridderwereld in bredere kring mogen wij uit de romantische spelen wel afleiden. Ook andere kleine feitjes wijzen daarop. In ommegangen is het ros Beyaard herhaaldelijk van de partij. Het treedt op te Mechelen (1415), te Leuven (1418), te Oudenaarde (1433)[7]. Ook later blijven we de Vier Heemskinderen regelmatig bij zulke gelegenheden ontmoeten: zo te Dordrecht in 1506[8] en jaarlijks te Breda, waar in de grote omgang ook 'de Wildeman', omringd door 'gesellen' die hem 'plagen te jagen' (zijn hier wellicht *Valentijn ende Nameloes* bedoeld? Vergelijk overigens met een bekende houtsnede van Pieter Breughel[9] en 'den grooten Roeland' medegingen[10]. Symon Cock en Gerhardus Nicolaus vestigen hun drukkerij op de Steenhouwersvest te Antwerpen (1523-'25) in een huis met het uithangbord 'In die vier heems kinderen'[11]. Een gelijkaardig uithangbord en een drukkersmerk met de vier gebroeders te paard gebruiken enkele jaren later te Amsterdam Jan Seversz die Croepel en zijn opvolger Jan Jacobsz[12]. Wanneer de Antwerpse drukker Roland vanden Dorpe (circa 1497 - circa 1500) een drukkersmerk kiest, neemt hij gans natuurlijk de Roelantsfiguur, voorgesteld met het zwaard en op een hoorn blazend[13]. In de winter 1510-1511 worden er te Brussel in de straten allerlei historische, mythologische en populaire figuren in sneeuw uitgebeeld; Roelant ontbreekt daarbij niet:

6) Dl. II, p. 255 (Antwerpen, 1940).
7) Jan de Vries, *Volk van Nederland*, Amsterdam, 1937, p. 325.
8) J.H. Gallée, *Bijdrage tot de geschiedenis der dramatische vertooningen in de Nederlanden gedurende de Middeleeuwen*, Haarlem, 1873, p. 79.
9) O.a. afgedrukt in *Gesch. v.d. Letterkunde der Nederlanden*, II, tegenover p. 320.
10) Zie voor dit alles P.J.J. Diermanse, *Het 'Spel' van de vier Aimonskinderen*, in *Tijdschr. v. Ndl. Taal- en Letterkunde*, XLV (1926), pp. 40-44. Over toponiemen in verband met de Heemskinderen cfr P.L. van Eck Jr., *Een oud Volksverhaal herleefd*, in *Den Gulden Winckel*, XXII (1923), pp. 182-183.
11) Cfr M. Nijhoff, *L'art typographique dans les Pays-Bas pendant les années 1500 à 1540*, La Haye, 1926-1935, dl. II, p. 16.
12) Cfr C.P. Burger Jr., *Eene verzameling 16e eeuwsche boekjes en fragmenten*, in *Het Boek*, XI (1922), pp. (81-96), 90-91.
13) O.a. afgedrukt p. 42 in J. Gessler, *Over Roland van den Dorpe en het 'Vocabulaer', door hem gedrukt*, in *De Gulden Passer*, X (1932), pp. 41-50.

Op tCantersteen stont Roelant en blies
In een casteel, dat niemant en heeft ghehoort!

dicht Jan Smeken in *Dwonder van Claren IJse en Snee*[14]. Uit deze feiten blijkt de populariteit van Karel de Grote's paladijn op het einde der Middeleeuwen. Het volk kent al die helden, hoe zouden de mensen dan afkerig kunnen staan van de literatuur die hun heldendaden verheerlijkt?

De rederijkers geven in hun gedichten blijk met een aantal personages uit ridderromans bekend te zijn, die ze ter illustratie van hun beschouwingen hier en daar naast figuren uit de Oudheid en meer andere vernoemen. Men raadplege hiervoor de bewaarde verzamelbundels; o.a. in die van Jan van Doesborch: refr. XII, vss 8-10; Eurealus - Lucresiam; XIV, vss 26-28: Florencius, Evax, Troylus; XXIII, vss 42-43: Ionathas... Rosephier; XXIV, vs. 50: Sigismonda; LVI o.a.: Lansloot, Sandrinen, Oriandra, Thisbe, Pyramus, Lucresia, Eurealus, enz.; in die van Jan van Stijevoort o.a. refrein V: Florencius, Echites, Enax (sic voor: Evax), Amidas, Iason, Medea, Lanslot, Sandryn, Hercules, Dianijra, Tisbe, Pyrannes (sic), Lucresie, Eurialus, Ebreanus, Ionatas, Brezeda, Troylus, e.a.; in het *Princhе* van refrein XXI lezen we:

Wt liefden sat virgilius in die mande
Wt liefden die vrou van vergi tlyf verloos
Wt liefden liet samson sijn lijf te pande
Wt liefden liet aristoteles tsijnre scande
hem beryden liefde maecten als een kint.

Nog veel meer dergelijke uitlatingen zouden we zonder moeite uit de rederijkersbundels kunnen citeren[15], doch men zal ons opwerpen: slechts weinig refreinen zijn te dateren, de dichters putten hun kennis misschien niet uit handschriften doch uit drukken van volksboeken zelf. Zowel het ene als het andere is natuurlijk mogelijk. Typisch is het nochtans dat in een gedicht van Anthonis de Roovere (hij stierf in 1482) in dezelfde trant b.v. Florijs en Blensefluer tussen Eneas, Dijdo, Jacob, Rafel, Ulixes, Sijere, Filecella, Parijs, Heleena, Medea en Jason worden vermeld[16]. Zo vroeg bestond zeker de gelijknamige prozaroman nog niet. Zo blijken dus de rederijkers vertrouwd te zijn met ridderliteratuur. Dat daarnaast de refreinen een nieuwe manier van denken vertegenwoordigen tegenover de vroegere hoofse poëzie, verandert niets aan dit feit[17].

Met welke sympathie beschrijft Jan Smeken in 1516 in zijn *Guldenvliesgedicht* de in October van dat jaar te Brussel gehouden feesten waarbij tenslotte een ridderlijke vormen-romantiek de meeste betekenis heeft en waarbij hij vooral aandacht verleent aan het afschilderen van het kleurrijke ceremonieel der optochten, zittingen, kerkelijke plechtigheden, feestmalen en tornooien[18]. - De invloed van de Frans-Bourgondische letteren op de Dietse doet zich ten andere voortdurend gelden, in geheel de door ons

14) Edit. R. Pennink & D.Th. Enklaar, 's-Gravenhage, 1946, vss. 73-74.
15) Vgl. R. Verdeyen, *Literaire reminiscenties bij de Rederijkers*, in *Album Prof. Dr. Frank Baur*, II, Antwerpen, 1948, pp. 333-339.
16) Zie het refrein p. 122: C.P. Serrure, *Vaderlandsch Museum*, IV (1861), pp. 121-124.
17) Het behandelen van liefdesthemata wordt aldus besproken door Marie Ramondt, *Ridder- en Rederijkertijd*, in *De Nieuwe Taalgids*, XXXVII (1943), pp. 61-70.
18) Zie edit. Gilbert Degroote, *Jan Smeken's Gedicht op de feesten ter eere van het Gulden Vlies te Brussel in 1516*, Antwerpen, 1946, met interessante inleiding.

behandelde periode. Zowel dichters als prozaschrijvers volgen herhaaldelijk XVe eeuwse Franse voorbeelden[19].

Het zijn feiten als de hierboven geschetste welke het ons gemakkelijk maken te begrijpen hoe de ridderliteratuur, zij het dan ook in een nieuwe vorm, het proza, op het einde van de XVe en in het begin van de XVIe eeuw, nog zozeer in de mode kon zijn.

Bij het overzicht volgens de bronnen waaruit de prozaromans werden bewerkt, bleek reeds hoe verscheiden die zijn. De vertalingen uit het Frans zijn niet overwegend, zoals men aanvankelijk zou vermoeden; de bewerkingen van Ndl. gedichten daarentegen zijn ongetwijfeld in de meerderheid. Het is bij voorbeeld kenschetsend hoe niet de Franse prozadrukken *Les Quatre Fils Aymon, Huon de Bordeaux, Merlin* en *Maugis d'Aigremont* in het Nederlands werden vertaald, hoewel zij reeds bestonden op het ogenblik dat de histories van *De Vier Heemskinderen, Hughe van Bourdeus, Merlijn* en *Malegijs* uit de overeenkomstige Mnl. gedichten werden bewerkt. De bewerkers bleven liefst bij het eigene en bevestigden de continuïteit van onze nationale letterkunde.

De keuze uit onze Mnl. poëzie is vrij heterogeen, vermits werken van uiteenlopende aard en in verschillende eeuwen geschreven voor bewerking in aanmerking konden komen. Het zal dikwijls aan het toeval zijn te wijten geweest dat een auteur of drukker er toe besloot deze of gene prozaroman voor te bereiden: de reden kon b.v. zijn dat het ene of het andere handschrift van een dichtwerk juist in zijn handen was gekomen, of dat hij het gemakkelijk kon benuttigen. Het is begrijpelijk dat verhalen over figuren die een algemene bekendheid hadden, best in aanmerking kwamen voor een druk: zo over Roelant in *de Strijt van Roncevale*, over het Ros Beyaart in *de Vier Heemskinderen* en *Malegijs* en tenslotte *Reynaert*. Men heeft lang geloofd dat Britse romans niet populair of bekend genoeg waren om als prozaromans opnieuw te verschijnen[20], tot de ontdekking van de *Merlijn*-fragmenten deze opinie heeft te niet gedaan. Voor het grootste deel schijnen jongere gedichten, behorende tot de zogenaamde 'Nabloei der ridderromans' (einde XIIIe - XIVe eeuw) in de smaak te zijn gevallen: dit is begrijpelijk, vermits ze uiteraard beter bewaard en bekend gebleven waren en dichter de smaak en de opvattingen van de mensen, levend circa 1500, benaderden. Ook hun karakter van avonturen- en liefdesverhalen droeg tot hun populariteit bij. Het zijn: de histories van de *Borchgravinne van Vergi, Hughe van Bourdeus, Joncker Jan wt den Vergiere, de Kinderen van Lymborch, Malegijs*, misschien ook een jongere *Merlijn*-versie. *Reynaert* werd niet bewerkt naar het oorspronkelijke gedicht, maar naar de aangelengde jongere historie. Oudere werken welke bewerkt werden, zijn *Renout van Montalbaen*, het *Roelantslied, Sibilla* en *Floris ende Blancefloer*.

Een bijzonder belang hebben deze prozaromans onrechtstreeks voor onze literatuurgeschiedenis: zij kunnen ons inlichten hoe sommige geheel of ge-

19) Uitvoerig wordt daarover gehandeld in het tweede en derde hoofdstuk van Wilhelmus Johannes Schuyt, *Doctrinael des Tijts*, diss. Utrecht, Wageningen, 1946, pp. 6-55.

20) Cfr o.m. G. Kalff, *Gesch. der Ndl. Letterkunde in de 16e eeuw*, I, Leiden, 1889, pp. 366-367; S.S. Hoogstra, *Proza-bewerkingen van het leven van Alexander den Groote in het Middelnederlandsch*, 's-Gravenhage, 1898, pp. CXIX-CXX; L.Ph.C. van den Bergh, *De Ndl. Volksromans*, Amsterdam, 1837, p. 176; W.J.A. Jonckbloet, *Gesch. der Ndl. Letterkunde*, I, Groningen, 1888, p. 402.

deeltelijk verloren Mnl. gedichten of bijzondere redacties daarvan, er kunnen uit gezien hebben. Daarbij geldt voor de Nederlanden evenzeer wat Gaston Paris naar aanleiding van de Franse prozabewerkingen zegde: 'Sans le travail de mise en prose, notre ancienne épopée se serait complètement effacée de la conscience nationale'[21].

We zullen thans bondig de prozaromans welke uit Mnl. gedichten werden bewerkt, onderzoeken. Ons hoofddoel is daarbij vast te stellen hoe de prozateksten zich tot hun voorbeelden verhouden. Voor verschillende verhalen werd dit reeds door andere auteurs grondig onderzocht, zodat we ons hier met enkele verwijzingen kunnen tevreden stellen, voor enkele andere hopen we nieuwe gegevens te kunnen verstrekken.

Reeds meer dan een eeuw vóór het genre ruime verbreiding kende, werd het Mnl. *Lancelot*-gedicht in proza omgezet, waarvan een handschrift-fragment (circa 1340) bewaard bleef[22]. Het is onwaarschijnlijk dat dit geschrift anderhalve eeuw later nog bekend was en mede aanleiding gaf tot het ontstaan van het prozaroman-genre in de incunabeltijd. Daarom gaan we er hier niet verder op in.

De eerste prozabewerking van een Mnl. gedicht die in druk verscheen is *die historie des coninc Alexanders*[23] (Gouda, 7 Oct. 1477), een paraphrase van Boek IV uit Jacob van Maerlant's *Spiegel Historiael*. Deze bewerking bestond echter reeds meer dan honderd jaar in handschrift[24] en het boek biedt meer geschiedenis dan 'prozaroman'.

Tot dit genre behoort reeds meer de bewerking van *Reinaerts Historie*, welke op 17 Augustus 1479 te Gouda in druk verscheen; het is zelfs waarschijnlijk dat er een oudere uitgave verloren is. De prozaomzetting volgt bijna woordelijk de tekst van het gedicht, men vindt er nog vele rijmwoorden in terug. Daarnaast zijn er natuurlijk allerlei kleine wijzigingen ingeslopen, welke J.W. Muller, die samen met H. Logeman het boek opnieuw uitgaf, uitvoerig beschreef[25].

De Historie vanden Vier Heemskinderen verscheen rond 1490 (toegeschreven aan Govert van Ghemen, Gouda). De tekst werd herdrukt door G.S. Overdiep[26]. Het lijdt geen twijfel dat deze prozaroman teruggaat

21) In: *Esquisse historique de la littérature française au Moyen Age: depuis les origines jusqu'à la fin du XVe siècle*, Paris, 1926 (4e édit.), p. 246.

22) Met inleiding uitgeg. door Jef Notermans & W. de Vreese, *Fragmenten van de Middelnederlandsche Proza-Lancelot*, in *Tijdschr. voor Taal en Letteren*, XIX (1931), pp. 221-251.

23) Cfr. edit. Hoogstra, *o.c.*

24) Hetzelfde kan gezegd worden van de uitgave der *Destrucien van Jerusalem* (23 Aug. 1482), welke een vrij letterlijke prozaomwerking is van Jacob van Maerlant's *Rijmbijbel*. Dit boek is geen vertaling uit het Latijn, zoals vroeger werd beweerd. Zie hierover P. de Keyser, *Een nieuw fragment van de wrake van Jerusalem van Jacob van Maerlant*, in *Album Prof. Dr. Frank Baur*, II, Antwerpen, 1948, pp. 5-23.

25) Cfr *Die hystorie van Reynaert die Vos. Naar den druk van 1479, vergeleken met William Caxton's Engelsche vertaling, met inleiding en aanteekeningen*, Zwolle, 1892, pp. XVI-XX.

26) *De historie van den vier Heemskinderen. Uitgegeven naar den druk van 1508, berustende op de Universiteitsbibliotheek te München*, (Groninger Bijdragen voor Taal- en Letterkunde, I), Groningen - Den Haag, 1931. Van de oudste druk is slechts één blad bewaard gebleven; het werd afgedrukt door J.W. Holtrop, *Monuments typographiques des Pays-Bas au quinzième siècle*, La Haye, 1868, fol. 79 (126) a 1-2 en Jan ten Brink, *Gesch. der Ndl. Letterkunde*, Amsterdam - Antwerpen, 1897 tegenover pp. 58-59.

op *Renout van Montalbaen*. Diermanse plaats in zijn tekstuitgave[27] tegenover de bewaarde fragmenten van het gedicht de er aan beantwoordende gedeelten van het volksboek. Daaruit alleen reeds valt de nauwe samenhorigheid op; beide redacties lopen parallel, zij hebben meestal dezelfde woorden en zinswendingen. L.A.H. Albering onderzocht in een vergelijkend-syntactische studie[28] de verhouding tussen de eerste 1000 verzen van de editie-Matthes[29] en de overeenstemmende stukken uit het volksboek; hij beperkte zich tot dat stuk, omdat de overige 1000 verzen te veel met de prozatekst verschillen: inderdaad is, tegen het einde aan, het volksboek veel beknopter (cfr de parallelafdruk bij Diermanse). Van taal- en stijlverschillen bezitten we aldus een klaar inzicht. Toch moeten we tegenover Albering's onderzoek enige reserve maken. Weinig talrijk, en uit verschillende eeuwen afkomstig zijn de overgeleverde *Renout*-fragmenten, welke bovendien onderling geen enkele parallelplaats bevatten. De prozabewerker zal wel een vrij jong (XVe eeuws?) handschrift vóór zich gehad hebben: het is dus moeilijk te zeggen of al de wijzigingen die Albering aan hem toeschrijft, werkelijk van hem zijn. Een gelijkaardige kritiek uit Diermanse, daar uit een vergelijking met de Duitse rijmvertaling, die op sommige plaatsen met het volksboek tegenover Renout overeenstemt, blijkt dat het volksboek 'conservatiever' is dan Albering voorgeeft[30]. Het valt op dat er ook hier weer een groot aantal rijmwoorden in de prozatekst zijn bewaard gebleven.

Zeer eigenaardig is de samenstelling van *de Strijt van Roncevale* (oudste bekende druk circa 1520? een oudere van circa 1500? schijnt verloren te zijn): proza en poëzie wisselen elkaar voortdurend af. De verzen vormen op zichzelf een uitgave van het Mnl. *Roelantslied*, waarbij de bewerker, uit andere bronnen puttend, een prozaverhaal heeft trachten aan te passen. Voor meer bijzonderheden en bibliographie verwijzen we naar ons artikel daarover[31].

De oudste bekende druk van de historie van *Floris ende Blanceflour* verscheen circa 1517. Het staat vast dat dit boek bewerkt werd naar het XIIIe-eeuws gedicht van Diederik van Assenede. Reeds G. Penon had in 1875 beide teksten vergeleken[32]: zijn studie heeft thans nog slechts betrekkelijke waarde, daar hij slechts een volksboekeditie van 1827 (Amsterdam, B. Koene) en Hoffmann von Fallersleben's uitgave van het gedicht te zijner beschikking had. Ook Kalff[33] gaf enkele verschillen aan tussen beide redacties. De belangrijkste bekortingen, uitbreidingen en verschillen

27) P.J.J. Diermanse, *Renout van Montalbaen. De Middelnederlandsche fragmenten en het Middelnederduitsche fragment. Inleiding en teksten*, Leiden, 1939. Over de later ontdekte fragmenten cfr R. Pennink, *Een onbekend fragment van Renout van Montalbaen*, in *Het Boek*, XXV (1938-39), pp. 66-67.

28) *Vergelijkend-syntactische studie van den Renout en het volksboek der Heemskinderen*, (Groninger Bijdragen voor Taal- en Letterkunde, VI), Groningen - Den Haag - Batavia, 1934.

29) J.C. Matthes, *Renout van Montalbaen*, (Bibl. Mnl. Lett., XV), Groningen, 1875.

30) Cfr Diermanse, *o.c.*, pp. 30-31. Het Duitse gedicht: edit. Fr. Pfaff, *Reinolt von Montelban*, Tübingen, 1885.

31) Luc. Debaene, *Het volksboek Den Strijt van Ronceuale' en de 'Alder excellenste Cronyke van Brabant'*, in *Miscellanea J. Gessler*, 1948, I, pp. 348-353.

32) *Over het volksboek van 'Floris en Blancefloer'*, in *Taal en Letterbode*, VI (1875) pp. 50-72.

33) *Gesch. der Ndl. Let. 16e eeuw*, I, pp. 376-377.

van het volksboek werden door Leendertz opgesomd[34]. Niettegenstaande deze afwijkingen ‘is (er) eene zoo groote, zelfs woordelijke overeenkomst, dat op verschillende plaatsen het volksboek dienst kan doen om den oorspronkelijken tekst van den roman te herstellen’[35], daar er feitelijk niets aan de loop van het verhaal veranderd werd. Over de nieuwigheden welke de bewerker aan deze prozaroman toevoegde (in het bijzonder de proloog en de rederijkersverzen), handelen we uitvoerig in een ander artikel[36], waarin we tevens de hypothese verdedigen dat Anna Bijns de auteur van deze prozaroman zou zijn.

(Slot volgt.)

Dr. LUC DEBAENE.

Naïviteit of naïeviteit?

In zijn artikel ‘Van naïveteit tot naïviteit’, waarin hij op overtuigende wijze aantoont, dat men in *naïviteit* een in het Nederlands opnieuw van *naïef* afgeleid woord moet zien, schrijft P. Gerlach Royen tevens (N. Tlg. 42, 286), dat hij de spelling *naïeviteie* prefereren zou. Zijn argument is, dat een afgeleid woord in het Nederlands zoveel mogelijk de spelling van het uitgangspunt moet behouden. Hij beroept zich op *naïeveling, komiekeling* e.a.

Het komt mij echter voor, dat er bij de spellingregels die tegenwoordig voor het Nederlands gelden, geen steun voor de spelling *naïeviteit* te vinden is. Men schrijft toch ook niet *fabriekant, muziekant* enz., omdat deze woorden van *fabriek* enz. afgeleid zijn? Evenmin schrijft men *provincieën* enz. Regel is, dat een *ie*-klank in een open lettergreep zonder hoofdaccent, in het Nederlands als *i* geschreven wordt: *muzikánt, fabrikánt provinciën, nàïvitéit*. Geheel overeenkomstig deze regel hebben *naïevelingen* en *komiékelingen* wel *ie*. (Leenwoorden vallen niet onder de regel; aan het eind van het woord schrijft men *ie*. behalve in sommige leenwoorden.)

B. VAN DEN BERG.

Geerten Gossaert's De Verloren Zoon.

Men schijnt er nog niet eerder op gewezen te hebben, dat Geerten Gossaert's prachtig gedicht De Verloren Zoon enige invloed vertoont van Bilderdijk's 't Landgeluk (naar Horatius' Beatus ille), dat men vindt in De dichtwerken van Bilderdijk. Deel XIII. Haarlem 1859, blz. 188.

Metrum en strophevorm is dezelfde; in beide gedichten is de taal rhetorisch en er bestaat een zekere overeenkomst tussen de volgende passages:

Bilderdijk:
Gelukkig hij, die.....
Den forsgespierden os in 't ploeggareel mag dwingen,
En Vaderlijken grond met eigen vee doorsnijdt!
. . . . . .

34) P. Leenderts Jr., *Floris ende Blancefloer van Diederic van Assenede*, (Bibl. v. Mnl. Lett.), Leiden, 1912, pp. XX-XXII.
35) *Ibid.*, p. XX; zie aldaar ook voetnota 2.
36) Luc Debaene, *Rederijkers en Prozaromans*, in *De Gulden Passer*, XXVII (1949), (pp. 1-23), pp. 8-14.

Hoe zoet is 't, aan dat maal, bij de avondzonnestralen
't Verzadigd vee te zien, zich haastende uit het land!
Of, 't bukkend ploeggespan, met hijgend ademhalen
Het kouter omgekeerd voortsleepende over 't zand!
Gossaert:
Maar 'k zal.....
. . . . . .
Bij 't eerste dageraân uittredende uit de schuren
Naar 't braakveld op den enk, op oudgewijden trant
Met kloekgespierde vuist den ruwen ploegstaart sturen
En rechte voren snijde' in mijner vaadren land....

Kaapstad.

D. BAX.

Engelse invloed op het Nederlands. (Vierde nalezing)[1].

Vooraf ga een kleine verbetering en aanvulling bij het werkwoord *killen*, dat ik in mijn eerste artikel (noot 1) terloops uit het *Ned. Wdb.* (VII, 2931) optekende. Daar wordt Engelse oorsprong wel verondersteld, maar niet zeker geacht. Bij nadere beschouwing lijkt het mij vrijwel zeker. Er is geen bewijs dat het vóór de zeventiende eeuw in Nederland bekend was. Amsterdammers als Spieghel en Hooft en enkele tijdgenoten gebruiken het, maar volgens het Wdb. is het 'later niet meer aangetroffen'. Het kan dus uit de volkstaal van schippers of huursoldaten opgedoken zijn en na enige tijd weer ondergedoken. Vrij laat komt het nog voor bij Lonius, in 1737, in een omgeving van ruw slang, maar dan betekent het niet meer doden, en is het vervaagd tot de betekenis: beetnemen, bedriegen, een duidelijk bewijs dat het woord niet meer verstaan werd en zeldzaam geworden was.

Als Zuidelijke parallel van Engelse invloed bij Starter had ik nog kunnen wijzen op de Anglicismen bij de Antwerpenaar Richard Verstegen, eveneens van Engelse afkomst.

Terugkerende tot het heden vervolg ik mijn verzameling uit dagbladen en tijdschriften, in bonte rij opgesomd: een exclusieve club van *highbrows* - een inleiding, op sommige plaatsen *'high- brow'*. - Is New York te *high-brow*? - een *claim* hebben (= aanspraak) - de *come-back* van het A.B.C.-cabaret (= wederoptreden); vgl. politici die ter wille van hun eigen *come-back* politieke spanningen veroorzaken. - Dit werd dus *'stop press news'* reeds in de eerste dagen van de krant. - Het *showmanschap*, waarmee hij een zaal vol mensen in de hand heeft. - een Engelse *'balance-of-power'*-politiek (= staatkundig evenwicht). - Wij zouden geen enkele *failure* kunnen noemen. - de Russische zône is *groggy* (d.i. dronken = onvast op de benen). - berichten die ten onrechte over een *dead lock* spraken (= doodgelopen besprekingen, impasse) een typisch staal van *wishfull thinking*. - Wat de Engelsen zo aardig '*wishfull thinking*' noemen (verderop in hetzelfde artikel vertaald met 'wensdromen'.) - De rapporten zijn getint met wat men noemt '*emotional thinking*'. - De wereld is waarlijk geen *merry-go-round*, die alleen draait omdat het zo leuk is. - Dat hij als priester niet honderd procent *safe* is. - Expressionistische kunstuitingen zijn allemaal *rubbish*. - Dat is allemaal vals, *overdone*. - De '*close-shop*'-bepaling blijft gehandhaafd. - De grote 'boom' van de eerste jaren na de oorlog. - Voldoende 'boom'-elementen. - Voor de VVD liggen de *strongholds* (= sterkten, vestingen) in Bloemendaal en Heemstede. - Geen overeenstemming, doch een '*meeting of minds*'. - De toewijzingscommissie houdt nog steeds *hearings*. - 'Bij de *hearings*' zal men o.a. het bedrijfsleven horen. Een '*go-slow*'-campagne (verderop vertaald met: langzaam-aan-actie). - Het Nederlandse publiek meer sculptuur-*minded* maken. - De *'trend'* is onmiskenbaar. - Dit concert was niet meer dan een vertoning, een *'stunt'*. - Het Amerikaanse pessimisme verwachtte een 'slump' - een katastrofale *slump*. - een materiaal dat wij op een basis van *lend-lease* zullen kunnen ontvangen. - Of het geval niet aan *'human interest'* en dramatisch karakter inboet.

1) Vgl. N. Tg. XXXIX, 145-149, XL, 172-173, XLI, 175-176, XLII, 72-73.

- Het probleem Rusland als '*hot news*' op de achtergrond gedrongen. - De ontsnapping is wat de Amerikaanse journalisten '*hot stuff*' noemen. - Wij werken niet zo veel met *pantries*, zoals onze vrienden aan de overzijde van de Noordzee. - Omdat opleiding en aanleg hem '*openminded*' genoeg gemaakt hebben. - Een beroep op '*top secret*' wezen zij van de hand. - Mansholt werd beschouwd als de *coming man* in de landbouw-politiek. - Een zekere handigheid, een *happy-go-lucky*-manier van vertellen. - Een aantal *working-papers* zijn opgesteld voor de conferentie. - Deze cinomatografen waren individuele werkers: '*free lances*'. - Een karakteristiek voorbeeld van de Engelse '*self-consciousness*'. - De behandeling van dit onderwerp kan een *test-case* worden. - Een geniale repetitie van een *full dress-debate*. - Een soort *master-planning*. - De *managers* van gesocialiseerde bedrijven. - Scheepsventilatie en *air-conditioning*. - Circa 11.000 ton *deadweight*. - Het is *window-shopping*, zoals de Engelsman dat noemt. - *Bulldozers*, tractors en een *dragline* werken op de Peelgronden. - de propagandisten-voorbereiders van een volgende wereldoorlog, de '*witchhunters*'. - een geboren Europeaan, die '*overthere*' nimmer heeft kunnen aarden. - De First Lady (Mevr. Roosevelt) behoorde tot de voornaamste *columnists*. - Men kan dan nooit een '*workable system*' creëren. - Om met een klein aantal zetels de *'balance of power'* in handen te krijgen. - De *in-door-sport* zoals tennissen, boksen, wielrennen enz. - Amerikaanse journalisten, uitgezonden op een '*fact finding tour*' - De Amerikaanse *way of life*. - een goed *team-work*. - Deze vorm bleek slechts een *dummy* te zijn, *populaire* boeken te schrijven 'potboilers', waar de schrijver zelf niet achter staat.

Of de schrijvers van al deze aanhalingen hetzelfde niet in bestaande Nederlandse termen of in nieuw-gevormde evengoed hadden kunnen zeggen, willen wij hier niet beslissen. Soms bekent de auteur zelf zijn onmacht, b.v. 'een geschrift, mislukt door wat de Engelsen, naar ik meen, *"overstatement"* noemen. Begrijpelijk is, dat men voor zaken of gewoonten die nieuw geïmporteerd of aan een vreemd land ontleend zijn, aanvankelijk de vreemde woorden gebruikt, b.v. een zending zogenaamde *boobytraps* (een soort vuurwerk), de zogenaamde *linktrainer* op Schiphol (voor het "droogvliegen"), "de *single-market-economy*", waar het Nederlands bij mijn weten geen woord voor heeft (= Hd. Grossraumwirtschaft), of: de "oppas" die uitgevoerd wordt door "*babysitters*". Families die in een verlaten arbeidskamp doordrongen om dat te bewonen, werden *squatters* genoemd. In Amerika spreekt men van *backbenchers* (van een politieke partij). *Community singing* is iets anders dan koorzang. De dames spreken van *pin-up-home-permanent*, van een *cold wave* proces. Een modern *feather-cut* kapsel, een *basic dress*, een *step-in* (soort corset). Als opschrift trof mij onlangs *Beauty-parlour*, een instelling voor aangezichtsverzorging!

Interessant is het, na te gaan welke Engelse, eens overgenomen woorden, reeds òf verdwenen zijn, òf in meerdere of mindere mate door Nederlandse verdrongen. Busken Huet gebruikte nog *look-out* voor venster. Als *jazz*term gebruikt men *crooner*. Een Amerikaans woord is *bulldozer* ("de bulldozers zigzagden over het terrein"). De *ragtime* is muziek in gesyncopeerde maat. Ambtelijk is de nieuwe term *slip* (lijst voor uitbetalingen). Een *so-easy* (voor een soort lorgnet) zegt niemand meer; een *snapshot* is geweken voor een momentopname; een *tea-cosy* voor een theemuts; een *loud-*

speaker voor een luidspreker; een *jet*-vliegtuig voor een straalvliegtuig; een *tractor* heet in de Noord-Oostpolder al: trekker. Naast *researchwerk* is in opkomst: speurwerk. De N.R.C. vertaalde tulpen-*Rallye* met tulpenrit en poogde knelpunt ingang te doen vinden voor *bottle-neck*. Voor het Amerikaanse woord *headliner*, de man die de opschriften van krantenartikels verzorgt, bestaat reeds de technische term "opmaker". Het aanstellerige woord *shopping* heeft reeds vanouds een krachtige Nederlandse konkurrent in het werkwoord winkelen. Even dwaas is het, te spreken van *in the long run* in plaats van: op de lange duur, of *skyline* in plaats van horizon.

Van belang is ook de vraag, hoe ver Engelse woorden al op weg zijn om ingeburgerd te worden. Een stap daartoe is de vorming van Nederlandse infinitieven op *e*(*n*), waarvan wij reeds verscheiden voorbeelden gegeven hebben. Daaraan kunnen nog toegevoegd worden: *permanenten, stencelen, pokeren, handicappen, kidnappen*, volgens voorschrift te "*timen", seksen* (een nieuw woord voor het bepalen van het geslacht van kuikens), en in vervoegde vorm: Ik *checkte* mijn laatste contrôle; ik *switchte* mijn contact aan. Inburgering blijkt ook uit spellinguitspraak, b.v. bij *swagger* en *jumper* (ook wel *jomper*) of vernederlandste spelling (*platvorm*). Een andere stap is de samenstelling en afleiding met Nederlandse bestanddelen, b.v. het bovengenoemde showmanschap of het politieke poker*spel*, een luchtvaart*show*, een dans- en show-*orkest*. Hybridisch zijn ook de samenstellingen met -*minded* die in de mode gekomen zijn en waarvan wij reeds voorbeelden gaven (vgl. b.v. *radiominded*). Een poging tot vernederlandsing is dan de samenstelling met -*gezind* of met -*rijp* b.v. "het publiek literatuurrijp maken". Te vergelijken zijn de andere samenstellingen met *proof* (b.v. *waterproof*), waarnaast Nederlandse vormingen met -*vast* (b.v. vuurvast). Een bewijs van vertrouwdheid met de Engelse woorden is ook de overgang van termen uit de groeptaal, b.v. de sport, figuurlijk gebruikt in de algemene taal. Als voorbeelden tekenden wij aan: de slechte *start* van een nieuw tijdschrift; alle *in running* zijnde candidaten; bij radiosprekers valt met enige *"coacking"* veel te bereiken; dat de dwang *knockout* in de touwen ligt; toen wij indertijd in de *clinch* lagen met Prof. P. (boksterm voor het elkaar vastgrijpen); hij is geen model van *fair play*. Wellicht heeft ook de sportterm *fan* (verkorting van fanatiek) b.v. in Eng. *football*- fan) kans op verruiming van betekenis.

Wie deze materie kritisch en grondig wil bestuderen zal schifting moeten maken tussen groeptalen en algemene taal. Met de sfeer van zo'n groeptaal hangt de mogelijkheid samen om vreemde woorden te weren of te vervangen door Nederlandse. In een vaktaal kan onderlinge overeenkomst, invloed van handboeken en vakbladen gunstig werken. Opmerkelijk is b.v. dat bij de radio van de aanvang af Nederlandse termen in zwang kwamen, als *omroep, luisteraar, hoorspel, klankbeeld*. Gehecht aan Engelse woorden blijven vooral de sportkringen, die voor een goed deel alleen voor ingewijden begrijpelijk zijn. Niet ieder weet wat een *baseball* en een *volleyball* is, of wat in de zwemsport *borstcrawl* betekent. De dagbladlezer wordt in sportverslagen getrakteerd op zinnen als de volgende: "Jan Lammers, de Friese crack, liep volkomen los een 200 Meter, waar dash in zat en overklaste Gabe Scholten". Of hij hoort bij een roeiwedstrijd over de *coach* en de *crackploeg*, dat "het bijna een dead heat werd", dat sommige nummers "old hands" waren, dat de winnaar "over de finish"

ging, enz. zonder dat nadere verklaring nodig geacht wordt. Slechts een enkele maal wordt de lezer geholpen, b.v. bij een bokswedstrijd: “Het tricky footwork”, een term waarmee men in de bokssport het snelle misleidende voetenspel aanduidt.’

C.G.N. DE VOOYS.

Naschrift. Prof. R.W. Zandvoort maakte ons opmerkzaam dat twee van de vroeger vermelde woorden, nl. *strubbles* en *speakable terms* geen Engels zijn. ‘Ze behoren tot de rubriek quasi-Engels, waar - in een afzonderlijk hokje - ook woorden als *smoking* en *chambercloack* thuis horen’.

Het aanraaklied.

De Brusselse hoogleraar K. Stallaert vond omstreeks 1890 in een 14de-eeuws handschrift, dat in de Universiteitsbibliotheek te Gent berust, een kerstliedje met melodie, dat door professor Dr. J.G.R. Acquoy in het archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis IV (1893), blz. 335 vlg. afgedrukt werd. Hoewel Dr. J.A.N. Knuttel er in Het Geestelijk Lied (Rotterdam 1906, blz. 42) de aandacht op vestigde, schijnt het aan Dr. J.J. Mak (Middeleeuwsche kerstliederen en Middeleeuwsche kerstvoorstellingen, beide Utrecht-Brussel 1948) ontgaan te zijn. Het liedje is overigens merkwaardig genoeg en levert een motief, dat Mak in zijn laatstgenoemde werk niet elders geconstateerd heeft. Het is niet veel meer dan een opsomming van lichaamsdelen van het Kindeke Jezus, die, waarschijnlijk door de herders, aangeraakt worden:

> Sy namen dat kindekijn metten[1] teenen, metten teenen, sussoe nynnoe.
> Der heilighe kerst[2] wil onser ghedencken, sussoe nynnoe.
> Als wij suele van ertrije sceiden, sussoe nynnoe.
>
> Sy namen dat kindekijn metten verssen[3], enz.

Vervolgens: metten enkelen, voeten, schenen, broeyen[4], beenen, knyen, syden, ribben, herten, velle, ermen, handen, vingheren, neghelen, rugghe, scouderen, en halse. Het slot ontbreekt.

Dit zeer primitieve gedicht lijkt ontstaan te zijn onder invloed van kinderliedjes, waarbij delen van het lichaam van het kind onder het zingen aangeraakt worden. Dergelijke *korte* ‘aanraakliedjes’ worden thans nog in Nederland en Zuid-Afrika gezongen (voorbeelden: B. Veurman en D. Bax. Liederen en dansen uit West-Friesland. 's-Gravenhage 1944, blz. 210), terwijl het *lange* genre opgetekend is in Vlaanderen, West-Friesland en Elburg (Veurman en Bax, blz. 208, 209 en 211). In de laatste twee redacties is het kinderlied tot een bruiloftslied geworden. In de Elburgse lezing krijgt men achtereenvolgens: Ik pakte mijn meisje al bij haar lieve hoofdje, oogjes, neusje, mondje, kinnetje, halsje, borstjes, buikje en beentjes.

Uit de treffende overeenkomst tussen het 14de-eeuwse godsdienstige aanraaklied en de latere korte en lange aanraak-kinderliedjes mag men afleiden, dat er ook in de middeleeuwen bij ons aanraak-kinderliedjes bestonden. Het heeft zin bij deze

1) Bij de.
2) Christus.
3) hielen.
4) kuiten.

godsdienstige aanraakliederen, aanraak-kinderliedjes en aanraak-bruiloftsliederen van een apart liedgenre te spreken, waarvoor wij de naam willen aanbieden, die reeds enige malen in dit stukje gebruikt is: het aanraaklied.

Kaapstad.

D. BAX.

Van millioenairs en zo.

‘Al bezit hij meer dan ik, u moet niet denken dat hij *millioenair* is’ (v. Schendel, De wereld een dansfeest 156); ‘als een echt dametje... dat een bier- of *graanmillioenair* tot vader had’ (Querido, Letterk. leven III 3). Een vergissing? Dan houdt G. Kalff Jr. er in alle geval trouw aan vast: ‘Fourier's wachten op den *millioenair* deelt Van Eeden met J.K. Rensburg’ (Fred. v. Eeden 272), ‘in den ernst van 's *millioenairs* bekeering’ (273), en zo nog weer blz. 275 bis, 289, 321, 436; 293: *millioenairsstand*, 313: *millioenairsdochter, millioenairs-compagnon*. Eline Mare spelde het alleen wat nederlandser: ‘zou hij in de weerdije van een jaar, een schatrijken *miljoenair* zijn’ (Cleemke's fortuintje 62).

Het N.W. IX 743 noemt *millioenair* (‘naar analogie van millioen’) ‘zeer ongewoon’. Aan Salverda de Grave, De Franse woorden in het Nederlands is die vorm blijkbaar ontgaan. Hij vermeldt alleen *milionair* (94) - een mij onbekende vorm - en *millionair* (135), een zeer gewone vorm naast die met *-nn-* op z'n Frans: ‘met de hulp van een krankzinnige *millionnair*’ (N.E. 15 XI '47); ‘Onder de burgers zijn er... die *millionair* willen worden’ (Huet, De Bruce's Jozefine 31; 149, 197). Diezelfde variatie met *-nn-* en *-n-* vertonen meer ontleningen op *-air*, o.a. ook *visionnair* : *visionair*. Maar deze kwestie, die verder reikt dan *-air*, wilde ik nu laten rusten; ze zou ons op zijpaden brengen.

Noemde het Wdb. millioenair ‘zeer ongewoon’, ik loop misschien vooruit op het N.W. door *visioenair* ‘zeer gewoon’ te noemen; en dat nog weer in drie spellingen: ‘Met *visioenair* politiek instinct heeft dat bij Reves niets te maken’ (N.E. 8 III '47); ‘Er zat meer mystiek in en *vizioenaire* diepte’ (N.E. 16 VIII '47); ‘de ruiters van de apocalyps in hun *vizioennaire* kracht’ (N.E. 23 IV '49). De ‘franse’ vorm vertoont vier grafische varianten: ‘een zeldzame, *visionnaire* zeggingskracht’ (N.E. 15 XI '47); ‘dit romantisme en die *visionair*-beeldende vormgeving’ (Vla. Linie 22 X '48); ‘Als blinden tasten wij - o, *vizionaire* Breughel! - Door diepte' en donkerten van Wereld en van Tijd’ (Linie 31 X '47); ‘de *vizionnaire* bekoring van een droom’ (Kalff, a.w. 203, cit.).

Alhoewel het aantal ontleningen op *-air* vrij groot is (vgl. Salverda 134 v.), is dit suffiks bij ons niet produktief geworden; *-iteit* werd dat wel. We hebben dus geen recht om *millioenair* en *visioenair* zo maar op één lijn te stellen met *nerveusiteit* enz. De vergelijking millionnair : millioenair = nervositeit : nerveusiteit gaat slechts op in schijn. Want, terwijl nerveusiteit een rechtstreekse vorming is bij ndl. nerveus, is millioenair een vervorming van het ontleende millio(n)nair, onder invloed van het ndl. millioen. Woordenspel? Ik meen van niet, daar het immers twee verschillende wordingsprocessen betreft.

Toch kan ik een ‘nederlandse’ afleiding geven: ‘Want het is een onnoodige aantasting van het gezag en een aaien van *politiaire* methoden, die niet geduld mogen worden’ (Msb. 29 VI '39). Of zou dit unicum een grappige herschrijving zijn van fr. *policière* (vrouwelijk van policier)? om zo de befaamde strijd van politieel : politioneel faliekant op te lossen? (vgl. N.W. XII 3145).

Bij *standardiseren* : *standaardiseren* en afleidingen is het vokaalverschil, waarvoor ndl. *standaard* zorgde, minder sprekend dan bij millioenair en visioenair. Het N.W. XV 690 kent enkel ‘*standaardeeren*, waarvan

standaardeering'. Naast dit laatste 'wordt ook wel gebezigd *standaardisatie* naar eng. *standardization*'. Waarom niet naar fr. *standardisation*? daar toch ook *standardiseren* formeel beter aansluit bij fr. *standardiser* dan bij eng. *standardize*. Zo'n ontlening uit het Frans kan best samengaan met het feit, dat fr. *standard* overgenomen werd uit het Engels, dat zijn *standard* weer aan ofr. *estandard* ontleende. Ook ndl. *standaard* is van oudfranse herkomst; maar de jongere betekenissen 'muntstandaard, ijkmaat' komen uit het Engels (E.W. 658; vgl. N.W. XV 685).

De voorbeelden met *-ard-* zijn zeldzaamheden vergeleken bij die met *-aard-*: 'Hierdoor ziet men in de straten veel *gestandardiseerde* typen' (Msb. 23 VII '39): 'Ook in normale *gestandaardiseerde* melk... blijken deze schadelijke stoffen voor te komen' (Vk. 1 II '49); 'Na repliek... verklaarden de heren... zich tegen het voorstel om melk te *standaardiseren*' (Vk. 6 III '46). 'onder den druk van het machinisme, van de *standardiseering* onzer levenswijze' (M. Gijsen, Ons volkskarakter 16): 'Maar dat ook in Den Haag gesproken zal worden over de *standaardisering* van wapens staat wel vast' (Vk. 17 VII '48). 'Misschien kon de U.N.O. het probleem van de *standardisatie* der schroeven, op het ideologisch en politiek plan, met vrucht onder ogen nemen. Want het wil ons voorkomen dat hier en daar, wel een vijsje loslaat' (Vla. L. 15 X '48): 'deze Amerikaanse 'wapenveiling' en *standaardisatie* van wapens' (Vk. 9 VI '47), 'Canada accoord met *wapen-standaardisatie*' (Vk. 6 I '47), 'de verlaging van de *standaardisatiemarge*' (Vk. 8 V '47).

Herhaaldelijk komt men een 'gedissimileerde' variant tegen: 'Hiermede wil slechts gezegd zijn, dat Trudi Schoop's kunst zich wel degelijk definitief *gestandariseerd* schijnt te hebben' (N.E. 4 I '47); 'de tot iets gewoons *gestandariseerde*, moderne oceaanvlucht per 'airliner'' (L. 8 X '48); 'de prijs der *gestandariseerde* melk' (Vk. 1 VII '41, adv.); 'Na het invoeren van de *standarisatie* verkochten zij alleen *gestandariseerde* melk' (Vk. 22 I '47). Elders (Vk. 10 XII '46) luidde het opschrift: '*Wapen-standarisatie* Engeland-Amerika', maar volgde in de tekst: 'de uit oorlogstijd stammende s t a n d a a r d i s a t i e van wapens tussen beide landen'. Al lijkt een en ander op een dissimilatieproces, toch ben ik van mening dat dit proces in aktie kwam onder invloed van andere woorden op *-arisatie*, die makkelijker van de tong glijden, zoals inventarisatie, popularisatie, sekularisatie, vulgarisatie, militarisatie e.a.

Ik noemde *militarisatie* het laatst, omdat het sekundaire *militairisatie* ons weer op de rechte weg brengt. Bij dit stel is het klinkerverschil *-ar-* : *-air-* opvallender dan *-ar-* : *-aar-* bij het voorafgaande standa(a)rdisatie. De suffiksen *-iseren, -isering* maken de nieuwe trits kompleet, en de prefiksen *de-, re-, her-* zorgen nog weer voor meer afwisseling. Het begint evenwel met een teleurstelling; 'toevallig' moet ik *militariseren* zonder z'n tegenhanger militairiseren laten: 'Rood Spanje *militariseert* havens en industrieën ... Alle nog niet *gemilitariseerde* oorlogsindustrieën komen onder leiding van het onderstaatssecretariaat voor de bewapening' (Msb. 19 VIII '38). De afleiding met *de-* doet het beter: 'Volgens dit plan... zal Beersjeba, de voornaamste stad in de Negeb, *gedemilitariseerd* worden' (L. 19 XI '48): 'Het gebied zou dan *gedemilitairiseerd* worden' (Vk. 15 XI '48); 'de maatregelen... om Duitsland te *demilitairiseren*' (Vk. 26 XI '47). 'daarvoor hebben te luide Duitse fanfares geklonken, bij de *hermilitarisering* van het Rijnland...' (L. 20 V '49).

Ook bij *-isering* en *-isatie* zijn er lakunes in mijn materiaal: ‘De *demilitariseering* is geslaagd. Maar zal zij standhouden? Zal de *remilitariseering* van Japan niet binnen afzienbaren tijd... een belang voor Amerika worden?’ (L. 11 VI '48): ‘de volledige *militairisering* der Amerikaanse industrie’ (L. 24 IX '48). ‘Het belangrijkste van alles zijn echter de *demilitarisatie* en de demarcatielijn’ (Vk. 12 VII '47); in Finland en Karelië (31) was ‘van de *remilitarisatie*... nog niets terecht gekomen’; ‘In de Oostelijke zone van Duitsland is de *her-militarisatie* in volle gang’ (Vk. 20 I '49), ‘waken tegen herbewapening en *hermilitarisatie*’ (ald.): ‘Men gelooft dat de vier generaals werken aan de reorganisatie en de *militairisatie* van de politie in de Sovjet-zone’ (Vk. 22 X '48); ‘de *demilitairisatie* en de ontbinding van de industriële kartels’ (Vk. 10 XI '48), ‘de Duitse ontwapening en *demilitairisatie*’ (Vk. 26 XI '47).

Wanneer ik zo mijn bewijsmateriaal doorzie, blijkt duidelijk dat het Nederlands nog stevig vastzit aan fr. (*dé*)*militariser*, (*dé*)*militarisation*, waar ik liever bij aanknoop dan bij eng. (*de*)*militarize*, (*de*)*militarization*. De vormen met *-air-* zijn nog betrekkelijk zeldzaam bij de afleidingen op *-iseren, -isering, -isatie*. Het N.W. IX 740 maakt zelfs geen melding van *milita*(*i*)*riseren* enz.; Koenen-Endepols trouwens ook niet, tot in de 22ste druk toe. Wel is dit laatste wdb. met *milita*(*i*)*rist, milita*(*i*)*ristisch, milita*(*i*)*risme* (628) het N.W. ver voorbijgestreefd. Tegenover alleen *anti-militarisme* van het N.W. IX 740, stelt Koenen enkel *anti-militairisme* (57).

Terwijl *militarist* en *militarisme* kant en klaar uit het Frans werden overgenomen, zijn m.i. *militairist* en *militairisme* zonder enige twijfel nederlandse afleidingen bij het ontleende *militair*, ofschoon *-isme* iets minder produktief schijnt te zijn dan *-ist*. Het N.W. VI 2255 v. bespreekt wel nederlandse formaties met *-ist*, maar niet met *-isme*. Ook Schönfeld beperkte zich tot *-ist* (Hist. gramm.[4] 202 v., 278); evenzo De Vooys (Ndl. Spr. 184 v.) - alhoewel zij beiden naar Taal en Leven VII 73 vv. verwijzen, waar allerlei zij het dan niet allemaal alledaagse inheemse vormingen met *-isme* worden vermeld. Ik zou de voorbeelden van daar kunnen verdubbelen. Ik doe dat niet, omdat de opzet van dit artikel enigszins anders ligt dan die van het art. waarin *-iteit* werd besproken.

Om niet in onnodige herhalingen te vervallen, verwijs ik voor de doubletten *humanitarisme* : *humanitairisme, pharizaïsme* : *pharizeeïsme, puritanisme* : *puriteinisme* naar Taal en Leven. Maar ik zou hier te kort schieten, als ik het militaire gebied zonder voorbeelden liet: ‘de activiteit, welke de Japanse *militaristen* toen ontplooiden’ (Vk. 25 IX '47) : ‘Zooals vroeger voorstanders der bewapening *militairisten* heetten’ (Msb. 22 XII '38). ‘De zaal was overigens voor 't meerendeel met anarchistische *anti-militaristen* gevuld’ (Kalff, Fred. v. Eeden 372); ‘Nu was ik natuurlijk veel te *antimilitaristisch* aangelegd om mij te schikken in een Duitsche cadavergehoorzaamheid’ (Timmerman, Tim's herinneringen 299) : ‘Want we zijn nog niet zo *militairistisch* als de Sovjets om ook de meisjes een geweer om te hangen’ (Herstel 11 XI '37); De Vredestichter is een ‘*anti-militairistisch* blad op wetenschappelijke basis’ (Het Schild XXIV 185; aldaar 3-maal anti-militairisme). Om het ‘voor te stellen als een overwinning van het ‘Pruisische *militarisme*’ op het ‘anti-Pruisisch’ en ‘*anti-militarisch*’[1)] gezinde Beiersche volk’ (Hitler, Mijn Kamp[3] 687); ‘maar door hun *anti-*

1) Moet dit een vernederlandsing verbeelden van du. *militärisch*?

militarisme hebben de krijgs- en heerschzuchtige Mandsjoe's hen [de Chinezen] er onder kunnen krijgen' (Kalff, a.w. 361; blz. 359 en 372 militarisme): 'het genadeloze Pruisische *militairisme*' (N.E. 14 VIII '48); 'Stromingen als pacifisme en *antimilitairisme* staan... in een kwade, althans onzekere reuk' (L. 18 VII '47). Al zijn de dubbel-stellen niet helemaal voltallig, de vormen met *-air-* doen zich toch aardig gelden naast die met *-ar-*.

Ik kan daar nog enkele andere doubletten aan toevoegen. Niet zeldzaam is de nederlandse afleiding naast de franse vorm bij: 'zonder kamergeleerdheid noch *doctrinarisme*' (Taal en Lett. I 234; 237): 'de volkomen afwezigheid aan van alles wat naar *doctrinairisme* zweemt' (254). 'Bij Corson vinden we een heilzame afkeer van *doktrinarisme*' (XV 50): 'een dicht gaas van *doctrinairisme* en dogmatisme' (215). 'Maar uit zijn richting is toch een uiterst eenzijdig d o c t r i n a ï s m e na blijven werken' (J.A. van Hamel, Vaderl. voetsporen 194). Drukfout? - 'Een politiek die naar *totalitarisme* vagelijk riekt' (Vk. 5 III '47): 'De combinatie van isolationisme en *totalitairisme* betekent de dood van nieuwe ideeën' (Vk. 7 IX '46). En 'de '*vulgarismen*', vaak zo moeilijk van archaïsmen te onderscheiden, zijn eveneens bij Apuleius in rijke sortering vertegenwoordigd' (Westermann, Archaïsche en archaïstische woordkunst 125): 'archaïsme en *vulgairisme* zijn in dezen twee parallel-lopende, elkaar versterkende stromingen' (79): 'Dus weer, zo men wil, '*vulgairisme*'' (80). Vergelijk fr. *doctrinarisme*, eng. *vulgarism*; bij *totalita*(*i*)*risme* laten mijn woordenboeken mij in de steek.

Tegenover fr. *autoritarisme* stel ik nog 'het door Pater Van Spaandonck tot tweemaal toe gewraakte 'autoritairisme'' (N.E. 15 XI '47); tegenover fr. *parlementarisme*: 'Zij, die het *parlementairisme* beschouwen als natuurlijkste voorwaarde voor de toekomst des lands' (v. Hamel, a.w. 241). Bij 'de dwangstaat van het *reactionairisme*' (Simons, Het drama enz. IV 321), kan ik alleen maar op fr.-ndl. *reactionnair*(*e*) wijzen. Op fr.-ndl. *revolutionnair*(*e*), *visionnair*(*e*) bij: 'Verder ging zijn *revolutionnairisme* ook niet' (Coenen, Charles Dickens enz. 63); 'Soms bereikt zijn *visionnairisme* een louter-geestelijke helderziendheid' (v. Campen, Over literatuur II 166). 'Spier en Bantzinger daarentegen zijn calligrafen, *lineairisten*, herinnerend aan het Japanse penseel en de ganzeveder' (Vk. 7 II '47), sluit ook aan bij fr.-ndl. *linéair*(*e*). En het zou al heel vreemd zijn, als hiermee de ganse voorraad van de ndl. afleidingen bij *-air* was uitgeput.

Tegenover fr. *fragmentaire, musculaire* maken *fragmentarisme, muscularisme* een waarlijk franse indruk: 'Bij van Deyssel toch, ligt het *fragmentarisme* in het subject, bij Huet in het object' (Ritter, De kritische reis 7), 'een afgebrokkeldheid en *fragmentarisme* die verbijsteren' (Querido, Lett. leven I 154); 'verafgoding van fysieke kracht, *muscularisme* of 'spierploertendom'' (Opv. Broch. CXIX 48). Wanneer het echter nederlandse formaties zijn, zullen we eng. *fragmentary, muscular* mogelijk als uitgangspunt moeten kiezen - tenzij men er verfranste vormen in wil zien naar analogie van het frekwente dubbeltype fr. doctrinaire : doctrinarisme. Wat Fransen klaarspelen, spelen Nederlanders ook wel klaar, als ze frans willen doen. Een derde voorbeeld is nog (eng. *revolutionary*): 'de historie bevestigt dan ook, dat Joden een belangrijke rol hebben gespeeld in het *revolutionarisme* in het algemeen en in verschillende r e v o l u t i o n n a i r e bewegingen in het bijzonder' (v. Poll, Bloed over het jodendom^2 43). Het samen-

gaan met het gespatieerde adjektief doet revolutionarisme met z'n *-ar-* extra uitkomen[1].

Ik wil nog enkele losse grepen doen, waaruit moge blijken dat ook nog bij andere suffiksen inheemse formatie en uitheems elkaar in de weg kunnen lopen: '*Gemeubileerde* kamers te huur' (N.E. 20 IX '47) is tiptop en bekend. Naast *meubile*(*e*)*ren* komt echter ook *meubele*(*e*)*ren* voor, om van *meuble(e)ren* verder maar te zwijgen. Het E.W. 427 zegt bij *meubileeren*: 'Onder invloed van fr. *meubler* afgeleid van m e u b e l', maar daarmee is de *-i-* niet verklaard. Het Supplement zegt bij *meubilair*: 'Naar fr. *mobiliaire*, resp. *mobilier* onder invloed van m e u b e l'. Het ging hier om de *-eu*. Zou de *-i-* van *meubileren* niet zijn toe te schrijven aan dit *meubilair*, ouder *mobil*(*i*)*air*? Het N.W. IX 644 denkt blijkbaar aan *meubile* (641 v.), dat oudtijds naast *meubel* voorkwam. In Utrecht las ik (1937) op een winkel: *meubeleerinrichting*; dit moet wel aan 'meubel' worden geweten. Bij Edw. Vermeulen staat: 'eenvoudige nette *bemeubeleering*' (De pauwenschreeuw 366).

Daar de 'franse' vormen *vagabond, vagabondage, vagabonde*(*e*)*ren* bij ons bekonkurreerd worden door vormen met (*vag*)*e-* (N.W. XVIII 201 vv.), is niet met absolute zekerheid vast te stellen, of men in *vagebonde*(*e*)*ren* een nederlandse afleiding moet zien bij vagebond, of een vervorming van het ontleende vagabonde(e)ren - wat trouwens bijna zo lang is als het breed is. Bij M. Koenen zag ik: 'Z'n zwerftochten opgeven.... dat *vagebondeeren* naar alle windstreken?' (De korrel in de voor 220); in Taal en Letteren XI 133 nog: 'Oranje *vagabondeerde* met enkele ruiters over de Franse grenzen'. Salverda vermeldt alleen *vagebond* (95, 127).

Bij *tumultue*(*e*)*ren*: *tumulte*(*e*)*ren* denk ik voor het eerste aan du. *tumultuieren*, bij het tweede aan rechtstreekse vorming bij ndl. *tumult*. In Tijl Uilenspiegel schreef Jan H. Eekhout: Tijl 'hoorde Meester Kandeel *tumulteeren* tegen de anderen' (39), 'Miljaarde, *tumulteerde* de reus, gij zijt allen dieven en loorejassen' (365); zo ook in Pastoor Poncke (200). Van Dale[4] 1684 kent alleen *tumultueeren* met *tumultuant*, en natuurlijk *tumultueus* uit fr. *tumultueux* (lat. tumultuosus).

De formulering in het N.W. XII 1144 bij *pensionneeren*: 'Van *pensioen*, Fr. *pensionner*' lijkt me vreemd, om geen andere term te gebruiken. Toch bestaat een afleiding van pensioen: 'Als wij hierop het oog gericht hielden, wij zouden onze arbeid staken en ons denkvermogen *pensioeneren*' (Vivos Voco 16 II '40); 'na haar vaders *pensioeneering*' (Boudier-Bakker, Het spiegeltje[8] 2): 'deze hoofdofficier, die na zijn *pensionnering* als militair bij het Gouvernement een verantwoordelijke plaats is gaan bekleden' (Vk. 10 VII '48). - Bij het volgende geval laat ik ieder het zijne denken: 'een frissche natuurlijkheid en rapheid van dialoog... die voor de *saineering* van ons tooneel in die dagen hun waarde hadden' (Simons, Het drama enz. IV 218). Frans *sain* hebben we niet ontleend, en *assainir* blijft zeker buiten het geding. Ndl. *saneren* is afkomstig van het Latijn: *sanare*.

Anders is het bij *fantaise(e)ren* naast het gewone *fantaseren* (N.W. III 4378). Dit fantaiseren moet een ndl. afleiding zijn van de pedante ontlening *fantaisie*, naast het al mnl. *fantasie* (vgl. E.W. 162 met Suppl. 48): 'men zou zich schamen de gebeurtenis te *fantaiseeren*' (v. Duinkerken, Welaan dan 29); 'zoals sommige socialistische schrijvers hebben *gefantaiseerd*'

1) Voor *revolutionnairisme* zie de voorafgaande alinea.

(Beekman, Katholicisme enz. 11). ‘Het is de grond dezer *fantaisiën*... die we nog wat nader willen doorvorschen’ (E. Weggeman Guldemont, De symboliek van Kelten en Germanen 9; 141), ‘met *phantaisie* gemengd’ (142; 259, maar 155: volksphantasie). - Geheel anders is het nog weer bij *gemoedereerd*, een zeer gebruikelijke vorm i.p.v. *gemodereerd* (vgl. N.W. IX 910), die aan kontaminatie met *gemoedelijk* moet worden toegeschreven: ‘want Socrates stapte almeteens *gemoedereerd* voorwaarts’ (Eekhout, Pastoor Poncke 184 v.); ‘Hij sneed zijn wijf liever *gemoedereerd* den hals af’ (Querido, De Jordaan I 73; 127, 139, 233), ‘en *doodgemoedereerd* had Karel teruggeroepen’ (249), ‘Dan stapte hij *dood-gemoedereerd* van het eene pontje in 't andere overhaaltje’ (265). Er zijn voorbeelden bij de vleet.

Men zou hier ook nog allerlei curiosa kunnen aanhalen, als men ze - althans voor een deel - niet tot gewone drukfouten moet verklaren, zoals bijv. waar P. Kasteel (Abr. Kuyper 186 v.) *mainteneeren* en *maintineeren* citeert. Want dat Kuyper, door zo binnen vier regels te variëren, wilde te kennen geven op de hoogte te zijn van het feit, dat de spelling *maintineeren* vroeger heel gebruikelijk was naast *mainteneeren*, juist als *maintineur* naast *mainteneur*, ligt niet voor de hand. Het N.W. IX 100 v. voelt zelfs voor de spelling *menteneeren*, die al in het Middelndl. voorkomt (M.W. IV 1434, 1025 v.; Salverda de Grave 226, 318), of *mentineeren*, vanwege ‘de verre afwijking [van dit woord] van het Fransche spraakgebruik’. Het zou dan bovendien nauwer aansluiten bij ‘*mentenee* of *mentinee*’, een woord dat zelfs niet bestaat in het Frans (vgl. Salverda 307, 324, 327; E.W. 424), en dus geen recht kan laten gelden op franse spelling in het Nederlands. Is het nou waar of niet?

Maar het Wdb. zegt niet, waar de spelling met *-i-* van *maintine*(*e*)*ren* op berust, of waar die vandaan komt; Salverda (95, 283) maakt er niet eens melding van. Wel zegt hij blz. 238 naar aanleiding van de *i* in sommige woorden vóór de enkele nasaal: ‘Ook *mentinee, ordineren* kunnen als latinismen worden beschouwd’, d.w.z. ze kunnen onder invloed van een latijns parallel-woord de *-i-* hebben gekregen. Bij *ordineren* i.p.v. *ordene*(*e*)*ren*[1)] naast *ordon*(*n*)*e*(*e*)*ren* (fr. *ordonner*) (M.W. V 1950, 1954; N.W. XI 1477, 1480), is de verklaring van de *-i-* uit lat. *ordinare* gans aannemelijk; het dooreenspelen van Latijn en Frans komt voor bij honderd gevallen en meer. Maar bij *mentinee* loopt dat niet op rolletjes. Het zou dan moeten aansluiten bij woorden als abstineo, contineo, detineo, sustineo (niet bij manutenere, een woord uit het Volkslatijn dat via manutenire fr. maintenir opleverde). Die verklaring overtuigt niet zonder meer. Zelf geloof ik er niets van. Maar wie geeft er een betere?

Als in Het huis dat Hitler bouwde van Roberts (302) vlak achter elkaar ‘een *sterelisatiewet* ingesteld’ wordt, en bepaalde personen ‘worden *gestereliseerd*’, is dat althans grafisch konsekwent; juist als elders (Opv. Broch. LXXXXI 9, 12) de opeenvolging van ‘zeer sterke *materealistische* inslag’ en ‘het *materealisme*’. Beide gevallen stemmen daarin overeen dat de letter *e* van de voorafgaande silbe persevereert. Bij *professeraat* kan men bovendien of liever aan het gesproken *professer* denken: Een meisje dat ‘zelfs naar een buitengewoon *professeraat* [in huishouden enz.] zou kunnen dingen’ (H. Hermans, Laatste reportage 82): Toen vertrok hij ‘naar

1) Of mnl. *ordene*(*e*)*ren* bij *ordenen* is gevormd, of een klankverdoffing is uit *ordon*(*n*)*eren*, zou ik in het midden willen laten - al lijkt mij het laatste aannemelijker dan het eerste: *-eeren* wordt pas produktief na het Mnl.

Amerika, waar hem een *professoraat* was aangeboden' (N.E. 1 IV '49). Waarom het N.W. XII 4348 wel vervormingen noemt als prefester, perfester, profekster, maar *professer* onvermeld laat, is me niet duidelijk. Lod. van Deyssel o.a. gebruikt die vorm geregeld: 'de stomme zwarte wachters der *professers*-opzichters-gestalten' (De kleine republiek[2] 46), 'de oogen naar den *professer*' (61; 63), 'de *professers-stem*' (63) 'den *professer-romp*' (64), 'den vetten *professerskop*' (64), enz.

Bij: 'Hetgeen ons *methodelogisch* verdeelt' (Kasteel, Abr. Kuyper 264) lijkt *methode* de schuldige; zelfs als het op rekening van de zetter komt. Terwijl nu hier de verbindings-*o* van uitheemse woorden (methodologie) geen stand hield, worden andere woorden weer met die 'geleerde' tussenklank opgeknapt: 'ze hebben een begrip van het *mediovalisme* in Italië' (Chesterton, De geschied. v. mijn leven 282); eng. *mediaeval*(*ism*), fr. *médiéval* (naar lat. medium aevum). 'tusschen de *centrofugale* en *centropetale* processen' (Buytendijk, Grondproblemen v.h. dierlijk leven 88); eng. *centrifugal, centripetal*, fr. *centrifuge, centripète*. Maar ik dwaal af van mijn opzet; we hebben hier immers niet met suffiksale afleidingen te doen, en bovendien blijft de kern van het stamwoord onveranderd.

Volgens het N.W. IX 104 is het 'bij Zuidnederlandsche schrijvers' voorkomende *majestatisch* 'aan het Hd. ontleend'. Alleen zij opgemerkt, dat het duitse woord *majestätisch* luidt[1)]. Formeel zou majestatisch een afleiding kunnen zijn van *majestaet*, dat in het Mnl. voorkwam en 'nog bij Plantijn opgegeven' staat (N.W. IX 102; M.W. IV 1028), maar later verdween(?). Volgens het E.W. 409 zal dit 'wel een vervorming onder invloed van *staet* zijn; of uit lat. *mâiestâs, -âtis*?' Ik voel meer voor het laatste, kontakt met lat. mâjestâtem. In alle geval kan of zal het Latijn bij de klinkerverandering van majestatisch uit du. majestätisch hebben meegewerkt. Ik noteerde dit woord o.a. uit Dudley, De weg door het leven (336), in de vertaling van Paul Hardy, een Zuidnederlander: 'de Dwina, die *majestatisch* voorbijstroomt'. Ik kwam het ook tegen in: De groote Ergernis van H. Wirtz, dat vertaald werd door de Noordnederlander Eligius van Breda: 'Het Kind is uitgegroeid tot een *majestatische* gestalte' (52), naast een '*majesteitelijke* schoonheid' (56) - een zuiver ndl. afleiding die ik herhaaldelijk noteerde. Ik kan er slechts één voorbeeld naast stellen van majestatelijk: 'Later... kregen de O.L. Vrouwkes haar smartelijke uitdrukking... om, toen de Kerk om haar ziel vocht in de tijden van de religieuze dwalingen der 16e eeuw, weer p l e c h t s t a t i g te worden, strak van lijn, *majestatelijk* en zelfbewust' (Vk. 13 VIII '47). Dat ik met een nederlands suffiks eindig, heeft geen extra bedoeling. Wel is het een extraatje. P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Aanvulling (bij *NTg*. XLIII, 20 vlgg.)

Mijn opstel over 'de hoofdvormen van het nederlandse werkwoord' wilde volledig zijn, 'behoudens fouten en omissies van de auteur' (bldz. 28). Dat voorzichtige voorbehoud is tot mijn spijt niet overbodig gebleken. In § 11. D. 2. had bij de verba met *oo* in het praesens genoemd moeten worden: *komen, kwam, gekomen* (op deze 'omissie' heeft Prof. Gerlach Royen mij opmerkzaam gemaakt). En dezelfde paragraaf had moeten eindigen als volgt: 'Geheel afzonderlijk staat *worden, werd, geworden*.'

1) Vgl. evenwel boven de noot bij *anti-militarisch*.

Dat *komen* en *worden* tot de meest voorkomende verba behoren, kan allerminst als verzachtende omstandigheid gelden.

C.B.v.H.

De ‘Moriae Encomion’ in het Nederlands.

Van de XVIe eeuw tot heden is het felste geschrift uit zijn omvangrijk werk, dat Erasmus c. 1508, onder de titel ‘Moriae Encomion’ de wereld liet ingaan, door een aantal berijmingen en prozavertalingen blijven leven ook in de taal van de cultuurgemeenschap waaruit hij zelf was voortgekomen. Daar de geschiedschrijvers der Nederlandse letterkunde deze nog niet tot hun jachtgebied hebben gerekend, veroorloven we ons hier een vergelijkend overzicht, het eerst van de prozavertalingen, vervolgens van de berijmde bewerkingen[1].

* * *

In 1560 verscheen te Embden, bij Willem Geillyaert, de oudste prozavertaling van de ‘Stultitiae Laus’ die we thans kennen, onder de titel: ‘Dat Constelijck ende costelijck Boecxken / Moriae Encomion: Dat is / een Lof der Sotheyt / van Erasmo Roterodamo Speelwijs beschreven; tot het verstant seer nuttelick / ende te lesen lieffelijck’.

In een voorrede, ondertekend met de initialen J.G., kondigt de onbekende vertaler aan dat Erasmus met zijn boekje voornamelijk op het oog gehad heeft: ‘onder het decsel eener Sottinnen Redene de werelt voor te houden, hoe dul ende verdraeyt de selve sy, of by avonturen dat daer door yemant de ooghen mocht geopent worden, ende hem tot de wijsheydt Gods bekeeren’.

Volgt het voorbericht van de humanist: ‘Erasmus van Roterdam wenscht zijnen Thome Moro salicheydt’ en daarna de lofrede der Dwaasheid, aldus ingeleid: ‘Het Lof der Sotheyt, ghedicht door Erasmum van Roterdam. De Sotheyt spreeckt selve dit gantsche boeck door, de welcke Erasmus maect als een Goddinne sprekende ende haerselven prijsende’.

De verdietser heeft zijn voorbeeld over het algemeen op de voet gevolgd, het zo helder en nauwkeurig mogelijk weergegeven in de kruimige, ronde taal van zijn tijd. Ten bewijze de volgende passus: ‘Het houwelick gheen bestant sonder sotheyt: O onsterffelijcke Godt, wat houwelick scheydinghen of oock booser dinghen souden alomme gheschieden, ten ware dat de ghewoonlicke bywoninghe des mans ende wijfs door flatteringhe, boerdinghe, lichtsinnicheydt, dwalinghe ende veynsinghe (de welcke mijne dienstmaechden zijn) onderhouden ende ghevoet worde? Ey! hoe weynighe houwelicken souden ghemaect worden, waert dat den Bruydegom voorsichtichlijck ondersochte, wat spelen dat teeder (ghelijck het schijnt) ende beschaemt Maechdeken nu lange voor de Bruyloft heeft ghespeelt? Ende hoe veel weynigher houwelijcken souden vereenicht blyven; waert dat seer veel daden der wijven niet door der mannen onachtsaemheyt oft onghevoelicheyt verborghen bleven? Ende dese dingen worden met rechte der Sotheyt toegescreven: maer hierentusschen comet hier door / dat het wijf den manne / ende de man den wijve aengenaem is, dat het huys in ruste ende vrede is, dat de vrientschap staende blijft...’[2].

Het lag ongetwijfeld in de bedoeling van de vertaler zijn werk voor een

1) Vgl. de beschrijvingen van de meeste der besproken uitgaven in: *Bibliotheca Belgica*, 2e Série, XIII, E 949 - E 967; W. De Vreese, *Het Boek*, XXIV, p. 87 vlgg.; *Catalogus van de Bibliotheek der Gemeente Rotterdam*, Mei/Juni 1936, pp. 30-31.
2) ff. 31v-32r. Vgl. *Moriae*, Cap. 20.

ruim publiek toegankelijk te maken. Niet alleen de doorlopend bondige samenvattingen in de rand waren hier blijkbaar op gericht maar de talrijke, in kleinere letter, in de tekst ingeweven, verklarende aantekeningen moesten de lectuur, inzonderheid voor niet-klassiek geschoolden, aanzienlijk vergemakkelijken.

De toelichtingen waren ontleend aan de commentaar die Listrius bij de 'Stultitiae Laus' schreef. Deze verscheen niet vóór 1515.

De vergelijking van onze tekst met Listrius' 'Erasmi Roterodami Morias Encomion Stultitiae laus, libellus vere aureus, nec minus eruditus... novis & exquisitissimis commentariis explanatus'[3] leerde ons dat de vertaling door W. Geillyaert gedrukt, niet alleen wat de tekst zelf, maar ook wat de verklarende noten betreft, aansluit bij deze editie, wat evenwel niet toelaat met zekerheid te zeggen dat deze inderdaad in haar geheel gevolgd werd.

De soms vrij uitvoerige verklaringen van Listrius werden in het Nederlands niet zelden beknopter weergegeven terwijl de anecdotische kleur in de vertaling bewaard bleef. Zo b.v. waar het gaat over 'sommighen godlicken Mannen' die zo zeer in bijbelmeditatie opgingen dat ze, zonder het te merken, olie voor wijn dronken, wordt hierbij door Listrius de H. Bernardus als voorbeeld aangehaald die, zo luidt het in de verdietsing, toen hij 'de heylighe Schriftuere bedacht, ende dorstich zijnde, een Cruycke vol Olie bij aventuere ghesien hadde, so heeft hij daer wt ghedroncken, niet gevoelende dattet Olie was'. En - steeds naar Listrius - gaat het humoristisch verder: 'Daer na doe een broeder tot hem ghecomen zijnde, hem vraechde, waerom hij den mont met Olie besmeert hadde (want daer was noch wat Olie aen zijnen mont ende kinne hanghende) so heeft hij lange verwondert geweest, waer van hy met Olie besmet was, ende ten eynde so is hem in ghedachtenisse ghecomen, dat hij wt de Cruycke ghedroncken hadde. So dan, in de Cruycke siende, bevant hij datse vol was, niet Wijns, gelijck hij meynde, maer Olijs'[4].

Het lijdt geen twijfel dat ook het overnemen van dergelijke aantekeningen er toe bijgedragen heeft om de gehele verdietsing in de sfeer der populaire belangstelling te plaatsen. Het boekje, door W. Geillyaert in het licht gegeven, werd met een alfabetisch register besloten.

Aan wie danken we deze overzetting? We zijn er niet in geslaagd te ontdekken wie zich achter de initialen van de vertaler, J.G., verbergt. Prof. Dr. C.G.N. de Vooys wees er op dat het onmogelijk de bekende J. Glazemaker kan zijn[5]. De beginletters zijn ook niet overeen te brengen met deze van de naam van de drukker zelf noch van Jan Utenhove, die door W. de Vreese, zonder nadere toelichting evenwel, als de mogelijke vervaardiger van de bewerking voorgesteld werd[6]. W. de Vreese had wel gelijk waar hij wees op het Zuid-Nederlands karakter der overzetting. Aldus is het niet onwaarschijnlijk dat ze van de hand is van een naar het Noorden uitgeweken Zuid-Nederlander, welke dan in W. Geillyart, die bekend stond als de drukker der Vlamingen[7], een uitgever gevonden heeft.

3) Basilaee Jo. Fro(benius) [z.d.].
4) f. 122 r^5, te vergelijken met Listrius, X_2.
5) Vgl. zijn: *De Populariteit van Erasmus' Lof der Zotheid in onze Zeventiende Eeuw* in *NTg*, 41e jrg., 6e afl., p. 269.
6) Vgl. *Het Boek*, XXIV, p. 87.
7) Vgl. *Het Boek*, l.c., p. 87.

Het zou evenwel niet hoeven te verwonderen dat er in het Zuiden, vóór 1560 een of andere clandestien gedrukte 'Lof der Zotheid' of een vertaling in handschrift onder de mantel gecolporteerd werd - de scherpe inquisitie heeft de Zuidnederlandse drukkers ongetwijfeld de lust en misschien ook de mogelijkheid ontnomen om, langs de gewone weg, de geestige spotrede in het licht te zenden. Het is immers moeilijk aan te nemen - gezien b.v. de bekendheid van de 'Laus' in de rederijkerskringen vóór 1524[8] - dat er van dit populaire werk, vóór 1560, geen enkele Dietse bewerking zou bestaan hebben.

Hoe zeer de overzetting van 1560 in de smaak is gevallen, blijkt duidelijk uit de herdrukken, die gedurende ongeveer een eeuw, in verschillende steden en door verschillende drukkers uitgegeven werden. Wat titel, woord vooraf van de vertaler, tekst van de Moria zelf, aantekeningen van Listrius en register betreft, stemmen deze overeen met de editie van 1560. Hun geografische en chronologische verspreiding is nagenoeg de volgende: te Antwerpen bij Hans Coesmans in 1582; bij Arnout s'Coninx in 1584; te Amsterdam voor Cornelis Claeszoon in 1597; bij J.E. Cloppenburg en J. Iaquet in 1636; bij J. Hartgers in 1646; te 's-Gravenhage bij Aelbrecht Heyndricxz in 1600; te Rotterdam bij J. van Waesberghe in 1615; bij Matthias Bastiaensz in 1616; te Leiden voor M. Bastiaensz in 1616, komt ook voor in een editie van 1616 bij dezelfde drukker verschenen als elfde en laatste 'tractaetken' van de verzameling: 'Opvscvla Desiderii Erasmi Roterodami. Eenighe tractaetkens vanden Eerweerdighen, wyt-beroemden ende welgheleerden Desiderio Erasmo van Rotterdam'; bij en voor Jacob Tinneken in 1646; te Haarlem voor Cl. Albertsen Haen eveneens in 1646. De heruitgaven zijn dus verrassend talrijk in de XVIIe eeuw en er zullen er zonder twijfel nog meer geweest zijn.

In de XVIe eeuw zou ook te Mechelen, nl. in 1581, een vertaling van de 'Stultitiae Laus' door de 'staetsche' drukker, Gielis van Cranenbroeck, zijn uitgegeven, 'met aenmerkingen, welke tot spot der monniken strekten'[9]. Wanneer we tevens vaststellen dat deze drukker in hetzelfde jaar, niet alleen de bewuste vertaling van de Moria, maar ook 'kalvinistische *nieuwe testamenten* in het Vlaemsch; kristelijke onderwijzingen getrokken uit de oudvaders' heeft laten verschijnen[10], dan zien we Erasmus hier in de anti-roomse polemiek, in kalvinistische zin, betrokken.

***

Of Fransois van Hoogstraeten bij het vervaardigen van zijn bewerking: 'Moriae Encomiom of de Lof der Zotheid, Speelensgewijs beschreven door Erasmus van Rotterdam. Nu nieulijks uit het Latijn vertaelt, en vermeerdert met het Spel van den Verrezen Diogenes, Horativs. Misce Stultitiam consiliis brevem.' Tot Rotterdam, By Fransois van Hoogstraeten. 1627, de vertaling van 1560 gekend heeft, is bij vergelijking nergens gebleken.

F. van Hoogstraeten laat aan de eigenlijke 'Lof' een brief voorafgaan van 'Jacobus Sadoletus... aan Erasmus, 1529' waarin deze Erasmus vriendelijk de raad geeft de geestelijke orden met rust te laten, zich buiten alle controverse te houden en niet van leer te trekken 'tegen de verouderde

8) Vgl. onze 'Erasmiana' in *NTg.*, 41e jrg., 4e afl. p. 148.
9) Vgl. *Vaderlandsch Museum*, V (1863), p. 344-45.
10) *Vaderl. Mus.*, l.c., p. 345.

meeningen van 't volk, en tegen d'oeffeningen van zommige luiden...' daar hij, Erasmus, een te geleerd man is om zich met zo iets in te laten. Dan volgt de repliek van de humanist: 'Erasmus In zijnen Brief aen Jacobus Sadoletus 1529' waarin zich zijn gewone behendigheid niet verloochent, althans niet in het begin, waar hij schrijft: 'Daer uw gezag, uwe waerdigheid en Godvruchtigheid zoodanig is, dat ik niet alleen een vriendelijke vermaninge, maer ook eenen kaekslag van u geduldig zou kunnen ontfangen..' en hij Sadoletus stellig verzekert dat hij het verkeerd voor heeft daar hij, Erasmus, nooit enige orde of bisschop heeft willen treffen. Hij verontwaardigt er zich over dat men hem voortdurend aanvalt in 'fieltachtige Libellen'; klaagt nogmaals het verval van de Kerk en van de monniken aan en zegt dat deze laatsten hem zeer vijandig gezind zijn omdat hij 'henlieden ten gevalle geen ketter wil zijn' en legt de klemmende bekentenis af dat hij bereid is 'eerder tienmael te sterven, dan van de gemeenschap der Kerke af te wijken tot eenige Secte'. Joannes Owenus' verzen, met een Nederlandse overzetting, vormen het slot van deze inleiding:

In
Erasmi Roterodami
Moriae Encomium
Stultitiae laudem scripsisti primus Erasme:
Indicat ingenium Stultitia ista tuum.

Den Lof der Zotheid schreef ons eerst Erasmus hand:
Die Zotheid strekt een proef van zijn geleerd verstant.

Daarna laat de vertaler Erasmus zijn 'Opdracht aen zijnen Vriend Thomas Morus' beginnen en eindelijk: 'De Lof der Zotheid, Spelensgewijs beschreven door Erasmus van Rotterdam' met de ondertitel: 'De Zotheid spreekt, evenals voor een vergaderinge van volk'.

F. van Hoogstraeten geeft een doorlopende vertaling, zonder de voor de lezer overzichtelijke indeling in korte hoofdstukken; ook de verklarende noten van Listrius bleven achterwege. Hij veroorlooft zich geen uitweidingen noch aanpassingen aan zijn eigen tijd. Hij heeft er zich met gunstig gevolg op toegelegd het geestige schriftuur van de Rotterdammer in niet zelden welluidende volzinnen stipt weer te geven. Eén voorbeeld moge aantonen hoe hij Erasmus wist na te bootsen, nl. waar deze zich lustig maakte over de schoolmeesters: de 'letterkonstenaers (die) zijns gelijk in kommer en zwaerigheid niet en heeft, en allerminst bij de Goden gezien is; dies zou het slecht met hun afloopen, was ik niet tijdig in de weer, om met mijne zoete malligheden d'elenden van hunne bezigheid te verzachten... Gy ziet hun altijt hongerig, en morssig in hunne Schoolen, ik mocht liever zeggen, zorghoeken, of Rosmeulens, en slachthuizen, onder de kudde der kinderen, daerze van arbeid verouden, van 't schreeuwen doof worden, van stank en goore lucht verbleeken en quijnen; en niettemin dunkt hun, door mijn ingeven, dat zij in geluk alle menschen te boven gaen...'[11].

De voorbeeldige vlijt van F.v.H. mocht dan ook een beloning vinden in de verschillende, nagenoeg letterlijke herdrukken, over het algemeen 'met konstplaten' versierd, die van zijn vertaling verschenen: te Rotterdam bij Barent Bos in 1699; te Amsterdam, voor W. Linnig van Koppenol in 1700: te Amsterdam bij Pieter Visser en Johannes van Heekeren in 1710; bij

11) p. 85, vgl. *Moriae, Cap.* 49.

J. van Heekeren in 1719; bij P. Bastiaansz. in 1738. De editie door W. Linnig van Koppenol, in 1700 bezorgd, werd in 1869, in gedeeltelijk gemoderniseerde spelling heruitgegeven te Kampen door J. Stuurop en hiervan verschenen nog een tweede druk in 1870, een derde in 1894 te Kampen bij L. van Hulst, een vierde te Rotterdam in 1909 bij Bolle: een indrukwekkende reeks, die er op wijst hoeveel lezers F. van Hoogstraeten, Rotterdams uitgever, wiens naam ook door andere vertalingen een gunstige klank had, gevonden heeft.

Langer nog dan de Embdense editie heeft F.v.H. het voorrecht gehad - van het einde der XVIIe tot het begin der XXe eeuw - voor de Dietse lezers de tolk te zijn van Erasmus' Laus Stultitiae.

In de XIXe eeuw zijn echter naast deze niet onverdienstelijke poging andere geslaagde verdietsingen van het beroemde boekje samengesteld geworden[12]. Aldus voltooide P.G. Witsen Geysbeek een ‘Lof der Zotheid, ironisch-comisch Hekelschrift, door Desiderius Erasmus’[13]: een betrouwbare overzetting.

Tegenover de titelbladzijde werd de afbeelding afgedrukt van Erasmus op een hoog voetstuk met de voorstelling van Stultitia en de symbolen der geestelijke en wereldlijke machten die door haar bespot worden.

In een beknopte inleiding - gedagtekend: Amsterdam, November 1827 - wijst de verdietser op de algemene bekendheid van het werkje: ‘het eenige van onzen geleerden landgenoot, hetwelk nog in onzen tijd gelezen wordt, en door onze nakomelingen mogelijk zal, maar zeker verdient gelezen te worden’. Hij wijst er op dat ‘al vroeg’ M. de Castelein en J.B. Houwaert een berijmde vertaling van de ‘Laus’ bezorgd hebben. Hij vernoemt ook de vertalingen van Westerbaen en van van Hoogstraeten die naar zijn mening ‘te zeer verouderd (zijn, en die) thans geen lezer van eenigen smaak meer in handen neemt, maar liever, zoo hij het oorspronkelijke niet verstaat, eene Fransche vertaling leest’.

Hoe zeer de ‘Stultitiae Laus’ niet alleen het toenmalig Nederlandslezend publiek in Holland heeft geboeid, toont P.G. Witsen Geysbeek zelf aan waar hij schrijft dat, gelijktijdig met de zijne, dezelfde uitgevers een Franse vertaling door C.P. De Panalbe laten verschijnen. Omtrent het ontstaan van zijn bewerking verstrekt hij deze inlichtingen: als ‘letteroefenaar van reeds gevorderde jaren’ had hij de overweging van Mr J. Scheltema[14] tot de zijne gemaakt: ‘dat het waarlijk eene wenschelijke zaak zou zijn, indien er eene goede vertaling van dit werkje (nl. de Stultitiae Laus) verscheen’. Zo hoopt hij in deze uitgave een getrouwe en toch niet woordelijke overzetting te kunnen aanbieden. Hij heeft getracht Erasmus zo te laten spreken als hij zich waarschijnlijk zou hebben uitgedrukt moest hij een tijdgenoot geweest zijn en in het Nederlands geschreven hebben. De toespelingen en eigenaardige wendingen van het oorspronkelijke heeft hij bewaard en hij heeft zijn vertaling voornamelijk vervaardigd voor degenen die het Latijn niet machtig zijn. Hij is de eerste verdietser die het voorbeeld vermeldt naar hetwelk hij gewerkt heeft, nl. Querlon's uitgave van de Moria

12) We laten hier buiten beschouwing de uittreksels, vertaald door Cd Busken Huet in: *Het land van Rembrand*, Tweede druk. Eerste deel (Haarlem, 1886), pp. 290-300 pass.

13) Te Amsterdam, bij de Gebroeders Diederichs, 1828.

14) *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, Amsterdam, 1819, 2e deel, 3e stuk, p. 225.

(Parijs, 1777), die hij voor de beste houdt en hij hoopt - als ieder vertaler der Moria overigens - een ‘welvoegelijker’ bewerking bezorgd te hebben ‘dan wij tot nog toe bezaten’. Wat zijn aantekeningen betreft, verklaart hij zeer weinig zijn voordeel gedaan te hebben met Listrius en waar hij Erasmus' commentator wel volgde, gebeurde dit dan nog in gewijzigde vorm.

Voor de zorg waarmede P.G. Witsen Geysbeek zijn vertaling omringd heeft, pleiten ook de versregels die hij, bij wijze van hulde aan de humanist, o.m. aan J. De Decker[15] ontleende:

> Gij zijt het niet alleen, die 's werelds zotheid preest;
> Het prijst die zotheid ook al wat die zotheid leest.

en aan zijn eigen Puntdichten[16]:

> Den Lof der Zotheid schreeft ge; uw arbeid is te prijzen:
> Die lof verdient den lof der wijzen.

Overzichtelijkheid heeft P.G. Witsen Geysbeek bij het weergeven van de inhoud van Erasmus' lofrede niet nagestreefd, want, waar Dr Kan b.v. in zijn bewerking, de indeling in hoofdstukken aanbracht, die niet van de hand van Erasmus was, maar terugging op de eveneens door P.G. Witsen Geysbeek gebruikte editie van Meusnier de Querlon, heeft hij dit, tevens typografisch belangwekkend middel verwaarloosd, dat het reeds compact gedrukte boekje aantrekkelijker zou gemaakt hebben in de ogen van de doorsnee lezer, voor wie hij het toch bestemd had.

Zo vangt hij aan met de gebruikelijke voorrede van Erasmus, hier echter geheten: ‘Opdragtsbrief van Erasmus aan zijnen vriend Thomas Morus’, waarna de eigenlijke ‘Lof der Zotheid’ en de aankondiging: ‘De Zotheid spreekt’. Zoveel uiterlijke zorg is de gedegen inhoud wel waardig want de bewerking zelf is secuur en werd met vaste hand geschreven: één voorbeeld moge hier volgen, ter vergelijking tevens met dezelfde bovenaangehaalde plaats uit F. van Hoogstraeten: een gedeelte van het betoog over de schoolmeesters ‘die de ramzaligste, de ongelukkigste en bij de goden het meest gehaat zouden zijn, bijaldien ik niet de ellendige ongemakken van hun beroep door een zoete dwaasheid lenigde.... [zij zijn] altijd hongerig en slordig in hunne scholen.... scholen, zeg ik! kommerplaatsen, moest ik zeggen, of liever tuchthuizen en pijnbanken, onder een bende jongens vergrijzende door den arbeid, doof wordende door het geschreeuw, vergaande van stank en benauwdheid; mijne gunst maakt nogtans dat zij zich als de voornaamsten der stervelingen aanmerken....’[17].

De nauwkeurigste prozabewerking die wij van de ‘Stultitiae Laus’ bezitten, is de thans vrij algemeen bekende, die Mr Dr J.B. Kan, reeds vóór 1892 voltooide. Hij heeft ze naderhand nog herwerkt en een gedeelte er van uitgegeven in de ‘Nederlandsche Spectator’. Zijn zoon Dr A.H. Kan, heeft echter de definitieve vorm gegeven aan de verdietsing, die in 1949 haar twaalfde druk beleefde in de verzorgde W.B.-editie, met de illustraties van Holbein. In een korte inleiding heeft hij het over de betekenis van de ‘Lof’ en van de ‘Zotheid’ zelf, over de inkleding van de satire door Erasmus; hij motiveert de indeling van zijn overzetting en de ophelderingen er bij,

15) *Ged.* II Dl, p. 36.
16) n° 884.
17) pp. 101-102.

die het boekje voor de beschaafde leek, al heeft deze geen klassieke opleiding genoten, verstaanbaar maken.

Zorgvuldig afgewogen getuigt deze overzetting van een rake soberheid en heeft ze thans ook nog een vrij zuivere klank, zoals b.v. in Kap. LXI, 'De fortuin begunstigt de dwazen': 'De fortuin houdt van onbezonnenen, zij houdt van de waaghalzen en hen, wier zinspreuk is: "men moet alles op één worp zetten". Maar de wijsheid maakt de mensen een weinig te angstig en daarom ziet ge gewoonlijk, dat armoede, honger, roest en vuil onafscheidelijk zijn van die wijzen en dat zij vergeten, onberoemd en gehaat hun leven doorbrengen, terwijl de dwazen overvloed hebben van geld, aan het roer van het schip van staat geplaatst worden, kortom in allen opzichte een heerlijk leven leiden'.[18)].

Het succes van Dr Kan's bewerking wordt treffend aangetoond door de niet minder dan 12 W.B.-drukken en een uitgave in de Klassieke Galerij, die in het verloop van nauwelijks een halve eeuw verschenen.

De actualiteit van Erasmus' oude schriftuur is onlangs nog gebleken waar, in de loop van 1949, niet alleen de gemelde W.B.-herdruk in het licht gegeven werd maar eveneens uit het feit, dat de firma H.J. Paris te Amsterdam een mooie bewerking van de hand van Mr A. Dirkzwager Czn en A.C. Nielson op de markt bracht: 'Desiderius Erasmus Moriae Encomium dat is de Lof der Zotheid'. Men zal zich wellicht afvragen: wat heeft de bewerkers bewogen een nieuwe vertaling aan de reeds indrukwekkende reeks verdietsingen toe te voegen? Zonder twijfel was het de overtuiging dat de XVIe-eeuwse satire, volgens een geheel nieuwe werkwijze, scherper in de hedendaagse levenssfeer kon geplaatst dan tot nog toe het geval was. Hun methode is zeker origineel en belangwekkend: ze lieten, ter verantwoording, naast de verdietsing, de Latijnse tekst afdrukken van de door Holbein geïllustreerde Bazelse editie van 1515. Aldus wordt tevens, dank zij een parallel-uitgave, deze zo zeldzame oude druk, voor het eerst weer, in omloop gebracht. Met het oog inzonderheid op de niet klassiek onderlegde lezer, werd de bewerking niet alleen vertaling maar tevens commentaar, d.w.z. dat ze gemoderniseerd werd wat de woordenkeus betreft en dat ook, ter verduidelijking, hier en daar een enkel woord ingevoegd werd in de tekst zelf - b.v. Theutus ille (p. 110) is in het Nederlands weergegeven als: de Egyptische God Teuth (p. 111). Zo wordt niet zelden een ook wel uitvoerige verheldering, die b.v. bij Dr Kan in de afzonderlijke noten ondergebracht werd, op beknopte wijze ondervangen. Het spreekt vanzelf dat de bewerkers, die de geest van de humanist hebben willen benaderen, zich losser tegenover hun voorbeeld bewegen dan b.v. Dr Kan, die de 'Laus' zo scherp in haar letterlijke verschijning in zich had opgenomen. We vrezen dat ze zich, overtuigd als ze trouwens zijn 'van de onnavolgbaarheid der Latijnse uitdrukkingswijze' (cfr. hun inleiding, p. VIII), in de ogen van de lezer van de Latijnse tekst, soms nogal ver van de oorspronkelijke formulering zullen verwijderd hebben. We denken hier niet aan een op zichzelf vrij schilderachtige vertaling als: 'deze wanen zich hele pieten' (p. 24) voor 'qui plane deos esse credunt' (p. 23) maar o.m. aan andere terloops door ons genoteerde verdietsingen als: 'Dat is de heilige bron, waaruit al het leven opwelt, alle wereldverklaringen der philosophen ten spijt...' (p. 35) voor: 'Is est sacer ille fons, unde vitam hauriunt omnia verius

18) W.B.-uitgave 1949, p. 139; vgl. *Moriae*, Cap. 61.

quam ille Pythagoricus quaternio' (p. 34) en 'Derhalve evenmin als een paard beklagenswaardig is omdat hij het A.B.C. niet heeft geleerd....' (p. 109) voor 'Igitur ut equus imperitus grammaticae miser non est' (p. 108).

We kunnen intussen niet instemmen met de mening van de jongste vertolkers der Moria als zou Dr Kan's vertaling tot de verouderde verdietsingen van dit werk behoren. Wel geven we graag toe dat hun aanpassing aan de levensstijl der XXe eeuw geslaagder mag heten dan Kan, in zijn ouderwetse degelijkheid ooit vermocht heeft. Dit blijkt reeds uit regels als navolgende: 'Maar nog aardiger is het, om oude vrouwen, die er uitzien alsof ze uit de doden zijn opgestaan, te horen zeggen dat het leven nog zo kwaad niet is; ze zijn nog krols als jonge katten...., huren zich voor grof geld een knappen Phao, zijn altijd met schoonheidscrêmes in de weer, wijken nimmer van de spiegel, verwijderen het overtollig haar, zijn zwaar gedecolleteerd.... Weliswaar lacht iedereen om die in-dwaze vertoning - en terecht - maar dat neemt niet weg, dat ze met zichzelf zeer ingenomen zijn, zich in de zevende hemel wanen.... kortom ze zijn volmaakt gelukkig, dank zij mij!'[19].

***

Mr J. Scheltema heeft beweerd, zonder hierbij van dicht of ondicht te gewagen, dat er in *de tijd* van Castelein en Houwaert een Nederlandse overzetting van de 'Laus Stultitiae' bestaan heeft[20]. P.G. Witsen Geysbeek deelde mede dat Castelein en Houwaert, vóór Westerbaen, een berijmde verdietsing van het beroemde hekelschrift geleverd hadden. Inzonderheid de laatste had het over deze werken alsof hij ze zelf onder ogen gekregen had[21].

We hebben evenwel geen enkele van deze zogenaamde XVIe-eeuwse vertalingen aangetroffen. We besteden dan ook onze aandacht aan een drietal berijmde bewerkingen die ons met zekerheid bekend zijn[22].

De eerste poëet die de 'Stultitiae Laus' vertolkte was A. Sticke, Heer van Breskens[23]. Hij was ongetwijfeld een bescheiden man die er zelf niet naar gestreefd heeft, wat hij in stilte 'erasmianiserend' tot stand had gebracht, in boekvorm te publiceren. Aldus kwam zijn onuitgegeven dichtwerk na zijn dood - sterfjaar onbekend - in het bezit van de boekdrukker Arnoldus Curtenius uit Deventer, die de 'Lof der Zotheid', samen met Sticke's ander poëem, de 'Ledenstryt' uitgaf, welk laatste gedicht door de lectuur van de 'Stultitiae Laus' schijnt ingegeven te zijn[24]. Ook de uitgever onderkende in A. Sticke de Erasmiaanse geest, inzonderheid deze van de 'Laus', waar hij getuigde dat A. Sticke 'vry wat van Erasmus geest had om jok en ernst zonder walge te mengelen'. Dat het grote model op hem inderdaad een meer dan vluchtige indruk gemaakt heeft, blijkt later ook wanneer hij voor J. van der Veen's dichtbundel: 'Zinnebeelden oft Adams Appel' (1669) een humoristisch twaalfregelig

19) pp. 105-106.
20) l.c., pp. 340-41.
21) in de inleiding, p. 9.
22) Beschouwingen hierover reeds door A. van Duinkerken, *De Gids*, 100e jrg., 1936, p. 82 en Prof. De Vooys, *NTg*, l.c., pp. 269-275.
23) *Lof der Zotheid*, Deventer, A. Curtenius, 1689.
24) Vgl. Prof. De Vooys, l.c., p. 272.

gedicht schrijft waarvan het slot weer aan de Rotterdammer doet denken[25]. Hij zelf wordt door

25) Vgl. Prof. De Vooys, l.c., p. 271.

A. Moonen, in 1699, als de door de ‘Laus’ geïnspireerde geloofd.

De bewerking van de ‘Lof der Zotheid’, die posthuum, in 1689, verscheen, heeft hij zonder twijfel kort na 1640 ondernomen, zoals Prof. De Vooys overtuigend heeft aangetoond[26]. Men verneemt bij hem ongeveer alles wat in de ‘Moria’ staat en ook nog veel dat men aldaar niet zal vinden; niet zelden komen namen en zinspelingen voor, anachronistische gegevens die niet passen in de tekst van Erasmus, b.v. Luther en Kalvinus (p. 129), Schuurmans en Tesselschae (p. 131) en terecht merkt Prof. De Vooys op dat we hier ook het thema aantreffen van Huygens' ‘Costelick Mal’ - dat in het voorbeeld ontbreekt - in de lange uitweiding over de dwaasheden van de mode (pp. 146-151). Ook de religieuze polemiek leidt hem dikwijls ver af van wat er bij Erasmus staat.

Zijn dichterlijk vermogen was gering alhoewel een zekere levendigheid bij het schetsen van een of andere anecdote hem niet mag ontzegd. Zijn slappe, Catsiaanse alexandrijn, waarbij soms hinderlijk met de caesuur geworsteld wordt, gehoorzaamt al te zeer aan rijmdwang, zo dat deze, mede om de vaak even kleurloze als overbodige uitweidingen, het volledig onbegrip van de fijne sfeer van luchtig spel en scherpe spot waarin Erasmus' declamatio zich beweegt, de lectuur van deze vertaling weinig genietbaar maakt. Om bij een reeds hierboven aangehaalde bewijsplaats te blijven: over de schoolmeesters weet hij niets beters te zeggen dan b.v. de volgende, hem genoegzaam kenmerkende regels:

> In school daer zijn se baes, daer moet men haer erkennen
> Voor mannen van gebiet, en wat se garen bennen,
> Daer is haer eigen rust, haer leven, en haer hart.
> Al raest het en krioelt als valkenburger mart,
> Noch gaven zy haer ryk, dat zulken kleinen stee heeft,
> Niet voor de heerschappy die Karel in de zee heeft:
> Is die niet breet genoeg! en als se dan een woort,
> Dat niet is in gebruik, of nergent is gehoort,
> Eens dromen, of verstaen, wat valt er al te zeggen!

A. Sticke bleef te zeer aan de buitenkant der dingen; zijn sympathie voor Erasmus' geestige satire overtrof in niet geringe mate zijn werkelijk vermogen om door te dringen tot de eigene wereld van Stultitia, waarvan de humanist met speelse hand het geniale beeld ontworpen had.

Een geslaagder omdichting van Erasmus' prozaboek wist Jacob Westerbaen tot stand te brengen. Zijn tekst is leesbaar en hij houdt zich tamelijk nauwkeurig aan zijn model - behalve wanneer de religieuze polemiek hem buiten dit spoor leidt. Bepaalde zinspelingen verklaart hij in voetnoten. De inleiding zelf bij zijn ‘Lof der Sotheyd, Eertijds in 't Latijn geschreven door den voortreffelijcken ende wijd-beroemden Erasmus van Rotterdam, ende nu In Nederduytsche rijmen naegevolgt [door Jacob Westerbaen]’[27]: ‘Erasmus aan Thomas Morus’ is in proza gesteld. Zijn verder vertaalwerk bestaat uit rijmende alexandrijnen, die hij heel wat leniger hanteert dan A. Sticke.

Het is vanzelfsprekend dat de versvorm en de rijmen tot een zekere omschrijving van het beknopte voorbeeld noodzaakten, een omschrijving die hij niet zelden aardig heeft weten uit te werken in populair-schilderende

26) Aangeh. bijdr., p. 272.

27) In 's Graven-hage, by Anthony, Johannes, ende Pieter Tongerloo, Boeckverkopers, 1659.

vergelijkingen, met opmerkingen over mode-eigenaardigheden en gewoonten uit de eigen tijd. Maar ook dan blijven de uitweidingen tot enkele regels beperkt, die in het oorspronkelijk verband passen. De tegenstelling met A. Sticke moge blijken uit een paar plaatsen; de eerste waar hij het heeft over de Brabanders en Hollanders in verband met de Zotheid, die de jeugd verlengt en de ouderdom weert[28]: het is een voorbeeld van de zorg waarmede hij zich bij de tekst van Erasmus wilde aansluiten, waaruit ook blijkt dat Erasmus' commentator, Listrius, hem evenmin onbekend was:

> Van Brabant werd geseyt van ouds, en noch op heden,
> Hoe 't volck daer niet alleen in sottigheyd volherdt
> Maer oock hoe 't ouder werd hoe dat het sotter werdt,
> Daer op een ander komt de wijsheyd met de jaeren?
> Nochtans sijn dese luy met niemanden te paeren:
> Altijds vermaeckelijck, staegh jongh en in haer blom,
> Wanneer een ander voelt de smert van ouderdom.
> By dese set ick mijn Hollanders, die ick gaeren
> De mijne noem, om dat sy steeds op myn autaeren
> My dienst en offer doen; die ick noch eenmaels noem
> De mijne, om dat haer komt den alderhoogsten roem
> Van bot en mal te zijn: twee heerelijcke naemen
> En 't is so ver van daer dat zy 't haer souden schaemen,
> Dat sy daer op noch wel een voet te hooger treen.
> Wie spreeckt van Venussen, van Circen, van Medeen,
> Wie van Auroren, wie van vreemde waetersprонghen,
> Wie van Fonteynen die de menschen doen verjongen,
> Daer ick 't alleenigh ben die sulx te doen vermagh?

Het tweede voorbeeld - enigszins aan de eigen tijd aangepast, spreekt overigens voor zijn soms kruimige stijl: de Zotheid prijst de behaagzucht der vrouw[29]:

> En voorts, wat isser dat sy meer ter wereld wenschen
> Als dat sy mogen syn den mannen aengenaem?
> Want waer toe anders streckt de Franste leure-kraem,
> Met al dat vrou cieraet, al 't wassen en het smeeren,
> So veele modekens van hullen en pareeren
> So meenigh krul en kleur, die kunst en poeder geeft
> Aen hayr, daer de Natuyr sulx aen geweygert heeft:
> So veele pleystertjes om 't aensicht op te schicken
> So meenigh slagh en keur van linten en van stricken,
> So veelerley van verw, so meenigh in getal
> Dat niemand langher weet hoe hyse noemen zal?
> Maer isser yet in al dees lodderlijcke saecken
> Dat haer bevalliger kan by de mannen maecken
> Als wel de sotheyd doet?

De derde dichter die het prozaboek van Erasmus in dichtmaat overbracht was C. van der Port uit Zierikzee[30]. Het boekje verscheen pas in 1706 maar met de bewerking was ruim 40 jaar vroeger begonnen, zonder dat C. van der Port wist dat dit vóór hem al beter gebeurd was. Toen hij ‘de versen van den Geleerden en Zoetvloeiende Poëet

28) p. 17.
29) p. 23.
30) *De Lof der Zotheid*. Te Leyden, By Frederic Haaring, Boekverkoper in de Kloksteeg by de Academie, 1706.

de Heer Jacob Westerbaen' onder ogen kreeg, besloot hij zijn werk op een andere leest te schoeien. Hij veranderde 'Mevrouw de Zotheid' in het 'Opper-Persoonagie

der Komedianten, die de rol des Waerelds, als op een Toneel vertoonen', en naast haar werden ook mindere 'persoonagiën', haar 'vriendinnen en kamenieren' aan het woord gelaten, zoals de verpersoonlijkte Eigenliefde, de Wellust - die veruit het meest te vertellen heeft - de Pluimstrijkster en de Lekkernij. Met nieuwe anecdoten bevestigen zij, wat de Zotheid reeds had medegedeeld of te verstaan gegeven.

Erasmus kon de weinig dichterlijke van der Port niet inspireren tot een aanschouwelijke uitbeelding van de optredende figuren. Doch de geschiedenis van Mars en Venus, die Vulcanus bedriegen, van Dido, werden hoogstwaarschijnlijk onder invloed van de vaak platte doch ook wel eens leuke Willem Fockenbroch - die hij overigens in de door hem zelf opgenomen bronnenlijst vermeldt - tot leesbare travestis in de stijl van Scarron zoals A. Van Duinkerken reeds schreef. Zodra een persoon tot zijn verbeelding spreekt, tekent C. van der Port, al blijft hij een rijmelaar, een levendige anecdote, zodanig dat hij b.v. aan Rabelais meer aandacht wijdt dan aan Mevrouw de Zotheid zelf:

> Men zegt, dat Rabelais, hij was een snaak der snaken,
> Sig door de sotheid wist heel aangenaam te maken.
> Hij kwam aan 't Fransche Hof, met saken van gewigt
> Beswaard, en deed' sijn best, om 's Konings aangesigt
> Te mogen sien, doch hy en kon geen toegank vinden.
> Hoor, wat dien gauwen geest verson, om te onderwinden,
> Hy klede hem als een sot, in 't groen, en 't onderkleed
> Was swart, en serieus. Dus bergden die Poëet
> De wijsheid, onder schijn van sotheid. De figuren,
> De welke hij maakte, doen mij lacchen om de kuren;
> Hij dansten, voor 't palleis der Konings, met een swier
> Van bellen aan sijn kleed. Wie maalde ooit op 't papier
> De potsen, die hij deede? Hij maakte fraaye grillen
> In 't aansien van den Vorst, die sprak, ik sou wel willen
> Dien vreemden Sot eens sien, en hooren, voor plaisier,
> Flux liep een hoveling, en riep, o gek, hoor hier.
> Den Koning wil u sien, en hooren, snaak der snaken.
> Doen dagte Rabelais, nu sal ik binnen raken....

Alleen wanneer hij gemoedelijk vertelt, is hij lezenswaardig maar hij heeft Erasmus intussen nagenoeg volledig uit het oog verloren. Dit neemt evenwel niet weg dat juist de gemoedelijke verhaaltrant aan zijn werk vaak een prettiger toon verleent dan A. Sticke aan het zijne vermocht te geven.

Aldus zien we dat J. Westerbaen ons het knapste rijmwerk schonk; dit van A. Sticke stond vrijer tegenover het voorbeeld, maar hij leverde over het algemeen saai en kleurloos maakwerk terwijl C. van der Port de humanist met allerlei 'mengel-stoffen' verminkte die op zichzelf niet steeds ongenietbaar zijn en waarvan hij getuigde: 'Dat ik veranderde, is door wijsheid niet gekomen....'.

***

Deze bewerkingen in dicht en ondicht tonen nogmaals aan dat het verfijnde spel van schijn en wezen in de beroemde, ironische lofrede, haar bevallige luchtigheid en lenige zinsbouw onnavolgbaar zijn; ze vormen evenwel het klare spiegelbeeld van de behoefte die steeds, ook in de Nederlanden, bestaan heeft om zich, in gevarieerde en voor de tijd telkens typerende vormen, aan de 'zachte waan' van Erasmus' wijze Dwaasheid over te geven.

GILBERT DEGROOTE.

Notities van een lezer. VI.
Hermingardianum.

Een merkwaardige plaats in Aernout Drosts *Hermingard van de Eikenterpen* is die waar de droom beschreven wordt, welke de titelheldin kort na haar overgang tot het Christendom komt verontrusten (ed. Van Eyck, in de 'Bibliotheek der Nederlandse Letteren', pag. 156-159). In deze droom ziet zij zich bedreigd door de geesten van haar vroegere Germaanse stamgeloof; ook de schim van de door haar dood-gewaande Siegbert, haar verloofde, heeft zich bij hen gevoegd. Maar moedig grijpt Hermingard de gewijde eikenkrans, die hij haar voorhoudt, en vertrapt die onder het loven van de enige ware God; '.... een brullende stormwind deed de bomen kraken, de aarde spleet van een. Siegbert en al de spookgestalten werden er door verzwolgen. Knappende hemellichten regenden neder, - een schouwspel, gelijk de tijden van Julius Caesar opgeleverd zouden hebben - zij bedekten de plaats, waar de spooksels gezwierd hadden'.

Bij de verwijzing naar 'de tijden van Julius Caesar' tekent Van Eyck in een noot aan: 'blijkbaar herinnering aan Shakespeare's Julius Caesar' (pag. 295). Ik ben er echter van overtuigd, dat hier een andere herinnering een rol heeft gespeeld, en wel aan Vergilius-Vondel, door bemiddeling van Drosts leermeester David Jacob van Lennep.

Toen deze laatste op 11 Februari 1853 gestorven was, verscheen er op 19 Februari in het weekblad *Nederlandsch Athenaeum* een anonieme necrologie, geschreven door Bakhuizen van den Brink (vgl. Mej. J.M. de Waal, *Aernout Drost*, pag. 109), die een tijdlang zijn leerling was geweest. Naar aanleiding van Van Lenneps liefde voor Vondel vertelt deze: 'Van Virgilius behandelde hij de Georgica op eene waarlijk boeijende wijze. Zelf met alle details van het landleven bekend wist hij beter dan iemand zijne leerlingen te doen gevoelen, hoe bevallig en sierlijk de eenvoudigste bijzonderheden van het boerenleven waren uitgedrukt, maar ook hier, wanneer de dichter aan de stoute voorstelling kwam der voorteekenen van Caesars dood, dan greep hij, terwijl hij zijn Latijnschen Virgilius ter zijde legde, reeds met de andere hand naar zijnen, met nadruk *zijnen* Vondel, en met een gloeijend gelaat en een oog vonkelend van geestdrift hield zijne welluidende heldere stem ons opgetogen bij het aanhooren der rollende en gespierde verzen van den vorst onzer dichteren'.

Deze merkwaardige college-herinnering na ongeveer 25 jaar bewijst, dat het vermelde voorval diepe indruk op Bakhuizen heeft gemaakt. Wanneer wij nu in aanmerking nemen, dat volgens diezelfde Bakhuizen Van Lennep 'onder zijn gehoor geen ijveriger, vuriger leerling had als A. Drost' (Mej. de Waal, t.a.p., pag. 5), dan mogen wij er veilig van uitgaan dat ook deze laatste onder de indruk gekomen is, en dat het op dèze 'stoute voorstelling der voorteekenen van Caesars dood' aan het slot der *Georgica* is, dat zijn toespeling in de beschrijving van Hermingards droom doelt. In de overzetting van Vondel luidt de desbetreffende passage (W.B. VI, pag. 215-217, reg. 683-688):

> Hoe dickwijl scheen de bergh van Etna in een' gloet
> Te staen, en berst op berst, zijn schoorsteen, zwart van roet,
> En al de reuzesmis en winckel op te roocken,
> *Gesmolte steenen, asch, en vierbal, onder 't smoocken*,
> *Te wentelen om hoogh*, en 't omgelegen lant

Van gansch Sicilje alom te staen in lichten brant!
W.A.P. SMIT.

Aloncius Prophecie.

In drie historieliederen, die Karel V verheerlijken, is er sprake van profetieën, welke op deze vorst betrekking hebben. Men vindt ze in het Antwerpse liedboek (nr. 107, 190 en 210) en ze zijn met verklaringen uitgegeven door mejuffrouw C.C. van de Graft in haar boek Middelnederlandsche Historieliederen (Utrecht 1904, no. XXII, XLVII en XLIX). Het eerste behandelt de verheffing van Karel tot keizer van Duitsland (a^{o} 1519), het tweede de onderwerping van Hertog Willem van Gulik (a^{o} 1543) en het derde de veldtocht van Karel tegen de Fransen in Henegouwen (a^{o} 1543). In nr. 107 wordt gezegd, dat Karel volgens ‘Aloncius prophecie’ ‘van grave Jan den vierden man’ is en dat men in ‘boecken.... gheschreven van propheten’ kan lezen, dat hij grote overwinningen behalen zal. Volgens nr. 190 staat in een ‘prophecie’, dat de Franse koning de kracht van Karel zal gevoelen, en volgens nr. 210 is door ‘godlijcke propheten verheven’ beschreven, dat Frans I de keizer zal eren en dat ‘nae der propheten sanck’ Karel zou triumpheren over de Turken en de Fransen. Dr. van de Graft weet niet welke prophetieën hier bedoeld worden. Van Aloncius vermoedt zij, dat hij Alfonsus X is, die van 1252 tot 1282 koning van Castilië en Leon was, en ook als dichter en prozaschrijver bekend staat. Een voorspelling van hem noemt zij echter niet.

Nu bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage een boekje, dat het raadsel oplost. De titel luidt:

Dit is een seer wonderlike pronosticatie oft prophecie ghemaect bi eenen seer gheleerden heydensche meester dye welcke namaels kersten wert ghedoopt inden tijde dat dye machtighe prince hertoech Jan van Bourgondien op die turcken ghevanghen was daer veel wonderlijcke gheschiedenissen in staen. Ende bisonder van die fortune vanden alder edelsten ende machtichsten Kaerle Prince van Spaengien.

Noch een pronosticacie oft prophecie vanden selven Prince Kaerle ghevonden te Veronen in een seer out boec.

Noch een prophecie ghemaect bi eenen wisen gheleerden meester ende heeftse ghesonden den coninc van Vrancrijc daer oeck veel wonderlijcke gheschienissen in staen.

Aan het eind staat: Gheprint in die vermaerde Coopstadt van Antwerpen buyten die Camer poorte inden gulden Eenhoren bi mi Willem Vorsterman. Het jaartal van de druk is niet opgegeven. Volgens Nijhoff-Kronenberg I, nr. 103, is het ca 1528 gedrukt (vgl. II, nr. 2302 en Inleiding tot een Derde Deel nr. 039).

Het werkje bevat dus drie ‘boecken.... gheschreven van propheten’. Alleen de eerste ziener maakt zich bekend. Hij noemt zich Alonse Fresant en vertelt, dat hij op honderdjarige leeftijd op Rhodes Christen geworden is. Hij is toen voorspellingen gaan schrijven, welke betrekking hebben op het tijdperk van 1425-1540. Zijn wetenschap heeft hij uit de sterren. In de astrologie is hij onderwezen door God en zijn oom Estolgant, hofastroloog van de Turkse sultan. Toen deze laatste Jan van Bourgondië (d.i. Jan zonder Vrees) gevangen genomen had, heeft Estolgant geprofeteerd, dat de hertog tot grote macht zou komen. Alonse zelf geeft voorspellingen over de vier mannen, die als nakomelingen van Jan de troon zullen bestijgen: Philips de Goede, Karel de Stoute, Philips de Schone en Karel de Vijfde. Over de laatste schrijft hij het uitvoerigst. Zo zal Karel

tot koning van Frankrijk gekroond worden, Jeruzalem en Constantinopel veroveren en voorttrekken tot de dorre boom[1]. De paus zal hem steunen, maar vergiftigd worden. Het is duidelijk, dat deze Alonse Fresant dezelfde is als de Aloncius uit het lied. 'Van grave Jan den vierden man' betekent, zoals Dr. van de Graft al vermoedde: de vierde man, van Jan zonder Vrees afgerekend.

In de tweede en derde prognosticatie wordt o.m. gezegd, dat Karel vele landen zal onderwerpen, keizer van Duitsland worden zal en in het 35ste jaar van zijn regering zal sterven.

Ongetwijfeld zijn deze profetieën in de Nederlanden gebruikt om er voor Karel V propaganda mee te maken. Dat hun inhoud vrij bekend was, blijkt wel uit het feit, dat er in drie historieliederen, die zelf kennelijk met propagandistische bedoelingen geschreven zijn, op gezinspeeld wordt.

Daar nr. 107 in of kort na 1519 gedicht is, en de voorspellingen daarin nauw aansluiten bij die van Alonse Fresant, zal althans het eerste deel van het werkje uit ca. 1528 waarschijnlijk al eens eerder gedrukt zijn geweest.

Kaapstad.

D. BAX.

Boekbeoordelingen.

Dr. J.A.N. Knuttel: *Bredero*. Nederlandse Monographieën I*. (Lochem - De Tijdstroom - 1949. Prijs geb. f 8.90.)

Het zal Knuttel grote voldoening gegeven hebben, dat hij gelegenheid kreeg om de doorwerkte Inleiding bij zijn Bredero-editie van 1929 tot de dubbele omvang uit te werken. Had hij vroeger, zijn schifting en indeling verantwoordend, allereerst de 'vakkundigen' op het oog, nu richt hij zich ook tot de 'belangstellende leek', voor wie zijn boek, mede door goed gekozen aanhalingen, aantrekkelijker geworden is. De compositie van zijn Inleiding is in hoofdzaak bewaard. In het eerste hoofdstuk schetst hij *Milieus en levensloop* (blz. 7-18). De grootste plaats is bewaard voor het tweede hoofdstuk, over de *Liederen en gedichten* (blz. 19-101), omdat hij daarin het goed recht van de voorgestelde indeling van de minnelyriek, op grond van Bredero's eigen liefdeservaringen, opnieuw wil betogen. Hij behandelt dus achtereenvolgens de vroegste poëzie, de 'tijd van de bruijnooghd coninginne', de 'tijd van Margriete' en de 'latere liefden' o.a. voor Tesselscha. Daarna volgen nog Bruiloftsgedichten en Stichtelijke poëzie. Veel beknopter zijn de *Dramatische poëzie* behandeld in het derde hoofdstuk (blz. 102-133) en de *Brieven en Betogen* in het vierde hoofdstuk (blz. 134-144). Samenvattend geeft de schrijver in Hoofdstuk V (blz. 145-156) in karakteristieke trekken een beeld van zijn *Persoonlijkheid*. Met opmer-

1) Vgl. de mededeling van de dichter in str. 4 van nr. 107, dat hij gedroomd heeft, dat Karel 'den grooten Kan, des heydens soudaen' zou verslaan en voorttrekken zou 'Al totten drooghen boome.' Volgens Dr. van de Graft (blz. 140) is deze droom ontleend aan de Sidrac, waarin gezegd wordt, hoe de paus en de keizer met andere vorsten het Heilige land zullen gaan winnen en de vijanden opjagen tot aan de droge boom; onder die boom zal de paus de mis lezen, waarop de boom zal beginnen te bloeien. Maar de dichter kan zijn stof ook in de profetieën van Alonse Fresant gevonden hebben.

kingen over *Invloed en waardering* (VI), over de *Litteratuur* (VII) wordt deze monografie besloten.

Onder de zich nog steeds uitbreidende litteratuur over Bredero[1] neemt het werk van Knuttel een eigen plaats in. De onkritische, fantastische betogen van J.B. Schepers had hij reeds in een *Gids*-artikel van 1919 weerlegd. Zijn eigen argumenten voor toeschrijving en rangschikking van de minnedichten heeft hij zorgvuldig gewikt en gewogen, maar dit neemt niet weg dat van definitieve uitkomsten wel nooit sprake zal kunnen zijn. Van Rijnbach, die in zijn uitgave van het *Groot Liedboek*[2] spreekt van een 'moeilijk probleem', en denkt b.v., m.i. terecht bij het gedicht 'O Parl en puik der vrouwen' aan Tesselschade, waardoor de vereenzelviging van Margriete en Tesselschade, die Knuttel eigenlijk ook zo verleidelijk voorkomt, weer aan de orde komt, ondanks de door hem geopperde bezwaren[3]. Een zo begaafde en gevierde vrouw kunnen wij ons in die tijd naast Tesselschade nauwelijks voorstellen. Raadselachtig zou ook blijven, waarom de minnaar gaat zwerven bij het Hoge huis te Muiden om zijn Margriet te ontmoeten. Zo zijn er nog wel enkele kanttekeningen van ondergeschikte aard te maken[4], maar Knuttel verdient de lof dat hij, als Bredero-kenner, maar vooral als Bredero-bewonderaar, er in geslaagd is, een boek te schrijven dat in bredere kring belangstelling kan wekken voor deze talentvolle zeventiende-eeuwer.

C.G.N. DE VOOYS.

Dr. L. Brummel: *Sinnepoppen van Roemer Visscher*, naar de uitgave van 1614 met 184 illustraties naar de oorspronkelijke gravures en van een inleiding en verklarende noten voorzien ('s-Gravenhage - Martinus Nijhoff - 1949. Prijs geb. f 10.-.)

Terecht zegt de uitgever dat er alle reden was voor een heruitgave van dit zeldzame boekje, en wij kunnen er ons in verheugen dat het zo voortreffelijk geschied is: in het oorspronkelijke oblong-formaat, op mooi papier en smaakvol gebonden, maar vooral met uitstekende reproduktie van de onmisbare gravures van Claes Jansz.

1) Een volledig overzicht gaven J. Brouwer en G.S. Overdiep in de *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* deel IV, 281 en 319.
2) Bilthoven - Antwerpen - Ad. Donker - 1944. Deze mooie uitgave in oblong-formaat, wordt door Knuttel niet genoemd. Wellicht was toen zijn manuskript gelijktijdig reeds voltooid. Om dezelfde reden zal hij ook het vierde deel van de Litteratuurgeschiedenis niet meer hebben kunnen gebruiken.
3) Vgl. ook zijn gedachtenwisseling met Koch in T.N.T.L., LX, waar deze inderdaad zijn betoog verzwakt door zeer twijfelachtige woordspelingen te veronderstellen.
4) Het portret van de geliefde is vaak meer Petrarquistisch dan realistisch (zie bijv. blz. 63). De Christelijke Ridder (blz. 89) doet eer denken aan Erasmus' *Miles Christianus* dan aan de M.E. De invloed van Bredero's blijspelen en kluchten is groter geweest dan Knuttel voorstelt (blz. 158): zonder het *Moortje* zouden de *Warenar* en later *De Gelijke Twelingen* niet tot stand gekomen zijn. Aan de verklarende voetnoten had meer zorg besteed kunnen zijn, want sommige zijn onnauwkeurig of zelfs foutief, bijv. *beleeft* (blz. 32), *eurtje* (blz. 34: niet *oortje*, maar Westvlaamse dialektvorm van uurtje, door Van Rynbach juist verklaard), *in myn schick* (blz. 36), *voorbarigste* (blz. 57), *allerpreutst* (blz. 65, vgl. *preutsch en prat* op blz. 81), *versocht* (blz. 84), noot 189? (op blz. 94), *droe*s (blz. 97: niet = drift!).

Visscher. Deze emblemata, die Roemer Visscher had laten tekenen om ze zijn vrienden mondeling toe te lichten,

waren immers de hoofdzaak en de aanleiding voor de geestige, kernachtige bijschriften.

Aan de uiterlijke verzorging van dit boekje beantwoordt de wetenschappelijke inleiding en toelichting bij de tekst. De inleiding (blz. VII-XXXVII) brengt, ook na het bibliografische proefschrift van Dr. A.C.G. de Vries over *De Nederlandsche emblemata* (1899) allerlei nieuws over dit eigenaardige genre, o.a. over het verband van de emblemata met een vroeger renaissance-verschijnsel, de leer der Hieroglyphica, met de spreukenkollekties en de mode der deviezen of 'imprese'. Daardoor konden allerlei bronnen van de *Sinnepoppen* aangewezen worden. Belangrijker is echter de karakterisering van deze echt Hollandse vertolking van het genre, tegen de achtergrond van de toenmalige letterkunde.

Aangezien dit aardige boekje niet alleen door Neerlandici geraadpleegd dient te worden, maar ongetwijfeld ook in handen van allerlei liefhebbers zal komen, is de uitgever terecht niet zuinig geweest met vertaling van Latijnse spreuken en toelichting van verouderde woorden, in een reeks achterin geplaatste, zorgvuldig bewerkte aantekeningen, die dus op de tekstbladzijden niet storen. Naast de reeds uitgegeven *Brabbelingh* zijn nu dus ook de *Sinnepoppen* als welkom geschenk, gemakkelijk toegankelijk geworden.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

De Nederlanden. Overzicht van de geschiedenis, de beeldende kunsten, de bouwkunst, de letterkunde.[1)]

Eugène de Bock, die in zijn jonge jaren naam verwierf door zijn uitnemende monografie over Conscience, heeft sedert zijn beste krachten besteed om de uitgeverij De Sikkel, die de Vlaamse zaak zoveel goede diensten bewezen heeft, tot bloei te brengen. Na vele jaren verrast hij ons nu met de vrucht van toegewijde studie en lektuur: een samenvattend overzicht van alle kunstuitingen in de Nederlanden, van de Middeleeuwen tot 1830, gezien tegen de achtergrond van de politieke geschiedenis. Interessant wordt daardoor de wederzijdse belichting. Begrijpelijkerwijze heeft de schrijver 'de geschiedenis van een Vlaams - in de zin van Zuidnederlands - standpunt bekeken, waardoor ze nogal aanzienlijk afwijkt van het gewone schema van dergelijke overzichten van Noordnederlanders'. Een beoordeling van het gehele werk valt buiten onze bevoegdheid. Het letterkundige gedeelte is geen uittreksel van handboeken, maar getuigt van eigen smaak en studie. Al zijn sommige personen en verschijnselen volledigheidshalve maar terloops besproken, andere passages zijn uitvoerig door eigen voorkeur en nauwkeuriger bestudering, met goede aanhalingen. Wij denken b.v. aan de bladzijden over de rederijkers en de renaissance, aan de behandeling van Vondel's werken. Aan de druk en de illustratie is veel zorg besteed, zodat het werk ook uiterlijk aantrekkelijk is.

Vondel-Jaarboek 1949.

1) Uitgave van De Sikkel - Antwerpen - 1949.

Op het jaarverslag 1946-1948 en een *In memoriam* van Henri van der Bijll en B.H. Molkenboer O.P. (door W. Asselbergs) volgen een drietal interessante opstellen. L.C. Michels maakt *Opmerkingen over Vondel's*

woordgebruik, om aan te tonen dat de dichter taalzuiverend nieuwe woorden vormde. Uitvoerig is de studie van M. van Can: *Jacob Westerbaen, bestrijder van Vondel's 'De Kracht des Geloofs*'. A. van Gool bestudeerde de Latijnse korrespondentie in de Muiderkring in een studie over *Tessela-Thessala-Tesselschade*, waarbij hij tot de konklusie komt dat Worp's beoordeling en toelichting van Latijnse gedichten en brieven onvoldoende is, en dat vooral bij Barlaeus meer 'opgesmukte humanisten-fictie' dan levende werkelijkheid op te merken valt.

Ten slotte bespreekt Anton van Duinkerken *Harpoen*, vs. 34.

Over het Vlaamsch genie.

Van de uitgeversmaatschappij *Standaard* te Antwerpen ontvingen wij een reeds in 1946 gedrukte rede van Jan Albert Goris over dit onderwerp. Deze rede, in 1943 te New-York uitgesproken *(Du Genie Flamand)* is uit het Frans vertaald door Herman Bossier.

Archivalia betreffende Aagje Deken, Betje Wolff en personen uit haar kring.

De schrijvers over Wolff en Deken hebben tot nu toe alleen gebruik kunnen maken van gedrukte stukken. Door de nasporingen van H.A. Höweler kunnen ze nu beschikken over een bundel Archivalia, uitgegeven door J.H. de Bussy (Amsterdam - 1949; 94 blz. Prijs f 2.90), betreffende vijf onderwerpen: 1°. de jeugd van Aagje Deken; 2°. Hendrik Busserus; 3°. Ds. Adriaan Wolff; 4°. het echtpaar Chr. A. Nissen - M. Greeger; 5°. het vermogensverlies van Aagje Deken en Betje Wolff.

De Stellingwervers en hun dialect.

In de reeks *Utjeften fan de Fryske Akademy* verscheen, als nummer negen, een verhandeling van H.J. Bergveld over dit onderwerp, ontleend aan de *Nieuwe Drentse Volksalmanak* (Assen - Van Gorcum en Comp. - 1949. 39 blz. Prijs f 1.25). Over dit in oorsprong Drentse gebied in Friesland houdt de schrijver een aardige causerie, die in hoofdzaak het volkskarakter, zeden en gewoonten betreft. Aan het slot vindt men een paar bladzijden met allerlei zegswijzen uit de volkstaal, terwijl gedichtjes in dit dialekt ingelast zijn. De woordvoorraad hoopt hij later te publiceren.

'*Nederlantsche tale.*'

In zijn bekend onderzoek naar de benamingen van onze taal vermeldt W. de Vreese voor de oudste bewijsplaats van 'Nederlands' een Brusselse druk van 1518. Onlangs viel mijn aandacht op een oudere plaats, n.l. in een zeer zeldzame Goudse inkunabel

van 1482, gedrukt door Geraert Leeu: *Drie blinde danssen*, die binnenkort uitgegeven zal worden. Daar leest men op fol. 7r van personen ‘also wel wt indien, caldeen, macedonien, syrien, ende turkien, als duytsche, walsche, overlantsche als nederlantsche tale ende sprake.’ Reeds in de vijftiende eeuw blijkt de term dus in gebruik geweest te zijn.

Dietsch en Duutsch.

In de *London mediaeval studies* I Part 3 (1948) publiceerde Th. Weevers

een uitvoerige studie over *The use of dietsch and duutsch in middle dutch historical works between 1280 and 1450*. Uit de vele plaatsen die hij bijeen zocht, blijkt dat men onderscheid moet maken tussen *duutsce lant* en *duutsce tonge*. Holland sprak 'duutsc', maar behoorde niet tot het 'duutsche lant'. Limburg sprak 'ditsch', maar werd soms beschouwd als deel van het 'duutsche lant'. In het bekende vers van Maerlant's *Sint Franciscus* (vs. 133): 'duuts, dietsch, brabants, vlaemsch, zeeuws' zal òf *duuts* of *dietsch* geschrapt moeten worden. Tot nu toe wilde men dietsch laten vervallen, maar Weevers wil liever *duuts* schrappen.

Huldeboek Pater Dr. Bonaventura Kruitwagen O.F.M.

Dit huldeboek, royaal uitgegeven door de firma Martinus Nijhoff (1949. f 25,-) bevat een groot aantal bijdragen, merendeels op bibliografisch gebied. Wij vermelden daaruit de volgende, die ook voor neerlandici van belang zijn. G. Brom: *De traditie van het Wilhelmus*; Anton van Duinkerken: *Commentaar op een liedeken van Sint Jacob*; W.Gs. Hellinga: *Zes verdwaalde verzen in de Beatrijs*; J.J. Mak: *Het oudste gedrukte geestelijke liedboek in de Nederlanden*; C.G.N. de Vooys: *Uit Middelnederlandse handschriften in Duitse bibliotheken*.

Nederlands Philologencongres.

Het programma met aanmeldingsformulier voor het een-en-twintigste Nederlands Philologencongres, dat op 13 en 14 April in Groningen gehouden wordt, kan worden aangevraagd bij de 1e secretaris, Binckhorstlaan 19, Voorburg.

Handelingen van het achttiende Vlaamse Filologencongres. Gent 19-21 April 1949.

Deze omvangrijke bundel bevat eerst de volledige tekst van de voorzitter Prof. E. Blancquaert over Taalgeografie. De voordrachten in de twaalf sekties zijn beknopt samengevat, met de daarop gevolgde gedachtenwisseling. Een uitzondering is gemaakt voor de sektie *Literatuurstudie*, waar de invloed van vreemde talen op de Nederlandse letterkunde onderwerp van alle voordrachten was. Deze zullen onverkort in een aflevering van Neophilologus gebundeld worden. In de sektie *Neerlandistiek* sprak o.a. Dr. B. van den Berg over *De plaats van het hulpwerkwoord in de voltooide tijden in de Nederlandse bijzin* en Dr. B.H. Erné over *Nederlandse taalkunde in de zestiende eeuw*. De rede van Prof. A. Leemans over *Het vertalen van antieke dichters. Metrische en lexocologische beschouwingen* is in deze bundel niet opgenomen.

Onomastica neerlandica.

Wij ontvingen de vier en twintigste jaargang van de *Mededelingen*, uitgegeven door de vereniging voor naamkunde te Leuven (1948). Uit de inhoud vermelden wij de volgende bijdragen: M. Schönfeld deelt een en ander mee over *Een 'Commissie voor Naamkunde' in Nederland*. - H. Draye geeft beschouwingen over *Toponymie en geschiedenis* naar aanleiding van B.H. Slicher van Bath's proefschrift. - H.J. van de Wijer schrijft over *De spelling der Vlaamse gemeentenamen*; L. de Man over *De bijstelling met* '*dictus*' *en het probleem van de vaste familienaam*. - K. Fokkema verzamelde *Een en ander over Friese achternamen*. - A. Weijnen vervolgt zijn

studie over *Noordbrabantse plaatsnamen. - Plaatsnamen te Welkenraat* werden bijeengebracht door H.J. van de Wijer en H. Eppe. In 1949 verschenen als bijlagen binnen- en buitenlandse bibliografische overzichten van *De plaatsnamenstudie in 1948* door H.J. van de Wijer, H. Draye en K. Roelandts, en van *De persoonsnamenstudie in 1948* door K. Roelandts.

De herkomst van de Afrikaanse taalschat.

Onder de *Mededelingen der Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen* (1949) verscheen deze voordracht van Prof. G.G. Kloeke met een beknopte samenvatting (16 blz.) van een intussen verschenen uitvoerig werk: *Herkomst en Groei van het Afrikaans*, dat in de lopende jaargang besproken zal worden.

Voorburg.
C.D.V.

De mijnen in onze letterkunde.

Onder de titel *De Muze van het zwarte goud* gaf P. Maassen een interessante verzameling uit van Nederlandse en Limburgse letterkunde, voor zover deze op de mijnen en mijnwerkers betrekking heeft. Het fraai geïllustreerde boek (Uitgeverij 'Veldeke', Maastricht 1949) geeft tal van merkwaardige of treffende verzen en prozastukken, al blijkt in het algemeen de literaire waarde daarvan (zeer) gering. Uit de inleiding vermeld ik de uitweiding over *De mijn van Fahlu*, en de conclusie dat de opstandige mijnwerkersliederen vrijwel nooit voortkomen uit de kringen van de Limburgse kompels zelf: 'juist zij, die dagelijks in de mijngangen verkeren of bij het mijnwerk betrokken zijn, bezingen in vreugdevolle en trotse woorden hun donkere arbeid'.

Kerkelijke Klassieken.

Een literator en een theoloog, Dr. J. Haantjes en Dr. A. van der Hoeven, verzamelden een tiental 'inleidende beschouwingen over geschriften van oude en nieuwe Kerkvaders' onder de titel *Kerkelijke Klassieken* (Veenman & Zonen, Wageningen 1949). Achtereenvolgens komen aan de orde: Athanasius (De Incarnatione Verbi), Augustinus (Confessiones), Thomas à Kempis (De Imitatione Christi), Ruusbroec (Die Chierheyt der Gheestelicker Brulocht), Luther (Von der Freiheit eines Christenmenschen), Calvijn (Christianae Religionis Institutio), Ursinus en Olevianus (Heidelbergse Catechismus), Bunyan (The Pilgrim's Progress), Pascal (Pensées) en Kohlbrügge (Festpredigten). De schrijvers der inleidingen staan allen op orthodox-Protestants standpunt; hun analyses en hun tekening van culturele achtergronden kunnen echter wel degelijk ook voor anders-denkenden een goede eerste oriëntatie vormen, waarna een beknopte bibliografie de weg wijst naar verdere

studie. Voor Neerlandici is vooral de studie over Ruusbroecs Chierheit door Dr. P.J. Meertens lezenswaardig; verder noem ik Dr. C.C. de Bruins inleiding tot de Imitatio (waarin hij, zonder daarop in dit populair bedoelde werk uiteraard uitvoerig in te gaan, de Grote-theorie van Van Ginneken verwerpt als onhoudbaar) en de prettigleesbare bespreking van Bunyans Christenreis door Dr. J. Haantjes.

Verkenning van Zuid-Afrika.

In 1948 heeft Prof. Dr. N.A. Donkersloot, op uitnodiging van het Genootskap Nederland - Suid-Afrika, een bezoek aan Zuid-Afrika gebracht.

Het dagboek van deze reis gaf hij, vrijwel onveranderd, uit onder de titel *De bliksem speelt om de doringboom* (D.A. Daamen's U.M., 1949), als een 'eerste en voorlopige samenvatting van het verkregen beeld'. Dit dagboek-karakter geeft aan het boekje zijn eigenaardige charme van spontaneïteit, waardoor wij haast onmiddellijk worden geboeid. De bonte opeenvolging van belangrijke en onbelangrijke impressies, de herhalingen, de uitvoerigheid van het begin (toen alles nog nieuw was) tegenover de beknoptheid van het slot (toen de vermoeidheid zich deed gelden), de soms wel heel persoonlijke détails - dit alles zou men dan ook als 'qualités de ses défauts' kunnen aanduiden, zo 'défauts' hier geen onjuist woord ware. Anthonie Donker gaf ons een reeks voortreffelijk geschreven persoonlijke impressies, met soms naar aanleiding daarvan een persoonlijke reactie. Meer niet, maar vooral ook niet minder. In het bijzonder de veelvuldige problematiek van Zuid-Afrika heeft hem gefascineerd: 'De bliksem speelt er om den doringboom. Zal hij eenmaal inslaan?' Daartegenover staat echter ook een andere indruk: 'Het mag een simplistische gedachte zijn, maar toch, moet er een oplossing zijn ook voor het moeilijkste probleem, waar zoveel levensvreugde is en zoveel ruimte!' - De ontmoeting van de dichter en literair-historicus Donker met Zuid-Afrika heeft stellig waarde voor elke Neerlandicus met belangstelling voor de cultuur van ons verre broederland. Zonder overal met de schrijver in te stemmen, zal hij toch voor diens impressies dankbaar zijn en het slechts betreuren, dat de 'ontmoeting' met de Afrikaanse letterkunde daarin een zo minieme plaats inneemt.

W.A.P.S.

Nomina Geographica Neerlandica.

Het 13e deel van de *Nomina* is in 1949 verschenen. Tot de 'commissie van redactie' is toegetreden Prof. Dr. H.J. van de Wijer, vermoedelijk ter versterking van het contact met het Leuvense centrum voor naamkunde.

A. Weijnen geeft een overzicht over 'de Noordnederlandse toponymie in 1946 en 1947'. Voor Zuid-Nederland is een dergelijk overzicht niet nodig, omdat het toponymisch onderzoek aldaar jaarlijks volledig wordt verslagen door Van de Wijer en Draye. Des te welkomer is in dit deel van de *N.G.N.* de kritische en naar de onderwerpen geordende bespreking door A. van Loey van 'de studie der nederlandse plaatsnamen in België in de laatste (tien) jaren.'

De rechtshistoricus A. de Goede levert een bijdrage over 'Zeevangernamen', d.w.z. plaatsnamen in elf waterschappen, waaronder de Zeevang, gelegen in de gemeente Edam en vier naburige gemeenten, het voornaamste is. De auteur springt nogal vlot om met de etymologieën, die lang niet alle overtuigend zijn, maar ook niet alle als beslissend worden aangediend. Opmerkelijk is dat Dr. de Goede steeds de taal van het gebied 'Westfries' noemt; 'Midfries' gebruikt hij blijkbaar voor het Fries van Friesland, en 'Oostfries' in de gangbare betekenis.

Van dezelfde hand is een opstel over *Wijdenes*, of liever over de in het dorp zelf gebruikelijke benaming *Fenes*, die Dr. de G. wil terugvinden in de 13e eeuwse naam *Notlevenes*, waarvan het eerste gedeelte, een persoonsnaam, zou zijn weggevallen,

terwijl het restant, als *ven-nes* verklaard, het huidige *Fenes* zou zijn. Voorts geeft Dr. de Goede een gissing over de naam *Oosterleek*.

A. Weijnen opponeert tegen de mening van A.A. Beekman, dat in topo-

niemen vier -*lo*'s zouden te onderscheiden zijn, en herleidt ze alle, zij het hier en daar met wat aarzeling en langs onzekere semantische wegen, tot het 'gewone' -*lo* 'open plek in een bos'.

C.H. Edelman en M.M. van Hoffen willen in het eerste lid van veel landerijnamen als *(H)ongerkamp, Hongerveld* e.d. de naam *Honger* 'Hongaar' zien. De ligging van de terreinen pleit er niet zelden voor dat ze als zwerverskamp werden aangewezen. Maar het is voor de overigens aantrekkelijke verklaring jammer dat ze niet gesteund kan worden door vroegmiddelnederlandse bewijsplaatsen voor *Honger* 'zwerver'.

E.A. Cohen levert vier opstellen, alle van 1940 gedateerd. Het eerste, over *Tricht*, toont in een zeer nauwgezet, op veel oorkondenmateriaal berustend betoog aan, dat *Traiectum*, de gewone benaming van Utrecht, voor Tricht uiterst zeldzaam is, zodat er zo goed als geen kans op verwarring bestaat. Groter is die kans bij de jongere vormen van '*Nijmegen* en *Neumagen* in middeleeuwse latijnse oorkonden', behandeld in het tweede artikel van Cohen. Twee korte opstellen handelen achtereenvolgens over middeleeuwse vormen van *Dwarsdijk* en *Waalre*.

B.H. Slicher van Bath publiceert een congresvoordracht, waarin hij de moeilijkheden uiteenzet die verbonden zijn aan het publiceren van plaatsnamen uit middeleeuwse bronnen ten dienste van gebruikers van verschillende belangstelling.

C.B.v.H.

Ontvangen boeken.

Dr. J.H. Brouwer en D.A. Tamminga: *De Reinbôge. Lêsboek foar skoalle en hûs*. Diel I (Prijs f 3,25, ynb. f 3,90).

Herdrukken:

Dr. E. Rijpma en Dr. F.G. Schuringa: *Nederlandse spraakkunst*. Twaalfde druk (Prijs f 4,30, geb. f 4,90).

Th. Lancée en A.L.J. Wytzes: *Nederlandse spraakkunst*. Twaalfde druk (Prijs f 2,90, geb. f 3,25).

Dr. E. Rijpma: *Beknopte geschiedenis der Nederlandse letteren*. Veertiende druk (Prijs f 3,25, geb. f 3,90).

W.L.M.E. van Leeuwen: *Epiek en Lyriek*. Achtste druk (Prijs f 4,50, geb. f 5,25).

E.F. van de Bilt: *Letterkundig Leesboek*, herzien door Dr. Jos. J. Gielen. Tiende druk (Prijs f 4, -, geb. f 4,50).

Dr. E. Rijpma: *Bloemlezing uit de Nederlandse letteren*, herzien door J.H. Rijpma. Elfde druk (Prijs f 5,50, geb. f 6,10).

R. Kuitert en A. van der Wijden: *Taalvorming. Taalboek IV*. Vierde druk (Prijs f 1,40, geb. f 1,75).

W. Kramer: *Taalstudie en Stijloefening. Tweede deeltje*. Dertiende druk; *Derde deeltje*. Twaalfde druk (Prijs f 1,25, geb. f 1,50).

Dr. J. Karsemeijer en Dr. G. Kazemier. *Nederlands na 1600*. Negende druk (Prijs f 2, -, geb. f 2,40).

Dr. W.L. Brandsma en Dr. G. Stuiveling: *Bongerdboekjes: Onder de Loupe; Kunst en Kritiek vóór en uit de tijd van '80* (Prijs elk f 1,25).

Alle te Groningen bij J.B. Wolters.

L.H. Stronkhorst: *Het stille wonder*. Drie bundels. De eerste (voorbundel met medewerking van Nel de Groot. Gedichten bijeengebracht en

van aantekeningen voorzien, met een afzonderlijk bundeltje *Toelichting* (Tweede druk). Meppel - Uitgave A. Roelofs van Goor - 1949.
Dr. W.H. Beuken en P. Lukkenaar: *Lezen en Verstaan*. Vragen en opgaven bij teksten voor de hoogste klassen van Gymnasium, H.B.S., Kweekschool. - 's-Hertogenbosch - L.C.G. Malmberg - 1950. Prijs f 3,25.
Joseph in Dothan van J. van den Vondel met inleiding en aantekeningen van Dr. C.G.N. de Vooys met medewerking van Drs. L.J.J. Olivier voor de toneel- en regie-aanwijzingen. Tweede druk. Amsterdam - J.M. Meulenhoff - 1949.

Uit de tijdschriften.
(Januari - Februari.)

De Gids. Jan. In een *Toneelkroniek* huldigt Emmy van Lokhorst Van Dalsum bij gelegenheid van zijn jubileum, en bespreekt zij de oorspronkelijke toneelstukken van Maurits Dekker.

Febr. Paul Dibon publiceert *Een onuitgegeven brief van Descartes aan Huygens*. - Manuel van Loggem geeft een beschouwing over *Toneel en Werkelijkheid*, een omwerking van een voordracht bij het Symposium bij de herdenking van het 75-jarig bestaan van de Toneelschool. - L. van den Ham beoordeelt *Daidalos* van de Vlaamse dichter Herwig Hensen.

Critisch Bulletin. Winter 1949. Dit 'bijzondere nummer' (*Op de punt van de pen*) is geheel gewijd aan een overzicht van de buitenlandse letterkunde sedert 1945. Achtereenvolgens worden besproken de Engelse, Franse, Duitse, Scandinavische, Italiaanse, Russische, Nieuw-Griekse, Noord-Amerikaanse en Spaanse letteren na de oorlog.

Jan. Top Naeff publiceert de Herdenkingsrede van *Herman Heijermans*, uitgesproken in de Stadsschouwburg te Amsterdam. - C.J.E. Dinaux (*En nu, Tschandala, vaarwel*!) beoordeelt de romans van Maurits Dekker, in het biezonder *Het Merkteken*. - Onder het opschrift *Problematiek der schrijvers van het tweede plan* bespreekt F.P. Huygens de bundel verzamelde essays van P.H. Ritter Jr.: *Vertoog en Ontboezeming*. - Willem Diemer vraagt aandacht voor de Groningse regionale romankunst, naar aanleiding van *De voltooide Groninger trilogie van Rein Brouwer*, waarin hij goede gedeelten, maar ook veel tekortkomingen opmerkt.

Het Boek van Nu. Jan. Gerard van Eckeren (*Een schuldvraag*) bespreekt *De Witte Veren* van Jeanne van Schaik-Willing. - G. Stuiveling beoordeelt *Een Eeuw Nederlands toneel* van B. Hunningher. - G. Sötemann bepleit waardering voor de poëzie van Victor van Vriesland in de bundel *Drievoudig Verweer* (*'Spel aan de afgrond van den geest'*).

Febr. Gerard van Eckeren beoordeelt de roman *De Tranen der Acacia's* van W.F. Hermans, onder het opschrift *Gekwetst idealisme*. Daarop volgt een gedachtenwisseling van Hendrik de Vries en Garmt Stuiveling over *De zin van het ritme*. - P.H. Ritter Jr. schrijft over *De sociale positie van den kunstenaar*. - G.

Stuiveling beoordeelt *Drie biografieën*, namelijk J.A.N. Knuttel's *Bredero, Arthur van Schendel* door G.H. 's Gravesande, en *Slauerhoff* door F.C. Terborgh.

Streven. Jan. Em. Janssen is pessimistisch gestemd in zijn beoordeling van *Zuidnederlandse romans, Crisis en toekomst*. De romankunst kwijnt: er zijn haast geen jongeren. ‘Er is geen werk dat zich opdringt, geen stem die men horen móet.’ Er is een klove tussen ‘linksen’ en rechtsen; meer religieus gerichte. Ter sprake komen o.a. De Pillecijn, Paul de Mont, Depauw en Demedts.

Wending. Dec. In de *Kroniek der Poëzie* bespreekt P. Minderaa bundels van Ida Gerhardt, Willem Hessels, Muus Jacobse, Bertus Aafjes, Bert Voeten en enige andere, jongeren.

Nieuw Vlaams Tijdschrift. Nov. G. Stuiveling gaat in een diepgaande studie *Tempel noch Kruis* de ontwikkeling van de dichter Marsman na, van zijn debuut in *Verzen* (1923), ‘het hoogtepunt van het litteraire expressionisme’, langs *Paradise regained* (1926), ‘een belijdenis van nederlaag na nederlaag’, tot de gedichten uit de ‘derde periode’ (1936-'37), het begin van een ‘wezenlijke ommekeer’. Het existentialisme gaat wijken voor moreel besef. Evenals bij Du Perron en Ter Braak is ten slotte ‘het individualisme gelouterd tot toekomst en tot ménselijkheid’.

Dec. G. Walschap (*Guido Gezelle na vijftig jaar*) tracht ‘een definitieve waardebepaling van Gezelle's werk op te stellen’. Ondanks zekere beperktheid zal hij ‘waarschijnlijk groot en in zich-zelf compleet genoemd worden’.

Dietsche Warande en Belfort. Dec. Na een groet van de Redactie aan *Mevrouw Roland Holst* levert J. Noë S.J. een uitvoerige bijdrage over *Het thema van den dood bij Henriëtte Roland Holst*. - In de *Kroniek uit Noord-Nederland* beoordeelt Karel Meeuwesse *Jonge katholieke dichtkunst*, namelijk een bundel van Mattheus Verdaasdonk (*Cantuale ad usum fratrum minorum*) en een van Nico Verhoeven (*Voorbijgang*). In *De laatste ronde* geeft de oude komponist Remi Ghesquiere zijn *Herinneringen aan Gezelle*.

Jan. W.A.P. Smit geeft een uitvoerige analyse met grote waardering van *Schmidt Degeners ‘De Poort van Ishtar’*. - Pieter G. Buckinx onderzocht *De huidige stand der Vlaamse poëzie*. Na een terugblik konstateert hij als zwakke punten ‘enerzijds een dor formalisme, anderzijds overdreven pathetiek’, maar hij ziet hoopvolle tekenen van nieuwe opgang. - A. Westerlinck bespreekt *Koren en ook wat kaf uit Nederland*, o.a. vrij ongunstig, de bundel *Religieuze Poëzie* van Dirk Coster en Anton Deering.

De Vlaamse Gids. Jan. Jan Schepens houdt algemene beschouwingen over de positie en de taak van de *Moderne Vlaamse letterkunde*. - J. Greshoff (*Kanttekeningen bij mijn dagelijkse lektuur*) beoordeelt o.a. Gabriel Smit's *In het land van den dichter*, over ontstaan en wezen van het dichterschap, het boekje *Standpunten in de Literatuur*, met vier opstellen, van Reimond Herreman, Richard Minne, Hubert Lampo en Rik de Vos; W.L.M.E. van Leeuwen's *Lezende onder de Lamp* en P.H. Ritter's bundel *Vertoog en Ontboezeming*.

Febr. Jan Schepens (*Uit Nederlands ‘Hoge Noorden’*) vestigt de aandacht op de jonge Friese letterkunde, naar aanleiding van het eerste lustrum van het tijdschrift ‘De Tsjerne’, en op letterkunde in de volkstaal van Drente en Groningen, die hij

vergelijkt met partikularistische verschijnselen in Vlaanderen. - W.L.M.E. van Leeuwen levert een studie over *De para-*

dijs-mythe bij Bertus Aafjes, vol bewondering voor het gedicht *In den beginne* van deze auteur. - In de *Kroniek van de Poëzie* schrijft M. Rutten uitvoerig over *A. Roland Holst en de zang der sirenen*. Hij gaat de ontwikkeling van deze 'sirenische' dichter na en de invloed die Gorter uitoefende. Als symbolen van 'de éne kern en het tweevoudig leven' wijst hij op kristal en spiegel, en vervolgt dan: Zowel in zijn proza - dit beschouwend en verhelderend complement van zijn poëzie - als in zijn dichtkunst wordt meer dan eens de zinnebeeldige betekenis van beide symbolen nader omschreven. - *Bij enkele aspecten van Daisne's toneeloeuvre* betreurt Rik Lanckrock, dat het werk van Johan Daisne, evenals dat van Herwig Hensen het beste van de jongere generatie, zo weinig waardering gevonden heeft. - W. van Eeghen (*Multum in parvo*) toont aan dat 'also menigher stont' in het lied *Het daghet in den Oosten* herhaaldelijk verkeerd begrepen is. Dat *stont* = keer is, blijkt ook uit een plaats in *Der Minnen Loep*: 'meer dan dusent stont'.

Levende Talen. Febr. Van W.A.P. Smit's voordracht over *De eerste liefde van Jacques Perk, mede in verband met zijn Mathilde-cyclus* is slechts een 'kort verslag' opgenomen. Datzelfde geldt voor de inleiding van B.H. Erné over *Spraakkunst op de Middelbare scholen*, met discussie, in de Nederlandse sectie. - Flora Meyer wijst op Betjes Wolff's beoordeling van de brievenroman *Sophiens Reise von Memel nach Sachsen* van J.F. Hermes. - J.H. Molijn schrijft *Iets over het begrip 'technische term'*, naar aanleiding van *Technische Woordenboeken*, die door T. Melder beknopt besproken zijn. - J. Swart bespreekt *Phonetiek in onderwijs en wetenschap*. - Uit de reeks *Boekbeoordelingen* vestigen wij de aandacht op Koenen - Endepols' *Verklarend Handwoordenboek* en de rede van C.C. Berg: *Poëzie der herscheppende wetenschap*, beide door C.F.P. Stutterheim; B. Hunningher's *Een Eeuw Nederlands Toneel*, door C.A.G. Planje, en *Frieslands dichters* van A. Wadman, door R. Wiarda.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde. LXVII, afl. 2. In een bijdrage *Vondel's Lucifer en de Franciscaanse school* gaat Maximilianus O.F.M. na, of Vondel zich bij zijn bronnenstudie meer aansluit bij St. Thomas of bij de Minderbroeder Duns Scot. Zijn conclusie is, dat naar de hoofdbron vergeefs gezocht zal worden 'omdat Vondel een paar hoofdgedachten uit het scotistisch wereldplan en dan nog slechts naar de kern benut heeft en daaromheen vrij heeft gefantaseerd; hij schreef een drama en geen leerdicht'. - F. de Tollenaere behandelt zeer uitvoerig *De etymologie van varken*. - J.J. Mak geeft een nauwkeurige afdruk van *Twee Meiliederen*. - Henri A. Ett publiceert *Huydecoper's correspondentie over de rijmkronieken van Melis Stoke en Jan van Heelu*. - L.C. Michels bespreekt de betekenis van *Orgaan*. - A.A. van Rijnbach beoordeelt de facsimile-uitgave van *Esmoreit* door Al. de Maeyer en Rob. Roemans.

Taal en Tongval I, afl. 3-4. P.J. Meertens bewerkte dialektgeografisch de *Vogelnamen*. - H.J.E. Endepols bespreekt *De n na 'toonloze' vocaal in het Maastrichts, verbindings-n of n rediviva*? - Fr. Vanacker vervolgt zijn bijdrage *Over enkele meervoudsvormen van voegwoorden*. - A. Weijnen bracht *De namen van de kruisbes in Noord-Brabant* in kaart. - M. Gysseling publiceert *Dialectisch getinte teksten uit de 16e eeuw*. - Uitvoerig bestudeerde A. Stevens *Pronominale isomorfen in Belgisch-Limburg*. - B. van den Berg onderzocht lokale onderscheiding bij *De plaats van het*

hulpwerkwoord in de voltooide tijden in de Nederlandse bijzin. - Jo Daan schrijft *Over sk en sch.* - K. Kooiman maakt *Enige opmerkingen over het verleden deelwoord*. - H.J.E. Endepols bespreekt *De genus-n in het Maastrichts*.

Driemaandelijkse Bladen Jaarg. II, No. 1. H.J. Moerman deelt een en ander mee *Uit de oude 'boerschap'*. - W.H. Dingeldein verzamelde *Spreekwoorden en zegswijzen uit Denekamp en naaste omgeving*. - A.P. de Bont bespreekt *Nogmaals: hes* als lokroep, terwijl *Pierik* als toponiem besproken wordt door W.H. Dingeldein en Erich Nörrenberg. - K. Heeroma behandelt in grote trekken *De taalgeschiedenis van het Oosten*, waarbij hij vijf taallagen wil onderscheiden, en steun zoekt bij de mediaevist Slicher van Bath.

It Beaken. Jan. Chr. Stapelkamp bespreekt *Het verbum grieme en zijn verwanten in 't Fries en andere Westgermaanse talen en dialekten*, o.a. Mnl. begrimen (bezoedelen), begrimmelen, gremelen, grom.

Standpunte IV, No. 4. Maurits Uyldert schrijft over *Albert Verwey en Zuid-Afrika* om te wijzen op het meeleven met de vrijheidsstrijd en zijn grote belangstelling voor de opkomende jonge Afrikaanse letterkunde. - Gaston Burssens beschrijft de *Standpunten van het expressionisme*, waarbij hij een scheiding maakt tussen classicistisch en romantisch expressionisme, met voorbeelden toegelicht, en daarna als elementen van de expressionistische dichtkunst aanwijst: 'de extase, of liever de extatische Verrukking, en de Verrassing'. Uitgangspunt is daarbij de kunst en de theorie van Paul van Ostaijen. - Onder de *Dokumente* is overgenomen een gevoelig artikel van Maurice Roelants over *De Dood van Karel van de Woestijne*.

Ons Eie Boek. Des. Anna de Villiers bespreekt *Sestig jaar belewing van Dietse kultuur* van G. Besselaar. - B. Kok beoordeelt *Spore in die sand en ander verhale* van Eugène Marais. - In een *Kroniek Nederlandse letteren* geeft J. Greshoff *Algemene Beskouwinge oor Kritiek*, waarbij hij onderscheidt: dogmatiese, lyriese tegniese kritiek, en kritiek die optreedt als cicerone of gids. *Ook poësie eis vakkennis* betoogt hij. Verder beoordeelt hij drie deeltjes van *Schrijvers van Heden*, J. Elema's *Poëtica*, met veel lof en Uyldert's *De jeugd van een dichter* (Alb. Verwey) met grote ingenomenheid. - Ernst van Heerden beoordeelt *Thanatos aan banden* van S. Vestdijk.

Museum. Sept.-Okt. Fr. van Coetsem beoordeelt de bundel opstellen van A. Weijnen: *Wezen en Waarde van het Dialekt*.

Archiv für das Studium der neueren Sprachen. Jahrg. CI. Wilhelm Horn geeft een beschouwing over *Schwächung und Stärkung des Sprachkörpers*. De versterking acht hij van affektieve aard; de daarop volgende verzwakking is toe te schrijven aan het streven naar doelmatigheid.

Acta linguistica V fasc. 1. C. Borgström behandelt *The technique of linguistic descriptions*; J. Kurylowicz: *La nature des procès dits 'analogiques'*.

C.D.V.

[Nummer 3]

Omgangstaal in het begin en tegen het einde van de zeventiende eeuw.

In hoeverre kunnen wij ons een voorstelling maken van de werkelijk gesproken omgangstaal in het verleden? Welke schriftelijke bronnen staan ons daarbij ten dienste, en met welke middelen moeten ze op hun betrouwbaarheid getoetst worden? Deze vragen zijn gemakkelijker te stellen dan te beantwoorden. Schriftelijke taalaanduiding blijft uiteraard een gebrekkig middel om niet meer gehoorde klank te reproduceren. Niet alle schriftelijk taalgebruik stelt zich allereerst ten doel met het levende gebruik overeen te stemmen: de stijl stelt eigen eisen. De overgeleverde geschriften dienen dus met zorg geschift te worden. Poëzie is weliswaar bestemd om als klank verwezenlijkt te worden, maar als individueel gestileerde uiting, door gebondenheid aan ritme en rijm, heeft het een eigen karakter, meestal sterk afwijkend van de omgangstaal. Het dichtst bij de volkstaal staat nog het volkslied, maar ook dat is door traditionele of archaistische kleur voor de studie van gelijktijdige omgangstaal vrijwel waardeloos.

Ook het proza is maar ten dele bruikbaar. Het betogende genre is stilistisch verzorgd, het verhalende proza voorzover het beschrijvend is, eveneens, al bestaat daar de kans dat er natuurlijke gesprekken ingelast zijn. Oude pamfletten hebben vaak de dialoogvorm, zodat personen uit verschillende kringen aan het woord komen. Het genre bij uitstek, waar van het begin tot het einde sprekers ten tonele gebracht worden, is het dramatische, maar ook daar bestrijkt de eigenlijke omgangstaal slechts een deel van het terrein. De tragedie komt niet in aanmerking, afgezien van mogelijke komische intermezzo's, de comedie alleen in zoverre die eigentijdse realistische uitbeelding beoogt, de klucht voor kostbare gegevens voor de taal in lagere volkskringen.

Voor onze taalgeschiedenis is de zeventiende eeuw van biezonder belang. Daarin valt immers de eerste ontwikkeling en geleidelijke verbreiding van een algemene omgangstaal naast en boven de volkstalen. De rijk vloeiende bronnen maken het onderzoek aanlokkelijk, maar tot nu toe is de meeste aandacht geschonken aan de taal van de lagere volkskringen, die wij uit de kluchten van Bredero en Coster en hun vele navolgers leren kennen. Ze zijn, met weinig uitzonderingen voor een Amsterdams publiek bestemd geweest, in de Amsterdamse schouwburg opgevoerd, zodat de Amsterdamse, sterk Noordhollands gekleurde volkstaal onbeperkt gezag verwierf en behoudt, zelfs bij auteurs van andere afkomst.[1)] Of daarin, gedurende de zeventiende eeuw en bij voortzetting in de achttiende, bijv. bij Alewijn, nog schakeringen op te merken zijn, is nog niet onderzocht, al is dat bij de wisselende bevolking niet onwaarschijnlijk. Aan de verklaring is in allerlei uitgaven veel zorg besteed; grammatische eigenaardigheden zijn in de proefschriften van Nauta en J.O.S. van der Veen behandeld,[2)] terwijl de syntaktische studie door Overdiep aangevat

1) Van de 70 kluchten waaruit Van Moerkerken zijn fragmenten koos, zijn er maar twee uit Gorkum en een uit Delft. Ook *Trijntje Cornelis* van de Hagenaar Constantijn Huygens spreekt Noordhollands.
2) Verwarrend is het, dat Nauta de verschillende taalsoorten die Bredero hanteert, niet uit elkaar gehouden heeft.

werd; de woordvoorraad is in verscheiden degelijke glossaria, vooral door Stoett, ge-

rangschikt, al blijft een samenvattend glossarium van de Amsterdamse volkstaal in de zeventiende eeuw nog een desideratum.[3)]

Terwijl dus voor de studie van de omgangstaal in de Amsterdamse volksbuurten beschikt kan worden over vrijwel gelijkvormig materiaal, rijzen er allerlei moeielijkheden, als wij willen weten hoe er gesproken werd in hogere kringen: magistraatspersonen, rijke kooplieden, middenstanders, makelaars, dokters en advokaten. In de kluchten zullen we dergelijke typen zelden of nooit aantreffen; wel in een blijspel, dat op hoger niveau staat. De eerste pogingen om daarvoor de weg te banen dagtekenen al uit het begin van de zeventiende eeuw. De modellen daarvoor zocht men in de Oudheid: Bredero volgde in zijn *Moortje* Terentius op de voet; Hooft bewerkte zijn *Warenar* naar het model van Plautus. De eerste poging om een oorspronkelijk blijspel te geven, Bredero's *Spaansche Brabander*, hoe voortreffelijk als kunstwerk, is veeleer een Amsterdamse revue, door stof en stijl verwant met de kluchten, ongeschikt om ons een indruk te geven van de conversatie in hogere kringen. Een oorspronkelijk Nederlands blijspel heeft zich vooreerst niet ontwikkeld. Ontevredenheid met het zinkende peil van de meestal geesteloze kluchten leidde tot het zoeken van een hogere maatstaf. Op voorgang van Hooft werden de blijspelen van Plautus herhaaldelijk voor ons toneel bewerkt,[4)] maar een andere stroming werkte krachtiger: de invloed van het Franse blijspel ten tijde van Molière.[5)] Die beide invloeden zijn merkbaar in de kring van *Nil Volentibus Arduum*.

Sedert het proefschrift van A.J. Kronenberg[6)] staat dit Kunstgenootschap in een kwade reuk: de slaafse verering en navolging van het Franse classicisme, in schril kontrast met de rijke verscheidenheid van de bloeitijd, vormde de overgang tot de achttiende eeuw. Hun eigen werk was onbeduidend of vervelend. Kronenberg[6a)] bespreekt in zijn ‘overzicht’ maar drie blijspelen - de rest laat hij terzijde - en de indruk is dat van het begin tot het einde ‘l'ennui règne’. Kalff[7)] spreekt van een ‘roemloos bestaan’. Te Winkel, die in zijn studie over Blasius en in zijn *Ontwikkelingsgang* de geschiedenis van het Genootschap en vooral de twisten van voor- en tegenstanders grondig bestudeerd heeft[8)], toont met hun werkzaamheden weinig ingenomenheid. In zeker opzicht is een eerherstel gerechtvaardigd. Hun strijd met de regenten van de Schouwburg, die slechts op ruime inkomsten bedacht waren, kwam voort uit ideële motieven en oprechte bewondering voor de Franse tragedie. Te weinig is opgemerkt en gewaardeerd dat in hun blijspelen het oud-Hollandse realisme doorwerkte. Al kozen ze vreemde modellen, de bewerking was iets meer dan een vertaling. Hun streven was, evenals bij Hooft, de taal en zo mogelijk ook de stof, ‘naar 's lands gelegenheid’ te vervormen.

In de eerste periode van *Nil* (1669-1672), toen de strijd met de Schouwburgregenten in volle gang was, verscheen in 1670 *De gelijke Twelingen*,

3) Materiaal daarvoor, door Stoett bijeengebracht, ligt nog op bewerking te wachten.
4) Vgl. het artikel *Plautus op ons Tooneel* van J.A. Worp (*Ts. voor Ned. T. en L.* VIII, blz. 81 vlg.).
5) Vgl. het proefschrift van H.E.H. van Loon: *Nederlandsche vertalingen naar Molière uit de 17de Eeuw* (1911).
6) *Het Kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum* (Deventer 1875).
6a) t.a.p. blz. 78.
7) *Geschiedenis der Ned. Lett.* V, 551.
8) *Bladzijden uit de Gesch. der Ned. Lett.* (1882).

naar Plautius' *Menaechmi*, volgens Worp[9] 'eene der beste bewerkingen eener Plautinische comedie', ver uitmuntend boven de bewerkingen *Dubbel en Enkkel* van Joan Blasius. Vondel prees het in een lofdicht: 'De Neêrduitsch wil geen Plautus wijken'. De auteur laat het stuk te Amsterdam spelen, 'waarom wy ook de straattaal van die Stad eerder, dan van eene andere, als daar verstaanlyker zynde, gebruikt hebben: dewyl toch de spraak van het gemeene Volk in een Kluchtig Blyspel noodzakelyk vereischt wordt'. De laatste merkwaardige uitspraak kan wel van Andries Pels zijn, die reeds in zijn *Julfus*, komische tussenbedrijven bij zijn *Didoos doot* (1668), de volkstaal gebruikt had.

Lodewijk Meyer gaf in *Het spookend Weeuwtje* (1677) een vrije bewerking van een Frans blijspel, dat te voren, als *De spokende Joffer* door de Antwerpenaar Peys bewerkt, ten tonele gebracht was. Ook hij voelt voor een realistische taalbehandeling, want tegen zijn beschermer Joan van Vlooswijk, die aanstoot genomen had aan 'de groote gemeenzaamheid van de Knecht Flip', merkt hij op, dat dit 'onmoogelyk te besnoeijen was zonder mét éénen geen kleen deel van het vermaak van dit Tooneelspél wég te neemen'.

Nadat deze beide stukken 'by de Kunstkenners niet minder aangenaam geweest waren als onze Treurspelen', verscheen in Juli 1571 een derde blijspel: *De malle wedding of Gierige Geeraard*, 'eenigsins uit het Spaansch, én Fransch ontleend, en naar onzen hedendaagschen tyd, én zeéden geheel gepast'.

Eerst na de sluiting van de Schouwburg (1672-1678) kregen de kunstbroeders van *Nil* daar vrije toegang voor hun stukken. Daarvan werd weldra ruim gebruik gemaakt, onder leiding van de beide voormannen, Andries Pels en Lod. Meyer. De periode 1678-1681, tot de dood van Pels, was dan ook een bloeitijd. Van 1678 dagtekent het aardige en levendige *De Vryer in de kist*. In 1680 verscheen *Fielebout óf De Dokter tegens dank*, naar twee Franse stukken: Molières *Médecin malgré lui* en *l'Amour Médecin*, een vrije en genationaliseerde bewerking, terwijl Pels in zijn laatste levensjaren werkte aan een blijspel naar Molière: *De Schilder door Liefde*, dat na zijn dood, in 1682 gedrukt werd.

De talrijke blijspelen naar Franse originelen vertaald of bewerkt, zowel van Molière als van tweede-rangs auteurs, verdienen nog een nader onderzoek uit stilistisch en taalkundig oogpunt. Waarschijnlijk heeft Kalff gelijk[10], dat ze in de nadagen van *Nil* vaak stijf en onnatuurlijk van taal waren, maar daaronder zijn er ook die onze aandacht verdienen, b.v. de *Gelukte List* (1689) met een opmerkelijke oorspronkelijke proloog. Maar uit het oogpunt van realistisch, oorspronkelijk toneelwerk staat al dit in wezen toch onnederlands werk achter bij dat van Asselijn en Bernagie. Voor het gestelde doel dient dus vooral hun taal nauwkeurig en kritisch onderzocht te worden.

G. Kalff schreef eens: 'Wij hebben geen duidelijke voorstelling van de toenmalige omgangstaal der beschaafden en kunnen daardoor hare verhouding tot de taal van het hoogere blijspel niet bepalen.'[11]

Omgekeerd - betoogden wij reeds - kan juist het hogere blijspel ons

9) t.a.p. blz. 101.
10) *Gesch. N.L.* V, 220.
11) *Gesch. der N.L.* V, 219.

iets leren omtrent de taal van de beschaafden. Na de voorafgaande oriënterende opsomming van het beschikbare materiaal zijn de volgende opmerkingen slechts bedoeld als aansporing tot een grondig onderzoek.

I. *De vernederlandste bewerkingen van klassieke blijspelen.*

In het begin van de zeventiende eeuw verplaatste Bredero zijn *Moortje* (1615), Hooft zijn *Warenar* naar Amsterdam, met aanpassing aan taal en omgeving. Een halve eeuw later werd dit voorbeeld gevolgd in *De gelijke Tweelingen* (1670) van *Nil volentibus Arduum*, en nog later in Bernagie's vrije bewerking van *De Debauchant* (1686).

Afgezien van het feit dat in de gesprekken het origineel op de voet gevolgd wordt, en de personen dus eigenlijk als verklede Romeinen het woord voeren, moet ook gelet worden op mogelijke invloed van de versvorm: al is het ritme niet streng gebonden, de rijmkeuze kan de natuurlijkheid van taal schaden.

Bredero, die de volkstaal zo meesterlijk hanteert, stelt ons teleur als hij personen uit hogere stand ten tonele voert. Ritsert vertoont weliswaar geen Amsterdamse dialektische eigenaardigheden, maar dat is bedrieglijk; zijn taal is niet natuurlijk-beschaafd, maar letterkundig geschoold, en dus na verwant aan de taalvorm van de voorafgaande romantische spelen. Hij gebruikt genitieven als *des herten*, voorgeplaatste genitieven: *der Hoeren aert*, achtergeplaatste adjektieven: *woorden suyckersoet*, vormen op *e: de deure, Ick brande*, enz., terwijl zijn aanspreekvorm Brabants is (*gy, hangdy*). Dezelfde taal spreekt de makelaar Koenraedt, al vervalt hij soms plotseling tot het Amsterdams (b.v. vs. 853 vlg.: zijn Heer*schip het* een brief). Evenzo Writsert en Frederyck, al spreekt de laatste plat, als hij dronken opkomt (vs. 1998 vlg.).

Bij de vrouwen zien we hetzelfde verschijnsel. Voor de taal van Katrijntje is één voorbeeld voldoende (‘Door 't drayen des Fortuyns haer suyssebollend wiel’, vs. 537), maar ook de personen bij wie men echte volkstaal zou verwachten, als Moyaal, de dienstmeid Angeniet en Klaartje Klonters spreken in hoofdzaak geen meer-beschaafd gesproken, maar letterkundiggestileerde taal. Voor ons doel levert dus Bredero's blijspel geen bruikbare gegevens.

Enigszins anders staat het met de *Warenar*, al is het realistisch taalgebruik van Hooft ook niet altijd konsekwent, en doet hij concessies aan het rijm (b.v. kleen: reên). Terwijl Warenar, behorende tot de kleine burgerij, begrijpelijkerwijze sterk Amsterdams spreekt (met geringe afwijkingen als *heeft* in plaats van *het*) en zijn taal dus eigenlijk niet verschilt van die van Reym, bemerken wij verschillen met de taal van Rijkert en vooral van de zuster Geertruid. Terwijl bij Warenar de onvervalste volkstaal overheerst (b.v. ik *bin*, ik *zel, ien, after, dusken, spul, speulen, meugen, elaten, evonnen, wangt, zonger* = zonder, *longt* =lont) worden deze vormen in hogere kringen òf vermeden òf zeldzamer gebruikt. Geertruid gebruikt in het eerste gesprek met haar broer: ik *ben, heel, veel, gereet* enz. en begint hem aan te spreken met *gy*, evenals later bij de begroeting van Ritsert.[12)] Toch krijgen wij de indruk dat een wordend beschaafd nog weinig veld gewonnen had. In het vervolg horen wij

12) Deze vormelijkheid, die ons vreemd lijkt, behoeft toch niet onnatuurlijk te zijn in een omgeving waar men van Brabanders *gij* en *uw* kon horen.

Geertruid, in gesprek met Ritsert weer volkstaal gebruiken, zelfs *eboren, gevongden*, in overeen-

stemming met de taal van Ritsert, die sterk Amsterdams gekleurd is, hoewel door Hooft inkonsekwent weergegeven (bijv. participia met *ge* naast die met *-e*). Ook de taal van Rijkert is een mengsel van beschaafdere vormen en volkstaal (ik *bin, stien, mennig, esproken*), waarvoor hij zich dus niet geneert. Opmerkelijk is zijn deftigheid bij het huwelijksaanzoek: 'Na dien *gij* mijn wel kent' - '*te wijve* geven'). Mijn conclusie is dus dat wij in de *Warenar* de eerste sporen zien van een wordende beschaafde omgangstaal, die zich aarzelend boven de volkstaal plaatst. Bij de bewerking van *De gelijke Tweelingen* hebben de auteurs[13)] er naar gestreefd, de optredende personen ook door hun taal te typeren. We horen dus niet alleen de 'straattaal' van Amsterdam. In de eerste scène treft ons al dadelijk het kontrast tussen de deftig sprekende Dokter Polifémus, die zelfs met *gy* aanspreekt, en de familiare toon van Tys Tafelbezem. Belie, de winkelierster, dochter van Jorden, een man uit het volk, is weer ruwer in de mond dan haar man, de jonge Kwieryn, die zich meer beschaafd uitdrukt, al gebruikt hij nog bijv. *veur, zeuntje, sturf*. De oude Kwieryn is weer meer wereldwijs, en dus keuriger in zijn taal. Lievijntje, een 'hoer', heeft zich nette vormen aangewend, maar haar ontsnapt nog telkens: ik *zel, veul, teughen, iens*. Meer vulgair is de taal van de 'hoerewaard' Joost Smuiger.

Een moeielijkheid blijft dat de schrijfwijze ons in het onzekere laat omtrent de gerealiseerde klank, vooral van de klinkers en tweeklanken; bijv. *ei* of *ai, ui* of *uu*. Soms helpt ons de konsekwente nieuwe spelling van het Genootschap, die *ae* (= è) van *aa* onderscheidt (bijv. *kaerel*). Opmerkelijk blijft dat geen van de personen participia als *edaan, ezeit* gebruikt, en evenmin de *ng* in *honght* e.d. laat horen.

Het is zeer goed mogelijk dat de mannen van *Nil Volentibus Arduum*, krachtens hun beginsel, de taal van de uitgebeelde personen op een hoger beschavingspeil gebracht hebben dan de toenmalige werkelijkheid vertoonde, maar ze gebruikten geen traditionele letterkundige taal, als Bredero in zijn *Moortje*, of deftige toneeltaal, als in latere blijspelen. Het is duidelijk dat de halve eeuw, die sedert de *Warenar* verlopen was, de Amsterdamse taal, vooral van gegoede en intellektuele kringen, ingrijpend gewijzigd had.

Geheel anders staat het weer met Bernagie's *Debauchant*, volgens de schrijver getrokken uit de *Mostellaria*, d.w.z. zeer vrij bewerkt en verkort. Alle personen spreken hier dezelfde soort beschaafde taal, overeenkomend met die van Bernagie's oorspronkelijke stukken. Uit realistisch-dramatisch oogpunt is een dergelijke uniformiteit onverdedigbaar, als strijdig met de werkelijkheid, maar om de norm van de toenmalige beschaafde omgangstaal te leren kennen, is ook dit blijspel met vrucht te raadplegen. Dit zal bij een behandeling van Bernagie's blijspelen uitvoeriger ter sprake komen.

II. *De blijspelen uit de Franse school. Invloed van Molière en zijn tijdgenoten.*

H.E.H. van Loon, die 26 zeventiende-eeuwse vertalingen van Molière voor zijn proefschrift onderzocht heeft, merkt in het algemeen op 'dat de volksfiguren, als

13) De uitgave geschiedde op naam van het Genootschap, zonder vermelding van de bewerkers. Men heeft verondersteld dat Antonides van der Goes er ook de hand in gehad heeft, en dat Vondel's lof daarmee in verband staat.

knechts, dienstmeiden enz. het best geslaagd zijn. Daaraan besteedden de vertalers blijkbaar de meeste aandacht. Hun taal kenden de

meeste ook het best'.[14] En verder: 'Soms verbeelden we ons, te zwelgen in de ruige, schilderachtige klankenweelde van een Brederoo. De rauwe en frissche volkstaal, we hooren ze ook hier met genoegen'.[15] Hoewel hij nauwkeurig de verdiensten en vooral de tekortkomingen van de vertalers nagaat, blijft de vraag of ze bij het taalgebruik van de andere personen ook standsverschil in acht nemen, dan wel een standaardtaal laten spreken.

Voor een onderzoek zouden m.i. het meest in aanmerking komen een drietal uit de kring van N.V.A., ongetwijfeld met zorg bewerkt, n.l. *Fielebout of dokter tegen dank* (1680); *Gedwongen Huwelijk* (1682); (*Le Mariage forcé*) en *Listige Vrijster* (1690, door Y. Vincent) (*l'Ecole des Maris*). Daarnaast twee stukken van P. de la Croix: *De belachelijke, hoofsche juffers* (1685) en *De ingebeelde zieke* (1686).

Mijn voorlopige indruk is, dat deze stukken voor ons doel, de benadering van de beschaafde omgangstaal, met grote voorzichtigheid te raadplegen zijn. Datzelfde geldt grotendeels ook, waar volkstaal gebruikt wordt. Een eerste belemmering is de dichtvorm. Het rijm stelt eigen eisen en leidt tot ongewone woorden of samentrekkingen als: ik ben *tevreên, verboôn, daên: raên*. Onnatuurlijk voor de gesproken taal klinkt het jambische ritme van de alexandrijn en nog meer van het viervoetige vers, waarbij het rijm te sterk opvalt. De normale syntaxis wordt ter wille van het vers gewijzigd. Van een eigenlijke vernederlandsing, zoals bij de besproken bewerking van klassieke comedies, is nauwelijks sprake, al zijn de Franse namen vermeden. Een schijnbare uitzondering vormt de *Fielebout*, vrij bewerkt naar twee Franse stukken: Molière's *Médecin malgré lui* en *l'Amour Médecin*, dat 'speelt in de Diemermeer, omtrént, én op de Hófstéé van Rykert'. Fielebout, minder beschaafd dan Sganarel bij Molière begint de ruzie met Wobbetje op z'n Amsterdams: Houd smoel, óf anders meug je vreezen; en vloekt by 'Gansch duizend Franschen!' terwijl Wobbetje niet voor hem onderdoet, en zelfs nog *wongder* zegt. Opmerkelijk is wel dat Rijkert, van aanzienlijker stand en netter sprekend, toch o.a. gebruikt: ik *loof*, ik *speul, deuze*, ik *zel*, maar daar staat weer tegenover dat de auteur de meid Pieternel o.a. laat zeggen: '*Ten waer zij zich*'. Betrouwbaar realistisch is de taal niet weergegeven.

't Gedwongene Huwelijk is bewerkt in jambische verzen van wisselende lengte, terwijl Molière proza gebruikte. Ook hier is de taal van Rijkert en de dienstmeid Bely weliswaar gemengd met dialektische woorden, maar de grondslag is toch de bij de versvorm passende toneeltaal en de oorspronkelijke tekst is op de voet gevolgd. In de meeste stukken is het *vous* van de Franse tekst met *gij* weergegeven, al wisselt het telkens met *jij*.

De voormannen van N.V.A. zochten ook elders blijspel van goed allooi. Veel sukses oogsten zij met *De Malle Wedding óf Gierige Geeraard* (1671), via het Frans bewerkt naar het Spaanse stuk van Lope de Vega. Lodewijk Meyer bewerkte, eveneens via het Frans *Het Spookende Weeuwtje* (1611) naar Calderon's origineel.[16]

14) blz. 65.
15) blz. 71. Dit geldt vooral de *Tartuffe*, vertaling van P. Schaak: *Steiloor* (1674).
16) Zie Worp, *Drama en Tooneel* II, 53. Te Winkel prijst de natuurlijkheid van zijn taal, tegenover de geaffekteerdheid van de vertaling door Blasius' *Spookende Juffer* (vgl. *Bladzijde uit de Geschiedenis der Ned. Lett.*, blz. 117).

Het door Andries Pels nagelaten blijspel *De Schilder door Liefde* (1682) is 'uit de Italiaansche in de Fransche, én uit de Fransche in de Nederduitsche taale gebragt'. De jambische verzen in deze vertaling zijn van wisselende lengte. De zinnen lopen vlot, maar de taal is noch dialectisch, noch familiaar gekleurd, ook als Jasje en Stijntje aan het woord zijn.

Aardig en levendig is *De Vrijer in de Kist* (1678), door N.V.A. uitgegeven, vooral omdat de verzen, hoewel rijmend, een vrij ritme hebben, dat de gesproken taal meer nabij komt. Vermoedelijk is dit spel wel naar het Frans bewerkt.

Talrijk zijn, buiten de kring van N.V.A., de vertalingen van gelijktijdige Franse blijspelschrijvers, maar het is niet te verwachten dat ze uit taalkundig oogpunt beschouwd, nieuwe gezichtspunten zullen leveren.[17)]

III. *De oorspronkelijke blijspelen en kluchten van Asselijn en Bernagie.*

Met deze beide auteurs komen wij op een terrein dat zich bij uitstek leent voor waarneming van de levende taal: realistische typering van personen uit de eigen omgeving, van verschillende stand en ontwikkeling, en zedenschildering van de naaste omgeving.

Thomas Asselijn (1618-1701)[18)] had al een lange letterkundige loopbaan achter de rug, toen hij op zijn 64ste jaar het Amsterdamse publiek verraste en ontstelde door zijn eerste blijspel *Jan Klaasz*. Afkomstig uit de kleine burgerij - hij was o.a. karmozijnverver - had hij naam gemaakt door zijn toneelstukken en gelegenheidsgedichten, en genoot hij de persoonlijke omgang met dichters en schilders, ook uit de hogere standen. Zowel met de letterkundige taal als met de omgangstaal van allerlei kringen zal hij dus vertrouwd geweest zijn. Dat kwam hem voor het blijspel uitstekend te pas. Verrassend is het talent waardoor 'de aap van Jan Vos' in staat blijkt tot een realistische kunst, die de vergelijking met de blijspelen van Bredero en Hooft doorstaan kan. Het proza durft hij nog niet aan: hij handhaaft de traditionele berijming, maar door het vrije ritme blijft zijn taal volkomen natuurlijk klinken, afgezien van samentrekkingen ter wille van het rijm (*geschien: zien; broên: doen* e.d.).

De trilogie van Jan Klaasz speelt in de kringen van de kleine burgerij. De taal van Jan Jaspersz en Dieuwertje, van hun dochter Saartje en de vrijer Jan Klaasz is dus nog sterk Amsterdams gekleurd (bijv. de *ie* van ien, de *eu* van veul, veur, speulen, de *a* van scharp, dartig, arg, participia met *-e* enz), maar het is niet meer de kluchtentaal van Bredero. Datzelfde geldt voor de bezoeksters van het Kandeelmaal. Verschillen zijn nauwelijks op te merken: Dieuwertje gebruikt wat meer volkstaal dan haar man (bijv. *dusken, beget, stukkevleis*, doorlopend participia met *-e*); de 'vrinden' Stoffel en Tjerk, op visite, doen wat deftiger en gebruiken woorden als *echter, tgeen*. Strenge consequentie is echter bij Asselijn niet te verwachten. Hij laat Diewertje ook zeggen: *moet, heeft* (afwisselend met *het*) *naer* binnen, en zelfs *dien* weg inslaan, hun*nen* staat, en Jan Jaspersz: zedert *dien* tijd, *zeer* weinig. Dat zijn

17) o.a. de onder het motto *Constantia et Labore* uitgegeven 'kluchtspelen': 'Uit het Fransch van de Heer Dancourt gevolgd'.

18) Zie over zijn leven en werken het opstel van Worp in het *Ts.v.N.T. en I.*, III, 123.

ongetwijfeld vormen uit de geschreven taal, die wellicht bij de opvoering door de toneelspelers verwijderd zijn. Het zonderlinge mengsel van platheid en deftigheid in de taal van Reinier

Adriaansz is natuurlijk als komisch bedoeld. Hij spreekt van vleizelijkheid, hylikke, keyeren, deuze, miest, maar ook: deur den vleesche verrukt, de gaven des geests, myns gevoelens, en bij het huwelijksaanzoek: 'opdat *gy* mogt worden myn echte vrouw'.

In het derde spel, de *Echtscheiding* (1685) treedt voor het eerst een persoon op, die voornamer Nederlands spreekt: de Procureur Baardman, maar ook in zijn taal komen nog vormen voor als *zel, veur*, we *benne*, die het latere Beschaafd zal vermijden. Datzelfde geldt voor *De Stiefmoêr* (1684) waar ook een Procureur optreedt, die bijv. spreekt van *je waart, zich* onderwerpen, maar ook *zel* gebruikt.

Na een pauze van vijf jaren schreef Asselijn op hoge leeftijd nog zeven kluchtspelen, die wat gehalte betreft achterstaan bij de *Jan Klaasz*, maar die in zoverre merkwaardig zijn dat er meer beschaafde taal in voorkomt. Zou daarbij te denken zijn aan de invloed van uit het Frans vertaalde stukken? Of wellicht aan de intussen uitgekomen spelen van Bernagie? De *Stiefvaar* (1690) is een pendant van de *Stiefmoer*. Antonia is als weduwe hertrouwd met haar knecht Marten Kroes, die zijn zoon Andreas een uitstekende opvoeding geeft ten koste van zijn stiefzoon Albartus. Het echtpaar toont weinig ontwikkeling en is ruw van taal met keur van scheldwoorden, al drukt Antonia zich netter uit in haar gesprek met de voogd Jeronimus en de oude vrienden Gerardus en Wilhelmus, blijkbaar van meer ontwikkeling: zij spreken van: *zig* schamen, dat *waar* te grof, en zelfs: *gy* koomt. Maar geparodieerd voorname taal krijgen we te horen van de keurig opgevoede Andreas: 'Ay papa, kyft toch niet meer'. - 'Ik ben uw onderdaanige zoon' - ik hebb*e* - uw goede will*e* e.d. Of van zijn Pedagoog Benedictus ('t geen gy reeds volmaakt aan uwen zoon ziet'), de dansmeester Fredericus en de buurman Mr. Nicolaas.

In *De schoorsteenveger door liefde* (1692) is een duidelijk verschil gemaakt tussen de meer beschaafde taal van de vrijer Jacomo en zijn geliefde Klaartje, die verklaart dat 'Papa de converzatie geapprobeerd' heeft, en de taal van de meid en de knecht, terwijl de taal van Klaartje's vader Leonard het midden houdt.

De hoofdpersoon van *De Spilpenning* (1693) Johanna, is weer een volkstype, die vooral bij huishoudelijke woorden de dialektvorm gebruikt (*beuzem, schulpzand*, het *vullisvat, spargies*), maar naast *jij* en *jou* ook spreekt van: met *u*, door *u* en zelfs het in haar mond onnatuurlijke 'betaalt zijnde' en 'zich bekommeren' gebruikt. Even boekachtig is kond *gy* bij haar man Gerardus, die overigens ook familiaar-Amsterdams spreekt.

Ongedateerd is *De Dobbelaar*, bewaard in een waarschijnlijk niet eigenhandig afschrift met zinstorende fouten en slordigheden, en dus voor taalkundig onderzoek niet in alle opzichten betrouwbaar.[19] Het draagt de kenmerken van de stukken uit de laatste periode. De hoofdpersonen behoren tot de gegoede burgerstand, en hun taal draagt daarvan de kenmerken. Moeder Duifje, die de vreemde woorden verhaspelt en dus weinig geschoold is, kent toch naast haar dialektvormen ook: hij heeft, eens, immers. Op wat hoger trap staat al het taalgebruik van haar broer Grysaart, maar vooral de jongeren: Lieverd en Karel onderscheiden zich door beschaafder taal, maar vooral de wat nuffige dochter Agatha tracht door veel vreemde woorden en goede vormen ('U dienares, ma chère tante') het bewijs te

19) Uitgegeven door R. Grisard in het *Ts. v. Ned. T. en L.* XXVIII, 165 vlg.

geven van een uitstekende opvoeding, al valt ze later terug tot het Amsterdamse *twie, veur, zulver* e.d. De taal van de knecht en de meid is te weinig realistisch weergegeven en staat op een onnatuurlijk beschaafd peil.

Het blijft de vraag of de toeneming van woorden uit de opkomende beschaafde taal van litteraire aard is of weergave van de werkelijkheid. Opmerkelijk is dat Asselijn in de opdracht van het Kandeelmaal, dus in vormelijke taal, nog vormen als *deur*slepen, *arger* gebruikt; een bewijs m.i. dat zijn eigen omgangstaal nog duidelijk Amsterdams gekleurd was.

Een bewijs dat inderdaad het beschaafde taalgebruik tegen het einde van de zeventiende eeuw veld won, al was het nog in beperkte kring, wordt m.i. geleverd door de blijspeltaal van Bernagie (1655-1699) die tot een jongere generatie behoort en zich als medicus, later als hoogleraar, in meer intellektuele kringen bewogen heeft. Hoewel geen lid van N.V.A. heeft Bernagie als regent van de Schouwburg het zijne bijgedragen om de platte kluchten te verdringen door oorspronkelijk werk van beter gehalte, liefst met moraliserende strekking. Tussen 1684 en 1686 leverde hij een tiental stukken, waarvan hij er maar twee de naam van blijspel waardig keurde (*Het huwelijk sluyten* en *De Debauchant*). De andere acht waren maar ‘kluchtspelen’. Voor de kennis van de toenmalige Amsterdamse omgangstaal zijn het belangrijkst de spelen die als zedenschildering uit eigen omgeving bedoeld zijn, n.l. *De Huwelijken Staat, De belachchelijke Jonker, Het Studentenleven* (1684), *Het huwelijk sluyten* (1685) en de *Goêvrouw* (1686). Hier is de strekking hoofdzaak, de intrige òf vrijwel afwezig, òf bijzaak. Meer in Franse trant, met enige spanning zijn *Het betaald bedrog* (1684), *De ontrouwe Kantoorknecht, De Romanzieke Juffers* (1685, herinnerende aan de Femmes Savantes), *De ontrouwe Voogd* (1686), terwijl *De Debauchant* (1686), naar het voorbeeld van de *Warenar*, een verkorte vernederlandste bewerking is van Plautus' *Mostellaria*. Hoewel ook de taal van dit vijftal onze aandacht verdient, bepalen wij ons bij onze opmerkingen in hoofdzaak tot het eerste vijftal.

Bernagie's toneeltaal is geschakeerd naar de karakters, maar overwegend wat wij familiaar-beschaafd zouden noemen. Alleen waar hij chargerend overdrijft, bijv. in de verfranste taal van Eduard, de ‘belachchelijke Jonker’ of de geaffekteerde taal van Isabelle in *De Romanzieke Juffer* kan men geen reële achtergrond verwachten. Een voordeel is dat Bernagie geen eigenlijke verzen geeft, maar prozaregels, soms vrij lang met rijmwoorden die, ook door veelvuldig enjambement, nauwelijks opvallen. Tweemaal begint hij een spel met viervoetige jamben, n.l. *De Belachchelijke Jonker* en *Betaald bedrog*, een van de zwakste stukken, maar ook daar gaat hij halverwege over in vrij ritmische verzen. Het lijkt mij waarschijnlijk dat deze spelen van 1684 zijn eerste toneelproeven geweest zijn, en dat hij in *De huwelijken Staat* zijn eigen trant gevonden heeft. Daar laat hij ons gesprekken bijwonen in een ontwikkeld en gegoed burgergezin. Vader Jeronimus verzet zich tegen de huwelijksplannen van de beide kinderen, ondanks de voorspraak van moeder Diewertje en de betogen van de betrokkenen en hun uitverkorenen. Als men iemand onvoorbereid een fragment voorleest, zal hij getroffen worden door de gelijkenis met hedendaags familiaar beschaafd, en nauwelijks kunnen geloven dat deze taal twee-en-een-halve eeuw oud is! Aannemelijk is, dat in de kring van Bernagie in huiselijk verkeer zo gesproken is. Verschillen zijn er wel. Terwijl Jeronimus bij uitzondering dialektvorm gebruikt, als je *meugt, je most, zeun, dartig, gnor-*

ren, horen we van Diewertje nog soms *czeit*. De kinderen spreken weer meer beschaafd. Henderik spreekt van *huwelijk*, terwijl zijn vader nog *heilik* zegt, en Saartje vreemde woorden gebruikt (*geforceerd, excuseert*) en de vormen in acht neemt ('Gelieft myn Heer met my te spreken... ik ben tot zijn dienst'). De vrijer Jonker Eelhart spreekt deftig van 'genegentheit toedraagen' en 'ten echt verzoeken' en gebruikt zelfs buigingsvormen als *wiens* en *des Waerelds*.

In het breder opgezette blijspel *Het Huwelijk sluyten* treffen ons dergelijke eigenaardigheden en onderscheidingen. De taal van het burgerlijk echtpaar de gierige Warnaar en Geertruid is weer familiaarder dan van de dochter Jacoba en van Frederik. De Hofmeester en de Notaris spreken beschaafd. Bij de dienstmeid Fransyn, de knechts Jan en Flink krijgen we de indruk dat hun taal te voornaam is voor hun stand en dus niet realistisch weergegeven.

In *De Goê Vrouw* is de hoofdpersoon, de kijfachtige huisvrouw Brecht een ruw type, wat uit haar taal blijkt, maar eigenlijke volkstaal is het toch niet meer, al wisselt hij *het* met: hij *heeft*, en *zel* met *zal*. Beschaafder is de taal van haar man Jacob en van de conversatie in haar vriendinnenkring, vooral van de buurvrouw-vredestichtster Engeltje, die soms te boekachtig spreekt (b.v. 'uw man zy zo hy zy' - 'toornig zijnde').

Het *Studentenleven* brengt ons weer in een beschaafd-burgerlijk gezin, waar de taal van de vader, van de student Karel een betrouwbare indruk maakt. Daarentegen laat de auteur de Franeker hospes Bouwe te keurig Nederlands spreken, terwijl ook de meid en de knecht Heintje in taal te weinig van hun meesters verschillen.

De Debauchant, naar het voorbeeld van de *Warenar* 'nae 's landts gelegenheit' aanpassend bewerkt, heeft het nadeel dat de geschilderde taferelen meer Romeins dan Amsterdams blijven, en het blijspel dus geen eigentijdse zedenschildering is. Toch zou de taal, evenals die van de vijf andere spelen voor het onderzoek naar de maatschappelijke schakeringen en de wording van een beschaafde omgangstaal in aanmerking komen.

Uitgemaakt zou moeten worden, welke vormen tegen het einde van de zeventiende eeuw als stellig onbeschaafd beschouwd werden (b.v. *hongt, mit, ik bin*), welke ook in beschaafde kringen nog geen aanstoot gaven. Bij de omgangsvormen is te letten op de pronomina, in het biezonder de aanspreekvormen. Opmerkelijk is dat in de onderzochte spelen nergens *uwé* of *uwe* aangetroffen werd. De beleefde aanspraak geschiedt door 'mijn Heer' of b.v. 'Ik bedank Mama'. Ook de mindere spreekt de meerdere meestal aan met *je, jij, jou, jouw lui*, waarnaast dan *u* voorkomt na een voorzetsel. Het bij deftige gesprekken voorkomende *gij* doet ons onnatuurlijk aan, maar in het zeventiende-eeuwse Amsterdam kan men het herhaaldelijk uit de mond van geboren Brabanders gehoord hebben. Bernagie was zelf uit Breda afkomstig.

Ten slotte willen wij nog opmerken dat dit onderzoek natuurlijk niet met het jaar 1700 af te sluiten is. Ook in het begin van de achttiende eeuw ontbreekt de omgangstaal niet in de talrijke kluchten en blijspelen. Van 1701 dagtekent b.v. het aardige en levendige kluchtspel *De theezieke juffers* met beschaafde taal, naast de ruwe, in platte volkstaal geschreven kluchten van Alewijn. Vanzelf sprekend is ook dat een parallel met de taal die Langendijk zijn personen laat spreken, onmisbaar is.

Nadere biezonderheden zouden het bestek van dit artikel te buiten gaan. Het is slechts een verkenningstocht om aan te tonen dat dit terrein een grondige studie verdient, en voor de taalgeschiedenis van belang is.

C.G.N. DE VOOYS.

Baaizout.

Naar het *WNT* i.v. meedeelt heeft men gegist dat dit woord eigenlijk betekent: zout uit de Baai, t.w. van Biscaye. Tot steun van deze gissing wordt verwezen naar een tweetal plaatsen uit Stallaert, waarvan de eerste wordt aangehaald, luidende: 'Somighe Vlaminghen wilden varen westwaert ter baeye om zout, ende de somighe wilden wesen te Rutsele (La-Rochelle) om wyn'.[1)]

Er is reden om deze verklaring ten dele te handhaven, ten dele te herzien. Het tweede op grond van wat wij aantreffen in een onlangs verschenen boek over de Hanze en Vlaanderen[2)]. Sprekend over de zouthandel van de Hanzeaten zegt de schrijver: 'Dit zout werd gewonnen in de baai van Bourgneuf, in de taal der Hanze kortweg "de Baai" genoemd.' Wij lezen t.a.p. verder dat de aldus genoemde zeeïnham zich bevindt oostelijk van het eiland Noirmoutier en ten zuiden van de Loiremonding. Beuken verwijst naar een geschrift van A. Agats (Heidelberg, 1904), waaruit hij als benamingen citeert: *Bayesches, Bayes, Baygesz, Bages, Boyons solt*, of ook enkel *Baie, Bayge*.

L.C. MICHELS.

'Cetera non desunt'.

Toen indertijd op het gymnasium het *cetera desunt*, waarmee Hildebrand zijn Gerrit Witse afbreekt, ter sprake was gekomen, verraste een leerling mij met een exemplaar[1)] van het onlangs door Dr. Stutterheim gesignaleerde boekje. Naar zij mij meedeelde was het geschreven door haar grootvader, Dr. A.H. Raabe.

Van deze vermeldt het Biogr. Wbk. van Frederiks en Van den Branden o.a. dat hij in 1834 geboren is te Nijmegen, dat hij te Utrecht in de letteren heeft gestudeerd en is gepromoveerd en dat hij sinds 1888 aan het hoofd heeft gestaan van het bekende instituut Noorthey te Voorschoten. Er worden enkele geschriften van hem opgesomd, vooral op het gebied van onderwijs en godsdienstgeschiedenis. Het hier bedoelde werkje wordt er niet genoemd, evenmin als het pseudoniem Gelrus. Met Beets blijkt Dr. Raabe jaren te voren te hebben samengewerkt: de catalogus van de Nicolaas-Beetstentoonstelling in Pulchri-Studio, Maart 1904, verzorgd door Dr. Johs. Dyserinck, vermeldt - behalve het boekje van Gelrus - een op hun beider naam staande Bloemlezing uit de werken van Mr. J.J.L. van der Brugghen, 1880. In diezelfde catalogus wordt nog genoemd: Dr. A.H. Raabe, Over de Stichtelijke Uren van N. Beets (in de Stemmen voor Waarheid en Vrede van 1886).

D.C.T.

1) a.w. p. 36.
2) J.H.A. Beuken, *De Hanze en Vlaanderen*, diss. Nijmegen, Maastricht 1950, p. 18.
1) Dit (ingenaaide) ex. draagt op het omslag geheel hetzelfde als het door St. weergegeven titelblad; op de rug: Gelrus, Vermetel Vervolg en Slot.

Nog eens aantekeningen bij poezie van Jac. Revius. (Zie jaargang 39 en 40).

Dl. I, 13. In '*Verkiesinge*' luiden vers 12-14:

> 'Indien de Heer sijn eynd' al kiesende verliest,
> *Indien het schepsel God verliesende verkiest*,
> Soo gaet des menschen werck Gods willekeur te boven'.

Bij 't gecursiveerde vers tekent Smit aan: '*God verliesende*: terwijl God zijn doel (eynd') mist; *verkiest*: de beslissing neemt'.

Hier is, dunkt mij, ook een andere opvatting mogelijk, immers we kunnen '*God verliesende*' hier zien als bepaling bij 'schepsel'; de zin wordt dan: Indien de mens (schepsel), *die God uit 't oog verliest, de rug toegekeerd heeft*, zelf in vrije wil zou 'verkiezen', beslissen enz.

Op die wijze komt, dunkt mij, de tegenstelling (resp. parallel) in vs. 12-13 nog iets duidelijker uit. (De Heer *kiest - verliest*; het schepsel *verliest - kiest*).

In ditzelfde gedicht luidt vs. 5: 'Indien niet alle *deucht* van boven nederdalet'. Hierbij is in 't oog te houden, dat *deucht* hier gebruikt is in de oude zin van *goede gave, weldaad* (Zie *Mnl. Wdb.* i.v. *doget*). Revius heeft hierbij blijkbaar gedacht aan Jacobus 1 vs. 17: 'Alle *goede gave* en volmaakte gift is van boven, van den vader der lichten afkomende'.

Dl. I, 17. In '*Verloren Water*' (vs. 5) spreekt de dichter van '*nau-besette* vrecken', waarbij Smit aantekent: '*nau-besette*: nauwgezette'. Ik zou 't hier liever weergeven door: *enghartige, gierige. 'Besetten'* heeft hier de oude zin van *eng begrenzen, beperken*.

Dl. I, 19. In '*Gods Evenbeelt*' (vs. 8) is sprake van 'een *gestadich* hert'. Hierbij zij opgemerkt, dat '*gestadich*' hier de zin heeft van *standvastig, rustig vertrouwend*. (Zie *Mnl. Wdb.* i.v.).

Dl. I, 27. In zijn gedichtje '*Sonde*' zegt de dichter: 'Een heymelijck fenijn.... comt dickmael door de locht opt schielijckste gevlogen.... *Verrottende* de vrucht wanneerse is voldragen'.

We hebben hier 't verbum *verrotten* in *transitieve* zin (*doen verrotten*). Kiliaen geeft 't woord alleen in intransitieve betekenis; in 't *Mnl. Wdb.*, vinden we slechts een drietal bewijsplaatsen voor dit *transitieve* gebruik, èèn uit 't *Belg. Museum*, II, 237, 15 en twee uit nog onuitgegeven bronnen (Hs. Yperman). Uit de 16de eeuw is mij een dergelijke plaats bekend uit D.V. Coornhert, *Odyssea*, II, 72: 'Tis vremt dat hy daer leyt en *verrot* (= verteert, doet vergaan) zijn rassche zeenen!' Uit de 17de eeuw kunnen we er bovenstaand vers bij Revius aan toe voegen.

Dl. I, 208. Vs. 15-16 van 't gedicht '*Sondaresse*' luiden:

> 'Dien hals die sy soo hooch gewoon was *op* te *luycken*
> Buychtse ter aerden, voor sijn voeten een schabel'.

Hoe moeten we hier 't verbum '*opluycken*' verklaren? Men is daartoe veelal uitgegaan van de betekenis *ontsluiten*, die 't verbum in 't oudere Nederlands ongetwijfeld gehad heeft. 't *Wdb. d. Ned. Taal*, XI, 1024, zegt bij deze plaats uit Revius dan ook: '*opheffen, opbeuren*. Wellicht door bijgedachte aan ontluikende en zich daarbij

omhoog richtende bloemen’. 't Lijkt mij echter waarschijnlijk, dat we bij de verklaring der betekenis van dit woord in andere richting moeten zien. Of hier de bijgedachte aan ontluikende bloemen bij de dichter aanwezig geweest is, komt mij zeer twijfelachtig voor; immers van 't zich oprichten van een bloem, die op 't punt

staat open te gaan, is in de regel geen sprake; was dit 't geval, dan moest de nog niet ontloken knop naar beneden hangen of gebogen zijn en dit is bij de meeste planten niet zo: de onontloken bloem, de knop, staat even rechtop, even opgericht als de ontlokene.

Mij dunkt, we moeten hier in 't oog houden, dat Revius, al draagt zijn taal geen overwegend 'Saksisch' karakter, toch zeker zijn afkomst uit en zijn langjarig verblijf in Deventer (1614-1642), in 't Nedersaks. taalgebied, hier en daar in zijn woordkeus verraadt. We kunnen daartoe wijzen op woorden als *swijmslagen, sangelsrood* (= purper, paars), *gevlegen* (= neergevlijd), het adverbium *gelijke* (in: gelijke wel, gelijke blij) en meer andere.

Het Nedersaksisch nu had, evenals 't Fries, 't verbum *lûken* (Ofri. *lûka*, Nfri. *lûke*) in de zin van *trekken*, dat teruggaat op een Germ. basis *luk* (= trekken). 't OE had 't in de vorm *lyccan* (= rukken).

Zo vinden we bij K. von Richthofen, *Altfri. Wtb.* S. 913 aangehaald: 'hwaso orem mes to *lucket*' (d.w.z. wie tegen iemand een mes *trekt*). Dit Ofri. had ook de verbale substantieven *mesluc* (= 't *trekken* van een mes) en *swertluc* (= 't *trekken* van het zwaard). In het, in de 19de eeuw nog levende maar nu bijna uitgestorven, Oostfries[1)] van 't Sealterlân (d.i. het Saterland in Oldenburg) vinden we dit verbum *lûke* (praet. *lôk*; partic. praet. *laken*) b.v. in: 'di haengst kon god *lûke*' (d.i. het paard kan goed trekken); 'di hemel isz medd wulke *bilaken*' (d.i. de hemel is bewolkt, de lucht is *betrokken*); 'dû most den tê *lûke* lête' (= je moet de thee laten *trekken*).

In 't hedendaagse Fries leeft dit werkwoord nog[2)] b.v. 'dat kin de brune net *lûke*' d.w.z. dat kan Bruintje niet trekken; 'hja *lûke* mei in-oar ien line' d.i. zij trekken èèn lijn, zij zijn 't met elkaar eens.

Ook 't Mnd. (Neders.) heeft 't gehad; zo lezen we in de *Bremer Stat.* 187: 'Ene scele (= geschil), dhe was under den ratmannen, umme dhat Johan von B. sloch (= sloeg) tho den oren.... unde *lock* bi den haren Thiderich; den scedede wi also, dat Johan vor dhen orslach scal gheven user (= onze) stat to beteringe (= boete) vif marc, unde umme dat he ene (= hem).... bi dhen haren toch (= trok), dhat scel he beteren mit ener mark'. (1334)[3)].

De westelijke Nedersaks. dialekten van Duitsland kennen 't woord nog b.v. in de omgeving van Bremen sprak men van 'wurteln *luken* oder *up luken*' (d.i. wortels *uittrekken*); in Oostfriesland zegt men b.v. 'de përde willen nêt *luken*' en, 'hê *lukt* hûm de hâr ût de kop'. 't Oldenburgs heeft 't werkwoord (*luken, look, laken*) eveneens en in Westfalen gebruikt men het in de zin van: een vloeistof *optrekken* door middel van een hevel; 't substantief *luker* betekent daar dan ook *hevel*[4)].

Uit 't bovenstaande is nu wel duidelijk geworden. dat *opluiken, opluken*, in 't Nedersaks. de zin had van *optrekken, opheffen*.

't Komt mij waarschijnlijk voor, dat *luken* voorheen ook in 't Nedersaksische gebied van ons land in gebruik geweest is in bovengenoemde zin en dat Revius 't ook gekend heeft. Op die wijze zou 't dan in de bovenaangehaalde regel volkomen verklaard zijn.

Dl. II, 2. In zijn *Iaer-Dicht op de Verlossinge der Stadt Deventer*, vs. 29, zegt Revius: 'De glinsterende Son begost zijn *swoege* paerden te mennen na het wad', d.i. de zon ging onder. In dit woord *swoeg* (= hijgend, vermoeid, moe) hebben we te doen met een in tweeërlei opzicht zeldzaam adjectief: in de eerste plaats, omdat 't zeer zelden voorkomt - 't *Mnl. Wdb.*

noch Kiliaen geven 't - en in de tweede plaats omdat 't een verbale stam is, die zonder afleidingssuffix als adjectief gebruikt is.

We vinden 't woord ook bij G.J. Boekenoogen, *De Zaansche Volkstaal*, 1278, maar daar komt 't alleen zelfstandig gebruikt voor in de zin van *dampigheid, aamborstigheid* bij schapen.

Parallellen van *swoeg* als z.g.n. rechtstreekse afleiding (zonder suffix) van *zwoegen*, zijn: *klef* van kleven, *gaaf* (Saks. *geef*) van geven, *aangenaam* van aannemen, *kies* van kiezen, *braak* naast breken enz.

Dat deze wijze van afleiding nog wel productief is, blijkt uit de adjectieven (adverb.) *klem* en *knijp* (= ingeklemd, ingeknepen, vastgedrukt, vastgelopen) b.v. 't Schip loopt *klem* of *knijp* tussen de wal en de naastliggende zeestomer.

Dl. II, 23. In zijn gedicht '*Pest*', waarin Revius deze vreeslijke ziekte personifieert, zegt hij (vs. 5), dat ze heeft 'De kaken in-gedruckt en magerlijck gevoedet, Den neuse spits en lanck *bevreyssemt* en bebloedet'.

In dit participiale adjectief *bevreyssemt* hebben we weer te doen met een Oostelijk-Nederl. woord, dat afgeleid is van 't substantief *vreyssem*. In 't 16de-eeuws Hd. vinden we 't in de vorm *freissam*[5)], in 't Nederrijns uit de 15de eeuw als *vreyssam*[6)], in enkele tegenwoordige Nederrijnse (Nederfrank.) dialekten als *freissam, fresem, frisem*[7)]. In 't Mnd. en enige tegenwoordige Nedersaks. streektalen is de gewone vorm *vressem* (*wressem*).

Dit merkwaardige woord heeft in de loop der eeuwen gediend ter aanduiding van zeer uiteenlopende ziekten en aandoeningen als *erysipelas, blaren, puisten, gezwellen, haemorrhoïden*, maar ook *cholera, eclampsia, epilepsia, huidziekten* enz.

In de 16de-eeuwse, Nedersaks. *Garde der Suntheit* (Lübeck, 1520), cap. 42, vinden we: 'Etik ys guet den bossen sweren, als dar synt *fressem*, de gulden aderen[8)] an deme sterte[9)] ghenomt erisipela, emoroide formice'. Hier heeft 't de zin van *zweer, gezwel, aambei*.

In 't *Gothaër mnd. Arzneibuch* (ed. Sv. Norrbom), S. 96 treffen we de samenstelling *vressembleddere* aan in de betekenis *blaar, gezwel*: 'Offte de *vressenbleddere* nicht breken wil, so nym enen dodder (= dooier) van eneme eye vnde make den euen dicke myt solte vnde legge den darop'.

In de tegenwoordige Groningse volkstaal (Westerwolde) komt *vressem* voor in de zin van *puistje, wrat* op de wang[10)]. Ook in 't Westelijk gedeelte van 't Nedersaks. gebied van Duitsland komt 't woord nog voor: zo heeft 't Oostfries (Neders.) *wressem* in de zin van 'gerstekorrel', zweertje op 't ooglid[11)]. In 't Eemsland (Papenburg, Meppen) vinden we *fresm*, ook in de betekenis van kleine zweer[12)]. 't Westfaals heeft *vrissen* als synoniem van *kwoadsêr* d.i. een ernstige huidaandoening[13)]. In Twente vinden we de vormen, *wressem, wressen, vressem* eveneens in de zin van *puist, zweertje*[14)].

Uit 't bovenstaande is het nu wel duidelijk, dat *bevreyssemt* in de aangehaalde verzen de zin heeft van *vol puisten en zweren*, een der symptomen van de pest toch is veelal de aanwezigheid van builen, gezwellen en zweren (zie ook vs. 16).

Dl. II. 138. In zijn sonnet, dat tot titel draagt '*Soma*' zegt Revius:

> ''Tis *Etna* niet alleen waer onder zijn begraven
> De reusen die wel-eer den hemel boden trots,
> Maer *Soma* wort alsnu door't eeuwich oordeel Gods

Het rustelose graf der goddelose Graven’.

Deze door de dichter bedoelde graven, Bucquoy, Dampierre, Tilly en

Pappenheim hebben allen de dood gevonden in de strijd tegen 't protestantisme, in de dertigjarige oorlog.

In zijn Revius-uitgave (II, 138) zegt Smit bij deze plaats: ‘Het is mij niet duidelijk geworden, wat Revius met dit woord (nl. “Soma”) kan bedoelen’. Dan stelt hij nog even de mogelijkheid, dat de dichter gedacht heeft aan het Griekse *σ□μα* of *σ□μα*, als naam van de koninklijke begraafplaats in Alexandrië; hij voegt er echter bij, dat deze verklaring hem toch niet bevredigt. Nu, dit is te begrijpen, want op die wijze blijft de vraag, waarom R. in de volgende regel spreekt van ‘het *rustelose* graf’, onbeantwoord.

Dit adjectief ‘*rustelose*’ zegt intussen, vooral in verband met de vermelding van de *Etna* (vs. 1), duidelijk, dat we hier moeten zoeken naar een parallel van laatstgenoemde berg, een vulkaan. Welnu, we vinden die in de *Somma* of *Monte di Somma*, een berg, die samenhangt met de Vesuvius, ook door Staring genoemd in zijn *Marco* (‘Toen juist de dag van *Somma*'s top verdween’). Revius stelt 't hier dus voor, alsof bovengenoemde graven, die zich als vijanden van God geopenbaard hebben in hun strijd tegen 't protestantisme, evenals de Gyganten, die zich tegen Zeus verzet hadden, hun graf gevonden hebben in een ‘rusteloze’, een vulkanische berg, de *Somma* (Vesuvius). Zo komt ook de woordspeling met *Sodoma* (vs. 56) in 't juiste licht.

Groningen.

CHR. STAPELKAMP.

Eindnoten:

1) Zie H.G. Ehrentraut, *Frisisches Archiv*, II, 178.
2) Zie W. Dijkstra, *Friesch Wdb.* II, 136.
3) Zie verder K. Schiller - A. Lübben, *Mnd. Wtb.*, II, 748.
4) Zie J. ten Doornkaat Koolman, *Wtb. d. Ostfr. Sprache*, II, 541. - H. Böning, Plattd. *Wtb. f.d. Oldenb. Land*, S. 67. - F. Woeste, *Wtb. d. Wesif. Mundart*, S. 165.
5) Bij E. Alberus, een Luthers predikant (1ste helft 16de eeuw), die o.a. een aantal Aesopische fabelen in proza vertaald heeft. Hij gebruikt *freissam* in de zin van ‘*tumor* pedum, prae itinere’.
6) Zie G. van der Schueren, *Teuthonista* (uitg. J. Verdam), S. 474.
7) Zie Jos. Müller, *Rhein. Wtb.*, II, 776.
8) haemorrhoïden.
9) partes posteriores.
10) Zie K. ter Laan, *Nieuw Gron. Wdb.* blz. 1145.
11) Zie J. ten Doornkaat Koolman, t.a.p. III, 575.
12) Zie H. Schönhoff, *Emsländische Gramm.*, S. 75.
13) Zie F. Woeste, t.a.p. S. 309; K. Schiller u.A. Lübben, t.a.p. V, 527: ‘*Vressem* ist aber (auch noch nach jetzigem Gebrauche) eine s.g. *Hitzblatter*’.
14) Zie H.L. Bezoen, *Taal en Volk van Twente*, blz. 86; H.L. Bezoen, *Klanken Vormleer enz.* blz. 51; G.H. Wanink, *Twents-Achterhoeks Wdb.*, blz. 207.

Een kroontje om.

In de oudste mij bekende vertaling van *Moeder de Gans* van 1754 (vgl. *Levende Talen* 1947, p. 79) vraagt de koning aan de Marquis van Carabas bij hem in de koets te komen en ‘een kroontje’ met hem om te rijden. De Franse tekst geeft geen uitsluitsel omtrent de betekenis: ‘Le Roi voulut qu'il montât dans son carosse, & qu'il fût de la promenade.’ In latere drukken van dezelfde vertaling is ‘een kroontje’ vervangen door ‘een tourtje’. Blijkbaar werd de nog steeds niet verklaarde uitdrukking toen al niet meer begrepen.

Toch was zij in de 18e eeuwse volkstaal niet onbekend. G.J. Boekenoogen, *Verspreide geschriften*, p. 63, citeert het begin van een *Nieuw Liet van een Vrijster die van 3 Monsieurs gesoent wierd*:

> Ik quam lestmael onder den Dom,
> Onder den Dom een kroontje om.

Ook zonder nadere bewijsplaatsen lijkt het niet te gewaagd ‘een kroontje’ op te vatten als een rondje, een ommetje, een rondrit of rondwandeling, waarbij men weer op 't zelfde punt uitkwam.

G.W. WOLTHUIS.

Middelnederlandse ridderepiek en latere prozaromans. (Vervolg van blz. 92.)

De enige bekende druk van *Joncker Jan wt den Vergiere* verscheen te Amsterdam, bij H.J. Muller, die bedrijvig was van 1570 tot 1617. Priebsch, welke het boek in facsimile uitgaf, meent deze druk circa 1590 te moeten plaatsen[37]. Ofschoon er rechtstreeks geen spoor van een vroegere druk is bewaard gebleven, zullen we verder duidelijk maken waarom we aanvaarden dat er een bestaan heeft. Priebsch zelf neemt aan dat er een Antwerpse uitgave aan de Amsterdamse is voorafgegaan; de taal van deze is Zuid-Nederlands met Noord-Nederlandse invloeden, welke laatste waarschijnlijk aan de drukker te wijten zijn. Priebsch heeft er op gewezen dat Muller als graveur met Antwerpse drukkers in verbinding had gestaan, waardoor hij het boek zou hebben kunnen leren kennen.

De bron van deze prozaroman is ongetwijfeld een Mnl. gedicht, waarvan echter buiten een Hgd. vertaling niets meer is bewaard gebleven. Aan de Vlaamse oorsprong van het gedicht (circa 1300 geschreven?) kan er niet getwijfeld worden. Er zijn in de Ndl. prozatekst overigens heel wat rijmwoorden blijven staan, die voor de herkomst van het verhaal getuigenis afleggen[38].

Het is natuurlijk moeilijk te weten in hoeverre het Ndl. volksboek zelfstandig staat tegenover zijn voorbeeld: men moet zich met een vergelijking met het Duits gedicht tevreden stellen. Hoewel deze twee in de hoofdzaken overeenstemmen, toch dient er gezegd dat zij in bijzonderheden meestal zeer veel van elkaar afwijken - maar wie kan er met zekerheid zeggen hoe beide zich afzonderlijk tegenover het voorbeeld verhouden, welke versie, in geval van afwijking, de originele is? Priebsch heeft het, o.i. met succes, aangedurfd, na grondige vergelijking van het volksboek met het Duits gedicht, te bepalen wat hij beschouwt als oorspronkelijk, en wat als behorend tot de navolgingen. We verwijzen naar de inleiding bij de heruitgave. Hij slaagt er in ons aan te tonen dat deze prozaroman ‘redselig’ is en nogal aanzienlijke delen aan het verhaal toevoegt.

Tenslotte wensen wij het bewijs te leveren dat onze prozaroman in het begin der XVIe eeuw werd geschreven. Onze stelling is: de historie van *Joncker Jan wt den Vergiere* heeft op enkele plaatsen tot bron gediend voor de historie van *Margarieta van Lymborch* (cfr hieronder meer over die prozaroman) en het is vrij waarschijnlijk dat beide volksboeken door dezelfde auteur werden samengesteld.

Wanneer men respectievelijk *Joncker Jan* met het Duits gedicht en *Margarieta van Lymborch* met het gedicht *De Kinderen van Limborch* vergelijkt, ziet men dat beide volksboeken zeer zelfstandig staan, het zijn in ruime mate nieuwe scheppingen geworden. Nu heeft *Margarieta* in Kap. LXXXII klaarblijkelijk een thema uit *Joncker Jan* overgenomen. In *De*

37) Robert Priebsch, *Johan ûz dem Virgiere. Eine spätmhd. Ritterdichtung nach flämischer Quelle nebst dem Faksimileabdruck des flämischen Volksbuches Joncker Jan wt dem Vergiere*, (Germanische Bibl., II Abt., 32. Band), Heidelberg, 1931, p. 61.

38) Cfr Karl Meyer, *Jan wt den vergiere, Niederländische Volksbücher. 10, Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten* v. Karl Dziatzko, 8. Heft, (Beiträge zur Theorie und Praxis des Buch- und Bibliothekswesens, II), Leipzig, 1895, (pp. 17-22), p. 21 en R. Priebsch, *o.c.*, p. 6 nota 2.

Kinderen van Limborch (Boek V, vss 2.139-2.180)[39] ontmoeten Echites en 'Heinrike den Limborchghere' elkaar vreedzaam aan tafel bij koningin Venus en daarna rijden zij samen weg en maken elkaar hun naam bekend. In *Margarieta* echter wordt verhaald hoe Etzijtes Heyndric ontmoet en met hem slaags geraakt omdat deze hetzelfde wapen draagt als hijzelf; wanneer beiden om beurt in moeilijkheden verkeren en Etzijtes jammert om Margarieta en haar broeder, volgt de herkenning. Dit thema komt eveneens voor in *Joncker Jan* (Kap. XXI-XXII), en het moet ook in het Mnl. voorbeeld gestaan hebben, vermits het Duits gedicht (vss 2.453-2535) juist hetzelfde verhaal heeft: Jan komt er in gevecht met zijn onbekende vader, tot ze elkaar herkennen.

Men kan opwerpen dat slechts toevallig dit thema - twee in enig verband tot elkaar staande ridders die evenwel elkaar niet kennen, komen in een tweegevecht omdat zij hetzelfde wapen dragen, waarop de herkenning volgt - in beide volksboeken voorkomt, vermits het in de middeleeuwse letterkunde goed bekend was (vgl. *Richars li Biaus* en navolgingen; eveneens het *Hildebrandslied*), of nog, dat de schrijver van *Margarieta* niet met de prozaroman *Joncker Jan*, doch alleen met het gedicht van die naam bekend was. - Er zijn echter nog andere elementen van verwantschap, die deze laatste veronderstelling onwaarschijnlijk maken, en wel:

1. Woordelijke overeenkomst vinden we in de delen, waar *Joncker Jan* wordt ridder geslagen en Etzijtes wordt koning gekroond (te vergelijken met St Paulus' *Brief aan de Ephesiërs*, 6, vss 10-18); men oordele:

> *Joncker Jan (edit. p. 7b; Kap. VII)*: De Paus sprack tot hem ende zeyde, uwen Schilt sal heeten, stoudt wederstaen, u Swaerdt scherpelijcken snijdende, uwen Helm heet vast gheloove, dat bediet dat ghy den Helm voeren sult tegen die ongelovige honde ende daer op wreken Christus lachter, versterckende tgeloove van kerstenhede, vliende alle Heresie, Toverie ende Ketterie, dit is t'bewijs dijns Helms die sterck is wederstaende den Helschen Vyant, u Spooren die heeten achterdencken, welck een teecken is dat ghy alle dinc doen sult met wijsheden, ende met wysen Rade, want achterdencken doet ons wijsheyt leeren ende alle dinc met scherpen rade doen, zoo salt een duechdelijcken voortganck hebben wat ghy doet. Heer Jan zeyde, alle u leeringhe die hope ick wel te onthouden, ende die te achtervolgen ten profijte van Kerstenheede, ende ter salicheydt van mijnder Zielen.
>
> *Margarieta (fol. O1 v°; Kap. XCI)*:
> Doen seyde hem die bisschop uwen schilt heet stout weder staen u sweert dat heet scherpelick snydende uwen helm heet vast ghelove, dat bediet dat ghi den helm voeren sult teghen die onghelovighe honden, ende daer op wreken Christus lachtere verstekende (sic) tghelove van kerstenhede, vliende alle heresije, toverije ende ketterije, dits tbewijs dijns helms die sterc is weder staende den helschen viant. Hier sijn u sporen wat si bedieden dat suldy vaten: u sporen die heeten achter dencken, dat een teeken is her coninc dat ghi alle dinck doen sult met wijsheden ende met wijsen rade. Dits tbewijs der sporen, want achter dencken doet ons wijsheit leeren ende

39) Edit. van het gedicht: L.Ph.C. van den Bergh, *Roman van Heinric en Margriete van Limborch, gedicht door Heinric*, 2 dln., Leiden, 1846-47.

> alle dinc met scherpen rade te doen so salt duechdelic voort gaen wat ghi doet. Etsijtes seyde alle u leeringe die hoope ic wel tonthoudene, ende die tachter volghene ten profijte vanden lande, ende ter salicheyt mijnder sielen.

Op varianten na, zijn de teksten identiek, bovendien is de omringende tekst in beide wel verschillend, doch lijkt sterk uit dezelfde pen te zijn gevloeid.

2. In kleinere zaken voelt men meermaals in beide prozaromans één-

zelfde geest, Zo de burgerlijke toon in de raadgevingen van Jan aan Guydo (*Joncker Jan*, p. 20a) en die van Heyndric's vader bij diens afscheid (*Margarieta*, Kap. XXXVII). Zo het verloop van de strijd der helden en de gevechten tegen de Saracenen in beide boeken. Men lette op de pronkerige beschrijvingen van optochten der edelen in de twee volksboeken en bijzonder op de behandeling der bruiloft van de helden in *Joncker Jan*, Kap. XXIV en *Margarieta*, Kap. CXVIII, welke zowel in de eerste als in de tweede prozaversie zelfstandig werd uitgewerkt tegenover het gedicht. Geen van beide volksboeken heeft een proloog, wat in het genre der prozaromans eerder uitzonderlijk is.

Wij besluiten: verwantschap tussen beide prozaromans valt moeilijk te loochenen, en wegens het vermelde thema, geldt de prioriteit van *Joncker Jan. Margarieta van Lymborch* nu verscheen te Antwerpen bij Willem Vorsterman in 1516, zodat we daardoor een aanduiding hebben voor de ouderdom van het andere volksboek. - Moeten we aan plagiaat denken? De geest, de stijl en zelfs de gaafheid en techniek der twee verhalen stemmen zozeer overeen, dat we alvast als zeer waarschijnlijk aanvaarden dat ze door éénzelfde auteur werden geschreven, en dan liefst kort na elkaar, wanneer de voorstelling van het ene verhaal nog krachtig nawerkte bij het schrijven van het andere.

De roman der *Kinderen van Limborch* (toegeschreven aan Hein van Aken, 1291-1318)[40] is een der mooiste in het genre der Mnl. avonturenromans; de bewerking welke er van gemaakt werd, is dit niet minder in het genre der prozaromans. De bewerker stond overigens zeer vrij tegenover zijn voorbeeld: in zoveel details week hij van het gedicht af, zoveel tonelen werden weggelaten of gewijzigd en er werden zoveel gans nieuwe hoofdstukken aan toegevoegd, dat we voor een gans nieuw letterkundig werk kwamen te staan.

Van het VIe Boek van het gedicht is er haast niets en van het Xe helemaal niets overgebleven. In het laatste gedeelte (Kap. XCVI tot het einde) is het gedicht bijna onmogelijk nog terug te vinden. Wij geven hier een schema van de verhouding der twee versies:

Gedicht:			**Prozaroman:**
Boek	I	=	Kap. 1 tot 4, 6 tot 9, 11, 13, 15, 16, 19 tot 36, 38.
			Kap. 12 en 18 die in het gedicht op het einde van het eerste boek voorkomen, zijn hier veel vroeger behandeld. De nieuwe kap. 5, 10 en 14 sluiten hierbij aan.

40) Onafgezien van de vele later gepubliceerde fragmenten vonden wij het best de volledige uitgave van Van den Bergh, *o.c.*, te gebruiken.

II	=	Kap. 37, 39 tot 42, 44, 46.
		Kap. 47, 48, 51, 52, 53 geven een grote uitbreiding aan Boek II, vss 1917-1946.
III	=	Kap. 49, 50, 54 tot 56.
IV	=	Kap. 43, 45, 47 tot 49, 57 tot 73.
V	=	Kap. 74 tot 79, 82, 84.
VI	=	in enkele woorden samengevat aan het einde van Kap. 77.
VII	=	Kap. 80 tot 83, 85 tot 89.
VIII	=	Kap. 89 tot 91.
IX	=	Kap. 92, 93.
X	=	is helemaal weggelaten.

XI	=	Kap. 94, 95 (dat ook na Kap. 93 bij Boek IX aansluit).
XII	=	Kap. 96 tot einde, hoewel ten zeerste gewijzigd.

(We wijzen er op dat dit schema veel uitvoeriger en nauwkeuriger is dan dat van Van den Bergh, o.c., I, p. XLIII).

Uit dit overzicht blijkt dat meermaals de volgorde werd omgeworpen. Van de algemene bouw van het gedicht in twaalf boeken is er helemaal niets meer terug te vinden, dat was ook niet nodig, de bewerker borduurde op zijn eigen weefsel, alle heterogene elementen weglatend, het verhaal kreeg er een eigen uitzicht door. De indeling in kapittels is zeker willekeurig. Door zijn doel eenheid aan het verhaal te geven, liet de auteur gehele boeken (VI en X) weg: zij behandelen avonturen die niets met de hoofdfiguren te maken hebben, het zijn nevenhandelingen, welke, op zichzelf niet onaardig, het geheel geenszins zouden ten goede komen.

Van de formulering der verzen is er tenslotte weinig terug te vinden; zelfs in de gedeelten van het volksboek waar het verhaal van dichtbij gevolgd wordt, vindt men b.v. haast geen rijmresten.

Deze prozaroman mag gerust als een model aangezien worden van het nieuwe genre tegenover de vroegere ridderepiek. De zelfstandig uitgewerkte hoofdstukken zijn meestal geen toevallige veranderingen of toevoegsels, doch zij geven aan de roman zijn typisch einde-middeleeuws karakter: de ridderlijke feiten zijn niet meer gezien met de ogen van iemand die leefde circa 1300, doch werden gedacht en overgeplaatst in de atmospheer van omstreeks 1500. Als nieuwe elementen zijn hier vooral aan te stippen: de toon is minder verheven, de taal en denkwijze zijn die van de burgerij (cfr o.m. Kap. XIX en XXXVII); de ridderwereld is die van de vijftiende eeuw met zijn pralerige uitstalling van rijkdommen en de beschrijving van eindeloze tornooien met grote kleurige optochten in schitterende kostumering en overdadige feesten (zie o.m. Kap. XXXI, LXIII, CV tot CVII). Eveneens worden godsdienstige elementen geäccentueerd, voornamelijk in de houding der hoofdpersonen tegenover de Saracenen (cfr b.v. Kap. LXXXVII; CIV) en worden liefdestonelen en -verhoudingen idyllisch uitgewerkt (b.v. Kap. XVI).

In vier hoofdstukken werden verzen ingelast: Kap. XCIV, XCV, CIV, CVIII. Het zijn samenspraken en ze geven het verhaal een dramatisch karakter; het belangrijkste fragment in verzen is dat van Kap. XCIV: het koningsspel, dat zeker aesthetische kwaliteiten bevat.

Een schoone historie vander borchgravinne van Vergi is ons slechts bekend door drukken van circa 1550[41)] en 1648[42)]. In een artikel waarin we vooral de refreinen (ze maken een aanzienlijk en oorspronkelijk bestanddeel van deze prozaroman uit)

41) Te Antwerpen bij de Wed. Jacob van Liesveldt: cfr S. Muller Hzn., *De Borchgravinne van Vergi*, Leiden, 1873, p. 2, en Franz Joseph Mone, *Uebersicht der niederl. Volksliteratur älterer Zeit*, Tübingen, 1838, pp. 57-58. Ons is niet bekend waar er zich een exemplaar van die druk bevindt. Kan. Dr. Fl. Prims bezit echter een (onvolledig) afschrift van de tekst in een 16e eeuws handschrift.

42) Te Amsterdam, bij Otto Barentz. Smient (exempl. Kon. Bibl. 's-Gravenhage).

onderzochten, achtten we het waarschijnlijk dat de oudste druk niet na 1524 verschenen is[43]. De prozatekst gaat on-

43) Luc. Debaene, *Nieuwe varianten van refreinen uit de bundels van Jan van Doesborch en Jan van Styevoort*, in *Tijdschr. v. Ndl. Taal- en Letterkunde*, LXV (1947), pp. 181-185.

tegensprekelijk op het Mnl. XIVe eeuws gedicht terug, al is hij allerminst een woordelijke omzetting. We mogen daarbij niet vergeten dat de bewerker een jongere, van het Hulthemse handschrift afwijkende redactie van het gedicht zal benuttigd hebben, zodat elke vergelijking slechts een betrekkelijke waarde heeft. Toch kijken nog hier en daar rijmresten door het proza heen.

Van een historie van *Merlijn* (circa 1540) zijn er slechts twee fragmenten bewaard gebleven. M.E. Kronenberg, die deze delen heruitgaf[44], kwam tot de conclusie dat deze prozaroman met geen der bekende versies van het Merlijn-verhaal verwant is (ook niet met die van Jacob van Maerlant), behalve met de oudste Engelse vorm, een rijmwerk *Arthour and Merlin*[45]. Kronenberg acht het evenwel, en wij menen terecht, 'in hooge mate onwaarschijnlijk' dat onze prozaroman een bewerking van het Middelengels gedicht zou zijn. 'Maar een gemeenschappelijke Fransche stamvader zullen ze stellig gehad hebben'[46]. - Doch heeft de Ndl. prozaroman diè rechtstreeks benuttigd? Zo het een gedicht ware, ware dit een enig feit in het ontstaan van de Ndl. prozaromans; zo het een prozatekst was, waarom nam de bewerker dan niet liever één der bekende Franse prozaroman-drukken? Of heeft er een onbekend Ndl. gedicht tot tussenschakel gediend? We zochten naar rijmresten en vonden er heel wat. Oordeel: hi wilde hem laten *passeren* met sinen volcke hi wilde hem *besweren*; sal ic u aen een galghe doen *hangen*. Niet *langhe* daer na....; ende vergaderden al haer *macht* met haren vrienden so dat si in corter tijt een grote *heyrcracht* versaemden (alle edit., p. 24); aldus *bereyden* hem *beyde partyen* om *strijden* (p. 25); heeft mi al haer *leven* te kennen *ghegheven*; Als die rechter *hoorde* dat zijn *woorden* duechdelick waren; mocht niemant comen dan een vroet *wijf* die als den tijt volcomen waer des kints *lijf* salveren mochte; Blasius die *heremijt* wist wel den *tijt* (alle p. 29); ic sal mijn moeders lijf *salveren* in spijt hem allen die haer leet *begheren* (p. 30); die mi seyden te *doden*. Als die *boden* die *woorden aanhoorden* van merlijn (p. 33). - Hieruit moge blijken dat onze hypothese de meest waarschijnlijke is, zelfs al zouden een paar dezer rijmwoorden toevallig zijn.

Er dient op gewezen dat twee dialogen in verzen tussen de prozafragmenten voorkomen.

De herkomst van *Hughe van Bourdeus* (circa 1540) schijnt eveneens een Mnl. werk te zijn. Van dit wonderlijk koning Abroen-verhaal zijn er inderdaad enkele fragmenten bewaard, te plaatsen bij de XIVe-eeuwse nabloei der heldenepiek. Wolf verdedigde de mening dat dit gedicht terugging op een andere, misschien oudere redactie dan de bewaarde Franse chanson de geste (begin XIIIe eeuw)[47]; hiermede waren de uitgevers van het Franse

44) *Een onbekend volksboek van Merlijn (c. 1540)*, in *idem*, XLVIII (1929), pp. 18-34.

45) Cfr Kronenberg, *o.c.*, pp. 20-21. Voor het Engels gedicht, cfr Eugen Kölbing, *Arthour and Merlin nach der Auchinleck-HS. Nebst zwei Beilagen*, (Altenglische Bibl., IV), Leipzig, 1890.

46) *O.c.*, p. 21.

47) Ferdinand Wolf, *Ueber die beiden wiederaufgefundenen niederländischen Volksbücher von der Königinn Sibille und von Huon van Bordeaux*, (Aus dem VIII. Bande der Denkschriften der philosophisch-historischen (sic) Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften besonders abgedruckt), Wien, 1857, pp. 21-22. Dezelfde gaf de prozaroman opnieuw uit: *Huyge van Bourdeus. Ein niederländisches Volksbuch*, (Bibl. lit. Vereins Stuttgart, LV), Stuttgart, 1860.

gedicht het niet eens[48]. Ons gedicht is in ieder geval anders uitgewerkt dan het Franse en heeft ook andere personages. Kalff betoogt bij zijn uitgave van de fragmenten dat deze 'deel hebben uitgemaakt van eene min of meer zelfstandige bewerking der sage, waarbij de dichter gebruik maakte van zijne kennis van andere middeleeuwsche gedichten als het Roelantslied, den roman der Lorreinen, de koningin Sibille, de "Valentijn ende Nameloos" en misschien nog andere, die ons onbekend zijn'[49]; ook het fragment bij Verdam zal tot deze afwijkende bewerking hebben behoord[50].

Het Ndl. volksboek kan echter moeilijk op d e z e Mnl. versie berusten; het komt algemeen gesproken veel meer met het Fr. gedicht overeen[51]. Toch moet de bron van onze prozaroman een Mnl. gedicht zijn, zij het in een andere redactie dan die waarvan Kalff en Verdam fragmenten publiceerden. Verdam wees reeds op enkele rijmen die in de prozatekst zijn aan te wijzen[52], wij hebben er nog veel meer in teruggevonden. Enkele voorbeelden: ic wandele bat in dit water *sonder pine* dan yemant anders op dat land inder *sonnen schine*. Doe seyde die man. Nv sidt op metter haest want wat mi mijn here *Abroen* ghebiet dat sal ic immer *doen* (edit. p. 33); hi soude mijn herte wel maken *ghesont* want ic ben sijnder liefden *doorwont* (p. 37); O god door v *ootmoet behoet* doch mi van quader auontueren, ende *bewaert* ooc mijn goede *paert*.... (p. 66).

Deze verloren redactie kan zelfs enig verband hebben gehad met die van Kalff-Verdam. Verdam merkte dit wel op bij zijn editie, waar hij onderaan pp. 96, 98 en 100 min of meer overeenkomende fragmentjes van het volksboek afdrukte; men vergelijke aldus: 'ic heet malproen ende ic moet in deser zee mijn penitencie doen' (edit. p. 33) met

> ... - 'Ic ben Maleproen',
> Vrome ridder Hugelijn,
> Ende moet die penitencie mijn
> Aldus doen in die see,
> ... (Verdam, vss 156-159, p. 97).

Verder: 'ic soude inder zee gront duycken om den cop, halsberch ende horen, ende brenghen hem die in corter stont' (edit. p. 57) t.o.v.

> Ic die soude in corter stont
> Halen opter see gront
> Cop, halsberch ende horen
> ... (Verdam, vss 177-179, edit. p. 98).

Voretzsch, na een uitvoerig onderzoek van andere punten van overeenkomst tussen het Ndl. volksboek en de bewaarde fragmenten van het gedicht, kwam tot een besluit

48) F. Guessard & C. Grandmaison, *Huon de Bordeaux. Chanson de Geste. Publiée pour la première fois d'après les manuscrits de Tours, de Paris et de Turin*, (Les anciens poêtes de la France, V), Paris, 1860, pp. VIII-XII.
49) G. Kalff, *Huge van Bordeeus*, in *Mnl. Epische Fragmenten*, (Bibl. Mnl. Lett.), Groningen, 1885, (pp. 221-249), p. 228.
50) J. Verdam, *Een nieuw fragment van den Huge van Bordeeus*, in *Tijdschrift v. Ndl. Taal- en Letterkunde*, XVII (1898), pp. 89-104.
51) Zie de vergelijking bij Wolf, *Ueber die beiden...*, pp. 22-86.
52) J. Verdam, *Het volksboek van Huge van Bordeaux*, in *Taalkundige Bijdragen* van Dr. P.J. Cosijn, Prof. H. Kern, Dr. J. Verdam en Dr. Eelco Verwijs, I, (Haarlem, 1877), pp. 113-115.

dat in dezelfde richting wijst: beide teksten kunnen zeer goed teruggaan op een ouder, verloren Ndl. gedicht (XIIIe-

XIVe eeuw), dat over een ‘Aliaumeversion’ uit het Frans origineel zou stammen; voor het overige sluit Voretzsch zich aan bij Wolf[53].

Nu bezit deze prozaroman nog een eigenaardigheid. Naast een rederijkersrefrein komt er een fragment van 22 paarsgewijze rijmende verzen in voor waarin koning Karel Hughe uit Frankrijk verbant. Wegens het ongewone van dit stuk vermoeden we dat dit niet door de auteur van de prozaroman werd opgesteld, maar rechtstreeks overgenomen van het episch voorbeeld, en slechts naar XVIe eeuwse mode breedsprakig uitgesponnen.

De oorsprong van de historie van *Koningin Sibilla* (circa 1538) was tot heden onduidelijk. Wolf vergeleek de Ndl. historie met een Spaanse prozabewerking en de hem bekende fragmenten van het Frans gedicht. Hij dacht dat beide eerste waarschijnlijk op een gemeenschappelijk proza-voorbeeld zouden teruggaan[54]. Van Mierlo[55] zegde bij de behandeling van de Frankische heldenepiek: ‘Over *Koningin Sibille* bezitten wij nog een volksboek. Misschien is dit ook vrij vroeg te onzent bewerkt geworden.’ Hij schijnt dus te veronderstellen dat onze prozaroman op een verloren Mnl. Vorlage zou berusten. Dit werd ten andere reeds vroeger verondersteld door Petit[56], die er eveneens op wees dat van die versie een vertaling voorkomt in de *Karlmeinet*[57].

We zijn in de gelegenheid geweest het nog niet heruitgegeven unicum van de Weense Staatsbibliotheek te onderzoeken en hopen eerlang hierover een volledige studie met de tekst zelf te kunnen publiceren. Laten we reeds thans zeggen dat er in het proza een massa rijmwoorden voorkomen, die het vrij zeker maken dat een Mnl. gedicht tot bron heeft gediend. Tot voorbeeld geven we slechts de bewijsplaatsen van één enkele bladzijde (A4v^{o}): wie soude *vrouwen* betrouwen / nemmermeer en *betrouwe* ick eenighe....; .... Ghy *heeren* siet wat schanden ende *oneeren*....; .... want noyt *creatuere* en scheen ghetrouwer te sine / vermaledijt si die *ure* dat ick noyt gheboren en was....; ....segghende: dat die *coninghinne* behoorde ghebrant te *sine* / ....

De oudste bekende editie van *Malegijs* is slechts van 1556 (approbatie van ‘den lesten februarij’ 1554), al is het waarschijnlijk dat de prozaroman reeds vroeger gedrukt is geweest, vermits in een jongere druk (circa 1700) herhaaldelijk betere lezingen voorkomen[58]. Reeds lang staat het vast dat ook deze prozaroman uit een Mnl. gedicht werd bewerkt[59].

De laatste prozaroman waarover we het zullen hebben is *die historie van*

53) Carl Voretzsch, *Die Composition des Huon von Bordeaux. Nebst kritischen Bemerkungen über Begriff und Bedeutung der Sage*, (Epische Studien. Beiträge zur Geschichte der französischen Heldensage und Heldendichtung, I), Halle a.S., 1900, pp. 99-121.
54) F. Wolf, *Ueber die beiden...*, pp. 8 en 15.
55) *Gesch. v.d. Letterk. der Nederlanden*, I, p. 124.
56) Louis D. Petit, *Bibliographie der Mnl. Taal- en Letterkunde*, I, Leiden, 1888, p. 56.
57) Edit. A. von Keller, Stuttgart, 1859.
58) Edit. E.T. Kuiper, *o.c.*, pp. 358-359.
59) Cfr *ibid.*, pp. 362-363. Zie in het bijzonder Napoleon de Pauw, *Madelghijs' Kintsheit, al de gekende fragmenten critisch uitgegeven en vergeleken met het Duitsche handschrift*, Gent, 1889; en Gédéon Huet, *Sur la rédaction néerlandaise de Maugis d'Aigremont suivi de fragments inédits*, in *Romania*, XXVI (1897), pp. 495-516.

Buevijne van Austoen[60]. Eigenlijk hadden we er reeds eerder moeten over spreken, vermits hij reeds in 1504 verscheen. Daar we echter over de herkomst geen zekerheid hebben kunnen verkrijgen, hebben wij hem voor het laatst gehouden. Over de verhouding van de Franse redacties raadplege men de studies van Boje, Stimming en Becker[61]. In het Frans bestaat er ook een prozaroman, waarvan de Nederlandse echter voortdurend verschilt. Er is een dubbele mogelijkheid: ofwel benuttigde de Ndl. auteur een andere bron (wellicht een Mnl. gedicht), ofwel kende hij het verhaal van de Franse prozaroman, doch maakte een versie die, hoewel in de hoofdlijnen hiermede overeenstemmende, toch in talrijke bijzonderheden geheel oorspronkelijk werd. Boje waagde het ook niet het Ndl. op de Franse prozaredactie te laten teruggaan; hij dacht aan een onbekende bron, die een gemeenschappelijke Vorlage met dit Franse prozaverhaal zou gehad hebben[62]. Hoe dit ook weze, zeker is het dat de schrijver van de Ndl. prozaroman persoonlijke verdiensten toekomen. Talrijke verzen, eng met het verhaal verbonden, laten dit duidelijk blijken.

Wijzen we er tenslotte op dat men in de *Strijt van Roncevale* kan lezen: '.... ende hi was gheheeten Fierenbras van Alexandrien, den welcken Olivier verwonnen hadde in eenen camp daer oeck een schone historie af is....'[63] en 'Van desen Olivier sijn schone historien bescreven'[64]. Worden hiermede één of twee verloren prozaromans bedoeld, of oudere epische gedichten? Men kan echter eveneens veronderstellen dat hier alleen maar naar de bekende Franse prozaroman *Fièrabras* (oudste editie: 28 November 1478) verwezen werd.

Om dit artikel te besluiten ware het interessant systematisch vorm en inhoud van deze gedichten en prozabewerkingen tegenover elkaar te plaatsen. De meeste bewerkers namen het niet erg nauw met de vóór hen liggende tekst. Eerbied voor het literair werk als dusdanig en voor de schrijvers ervan voelden zij weinig. Hoofdzaak zal geweest zijn een avonturenrijk verhaal te leveren, aangepast aan de smaak en het bevattingsvermogen van de laat-middeleeuwse lezers.

Er was daarvoor een bepaalde prozaroman-vorm gecreëerd, waaraan de meeste bewerkingen werden aangepast, met een proloog, indelingen in hoofdstukken, inleidende en slotformules, onderbrekingen in rederijkersverzen[65] en bepaalde stijleigenaardigheden.

60) Slechts fragmenten werden heruitgegeven door Johannes Bolte, *Buevijn van Austoen*, (Beiträge zur Gesch. der erzählenden Lit. des 16. Jhdts, II), in *Tijdschr. v. Ndl. Taal- en Letterkunde*, XII (1893), pp. 311-319.

61) Christian Boje, *Ueber den altfranzösischen Roman von Beuve de Hamtone*, (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie, herausgeg. von Dr. Gustav Gröber, Halle a.S., 1909. - Albert Stimming, *Der festländische Bueve de Hantone. Fassung I, II, III*. Nach allen Handschriften mit Einleitung, Anmerkungen und Glossar zum ersten Male herausgegeben, (Gesellschaft für romanische Literatur, Bd. 25, 30, 34, 41, 42), Dresden-Halle, 1911-1920. - Philip August Becker, *Beuve de Hantone*, (Berichte über die Verhandlungen der. sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse, 93. Band. 1941. 3. Heft), Leipzig, 1941.

62) Cfr zijn 'Filiationstabelle', *o.c.*, p. 22. Lees daarnaast vooral pp. 16-17.

63) G.J. Boekenoogen, *Den droefliken strijt die opten berch van Roncevale*..., (Ndl. Volksboeken, I), Leiden, 1902, pp. 7-8.

64) *Ibid.*, p. 10.

65) Zie over deze verzen ons artikel *Rederijkers en Prozaromans, ut supra*.

Het was een middeleeuwse gewoonte van de kopiïsten aan hun voorbeelden allerlei naar eigen inzicht te wijzigen. Moet het ons dan verwonderen dat de bewerkers der prozaromans deze gewoonte voortzetten en op de verhalen de stempel van hun eigen eeuw drukten? Om dit eigen-tijdse op te sporen is het nodig te onderzoeken wàt zij van de gebruikte gedichten eenvoudig overnamen, wàt ze weglieten en wàt ze er aan toevoegden.

De ene prozaroman heeft natuurlijk veel meer nieuwe elementen dan de andere. De vroegste blijven meestal zeer dicht bij hun bronnen. Sommige zijn evenwel geheel nieuwe literaire werken geworden, we denken hier in het bijzonder aan *Buevijn van Austoen, Joncker Jan wt den Vergiere, Merlijn* en vooral *Margarieta van Lymborch*, waarvan het verhaal zich geheel schijnt af te spelen in de artificieel romantische wereld van de laat-Bourgondische Nederlanden. Meer bijzonderheden gaan het kader van dit artikel te buiten.

Tot slot een waarschuwing: we hebben hier enkel die Ndl. prozaromans uit incunabel- en postincunabeltijd besproken welke naar Mnl. gedichten werden bewerkt; men zou daardoor wellicht gaan vermoeden dat deze een genre in het genre vormen. Niets is minder waar: in het geheel der prozaroman-productie zijn ze naar vorm, bewerkingswijze en eigenaardigheden niet van de bewerkingen uit andere talen te onderscheiden. Ons doel was vooral aan te tonen, hoe een aantal Mnl. gedichten, hoewel gewijzigd, enigszins konden bekend blijven en een laatste redactie vinden op de vooravond van de moderne tijden. Slechts daarna waren ze rijp om te verdwijnen uit de belangstelling der letterlievenden, doch ze bleven met liefde bewaard en gekend door de grote volksmassa. Deze volksboeken - de vroegere prozaromans - zijn immers de geliefde lectuur van de lagere standen geweest tot in de XIXe eeuw.

Dr. LUC DEBAENE

Bladvulling.

Wie van de lezers is in staat de zonderlinge, aan het Duits herinnerende uitgang van het adjectief te verklaren in het volgende gedichtje van Hooft? Ook de vorming (vgl. zweideutig) doet denken aan klakkeloze vertaling uit het Duits:

> Prins Vreedrijk vocht, tot dat men wert om vreê gebeden.
> Prins Heinrijk heeft den Staet beheint met negen steden.
> Zoo quam des dubblen naems *heildiediges* geluit,
> Met dubblen rijkdooms hoop, op enkle waerheit uit,
> En wracht des hemels Raedt, door hem, 's lands zaligheden.

Leendertz, in zijn uitgave van 1871 van Hooft's Gedichten, verklaart de voor de hand liggende betekenis van het woord, maar schijnt een opmerking over de vorm overbodig te achten.

F. JANSONIUS.

Naschrift. Heildiediges kan niet anders zijn dan een achtergeplaatst adjektief. Het ongewone is dus 1° dat dit voorkomt in een genitiefverbinding, 2° dat het niet, als gebruikelijk, de onverbogen vorm heeft, maar zich richt naar de buiging van *naems*, wat m.i. eer wijst op klassieke dan op Duitse invloed.

C.D.V.

Bestaan er ‘participia praeverbalia’?

In de 42ste jaargang van dit tijdschrift, op bladzijde 187 en volg., heeft Van Haeringen een beschouwing gegeven over wat hij noemt ‘participia praeverbalia’. Beginnend met possessieve formaties als *gebekt, gebaard* en *getiteld*, gaat hij over tot soortgelijke met *be-* en een dentaal suffix: *behuisd, bemiddeld, bespraakt*. Naar het voorbeeld van Kluyver in *W.N.T.* deelt hij vervolgens de verschillende formaties met *be-* in: van de denominatieve ww. met het praefix, zoals *beassen, bebloemen, bedauwen, bemantelen, benadelen*, bleef in sommige gevallen alleen het verl. deelwoord als bnw. in gebruik: *begaafd, belust, beschroomd, betraand, bevoegd, bevreesd*, en ten gevolge daarvan werden bnw. in die vorm rechtstreeks afgeleid van znw., zonder dat altijd een ww. voorafging: *bebloosd, bedaagd, befaamd, begraasd, behaard, bejaard, beklant, bespraakt*. Van Haeringen vraagt zich dan af, of niet in veel gevallen waarbij naast het ‘participium’ wèl een werkwoord voorkomt, dit werkwoord jonger is dan het verl. deelwoord, zodat het pas in later tijd een echt participium is geworden.

In een volgende alinea brengt de schrijver vormingen met *ont-* ter sprake, die als het pendant van die met *be-* kunnen worden beschouwd. Omtrent de verhouding van infinitief en participiale formatie komt hij dan ook tot een soortgelijke conclusie. En eindelijk wijst hij op vormingen met een adjectief als grondwoord, waarbij die met *ver-* als praefix de belangrijkste groep vormen. Ook hier is zijn slotsom, dat in de meeste gevallen de participia waarschijnlijk ouder zijn dan de infinitieven.

Ik moet bekennen, dat ik dit maal niet, zoals anders na het lezen van schrijvers studies over onze contemporaine grammatica, overtuigd ben door zijn betoog. Om te beginnen lijkt het mij onjuist om adjectiva als *gebekt, gebaard, getand, gemanteld* geheel op één lijn te stellen met participia die gevormd zijn met *be-*, en dat doet van Haeringen, in navolging van De Vooys (zie diens *Nederl. Spraakk.* 215). Twee voorbeelden uit de 17de eeuw laten, zo zegt hij, heel aardig de parallelie zien tussen de *ge-* en de *be-* formaties, en dan citeert hij uit het *W.N.T.* een plaats uit Van Halmael en een uit Cats. Ik meen echter dat die parallelie bij een vormenpaar als b.v. *bekouwst* en *gemuild* alleen bestaat bij een synchronische taalbeschouwing, maar dat de lijnen hunner ontwikkeling bij een terugblik in de historie zeer sterk divergeren.

Reeds De Vries heeft in Dl. IV van het *W.N.T.* opgemerkt dat de denominatieve adjectiva die worden voorafgegaan door *ge-* en gevolgd door een dentaal suffix, bij ons in navolging van het Latijn in zo groten getale in gebruik zijn. Niet dat de formatie niet algemeen-Indogermaans is. Als zodanig heeft Brugmann ze gekenmerkt in zijn *Kurze vergleichende Grammatik* (§ 694, 2), waar hij voorbeelden uit het Grieks, Latijn, Oudkerkslavisch en Litaus geeft. In het Oudgermaans zijn ze zeldzaam en worden ze soms voorafgegaan door een adjectief, soms niet. Voorbeelden als oudeng. *goldhilted*, oijsl. *gollbitlaþr, gollhyrndr, gráserkjaþr* heb ik indertijd in mijn proefschrift (*Samengest. Naamw.* 137) met moeite bijeengezocht, Kluge noemt in zijn *Nom. Stammb.*[3] § 226 got. *unqêniþs* ‘unbeweibt’, on. *hoérþr* ‘behaart’, oudeng. *gelýfed* ‘gläubig’, volgens de schrijver een afleiding van *geléafa*, en in het oijsl. komt *hyrndr* ‘gehoornd’ ook buiten samenstelling voor[1]. Vrij zeldzaam zijn ook de Griekse formaties van deze soort:

1) G.T. Zoëga, *A concise Dictionary of Old Icelandic*.

Debrunner vermelt in zijn *Griech. Wortbildungst*. (§ 368) enkele gevallen, □γ□□αστος, κοντωτ□ς, χει□ιδωτ□ς, maar de meeste *το*-vormingen behoren in die taal ongetwijfeld bij verbale stammen.

Het Latijn echter geeft een totaal ander beeld te zien: om het even welke enigszins uitvoerige grammatica men van die taal opslaat, altijd zal men een uitgebreid materiaal bijeengegaard vinden[2]. De oorzaak van deze buitensporige aanwas zal wel moeilijk te vinden zijn, en kan hier ook zonder schade buiten beschouwing blijven. Van belang is alleen te constateren, dat de Westgermaanse talen, het Engels en het Hoogduits zowel als het Nederlands, naar het Latijnse voorbeeld zijn te werk gegaan, en een groot aantal denominatieve participia hebben gevormd. In de Middelgermaanse periode zijn ze overal nog schaars: voor het Mnl. noteerde ik indertijd *gehaert* (*Samengest. Naamw.* 138), voor het Mhd. *gehërzet*, dat sterk aan *cordatus* doet denken (zie t.a.p.), en het Meng. kende reeds *beerdid* (± 1380)[3], *berdid* (± 1440)[3] 'barbatus', bovendien, in samenstelling, *doublechinned* (± 1390)[3]. Die verspreid voorkomende gevallen zijn geheel in overeenstemming met het schaarse Oudgermaanse gebruik.

De grote massa dezer vormingen echter dateert in al de drie talen uit de 16de en 17de eeuw, soms uit nog later tijd; ze zijn een typisch Renaissancistisch of klassicistisch verschijnsel. Ten dele blijven het woorden van de verheven dichtertaal, die later nogal eens ontaarden, als men er een komisch gebruik van gaat maken. Van Haeringen noemt gevallen als *getogaad* en *gebeft, gejast* en *gedast*. Nog andere zijn in de gewone spreektaal aanvaard: de uitdrukking *gepakt en gezakt* b.v. is noch verheven, noch komisch bedoeld, en woorden als *gegaffeld, gelepeld, gepalmd, getijgerd* en *gezaagd*[4] zijn tot min of meer technische termen geworden. Voor het Hd. noemt Paul in zijn *D.Wtb.*[3] 185*a geharnischt, gelaunt, gesinnt, gesittet, gespornt, gestiefelt, gewillt*, en, in samenstelling, o.a. *weitgeästet, langgehalst*. Voor het Engels verzamelde ik *bearded, fingered, garmented*, en, in samenstelling, *double-breasted* (gebezigd van een jas of mantel met een dubbele rij knopen en knoopsgaten), *double-edged, double-faced* 'onbetrouwbaar', *fair-haired, long-eared, long-winded, short-sighted, short-winded, silver-tongued* 'welsprekend'.

Bij geen dezer voorbeelden komt de gedachte aan een daarnaast bestaande of zelfs maar bestaanbare infinitief op, en op deze heeft Van Haeringen zijn term 'participia praeverbalia' dan ook niet toegepast. Maar van alle vormingen die Matth. de Vries (*W.N.T.* IV, 364) heeft opgesomd, kan niet zo maar hetzelfde worden beweerd. Zo noemt hij *gemaskerd*, doch daarvan is het onzeker of het niet als een participium van *maskeren* mag worden beschouwd[5]. De woorden zijn echter vertalingen van it. *mascherato* en *mascherare*, en daarom moet men de prioriteitsvraag misschien liever

2) Zie b.v. Kühner, *Ausf. Gramm. d. lat. Sprache*^{2} 1, 1000 volg. of Stolz, in *Hist. Gramm. d. lat. Sprache* I, 532 volg. Aldaar o.a. *barbatus, togatus, hastatus, cordatus, auritus, turritus, fortuitus, gratuitus, ubertus, arbustus, angustus, faustus, honestus, robustus, onustus, vetustus, venustus, justus, modestus, fastus, astutus, cornutus, hirsutus*.

3) Zie Stratman - Bradley, *A Middle-English Dictionary* 47*a* en 179*a*.

3) Zie Stratman - Bradley, *A Middle-English Dictionary* 47*a* en 179*a*.

3) Zie Stratman - Bradley, *A Middle-English Dictionary* 47*a* en 179*a*.

4) Ook deze voorbeelden zijn bijna alle genoemd door Van Haeringen.

5) Kluyver houdt afleiding van *masker* en van *maskeren* beide voor mogelijk; zie *W.N.T.* op M a s k e r e n .

niet voor het Nederlands stellen. Doch de mogelijkheid is niet uitgesloten dat *maskeren* van jonger datum is dan *gemaskerd*; het is althans voor

het Mnl. niet opgetekend. In dat geval zou men het een voorbeeld van Van Haeringens werkwoordstype kunnen noemen.

Bepaald onjuist is De Vries' voorbeeld *gewapend*. Immers *wapenen* komt in alle Westgerm. talen al sedert de oudste tijd voor en het is ook Oudnoors. Er is dus geen reden om het participium voor primair en denominatief te houden. Merkwaardig is, dat hetzelfde van zijn Latijns pendant *armatus* kan worden gezegd, en bij jonge Latijnse schrijvers kan men ook vormingen vinden als *pulverare* 'mit staub bestreuen', *stercorare* 'mit mist düngen', *olerare* 'mit kraut (*olus*) bepflanzen'[6]. *Corporare* 'mit einem Körper versehen' komt volgens Stolz zelfs al bij Cicero voor. Tegenover de grote massa denominatieve participia blijven ze echter sterk in de minderheid, en men mag ze veilig als een jonge ontwikkeling kenschetsen. Waarmee echter nog niet is beweerd, dat hun participia ouder zijn en van het nomen gevormd.

Iets geheel anders nu ziet men bij de woorden met *be-* en *ont-*. Weliswaar komen daarbij gevallen voor dat alleen een participium perfecti passivi is aan te wijzen (Van Haeringen, zowel als Kluyver in *W.N.T.*, geeft daar voorbeelden van; men denke aan het reeds genoemde *bekouwst*), maar ze zijn het er over eens dat dit een laatste stadium van een bepaalde ontwikkeling is, juist andersom dus als bij de *ge*-participia. De vèrba met *be-* en *ont-* daarentegen zijn voorbeelden van een oude en zeer veelvuldig gebruikte vorming, die met *ont-* niet zelden naar Latijns model gemaakt. Zouden mnl. *ontaerden, ontbenen, ontbreidelen, ontdarmen, ontdoppen, ontdorpelen, ontharen, ontkernen, ontloveren, ontsenen, ontsinnen, onttanden, onttomen, ontvederen* en *ontvormen* 'verminken' even gemakkelijk zijn ontstaan, als lat. *degenerare, exossare, effrenare, deviscerare, decorticare, de-* en *eliminare, de-* en *expilare, enucleare, defrondare, enervare, dementare, edentare, defrenare, de-* en *explumare* en *deformare* niet als voorbeeld hadden gediend? Het is onwaarschijnlijk.

Dat bij zulke verba het participium vaker werd gebruikt dan de infinitief of een actieve vorm van het verbum finitum, ligt voor de hand. Die laatste vormen geven een handeling aan die een overgang te weeg brengt van de ene toestand in de andere; de eerste de (veelal blijvende) toestand die ten gevolge van die handeling is ontstaan. Men mag veilig aannemen dat die toestand van langer duur was, en dus vaker tot het bewustzijn der taalgebruikers doordrong, dan de te voren bedoelde handeling. En daaruit volgt weer noodzakelijk dat van die toestand vaker gewag werd gemaakt. De behoefte om de handeling aan te duiden was dus geringer en kon zelfs op den duur heel zwak worden of totaal verdwijnen. Bij *begaafd* ziet men daarvan een goed voorbeeld; het ww. *begaven* is geheel buiten gebruik geraakt. Het laatste stadium is dan dat participia worden gevormd waarnaast nooit een infinitief heeft bestaan. *Befaamd, behart, bejaard, bewijfd* kunnen daarbij worden genoemd[7]; het is echter onwaarschijnlijk dat zich

6) Alle aangehaald bij Stolz, in *Hist. Gramm. d. lat. Sprache* I, 593.

7) Dr. Kruyskamp maakt mij nog attent op enige participiale vormingen die het Afrikaans kent, volgens een ons door de Redactie van 'Die Afrikaanse Woordeboek' toegezonden drukproef. *Be-*, gevolgd door een participium drukt daar uit 'hewig belangstellende in'; zo kan men zeggen *be-posseël, be-Langenhoven, be-Leipoldt*.

ooit nog een infinitief, als een jongere vorm, daarnaast zal ontwikkelen. 'Praeverbaal' kan men deze deelwoorden dus niet noemen.

Van Haeringen meent, dat het tot substantief geworden *beambte* met de zojuist genoemde gevallen op een lijn is te stellen. Als adjectief is het nu verouderd, maar kwam het in de 17de eeuw vrij veel voor, en bij een der beide citaten die het *W.N.T.* uit Hooft aanhaalt is het zelfs een verbaal participium: 'Alhoewel hy met het vyftienmannelyk priesterdoom *beampt* was', leest men in zijn vertaling van Tacitus (blz. 297). Misschien moet dit als een Hooftiaanse bijzonderheid ter zijde worden geschoven, maar men kan omtrent *beambte* nog een andere vraag opwerpen: is het wel van inheemse makelij? Is het niet soms een germanisme? Van Haeringen zelf, in zijn Supplement op Van Wijks woordenboek, meent dat althans het gebruik als substantief onder Hd. invloed in zwang is gekomen. Weigand-Hirt zegt dat hd. *beamte* gevormd is van *beamt* der verkürzten Form des Part.-Prät. *beamtet*, von dem frühnhd. V. *beamten* 'mit einem Amt versehen'. Indien dit de historie van *beambte* inderdaad was, dan zou het geen overtuigend bewijsmateriaal kunnen zijn voor Van Haeringens betoog.

Op blz. 189 zegt schrijver: 'Niemand zal er zich over verbazen, als *beslikt* (dat in deze vorm, niet in de infinitief als lemma in het *W.N.T.* staat) leidt tot *Pas op dat je je broek niet beslikt* of *Je moet je niet zo beslikken*', daarmee *beslikt* stempelend tot een participium praeverbale. Beziet men het betrokken artikel in het *W.N.T.*, dan leest men: 'Met slik bevuild; ongeveer hetzelfde als *beslijkt*, dat echter niet zoo gemeenzaam is'. Van *beslijken* geeft het woordenboek echter reeds een aanhaling uit Visschers *Brabbelingh*: 'Buyten op den dijck soudt ghy u seer *beslijcken*', en bij Verdam staat een aanhaling uit de *Vierde Martijn*: 'Dat wi ons leven dus *besliken*'. Waarom moeten wij met deze geschiedenis van *beslijken* voor ogen nu geloven dat *beslikken* zo bijzonder jong is?

Ook bij *bezweet* geloof ik niet aan zijn praeverbaliteit. Niet alleen dat Vondel spreekt van '*besweete* doecken' (zie *W.N.T.* II, 2515), voor: door zweet bevochtigde doeken, maar zo goed als Visscher *zich beslijken* gebruikte, is mij de uitdrukking *zich bezweten* niet onbekend voor 'werken of spelen tot men bezweet raakt, zich in het zweet werken of spelen'. *Bepekt* doet zich voor als een participiale vorming van *pek*, maar Maerlant[8] en De Castelein[9] geven reeds de infinitief *bepeken*, die er met zijn enkele gutturaal antiek genoeg uitziet. En zou het daarom ook niet eenvoudiger zijn *bebloosd, bedaagd* en *begraasd* niet van *blos, dag* en *gras* af te leiden, maar van *beblozen, bedagen* en *begrazen*, ook al is het aantal begrippen dat als subject bij deze verba kan fungeren niet bijzonder groot? Werkwoorden als *bebloeden, begruizen, bekommeren, belasten, bepalen, beslijmen, besmetten, bevlekken, bewapenen, bewimpelen* komen tegenwoordig veel meer in de vorm van het participium voor, dan als verbum finitum. Stel eens dat onze beide grote woordenboeken van ieder dezer woorden toevallig geen oude citaten hadden waarin ze als verbum finitum voorkwamen. Men zou dan een neiging kunnen voelen opkomen ze als postparticipiale werkwoorden te taxeren, maar die conclusie zou toch onvoorzichtig zijn. Inderdaad zijn al die infinitieven blijkens Verdam reeds Mnl.

Voor de formaties met *ont-* geldt *mutatis mutandis* hetzelfde. Van

8) *Mnl. W.* I, 894.
9) *W.N.T.* II, 1821.

Haeringen merkt op, dat het Woordenboek *ontarmd* en *ontbeend* wel opgeeft, maar niet de infinitieven, doch in *Vocabularius Copiosus* wordt *ontbeenen* al met 'exossare' weergegeven en evenzo in het *Haarlems Glossarium* en in de *Teuthonista*. Het ligt voor de hand hierbij te denken aan een technische bewerking in de vleeshouwerij. Beziet men het enige (dichterlijke) citaat waarin *ontarmd* voorkomt, dan blijkt het daar toch verbaal gebruikt te zijn. In *Staatkunde*, het 'Vredespel' van Enoch Krook (a°. 1713) leest men nl. (pag. 13): 'Wie teld my op 't getal, van die op zee of 't land, In Scheeps of Veldslag, zyn doorstooken of doorschooten; Ontbeent, onthand, *ontarmt*'. Ik meen tenminste het hulpwerkwoord *zyn* ook met de laatste drie participia te moeten verbinden.

Onthand wordt in dit citaat op een ongewone, dichterlijke manier gebruikt, maar in onze dagelijkse taal is het met een andere betekenis genoeg bekend: 'Ik voel me erg *onthand*, nu mijn bagage zo lang onderweg blijft', kan men b.v. zeggen. Is dit misschien een praeverbaal participium? Mij dunkt van niet, want Van Lennep schrijft in *Klaasje Zevenster* met evenveel gemak: 'Ik (moet) u zeggen, dat de kindermeid mij over acht dagen verlaat,... wat mij ... zeer *onthandt*' (*W.N.T.* X, 1861).

Van Haeringen meent dat het ww. *ontharen*, zoal niet door een participium, dan toch door een ander nomen is voorafgegaan, nl. door *ontharing*, omdat door dit 'vage, voorzichtiger aanduidende *-ing*-derivaat' de 'nogal discrete paramedische behandeling' op een kieser manier zou worden benaamd. Maar volgens het *W.N.T.* geeft *ontharen* ook een technische bewerking in de leerlooierij weer, en er is geen reden om te menen dat daarbij het verbum finitum vermeden moest worden. De aanhaling t.a.p. is uit de *Volledige Beschryving van alle ... handwerken* en dateert van ± 1800; zeer waarschijnlijk is het woord echter van veel ouder datum in dit vak. Het door de *Teuthonista* opgegeven b l o t t e n , o n t h a i r e n , depilare (zie *Mnl. W.* i.v.) moet nl. wel op dezelfde bewerking duiden[10]. Ook voor *ontvlezen* gelooft Van Haeringen, dat het na het participium is gevormd, en hij wijst daarbij weer op het *W.N.T.* Maar Verdam geeft van *ontvleescen* juist een vorm van het verbum finitum en wel uit *Hs. Yperman*, 133*a*: 'En geneset niet na dit bernen, so bedarf dat men die stede *ontvlesche* ende ontdecke dbeen'.

Bij de participia met een *ver*-praefix zijn die, waarvan het stamwoord een substantief is, waarschijnlijk minder talrijk, dan de gevallen die van een adjectief zijn gevormd. Maar toch weer niet zo zeldzaam als de spaarzame voorbeelden in Van Haeringens studie doen vermoeden. *Verengeld*, door de schrijver uit Perk aangehaald, kan amper tot de levende taal worden gerekend. *Verketteld*, bij Koenen[21] als een Zuidnederlands dialectwoord vermeld, zal wel identiek zijn met het woord dat Tuerlinckx als *verkertelen* opgeeft, als *verkättele* fonetisch transcribeert, en omschrijft met 'door verslijten in lompen veranderen'. Dat het bepaald in de vorm van het participium wordt gebruikt, blijkt echter niet uit het voorbeeld dat Tuerlinckx er bij voegt: 'Da kind ze kliëke (*kleren*) begint fel te *verkättele*'. Evenmin kan men dat zeggen van *verdagen, vergruizelen, vergruizen, verjaren, verketteren, vermommen* of *verpulveren*, die ik toch alle, transitiva zowel als intransitiva, voor denominatieve formaties houd. Schrijver noemt verder

10) Zie *W.N.T.*, XII, 2788 volg. op P l o t e n , waarvan *bloten* en *blotten* bijvormen zijn.

zelf *verweesd*, dat bij zijn weten 'nog niet tot algemeen gangbare zuiver verbale vormen van *verwezen* heeft geleid'. Dat de 16de-eeuwse woordenboeken een transitief *verwesen* in de zin van 'tot wees maken' opgeven, zegt inderdaad niet veel, daar die infinitief wel uit het frequent voorkomende participium kan zijn geconcludeerd, maar in het *Mnl. W.* staan ook enige voorbeelden van een intransitief *verwesen* 'wees worden', en wel uit de *Oude Rechtsbronnen der Stad Breda* ('soo wanneer enich kijnt *verweesde*') en uit *Bouc v.d. Audiencie* ('Mits dat hi *verweesede* te Rininghelst ende daer vervooght es'). Als Van Haeringen nu zegt, dat 'iets als *de kinderen verweesden al vroeg*... toch niet ondenkbaar (is)', dan wordt hij door de feiten wel in het gelijk gesteld, maar niet in zijn opvatting omtrent de ouderdom van die manier van zeggen. Ook geloof ik niet dat het verbum finitum op het ogenblik zo zeldzaam is als hij meent. Van Dale[7] vermeldt het ww. althans, met de betekenis 'wees worden, zijn ouders verliezen'.

Iets anders is het met *verduiveld*: daarvan heeft het hedendaagse Nederlands werkelijk geen andere vorm dan het participium. Geen andere bewààrd, want de oude taal kende een intr. *verduyvelen* (zie Kiliaan) - evenals het Mhd. *vertiuvelen* 'teuflisch werden' (Lexer) -, waarvan het participium 'door de duivel bezeten' niet zeldzaam was[11]. Doch ook een transitief *verduivelen* 'verdoemen, naar de duivel wensen, vervloeken' is met voorbeelden te staven[12], terwijl mij twee bewijsplaatsen bekend zijn, waarin het betekent 'door verwensingen intimideren, overduvelen'[13].

Evenwel, zoals gezegd, zijn de denominativa met een adjectief als stamwoord waarschijnlijk talrijker dan die met een substantief. Maar ook hierbij is voor de prioriteit van het participium vaak geen bewijs te geven. Voor *verleckeren* b.v. geeft het *Mnl. W.* als betekenis 'door zinnelijke lusten verlokken', waarvan behalve in oude woordenboeken een voorbeeld te vinden is in *Con. Som.*: 'Want die duvel heeft den sondaer aldus *verleckert*'. Plantijn geeft bovendien een afleiding *verleckeringe*. Een soortgelijk betoog is tegen schrijvers stelling omtrent *vergelen* naast *vergeeld* te halen uit *Mnl. W.* In de *OVl. Ged.* leest men: 'Wanneer die zonne hoghende es ende wermende..., soo siet men weder die bloemen delewen (*vaal worden*) naturlijc ende *verghelewen* overmids der sonnen gloet'. *Verjongen* en *verjongeren* kennen de oude woordenboeken in de zin van jong worden, en Starings *Verjongingskuur* wijst ook op een andere vorm dan juist het part. perf. *Verjonging* is trouwens bij ons nu nog een gewoon subst. *Verouderen*, dat Van Haeringen niet noemt, geeft bovendien een soortgelijk beeld te zien: het *Mnl. W.* vermeldt enige voorbeelden van het verbum finitum, en hetzelfde kan men constateren bij het synonieme *verouden*: 'Dat wi onse

11) Zie b.v. Van Beresteyn, *Sendtbr. v. De Guevara* 1, 45; Coornhert 1, 8*c*; 1, 22*b*; 1, 329*d*; Van Heemskerk, *Batavische Arcadia* 84.

12) Een prediger..., die het ... vloecken, schelden, veroordeelen en *verduyvelen*, soo vaerdigh op de lippen voerde, dat *enz.*, Pers, *Verwarde Adelaer en Ontstelde Leeuw* 669*b* (a°. 1647).
Van Tongeren is loos, en vind licht dit, of dat, Daar mee hy d'arme vrouw *verduivelt*, en bekladt, Molenhof, *Krollende Ritzaart* 5 (a°. 1658).

13) Het zijn... rechts van u listige dubbelde practijckige treecken, daer ghy de andere Leden of Magistraten mede vertwijffelt en *verduyvelt* hebt, *Historie van Broer Cornelis Adriaensen van Dordrecht* 1, 68 (a°. 1569).
De Machtige zijn blind...: Sy knellen 't arme recht van Weduwen en Weesen: Is reden voor haer, sy *verduyv'len* se met vreesen, Huygens 1, 268 (a°. 1647).

ghesonde behouden ende wi te samen *verouden*', leest men in de *Rijmbijbel* (vs. 15709).

Van *verkikkeren* naast *verkikkerd* heb ik nooit gehoord; het part. zal zelf vermoedelijk wel jong zijn. Over het veel gewonere adjectief *verliefd* spreekt de schrijver niet, maar hiervan is de infinitief al oud: *verlieven op enen* is in de Middeleeuwen een gewone uitdrukking, waarvan het *Mnl. W.* drie duidelijke voorbeelden biedt. Doch ook uit later eeuwen zijn gemakkelijk bewijsplaatsen aan te halen[14] en tot op onze tijd is het in zwang gebleven. Huygens gebruikt het woord zelfs ook transitief in de zin van 'maken dat iemand liefheeft'[15], maar dat is nooit algemeen geworden. Van *verzot* kent het moderne Nederlands geen andere vormen dan het part. perf.; Verdam geeft echter de infinitief als trans. en als intrans. ww., beide gestaafd met tal van voorbeelden. En ook na de Middeleeuwen kan men het nog aantreffen: bij Colijn van Rijssele vond ik *verzotten aan iemand* 'op iemand verlieven'[16]; bij Spieghel komt *zich verzotten* voor met de betekenis 'dwaas worden'[17].

Zo straks heb ik al getracht te verklaren, waarom van veel dezer werkwoorden de participiale vorm gewoner is en meer in gebruik, dan de vormen van het verbum finitum. Heeft die omstandigheid de schrijver misschien parten gespeeld en hem ten onrechte doen geloven dat het minder frequente bepaald het meer recente gebruik moest zijn? Hetzelfde verschijnsel als bij de denominativa met *be-, ont-* en *ver-* ziet men echter even goed bij verba van andere makelij: *bedroefd* wordt b.v. heel wat vaker gebruikt dan *bedroeven, verbaasd* is veel gewoner dan *verbazen*, en *gequalificeerd* in de zin van 'deftig, aanzienlijk' zal men in de oude taal meer tegenkomen dan *qualificeren*. Adjectiva als *bedeesd, bevoegd* en *geschikt* zijn van hun verba finita op dezelfde manier losgeraakt als het hierboven genoemde *begaafd* van het zijne. Maar zijn die verba daarom jong? Misschien is het tegendeel eerder waar.

Concluderende meen ik te mogen zeggen, dat de schrijver er niet in geslaagd is een voldoende aantal voorbeelden bijeen te brengen, om iemand te overtuigen van het bestaan ener categorie van adjectiva met *be-, ont-* en *ver-* die men met recht participia praeverbalia zou mogen noemen.

Leiden, November 1949.
J.H. VAN LESSEN.

14) *Celestina, een tragicomedie van Calisto en Melibea* Ciii v^{o} (a^{o}. 1550); Hooft, *Ged.* (ed. Stoett) 1, 134 (a^{o}. 1615); Huygens, *Koren-bloemen* 1, 451 (a^{o}. 1620); De Decker, *Rymoeffeningen* 2, 340 (a^{o}. 1656); Vondel (ed. W.B.) 10, 150 (a^{o}. 1664); Wolff en Deken, *Corn. Wildschut* 1, 170 (a^{o}. 1793).

15) Laet my daer by voegen, daer mede sy my *verlieven*, dat yder Spreeckwoord een Sneldicht is, en heel veel stofs in heel weinigh omslaghs begrijpt, *Korenbloemen* 1, 620.

16) Dat Dierick... *Versotten* sal: *Aen* dit slecht maechdeken, *De Spiegel der minnen* B i v^{o}.

17) Dus zijnz' in onzen eeuw meest zellef te bespotten, Die om de zotten wijs te maken *zich verzotten, Hertspieghel* 107.

Als en *dan* bij vergelijkingen.

Het is zeker geen zeldzaamheid dat men een tekst naar een drukker stuurt, en dan enige tijd later bij de correctie tot de bevinding komt dat de zetterij zo vriendelijk is geweest, om het voegwoord *als* in *dan* te veranderen zovaak het gebruikt werd na een formele comparatief of na *niets, niemand* enz. Kranten en boeken, tijdschriften en formulieren geven ons inderdaad een beeld te zien waarin *dan* zó sterk overheerst dat het niet alleen een volstrekt monopólie heeft achter de genoemde comparatieven, maar zelfs nog meer als eens te vinden is in het type *even groot dan* dat zeker geen witte raaf genoemd mag worden. Vooral dat laatste, hypercorrecte gebruik - dat overigens al eeuwen oud is - wijst ondubbelzinnig op een *als*-fobie, en het kan z'n nut hebben om eens na te gaan wat de oorzaken hiervan wel kunnen zijn.

Neemt men er in de spelling graag vrede mee, wanneer in een aantal gevallen historische elementen hun invloed laten gelden op moderne gewoontes, bij de schrijfwijze[1)] was de verdediging van het synchronische standpunt door Kollewijn en de zijnen, van het allergrootste belang. Deze school heeft dan ook heel consequent de verdediging op zich genomen van het type *groter als. 'Niet als, groter als* zullen bij de hier verdedigde wijze van beschouwen niet voor verkeerd kunnen gelden'[2)]. Lezen we dan wat sommige van onze moderne woordenboeken meer als een halve eeuw later nog over dit *als* schrijven, dan kunnen we moeilijk aan de indruk ontkomen dat de 'nieuwe' leer bij de spelling heel wat vlugger ingang gevonden heeft als bij schrijftaal-woordgebruik[3)].

Het vooroordeel tegen de genoemde constructie dateert zeker niet van het ogenblik dat Matthijs de Vries het *als*-artikel in het *WNT* schreef, maar dat neemt niet weg dat het toch van belang is om een ogenblik bij deze tekst stil te staan, omdat het voor de hand ligt dat talloze bestrijders van *groter als* zich daarop zullen beroepen, of er toch op z'n minst op een of andere manier door beïnvloed zullen zijn.

Het meest opvallende in dit artikel is misschien wel het feit dat de schrijver tegen alle verwachting in, geen duidelijk en ondubbelzinnig gebod of verbod geeft. We willen overigens volstaan met het citeren van z'n conclusie, en het daaraan voorafgaande betoog - zo typisch voor die tijd en die mentaliteit - verder laten voor wat het is. De Vries zegt dan: 'Laat ons toezien, dat bij ons niet hetzelfde geschiede [als in het Duitsch], dat *als* niet zijn - toch reeds zoo wijd - gebied al te ver uitbreide, ten koste van het echte en beproefde *dan*'[4)].

Een dringende vermaning dus, geen verbod. We laten nu verder de vraag rusten waaróm de formulering precies in deze vorm gegoten werd, en gaan even dieper in op een andere kwestie, de distantiëring nl. ten opzichte

1) Voor deze m.i. heel bruikbare onderscheiding zie men Jac. van Ginneken, *Grondbeginselen van de schrijfwijze der ndl. taal* 6 (Hilversum 1931).
2) R.A. Kollewijn, *Over taalfouten en nog wat, Taal en Letteren* IV (1894) 242, herdrukt in *Opstellen over spelling en verbuiging* 116.
3) *Van Dale's Nieuw Groot Woordenboek der Ndl. taal*[7] 128 (den Haag 1950) zegt dat dit *als* 'geen aanbeveling verdient', C.B. van Haeringen, *Ndl. Wdb.*[3] (den Haag 1948) vermeldt het niet, Koenen-Endepols, *Wdb. der Ndl. taal*[22] (Groningen-den Haag-Batavia 1949) schrijft s.v. *als* dat het ook na comparatieven 'volgens sommige taalgeleerden' gebruikt 'mag' worden.
4) *WNT* II (1898) 249.

van het Duits, die moet helpen om het *als*-'misbruik' in het Nederlands tegen te gaan. Immers: het kost weinig moeite om in te zien dat de Vries zich volkomen vergiste toen hij het Nederlandse en het Duitse *als*-gebruik op één lijn stelde.

Wie tegen het 'klassieke' voorschrift zondigde, kon dat doen op twee manieren: door te schrijven *groter als* of *even groot dan*[1]. In het eerste geval gaf iemand een vórm uit z'n - laten we maar zeggen - dialect, maar in het tweede werd de hypercorrectie veroorzaakt door het systéém van dat dialect, de syntaxis ervan.

Daarmee komen we op een punt dat m.i. nog te vaak over het hoofd gezien werd bij de behandeling van deze kwestie. Een aantal dialecten binnen ons taalgebied[2] kent maar één grammatische categorie bij de vergelijkings-voegwoorden. Ze gebruiken dus de volgende constructies.

Dit potlood is niet zo klein *als* dat.
Dit potlood is ongeveer zo klein *als* dat.
Dit potlood is even klein *als* dat.
Dit potlood is niet kleiner *als* dat.
Dit potlood is iets kleiner *als* dat.
Dit potlood is veel kleiner *als* dat, enz.

Een gevolg hiervan was, dat de grootste moeilijkheid bij de toepassing van de oude regel, niet zozeer lag in de vervanging van *als* door *dan* bij vergelijkingen, maar vooral in de splitsing van de autochthone ene grammatische categorie in twee delen, al naar gelang van de vorm van het bij *als* horende woord: de positief t.o. de comparatief.

Men kan deze kwestie vergelijken met het probleem van de Afrikaner die Nederlands wil leren spreken, en telkens bedacht moet zijn op het verschil tussen *de*- en *het*-woorden. En wie herinnert zich niet uit eigen ervaring, hoeveel voortdurende inspanning het kost om de Duitse datief- en accusatief-categorie goed te onderscheiden? Zo zal een dialectvaste Brabander nog altijd veel minder moeite hebben met de vervanging van *ge* door *je*, als met de voor hem schijnbaar willekeurige splitsing in de twee categorieën van *u* en *je*, en de Limburger zal er op dezelfde manier moeilijk toe komen om consequent in het ABN *zo'n jongen* van *zulke jongens* te onderscheiden, omdat hij in z'n eigen dialect in allebei die gevallen *zo'n* gebruikt. Het blijkt m.a.w. ook in talloze andere gevallen lastig om één grammatische categorie in tweeën of in drieën te moeten splitsen.

Nu heeft het AB Duits bij de vergelijkings-voegwoorden een systeem dat allerminst lijkt op dat van de Nederlandse dialecten die we enkele regels hiervóór bespraken: het zegt immers *so gross wie* en *grösser als*. De 'slordige' Nederlanders tegen wie de Vries zich richtte, kunnen dus beslist niet van Germaanse sympathieën beschuldigd worden. Hun *groter als* lijkt alleen 'toevallig' en qua vorm op *grösser als*, maar is er syntactisch helemaal niet mee verwant. Wèl bestaat er een sprekende gelijkenis

1) Merkwaardig genoeg geeft het *WNT* geen 'waarschuwing' bij enkele citaten waarin déze vorm voorkomt; er wordt zelfs niet gewezen op het hypercorrecte karakter ervan (III 2275).
2) Zoals we nog zullen zien, doen ze het vrij zeker zelfs allemaal.

tussen het Duitse systeem en dat van de Vries, zoals men ziet. Was er bij hem dan misschien sprake van Duitse invloed?

Voor we deze vraag volledig kunnen beantwoorden, is het nodig dat we eerst de stand van zaken in het Middelnederlands even nagaan. We kunnen daarvoor het best terecht bij Verdam, die heel nadrukkelijk zegt: ‘In 't mnl. werd na een vergrootenden trap nooit *als* gebruikt’[1]. Het is dus allerminst nieuwlichterij wat de Vries ons aanprijst: *groter dan* is inderdaad een - wat hij noemt - ‘beproefde’ uitdrukking.

Onze nieuwsgierigheid wordt nu verder geprikkeld. Wanneer dit mnl. zowel het systeem van de tweedeling kent bij de vergelijkings-voegwoorden, als het gebruik van de vórmen *als* en *dan* als dragers van deze onderscheiding, dan ligt het voor de hand om te veronderstellen, dat er een groot dialectgebied met deze twee kenmerkende eigenschappen, ergens in Zuid-Nederland te vinden zal zijn, omdat vooral dit deel van ons taalgebied, in de Middeleeuwen zo'n sterk taalkundig overwicht gehad heeft.

Ik moet bekennen dat het voor mij min of meer een sensatie was toen ik in een viertal kaartjes uit een vrij recent artikel van Meeussen, er één vond van (*groter*) *dan*, waarop elk spoor van zo'n uitgebreid *dan*-gebied ontbrak[2]. De kaart zelf was getekend naar schriftelijke gegevens, en bevatte natuurlijk enkele *dan*-‘vlekjes’, regelmatig over het hele gebied verspreid. Daarover zal niemand zich verbazen die bij ervaring de sterke schrijftaal-suggesties kent, waaraan mensen blootstaan die als dialectspreker, op een vragenlijst een stel ABN-teksten moeten vertalen. Men zal dan ook wel geen bezwaar maken tegen wat Meeussen zelf over dit *dan* schrijft: ‘Vooreerst wekt het om zijn eenvormige schrijfwijze en zijn gelijkmatige verspreiding, eenig wantrouwen. 't Is heel goed mogelijk dat *dan* nergens de echte gesproken dialectvorm is; zoo is zeker de overtuiging van ieder die de Zuidnederlandsche spreektaal beluisterd heeft.’ ‘Zoolang dus niet een dialectoloog voor zijn gebied bevestigt dat hij werkelijk *dan* na comparatief gehoord heeft, zoolang mogen we veilig de *dan*-antwoorden “afschuimen”, en het overblijvende beschouwen als reflex van de dialectische spreektaal’[3].

Een tweede verrassing van Meeussen z'n kaart, was de grote omvang van het wvl.-ovl. *of*-gebied. Immers: ondanks het grote overwicht dat speciaal West-Vlaanderen in zoveel mnl. teksten aan de dag legt, blijkt *groter of* daarin al evenmin een spoor achtergelaten te hebben als het bra.-lmb. *groter als*. Wanneer Verdam dit *of* in een meer algemene beschouwing ter sprake brengt (hij heeft het dan niet over het mnl. in het bizonder), behandelt hij o.m. het moderne wvl.; bij een citaat van Jehan Yperman (‘niet soo claer ofte’) zegt hij uitdrukkelijk dat het handschrift hier het normale *alse* heeft staan; klaarblijkelijk vergiste de Bo zich toen hij de mnl. zin citeerde[4].

Daarmee rijzen er enkele problemen die zo maar niet in een handomdraai op te lossen zijn. Het is immers al te naïef om te veronderstellen dat er ± 1500 plotseling een soort manna-regen van westelijke *of*- en oostelijke *als*-vormen over het Zuiden van ons taalgebied zou zijn neergedaald. Waarom onderdrukte het mnl. dat autochthone *of* en *als* dan zo hardnekkig? Hoe kwam het aan de vreemde *dan*-vorm? En tenslotte (misschien wel de

1) *Mnl W* II 51.
2) E. Meeussen, *Vier isotagmen, LB* XXXV (1943) 47 vv.
3) *T.a.p.* resp. 48 en 49.
4) *Mnl W* V 28.

belangrijkste kwestie): hoe staat het in de moderne znl. dialecten met de grammatische categorieën bij de vergelijkings-voegwoorden? Is dan misschien de mnl. tweedeling toch nog autochthoon, of kan ook die in ons taalgebied nergens thuisgebracht worden, en met name niet in het Zuiden?

Dat mnl. schrijvers ons met grote hardnekkigheid bepaalde eigenaardigheden uit hun dialecten niet laten zien, is alles behalve een zeldzaam verschijnsel. Men hoeft hier maar te denken aan de koppige onderdrukkingen van het hll.-zee *ji* ('jij') of van de wvl.-zee. 'rondingen' van het type *vuve, bluven, wuuf, pupe* ('vijf', 'blijven', 'vrouw', 'pijp') enz.

Van de vragen die we ons zoëven stelden is de laatste verreweg de voornaamste zoals we al zeiden, en daarom willen we die het eerst proberen op te lossen. Hoe is dus de bouw van de systemen bij de vergelijkingsvoegwoorden in de znl. dialecten? Het kost weinig moeite om met behulp van het materiaal van Blancquaert's dialect-atlassen, een kaart te maken van het laatste stuk van zin 46: (*onze metselaar is zo vet*) *als* (...). Op die manier krijgen we voor West-, Oost-, Frans-, en Zeeuws-Vlaanderen, en voor Zuid-Brabant het bekende dichte net van gegevens, en nu blijkt inderdaad de bij benadering (in een veel dunner net!) door Meeussen getrokken grens tussen (*groter*) *of* en (*groter*) *als*, practisch overal te kloppen met die tussen (*zo vet*) *of* en (*zo vet*) als[1]. M.a.w.: alle znl. dialecten kennen maar één vergelijkings-voegwoord; ze zeggen òf *zo groot of - groter of* òf *zo groot als - groter als*. Daarmee kunnen we moeilijk nog langer blijven veronderstellen dat zelfs de tweedeling in de mnl. schrijftalen nog op een autochthoon systeem berust[2].

1) In theorie bestaat de mogelijkheid dat er zich tussen het *of*- en het *als*- gebied een smalle grensstrook bevindt, waarin deze vormen door elkaar gebruikt worden. Alleen een mondeling onderzoek kan dat uitmaken, maar zelfs áls er zo'n menggebied gevonden zou worden, zou de syntactische tweedeling er nog niet zijn.
De types *gelijk, lijk* enz. komen voor bij *groter dan* en bij *even groot als*, zonder dat ook hier maar iets van een systeem te bespeuren valt. Vrij zeker hebben we te doen met overgangen in de trant van ABN-gevallen als:

Hij doet net *(zo)als* jij.
Zoals jij dat doet zou ik het niet kunnen.
Hij gaat te keer *als* een varken.
Hij is *net zo* vet *als* een varken, enz.

De meeste plaatsen die *gelijk* of *lijk* opgaven, hadden daarnaast trouwens ook andere vormen.

2) Overdiep vermeldt voor West-Groningen 'bij den positief: Zoo groot *of* Jaan, enz.' (*Stil. Gramm.* 272). Men mag hier evenwel niet uit concluderen dat hier een tweedeling zou bestaan, getuige K. ter Laan, *Nieuw Gron. Wdb.* 647: '*Dizze is net zo mooi òf die*. Heel opvallend [waarom? P.]: *Dizze is mooier òf die*'. Merkwaardig genoeg vond ik dit *of* niet terug op de kaart die ik tekende van zin 24 uit lijst 44 van de Znl. Dialectcentrale: (*Anna's jurk* [resp. *kleed*] *is veel langer*) *als* (*die* [resp. *dat*] *van Mieke*), tenzij natuurlijk in het wvl.-ovl. gebied, en bovendien in één zvl. grensdorpje: I 166 (Zuiddorpe). Het is niet mogelijk om alle bizonderheden van deze kaart hier te bespreken; misschien mag ik volstaan met te zeggen dat het *als*-type er zeer sterk overheerst, en dat de *dan*-vlekjes ook nu regelmatig verspreid voorkomen. - Dat *den* 'slechts in het Noorden [van Friesland], na comparatieven' voor zou komen (O.H. Sytstra en J.J. Hof, *Nieuwe Friesche Spraakkunst* 175) werd door mijn onderzoek niet bevestigd: ik vond die vormen alleen voor de plaatsen E 10, E 84a, F 20, F 23 en F 41. - Ook in het Noorden ontbreekt dus een gebied met tweedeling.

Er heeft dus klaarblijkelijk een (syntactische) expansie plaats gehad, en de vraag is nu, waar we de bakermat van dit verschijnsel moeten zoeken. Wanneer ik in dit verband even herinner aan Heeroma's Keulse expansies,

dan betekent dat niet dat ik met hem geloof dat een Middeleeuws-Rijnlandse invloed aansprakelijk gesteld zou dienen te worden voor de structuur van een groot deel van het zonl. dialectlandschap. Een totaal andere kwestie is evenwel die van de schrijftaal-expansie, die lang niet zo ingrijpend is en daarom veel makkelijker tot stand komt. Is er reden om in dit verband misschien aan Oostelijke invloeden op het mnl. te denken?

Ofschoon over deze kwestie de nodige voorstudies ontbreken, en ofschoon deze plaats niet geschikt is om dat onderwerp breedvoerig te bespreken, lijkt het ons niet te gewaagd om die vraag bevestigend te beantwoorden. Zo werd v.d. Berg in een *Bijdrage tot de geschiedenis der spelling in Holland*[1] tot de nog zeer voorzichtige hypothese gebracht: 'Keulen van de 9de tot de 15de eeuw als orthografisch cultuurcentrum der Nederlanden, het is een aantrekkelijke gedachte.' En al was dan de persoonlijke aanwezigheid van een Beierse graaf vereist om een rasechte Bruggeling in een liederen-handschrift 'potjesmiddelhóógduitse' vormen te laten gebruiken, 'auch auf das *Mitteldeutsche* und das *Niederdeutsche* greifen oberdeutsche Formen hinüber'[2]. Wanneer het Nederlandse zelfstandigheidsgevoel zelfs in de zestiende eeuw nog vaak zó zwak is, dat mensen als Coornhert en later nog Hooft, typische mdd. en hgd. vormen gebruiken[3], hoe moet het dan in de tijd daarvóór niet gesteld geweest zijn?

(In de diachronische taalkunde is het probleem van de 'barbarismen' uiterst netelig, en dikwijls onoplosbaar. Dat neemt niet weg dat we een *als/dan*-ontlening aan de Rijnlandse schrijftaal graag door een aantal parallelle gevallen gesteund zouden willen zien, vóór we het maximum aan waarschijnlijkheid bij onze hypothese bereikt achten. Maar zoals gezegd: hiervoor is een afzonderlijk onderzoek nodig.)

Inderdaad vinden we in Paul's *Mittelhochdeutsche Grammatik*[124] de twee elementen terug die we zochten: niet alleen is er de bekende tweedeling toegepast volgens dezelfde grenzen als in het mnl., maar ook de vormen uit de eerste groep (*sô, alsô, alse, sam, alsam*) en die uit de tweede (*danne, denne, dan*) kloppen goed met die uit het Rijnlands van die tijd, en met die uit het mnl. Pas in de overgangstijd van mhd. naar nhd. (in de vijftiende eeuw dus) wordt het vormkoppel *als/dan* vervangen door *wielals*, met behoud van het bestaande syntactische systeem[5].

Voor we nu de vraag bespreken hoe het met de Duitse dialecten op dit punt gesteld is, willen we eerst wat aandacht besteden aan een factor die in de geschiedenis van bijna alle moderne talen ooit als 'regelaar' is op gaan treden, en wel de 'klassieke' grammatica. Afgezien van de ablatiefconstructie, vinden we in het Latijn inderdaad ook de syntactische tweedeling bij de comparatief t.o. de positief: *pulcher ut / pulchrior quam*. Wanneer de Gebr. Grimm nu in hun *Deutsches Wörterbuch* de vergelijkingsvoegwoorden bespreken, betreuren ze het feit dat positief en comparatief

1) *Ts* LXV 54 vv.
2) W. de Vreese, *Het Gruuthuse-handschrift* (*Ts* LIX 241 vv.) bespreekt die Brugse vormen uitvoerig; het Duitse citaat is van O. Behaghel, *Geschichte der deutschen Sprache*^{5} 187 (Berlijn, Leipzig 1928).
3) C.G.N. de Vooys, *Duitse invloed op de Nederlandse woordvoorraad*, Hfdst. II (*VKAW Afd. Lett., NR* IL, Nr. 1).
4) § 318 (Halle 1929).
5) Behaghel, *a.w.* 52.

het ook in de Duitse taalgeschiedenis enkele keren moesten doen met één en hetzelfde voegwoord, waardoor het 'reiner sprachgebrauch' vertroebeld werd: 'das franz. *rouge comme sang, plus rouge que sang*, das engl. *red as blood, redder than blood* wurden bald *roth als blut* und *röther als blut*, bald *roth wie blut* und *röther wie blut* wiedergegeben'[1].

Was de 'klassieke' grammatica nu de enigste factor die deze aangelegenheid besliste, of vond de tweedeling ook ergens in de Duitse dialécten een steun? En nu we toch een keer buiten het Nederlandse taalgebied rondzwerven: hoe staat het op dit punt met het Engels en eventueel met het Noordgermaanse gebied?

Oskar Weise geeft gedeeltelijk een antwoord op de eerste vraag. 'Gleichfalls im Süden und im Norden finden wir jetzt noch mundartlich das alte *denn* (mhd. danne, dan) nach Komparativen vertreten'; zo is bv. blijkens ten Doornkaat Koolman in Oost-Friesland na comparatieven *als* 'neben *denn*' gebruikelijk. Mogen we uit die uitdrukkelijke vermelding concluderen dat hier de afwezigheid van een tweedeling een uitzondering is t.o. de andere gebieden met *denn*? Hoogstwaarschijnlijk wel. Het is jammer dat de schrijver zich ook op een andere plaats weer tot de formele comparatief beperkt; hij noemt dan als voegwoorden *wie, denn* (in Riesa in Saksen), *als wie, was, wan, weder* en *oder*[2]. Hier zou dus nog een aanvullend onderzoek plaats moeten vinden.

Jespersen geeft ook op de andere vragen gedeeltelijk antwoord. 'Danish distinguishes *end* and *som* as E[nglish *than* and *as*], but some parts of Denmark (Fyn) use *som* even after comparatives. In the same way some parts of Germany use *wie* in all three kinds of comparison[3], while other parts of Germany use *wie* for equality only, and *als* with the comparative'[4].

Deze mededeling wordt mooi aangevuld door wat het *NED* over het Engels zegt: 'instead of *than* after a comparative, *as* (like Ger. *als*) is common in Scotland, the North of England, and in parts of Ireland and the United States'[5].

Blijkbaar valt dus het hele Germaanse taalgebied in twee soorten dialecten uit elkaar; de ene kent bij de vergelijkings-voegwoorden een syntactische tweedeling, en is dan formeel weer te splitsen in een *end/som*-, een *than/as*-, een *als/wie*-gebied enz. Op de voor ons zo belangrijke vraag of er ook een Duits *dan/als*-gebied bestaat, krijgen we hier helaas nog geen definitief antwoord.

1) Jacob en Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch* I 250. - Het Franse voorbeeld is natuurlijk tendentieus, omdat deze taal in feite ook maar één grammatische categorie in deze constructies kent: *aussi grand que, plus grand que*. - Nog in 1942 herleidt Lerch de vraag *1st s c h ö n e r w i e ein Sprachfehler*? tot het 'dwingende' dilemma: 'soll man die L o g i k für massgeblicher halten oder die S p r a c h g e s c h i c h t e ?' Hier heeft de klok bijna een halve eeuw stilgestaan. (*Beitr. zur Gesch. der d. Spr. und Lit.*, LXV 355).
2) Resp. in *Die vergleichenden Konjunktionen in den deutschen Mundarten* (*ZfdMaa* 1918 169) en *Unsere Mundarten*^{2} 65 (Leipzig, Berlijn 1919). Ik dank deze verwijzingen aan de vriendelijkheid van Prof. W. Mitzka, die over het type *zo groot als* voor het Duits evenwel geen aanvullende gegevens kon verstrekken.
3) Jespersen bedoelt hier 'superiority', 'equality' en 'inferiority'. Men ziet dat het uitgangspunt onjuist is: deze termen hebben betrekking op logische categorieën, niet op taalkundige.
4) O. Jespersen, *The Philosophy of Language*^{4} 246 (London 1935).
5) Vol. IX, part. II, s.v. *than*. - Daarnaast komen nog voor '*nor, nar, ner, bi* (= by)'.

De tweede groep van Germaanse dialecten die we hier onderscheiden, kent geen tweedeling. Maar één wg. taalgebied hoort in z'n geheel tot deze groep: het Nederlandse. Waarom kwam dat in zoveel geschreven taalvormen dan niet tot z'n recht? 'Unreiner Sprachgebrauch'?

Eén ding is intussen wel duidelijk. Als de nieuwe taalregelaar Matthijs de Vries de mensen aanmaant om zich van het Duits te distantiëren door het *als/dan*-systeem te gebruiken, dan is dat argument maar schijn. In werkelijkheid introduceert hij iets dat vanuit de Nederlandse dialecten bezien, zonneklaar een (synchronisch) syntactisch Germanisme vertegenwoordigt; hij bestendigt het althans. Maar geldt datzelfde ook voor het ABN?

Wie vandaag aan de dag het type *groter dan* daar een (synchronisch) Germanisme zou noemen, zou zich gedeeltelijk vergissen. Het is als vórm vrij normaal, en vormt het zoveelste tastbare bewijs voor de sterke invloed die allerlei geschreven taalvormen op de spreektaal kunnen hebben. Zelfs de ABN-spreker die helemaal vrij is van de *als*-fobie, zal in een beperkt aantal gevallen m.i. *dan* gebruiken, o.m. in sommige spreekwoorden en daarnaast wanneer het voegwoord *dan* door een complete zin gevolgd wordt: *Beter laat d a n nooit. Het is hier veel mooier d a n we gedacht hadden*. Ik durf niet te beslissen of de constructie *Het is hier veel mooier a l s we de bloemen in de kamer zetten* hier het *dan*-gebruik veroorzaakt. In de eerste zin is zeker een sterke schrijftaal-invloed aanwezig. Overigens is het niet onze bedoeling om een volledige studie te maken van het *dan*-gebruik in het ABN: dat zou de plaatsruimte van een apart artikel in beslag nemen.

We willen volstaan met het volgende te constateren. De Duitse syntactische tweedeling is noch bij de *als*-sprekers aanwezig (hun *dan*-gebruik is sporadisch, maar zeker niet aan de formele comparatief gebonden), noch bij de *dan*-sprekers. Bij dit laatste past een klein voorbehoud: men mag niet aprioristisch zijn. Een feit is evenwel dat wie een tijdlang de gelegenheid krijgt om het ABN van de laatste groep te beluisteren, z'n moeite vroeg of laat beloond ziet doordat hij het hypercorrecte *dan* op heterdaad betrapt, meestal weliswaar onder hevig protest van de persoon in kwestie ('Dat zég ik niet, dat is onmogelijk!'), maar toch onmiskenbaar. Maar normaal valt dat *dan* natuurlijk niemand op, ook niet als het geschreven staat. Vandaar dat er weinig of geen aandacht aan besteed wordt; het moet het lot delen van *ik heb het h e n gegeven*. - Een speciale groep binnen de hypercorrecte *dan*-gebruikers, wordt gevormd door ABN-sprekers die uit het *of*-gebied van West- en Oost-Vlaanderen afkomstig zijn. Aangezien *als* hun in deze functie volkomen vreemd is, gaan ze bijna allemaal zonder aarzeling over tot het systeem van *zo groot dan / groter dan*[1)].

De hier behandelde kwestie staat sinds jaar en dag in het middelpunt van de taalpedagogische belangstelling. Nu wil het ongeluk dat een groot deel van onze litteratuur over taalvoorlichting, op het standpunt staat dat de wetenschap ongeveer 50 jaar geleden innam. Sindsdien is er in de taalkunde wel het een en ander veranderd. Welke conclusies brengt dat mee voor onze houding tegenover het *dan*-gebruik?

Het synchronische taalsysteem zoals dat leeft in de geesten van degenen die de taalgemeenschap vormen, staat volkomen op zichzelf als een sou-

1) Of datzelfde geldt voor de mensen uit het kleine *wie*-gebied bij Vaals (*zo klein wie / kleiner wie*) durf ik niet te zeggen.

verein geheel[1]. Zo ook het ABN. Wanneer hierin het systeem van de syntactische tweedeling bij de vergelijkings-voegwoorden dus practisch onbekend en zeker in geen geval algemeen is, dan kan en mag geen enkele taalkundige het predicaat *goed ABN* aan die tweedeling verbinden, en nog veel minder het ontbreken van zo'n tweedeling als een eigenschap van slecht ABN beschouwen. Hieruit volgt dat *groter als* voortreffelijk ABN is, en dat het onjuist is om het 'af te keuren' of - zoals nog vaak gebeurt - het te 'dulden', het 'toe te laten'. Bedenken we daarbij nog, dat de *als*-fobie als onvermijdelijk gevolg bijna altijd het type *even groot dan* met zich meebrengt (dat door niemand ooit werd aangemoedigd), dan lijkt er alle reden aanwezig om de taalpedagoog deze raad te geven: 'Propageer *groter als*, want het is echt-Nederlands, het bestrijdt de *als*-fobie en voorkomt hypercorrecte vormen[2].'

Ook op een ander terrein valt er uit het voorafgaande m.i. nog wel iets te concluderen. We hebben één enkele keer gebruik kunnen maken van Blancquaert's *Reeks van Ndl. Dialectatlassen*, doordat een gelukkig toeval ons hierin een bruikbare zin aan de hand deed. Zo kregen we in een minimum van tijd een mooi overzicht over het grootste deel van ons znl. dialectgebied. Het ontbreken van soortgelijk materiaal voor het Duits en het Engels verhinderde de afronding van ons onderzoek en het trekken van definitieve conclusies bij de laatste twijfelpunten. Aan de hand van dit éne geval kan men zien, hoe de volledige ontplooiing van de Nederlandse dialect-geografie, en dus ook van de Nederlandse taalkunde in de ruimste zin van het woord, nog steeds belemmerd wordt door een groot gebrek aan materiaal. Was het grootste deel van onze woordenschat, onze woordleer en onze syntaxis in kaart gebracht (maar wat een desideratum![3]), dan zou het mogelijk zijn om d.m.v. deze kaarten a.h.w. elke mnl. of jongere tekst 'door te lichten'. We zouden dan zonder meer de meeste elementen terug kunnen vinden, waaruit de schrijftaal in kwestie samengesteld was.

Daarnaast zal wel niemand nog durven twijfelen aan het feit dat ook een verdere ontplooiing van de Duitse en de Engelse dialect-geografie ons inzicht sterk zou verdiepen, en onze kijk op menig Nederlands probleem radicaal zou wijzigen. In het bizonder zouden we dan in staat zijn om vlugger dan nu het geval is, de vraag op te lossen in hoever ook de schrijvers van mnl. teksten al door Oostelijke krachten beïnvloed werden.

Leuven, 1949.

P.C. PAARDEKOOPER.

1) 'A parler rigoureusement, les systèmes synchroniques ne s'expliquent pas par la diachronie, ils ne s'expliquent en dernier lieu, que par eux-mêmes.' (Louis Hjelmslev, *Principes de grammaire générale* 67).
2) Dat men overigens zelfs langs diachronische weg tot een soortgelijke conclusie kán komen, bewijst v. Ginneken (*OT* I 352).
3) Inmiddels ziet het ernaar uit dat althans Blancquaert z'n geweldige onderneming nu binnenkort tot een goed eind zal weten te brengen.

Enkele opmerkingen bij de rijmen in Coornherts *Wellevenskunste.*

Coornherts proza vertoont hier en daar een opvallende eigenaardigheid: het rijmt. Deze opmerking werd reeds meerdere malen terloops n.a.v. een bepaalde passage uit zijn werk gemaakt[1].

In een artikel *Over en uit Coornhert's Zede-kunst*[2] heeft P.L. van Eck de aandacht positief op de rijmen in de *Wellevenskunste* gevestigd, door te constateren, dat Coornhert 'ervan hield van tijd-tot-tijd met rijmwoorden te werken'. Zelfs wordt hier het volgen van ''n middeleeuwse gewoonte' als oorzaak opgegeven. Enige positieve waardering heeft de schrijver, die de *Wellevenskunste* overigens zo juist waardeert, voor dit verschijnsel echter niet.

Een nader onderzoek naar het prozarijm, dat door Coornhert vrij intensief wordt gebezigd, is wel van belang, daar het ons begrip voor zijn stijl en werkwijze stellig kan verdiepen.

Al terstond kan de opvallende verdeling van de rijmen in Coornherts prozawerken ons enige aanwijzing verschaffen over het wezen van dit rijmgebruik.

In sommige werken is geen enkel rijm te vinden. Zo bleken de eerste XX *Lustighe Historien Joannis Boccatij* bij onderzoek niet één geval te bevatten.

In *Van Hooft ende Hert-sorghe*, dat van hoogstens een jaar later dateert, komen de rijmen wel degelijk voor. Hoewel niet zo talrijk als in de *Wellevenskunste*, zijn zij hier zeker als bewust stijlmiddel aangewend.

Het is goed het verschil in opzet tussen beide werkjes in het oog te houden. Het laatste is een tractaat met stichtende strekking, geschreven in een stijl, welke aan het doel is aangepast, een stijl, die wil overtuigen. De *Lustighe Historien* zijn van geheel andere aard. Al liet Coornhert zich bij de keuze van zijn verhalen leiden door het streven een niet alleen 'lustig', maar ook 'eerlijck ende leerlijck' boek samen te stellen, het zuiver verhalend karakter bleef - waar het een vertaling betreft uiteraard - gehandhaafd.

Weer geheel anders geaard dan de bovengenoemde werken is de *Iustificatie des Magistraets tot Leyden / teghens haer wedersprekeren*, ook blijkens de vele vreemde woorden en uitdrukkingen, die de taalzuiveraar Coornhert hier blijkbaar nodig acht, bestemd voor een deftig en geleerd publiek van magistraten en predikanten. De *Iustificatie* is een zakelijke behandeling van het gepasseerde, dan een pleidooi met scherpe aanval en verdediging, bijna wetenschappelijk polemisch. Van rijmen is geen spoor te bekennen.

In de eveneens zeer zakelijke argumentering van de standpunten van 'Pacifijc', 'Catholijc' en 'Ghereformeerde' in de *Wortel der Nederlandsche Oorloghen*, welke geheel bij het concrete blijft, kon ik slechts één geval van rijm registreren[3] en wel in Pacifijcs slotconclusie, waar de woorden een hogere vlucht nemen en rechtstreeks het publiek beogen aan te spreken.

Wel vinden we het rijm in de *stichtelijke* brieven, hoewel niet overal in

1) B.v. *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* dl. III blz. 353 t.a.v. *Van Hooft ende Hertsorghe* en t.a.p. blz. 366 met betrekking tot de brieven.
2) *Groot-Nederland*. 1924, II, 88.
3) Wercken 1630-32 III CL XXXII.

dezelfde mate. Een zeer sterk voorbeeld is bovenal de XVIIIe brief aan Spieghel. In deze brief wil hij deze troosten over het verlies van een dochter. Alle kracht, die in woorden gelegd kan worden, wendt hij aan. Het komt er immers nu op aan, de stelregels waarnaar hij zijn ganse denken en doen richt, in werkelijkheid te beproeven tegenover een slag van het noodlot. Het rijmgebruik is buitengewoon intensief. Ter illustrering een willekeurige greep: 'Laet de *sotten spotten* / deught moet de *wijsen prijsen*.' '.... dit voor *dencken* / doet int worden minste *krencken* / maect los dat *vast is* / van al dat een *last is* door vrees van te *verliesen* / 'tgheen wy blindelyck *verkiesen*.' '.... de mensen lieven *wroegende* kennisse int *verstant*: maer niet *ghenoegende* deughde inde *handt*'.

Het boven gedane kleine aantal steekproeven in Coornherts proza kan men naar believen uitbreiden. Twee dingen treden daarbij steeds duidelijker naar voren. In de eerste plaats, dat het rijmgebruik beperkt is tot dat proza, dat rechtstreeks een, althans meestal, ongeleerd publiek aanspreekt met stichtende lering. In de tweede plaats, dat het verschijnsel in de loop der jaren veelvuldiger en vooral steeds intensiever gebruikt wordt, om in de W e l l e v e n s k u n s t e zijn apotheose te vinden. (Het is niet doenlijk deze ontwikkeling binnen dit enge bestek voldoende te illustreren.)

Het verschijnsel van de prozarijmen vindt zijn oorsprong geenszins bij Coornhert. Zoals P.L. van Eck opmerkte, komt het ook bij mnl. schrijvers voor. Ook Dr. A. Zijderveld heeft trouwens gewezen op de banden welke Coornhert met de m.e., inzonderheid mystieke literatuur verbinden[1]. Hij verwees ons voor Coornherts geesteshouding en woordgebruik naar Ruusbroec.

Onderzoeken wij Ruusbroecs werk op rijmen, dan blijkt het er een vrij groot aantal te bevatten (Chierheit 57). Toevalligheid is wel uitgesloten. Zij zijn zeer regelmatig door het werk verspreid, bovendien vinden wij een enkele maal zelfs omarmend rijm. Ruusbroec zegt overigens aan het eind van het proloogvers in *Vanden VII sloten*:

> 'Nu willic rimen laten bliven
> ende sonder decsel de waerheid scriven'

Een uitlating, welke evenals de door Kalff (dl. II blz. 400) aangehaalde:

> 'Nu moet ic rimen laten bliven
> Sal ic scouwen clare bescriven'

wel duidelijk laat zien, dat het rimen hem een last was, wilde hij zich duidelijk uitdrukken. Het maakt de indruk of hij door te rijmen bijna een concessie doet.

De meerderheid van de rijmen in de *Chierheit* kan verklaard worden als: het nadruk geven aan een tegenstelling (b.v. dat herte soe wide *ontpluken* dat ment niet wel en can *gheluken*. Blz. 54[2]); een versterking en tezamenbinding van een opsomming van meest asyndetisch opeenvolgende, gelijk gerichte begrippen (b.v. blz. 8: '.... bekent ende schept ende *ordineert* ende *regheert* alle dinc ....'); op het eind van het boek, een bevredigende binding van het uitgaand betoog.

1) Verwaarloosde 'Renaissance'-literatuur, 'Een bijdrage tot nader verstand van Coornhert en Spieghel', Nieuw Theologisch Ts. 1927 blz. 129.
2) Ik citeer naar *Die Chierheit der gheesteliker brulocht*. Uitg. C.A. Wijnschenk Dom, A'dam 1917.

Een vrij grote minderheid van de plaatsen is moeilijk te verklaren als stijlmiddel dat direct in dienst van de inhoud van het geschrift staat.

Hoewel de conclusie moet zijn dat Ruusbroec het rijm bewust als stijlmiddel aanwendde en daardoor voor en na de gewenste effecten kreeg (het doen beseffen van het besluit van het betoog; het onderlijnen van een meervoudig uitgedrukt begrip; het aangeven van tegenstellingen), is zijn rijmgebruik als geheel niet overtuigend. De voornaamste reden voor het gebruik zal dan ook wel zijn, dat hij wilde voldoen aan een nu eenmaal (algemeen?) geaccepteerde stijleis voor dit soort proza. Prof. W. de Vreese, die in zijn artikel 'Ruysbroec' in de 'Biografie Nationale' de aandacht op de bij Ruusbroec voorkomende rijmen vestigde, beschouwde deze als een navolging van Augustinus.

Inderdaad vertonen niet alleen Augustinus' preken het rijm veelvuldig, maar zelfs wordt in *De doctrina Christiana* IV XI 26 onder andere voorschriften voor de prediker met nadruk verlangd, dat de preek niet gespeend zal blijven van *delectatio*, om de pil van de lering te vergulden. Evenwel - de versiering moet altijd het betoog dienen. Augustinus geeft voorbeelden, welke een sterk gebruik van homoioteleuta kennen.

Ruusbroecs rechtstreeks betogend werk nu brengt zijn lezers onder het oog wat zij doen en laten moeten om het eeuwige goed te verwerven, het is in wezen van eenzelfde geaardheid als dat waarvoor Augustinus zijn regels gaf.

Dat het rijmgebruik in Christelijk Latijn, zoals Augustinus zo positief naar voren bracht, de bron is voor dit verschijnsel bij Ruusbroec e.a. Dietse schrijvers, wordt wel zeer aannemelijk, als wij zien, dat b.v. het zo vroege *Limburgse Leven van Jezus* geen rijmen kent. Hoewel 'geestelijk' werk, mogen wij het niet stichtelijk noemen; het is verhalend, in de derde persoon geschreven.

Van belang is, dat wij hier een vroeg prozawerk zien, dat geen rijmen kent. Het zou n.l. een voor de hand liggende gedachte zijn, dat het proza, omhoogkomend in een litteratuur, die zich voor alle doeleinden in rijmende verzen placht uit te drukken, noodzakelijk de merktekens van deze omgeving moest dragen en zich zou tooien met wat ook de versiering van het vers was. Doch het gegeven vroege rijmloze voorbeeld schijnt vermoedens in deze richting bij voorbaat uit te sluiten.

Ook *Tondalus' Visioen*, om een ander voorbeeld te noemen, doet uitkomen, dat het rijm zeker niet aan het geestelijk proza in het algemeen eigen is. Hier wordt de bedoeling van stichting, moralisering, uitdrukkelijk voorop gesteld, maar het werkje is een exempel, wederom een verhaal dat in de 3e persoon geschreven, *in*direct wil stichten.

Dat Kaetspel Gemoralizeert, een bij uitstek moraliserend, doch profaan werkje uit de 15e eeuw, toont slechts enkele gevallen van rijm, die welhaast niet te vermijden waren, terwijl ik daar tegenover een bewust streven meen waar te nemen om het rijm te ontgaan.

Het zou hier te ver voeren een grotere groep werken, welke ál dan niet rijmen kennen, ook maar oppervlakkig te bespreken. Steekproeven schijnen echter tot de conclusie te leiden, dat het prozarijm in de m.e. Dietse literatuur een bewust en consequent stijlmiddel is, bedoeld om een element van versiering, soms een geleding van het betoog te brengen, en dat beperkt is tot die geschriften, welke een groter publiek direct aanspreken met stichtelijke lering, werk dat dezelfde elementen bevat als de preek. Als

zodanig vinden we het tot in de 16e eeuw[1]. Ook in het Latijn handhaaft zich dit stijlmiddel (b.v. in de *Imitatio*). Hier zijn de rijmen echter homoioteleuta.

Deze homoioteleuta geven - en dit is voor Coornherts rijmgebruik ook van belang - krachtens hun aard een ander element dan het gewone rijm. Doordien de homoioteleuta eenzelfde uitgang en dan ook eenzelfde syntactische functie hebben, geleden zij het betoog zo goed als leestekens. En, daar het veelal werkwoordsvormen betreft, ziet men de homoioteleuta datgene belichamen, wat welhaast de 'summa fastigia' van het meegedeelde zijn.

Waar het schijnt dat we in het gebruik van het prozarijm een zich tot in de 16e eeuw handhavende traditie mogen onderkennen, is het zeer aannemelijk, dat Coornhert, rijmen gebruikend in werk, dat dezelfde elementen bevat, inderdaad op deze traditie aansluit. Dit te eerder, daar Coornhert het verschijnsel ook direct in het nieuwere Latijn, en in dat van Augustinus zal hebben leren kennen. Bovendien zal het voor de beoordeling van Coornherts overwegingen van belang zijn, dat hij in Cicero's *De Oratore* eigenlijk reeds de basis van Augustinus' voorschriften, met het oog op de versiering van het betoog, kon vinden[2].

Wij zien bij Coornhert ten opzichte van het middeleeuwse gebruik toch een andere instelling. Het is dan ook gewenst ons rekenschap te geven van zijn opvattingen over taal en stijl.

Hij is een exponent van de beweging, die in het midden van de XVIe eeuw gaat ijveren voor een 'zuiver gebruik' van de moedertaal en graaft dan ook, vooral etymologisch, diep; ieder woord weegt hij af op zijn oorspronkelijke, volle betekeniswaarde, beziet hij in volle praegnantie. In de voorreden op de *Twe-spraack*[3] stuurt hij nadrukkelijk aan op 'het rechte verstant van de zin' (pag. 9), op een taal waarvan de 'woorden zijn zo duidelick dat zij of ten eersten aanzien of door een weynigh inziens, niet dan de klare sterren in den duysteren nacht haer selven openbaren ende verklaren' (pag. 7). In *Coornherts Rymerien aenden Rijmlievenden Leser*, welke zijn *Comedie van Lief en Leedt* voorafgaan, getuigen de *rijmen* van hun Vader dat deze 'Veel meer was gezindt// tot vrucht, dan tot bloeysel, niet dan verru en windt'. Iets verder: 'Dat heetmen lustigh en constich retoryken,//alsmen woorden stelt die den dingen gelyken'.

Uit deze en meerdere dergelijke plaatsen ziet men, dat Coornhert het sierlijke waarderen kon, maar vóór alles woorden zocht, die onmiddellijk op het doel afgaan, de begeerde betekenis treffen en helpen demonstreren, want zij moeten het steeds primaire doel, de mens waarheid en deugd te brengen, dienen. 'de woorden moeten den sinne, niet den sin de woorden dienen', zoals hij het formuleert in de *Voor-reden* tot *De tweede XII-Boecken Odysseae* (A'dam 1605).

Ook in de *Wellevenskunste* zelf geeft Coornhert meerdere malen aan, dat hij voor een eenvoudig publiek, 'voor den leerghierighen ongheleerden' schrijft. Zijn geschrift moet dan ook een 'lichte verklaring' en geen 'duystere verwerring' worden.

De lectuur van de *Wellevenskunste* leert de aandachtige lezer spoedig

1) Een aardig voorbeeld vond ik in *Die ghetide vander doot*, een devoot tractaatje uit 1528, in handschrift berustende op de Leidse Universiteitsbiblitoheek onder nr. D.T.L. 2480.
2) vgl. *De Oratore* III XXV 96 e.v.
3) De hier geciteerde uitgave is die van 1614.

beseffen hoe uiterst intensief Coornhert zijn ‘moeders tale’ weet te benutten om zijn denkbeelden te laten beklijven. Het woordspel, eigen tekenende woordvormingen, asyndeta, vergelijkingen en alle andere middelen van zijn stijl zijn er slechts op uit sterk sprekende beelden bij de lezer op te wekken, zij zijn direct dienstbaar gemaakt aan zijn didactische doeleinden. Ook het rijm moeten wij in dit licht bezien. Als wij de rijmenvoorraad[1)] van de *Wellevenskunste* beschouwen springt in het oog, dat deze in enkele grote categorieën uiteenvalt.

Veelvuldig wordt gebruik gemaakt van rijmwoorden met synonieme betekenis. Soms staan deze woorden door een kort ‘ende’ verbonden aan het eind van een opeenvolging van woorden met gelijke strekking. Een simpel voorbeeld hiervan is I XI 25. Na de verderfelijkheid van ‘der onwyzen hope’ aan de kaak te hebben gesteld, wordt daar scherp tegenover geplaatst ‘Een ander hope byden vroeden menschen’. Het goede van déze hope moet wel sterk uitkomen. De conclusie krijgt dan ook een zwaar accent: ‘Dit is een zoete, *heylighe* ende *veylighe* hope’. De drievoudige aanduiding is reeds een verzwaring van de gedachte, welke door het rijmen der beide laatste aanduidingen een nog sterker accent krijgt.

In principe dezelfde waarde heeft het rijm, als daardoor opeenvolgende zinnen van gelijke strekking worden gemarkeerd. B.v. I XII 56: ‘.... want huer onsterflycke wurm *knaacht*, huer truerigh onghenoegen *plaaght* ende huer schrickelycke angste vlucht veeltyds *onghejaacht*....’ Hier drie zinnen, die dezelfde gedachte in telkens een ander beeld uitdrukken. Hun gelijkheid van functie en betekenis wordt in het oog vallend door de rijm-merken.

Ook tegenstellingen worden krachtig geaccentueerd door rijmen. Ik moet mij weer tot een enkel voorbeeld beperken I VI 16, ‘Want daar zij belooft een tonne *wyns* en gheeft zy gheen pynte, maer wel een toelast *azyns*, ja doodlyck *venyns*!’. De gedachten van beide zinnen - enerzijds de grote belofte, anderzijds de slechte realisering daarvan - staan door een tegenstellend voegwoord gemarkeerd, scherp tegenover elkaar. Deze tegenstelling wordt voor de meest ‘ruyde’ lezer nog onontkoombaar door de diametrale tegenstelling wijn/azijn, die door het rijm terstond in het oog springt. *Azyns* wordt gevolgd door het daarmee gecoördineerde *venyns*, dat de tegenstelling tot de eerste zin des te meer aanzet. Men denkt hierbij onwillekeurig aan Coornherts uitspraak in *Tot den Goedwilligen Lezer*, welke zijn *Ulysse* voorafgaat: ‘(Een volle zin eist een heel regel)/Daaraf zij de rijm 't slot en zegel’. Inderdaad zijn hier de rijmen als zegel, in de zin van bezegeling, bekrachtiging gebruikt, anders dan in de *Ulysse* zelf, waar zij slechts in technische zin de regels bezegelen.

Reeds bij oppervlakkige lezing van de *Wellevenskunste* valt op, dat een beperkte groep rijmen, waarvan *ontberen / begheren, verkiezen / verliezen, lijden / vermijden, mensen / wensen* de meest belangrijke zijn, zich telkens en telkens herhaalt. Evenzeer treedt naar voren, dat de betekenis van hetzelfde-rijm-vertonende zinnen in de grond dezelfde gedachte uitdrukt. De rijmen zijn gelijk, maar ook de strekking is dezelfde. Tussen de rijmen onderling bestaat een sterke correlatie, hoe ver zij ook uiteen mogen staan.

1) Bijzondere dank ben ik verschuldigd aan de Heer R. Gerritsen, litt. neeri. cand., die mij een volledige lijst van de door hem in de *Wellevenskunste* gevonden rijmen ter beschikking stelde.

Uit het verband van de zinnen gelicht, blijken zij in geconcentreerde vorm de grondgedachte, waarop deze zinnen een preludering vormen, te bevatten. Zij geven in spreukvorm de fundamentele leerstellingen van: *lijden* (en) *vermijden, begeren* (doet) *ontberen, verkiezen* (doet) *verliezen*, (uit het) *lijden* (van het Naturnotwendige ontstaat) *verblijden*, enz. Ook in Coornherts overig werk kan men deze rijmen in deze zin wel verwerkt zien. Dat men *verkiezen doet verliezen* zijn lijfspreuk noemt, mag ons geen principiëel verschil doen zien met *lijden en vermijden* en andere rijm*merken*. Zij zijn op dezelfde wijze verwerkt, zelfs in niet geringer frequentie.

In gevallen als V IX 18 b.v. 'Magh hy oock be*droeven* in dit of dat te *ontberen* die zich waght voor *proeven* van onverstandigh *begheren*?' wordt de algemene strekking van Coornherts stelling door het rijmmerk aangegeven. Men kan telkens ettelijke dergelijke plaatsen met dezelfde strekking uit zijn werk bijeen garen, waarbij ook steeds hetzelfde rijm als signaal naar voren treedt. De omgevende zinsdelen praeluderen daarbij op telkens andere wijze de in de rijmwoorden in zijn algemeenheid reeds aangegeven gedachte.

De rijmen zijn hier de tot symbool geworden stereotype uitdrukking van de gedachte, die Coornhert in de omgevende tekst in telkens andere vorm populariseert. De rijmwoorden zijn de kenwoorden van de begrippen, die in de zinsdelen waarin zij staan uitvoerig omschreven worden en daardoor worden gedragen, zoals de in het oog lopende toetsen van een schildering door het geheel worden gedragen.

Uit bovenstaande indeling van de rijmenschat in enkele globale en in het kort geschetste categorieën, waarin bijna het gehele materiaal past, moge vooral duidelijk worden dat Coornhert het rijm uiterst bewust en beheerst hanteerde tot geleding, onderstreping en merking van zijn betoog, dus geheel ten dienste van zijn didactische doeleinden. Het was hem bovenal een scherp wapen, dat de weg voor zijn lering opende, een wapen dat hij in vroegere jaren reeds kende, doch nooit zo doeltreffend hanteerde als juist in de *Wellevenskunste*, die men ook in andere opzichten als de climax van zijn werkzaamheid mag beschouwen. Coornherts rijmgebruik is ten opzichte van dat bij Ruusbroec in zoverre anders geaard, dat het voor de laatste slechts een - ging hij iets belangrijks zeggen, zelfs hinderlijke - versiering betekende.

Wortelend echter in de Dietse traditie, steunend op zijn kennis van het moderne Latijn, dat der Kerkvaders en op de opvattingen der rhetoren, wist hij als scherp opmerkend en zich bezinnend 16e-eeuwse kenner van de taal, dit oude stijlmiddel voor het laatst tot een krachtige bloei te brengen door het aan zijn tijd en zijn doel aan te passen.

P.A.F. VAN VEEN.

U(w) aller aandacht wordt gevraagd.

Meermalen blijkt, dat constructies als die, waarvan er in bovenstaand opschrift een genoemd is, tot de ‘actuele’ problemen behoren. Het is dus van belang de schijnbaar verloren zaak van het persoonlijk voornaamwoord i.c. zo al niet te bepleiten, dan toch het recht ervan te bewijzen.

Dat is het doel van deze beschouwing.

Is de titel in zijn onvolledigheid verwarrend, dan breiden wij die uit tot:

Aandacht wordt gevraagd van u allen, die oprechte belangstelling hebt. In dit geval hebben we dan, naar in het algemeen onze gewoonte is, de genitief omschreven, en vooraf kunnen we al constateren, dat er grammatisch contact bestaat tussen *u* en *allen*, niet tussen u(w) en aandacht, zoals ook blijkt uit de volgende omschrijvingen:

U aller opkomst is gewenst (Hd. Ihrer aller Besuch...) - de opkomst van *u allen*...

Hun aller hoop is gevestigd op... (Hd. Ihrer aller Hoffnung...) - De hoop van *hen allen*...

Ons aller voornemen... (Hd. Unser aller Absicht...) - Het voornemen van *ons allen*, en uit de met deze op een lijn staande combinatie van een voornaamwoord + beiden:

Ons beider bezit is verloren (Hd. Unser beider Besitz...) - Het bezit van *ons beiden*...

Hun beider roem zal eeuwig zijn (Hd. Ihrer beider Ruhm...) - De roem van *hen beiden*...

In genoemde voorbeelden hebben we zonder meer te doen met casus obliqui van de combinaties:

wij, u, zij allen en wij, u, zij beiden, die al in het Middelnederlands voorkomen in de vorm:

wi, ghi, si alle en wi, ghi, si be(i)de.

Volgens de in het Middelnederlands nog algemeen voorkomende verbuiging, moeten nu in de verschillende naamvallen primair de volgende vormen optreden:

wi alle[1)]	ghi alle	si alle
onser aller	uwer aller	hare aller
ons allen	u allen	hem allen
ons alle	u alle	hem alle

We willen de toepassing hiervan laten zien aan de hand van een aantal voorbeelden:

> *Alle* dregen *si* Fergute sere

Ferguut vs. 1723

> Die coninc antworde hem mettien,
> Ende seide: God *onser aller* here
> Gheve jou bliscap ende grote ere

Walewein vs. 2694-2697

1) alle is steeds te vervangen door be(i)de.

Mallic proeve sine cracht!
Ons allen werden wel te doene

Walewein vs. 7556-7557

So quam Brune in die riviere
Ende ontswam *hem allen* schiere

Reinaert I vs. 843-844

Ook in deze oudere taalperiode treffen we echter, zoals we nog nader zullen zien, al de constructie aan, die tegenwoordig zoveel belangstelling ondervindt:

u alre here; ons[1] alre toeverlaet.

Bij Vondel tekent Van Helten aan:

1) onser aller bloed, Palamedes 1876; uit onzer aller naem, Peter en Pauwels 620.
2) ons aller naem, berijmde vertaling van Aeneis;
   haer aller wandel, de helden Godes;
   hun beider doot, Edipus 1617.
3) uw beider wil; onze aller smert, Hercules in Trachin 872.

Nu we gemerkt hebben, dat ook in oudere taal behalve de oorspronkelijke constructie de uit de grondconstructie voortgekomen combinaties te vinden zijn, bevinden we ons midden in de moeilijkheden. Opdat het niet zo worde, dat we door de bomen het bos niet meer zien, dienen we voorop te stellen, dat verwarring tussen persoonlijk en bezittelijk voornaamwoord, die o.a. in ons geval optreedt, niet zo verwonderlijk is, omdat nu eenmaal het bezittelijk voornaamwoord met de genitief van het persoonlijk voornaamwoord verwant is en daarmee dus formeel en semantisch ten nauwste samenhangt.

Anders is het gesteld met het syntactisch gebruik van beide groepen voornaamwoorden: de door een persoonlijk of bezittelijk voornaamwoord te verrichten functies kunnen periodiek verschillen.

Om in eerste instantie bij het te bespreken geval te blijven, hier hebben we een tweede-naamvalsvorm van de woordgroep: persoonlijk voornaamwoord + alle (beide), en, hoewel de productiviteit van de tweede-naamvalsvorm in onze taal niet groot meer is, treffen we die toch nog aan:

a) als nadere bepaling van een substantief, daaraan voorafgaand: Gods geboden; vaders huis; Jan's verjaardag.
b) als nadere bepaling van een substantief, daarop volgend: de heer des huizes; in de naam des Vaders; de liefde Gods.

Syntactisch leven bestaat eensdeels niet meer en heeft anderdeels nooit bestaan in een combinatie van woorden als die, welke ons nu soms als constructie wordt opgedrongen: *Uw* aller aanwezigheid wordt zeer op prijs gesteld.

Een woordgroep, bestaande uit de achtereenvolgende delen: bezittelijk voornaamwoord + genitief van een zelfstandig woord + zelfstandig naamwoord, waarbij de uiterste termen bijeenhoren, heeft, zo die al eens ontstond, nooit levensvatbaarheid gehad.

Een woordgroep, bestaande uit de achtereenvolgende delen: lidwoord + genitief van een zelfstandig naamwoord + zelfstandig naamwoord, waarbij de uiterste termen bijeenhoren, is in hoofdzaak[2] tot het Middeleeuwse taalgebruik beperkt gebleven: die ridders wapen; die meesters wille; dat Gods gericht. Deze constructie leeft nog

1) ons kan ook ontstaan zijn uit onses, genitiefvorm van de singularis masculinum en neutrum; in dat geval zou de vorm hier analogisch gebruikt zijn.
2) Vergelijk echter nog de uitdrukkingen:
   de Rijks directe belastingen.
   de Rijks H.B.S.

slechts voort, doordat agglutinatie van de beide laatste termen plaats had tot het z.g. genitiefcompositum:

godsdienst, landsvrouwe, koningszoon, of in de jonge, analogische vormingen:

regeringsbesluit, jongeluispartij.

Maar hoe komt het dan, dat in onze constructie voor veler taalgevoel sprake is van een bezittelijk voornaamwoord?

Waarschijnlijk vindt dit zijn oorzaak in verschillende factoren:

Allereerst kunnen de vormen ons, u, hun in deze genitiefverbindingen verwarrend werken, omdat hier terecht in het geheel geen genitief*vormen* in gezien worden. Begeleidende factoren kunnen zijn, dat er geen vormverschil bestaat tussen het bezittelijk voornaamwoord van de derde persoon meervoud (= hun) en de datief-accusatief van de derde persoon meervoud van het persoonlijk voornaamwoord (= hun); dat het bezittelijk voornaamwoord van de eerste persoon meervoud (onze, ons) en de datief-accusatief van de eerste persoon meervoud van het persoonlijk voornaamwoord (= ons) dikwijls - n.l. wanneer het bezittelijk voornaamwoord onzijdig is en verder ook reeds in de omgangstaal, - vgl. we hebben *ons* zin gekregen[1)], - in vorm samenvallen; dat het bezittelijk voornaamwoord van de tweede persoon meervoud (= uw) en de datief-accusatief van de tweede persoon meervoud van het persoonlijk voornaamwoord (= u) meestentijds gelijk (of ongeveer gelijk?) worden uitgesproken.

In bepaalde kringen wordt bewust een parallel getrokken tussen onze constructie en de Latijnse:

nostra omnium patria; meus ipsius pater; nostra ipsorum opera.

Moge deze constructie tot de structurele mogelijkheden van het Latijn horen, tot die van het Nederlands hoort ze, zoals we boven zagen, niet[2)]. Dit syntactisch argument kan worden aangevuld met een argument op logisch en een argument op formeel gebied:

De logische onmogelijkheid van de combinatie met een bezittelijk voornaamwoord blijkt bij omschrijving:

ons aller moeder,	zou worden:	ons moeder van allen.
u(w) aller besluit,	zou worden:	uw besluit van allen.
hun aller roem,	zou worden:	hun roem van allen.

Het eerste hier genoemde voorbeeld levert eventueel nog een bewijs op grond van de vorm van dit voornaamwoord. Immers, wilde het de functie van bezittelijk voornaamwoord verrichten, dan zouden we hier allicht verwachten: onze aller moeder. (Vgl. nogmaals Hd.: unsere aller Mutter, niet: unser aller Mutter, welke laatste constructie echter alleen gebruikt wordt. In Hd. hebben we dus te maken met een persoonlijk voornaamwoord). Tot zo ver de negatieve bewijsvoering. Beschouwen we de zaak positief, dan komen we tot de volgende conclusie:

De volledige genitiefvorm van onze woordgroep zou luiden: onzer, uwer, hunner (Mnl. haerer) aller + substantief. Deze komt zo niet meer voor, maar mist de genitiefuitgang aan het eerste lid. Naast Middelnederlands: uwer aller here vinden we ook daar reeds gelijkelijk: u aller here, dezelfde constructie, die in het moderne

1) Zie Schönfeld § 97, al. 4.

2) Tot die van het Grieks evenmin. In b.v. *τον □μαυτου φιλον* evenals in het Nederlands wordt blijkens de agglutinatie een eenheid gevoeld tussen het pronomen personale en het pronomen *α□τος*.

Nederlands alleen gebruikelijk is. Ditzelfde verschijnsel treffen we trouwens ook aan bij de Middelnederlandse formatie, die correspondeert met de zoëven genoemde Latijnse voorbeelden: meus ipsius pater; nostra ipsorum opera. Hier staan naast elkaar:

a.	Na mijns[1)] sels (= selfs) verzoeken	Der Minnen Loep I, 192
	Nu hebdi ghehoort die blasphemie	
	ute sijns[1)] selves monde	Leven van Jezus c. 226
	Utins (= ute dijns[1)]) selves monde	
	ordeel ic di, quade knecht.	c. 202 (Luc. 19, 22)

en:

b.	Wreket mi dor u selves ere over Reinaerde.	Reinaert I, 992
	Hij sal noch in sijn selfs graven vallen,	
	die hij anderen toebereyt heft.	Spreuken 45

De oorzaak van dit reeds ten dele verloren gaan van de buiging moeten we zoeken in het feit, dat de woordgroep zozeer als eenheid werd gevoeld, dat een uitgang aan een van de delen als voldoende expressief werd beschouwd. In dit opzicht staan trouwens de hier besproken gevallen geenszins alleen. Vgl. b.v., mijn vaders huis; Koningin Juliana's geboortedag; Engels: Uncle Tom's Cabin.

Een belangrijk voorbeeld ter illustratie biedt nog: het persoonlijk voornaamwoord met het substantief liede(n) als bijstelling:

Middelnederlands: wi, ghi, si liede; tegenwoordig: wij-, gij-, zijlieden.

Aanvankelijk ontmoeten we ook hier de gewone verbogen vormen:

Dat si uwer lieder[2)] kint ware, Limb. V, 650; daer hi haerre lieder maghe vant, VI. Rijmkr. 2566.

maar ook reeds: Haerleder es trike van den hemele; en langzamerhand is de betekenis van liede(n), lui zo verzwakt, dat, naar het Woordenboek der Nederlandsche Taal het in kolom 2045 van deel VIII onder 5) uitdrukt, wijlieden, gijlieden, jullie, jelui, ulieden, zijlieden, zullie, hunlieden, hullie, e.derg., waarin het znw. oorspronkelijk als bijstelling bij het vnw. was gevoegd, vervolgens tot voornaamwoorden zijn versmolten. ‘Sommige van die verbindingen, als wij-, zijlieden, zijn tot den verheven, andere, als jullie, jelui, tot den gemeenzamen stijl beperkt; enkele, als hullie, gelden voor niet beschaafd. Sommige vormen worden

1) Genitieven van de persoonlijke voornaamwoorden van de eerste, tweede en derde persoon, vgl. ik en mijns gelijken.
1) Genitieven van de persoonlijke voornaamwoorden van de eerste, tweede en derde persoon, vgl. ik en mijns gelijken.
1) Genitieven van de persoonlijke voornaamwoorden van de eerste, tweede en derde persoon, vgl. ik en mijns gelijken.
2) lieder heeft hier een analogische pronominale uitgang.

ook als vóórgeplaatste possessieve genitief of bezittelijk vnw. gebezigd, en nemen dan soms naar analogie van andere vnww. een uitgang -r aan: ulieder enz.'

Tot zover het WNT.

Ook hier is evenwel niets vreemds onder de zon, want in het beklemtoonde Griekse pronomen reflexivum b.v. is eveneens door agglutinatie een nieuw pronomen ontstaan; het is zo tot eenheid geworden, dat ook hier de flectie slechts aan een deel zichtbaar is. (Zie de noot op blz. 3 en vergelijk in dit verband het Griekse pronomen demonstrativum *o□τος*).

Om nu terug te keren tot het geval, waarvan we zijn uitgegaan, daarin zijn kennelijk variaties mogelijk, want, als voortvloeiend uit de genitiefconstructie, waarbij beide delen verbogen werden, zagen we die, waarbij ten gevolge van de eenheid van de groep alleen het laatste deel (aller, beider) de naamvalsvorm aannam; het eerste deel van de woordgroep (ons, u, hun) kan dan losgemaakt zijn uit de combinatie in voorwerpsvorm: ons, u, hun allen (beiden).

Van Halteren tekent in Het Pronomen in het Nederlandsch der zestiende eeuw voorbeelden aan, waarin het persoonlijk voornaamwoord de genitiefuitgang aanneemt: alle onser sielen; de verzoening onser allen; uwer beyden genoecht.

We mogen niet onvermeld laten, dat in het Middelnederlands, b.v. Bi uwen alder raet, in het Zestiende-eeuws: tonsen alder ghewinne, uwe alder knecht en in het Zeventiende-eeuws, o.a. bij Vondel (zie blz. 2, 3[1]) het oorspronkelijk persoonlijk voornaamwoord soms als bezittelijk voornaamwoord werd beschouwd, zodat dit prototypen zijn van: uw aller opkomst, e.d.

In volledige overeenstemming met de Latijnse 'ipsius'-constructie vinden we in het Middelnederlands ook een maal: (Hi)dede sine zelfs wapine uut ende wapende hem... met des ridders wapine. Lanc. III, 17310.

Tot slot een enkel woord voor diegenen, die geen rekening houdend met het feit, dat de vorm *u* in *u aller* uit de objectsvorm is geabstraheerd, in een tekst als 'Want Uw is het Koninkrijk....' Mattheus 6, 13. Statenvertaling, een bewijsplaats menen te vinden voor hun stelling, dat de genitief van de tweede persoon meervoud van het persoonlijk voornaamwoord *uw* zou moeten luiden, zonder de uitgang -er. In tegenstelling echter tot de vorige gevallen, waarin we oorspronkelijk met een pronomen personale te doen hebben, hebben we hier een pronomen possessivum, want op de geciteerde plaats treffen we een voortzetting aan van het in het Middelnederlands zeer gewone gebruik van een pronomen possessivum als naamwoordelijk deel van het gezegde: hi es mine ende ic ben sine; dat doch dat lant uwe si.

Via het Zestiende-eeuws vinden we in het Zeventiende-eeuws nog relicten van dit gebruik in:

Want Uw is het Koninkrijk	Mattheus 6, 13
Elck riep: dat 's uw; dat 's mijn	Harpoen, vs. 60
Al is 't herte mijn,	
De lippen behooren 't oock te zijn	Lof der Geldzucht, De Decker.

Het Duits en het Engels kennen dit gebruik nog in: Dein ist mein Herz; This book is mine.

Laten we hiermee volstaan en afwachten, wat het resultaat zal zijn van deze strijd tussen persoonlijk en bezittelijk voornaamwoord, gedachtig aan het bekende woord van Bilderdijk:

> 'In 't voorleden ligt het heden
> in het nu, wat worden zal.'

M.A.F. OSTENDORF.

De Brune over Hooft.

Uitweidend, in zijn breedspelende trant, over het onderwerp der tranen, welker waardij boven die van 'peerlen' dient te worden gesteld (*Wetsteen*[1], eerste deel, achtste hoofdstuk), komt de jonge De Brune te spreken over Hooft, die hij zonder meer de Drost noemt, 'gelijk men de Poeet zeit voor *Virgilius*, want daar en zijn geen Drosten,

1) Wij gebruiken de uitgave Harlingen, 1665.

1) Wij gebruiken de uitgave Harlingen, 1665.

die in geleertheid bij zijn Ed: Gestr: konnen halen'. De vergelijking mag verrassend heten, want welbekeken leidt zij tot de gevolgtrekking dat geleerdheid het specifieke kenmerk is van drosten, zoals dichterlijkheid van poëten; en voorts dat, ofschoon in het vervolg van de gedichten sprake is, nochtans, voor deze schrijver, Hooft in de eerste plaats een geleerde was, misschien zelfs het litteraire onder het 'geleerde' werd gerubriceerd. De betiteling met Ed. Gestr. herinnert ons er aan dat toen De Brune dit schreef en drukte de aldus gehuldigde nog bij leven was.

‘Den Drost’ dan noemt de tranen in zijn twaalfde zang ‘peerlen’. Maar hiervoor moet ‘met alle mogelijke eerbiedenis’ iets soortgelijks gelden, als wat hij even te voren gelaakt heeft in een andere vergelijking die beneden de maat bleef en waaromtrent het heette: ‘Hy, die [dat] gezeit heeft,.... heeft, in mijn oordeel, de kracht der traanen even zoo wel uitghedrukt, als ik de zon zou verbeelden, indien ik haar met een doovekool afteikende’.

Peerlen blijven namelijk ver ‘onder 't verdienst der tranen’. Dit kan duidelijk worden uit hun onderscheiden geboorte. En hier moet men erkennen, dat die der parels door onze auteur hoger gezocht wordt dan het geval was bij Thomas van Cantimpré, Maerlant en Vondel, die de inwerking van de dauw als oorzaak stelden[2)]. Bij De Brune onstaan zij ‘deur d'invloeying van de zon’, evenwel ver van de zon, terwijl de tranen ‘door d'invloeying van twee sonnen, en in de klooten der sonnen self’ hun oorsprong vinden. Zodat men ze wezenlijk te kort doet, ze paarlen noemende. Daartegenover ware waarschijnlijk aan de badinerende trant van de schrijver te veel eer bewezen, had men hem een antwoord afgevergd op de vraag, of zijn theorie over de vergelijking ook van toepassing was op de behandeling van God en het goddelijke, waar immers bij definitie elke vergelijking beneden de waardigheid van het onderwerp blijft; vgl. bijvoorbeeld Francis Thompson's *The Hound of Heaven*.

De betuttelaar is er overigens ver van, het bij negatieve kritiek te willen laten. Hij stapelt vergelijkingen en metaforen op elkaar. Tranen doen hem denken aan ‘sekere fontein, die macht heeft van te verdrincken en in brand te steken’, soortgelijk, zo voegen wij daaraan toe, aan de boer die tot verbazing des saters heet en koud uit één mond blies, zoals Vondel vertelt in zijn *Warande der Dieren*. Aldus weten tranen ‘als een vloejigh vier’ vuur en water t'saam te mengen. Wat zijn zij niet al? Oosterse juwelen, stomme tongen, dampen van 't ingewand, bloed der harten, zweet der zielen, onwederstandelijke schichten, tol der liefde, droppen der genegentheên, dauw der hope, melk der ogen, dochters der onheilen, beekjes der meedogendheid. Wie verbaast zich dat deze reeks werd ingeleid met een apostrophe: ‘Verwonderlicke tranen’, en uitgeleid met de exclamatie: ‘wie zou het duizentste deel uwer wonderwercken maghtigh zijn te verhaalen!’, of het moest wezen om de in zijn toepassing zo wonderlijk ontsporende psalmtekst.

Nu, met de eenvoudige antonomasia ‘peerlen’ is ‘de gemelde heer Drost’ niet voldaan geweest. En hier lezen wij iets opmerkelijks, dat wij cursiveren: ‘[Hij] noemt haar, in de zelfde sang, *die ik, om haar sonderlinge deftigheid, wel eens, met sommige opmerckingen, zou willen in 't licht geven*, teedere, en op een ander plaats, kostelike peerlen’.

Hadde de schrijver aan dit zijn voornemen gevolg gegeven, dan zouden wij vooreerst het ongewone schouwspel gezien hebben van een zeventiende-eeuws commentaar op een zeventiende-eeuwse, en niet-klassieke, tekst. En bovendien, men kan er wel zeker van zijn, dat die opmerkingen een geheel ander uitzicht zouden vertoond hebben dan wij heden ten dage van commentaren gewend zijn. Aan uitvoerigheid hadden zij wel de uitvoerigste achter zich gelaten; immers hij was de man die ‘op dit onderworpsel soete dingen sonder tal te seggen’ wist.

Of dat bij al hetgeen de *Wetsteen* reeds bevat nog nieuwe gezichtspunten zou hebben opgeleverd, mag twijfelachtig heten. Wel echter kan dit werk met vrucht gebruikt worden om litteraire opvattingen uit die tijd toe te lichten.

2) Vgl. *De Topaas en Vrouw Venus* in Album-Baader, 1938, p. 144 vv.

L.C. MICHELS.

‘Bij alle doode papen.’

In de *Clute van Nu noch* bezweert de ‘pape’ de zogenaamd bezeten man in de volgende bewoordingen:

> Tjan, noch bemane ic u meere
> bij den zonnen boom ende bijder manen,
> die Allexander verfierde in wanen,
> ende bij alle doode papen,
> ende ic bemane u bij alle die gheselschapen,
> dat te Babeloniën leyt up tcasteel[1].

Het begin van deze drievoudige bezwering is door Leendertz en in navolging van hem door Wolthuis wel juist verklaard[2]. De verklaring van het slot daarentegen is, naar Bax heeft betoogd, geheel mis: Babylon wordt hier niet genoemd onder invloed van de voorafgaande vermelding van Alexander noch als stamland van alle sterrenwichelaars en tovenaars, maar als woonplaats van duivelen[3]. De uitleg van ‘alle doode papen’ als een spottende uitbreiding van ‘alle heiligen’ lijkt een pis-aller, die evenzeer om verbetering vraagt.

In het middeleeuwse Latijn komt een uitroep *Pape* voor, op de enige plaats, die mij ervan bekend is, door de uitgevers met een accent op de *e* gespeld: Papé! Quis hominum vidit unquam tantam - ut ita liceat latinizare - in rationabilibus animalibus brutuitatem?[4] Het woord, dat maar weinig schijnt voor te komen (Du Cange geeft het niet), lijkt een verlatijnsing van het Griekse *παπα*□, een uitroep van smart of verwondering[5]. Men mag evenwel eraan twijfelen, of de herinnering aan een uitroep uit het Grieks der tragici zich in het Westen zo lang gehandhaafd zou hebben, dat die nog in de twaalfde eeuw, in de kroniek der abten van St. Truyen, een nagalm zou gehad hebben.

De Latijnse uitroep behoeft echter niet noodzakelijk op het Grieks terug te gaan: taalgeleerden nemen tegenwoordig aan, dat dergelijke onomatopaeën in verschillende talen spontaan ontstaan zijn[6]. Deze moeilijke taalkundige kwestie laat ik gaarne aan linguisten over; voor mijn doel is het feit van belang, dat in de twaalfde eeuw zo'n kreet in het Latijn van het Westen bestond. Daarbij dringt zich het vermoeden op, dat men in de loop des tijds zo'n onomatopaeische uitroep niet meer begreep en er het meervoud van *papa* in heeft menen te herkennen; een soort van bezwering bij, levende dan wel dode, geestelijken of, zo men wil, pausen. Zo meen ik de uitlating op het einde van de vijftiende eeuw terug te vinden, ‘naa is Landts gelegentheidt verduitscht’, in de bezweringsformule van de ‘pape’ in *Nu noch*.

D. Th. Enklaar.

1) P. Leendertz Jr., Middelnederlandsche Dramatische Poëzie (1907) 208.
2) Leendertz, a.w., 548; G.W. Wolthuis, Het Drama in de Middeleeuwen (1929) 188 vgg.
3) D. Bax, Ontcijfering van Jeroen Bosch (1949) 149, n. 37.
4) Rudolfi Gesta Abbatum Trudonensium XII 11, Mon. Germ. SS. X 310, J. Gessler en J.F. Niermeyer, Florilegium Chronicorum Neerlandicorum (1948) 102.
5) E. Habel, Mittellateinisches Glossar (1931) 272, houdt het daar kennelijk voor en vertaalt het met: Potztausend.
6) Dr. Christine Mohrmann was zo vriendelijk mij daarvan op de hoogte te brengen, onder verwijzing naar een bespreking door V. Pisani van P. Groult, La Formation des langues romanes (1947), in: Paideia IV (1949) 280 vgg., vooral 281.

Geesteshouding.

Dit woord wordt tot nu toe in de woordenboeken niet erkend. Naar de vorming zou het zijn plaats moeten hebben waar het *WNT* 4, 733 spreekt over jongere woorden naar het voorbeeld van hd. samenstellingen met *geistes* gevormd. Ook Leest (1929), die uit de geschriften van protestantse theologen sedert het begin der 19e eeuw een aantal samenstellingen met *geestes*- heeft opgetekend, vermeldt het niet; wel *geestesbeweging, -richting, -wending, -gesteldheid*. Royen in *Ongaaf Nederland*[3] p. 43 noemt *geestesinstelling*, waar behalve de vormingswijze ook *instelling* 'duits' is. Van belang is nu dat op de volgende bladzijde ook *geesteshouding* voorkomt, echter niet gecursiveerd, en in de volgende samenhang: 'Er zijn uiteraard een massa komposita die bij de vernederlandsing komposita kunnen blijven.... Vervangt men bijv. *ordenskleed, geestesinstelling, vertrouwensagent, universiteitsprofessor, nierlijden, leidmotief, troepenschouw* door "ordekleed, geesteshouding, plaatsvervanger, hoogleraar, nierkwaal, hoofdmotief, wapenschouwing", dan is al veel gewonnen'. Hieruit schijnt te volgen dat naar Royen's mening in *geestesinstelling* het laatste lid afkeuring verdient[1)], niet de formatie als zodanig, een gevolgtrekking die hierin steun vindt dat dezelfde schrijver in zijn boek *Taalpanoptikum* (p. 320-1) afwisselend spreekt van geestelijke discipline en geestesdiscipline en geestestucht; vgl. in het Register 'geestesdiscipline'. Hierbij zij herinnerd aan *geestesmerk*, voor welk woord Huizinga in de tweede druk van zijn geschrift mèt de prioriteit tevens de verantwoordelijkheid aan Abraham Kuyper het, hetgeen aan Royen de vraag ingaf, waarom Huizinga minder recht zou hebben dan Kuyper om een ontbrekend goed nederlands woord te maken, wanneer hij dat nodig had (a.w. p. 79).

Van de spanningen en wrijvingen tussen duitse en nederlandse uitdrukkingswijze zich rekenschap te geven, daartoe vond Huizinga aanleiding in zijn welbekende verhandeling over Duitse invloed op de Nederlandse Beschaving (*Cultuurhist. Verkenningen*, Haarlem 1929, p. 117 vlg.). Hij zag in dat hier niet enkel slordigheid in het geding is: 'dikwijls is het, dat de grenzen der begrippen anders liggen,.... en dat het Duitsche woord juist een punt raakt, dat het Nederlandsche niet te treffen weet'. Voor het beroemde überhaupt hebben wij geen equivalent, en Huizinga betreurt het een beetje dat wij niet bijtijds A.R. Falck gevolgd hebben, die er op de klank af 'overhoops' van maakte. Woorden als *massgebend, Einstellung, Geisteshaltung* kunnen wij, zo zegt hij, soms moeilijk missen, en toch niet klakkeloos overbrengen. En evenwel, dit had met het laatste der genoemde woorden dezelfde schrijver vier bladzijden tevoren gedaan, toen hij het duitse *Einstellung* ontlopen wilde: 'Men kan het verschil ook opvatten als voortvloeiend uit een afwijkende geesteshouding ("Einstellung" zou men in het Duitsch zeggen' (p. 147). Leerzaam is dat Haje (*Taalschut*, Leiden 1932, p. 85) *geesteshouding* op de kaak stelt als een modewoord, niet als germanisme, waar hij gewaagt van 'geesteshouding en haar[2)] zusje *levenshouding*, die onze schrijvers dienen om zich af te maken van onderscheidingen als *geestesleven, geestesrichting, levensbeschouwing*....'.

1) De 'losse notitie' van Stuiveling, *N.Tg.* 38, 155 (over het hoofd gezien in het Register op de jgg. 26-50, p. 32) overtuigt mij niet.
2) Voorbeeld van verwarring van suppositio, immers als woord behoorde *geesteshouding* onzijdig gebruikt te zijn; vgl.: *dit geesteshouding* is een woord dat goede diensten bewijst.

Het feit bestaat dat het gemak om samenstellingen te maken in het Duits groter is dan in onze taal. Dit kan ertoe leiden dat de indruk van 'germanisme' gewekt wordt wanneer een schrijver zijn stijl wat rijkelijk met dergelijke formaties stoffeert. Gelijk het geval was met Hooft bij zijn beoordelaar Lulofs, die hem overigens in onbesnoeide waardering bewierookte als 'dien onsterfelijken letterheld, dien rijkstafzwaaijer in het gebied onzer vroegere taal'[3], anderzijds echter meende te moeten opmerken dat Hooft met de 'vorm- en smeedbaarheid der spraak' in sommige opzichten gelijkelijk heeft omgesprongen 'als een anderhalf honderd jaren later Klopstock, Voss en anderen met het Hoogduitsch gedaan hebben'. En dit is voor Lulofs een der redenen waarom de stijl van Hooft naast 'deszelfs Latijnschheden' ook een vleug van het Duits over zich heeft, of gelijk de hoogleraar zelf het uitdrukte: 'voor nieuwerwetsche ooren iets schijnbaar Hoogduitschachtigs'.

L.C. MICHELS.

Boekbeoordelingen.

G.G. Kloeke, *Herkomst en groei van het Afrikaans*. - XVI en 375 bldz. - Leiden, 1950.

Het Afrikaans is naar klanksysteem en woordenschat gebaseerd op het 17e-eeuwse Zuidhollands: dat is de kern van Kloeke's levendige, heldere, rijk gedocumenteerde en met vele kaartjes veraanschouwelijkte betoog. Maar er is ook een duidelijke 'hoog-hollandse' inslag in het Afrikaans, van het begin af, en later steeds doorwerkend. Die zuidhollandse basis is zuiver in taalkundige zin op te vatten: Zuidhollanders van 'bloed' zijn de Afrikaanders niet. Naar de herkomst van de bewoners zou met bijna even veel recht een franse inslag in de taal te verwachten zijn, en met nog meer recht een nederduitse. Van Frans is evenwel buiten de familienamen niets te merken, en de nederduitse invloed wijst Kloeke reeds in het begin met grote nadruk af.

Het nederlandse taalgebied, waarvan het Afrikaans de voorname trekken vertoont, wordt door isoglossenkaartjes afgebakend. De gedifthongeerde *ij* en *ui* leiden naar de brede difthongeringsstrook. De diminutiva (*bietjie*) en de aanspreekvormen met *j*- (het Afrikaans kent *gij* niet) snijden het zuidelijk deel van die strook af. Men moet deze kenmerken als beslissend voor Holland beschouwen, dus de difthongering aldaar voor goed gevestigd houden ± 1650, wil men de *j* uit intervocalische *d* (*paaie, gebooie* e.d.), die immers op zichzelf even goed of beter brabants zou kunnen zijn, met Kloeke laten wijzen op Z u i d - en niet N o o r d -Holland. Bij de verdere bijzonderheden die in bespreking komen, veelal naar gegevens uit de *Taalatlas*, gaat de auteur eigenlijk al van de zuidhollandse herkomst uit, en sommige feiten kloppen daar goed mee. Maar er blijven hoogst merkwaardige dingen, waarvan Kloeke de waarde ook geenszins onderschat, zoals de heldere *aa* in het Afrikaans, en niet de zuidhollandse *ae*; het deelwoordprefix *ge*- en niet *e*-; *aan* en niet *an*.

Iemand die de simplistische, door Kloeke (bldz. 56) terecht gelaakte mening huldigde dat het Afrikaans 'een op drift geraakt Nederlands "AB"' is, zou zich in dat vooroordeel door de argumenten van Kloeke niet ernstig behoeven te laten schokken. Zo iemand zou constateren dat het Afrikaans

3) Vlugtige woorden over Nederl. Taalzuivering en Taalverrijking (Gron. 1826), p. 18.

op zeer voorname punten, de *ij* en *ui*, de *aa*, de *ge*-participia, meegaat met het ‘AB’, dat nu eenmaal op het Hollands berust. Alleen zou hij het Afrikaans wat naar de huiselijke, gemeenzame kant vinden met woorden als *mossie* ‘mus’, *rot* ‘rat’, *koei* ‘koe’, met welk laatste hij vormen als *paaie* en *gebooie* op één lijn zou plaatsen. Ten hoogste zou hij vaststellen, dat het Afrikaans enkele ‘boerse’ woorden toelaat, zoals *perd* en *herd* ‘haard’ en woorden met *eu* waar het Nederlands *oo* heeft, als *keuning* en *meule*, maar die gevallen zijn niet eens talrijk. Dat *klaver, hiel* en *kies* kustwoorden zijn, heeft immers voor de aldus bevooroordeelde weinig belang: het zijn de algemeen-enderlandse woorden, zo goed als *gras, merrie, herkauwen, trog* en *morgen*.

Laat zo'n vooroordeel vooral bij leken hebben postgevat, ook de vakman moet op zijn minst constateren dat die ‘hooghollandse’ inslag van het begin af wel heel sterk is geweest, en dat wat Kloeke de leesvorm of de stedelijke vorm noemt - die niet zelden tevens de brabantse, althans niet de specifiekzuidhollandse vorm is - wel heel vaak is verkozen. Het algemene beeld van de taal die de oudste kolonisten hebben gesproken, verrast eerder door zijn ‘AB’-igheid dan door typisch 17e-eeuws-zuidhollandse trekken. In klanksysteem en woordgebruik, en daarover heeft Kloeke het alleen, schijnt dat Oerafrikaans al verder op weg te zijn geweest naar het huidige Standaard-Nederlands dan het toenmalige Zuidhollands, zeker het landelijke, en vermoedelijk ook wel het stedelijke Zuidhollands. Heeft in het kaapse isolement de geschreven taal als vastigheid bij uitstek, en dan licht in de eerste plaats de ook door Kloeke vaak als meewerkende factor ingeroepen Statenbijbeltaal te midden van de dialectische verscheidenheid der kolonisten, sneller en ingrijpender gewerkt dan in patria? Of is zelfs, juist in dat bonte Babel-in-het-klein van dialect- of zelfs taalverschillen, de bij de geschreven taal aansluitende eenheid min of meer bewust en opzettelijk bevorderd?

Als men zulke vragen stelt, vermindert het belang van de vraag die Kloeke zich stelt, nl. hoe dat betrekkelijk geringe percentage zuidhollandse kolonisten zijn stempel op het Afrikaans heeft kunnen drukken. Kloeke schrijft dat toe aan het gezag en de invloed die de gezinnen van Van Riebeeck en zijn zwager Van der Stael hebben gehad in de eerste jaren van de volksplanting, toen vrijwel de gehele bevolking om en bij het fort woonde.

In een hoofdstuk ‘de taal der pioniers’ heeft de auteur een uitvoerig en nauwgezet onderzoek ingesteld naar de taal van Van Riebeeck in het *Dagverhaal*, en naar die van twee vreemdelingen, Frederick of Fredrick de Smit, afkomstig van Koningsbergen, en Pieter van Meerhoff uit Kopenhagen. Kloeke ziet in de journalen van de twee laatsten een streven om bij de ‘hollandse’ norm te blijven, maar tevens is er in die geschriften van 1662 al iets te zien van deflexie, en met wat goede wil ook van andere vereenvoudigingen in het Afrikaans.

Die vereenvoudigingen brengen ons van de ‘herkomst’ naar de ‘groei’. Wie bij de groei vooral denkt aan de structuurverandering, waardoor het Afrikaans, fonologisch en lexicologisch zo dicht bij het Nederlands gebleven, grammaticaal zich zo ver van het Nederlands heeft verwijderd, zal over die kwestie betrekkelijk weinig in het boek vinden. In het vierde hoofdstuk, nog niet dat wat over de groei handelt, wordt Hesseling's theorie van het Maleis-Portugees besproken. De auteur erkent daar wel dat èn Maleis èn Portugees van invloed kunnen geweest zijn, maar aanvaardt ‘het’ Maleis-Portugees niet. In het eigenlijke hoofdstuk over de ‘groei’ komen

de meest markante grammaticale verschillen tussen Afrikaans en Nederlands ternauwernood ter sprake. Wel bepaalt Kloeke duidelijk zijn standpunt ten aanzien van de tijd waarin het Afrikaans zijn 'draai' heeft gemaakt. Die draai is naar zijn mening onmiddellijk na de eerste vestiging begonnen en is toe te schrijven aan de invloed van de velerlei vreemdelingen die Hollands trachtten te spreken. Waarderende vermelding verdient in dit hoofdstuk de interessante behandeling van de ondergang der zwakbeklemtoonde pronomina.

Bij de lezing van dit mooie boek kan men zich niet overal aan de indruk onttrekken dat de auteur de feiten wat te geredelijk schikt naar de eenmaal aannemelijk bevonden zuidelijk-zuidhollandse herkomst. Zo treft het in het 3e hoofdstuk, waar mogelijke andere invloeden worden besproken, dat het Zeeuws wordt terzijde gesteld (wegens het ontbreken van de difthongering en) wegens de *aa* en niet *ae* van het Afrikaans, diezelfde *ae* die tot heden toe in het zuidelijke Zuidhollands, zij het dan in gaandeweg verliezende strijd met de *aa*, voortbestaat. En zo zijn er wel meer punten te noemen.

Maar niemand zal het boek uit handen leggen zonder de aangename gewaarwording van kennis te hebben gemaakt met een hoogst belangrijk werk, dat een verrijking betekent van onze taalkundige vakliteratuur. Ook een lezer die, zoals schrijver dezes, de accenten wat anders zou willen plaatsen, en meer getroffen is door het 'hooghollandse', d.w.z. het bovengewestelijke of méérgewestelijke in het Afrikaans, zal grote waardering hebben voor de leerzame, verhelderende, vaak overtuigende en nergens gewaagde beschouwingen - die binnen het bestek van een boekbespreking niet afzonderlijk kunnen worden vermeld - over de eigenaardig gecompliceerde taaltoestanden in Holland van vroeger en nu, en over de nog voortdurende strijd tussen het 'deftige' en het 'gemeenzame', tussen leesvorm en spreekvorm, die strijd die een zo belangrijk en boeiend onderdeel vormt van de geschiedenis van het Hollands en het beschaafde Nederlands.

Utrecht, Februari 1950.

C.B. VAN HAERINGEN.

J.A.M. Pulles: *Structuurschema's van de zin in Middelnederlands geestelijk proza*, Nijmeegse dissertatie (Nijmegen - Centrale Drukkerij N.V. - 1950).

De schrijver van dit proefschrift heeft zich tot taak gesteld, na te gaan of de zinsvorm van het geestelijk proza 'een zodanige overeenstemming vertoont, dat zij meer vertegenwoordigen dan een collectie van individuele talen en er met recht en reden van "het" Middelnederlands geestelijk proza gesproken kan worden. Voor dit doel nam hij een steekproef in de bekende bloemlezing van C.C. de Bruin: hij koos 2000 zinnen van 50 auteurs ter ontleding. In een principiële inleiding over het wezen van de zin en de syntaxis doet hij uitkomen dat de lezer geen volledige syntactische beschouwing mag verwachten. De ritmisch-melodische vorm blijft ter zijde, evenals de innerlijke struktuur. Het onderzoek geldt slechts de uiterlijke (materiële) syntactische vorm, die "in laatste instantie bepaald wordt door de woordschikking". Daarbij koos hij de "methode Overdiep" met geringe wijziging. Gelijk bekend, gaat deze uit van een zinskern, bestaande uit Subjekt (S) en Verbum finitum (Vf), of bij de eenledige zin van een Vf.

De andere componenten worden dan gekenschetst als Aanloop (A) en Rest (R). Pulles voegt daarbij een Middengroep (M), die tussen S en Vf staat, en later voor bestanddelen "buiten het zinsverband" het symbool t (toevoeging) "op een plaats overeenkomstig met die, waarop de vrije component in de zin staat" (blz. 25). Zo komt hij tot 20 mogelijke zinstypen, waarvan 4 voor de eenledige zin (blz. 19). Met grote volharding is nu het gehele materiaal naar deze zinschema's gesorteerd en statistisch bewerkt, met aantallen of met percentage. Vooraf is echter de stof ingedeeld in vier groepen, die in hoofdstuk II-V behandeld zijn, namelijk: elementaire zinnen (die echter ook bijzinnen kunnen bevatten), samengetrokken zinnen, meervoudige zinnen, zinnen met bestanddelen buiten het zinsverband. Eigenlijk is er nog een vijfde groep, van "dubia", "met grote verscheidenheid van vormen", waarvan de bespreking achterwege blijft. De nieuwsgierigheid van de lezers wordt geprikkeld door de mededeling: "Zij vormen voor de syntactische fijnproever wel het meest interessante deel van ons materiaal" (blz. 27). Des te meer stelt de schrijver ons teleur, want deze groep bevat niet minder dan 19 % van het gehele aantal. Mogen wij van hem later deze gewenste aanvulling verwachten? Er is nog een tekort, dat hij zelf beseft, en waarop hij nadrukkelijk de aandacht vestigt, al moet hij zich tot enige steekproeven beperken. Is de stijl van de vijftig onderzochte auteurs voldoende homogeen, om van de zinsbouw van *het* geestelijk proza te kunnen spreken? Dat de schrijver het belang van deze vraag ingezien heeft, blijkt uit het feit dat hij aan elk hoofdstuk een beschouwing over *Individuele aspecten* toegevoegd heeft. Van acht auteurs heeft hij percentsgewijze de verschillende zinsoorten ingedeeld, die dus met de gemiddelden van dezelfde soorten vergeleken kunnen worden (zie blz. 50, 65, 101, 110, 116). Verder is hij meestal niet gegaan: "Daar het onderzoek van dit individuele taalgebruik buiten ons bestek valt, gaan wij niet verder op deze gegevens in" (blz. 51). Was dit wel geschied, dan zou het aanbeveling verdiend hebben, de teksten enigszins te groeperen en de stijl te karakteriseren. Bij Ruusbroec en Dirc van Delf was invloed van het Latijn te verwachten, in de Coninx Summe wellicht van het Franse voorbeeld. De taal van de Marialegenden is eenvoudig-vertellend, die van Joh. Brugman familiair-pratend, die van de Gebeden uiteraard vol aangesproken personen, gelijk reeds de aandacht van de schrijver trok (blz. 111). Of de "dubia" in bepaalde teksten veelvuldig voorkomen zou ook nagegaan dienen te worden.

Dergelijke bezwaren zullen door Dr. Pulles stellig erkend worden. Bij voorbaat ontwapent hij ons door met bescheidenheid in de Inleiding zijn werk "een eerste schrede" te noemen (blz. 10) en in het Besluit nogmaals een eerste terreinverkenning' (blz. 117) met het beperkte doel vooreerst 'het allervoornaamste', de grote lijnen in kaart te brengen. Met grote vlijt, kritisch en nauwkeurig, heeft hij zijn waarnemingen gedaan, zijn becijferingen gemaakt, en betrouwbaar materiaal voor verder onderzoek beschikbaar gesteld. Gedeeltelijk zijn de cijfers, om de tekst niet onleesbaar te maken, in een *Bijlage* (blz. 119-149) ondergebracht. Wanneer nu het onderzoek in deze trant voortgezet werd, dan zouden ook de bestanddelen, A, M, R en t (objekten, allerlei adverbiale bepalingen, woorden buiten zinsverband) ontleed, in formule gebracht en percentsgewijze ingedeeld moeten worden. De uitkomsten zouden de omvang van een boekdeel vereisen en een doolhof van formules en cijfers verschaffen. Maar dan zou men zich af gaan vragen of die uitkomsten wel in evenredigheid zouden zijn met

de grote inspanning. Die vraag zal de bewerker van dit proefschrift zich te stellen hebben, als hij, naar wij hopen, zijn syntactische studie voortzet.

C.G.N. de VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

Litterair-stilistische Studiën.

In deze bundel verzamelde opstellen (Groningen - J.B. Wolters - 1950. Prijs geb. f 7.90) bracht W. Kramer een rijke oogst van vijf-en-twintig jaren vruchtbare studie bijeen, als illustratief vervolg op zijn '*Inleiding tot de stilistische interpretatie van litteraire kunst*'. Kramer behoeft bij onze lezers geen introduktie of aanbeveling: zijn boeiende en kunstzinnige artikels zijn voor het grootste deel in ons tijdschrift verschenen, en menig docent zal ze, verrijkt met andere en oudere bijdragen in boekvorm willen bezitten. De stof is systhematisch ingedeeld. De eerste afdeling, *Stijlwaarden*, bevat principiële uiteenzettingen; de tweede, *Stijlkarakteristieken*, toont aan hoe men zeer verschillende dichters en prozaschrijvers door stilistische ontleding en beschouwing beter kan leren kennen; de derde (*Poëtiek*) bevat o.a. een herdruk van drie interessante Vondel-studiën. Het verheugt ons dat deze verdienstelijke en voorbeeldige stijlstudie nu voor bredere kring toegankelijk gemaakt is.

Nederlandse Homerus-vertalingen.

In het tijdschrift *Hermeneus* (XXI, No. 5-6) werd een voordracht opgenomen van Prof. W.E.J. Kuiper, waarin hij een kritische beschouwing geeft over een drietal Homerus-vertalingen, nl. van C. Vosmaer, Timmermans en Boutens, in verband met de bouw van de Nederlandse hexameter. De bewerking van Timmermans is 'zwierig en voortvarend': zijn hexameters lopen vlot, maar soms 'over de boorden heen'. De hexameters van Boutens worden door te veel zwaarbeladen lettergrepen traag en verstard. Om zijn bezwaren te verduidelijken drukt hij een fragment uit de *Odyssee* in beide vertalingen af, en geeft daarnaast een proeve van eigen vertaling in hexameters, waarin hij een middenweg tracht te vinden.

Een pendant van dit artikel leverde Prof. L.C. Michels in No. 7 met een beschouwing *Over klassieke maten en rijmloze verzen*, waarin o.a. gedichten van Hooft en Huygens ter sprake komen.

Over de perceelsnamen van het Nederlandse rivierkleigebied: Betuwe en Bommelerwaard.

Als eerste publicatie van de Commissie voor Naamkunde van de Kon. Ned. Akademie te Amsterdam verscheen in de reeks *Bijdragen* (Amsterdam N.V. Noordhollandse

U.M. - 1949) bovenstaande voordracht van Prof. Dr. C.H. Edelman, mede namens Dr. A.W. Vlam. Het rijke, deskundig verzamelde materiaal is met kaartjes toegelicht.

De Wachter in het Rederijkersdrama.

Dit onderwerp behandelde J.J. Mak in de *Kroniek van Kunst en Kultuur* (Febr. 1950). Aanleiding was een pentekening van Pieter Bruegel, de *Temperantia*, waarop een rederijkerstoneel afgebeeld is, met een voorstelling die tot nu toe niet voldoende verklaard was. Mak herkende daarin een liefde-

scène met een ‘wachter op de tinnen’ uit het bekende Middeleeuwse lied. Hij slaagde er in, op verrassende wijze, dit oude motief ook in verscheiden andere rederijkersstukken aan te wijzen.

Lessen in Literatuur.

Onder redaktie van Dr. J. Haantjes en Prof. Dr. W.A.P. Smit is een serie boeken ontworpen, met de bedoeling ‘dat docent en leerlingen zich gezamenlijk verdiepen in het werk van een belangrijk auteur of in de literaire productie van een niet te omvangrijk, scherp afgebakend tijdvak’. De docent zal ‘op kenmerkende passages uit het gelezene de aandacht vestigen en er steeds op uit moeten zijn de leerlingen door zijn vragen te dwingen zich de essentie van de besproken fragmenten scherper bewust te maken’. Als eerste deel verscheen *Aart van der Leeuw* met grote zorg bewerkt door Dr. J. Haantjes ('s Gravenhage - G.B. van Goor Zonen's N.V. - 1950. Prijs f 2.95). Enige andere delen in voorbereiding, zijn reeds aangekondigd.

Middelnederlandse teksten voor studiedoeleinden.

Het is een goede gedachte geweest, ten bate van studenten in de reeks *Textus minores* een aantal beknopte Middelnederlandse teksten op te nemen, diplomatisch afgedrukt, zonder aantekeningen, tekstkritiek of glossarium, waarbij de inleiding alleen de betrouwbaarheid van de tekst verantwoordt. Voorop ging de *Karel ende Elegast*, naar de incunabel A. uitgegeven door G.G. Kloeke (No. VI, 1948). Daarbij sloten zich aan *Van den borchgrave van Couchi*, naar het Atrechtse fragment uitgegeven door A. Goslinga (No. VIII, 1949), en *De Borchgravinne van Vergi*, naar het Hulthemse handschrift uitgegeven door A. van Loey (No. IX, 1949). Uitgever is de firma E.J. Brill te Leiden. De prijs is f 1.50 voor de beide eerste, f 1.75 voor het laatste deeltje.

Geschiedenis en actualiteit der Frans-Nederlandse taalgrens.

Over dit onderwerp hield de Amsterdamse Rector Magnificus Marius Valkhoff de 9de Januari 1950 een interessante dies-rede, die met veel toelichtende aantekeningen in druk verschenen is bij de firma J.M. Meulenhoff te Amsterdam.

Gevoelsintensiteit en vorm-anarchie in de dichtkunst.

Een voordracht van C.F.P. Stutterheim, over dit onderwerp gehouden voor de Allard Pierson Stichting, en bij gedeelten gepubliceerd in *Levende Talen*, is als overdruk

uit dit tijdschrift onder de uitgaven van de Stichting opgenomen (Groningen - J.B. Wolters - 1950).

In andermans vaarwater.

Als gevolg van zijn *Taalpanoptikum*, in onze jaargang XLI, blz. 282 aangekondigd, verscheen een kleinere, smaakvol door *Het Spectrum* te Utrecht uitgegeven bundel (112 blz. Prijs geb. f 3.75): 'een bonte rij in hun doen en laten wat nader beschouwd.' Opnieuw heeft Gerlach Royen zijn rijke voorraad aantekeningen uit tal van schrijvers verwerkt tot een dertigtal korte, aardig ingeklede 'taallessen' voor iedereen, van velerlei aard: zonden tegen de spelling van *ij-ei* (wijds, uitwijden, gevlei), verwarring van *leggen-liggen, kennen-kunnen*, contaminatie en volksetymologieën (*lidteken, predikheer, bokbier*), eigenaardige opvattingen en verklaringen van uitdrukkingen, enz., geschikt om de belangstelling van leken op taalkundig gebied te trekken.

Refreinen van Anna Bijns.

In de zich steeds uitbreidende *Klassieke Galerij* (nummer 52) verscheen een deeltje, waarin Drs. Lode Roose een goed gekozen vijftiental refreinen uitgegeven heeft met een degelijke *Inleiding* (blz. V-XXXIII) en een *Bibliografie* (blz. XXXIV-XXXV). In de degelijk en kritisch bewerkte inleiding vindt men alle gegevens voor de studie van haar werk: de verhouding tot de reformatie, een beschouwing in de niet-militante religieuze poëzie, de niet-religieuze refreinen, de vers-techniek en de aesthetische waardering. Uit elk van die groepen zijn refreinen gekozen. Aan de uitvoerige toelichting in voetnoten is veel zorg besteed. Als geheel een geslaagde, aanbevelenswaardige uitgave[1].

Geert Teis Pzn. Zijn leven en zijn werk.

Er is in de laatste jaren een groeiende belangstelling merkbaar voor de streektaal en de dialectliteratuur. Daarvan getuigt ook het bovengenoemde boek, samengesteld door G.H. Streurman[2]. De schrijver begint met een beknopte terugblik op de studie en de beoefening van het dialect en de folklore in de Noordelijke gewesten, om zich dan te wenden tot de geboortestreek van Geert Teis (pseudoniem voor G.W. Spitzen), de Groninger Veenkoloniën. Op grond van een nagelaten beknopte autobiografie beschrijft hij de levensloop van zijn auteur (blz. 16-79). Het tweede gedeelte is gewijd aan het omvangrijke werk (blz. 80-127). Door de talrijke aanhalingen in Gronings dialekt is deze monografie niet alleen voor streekgenoten interessant, maar ook voor allen die in dialektstudie belang stellen.

C.D.V.

Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague.

Bij de 50e verjaardag van de Deense taaltheoreticus Louis Hjelmslev is een feestbundel uitgegeven (1949), die het vijfde deel vormt van de *Travaux*. Verscheiden deense geleerden, en enige structurele onderzoekers van andere nationaliteit hebben bijdragen geleverd, die veelal aansluiten bij gedachten van Hjelmslev. Kristen MØller geeft een ‘Contribution to the Discussion Concerning “Langue” and “Parole”;’ Knud Togeby stelt de vraag ‘Qu'est-ce qu'un mot?’; over casus schrijven Hans Vogt en Hans Christian Sørensen. Een afdeling ‘La glossématique et l'esthétique’ is vertegenwoordigd met twee artikels, een van de Ad. Stender-Petersen, ‘Esquisse d'une théorie structurale de la littérature’, en een van Svend Johansen over ‘La notion de signe dans la glossématique et dans l'esthétique’.

C.B.v.H.

1) Verkrijgbaar bij de Wereldbibliotheek te Amsterdam. (Prijs geb. f 2.25.) In de tekst zijn enkele drukfouten geslopen, b.v. blz. 8 vs. 52 *drincken* l. dincken; blz. 12 vs. 49 *lieken* l. liegen; blz. 26 vs. 22 *de* l. te; blz. 59 vs. 10 *gheven* l. ghenen; blz. 60 vs. 32 *boet* l. baet.
2) Groningen - Firma F. Mulder - 1950; 143 blz., met portret naar een tekening van G.H. Streurman.

Uit de tijdschriften.

De Gids. Maart. Top Naeff levert een bijdrage *Ter herinnering aan Josine Simons-Mees* (1863-1948), die in haar jongere jaren verdienstelijke toneelstukken geschreven heeft. - De *Toneelkroniek* van Emmy van Lokhorst behandelt alleen vertaalde blijspelen.

De Nieuwe Stem. Maart. Een uitvoerige studie wijdt Johannes Tielrooy aan *Ernest Renan en Nederland*.

Critisch Bulletin. Febr. Anthonie Donker beoordeelt waarderend het grote gedicht *Het Moederland* van Nes Tergast, waarin deze dichter herinneringen aan zijn geboorteland weergeeft (*Javaanse Gedachtenis of Indonesisch afscheid*). - Miep van der Bom-Luitingh bespreekt twee bundels van de Afrikaner dichter Uys Krige: *Die Einde van die Pad en ander Oorlogsgedichte* en *Hart sonder Hawe*, met indrukken van strijd en krijgsgevangenschap uit de laatste wereldoorlog. - Annie Romein oordeelt ongunstig over de roman *De witte Veren* van Jeanne van Schaik-Willing (*De Muze met het vlammend zwaard*), omdat de figuur van de hoofdpersoon onwaarschijnlijk en onaannemelijk is. - Johan van der Woude beoordeelt de novelle *Madame Jutzkowa* van Aar van de Werfhorst (*Het beeld in de Spiegel*). - Erik van Ruysbeek beoordeelt de Vlaamse roman *Instituut Astrée* van René Berghen (*Vorderingen op de achtergrond*). - A. Mout vestigt de aandacht op B. Hunningher's *Een eeuw Nederlands Toneel* (*Nederlandse toneelgeschiedenis*: *vallen en opstaan*).

Maart. Anthonie Donker (*Du sublime jusqu' au ridicule*) bespreekt Bertus Aafjes' bewerking van de *Reis van Sinte Brandaen* en de *Vijf variaties op een misverstand* van Kees Stip. - Jeanne van Schaik-Willing beoordeelt Marnix Gijsen's roman *De man van overmorgen* (*De roman als zinrijke fabel*). - Ton Koot beoordeelt *Avontuur van Titia* door Henriette van Eyck en S. Vestdijk. - Victor Varangot beoordeelt *Bewolkt bestaan* van Cola Debrot (*Verterend verleden*). - W.L.M.E. van Leeuwen ziet in G.H. 's-Gravesande's boek *Bouwstoffen voor een biografie over E. du Perron*. - Anthonie Donker beschouwt het overzicht *Spiegel der eeuwen* van F.W. van Heerikhuizen als een aanwinst voor het onderwijs, ondanks de bezwaren die hij ontwikkelt tegen de hoofdstukken over de moderne letterkunde.

Het Boek van Nu. Maart. P.H. Ritter Jr. bespreekt Albert Helman's *Afdaling in de vulkaan* onder het opschrift *Een landschap wordt tot een verhaal*. - G. Stuiveling geeft een beschouwing *Ten geleide* bij Herman Gorter's *Kritiek op Tachtig* (Verz. Werken III), z.i. ‘een onvervangbaar document aangaande de denkwijze en de artistieke inzichten van de geniaalste dichter uit onze moderne letteren’. De gebundelde teksten stellen ook in staat, zijn standpunt van 1898 te vergelijken met dat van tien jaren later. Tevens is het een aanmaning om ‘de letteren te bestuderen in sociologische zin’. - J. Tersteeg pleit voor de blijvende waarde van *Sara Burgerhart*, ‘een modern meisje’. - H.G. Cannegieter bespreekt Anthony van Kampen's *Jungle Pimpernel* (*Fictie en feiten op Nieuw Guinea*).

Roeping. Dec. Stijn Streuvels vertelt een en ander uit zijn herinneringen

aan *Heeroom Guido Gezelle*. - Reninca uit zijn warme verering in een beknopte *Beschouwing bij Gezelle*. - Volledig afgedrukt is de herdenkingsrede, door Prof. Frank Baur voor de Hilversumse radio uitgesproken (*Guido Gezelle herdacht*).

April. In de *Kroniek* oordeelt Jacques Benoit vrij ongunstig over de jongste bundel van Michel van der Plas: *Als ik koning was*, die hij als *Belijdenis der onvolwaardigheid* beschouwt. - P.N. Dezaire bespreekt met veel waardering Gerlach Royen's *Romantiek uit het spellingtournooi*.

Dietsche Warande en Belfort. Febr. H.L. van Breda O.F.M. schrijft over de *Benelux en de Vlaamse Beweging*. - Paul Lebeau houdt een *Korte meditatie over de roman*, nl. over wat er omgaat in de schepper en bij de genieter van de roman. - In een *Taalkundige Kroniek* gaat J.L. Pauwels na, welke moeilijkheden zich voordoen bij *De spelling van de bastaardwoorden*, in verband met de toekomstige regeling. - In *De laatste ronde* bespreekt Alb. Westerlinck de vierde druk van Aug. Vermeylen's *Van Gezelle tot Heden* (1948), door Franz de Backer met een overzicht van de laatste tien jaren aangevuld. Daaruit blijkt volgens de beoordelaar dat de ontwikkeling van de dichtkunst onbevredigend geweest is, in tegenstelling met de prozakunst, het essay en de literatuurgeschiedenis. Verder bespreekt hij *Vlaamse letterkunde in Duitse vertaling*. Rob. Antonissen is zeer ingenomen met *Een belangrijk Zuidafrikaans periodiek 'Standpunte'* met een rijke inhoud van de vier voltooide Jaargangen. - C.F.P. Stutterheim's *Inleiding tot de Taal-Philosophie* wordt beoordeeld door L. van Haecht.

Maart. Het gedicht *In den beginne* van Bertus Aafjes gaf Albert Frank-Duqesne en Albert Westerlinck aanleiding tot een breed opgezette studie *Analysis van een Mythe*, waarin de verbeelding van Aafjes geconfronteerd wordt met het bijbelverhaal. - Albert Westerlinck beoordeelt de omgewerkte en aangevulde *Geschiedenis van de Middelnederlandse Letterkunde* I en II door J. van Mierlo en de Gezelle-uitgave van Frank Baur.

Tijdschrift voor Levende Talen XVI, afl. 1. J. Leenen bepleit *De kunst van kort te zijn* door een stilistische kritiek op een omslachtig dagbladverslag.

De Vlaamse Gids. Maart. Onder het opschrift *Knap in hun genre* betreurt Louis-Paul Boon dat in de hedendaagse romankunst 'steeds meer specialisatie' op te merken valt, een neiging om 'zich in één genre te volmaken'. Naast buitenlandse auteurs noemt hij als voorbeeld ook het jongste werk van Jan Mens.

April. H.E. Ett levert een 'documentaire bijdrage' over de resident *Brest van Kempen*, bekend uit de Havelaar-zaak. - De *Kroniek van de* Poëzie door M. Rutten is getiteld *Van het verraad der dichters tot Simon Vestdijk*. De inzinking van de hedendaagse dichtkunst, de 'generatienood' wordt door hem bevestigd en met voorbeelden toegelicht. Daartegenover heeft hij veel bewondering voor *In den beginne* van Bertus Aafjes, maar vooral voor een dichter die hij nog hoger stelt: Simon Vestdijk in zijn jongste ontwikkelingsphase, met het grote epische gedicht *Mnemosyne in de Bergen* en de kleinere bundels *Thanatos aan banden* en *Gestelsche Liederen*.

Nieuw Vlaams Tijdschrift. Jan. In de rubriek *Zoek de mens* vraagt Herman Teirlinck aandacht voor de rede *Lyriek en Leven* van P. Minderaa. In een uitvoerige bespreking toont hij grote waardering voor deze beschouwingen.

Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie. Oct.-Dec. 1946. Als redevoeringen uitgesproken op de jaarlijkse openbare vergadering zijn in dit deel afgedrukt: *De geestelijke waarden in het onderwijs* door Leo van Puyvelde, en *Wisselwerking en samenwerking van Noord- en Zuid-Nederland op taal- en letterkundig gebied* door C.G.N. de Vooys. - A. van Elslander publiceert *Twee onuitgegeven fragmenten van de Istory van Troyen van Jacob van Maerlant*. - Paul Van Tichelen stelde een uitvoerige *Bibliografie van Prof. Dr. Arthur Cornette* samen.

Deel 1947. C.G.N. de Vooys vergelijkt *Twee rederijkersspelen van Pyramus en Thisbe*, namelijk een van Matthijs de Castelein en een uit het archief van *Trou moet Blijcken*. - J. van Mierlo publiceert een herdenkingsrede, gewijd aan *Karel Lodewijk Ledeganck* (1805-1847). - *De methode bij het onderzoek van Latijnse en Romaanse elementen in de Zuidnederlandse dialecten* wordt in het licht gesteld door L. Grootaers. - Luc. Ceyssens O.F.M. doet een *Poging om het leven van Sinte Kristine chronologisch te situeeren*. In verband met de opdracht aan Zuster Maria van Hoye neemt hij aan dat het gedicht ‘rond 1364’, of stellig tussen 1359 en 1386 geschreven moet zijn. - Frank Baur beoordeelt uitvoerig een antwoord op de prijsvraag: *Heine en het Heinianisme in de Nederlandse letterkunde*, dat ter bekroning werd voorgedragen. Lode Baekelmans en Fr. de Backer voegen daar hun opmerkingen bij.

Deel 1948. A. Carnoy onderzocht *Bergnamen in 't Oud Nederlands*. - P. Sobry geeft een aesthetisch toelichtende *Commentaar bij Gezelle's ‘Meidag’*. - A.J.J. Van de Velde's beschouwing over *Simon Stevin, 1548- 1620, en de Taal- en Letterkunde* is verdeeld in twee delen: het eerste behandelt het aandeel van Simon Stevin in het ontstaan van de Nederlandse wetenschappelijke taal, toegelicht met lijsten. Ingelast is ook, in facsimilé, een door hem opgestelde lijst van *Duytsche eensilbighe woorden*, als bewijs van de voortreffelijkheid van het Nederlands. Het tweede deel ‘bespreekt de hulde der letterkunde aan den geleerde’. - Uitvoerig is de verhandeling van G. Schmook over *Vriendschappen en tegenstellingen bij de eerste ‘Taelminnaeren’*, geput uit Antwerpse dokumenten. - Luc. Indestege geeft proeven van *Hendrik van Veldeke's minneliederen in nederlandse verzen overgebracht*. - A. Carnoy levert een bijdrage over *Academiën en culturele voorlichting*. - L.L. Hammerich hield een voordracht over *De invloed van het Nederlands op het Deens*. - C. De Baere bestudeerde *De Brusselse refereynen en Liedekens van 1562*, waaruit hij proeven mededeelt om na te gaan of in sommige partij gekozen wordt voor of tegen de hervorming.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde LXVII, afl. 3. Een uitvoerig artikel van Louise E. van Wijk behandelt *De ontwikkeling van oudgermaanse û in het Nederlands en Zweeds*. - G.I. Lieftinck beschrijft *Een uniek handschrift met de middelnederlandse versie van de statuten van het Gulden Vlies van 1431*. - E. de Tollenaere bespreekt de betekenis van de woorden *Beduit(je), vaan(tje), paar(tje), peerd(eken)* en *up(p)erken*. - A.P. de Bont toont aan dat *voort* bij Vondel *nu* kan be-

tekenen, evenals het oudere *voortmeer* en *rechtevoort*. - A. Zijderveld beoordeelt het Nijmeegse proefschrift van Jos Vandervelden: *Vondels wereldbeeld*. G.G. Kloeke beoordeelt A. van Loey's *Middelnederlands Leerboek* en is zeer ingenomen met een proefschrift van Arnold Rakers: *Die Mundarten der alten Grafschaft Bentheim und ihrer reichdeutschen und niederländischen Umgebung*, waarin ook op de uitstraling van het Nederlands nadrukkelijk gewezen wordt.

Oud-Holland LXIV (1950). Een uitvoerige en degelijke studie wijdde A. Zijderveld aan *Cesare Ripa's Iconologia in ons land*, vertaald door D. Pietersz. Pers, waaraan tot nu toe in de litteratuurgeschiedenis onvoldoende aandacht geschonken is. De invloed, zowel op de beeldende kunst als op de dichtkunst is tot diep in de achttiende eeuw groot geweest. De uitwerking van 1743-50 (*Het groot natuur- en zedekundig Wereldtoneel of Woordenboek*) is ten onrechte geheel op naam gesteld van Poot, die voornamelijk de taal moderniseerde; de eigenlijke bewerker is de Alkmaarse rector Ouwens. Deze studie is aardig geïllustreerd.

Ons Geestelijk Erf. Dec. P. Pacificus Van Herreweghe besluit zijn studie over *De Leuvense bijbelvertaler Nicolaus van Winghe, zijn leven en zijn werk*.

Het Boek XXX, afl. 1. A.A. van Rijnbach vestigt de aandacht op *Een onbekende spectator en zijn samensteller Egbert Buys*. Deze niet zeer belangrijke periodiek dagtekent van 1750.

Wending. Febr. In een *Kroniek van Letterkundige Studies* geeft P. Minderaa een reeks van beknopte, karakteriserende besprekingen.

Museum. Nov.-Dec. J.C.H. de Pater beoordeelt Chr. Stapelkamp's bloemlezing uit de psalmvertalingen van Marnix. - A. van Loey beoordeelt het Nijmeegse proefschrift van S. van der Meer: *Verloër Stadt-texte*.

Jan.-Febr. K. Heeroma beoordeelt de nieuwe uitgave van Van Dale's *Groot Woordenboek* en de *Nomina Geographica Neerlandica XIII*. - J.F. Heybroek heeft weinig lof voor Gerlach Royen's *Spellingtournooi*. Deze in konservatieve geest geschreven beoordeling bevat o.a. de bewering, dat het spellingonderwijs na de vereenvoudiging moeilijker geworden is, wat weinig onderwijzers en leraren met hem eens zullen zijn.

Acta Linguistica V fasc. 2. Uit dit deel vestigen wij de aandacht op een drietal artikels, namelijk *Mécanisme et mentalisme en langage*, door Louis H. Gray, *Langue mixte et mélange de langue*, door A. Rosetti, en *Some Remarks on Writing and Phonetic Transscription*, door J. Vachek.

Nederlands Theologisch Tijdschrift 1950. In een studie *Heer Halewijn en de goddelijke bedrieger* wijst J.J. Mak in de bekende Middelnederlandse ballade allerlei sacrale en mythische motieven aan, op grond van uitgebreide belezenheid.

C.D.V.

[Nummer 4]

Albert Verwey over Lodewijk van Deyssel.

Enige dagen na Nieuwjaar 1916 ontving Albert Verwey een brief van de uitgever Em. Querido, met het verzoek dag en uur te bepalen, waarop de dichter hem zou kunnen ontvangen ter bespreking van een zijns inziens belangrijke aangelegenheid. Verwey, die met Querido nog niet in relatie gestaan had ontving hem een paar dagen later. De uitgever verzocht de dichter voor hem een ‘Geschiedenis van de Nederlandse letterkunde na 1880’ te schrijven, een boek van minstens 20 vel groot formaat, en dat voor 1917 voltooid zou moeten zijn.

Verwey bedong tien dagen bedenktijd en beloofde schriftelijk te zullen antwoorden.

15 Januari was zijn antwoord nog maar voorlopig, en hij vroeg een week uitstel voor het geven van zijn beslissing.

Op 22 Jan. gaf hij deze in de volgende bewoordingen:

‘Ik wil trachten het boek te schrijven. Welke omvang het hebben zal, en of het zich leenen zal tot een uitgaaf met portretten en facsimile's, durf ik voorloopig niet vaststellen. Ook niet wanneer ik gereed zal zijn. Onze overeenkomst, indien u onder deze omstandigheden eraan hecht die te maken, moet dus noodzakelijk eenige ruimte laten voor verschillende mogelijkheden. Best is misschien, als een bezoek aan Noordwijk u gelegen komt, dat wij daarover mondeling raadplegen.’

Dit tweede bezoek had Donderdag 27 Jan. plaats en het toen verhandelde werd volgens afspraak door Querido, bij schrijven van de volgende dag, vastgelegd. Verwey bond zich daaraan niet geheel, maar behield zich een zekere vrijheid voor, als in zijn brief van 22 Jan. aangeduid.

Hij was nu met de voorstudie begonnen. Verwey was van de Tachtigers de enige, die door aanleg en oefening tot een dergelijk werk in staat geacht kon worden. Van het begin af was hij door zijn mede-redacteuren van de Nieuwe Gids en andere vrienden beschouwd als de geschiedschrijver van de nieuwe beweging; en in dienst van de nieuwe poëzie had hij als zodanig eerst zijn ‘Toen de Gids werd opgericht’ gepubliceerd; tussen 1895 en '98 zijn bloemlezingen uit Vondel, Jan van der Noot en andere Nederlandse dichters, van Maerlant tot Perk, laten verschijnen, had in 1905 zijn ‘Leven van Potgieter’, gevolgd door zijn uitgave van ‘Gedroomd paardrijden’ (1908) voltooid, maar vooral - en deze uitgave was door schoolgebruik zakelijk een groot succes geworden - zijn ‘Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst’ van 1905. Ook dit, beknopte, overzicht was op verzoek van een uitgever, L. Simons, van de Wereld-Bibliotheek, geschreven, en had in Nov. 1914 zijn 20ste duizendtal beleefd. In dit laatste jaar was ook aan Verwey, op voordracht van J. Huizinga, door de Groningse Universiteit het eredoctoraat in de letteren aangeboden, en het behoeft ons dan ook niet te verwonderen, dat een uitgever als Querido, een goed keurder van letterkundig werk en een enthousiast verkoper van zijn uitgaven, in de door hem beraamde uitgaaf veel ‘zag’.

Toch was de nieuwe opdracht heel anders en veel meer omvattend dan die vorige. Na de eerste Nieuwe Gids-jaren, tot aan de oprichting van De Beweging toe, had Verwey het proza overgelaten aan zijn mederedacteuren, in de jaren 1894-1904 dus aan Van Deyssel, mede-oprichter van ‘Het tweemaandelijksch tijdschrift’. In de jaren

na 1905 had hij zich over het nieuwverschijnend proza alleen uitgesproken, als het van een dichterlijke, een

geestelijke wijze van zien getuigde. Zo besprak hij in ‘De Beweging’ Van Eeden's ‘Kleine Johannes’ II en III, Streuvels' ‘Minnehandel’, Van Schendel's ‘Een zwerver verliefd’, Van Suchtelen's ‘Quia absurdum’, Nine van der Schaaf's ‘Santos en Lypra’. Al deze schrijvers hadden een onmiskenbaar dichterlijke visie op de wereld. Het naturalistische proza liet hij ook toen geheel over aan mede-werkers.

Maar daarmee kon hij nu niet volstaan. Hij had zich rekenschap te geven, niet alleen van zijn kennis en houding ten opzichte van de poëzie en het dichterlijk proza van zijn tijdgenoten, maar van alles wat daar aan goed proza buiten viel. Dus behalve de belletrie, ook o.m. het kritische, het biografische, het dramatische, het journalistieke proza. En dit kostte tijd, en het was de vraag, of het hem niet te ver buiten zijn eigenlijke gebied zou voeren. Om dit te weten, moest hij het proberen.

Hij begon dan ook en schreef ruim twee hoofdstukken. Daarna bleef het manuscript liggen, en op 28 Juni 1916 gaf hij de opdracht terug:

‘Na onze afspraak heb ik zooveel tijd als op mijn geregelde werkzaamheden overschoot, gebruikt, om gaandeweg het boek tot stand te brengen. Na de voorstudie ben ik zelfs aan het schrijven geraakt, en heb inderdaad twee hoofdstukken en het begin van een derde op papier gebracht. Daarbij evenwel is het gebleven, en dit wel, enerzijds, omdat me de tijd ontbreekt, maar ook, anderzijds, vanwege de moeilijkheid die het heeft een geestes- en kunstontwikkeling te beschrijven waarin men zelf van zo nabij betrokken is. Of ik die moeielijkheid na tijd en wijle overwinnen zal, is onzeker. Zoveel staat vast, dat vooreerst van een voortarbeiden aan het werk geen sprake kan zijn, en dat ik u dus uw vrijheid van handelen hergeven moet.’

Van het nagelaten manuscript is het grootste gedeelte getikt naar een niet bewaard kladschrift of stenografische opname door Hilde Stenersen - Telschow, dezelfde uitgeweken Duitse, die Verwey's ‘Europäische Aufsätze’ in 1919 bij de Insel-Verlag verschenen, met zijn hulp klaar maakte; dit tiksel is van een onnoemelijk aantal correctie's in Verwey's hand voorzien; het laatste gedeelte is door Verwey zelf geschreven. Het geheel is te beschouwen als een eerste versie. Een titel ontbreekt en ook een indeling in hoofdstukken. Alleen zijn er insnijdingen (2 regels wit) op blz. 23 en blz. 43 van de 49 foliovellen. Het is aan te nemen, dat daar het tweede en het derde hoofdstuk beginnen.

Het eerste hoofdstuk behandelt de grote voorgangers van de tachtigers: Potgieter, Vosmaer, Busken Huet en Multatuli. Aangezien Verwey over Potgieter reeds herhaaldelijk het zijne gezegd had, en hij de opdracht beschouwde als een gelegenheid om de aandacht te doen vallen op het door hem verwaarloosde proza, prijst hij de dichter als oorspronkelijke verbeelder, maar geeft geen aanhalingen. Tegenover hem stelt hij dan de drie prozaïsten als ‘belangwekkend door hun innerlijke gespletenheid’ .... Die drie schrijvers waren denkers en kunstenaars, strijders en opvoeders, geesten en talenten, maar zij droegen niet zoals Potgieter een wereld in zich, zij waren geen oorspronkelijke verbeelders.

‘Doch juist daarom waren zij nieuwer dan hij. Zij hadden deelgenomen, of namen voortdurend deel aan de kritiek die de Gedachte, en daarmee ook de beginselen van kerk en staat wijzigde.... Menselijk, en als zodanig ons meer onmiddellijk verstaanbaar dan Potgieter, waren zij ons tevens, door hun wijs van uiting, begrijpelijker.’

Over Vosmaer wijdt Verwey meer uit, dan men zou verwachten, en met een zeker opzet. Want voor en na '80 waren Huet en Multatuli wel omstreden, maar toch erkende grootheden geweest, maar voor Vosmaer had nog niemand een lans gebroken. En juist aan hun houding tegenover Vosmaer kon de teboek-steller van deze contemporaine letterkundige geschiedenis het verschil demonstreren tussen de dichters en de prozaschrijvers van 1880. Vosmaer immers was de man, die de poëzie van Perk, Kloos en Verwey het eerst in de Nederlandsche Spectator had opgenomen, en deze poëzie, uitgebroken in Kloos' 'Rhodopis' en Verwey's 'Persephone', was door Vosmaer's Homerusvertaling, zijn 'Nanno' en 'Amazone' ingeleid. Deze eerste H.B. scholieren, die met de klassieke schrijvers pas na de puberteit in aanraking waren gekomen, ondergingen daarvan een bezieling, waarbij Vosmaer als 'inwijder' betrokken was. Een nieuwe Griekse schoonheid werd voor hen levend, een nieuwe, harmonische mens, die niet in de eerste plaats vaderlander, en nog minder lid van een kerkgenootschap was.

Maar 'de diepe, de dreigende ontroering kon Vosmaer zich niet veroorloven' zegt Verwey naar aanleiding van Vosmaer's eigen dichterlijke proeve 'Nanno', waaruit hij veel geciteerd heeft, en waarvan hij de sierlijkheid en gevoeligheid prijst.

Overgaand op Huet, schrijft Verwey dan: Over Huet kan ik korter zijn. Wij weten zoo alles van hem. In verschillende achtereenvolgende tijdperken van ons leven hebben wij aan hem gedacht en over hem geschreven.... 'Hij was zoo scherp, hij wondde zoo graag zichzelf en anderen. Toch was zijn volzin zacht. Toch kan ik nooit nalaten in hem een gemoed te zien....' Huet's misprijzende uitlatingen over de inhoud van de Nederlandsche maandbladen in 1878; de volzinnen waarmee Kloos in één van zijn eerste Kronieken de grote criticus eerde, met welgevallen haalt Verwey ze aan.

'Evenzeer, ja nog meer onmiddellijk voelden zij zich de voortzetters van het werk van Multatuli. Deze, hoewel hij nog leefde, was hun iets als een mythische persoonlijkheid...' vervolgt hij zijn grondvesting van de tachtigers in de zestigers, en besluit het eerste hoofdstuk:

'In onmiddellijkheid van uiting waren wij dus met Multatuli één, en dientengevolge ook in bestrijding van de middellijke, de begripgeworden figurentaal, maar wij waren van hem verscheiden als dichters, als kunstenaars, als verlangenden naar een nieuwe dichtkunst.'

Het tweede hoofdstuk zet in met een kenschetsing van Kloos en zijn fragment gebleven drama 'Rhodopis'. De levensbeschouwing, die daaruit naar voren komt: 'Het hoogste geluk het onbewuste' confronteert Verwey met die van Emants, als blijkende uit 'Lilith'. 'Emants kan daarom, zijn strijd uitbeeldend, dramatisch zijn, zelfs in de vorm van het epische. Kloos, zijn gevoel lucht gevend, was lyrisch, ook waar hij een drama schreef.'

Kloos en Perk, en Kloos' uitgave, in 1882, van Perk's 'Mathilde' vormen het onderwerp van de blz. 26-36 van het handschrift. Verwey gaat er diep op in. Het is duidelijk, dat een recente uitgave hem ertoe dwong het zowel voor Vosmaer als voor Kloos, de inleiders en redacteuren van Perk's nalatenschap, op te nemen. Die uitgave was het proefschrift van A.C.J.A. Greebe 'Jacques Perk's Mathildecyclus in den oorspronkelijken vorm hersteld', (1915), dat een regelrechte aanval kon heten op de bevoegdheid en betrouwbaarheid van beide schrijvers.

Uitdrukkelijk zegt dan ook Verwey van Kloos' eerste uitgave van Perk's sonnetten:
‘Deze druk, saam met deze Inleiding, zijn de eerste grote ge-

beurtenis in de wording van onze letterkundige beweging.' Wat Perk's Idee was, en hoe hij die verwezenlijkte, toont Verwey verder aan in aanhalingen van verzen en brieffragmenten.

Daarna laat hij even zijn mede-oprichters van de N.G., Van der Goes en Paap de revue passeren, noemt in het voorbijgaan het dispuut 'Flanor', waar hij Van Eeden leerde kennen, de schilders Van Looy, Veth, Witsen, de bemiddelende rol die Dr. Doorenbos bij het weekblad De Amsterdammer ('De Koo's Weekblad') voor hen vervulde, om in een nieuw hoofdstuk zijn volle aandacht te richten op de verschijning op het letterkundig podium, van J.A.L. Alberdingk Thijm, Lodewijk van Deyssel.

In overleg met de redactie van 'De Nieuwe Taalgids' wordt dit slotgedeelte hier geheel gepubliceerd. De verhouding Verwey-Van Deyssel wordt er, in overeenstemming en onderscheid, zuiver in belicht en krachtig in uitgebeeld.

Bij de beoordeling van het handschrift als geheel dient men echter voor ogen te houden, dat het, in tegenstelling met zo goed als al het overige, ongepubliceerde of ongebundelde proza van Verwey, niet onuitgegeven gebleven is tengevolge van buiten het werk zelf gelegen oorzaken, maar omdat het de schrijver niet voldeed, ook niet als fragment. De twijfel, in zijn brief aan Querido, van 22 Juni, geuit, getuigde van zelfkennis: hij had het geschreven, niet als historieschrijver, maar als redacteur van De Beweging.

- - - - - - - - - - - - - -

Begin 1883 verraste ons in De Koo's Weekblad een Nieuwjaarsdagontboezeming van L. van Deyssel, de uiting van een achtienjarige, maar die klaarblijkelijk de gave van het vrijmoedige woord bezat.

Onze jeugdige opstandigheid kreeg hier lichaamsvlakken en belichtingen. Ze verscheen in een stijl en met een stoutheid die velen konden bewonderen, die zeer velen op deed zien. Ze won plotseling, door de ernst en de treffendheid van haar uitspraken, de rechtvaardiging van haar optreden bij een uitgebreide lezerskring.

'Ik heb Nederland hartstochtelijk lief; daarom hoop ik dat 1883 het een stap verder in grootheid en glorie zal brengen. Ik hang de kunst aan, vandaar mijn verwachting, dat meer en meer het begrip kunst door de oogen der Nederlanders in zijn ware daglicht zal worden gezien.'

'Ik hoop dat men tot het besef kome van de beteekenis der kunst in onze moderne maatschappij, dat men er zich van overtuige, hoe de bloeiendste en meest welvarende volken die zijn, waar het kunstbewustzijn zich 't duidelijkst heeft ontwikkeld, zich het sterkst heeft geopenbaard, zich 't onweersprekelijkst heeft doen gelden en het meest invloed geoefend heeft...'

'Ik hoop dat men hoe langer hoe minder de middelmatigheid ten troon zal verheffen. Ik hoop dat men zal weren, wat oudbakken, uitgediend, vaag en krachteloos is. Ik hoop dat men zijn oogen zal openen om niet terug te deinzen voor al wat nieuw is en ongewoon, om zich door geen gebruik te laten vervoeren tot het offeren aan goden, die men als beplakte kartonnenpoppen herkent.'

'Ik hoop dat men gewaarworde, hoe de kunst (de letterkundige incluis) niet, waarachtig niet is een liefhebberij, niet een bijzaak, niet een tijdverdrijf, niet een ontspanning, niet een aardigheid, niet een kleinigheid, maar de kern van 's menschen heerlijkste ontwikkeling moet zijn, maar de

macht van onze eeuw moet worden, maar de licht-, levens- en liefdebron is, waar wij al onze moed, al onze kracht, al onze fierheid en trouw putten tot het voortzetten en beminnen van den kamp om het bestaan...'

'Ik hoop dat men zal begrijpen, hoe in onze koortsachtige tijd van verandering en wijziging der waereldorde, een land dat, ook in de kunst, niet in geweldige vaart ten vooruitgang wordt gedreven, achteruitgaat. De europeesche naties, die heden stilstaan, zijn morgen te niet. Wij moeten mee in den stroom, niet achterblijven. Wij kunnen niet inslapen op de lauweren door de zeventiende eeuw in het strijdperk der kunst behaald, want rondom ons dringt men naar voren en doen wij ons niet gelden, dan vergeet men ons in de warreling der eeuw. Mogen wij mannen zijn van initiatief, ondernemers en baanbrekers...'

'Ik hoop dat men ter goeder trouw zal zijn en oprecht in de letterkundige kritiek. Ik hoop dat men zich op de hoogte stelle van de richting, in welke onze eeuw onweerstaanbaar voortstuwt en dat men de begeerte van ons volk er meer heensture de helden der gedachte, der kunst en der letteren, die de toekomst openbreken, te begrijpen en te vereeren, dan hun brein te overvullen met de bloedhelden van weleer. Want de moderne maatschappij vindt hare grootheid slechts in het genie, in het denken, in de kunst.'

'Indien wij allen ons zelf voldoen met fatsoenlijke brave heertjens te blijven, die opstaan en naar bed gaan, kuisch gapen en gezellig keuvelen, dan herleeft nooit oud Nederlands roem, die ten gronde daalde, dan zullen wij nooit tranenstroomen van vreugde schreien, waar men in Europa onzen roem trompettert. Wij moeten de kunst beminnen met een forsche en jaloersche liefde, of wij kunnen wel voor goed te bed gaan liggen.'

'Ik hoop dat de poëzie ons in drie en tachtig een talent waarvoor te buigen valt, zal schenken. Ik hoop dat er dichters op zullen staan die ons zullen dwingen, met het magnetisme van het genie, in ontroering hun naam te zegenen en ze groot te prijzen en er ons zelf klein bij te gevoelen.'

Niemand kan loochenen dat het schoon was zo te hopen.

Even later lazen wij, van de zelfde schrijver, een paar warme levende bladzijden over Helène Swarth's Eenzame Bloemen.

Een proza was dit waarin de ontroering die de poëzie opwekte saamvloeide met de aandoening van een zoele lentedag. Het bizonder dichterleven was er gezien in de wijdheid van een europeesche gevoelsbevrijding.

Vraagde men nu of deze bewonderenswaardige vertegenwoordiger van onze geestdrift, of deze naar Jacques Perk en Helène Swarth toegewende, overigens onze bewonderingen en toegenegenheden deelde, dan moest het antwoord 'neen' zijn. Onze verering voor Potgieter was hem vreemd en aan Vosmaer had hij een grondige hekel. In een opstel 'Nieuw Holland', geschreven in 1884 (uitgegeven eerst in 1894), verklaarde hij: 'Vosmaer is iemant, die op gewone burgermenschen, die niets afweten van literatuur en zich een soort van fijnproevers gelooven, den indruk maakt van een bizonder fijn en hoogstaand schrijver te wezen. De geavanceerde lieden loopen met hem weg en gaan in een hoekje hem staan lezen, waar zij meenen dat hij met zijn exotische literatuur en edele gedachten hun teere en verfijnde beschaving kan prikkelen. O Grieksch! wel zeker, o hooge kunst! asjeblieft! Neen, waarde Heeren en Dames, gij, die hem niet eens begrijpt, maar die hem roemt om dat hij zulke geleerde onderwerpen behandelt en gij u zelf daarmee dan een air van voorname

literatuurliefhebbers geeft, Vosmaer is niets dan een beoefenaar der kunst-geschiedenis, die daar-

over misschien heel verdienstelijke boeken heeft geschreven, maar die verkeerd heeft gedaan met zich ook met literatuur te gaan bemoeien, en zich, wat dat aangaat, als geheel onbekwaam en onkundig te doen kennen.'

Over 'Amazone' heette het: '"Amazone" is een boek dat de minste prozakunstenaar, het kleinste naturalistjen, zich schamen zoû geschreven te hebben, een boek dat ik in alle opzichten kaakpijnigend belachelijk vind. "Amazone" is een samenbaksel van uit allerlei duitsche theoristen en fransche popularizatoren opgevischte denkbeelden over kunst, met een soort van reisverhaal of romangeschiedenis, waarvan de konstruktie al tot het zwakste behoort wat ik mij van dien aard kan voorstellen, zonder fantazie, zonder sentiment, met een soort van "karakterstrijd" tot knoop, zoo als Engelsche juffrouwen ze in hun misbaksels zetten, en in een stijl zoo slecht, vol germanismen en onbeholpen wendingen, dat ik niet begrijp, waarom Huet het boek nog niet meer heeft afgemaakt.'[1)]

De hoogste lof verkreeg 'Nanno' als een 'wel aardig geschilderd porceleinen theekopje'.

Bijna in hetzelfde jaar evenwel waarin dit vonnis gewezen werd, in de eerste namelijk van zijn literaire kritieken voor De Nieuwe Gids, rekende Kloos zowel 'Amazone' als 'Nanno' tot de duurzame werken ons door de oudere generatie in de laatst verlopene 6 jaar geschonken. Duidelijker kan niet worden aangetoond dat er tussen de dichterlijke beweging zoals ze zich, voeling houdend met Vosmaer, om Kloos was begonnen te vormen, èn Van Deyssel, een groot onderscheid bestond.

Bij de herdenking van dit geschil, dat zich gedurende zovele jaren zou laten gelden, komt mij een brief in de gedachten, die Huet mij schreef nadat ik hem mijn studie 'Toen de Gids werd opgericht' had toegezonden. Ik beweerde daarin dat Van Alphen in 1778 door de vertaling van Riedels theorie der schone wetenschappen en kunsten, een begin gemaakt had met de vernieuwing van de letterkundige smaak in Nederland. Huet besloot zijn welwillend en leerzaam schrijven met de verklaring: 'Moeilijk zult ge het bewijs kunnen leveren dat de hollandsche poëzie uit de tweede helft van de achttiende eeuw den naam van literatuur verdient.' En verder, als de knal op de vuurpijl: 'Een literatuur voor welke een nieuw tijdperk aanbreekt met de vertaling van een handboek over aesthetik - zulk eene litteratuur moet zich laten welgevallen dat men haar opdelft als een kuriositeit.'

Evenals het Huet niet paste dat een nieuw tijdperk in onze literatuur zou beginnen met iets zo onaanzienlijks als een vertaalde Esthetica, evenzo paste het Van Deyssel niet dat ons eigen tijdperk zijn oorsprong zou nemen uit iets zo bespottelijks als de metrische proeven van Vosmaer.

Toch is dit laatste onloochenbaar het geval geweest. Niet alleen vóór De Nieuwe Gids werd opgericht, en uit meer gegevens zelfs dan ik noemde - zie onder andere mijn schrijven over de hexameters van Hofdijk, -maar ook in de eerste jaargang is het duidelijk dat de invloed van Vosmaer doorwerkte, dat Vosmaer werd voortgezet. Kloos' kroniek noemde ik al; en mijn opstel over de Sonnetten van Shakespeare was evenzeer in Vosmaer's geest als mijn 'Persephone'.

Jaren later, immers in 1897, schreef Van Deyssel: 'Van de schrijvers die de oorspronkelijke Nieuwe-Gids-groep uitmaakten, was, naar het mij wel eens is voorgekomen, Albert Verwey degene tusschen wiens streven en het

1) Verzamelde Opstellen I, blz. 21.

mijne het minst verwantschap was optemerken.' En verder: 'Ik begreep niet innig wat hij bedoelde met zijn nadrukkelijk specialiseeren van het "vers" en het dichterschap, ik begreep niet hoe iemand uit kon gaan van rhythmen, van "geluidschema's", en, zoo die ontbraken, in élk geval van metrische gegevens, daarvan uitgaan ter opsporing der te verwerkelijken poëzie, in plaats van uittegaan van de meest simpele waarneming, en die zich te doen verdiepen, afwachtend welk poëtisch leven die van zelve misschien zou aannemen.'

De grote en klare ziener die van Deyssel soms zijn kon, zag hier werkelijk dat onderscheid waarom onze hele letterkundige voortbrenging zich sedert 1880 bewogen heeft.

Eerst waren er de kunstenaars van het vers, die in getal en maat de wet erkenden van hun scheppingen.

Daarna waren er de vernieuwers van het proza, die in woord en volzin de vondsten verwerkten van hun waarneming.

Even zeker als de eersten de kiem van de nieuwe groep waren en de stichters van haar tijdschrift, even waar is het dat ze zich, onmiddellijk en van harte verbonden met de tweede.

Wie de drie eerste Nieuwe-Gidsjaargangen doorbladert, zal dan ook spoedig de wisselwerking bemerken - half liefde, half vijandschap -tussen die tweeërlei opstellers.

In de eerste helft van de eerste jaargang gaven L. van Deyssel (als K.J.L. Alberdingk Thijm) en Jac. van Looy (als Adriaan Brouwer) geen proza, maar elk een sonnet. Overigens werkte Frans Netscher mee; terwijl de plaats van A. Cooplandt (Ary Prins), naar aanleiding van zijn bundel 'Uit het Leven', door de kroniekschrijver werd aangeduid met de woorden: 'Ziedaar nu eens een naturalist, die met Zola niets gemeen heeft dan zijn vermogen om juist op te merken en zuiver weer te geven.'

Maar in de tweede helft veranderen Van Looy en Van Deyssel hun karakter: deze schreef over Zola en Lemonnier, gene zond uit Italië en Spanje zijn eerste schetsen. Ary Prins en A. Aletrino en François Erens zijn nu gaan meewerken en het wordt hoe langer hoe duidelijker dat het nieuwe proza de dichters tot nadenken dwingt.

'Zooals in de poëzie' - schreef Kloos - 'de romantiek op de flesch is, de christelijke huiskamerliteratuur naar adem hapt, en het Individualisme aan 't woord komt, zoo wijkt ook in de novelle het gevoelige, grappige, het realisme met vooropzettingen, voor de groote, naturalistische beweging, van uit Frankrijk alle andere landen van ons werelddeel overstroomende met haar frischheid en geweldige kracht. Ook bij ons waggelen de wallen van het sentimentalisme en de oude garde, die daar zoo lang op post heeft gestaan, sterft uit en wordt met krijgseer begraven. De heer Netscher loopt storm met alle macht, van alle kanten, nu hier, dan daar, en de heer Cooplandt, met bedaardere bewegingen en kalmeren stap, helpt waar hij kan'.

Netscher was op dat ogenblik de vertegenwoordiger van Zola in Nederland en Ary Prins had realistische novellen geschreven, die wegens hun zuivere en belangeloze waarneming bij uitstek geschikt waren om aan een uitstervend sentimenteel realisme te worden tegenovergesteld. Kloos deed dat uitvoerig.

'De lyrische realist geeft de werkelijkheid niet zooals hij die ziet, maar zooals hij haar voor de literatuur heeft toebereid met een sausje van gevoeligheid en humor. Hij weent, en door de halfgeopende, natte oogleden ziet

hij de wereld daarbuiten hangen in een mist, die de omtrekken verweekt en de kleuren verwart, en dan lacht hij haar weder toe, tot zij van den weêromstuit meê gaat lachen en allerlei grappige capriolen maakt. Hij heeft een magazijn vol van gevoelens en dogma's over godsdienst, zedelijkheid en maatschappij, en gooit die als een emmer water over de werkelijkheid heen, tot dat alles druipt van zijn ideeën, en men geen voorwerp kan aanraken zonder een natte vinger te krijgen.

Dit schrijvers-procédé kan voorzeker, als het uit de natuur des schrijvers zelve voortkomt, en geen aangeleerd kunstje is, zeer fraaie boeken het leven schenken, maar de tijd der groote talenten voor die manier van werken is voorbij.

De hedendaagsche realistische artiest ziet de dingen aan met klaren, kalmen blik. Hij stelt er zich meê in contact, dwars door alle conventie en vooropgezette ideeën heen, en laat haar op zich inwerken, vrij en onbelemmerd. Soms geschiedt die inwerking zoo heftig, met zulk een storm van passie op de naakte, onbevangen ziel des schrijvers, dat hij op zijne wijze lyrisch wordt; als Zola. Maar dan is het een lyrisme dat niet van den schrijver, met zijn behoorlijk-gereglementeerde en maatschappelijk opgevoede ziel op de werkelijkheid, maar van de jagende, stormende werkelijkheid op den schrijver overgaat. Hij dringt zichzelf niet op aan de realiteit; hij ondergaat haar, maar met zijn volle, met verhoogd bewustzijn: zooals een siddering van geluk of smart het sterke lichaam van een man schokt, zonder dat hij bezwijkt.

Vaak echter is de ziel des schrijvers als een klare, effen spiegel, waar het leven in weêrkaatst, met al zijn kleuren en lijnen en bewegingen, een ongebroken en zuiver beeld; en dit is het geval met Cooplandt: Hij ziet zijn personen met hun zinnelijke gewaarwordingen, hunne kleine gedachten en sentimenten en geeft ze weêr, nauwkeurig en onbevooroordeeld, zonder de vluchtige antipathieën van zijn eigen ik, dat zoo weinig is in vergelijking van die groote werkelijkheid daar buiten. Hij kleedt niet en siert niet en liefkoost niet de poppen zijner maatschappelijke meeningen, hij neemt het leven der werkelijke menschen in zich op, en boetseert hunne beeltenissen met vaste hand'[1)].

Het was Kloos erom te doen tussen de dichters en de naturalisten een overeenstemming aantewijzen, en hij vond haar hierin dat zoals deze de uiterlijke, wij de innerlijke werkelijkheid weergaven, en dat wij het beiden deden met een zelfde vrijheid van vooropgezette meningen.

'.... de echte stemmingsdichter' - schreef en onderstreepte hij enkele maanden later - is hij, die voor alles *waar* willende zijn, vermag door te dringen tot zijn eigen ik, die zoowel de donkere, als de lichte, de verborgen als de dagelijksche zijden van zijn innerlijk leven bespiedende, de elementen van zijn *van alle dogma vrije* gevoelsleven, zijn stemmingen, waarneemt en neerschrijft in zijn eigen, zelfgeziene, zelfgevoelde taal.

'In dat streven naar het onbevooroordeelde, naar het niet-retorische, het juiste, nadert de stemmingsdichter den naturalist, en men zou het paralelle van beider kunstrichtingen, met eén trek, misschien dús kunnen aangeven: de een zoowel als de ander verkiest het zelfgevondene boven het gangbare en aangenomene, en boven het algemeene, het individueele en persoonlijke'[2)].

1) De Nieuwe Gids, 1ste Jg. II, blz. 146.
2) De Nieuwe Gids, 1ste Jg. II, blz. 485.

In de praktijk kon ik mij met deze opvatting geheel verenigen. Als iemand wat te zeggen heeft en het verstandig zegt, zei ik, is het mij volmaakt onverschillig of hij zich naturalist of wat anders noemt. Was, evenwel, met de wederzijdse erkenning dat ieder op zijne wijze persoonlijk was, samenwerking in eenzelfde tijdschrift mogelijk, zo werd toch het onderscheid tussen de dichterlijke en de naturalistische persoonlijkheid - zo dacht ik - maar onvoldoende aangeduid door te zeggen dat de een meer aan eigen innerlijk, de ander meer aan de buitenwereld de stof voor zijn werk ontleende. Niet in het gericht-zijn, maar in de aard van hun wezen zocht ik het onderscheid. En deze vorm van het vraagstuk drong zich mij krachtiger op naarmate het naturalisme hier meer uitsluitend door Van Deyssel vertegenwoordigd werd.

Als Van Deyssel, naar een met honderd voorwerpen bezette tafel wijzend, uitriep: alles tot woorden maken wat op die tafel ligt, anders niets is het naturalisme, dan peinsde ik dat de beschrijvings-schoonheid die hij zich droomde, wel niet aan die voorwerpen, maar aan hemzelf zou te danken zijn.

Van Deyssel was niet enkel door zijn geest, maar ook door zijn ingeboren en aangekweekte stijl-eigenschappen een bizondere verschijning. Hij sprak - van nature, scheen wel - een voortreffelijk proza. De overgang van de indruk tot het woord was bij hem onmiddellijk. En hij gaf die indruk niet om zijnszelfs wil, maar met een verschuiving of onder een verlichting, die hem treffend en bekoorlijk, die hem drager maakte van een verborgen gehouden gevoelsleven. Bovendien was er, ondanks dat Van Deyssel door het opzettelijke en verzorgde van zijn gedragingen en uitspraken soms het komedianten-wezen scheen te willen benaderen, aan zijn diepere ernst niet te twijfelen. Wat daarom aan zijn uiting het meest de aandacht trok, was haar tweezijdigheid. Ze was oprecht, gevoeld, hartstochtelijk, en ze was tegelijk bewust, planmatig, ja zelfs de klaarblijkelijke uitdrukking van een geest die bleek aangelegd op het onderscheiden en indelen. De neiging tot ‘schematiseren’ was hem aangeboren.

Voor mij die het proza-schrijven had moeten aanleren als schaatsenrijden, die daarentegen sedert mijn vijftiende jaar verzen geschreven, zelfs gesproken had; die mij mijn indrukken niet achteraf bewust maakte, en ze ook dan niet uitte, maar ze hoogstens dienen deed tot het uitdrukken van mijn verbeeldingen; die mij altijd zwak wist als mijn aandoening twee zijden had, zodat ik liever zweeg dan een evenwicht te handhaven, waarvan ik vermoedde dat het me beschamen zou, maar mij krachtig voelde zodra maar de eenheid in me herwonnen was; voor mij moest een persoonlijkheid als die van K.J.L. Alberdingk Thijm wel wonderlijk en boeiend lijken.

Er kwam bij dat Van Deyssel over zichzelf kon spreken alsof hij iemand anders was. Ook tegenover zichzelf had hij de houding van de onbevangen waarnemer.

Het onderscheid tussen ons beiden was klaarblijkelijk dat zijn bewustzijn zich tyranniserend tegen zijn gevoel wierp, bij wijze van net waar het doorheen moest gaan, terwijl het mijne in de richting van mijn gevoel ging, het hoogstens lichtelijk leidde. Maar dan was het gevoel toch ook anders: het zijne verbonden aan de verschijnselen die het opwekten, het mijne los daarvan en spoedig daarop vervangen door verbeeldingen die verder zowel het gevoel als zijn oorzaak voor me vertegenwoordigden. Ik herkende hem dan als een kunstenaar, niet van de waarneming - die het erkennen is van de wereld als buiten ons -, maar van de gewaarwording, die het er-

kennen is van onszelf, zoals we door die wereld worden aangedaan.

Hij sprak en schreef in deze maanden van de gewaarwording of sensatie, (zie het stukje over L'Oeuvre)[1] en zijn gedachte was dat de kunstenaar in deze sensatie een vermogen bezat waardoor de wereld dieper en inniger te kennen was dan door de waarneming. Over deze sensatie werd veel geredetwist, temeer daar ook Barrès in zijn 'Taches d'encre' erover geschreven had, en bij mij kwam de overweging op dat, indien de naturalisten in de sensatie en de dichters in een andere gevoelssfeer de wereld trachtten te doorgronden, zij dan toch gemeen hadden dat zij beide haar in hun gevoel zochten en niet erbuiten.

Deze overweging gaf me enkele opmerkingen over waarneming en gewaarwording in, die in het tweede gedeelte van mijn studie 'Toen de Gids werd opgericht' voorkomen. Zonder hem te noemen dacht ik aan hem en idealiseerde hem, toen ik mij een kunstenaar van de gewaarwordingen verbeeldde tegenover een dichter van de hartstochten.

Kort daarop verscheen de brochure 'Over Literatuur' (de heer F. Netscher), waarmee Van Deyssel als vertegenwoordiger van het naturalistisch proza in Nederland de leiding nam.

Inmiddels had de werkzaamheid van F. Netscher, die Van Deyssel in 't geweer riep, Jac. van Looy tot wedijver geprikkeld.

- - - - - - - - - - - - - -

MEA VERWEY.

Rondeel en kleengedichtje.

In de *Refreinenbundel van Jan van Doesborch* (uitg. C.H.A. Kruyskamp, 1939, I 115) staat het volgende rondeel verdwaald:

Ex amore Ihesu Chrysti
Poto vobis intime
Vt potetis viro isti
Ex amore Ihesu cristi
Quia dextram invenisti
Agnum sine crimine
Ex amore Ihesu Christi
Poto vobis intime.

Zulke rijmklanken, die wel ouder zijn dan de rederijkers, schijnen Gezelle in het oor te hebben gehangen, toen hij zijn tweede reeks *Kleengedichtjes* opende met deze verzen:

Ware wijngaard, Jesu-Christe,
  die voor mij hebt, *voluisti*
stervend hangen, *pependisti*,
aan het kruis, *ridebant isti*:
  mihi quoque spem dedisti!

G.B.

1) Verzamelde Opstellen I, blz. 99.

De nieuwe Van Dale.

Met recht draagt de zevende druk van het bekende en in brede kringen als gezaghebbend beschouwde woordenboek, waaraan de naam van de verdienstelijke Van Dale verbonden is gebleven, de titel 'N i e u w, g r o o t Woordenboek der Nederlandse taal'. G r o o t was het ook al in de vorige druk, maar het is nu nog groter geworden, de inhoud is met ongeveer een vierde vermeerderd. N i e u w is het in velerlei opzicht: de bewerking door Dr. C. K r u y s k a m p en Dr. F. d e T o l l e n a e r e is geen bijgewerkte, maar een degelijk omgewerkte uitgave.

Nieuw is al dadelijk aan het begin (dat, zoals meer met in afleveringen verschijnende werken het geval is, het laatst is verschenen) het overzicht van de 'beginselen der Nederlandse spelling'. Dat overzicht is gegeven, zo zeggen de bewerkers, 'in een eenvoudige formulering, waarbij afgezien wordt van wetenschappelijke terminologie'. Dat is te billijken, maar een behoorlijke onderscheiding tussen klank en letterteken is toch nodig, en ook heel goed mogelijk zonder 'wetenschappelijke terminologie'. Als de 'beschaafde leek' te lezen krijgt: 'Het beschaafde Nederlands heeft zeven klinkers: *a, e, i(e), o, u, eu* en *oe*', wordt hij toch wel wat te simplistisch voorgelicht, en even verder zal hij zelf bij dat zevental wel enige optellen, als hij over 'korte (open)' en 'lange (gesloten)' klinkers gesproken ziet (daargelaten of hij de technische termen 'open' en 'gesloten' behoorlijk kan verwerken) en aan het eind de 'toonloze' *e* ziet opduiken. Dit overzicht had, zonder zwaar wetenschappelijk in de terminologie, en ook zonder uitvoeriger te worden, helderder en tevens beter verantwoord kunnen zijn.

Beter is het overzicht over de spelling van de medeklinkers, al zijn ook hierin verscheiden slakjes waarop zout zou te leggen zijn.

Waardering verdient verder, dat K. en De T. de moeilijke kwestie van het aaneenschrijven van woorden niet hebben ontweken. Ook hebben zij rekenschap afgelegd van hun gedragslijn ten aanzien van de spelling van de verbindingsklanken in samenstellingen, waarbij zij zich niet slaafs houden aan de vrij ingewikkelde voorschriften van De Vries en Te Winkel. Als een vereenvoudiging of verbetering van die voorschriften kan men niet beschouwen de 'regel' die in VII*c* is geformuleerd met betrekking tot samenstellingen waarvan het eerste lid een met *-en* pluraliserende persoonsnaam is, die 'geacht kan worden een gehele stand te vertegenwoordigen'. Daarin zou volgens de 'regel' van VII*c n* geschreven worden, als die persoonsnaam een- of tweesyllabig is. 'Heeft (echter) zo'n naam meer dan twee lettergrepen, dan schrijft men een *s*'. Dat 'schrijft' maakt haast de indruk, alsof het met opzet is gebruikt omdat de auteurs wel weten dat de praktijk van het 'spreken' vaak anders is. Want hoe oordelen de heren K. en De T. dan over *advocatenstreek, journalistentruc, franciscanenpij* e.d.? Of wel, om een diernaam als eerste lid te noemen waarvoor m.m. hetzelfde geldt, zouden de heren de gesproken realiteit van *olifantenhuid* durven bestrijden, al 'schrijven' ze volgens hun regel in het woordenboek alleen *olifantshuid*?

In het eigenlijke woordenboek treft ons eerst iets nieuws in het titelwoord zelf, nl. het aangeven van de klemtoon. Dat gebeurt alleen in de woorden waarvan niet de eerste syllabe de klemtoon draagt. Die methode heeft het gevaar dat men, aangezien niet ieder woord behandeld hoeft te worden, er nu en dan eens een vergeet dat wel een teken had moeten hebben. En inderdaad komen er vooral in het begin heel wat fouten voor, maar langzamerhand

zijn de bewerkers blijkbaar meer op dit detail gaan letten bij de correctie. Tot in de laatste afleveringen toe komen evenwel nog verzuimen voor. Een eigenaardige weifeling blijft er op het punt van franse woorden met *é* of *è* (ook *ê*?). In de eerste afleveringen schijnen de auteurs het klemtoonteken te hebben weggelaten, omdat veelal de syllabe waarin zo'n *é* of *è* voorkomt, tevens de klemtoon draagt. Maar een woord als *élégance*, dat een uitzondering op die stelregel vormt, zal hen hebben doen aarzelen. En *métier* zonder klemtoonteken toont dat de stelregel niet deugt. Misschien heeft een woord als *préjugé* een ommekeer ingeluid; althans ziet men van de letter *p* af geregeld *portée□, procédé□, plombiè□re, premiè□re*. Maar van de *t* af begint de aldus bereikte systematiek weer af te zakken: *tracé* en *trapèze* en *trouvère* hebben geen klemtoonteken, *variété* weer wel, maar *vélocipède* niet, enz. enz.

Overigens komt de bewerkers een woord van lof toe voor de ernst waarmee zij de accentuering behandelen. Dit komt o.a. uit bij sommige samenstellingen, waar de gebruiker gewaarschuwd wordt: 'het accent wisselt', en bij de weloverwogen poging om de delicate beklemtoning van woorden met *on-* recht te doen.

Gehandhaafd is het oude stelsel van het titelwoord in klein kapitaal te zetten, zonder onderscheid tussen hoofdletter of kleine letter aan het begin. Dat zullen veel gebruikers als een gemis voelen. Voor de auteurs is het een gemak geweest dat zij op die manier ontheven waren van de verplichting om hun eigen in het voorwerk gegeven regels toe te passen: de hoofdletter is een teer punt, dat de 'beschaafde leek' meermalen voor moeilijke beslissingen plaatst.

Daarentegen konden K. en De T. zich niet onttrekken aan de verplichting om bij substantiva het genus op te geven. Daarbij hebben ze in het algemeen de enig begaanbare weg gevolgd van zich aan De Vries en Te Winkel te houden. Het euvel van de drukfouten kan bij die éenletterige aanduidingen wel eens parten spelen. Als b.v. *call-money* 'm.' is, maar *money* 'v.', zal men aan een drukfout moeten denken, zoals stellig het geval is bij *carborisatie*, dat als *het*-woord is opgegeven. Anders ligt het geval bij *agio* dat, eerst genusloos gebleven, in de aanvullingen terecht 'o.' krijgt, in tegenstelling met de hardnekkige woordenboektraditie, die het tot een *de*-woord maakt. Dit juiste inzicht heeft evenwel niet doorgewerkt tot *disagio*, dat 'm.' gebleven is. Bij zulke jonge ontleningen als *flat* en *tailormade* zouden we wel graag gezien hebben, hoe de auteurs de genusknoop doorhakten: het zou ondeugend zijn, het ontbreken van de genusaanduiding juist bij die woorden als een ontduiking te beschouwen. Zo'n boosaardig opzet is zeker niet aanwezig, als bij *semi-arts* = 'semi-artsexamen' het 'o.' ontbreekt, En aan verslapte controle zal het ook wel toe te schrijven zijn de 'o.' bij *Maryland* als naam voor een soort tabak: men hoeft geen roker te zijn om te weten dat men van *geurige* en niet van *geurig Maryland* spreekt. Zo zijn er in elk woordenboek gevalletjes aan te wijzen. Ik noem alleen nog de eigenaardige tegenstelling tussen *grommes*, dat als 'm.mv.' wordt opgegeven, terwijl *brommes*, veiliger, genusloos blijft.

Wie er lust in heeft, kan zich verder goedkoop amuseren met de genustekens bij persoonsnamen die individuen van beiderlei sexe kunnen aanduiden. Tot die groep hoort *dienstbode* niet meer: als dat woord desniettemin ook 'm.' heeft, is dat stellig een atavisme uit een vorige druk. De *gymnasiast* is alleen 'm.', en dat nog wel zonder dat hij een *gymnasiaste*

naast zich heeft; zo ook de *hogere-burgerscholier*, maar *scholier* zelf is ‘m. en v.’, met wèl een afzonderlijke *scholierster*. Ook *leerling* is trouwens ‘m. en v.’, hoewel er ook een *leerlinge* is opgenomen. De *brompot* en de *grompot* zijn ‘m. en v.’, maar de zuidndl. *grommelpot* alleen ‘m.’: misschien heeft hier het levende zuidndl. genus van *pot* de doorslag gegeven. Een dergelijk motief kan niet gegolden hebben bij de uitsluitend masculiene *dikkerd* tegenover de tweeslachtige *dikzak*.

Dit goedkope amusement zou lang voortgezet kunnen worden, maar het is een ernstig werk als Van Dale onwaardig, evenals de ijdele vraag waarom *introducé* geen *introducée* naast zich heeft, en *protégé* wel een *protégée*. Ook de *invité* moet het met een simpel ‘m. en v.’ doen. Vermelding verdienen nog de zonderlinge lotgevallen van een diernaam, nl. de *kanariepiet*, die ‘v.’ is, vermoedelijk wegens *kanarie*, hoewel toch ieder weet dat het de mannelijke vogel is die zingt, en bovendien het tweede lid *piet* als zelfstandig woord in de bet. ‘vogel’ gemasculiniseerd is.

In de eerste regel van een woordenboekartikel moeten ook nog andere kleine beslissingen worden getroffen. Zo moet het meervoud bij substantiva worden opgegeven. Technisch is dit niet altijd consequent gedaan: *palliatief, -ven* is onduidelijk, en in strijd met het meestal gevolgde stelsel om *-tieven* te herhalen. *Schijf, -ven* en *schroef, -ven* zijn nog ernstiger. Zulke technische fouten zijn talrijk (*valruimte, -en, walvlakte, -en* is ook niet in orde), maar ze raken de kern van de zaak niet. Iets meer dan een kwestie van techniek is het ongemotiveerde verschil tussen *opoe's* en *baboe's* enerzijds, en *goeroes* en *rimboes* anderzijds. Van enig principieel belang is de houding van de bewerkers bij de pluralia van woorden op *-e*, zoals *akte, gewoonte, dienstbode* enz. Hier zijn K. en De T. wel wat conservatief geweest met het *-s*-meervoud. Te vaak blijft de *-n* alleen, en met dat betrekkelijk gemakkelijke conservatisme hebben de auteurs zich te vaak onttrokken aan de subtiele keus, die kan afhangen van de semantische en stilistische sfeer van het woord: *gelofte* en *gedachte* staan niet op een lijn met *ziekte* en *dienstbode*.

Dat inconsequenties ook hierbij voorkomen, is al weer ternauwernood een ernstige grief te noemen. *Orde* heeft *-n* en *-s*, ook in de betekenis ‘ridderorde’, maar *ridderorde* zelf heeft alleen *-n, kazerne* heeft *-s* en *-n*, maar *marechausseekazerne* alleen *-n*. Een bonte variatie bij *rede*. Het heeft zelf *redes* en *redevoeringen*, maar *kanselrede* en *lijkrede* hebben *-reden, voorrede* heeft *-redenen* en *-redes, radiorede* alleen *-redes*. En hiermee zijn de *-rede*-samenstellingen nog niet uitgeput. Bij *lantaarn* en *lantaren* volgen de heren braaf het oude voorschrift: *lantaarn* heeft *lantaarnen*, en *lantaren* heeft *lantarens*, maar in het artikel zelf gaat de natuur boven de leer: in een van de voorbeelden komt *lantaarns* voor. Het omgekeerde doet zich voor bij *distel*: dat heeft alleen *-s*, maar de omschrijving van *distelig* luidt ‘vol distelen’. Als bij *omzet* als meervoud *omzettingen* staat, is dat vermoedelijk een drukfout: K. en De T. zullen toch het mv. *omzetten* niet willen verloochenen. Bij *casus, corpus, ritus* en *revers* had ik graag een meervoud gezien, vooral bij het laatste: het enkelvoud wordt zonder *-s* gesproken, het meervoud met *-s*. Het is een geval als *chassis*, waar Van Dale eveneens de weetgierige meervoudzoeker onvoldaan wegstuurt. Dat zullen sommige gebruikers meer betreuren dan dat de *varkenslapjes*, de *dissenters* en de *diehards* tot pluralia tantum zijn verheven.

De meervoudsvorming is een onderdeel dat in een woordenboek belangrijk mag heten, omdat het geleidelijke verschuivingen en hier en daar ook seman-

tische verschillen moet weerspiegelen. Van minder belang zijn de comparatievormen bij adjectiva, die volgens aloud gebruik ook tot de data van het woordenboek behoren. Daarom heeft het weinig zin, zich af te vragen waarom *dik* wel comparatie heeft, en *mager* niet, *hardlijvig* wel en *loslijvig* niet, waarom *onzijdig* wel en *fit* niet (*ik voel me veel fitter*), of wel waarom de woorden op *-achtig*, zoals *sulachtig, blauwachtig, groenachtig, gomachtig* enz. enz. trouw hun *-er* en *-st* krijgen. Niet altijd kan men ook de gronden peilen, waarop de keus berust tussen de *-st*-superlatief en de omschrijving met *meest*: *kunsteloos* heeft *-lozer* en *meest*, maar *nutteloos* en *tactloos* hebben *-lozer* en *-loost*. Bij *kunsteloos*, en meer woorden op *-loos* zal zich trouwens de behoefte aan comparatie weinig voordoen, eerder b.v. bij *grandioos, logisch* en *praktisch*, waar de vormen niet worden opgegeven. Bij de woorden op *-isch* schijnt het weglaten regel te zijn, zulks tot schade van de gebruiker, die niet zelden de comparatievormen bij *-isch*-woorden nodig heeft, en juist bij de superlatief voorlichting zou kunnen wensen, of hij zich *praktischt* en *prozaïscht* mag veroorloven, dan wel tot *meest praktisch* of *meest prozaïsch* verplicht is.

De eigenlijke spelling hoeft, buiten de bastaardwoorden en de samenstellingen met overgangsklanken, de bewerkers van een woordenboek niet veel hoofdbrekens te kosten. Twijfelen kan men over een woord als *bips*, dat *bibs* is gespeld: waarom, is mij niet duidelijk. De spelling *tiendje* (in de staatsloterij) doet wat hyper-etymologiserend aan (een tien*de* lot) tegenover *twintigje*. Bij de spelling van bastaardwoorden gaan K. en De T. gematigd progressief te werk. Niet zelden geniet *f* de voorkeur boven *ph*, zoals in *fonetiek, fonograaf, frase*. Ook de keus tussen *c* en *k* slaat nu en dan naar de *k* door: *kostuum* 'stel kleren' verschijnt zelfs, trots alle confectiemagazijnen in Nederland, uitsluitend met *k*, en in de aanvullingen is *kooks* naast *cokes* aanvaard.

Bij samenstellingen kan men in twijfel verkeren of ze zodanig één gevoeld worden dat men ze aaneenschrijft: alleen in dat geval immers hebben ze recht om als lemma te worden opgenomen. Het verdient waardering dat de nieuwe Van Dale niet vlot is met samengestelde verba als *opmoeten* (*ik moet mijn hoed op*) en *uithebben* (*ik heb het boek uit*). Zulke woorden, die vaak in woordenboeken staan, komen in Van Dale terwille van de traditie nog wel voor, maar dan tussen vierkante haken, en met de toevoeging: 'is geen samenstelling'. Verschil van mening is op dit punt mogelijk, o.a. bij de koppelingen met *vast* (*vast hebben*, maar *vastlopen*) en *weg* (*weg krijgen*, maar b.v. *zich weghaasten*). Bij *open-* zijn K. en De T. nogal ruim geweest: in *de ramen openhouden* beschouwen ze *openhouden* als één woord.

Geeft de in dezen gevolgde gedragslijn de indruk van goed overwogen te zijn, minder systematisch zijn de auteurs met een andere groep van woorden, waarbij de eenheid buiten twijfel staat, nl. de samengestelde werkwoorden van het type *bokspringen, buikspreken, echtbreken, glasblazen*, waarvan alleen de infinitief voorkomt. In de woordenlijst van Beets zijn zulke woorden als substantiva behandeld, en krijgen mitsdien het genusteken 'o.'. Dat dit onjuist is, springt in het oog. Enerzijds kunnen zulke infinitieven met hulpwerkwoorden gewoon verbaal gebruikt worden: *nu gaan we hoogspringen, de goochelaar zal buikspreken*. Anderzijds kan iedere infinitief, bv. *springen* en *spreken*, als substantief voorkomen, en heeft dus even veel recht om als zodanig gesignaleerd te worden als de samenst. *bokspringen* en *buikspreken*. Het genusteken 'o.' moet beperkt blijven tot enkele infini-

tieven als *medeweten*, die inderdaad alleen substantief zijn. De nieuwe Van Dale weifelt. Soms figureert het 'o.' van de woordenlijst; in de latere afleveringen krijgt de aanduiding 'onbep. wijs en znw. o.' de overhand. De enige juiste aanduiding 'alleen onbep. wijs' verschijnt maar een enkele maal.

Onder deze groep van infinitivi tantum komen er enkele voor die we liever hadden gemist, zoals *afscheidnemen* en *kouvatten*, waarvan verleden tijd en deelwoord immers voorkomen, en bovendien de eenheid betwistbaar is. Bij *doodvissen* zijn de auteurs te conservatief, als ze nog alleen het participium erkennen naast de infinitief: *ze visten het water dood* is springlevend. Bij *stofzuigen* hebben ze terecht *stofzuigde* en *gestofzuigd* aangedurfd. Dat daar juist 'heb gestofzuigd' staat, en niet 'heeft', zoals elders, zal wel een vergissing zijn, en niet bedoeld als een depreciërend oordeel over het beschavingspeil van degenen die het perfectum van *stofzuigen* gebruiken. Een ander geval dus als bij *pruif*, waar het enige voorbeeld van dit bargoense woord opzettelijk met *heb* = 'heeft' wordt gegeven: *hij heb de pruif* 'hij is dronken'.

De stilistische gebruikssfeer van de woorden wordt, als daartoe aanleiding bestaat, aangegeven met 'gemeenzaam', 'plat' enz. Ook germanismen en andere barbarismen zijn als zodanig gesignaleerd. Op het punt van de germanismen is verschil van waardering mogelijk. Niet ieder zal voetstoots met de auteurs *deelname* als germanisme willen veroordelen en daarmee de zich ontwikkelende betekenisnuance tussen *deelname* en *deelneming* verwaarlozen. Ook kan het verwondering wekken dat het door velen verfoeide *doorsnee*- niet alleen zonder alarmsein is toegelaten, maar zelfs gebruikt wordt bij de omschrijving van *gemiddeld*.

Hiermee zijn we van de aanhef der artikels al enigermate tot het innerlijk van het woordenboek gekomen. In de voorrede leggen de bewerkers verantwoording af van wat zij hebben opgenomen. Chronologisch hebben ze zich beperkt tot het hedendaagse Nederlands, dit dan niet te eng opgevat: ze gaan ongeveer tot Staring terug. Die maatregel betekent een belangrijke opfrissing van de oude Van Dale, waarin van druk tot druk heel wat bestoven woordmateriaal was meegesleept.

Verder geeft de voorrede rekenschap van de houding die de auteurs hebben aangenomen tegenover het z.g. 'Zuidnederlands', een onderwerp dat de laatste tijd nogal pennen in beweging heeft gebracht. Men krijgt de indruk dat zij een aannemelijke scheiding hebben weten te maken tussen het gewestelijke en het algemeen geldende. Het oordeel hierover kan intussen met meer gezag door zuidnederlandse gebruikers worden uitgesproken.

Wat de z.g. 'realia' betreft, lijkt het of de auteurs zich wel heel sterk op Nederland hebben gericht, zodat België niet het aandeel krijgt dat het verwachten kon in een woordenboek waaraan een Noord- en een Zuidnederlander op zo gelukkige wijze samenwerkten. Het is alleszins juist dat K. en De T. zich taalkundig-lexicografisch vooral op noordnederlands standpunt stellen: wie het Algemeen Nederlands lexicografisch wil behandelen, kan moeilijk anders doen. Voorzover evenwel Van Dale ook z a a k woordenboek wil zijn, vrees ik dat zuidnederlandse gebruikers nu en dan de indruk moeten krijgen alsof het een boek voor Nederland is, waarin Vlaams-België als een, weliswaar voor Nederland bijzonder belangrijk, stuk buitenland geldt. Typerend is in dit opzicht de omschrijving van de *Hoge Raad* als 'het hoogste gerechtshof in o n s l a n d'. Nog gezelliger klinkt 'b i j o n s de Hoge Raad' onder *cassatie*. Met dit naïeve noordnederlandse particula-

risme stemt wel overeen dat de *Onderwijsraad* in Nederland zijn eer krijgt, maar de *Verbeteringsraad* in België niet, dat de titel *studieprefect* 'rector van een athenaeum' ontbreekt, dat het nederlandse *verzet* als bezettingsterm wordt gehonoreerd, maar het belgische *weerstand* niet. Ook op dit punt heeft vooral de belgische gebruiker recht van spreken, maar de enkele steekproeven die ik met enige kennis van zaken kon nemen, doen mij vrezen dat die gebruiker heel wat manco's zal kunnen aanwijzen, en dat niet alleen onder termen die de voorrede terecht als 'uitvindsels van de Nederlands-onkundige Belgische administratie' verbant.

Met deze 'realia' raken wij de kwestie, in hoeverre Van Dale een encyclopedisch woordenboek moet zijn. De bewerkers wijzen dat encyclopedische in hun voorrede met enige nadruk af. Toch wil de doorsnee-gebruiker, om met Van Dale[7] te spreken, wel een klein encyclopedietje in deze zin dat hij een technische term die hij in niet al te specialistische vakliteratuur tegenkomt, niet tevergeefs wil zoeken. Welnu, niettegenstaande de afwijzende houding die K. en De T. tegenover het 'zaakwoordenboek' aannemen, meen ik dat de gebruiker in dit opzicht met de nieuwe Van Dale behoorlijk tevreden zal zijn. Hij zal hem niet vaak teleurstellen. Ook in deze aangelegenheid hebben de bewerkers met oordeel en praktisch inzicht hun keus bepaald. Dat het 'Groot Woordenboek', wil het die naam met recht dragen, niet alleen nederlandse woorden moet geven, maar ook, om niet te zeggen vooral, een vreemde-woordentolk moet zijn - technische termen zijn vaak vreemde woorden -, hebben zij juist gezien.

Aan de aanwinsten, althans vermeerderingen, van de woordenschat in de laatste jaren is alle aandacht geschonken; haast iedere kolom getuigt ervan. *Dealer, draaiboek, jeep, liften, nasynchroniseren, leen- en pachtwet, nylon, plastic, rechtsherstel, streekplan, thermiek, vijfde colonne*, het zijn maar enkele voorbeelden die te verveelvuldigen zijn. De *loonstop* komt na in de aanvullingen, de *prijzenstop* nog niet. De *new look* ontbreekt, wellicht omdat de auteurs vreesden dat hij, lopende de afleveringen, alweer *old look* zou worden. Er zijn trouwens wel meer leemten, en van minder efemerische woorden. Zo ontbreken de uitdrukkingen *blank trekken, zijn partij meeblazen*, en de studententermen *obscuur* en *uitgekakt. Belegsel* mist men te moeilijker, omdat ook de samenst. *broodbelegsel* ontbreekt. *Bols* staat er niet in, en dat hierbij niet de overweging heeft gegolden dat *bols* een firmaof merknaam is, toont *bonekamp*, waarin zelfs één *o* van de eigennaam aan de nieuwe spelling is opgeofferd. *Domweg*, dat zelfs door de deftige N.R.C. in hoofdartikels wordt gebezigd, is niet erkend. Het woord *motje* 'gedwongen huwelijk' kan men alleen vinden via de aanvullingen, die naar het on-nederlandse lemma *moetje* verwijzen. De beursterm *open hoek*, die men vaak in de krant ziet, is nergens verklaard. De officiële beroeps- en bedrijfsnaam *waterstoker(ij)* is afgewezen; alleen de *water- en vuurbaas* vertegenwoordigt dit eerzaam emplooi. De *stekker*, hoezeer als germanisme gebrandmerkt, is aanwezig, maar zijn tegenhanger de *contrastekker* niet. Ook dit lijstje zou te verlengen zijn, maar - met grote waardering zij het erkend - het zou op verre na niet de maat kunnen krijgen van de lijst van nova.

Vernieuwing is er ook in de taal die het woordenboek zelf gebruikt in zijn omschrijvingen en voorbeelden. Gaandeweg is het gebruik van *gij*, en van *ener* en *des*, ingeperkt, zoals in een noot bij de voorrede wordt vermeld. Toch is de deftige

ouderwetsheid nog niet helemaal weggewerkt. Het dierbare ‘h e u r haar’ (van een vrouw) verschijnt nog i.v. *hangen. Kattepis* is

omschreven als ‘e n i g e slechte, nare drank’. Een *hanneman* is ‘een d e u g d z a m e zoete appel’, een *laarzenknecht* is ‘een g e r i e f dat men gebruikt...’. Bij de omschrijving van *besmet* als ‘met smetstof b e d e e l d ’ denkt men aan misplaatste ironie; bij die van *klad* als ‘ruw b e w e r p ’ zullen de meeste gebruikers naar *bewerp* terugslaan; edoch tevergeefs, want *bewerp* staat er - terecht - niet in. Als omschrijving van *bevruchten* dient ‘bezwangeren’, en het art. *bezwangeren* zelf wil ons inderdaad doen geloven dat de eigenlijke betekenis nog gebruikelijk is, al geeft het alleen voorbeelden van de overdrachtelijke. Bij *daad* komt de uitdrukking ‘o n d e r zedelijk opzicht’ voor, die bij *opzicht* als zuidnederlandisme vermeld wordt: het art. *daad* is echter van Kruyskamp's noordnederlandse hand.

Ernstiger is het dat soms in de vormen van het titelwoord antiquiteiten zijn blijven staan. Het gaat toch niet aan, *bevroos* en *bevrozen* als volkomen gelijkwaardig met de *-r*-vormen op te geven, zelfs zonder ze als zuidnederlands te signaleren: bij *vriezen* erkennen de auteurs trouwens alleen *vroor* en *gevroren*. Het is te aanvaarden dat bij *zeggen* het praeteritum *zegde* wordt gehonoreerd wegens het Zuidndl. (al had de kwalificatie ‘Zuidn.’ hier niet misstaan!); ook het sterk in peil gezakte participium *gezeid* is desnoods te verwerken; maar dat in een woordenboek van 1950 *zei*, de in feite enig gebruikelijke vorm van het praeteritum, niet is vermeld, is wel heel erg. Dit verzuim wordt niet goedgemaakt doordat bij enige samenstellingen als *aanzeggen* en *afzeggen* (niet bij alle) het *-de* van *zeide* tussen haakjes is geplaatst.

Vernieuwing en verbetering is vooral op te merken in de goed doordachte en meestal heldere betekenisomschrijving, en in de groepering van de betekenissen bij uitgebreide artikels. Hier hebben de bewerkers zich kritisch en zelfstandig gehouden tegenover het *WNT*. Dit deel van hun arbeid heeft blijkbaar hun bijzondere toewijding gehad, en die toewijding heeft goede vruchten gedragen. Het spreekt vanzelf dat een recensent, die het woordenboek meer misbruikt dan gebruikt door het van kolom tot kolom door te lezen - daar kan geen enkel woordenboek tegen - herhaaldelijk bezwaren heeft. Zo is de omschrijving van *eerstaanwezend* bepaald verkeerd; zo ontbreekt bij *hangen* de aardige betekenis ‘het slachtoffer zijn, er “bij” zijn’ (*je hangt*!); zo wordt *bloemetje* in de bet. ‘bos bloemen, bouquet’ niet vermeld. Zo is de *bokking* nog steeds, zoals we het altijd uit de woordenboeken geleerd hebben, uitsluitend ‘gerookte haring’, alsof de ‘verse bokking’ niet ieder jaar opnieuw tot de meest welkome lenteboden behoorde. Bij *boodschap* ontbreekt de wel wat gemeenzame, maar tekenachtige uitdrukking ‘je kunt hem wel om een boodschap sturen’. De uitdrukking *aan het laatje zitten* is in zijn echte, leuke betekenis niet getroffen. *Foetus* ‘groen’ ken ik niet, wel *foet*. Het *kappersluchtje* is wel wat ouderwets omschreven als ‘geur van kosmetiek’, het *kerkezakje* is lang niet meer altijd ‘aan een lange stok’ bevestigd. Bij *deken* (van de faculteit) had het praedicaat ‘Zuidnl.’ gepast.

Dat zijn maar enige aantekeningen uit de eerste letters van het alfabet. De recenserende misbruiker van het woordenboek heeft er heel wat van die soort gemaakt, die hij liever aan de bewerkers toezendt dan ze in een toch al te lange bespreking publiek te maken. Omvang en inkleding van die bespreking mogen evenwel Dr. K. en Dr. De T. hebben overtuigd, dat er met hun boek ernst gemaakt is, dat deze bespreking niet is gevloeid uit de pen van iemand die er maar eens een uurtje in gebladerd heeft. Daarom zal het voor hen van te meer waarde zijn, als de stuurman aan de wal, ten

besluite van dit artikel, na de vele, deels ‘goedkope’ betuttelingen, met nadruk verklaart dat de nieuwe Van Dale inderdaad ‘vernieuwd’ is. Het verbum *vernieuwen* is hier gebruikt in de betekenis, zoals Van Dale zelf die omschrijft: ‘het oude, het versletene, het onbruikbare vervangen’. Er was inderdaad in de oude Van Dale heel wat versletens en onbruikbaars gekomen. Zo ongerept de naam van het boek bleef bij het grote publiek, zo weinig was het voor taalkundigen een geheim dat het heel veel gebreken had, veel meer dan zelfs van een woordenboek, dat nu eenmaal spreekwoordelijk een gebrekkig werk is - we weten het uit de traditioneel geworden verzuchtingen van lexicografen in hun voorberichten! -, toelaatbaar kon geacht worden.

Met deze nieuwe druk heeft Van Dale zijn oude naam herwonnen ook bij het meer vakkundig lezerspubliek. De zorgvuldige en tijdrovende arbeid die de bewerkers er aan hebben besteed, is niet vergeefs geweest: zij hebben een boek gemaakt dat over het algemeen goed, en in zijn voornaamste bestanddelen voortreffelijk is. En uit het laatste gedeelte van de voorrede is te lezen dat ze niet met een begrijpelijke zucht van verlichting voorgoed van hun werk afscheid hebben genomen: een volgende bewerking, zo mogen we hopen, zal weer van hun hand zijn. Dat die hand vaardig en kundig is, heeft de zevende druk overtuigend bewezen. Zo kunnen we, erkentelijk voor de grote verbetering die de oude Van Dale in deze druk heeft ondergaan, ook de toekomst van het belangrijke werk verzekerd achten.

Utrecht, Maart 1950.

C.B. VAN HAERINGEN.

De par deçà.

In het herdenkingsgeschrift met bloemlezing, door Mevr. Romein-Verschoor in 1947 aan Hooft gewijd, lees ik op p. 24: ‘In de jaren, die onmiddellijk aan Hooft's leven voorafgingen, waren de Nederlandse gewesten, de “pays de par-de-là”, de landen van herwaerts over, zoals de zuidelijke tijdgenoten zich enigszins wegwerpend[1)] uitdrukten, in de gloed van de opstand tot één staat samengesmolten’.

Errare humanum. Huygens schreef onder dagtekening van 17 Maart 1622 uit Londen aan zijn ouders: ‘Il y a cy joint un mot pour ces filles à Amsterdam, qu' on en vueille un peu avoir soing à cause d'une enclose qu' il y a pour 1e drossart Hooft, touchant certaines siennes affaires qu'il m'avoit recommandées par deçà’, d.i. die hij mij verzocht had hier te behartigen[2)].

Het franse equivalent voor ‘van herwaerts over’ is geenszins ‘de par delà’, maar zoals Huygens, in een ander verband, schreef: ‘de par deçà’. J.W. Muller zet uiteen[3)], hoe de naam ‘Nederlanden’, aanvankelijk soortnaam, sedert de 15de eeuw gaandeweg meer in gebruik komt als eigennaam, die sedert de 16de eeuw de oudere benaming, ‘landen van herwaerts over’ (pays de par deçà) verdringt, welke landen zijn ‘de van Brussel uit bestuurde, lager gelegen gewesten van het Bourgondische Rijk, van het

1) wegwerfend?
2) Briefwiss. I, 1911, p. 89.
3) Verspr. Opstellen, p. 166.

hooger gelegen stamland der hertogen gescheiden door Lotharingen'. Wanneer men het abusievelijk door Mevr. Romein gestelde 'de par delà' herstelt tot 'de par deçà'[1], dan vervalt meteen de discrepantie met het ndl. 'van herwaerts over', dan blijkt bovendien dat er geen kwestie van kan zijn dat hiervoor de 'zuidelijke tijdgenoten' aansprakelijk gesteld moeten worden, althans niet in de zin die de schr. kennelijk aan dit 'zuidelijk' wil gehecht zien. De benaming moet ontstaan zijn van het gezichtspunt der par-deçà-isten zelf, gelijk ook Muller aanduidt met de woorden: 'de van Brussel uit bestuurde.... gewesten'. Vgl. *MW* 3, 157; *WNT* 6, 675 ('benaming voor de Nederlandsche erflanden van de Bourgondische vorsten; onder de Spaanse regeering voor de gezamenlijke Nederlandsche gewesten (fra. *les* (*nos* enz.) pays de par deçà)'.

De uitdrukking is in wezen polair. Zij wordt steeds gedacht in een tegenstellingsverband. Waar Huygens haar bezigt, in de bovenaangehaalde brief, denkt hij op hetzelfde ogenblik aan het vaderland in de verte, over de zee, aan het 'pays de par delà' zo men wil.

Daar het 'wegwerpende', waar Mevr. Romein van spreekt, blijkbaar zijn grond heeft in dat 'là', verdwijnt het van zelf, mèt zijn grondslag.

Over de vorm waarin, in hetzelfde boekje, de teksten worden aangeboden, zou het een en ander te zeggen zijn. Hier moge met een tweetal opmerkingen volstaan worden, waarvan de eerste, geheel toevallig, aansluit bij het bovenbetoogde. Het betreft een eigenaardige fout, of drukfout?, in het sonnet 'Wanneer door s werelds licht'. Wij vinden hier in vs. 11: 'Die 't oge mijns gemoeds, dat t'herwaards strekt, gemoeten'. Maar bij Hooft staat: 'haerwaerts', d.i. hunwaarts, in de richting namelijk van de juistgenoemde 'siels cieraden'.

De tweede kanttekening geldt het fragment uit Hooft's verhaal van de Spaanse Furie, waarin het deerlijk lotgeval beschreven wordt van Christina de Bitter, grootmoeder van Christina van Erp. Dit fragment eindigt, p. 64, met de woorden: 'Dit geluk sloeg ertoe'. Men vraagt zich af waarom, want de aangehaalde woorden dienen Hooft ter inleiding van hetgeen volgen gaat. Zij moesten dus òfwel weggelaten zijn, òf inderdaad gevolgd door de passage waarbij ze behoren.

Naar aanleiding van wat men leest op p. 22, dat nl. Hooft in de zomer van 1627 te Amsterdam de bekoorlijke weduwe ontmoette van de Antwerpse koopman Bartolotti, naar aanleiding tevens van wat men elders vaak leest over de 'Antwerpse weduwe', wil ik er op wijzen met hoeveel voorbehoud dit 'Antwerpse' moet worden verstaan. Immers noch Leonora, noch haar eerste man zijn in Antwerpen geboren of hebben er ooit gewoond. De gegevens dienaangaande zijn door mij bijeengezet in een artikel van De Nieuwe Eeuw, 28 Mei 1949, in hoofdzaak aan de hand van de genealogische feiten, door Leendertz verzameld in zijn bij uitstek nuttig boek *Uit de Muiderkring*.

L.C. MICHELS.

1) Dit fra. *çà*, niet te verwarren met het aanw. vnw. *ça* < *cela*, en trouwens ook in spelling daarvan onderscheiden, behoort tot de 'hier-, dit'-categorie; < *ecce hâc* (*parte*); vgl. *çà et là*.

Betje Wolff is het niet alleen.

Onze tijd heeft zijn bizondere hulde aan Betje Wolff gebracht. Dat is gebeurd, toen de dichter Nijhoff aan het slot was gekomen van zijn beschouwing over onze romancières omstreeks 1925, getiteld 'Aagje Ammers en Top Deken'[1]. Daar verschijnt het vizioen van de geopende hemel der letterkundigen en van haar 'die zo ingespannen over de rand der wolken naar Holland omlaag blijft turen' en die hij om bescherming smeekt van onze hedendaagse romankunst, omdat er het oprechte realisme ontbreekt, waarvan zij het geheim bezat. Nijhoff vatte toen in één dichterlijk beeld tezamen wat wij in deze schrijfster blijven waarderen: haar 'scherpe en zakelijke intelligentie', haar levendige geest en originaliteit, haar verlangen naar geestelijke vrijheid en onafhankelijkheid, haar strijdvaardigheid tegen al wat bekrompen, benepen het leven aan de band wil leggen van een kleinburgerlijk fatsoensbegrip.

In de voorstelling die wij hebben van onze letterkundige wereld aan het einde van de 18e eeuw domineert Betje Wolff, de vrouw, die de eerste Nederlandse roman heeft gemaakt, de penvoerster van de progressieve intelligentia omstreeks 1775, die voor niemand dan soms alleen voor zich zelf bang was, voor oranjepartij noch ouderlingen. Wie, zoals sommigen, de neiging mocht hebben, aangetrokken door de verlokkende, misleidende schijn der historische parallellen, de patriotten gelijk te stellen met de N.S.B.ers - hij wordt van zijn waan genezen zodra hij kennis maakt met Betje Wolff, in wier patriotisme het beste wordt aangetroffen van wat de 18e eeuw aan tolerantie, aan sociale verantwoordelijkheid, aan waarheidsliefde en vrijheidszin heeft opgeleverd. Door haar vooral heeft ook onze literatuur deel aan de strijd der grote ideeën van die eeuw.

Niemand zal haar de eerste rang ontzeggen onder de Nederlandse literatoren van die tijd. Maar laten wij om onze bewondering voor de vlugge, slagvaardige geest van deze kleine, tengere vrouw niet vergeten, dat zij een zéér bepaalde zijde vertegenwoordigt van de tendentie, die haar tijd kenmerkt. In Betje Wolff leeft veel van wat de tweede helft der 18e eeuw aan voortreffelijke, aan waardevolle ideeën heeft voort- en tot bloei gebracht. Maar bepaalde gebieden zijn voor haar - hoe zou het ánders kunnen - gesloten gebleven. En daar had een vrouw toegang, een jongere tijdgenote, die, omdat strijdlust noch slagvaardigheid er op hun plaats waren, door haar teruggetrokkenheid onze op bonmots en humor en discussie gespitste belangstelling te weinig naar zich toe heeft gekregen en daardoor al te veel het terrein van roem en waardering aan Betje Wolff heeft gelaten.

Elisabeth Maria Post is zeventien jaar jonger dan Betje Wolff. Dit feit zou van vrij weinig gewicht zijn, indien niet juist na 1760, dus na de periode waarin Betjes jonge geest zijn eerste en krachtigste vorming kreeg, de grote veranderingen in de Westeuropese literatuur beginnen op te treden, die de romantiek voorbereiden. Betje is opgegroeid met de la Bruyère, Racine, Molière, Pope, Hume en de Spectator, met Diderot en d'Alembert, met de verschijning van de encyclopedie. Zij is een kind van de tijd, waarin de menselijke rede de toetssteen begint te worden van het beeld, dat men zich van de waarheid vormt: in de godsdienst, de moraal, de politiek, de opvoeding. De felle ideeënstrijd, die deze ontwikkeling kenmerkt, blijkt geheel naar haar aard te zijn. Ze blaast het vuurtje graag aan en is niet bang

1) M. Nijhoff: Gedachten op Dinsdag.

er bij geval door te worden geschroeid. Zij lijdt zo sterk onder het tekort dat de maatschappelijke conventie in Nederland voor intelligente, gevoelige vrouwen bezit, dat zij nooit, zoals b.v. Lucretia van Merken, tot het conformisme is gekomen van de geleerde, beroemde vrouw en schrijfster, die zich laat bewonderen, omdat zij haar talent wist te conserveren zonder de usances van haar tijd geweld aan te doen. Betje Wolff weert en verweert zich, zij grijpt elke gelegenheid tot gevecht aan. Zij is op en top een 18e eeuwse filosofe.

Elisabeth Maria Post is kind van een tijd, waarin geheel andere werken de toon aangeven, een andere zijde van leven en waarheid in het licht geraakt. Zij groeit op in de gevoels- en gedachtenwereld van Young en Ossian, van Locke en Haman, Klopstock en Gellert en Wieland, van Gessner en Florian. Het is de tijd waarin de verlichting gaat zwichten voor de idee van de natuur die zij zelf heeft voortgebracht, en voor de filosofische oorsprongen van de gevoelsmens, zoals Paul Hazard met iets te veel nadruk en voorliefde beschrijft in 'La Pensée Européenne au 18me siècle' (Paris, 1946). Een grote belangstelling voor het innerlijk van de ziel gaat gepaard met heimwee naar het primitieve. Hazard merkt op dat er een hele literatuur is ontstaan waarin de oorspronkelijke goede Amerikaan de held is, bij voorkeur doet de Huron dienst. De Nederlandse dichter J.G. Doornik († 1807) geeft zijn kritiek op de Verlichting lucht door deze eenvoudige indiaan te laten oreren over de taak van de wijsbegeerte, die bestaat, naar hij zegt, in het prijzen van Gods wonderen, niet in het nagaan van hun werking. Doornik noemt de Huron gelukkig, omdat hij niet dwaalt, zoals de verlichte Europeaan, door een schijn van waarheid, die in wezen armoede is; en hij laat hem vragen: wat is woester, een rede die verdwaast of een instinct dat geleidt?[1)] Er zijn echter op z'n minst zoveel uitingen waarin verlichting en belangstelling voor het zieleleven samengaan, juist omdat, zoals de Nederlandse dichter C.N. Bastert († 1806) het uitdrukt, door het redelijke vermogen de mens onttrokken wordt aan de dwang die men op zijn ziel wil uitoefenen[2)]. In de tweede helft van de 18de eeuw vormt zich een nieuw ideaal van de dichtkunst, dat uit tal van uitlatingen blijkt. Het gebruikelijke voldoet niet meer. In zijn 'Citizen of the World' (1760) schrijft Oliver Goldsmith: 'But for the future, I fear there are many poems, of which I shall find spirits to read but the title. In the first place, all odes upon winter, or summer, or autumn; in short, all odes, epodes, and monodies whatsoever, shall hereafter be deemed too polite, classical, obscure, and refined tot be read, and entirely above human comprehension.' Lindner verklaart: één vers dat tranen doet stromen is meer waard dan alle regels van Aristoteles; Goethe: een warm hart, vol van één gevoel, maakt de dichter; Lavater: de liefde maakt het genie. De poëzie begint de directe uitdrukking van het innerlijk te worden. De ogen gaan open voor het landschap, de ziel voor de aandoeningen van de natuur. Elisabeth Maria Post blijkt met vele van deze opvattingen vertrouwd. En dus behoort zij tot een kring, waarin door de 18e eeuwse breuk met eeuwenoude tradities niet in de eerste plaats, zoals bij de door Betje Wolff bewonderde auteurs, het accent komt te liggen op een redelijke levenskijk en een andere houding van de geest, maar op een nieuwe betrekking van de ziel tot de dingen,

1) De Rede, Lierzang.
2) Lierzang aan Joh. Cornelia Wattier.

een andere richting en vervulling van het gemoedsleven. Zonder dit accentverschil al te zeer nadruk te verlenen, kan men zeggen, dat naast de redelijke samenhang van alle leven het verband wordt opgevat als de werking van één grote sympathie, een alom werkzame liefde. Bij de auteurs van deze richting - in Nederland dus bij Feith, Kleyn, B. Nieuwenhuizen, J.J. Vereul b.v., met wie Elisabeth Maria Post meer of minder verwantschap vertoont - verschuift het zo lang in de Nederlandse literatuur gehanteerde begrip God = Schepper naar God = Liefde. 'En 't was uit zuivre liefde / Waarom hij zoo veel zonnen schiep: / Ja, God was enkel, enkel liefde, / Toen hij 't heelal ten voorschijn riep.' (Nieuwenhuizen)[1]. En daarmee gepaard gaan veranderingen in de opvattingen van de natuur, de mens, de held, het ideale. De natuur is niet langer uitsluitend het ordelijk geschapene, met zijn wonderlijke wetmatigheid, maar veel meer het eenvoudige, ongekunstelde, de vormgeving van het zuivere, volmaakte, dat zich verwerkelijken wil. En dat ook werkt in de mens, die nu niet langer het practische aardse leven geniet of lijdt met erkenning van zijn zondige staat, maar voor wie het leven de opdracht inhoudt zich te vervolmaken, zover als maar enigszins bij het bestaan van zijn menselijk tekort mogelijk is. En dat ging in het 18e eeuwse enthousiasme héél ver. De grote helden zijn niet langer de 'brigands' van Homerus, schitterend door de moed en de mannelijke daad, maar de dragers van een volmaakte moraal, de edele, menslievende, die hun vijanden lief hebben. Het is net of met het loslaten van de klassieke vorm een evangelisch Christendom meer kans krijgt. Ernst Robert Curtius stelt in zijn boek 'Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter' (Bern 1948) de vraag: Waarom blijven de muzen de christelijke dichters verontrusten, eeuwenlang? Christus heeft toch overwonnen? Ja, maar de antieke traditie ook! luidt zijn onmiddellijk antwoord; de muzen zijn onverbrekelijk verbonden met de epische vorm[2]. Welnu, beide worden afgedankt, het eerst door de Engelsen. En wat de inhoud betreft van de nieuwe literatuur die korte tijd later ontstaat, daarvoor gelden de woorden van Goethe in 1820: Bij ons Duitsers begon de keer naar het romantische met een op de oudheid en daarmee op de Fransen gewonnen vorming, begunstigd door een christelijk-religieuze gezindheid[3].

Voor het ideale gold in die tijd: het volmaakte, echte leven te leven, deze droom van het paradijs, actief werkzaam in menige verkapte Robinsonade uit de tweede helft van de 18e eeuw. De christelijke voorstellingswereld vertoont onder de invloed van deze opvattingen enkele van haar trekken in bizondere mate. De drang naar het volmaakte richt de aandacht met volle kracht op het hiernamaals, op het leven van de engelen, het weerzien der verwante zielen in de hemel, het beleven van de ware sympathie. Hoe dat leven en beleven zal zijn, wat dat vlekkeloze bestaan inhoudt, het wordt tot in details verbeeld en beschreven. Maar tegelijkertijd wordt het aardse leven niet prijs gegeven aan de onverschilligheid. Nee, het deelt in de trek naar het waarachtige en gave. Wanneer daarbij de spanning ontbreekt, die het leven kenmerkt, krijgt het een onwerkelijke schijn. Het edele wordt dan smakeloos, het kwaad kinderachtig, zoals in de romans van Feith en in de navolging van Gessner bij B. de Bosch[4]. Maar diezelfde trek heeft ook ver-

1) De Starrenhemel.
2) Curtius, blz. 245.
3) Geciteerd bij Curtius, blz. 269, noot.
4) B. de Bosch: Menalkas en Alexis.

oorzaakt dat een grotere vrijheid werd gewonnen tegenover de gangbare voorstellingen van de natuur en de maatschappij. De traditionele verbeelding van het ideale voldeed niet langer. Het gewone leven van gewone mensen zoals boeren en herders behoefde niet meer de elementen leveren voor een verbeelding, die met dat leven niets had uit te staan, maar moest zelf verheven worden tot een betere, hogere staat. Zo komt tenslotte ook uit de piëtistische, vagelijk mystieke, tranenrijke, sterk ethisch geladen en overgevoelige periode, die de romantiek aankondigt, een krachtig realiteitsbesef voort, een reëel idealisme, een ontwaken van het sociale gevoel, die ook de vruchten kunnen zijn van de redelijke ideeënstrijd der 18e eeuw. Betje Wolff heeft haar duidelijke opvattingen omtrent de ontwikkeling en de verheffing van de loonarbeiders, omtrent sociale vormen van een burgermaatschappij waarin de gegoeden de leiding hebben, omtrent de opvoedbaarheid en opvoeding van de mens. Bij Elisabeth Maria Post, eveneens schrijfster van romans in brieven - het genre, merkt Hazard op, dat ons nu gekunsteld voorkomt, echter natuurlijk was in een tijd waarin de brieven geen corvée waren, maar de genietingen van iedere dag[1] - eveneens domineesvrouw, is het, op hoe andere wijze ook, veelal niet anders. Ja, haar houding tegenover de medemens en haar realisme overtuigen soms sterker, omdat zij voortkomen uit een verbondenheid met de mens, dieper in haar persoonlijkheid geworteld dan dat bij Betje Wolff het geval is.

Ook Elisabeth Maria Post heeft geleden onder de conventie van haar tijd, die jonge meisjes de ontwikkeling onthield, waarnaar zij verlangden. In haar eerste roman ‘Het Land’ (1787) laat zij de vriendin Eufrozyne tegenover de gewoonten van de tijd de verlangens stellen, voorkomende uit natuur, liefde en zucht tot vrijheid. ‘Maar o! die gehate schijnwelvoeglijkheid beneemt ons alle die veraangenamende vrijheden en onschuldige genoegens, waartoe de natuur ons nodigt, en die er de ziel van uitmaken. Vergeefs spreidt zij voor ons de dikgezwollen mos; vergeefs vormt zij de peinslustvoedende afgelegen bosjes; eenzame wandelingen en stille rustplaatsen, zijn aan een meisje ontzegt, dat lastertongen ontzien wil; slaafsche banden, die mij meer drukken na dat ik vrijheid kende!’[2] En in haar daaropvolgende boek ‘Voor Eenzamen’ (1789) schrijft zij hoezeer de ‘dwang van welvoegelijkheid’ haar in de stad kwelt en zij er door berispende ogen wordt bespied. Haar diepste begeerte is: vrij over de aarde te zwerven. Hoe benijdt zij de wereldreiziger, hoe wekken de reisverhalen en afbeeldingen van vreemde landen een pijnlijk verlangen in haar op[3]. Maar niet als Betje Wolff trekt zij spottend, vinnig, geestig en scherp te strijde om zich zelf en anderen vrij te maken. Elisabeth Maria Post trekt zich terug, in de eenzaamheid, in de natuur, waar zij een stukje vrijheid voor zich zelf verwerkelijkt. Daar vindt zij een nieuwe houding tegenover de mens en samenleving, daar maakt zij zich vrij van opvattingen en voorstellingen, die in het literaire en sociale leven nog van kracht waren, maar - haar eigen werk en dat van anderen bewijst het - dat niet lang meer zouden zijn, hoevele eeuwen zij ook gegolden mochten hebben. In Elisabeth Maria Post neemt voor de Nederlandse literatuur de traditionele natuurpoëzie, de traditionele herderszang een einde en begint de moderne landschapsbeschrijving, de moderne

1) Aldaar blz. 316.
2) 3e dr. blz. 266.
3) 1e dr. blz. 147.

natuurlyriek. En door haar breekt in onze letterkunde een realistisch sociaal gevoel baan, dat reeds vroeg om de oplossing van bepaalde problemen roept en zich niet tot de klacht over het onrecht bepaalt. Daarom vertegenwoordigt zij naast Betje Wolff, Bellamy, Van der Woordt, op zeer bizondere wijze de veranderingen, die de tweede helft van de 18e eeuw typeren en die, evenals de industriële revolutie, en niet zonder samenhang daarmee, in Engeland hun loop beginnen. Ernst Robert Curtius constateert in zijn reeds genoemde voortreffelijk overzicht van de geschiedenis der literaire genres, dat omstreeks 1800 de herderszang zijn meer dan tweeduizendjarig bestaan beëindigd blijkt te hebben. Dit einde zien wij in het werk van Elisabeth Maria Post zich voor onze ogen voltrekken.

Wanneer zij omsteeks 1785 begint te schrijven, heeft in ons land de invloed van de Duitse literatuur, die deze veranderingen bevat, het gewonnen van de Engelse, die er in de tijd aan voorafgaat. Dat behoeft niet te verwonderen. Zowel naar vorm als inhoud was de vernieuwing, die zich in Ossian's zangen het sterkst voordeed, radicaler dan de wijze waarop de Duitsers er vervolgens blijk van geven. Ossian gaat veel verder in de ontbinding van de traditionele versvorm. Maar hij had voor de Nederlanders een groter bezwaar. Gewend aan een in hoge mate door de godsdienst beheerste literatuur missen zij die bij Macpherson. De zangen van de Schotse bard bevatten geen spoor van godsdienst. In zijn ‘dissertation concerning the aera of Ossian’ schrijft Macpherson wel dat de bewoners van Caledonia natuurlijk een godsdienst hadden, maar, vraagt hij, waartoe zou dat uit de gedichten moeten blijken? Immers: ‘gods are not necessary, when the poet has genius’. Ossian had niet, vervolgt hij, zoals Homerus, de goden nodig om de krijgers te helpen; dat zou de heldenmoed maar afbreuk hebben gedaan. Daarom zijn zijn heldenzangen zonder goden, echter ook zonder cultus, zonder priesters; de zielen lossen bij de dood op in de wolken. Hoe duidelijk verraadt Macpherson hier, dat de zangen van Fingal's zoon een reactie waren op een eeuwenlange klassieke traditie en er niet aan vooraf gingen! Men heeft dit tekort in Duitsland en Nederland moeilijk kunnen verdragen, hoezeer deze reactie ook samenviel met de hier te lande veel gehoorde rationalistische kritiek op het hanteren van de goden der oudheid. De Duitse vertaler en nabootser van Ossian, baron de Harold, plaatst er de godheid in om het verwijt van een atheïstische Ossian te ontgaan. En zijn bewerking wordt hier gelezen en vertaald. Als Feith Ossian citeert, doet hij het via het Duits[1]. Om dezelfde reden waren andere Duitse schrijvers hier geliefd: zij verenigden onder pietistische invloed, de prediking van godsdienst en moraal met de nieuwe gevoelige, vrije en eenvoudige poëzie en dat lag de Nederlander bij uitstek. Het verklaart de grote voorliefde voor Klopstock, Wieland, Gellert en de Zwitser Gessner, die we ook bij Elisabeth Maria Post aantreffen. Maar hoezeer ook geschoold in de nieuwe natuurbeschrijving, die Ossian heeft ingeleid, en in welk opzicht ook verwant aan Feith - vrijwel nooit geraakt zij, zoals de nabootsers van Macpherson en de bewonderaars van de Zwolse burgemeester, in de al te sentimentele sfeer. Wat haar daarvan verwijderd houdt, is haar oorspronkelijke natuurgevoel en het ook in haar levende Hollandse realisme, dat het precieze, heldere detail van de zintuigelijk waarneembare werkelijkheid liefheeft. De predikant-schrijver Ahazuerus van den Berg, die in Arnhem op 14 September 1787 voor haar eerste boek ‘Het Land’ een inleidend

1) In Ferdinand en Constantia, de hymne aan de maan, naar Herder's vertaling.

woord schrijft, maakt omtrent haar originele natuurgevoel en haar plaats in het sentimentele enkele duidelijke opmerkingen. Vele natuurbeschrijvers, zegt hij, vinden de schoonheden, die zij uitbeelden, niet in de natuur, maar in de schriften van anderen, die zij voor zich hebben. Zo komt het, dat hun werken allemaal op elkaar lijken. Men leest bij hen, wat men al bij anderen gelezen heeft. Daartegenover prijst hij zijn beschermelinge om haar originaliteit in kijk en weergave. En wat het sentimentele betreft, schrijft hij over de brieven, die haar roman vormen: 'Zij behooren eigentlijk onder dat soort van schriften, dat men sentimenteel noemt. Doch het aandoenlijke, het gevoelige van dezelve is, niet in uitroeptekens, gedachtenstrepen, tedere, helderklinkende woorden gelegen.' 'Mijne vriendin spreekt in de gewoone beschaafde taal van het gemeene leven. Ik heb woorden in haar handschrift doorgestreken gevonden, die haar maar een klein weinig ongewoon en gezogt schenen. Zij behaagt en roert, niet door ijdele klanken, maar door natuurlijke en eenvoudige beschrijvingen van treffende zaken en waarheden.'

Wat de tijdgenoot hier prijst is de waarde blijven uitmaken van haar figuur in onze letterkunde. Verscheidene Nederlandse dichters en schrijvers van haar tijd geven blijk hun gevoeligheid voor de natuur onmiddellijker te kunnen uitdrukken dan hun voorgangers van vele decennia daartoe in staat waren, die het medium van de historie en van de oudheid niet konden missen en gebonden bleven aan het gecultiveerde landschap. Maar Elisabeth Maria Post is onder haar tijdgenoten degene, die in het proza de grootste eenvoud en directheid bereikt. Zij nadert de natuur met een gevoel van verwantschap en met een verlangen naar vrijheid - waardoor zij er het vrije, eigene van ontdekt - dat geen der anderen zo duidelijk heeft uitgesproken. Bij haar blijkt het best de eenheid van gemoedsleven en aandoening door de natuur.

In het werk van deze schrijfster vinden we voor het eerst de ontroering die de zee wekt zonder mensen, zonder schepen, zonder handels- of vissersof oorlogsvloten. De zo lang gemeden 'woeste waterplas', grenzende aan het 'dorre strand', ervaart zij op een volstrekt moderne wijze. In 'Het Land' schrijft zij over een zeiltochtje op zee. En dan lezen we: 'Ik zag niets dan eene geheel eenvormige vlakte, waar de gestadige afwisseling der elkander rusteloos opvolgende golven, die zig dan zilver, dan bruin, dan groen vertoonden, de eenige verandering is, die men bespeurt: maar eene verandering genoegzaam om mij uren lang te doen staren, en mij dit verblijf voor eenigen tijd, boven al de schoonheden der lente, in den gelukkigsten oord, te doen verkiezen. Ik kan u niet beschrijven, wat ik gewaar wierd....'[1]. In haar tijd is de beschrijving van het onweer als een teken van Gods almacht en grootheid zeer gebruikelijk. De grotere natuurgevoeligheid vindt daarbij soms een goede vorm:

> O! zie de lucht eens! splijtende bliksemt zij!
> De wolken ruischen! prachtig en goddelijk!!
> De donder rolt in 't statig zwerk voord;
> 'k Hoor hem nog tegen de waereld stom'len![2]

Elisabeth Maria Post beschrijft in 'Voor Eenzamen', een boek dat prozastukjes en gedichten bevat, een onweer aan de Rijn. De donkere bui komt opzetten. 'Een

1) 3e dr. blz. 288.
2) J.P. Kleyn: De Christen bij het onweder.
windje zucht in het scheutige riet - geen blaadje der overhangende struiken

dodelijke stilte zweeft op het water. Een onrustspellende rust waart over de velden,
en hangt aan 't onbewogen loof, dat haar dekt. Geen

roert zich - de ligtbevende populier houd zich doodstil.' Maar het anecdotische ontbreekt nog niet. Er is een schip te zien. '.... zijne zeilen hangen slap; - hun wit schittert bij het donkere, dat wolken en water vertoonen - men rolt de zeilen op - en het ruischen der touwen heeft nu iets treffends in deze doodsche stilte.' Dan barst de bui los. 'Een bliksemstraal, blaauw en schitterend, vliegt, als een kronkelende slang, door de graauwe lucht. Onafbeeldelijk snel vertoont hij mij een zee van vuur. Het geheel veld scheen een vlam, en het water verdubbeld den bliksem. In een oogenblik is alles glans, en in het zelfde oogenblik keert de vorige donkerheid weer. Nu dreunt de rommelende Donder, en de Echo der wolken herhalen dien slag, tot in een onhoorbaren afstand. Gebergte en dalen, stroomen en bosschen weergalmen nog eenmaal die klaterende slagen....'

Eveneens goed in de details en geschreven van eigen waarneming uit is het stukje over de gang der ijsschotsen op de Rijn bij Doorwerth. 'Met welk een statige effenbaarheid schuiven zij voorbij mij henen. Iets van de majesteit, die een welgeregeld krijgsheir verzelt, als het in een zwijgende orde voordtrekt, om door een stillen aantogt den vijand te verrassen: iets dat eerbied en ontzach, dat een heimelijke verbaasdheid instort, hoor ik, in dit eenparig, in dit dommelig geruis.' 'Is dat die zelfde stroom, waarop ik dien lieven zomeravond, in een klein bootje, tusschen het spigtig oeverriet aan den eenen kant, en het boschrijk gebergte van Doornwaard, aan de andere zijde, zoo zagtjes voortdreef, toen de vlakke spiegelstille stroom ons beeld weerkaatste?'

Elisabeth Maria Post is voor velen, die haar werk kenden, bovenal de schrijfster geweest van de herderstafreeltjes. Dat wàs zij ook. Maar voor de geschiedenis van onze cultuur en literatuur is het van meer belang, dat in haar het arcadische genre zijn einde vindt, en op welke wijze in Nederland gebeurt, wat Ernst Robert Curtius voor geheel de westeuropese literatuur constateert. Het is bekend, hoezeer deze literatuursoort in de 17e en 18e eeuw was gaan verburgelijken. De verandering in de literaire opvattingen, welke zich in de tweede helft van de 18e eeuw voordoet, hield voor sommigen o.a. in dat het pastorale z'n tijd had gehad. 'Pastorals are pretty enough - for those that like them; but to me, Thyrsis is one of the most insipid fellows I ever conversed with; and, as for Corydon, I do not choose his company.' Met deze woorden worden de scheppingen van Vergilius en meer nog hun lange nasleep, door Goldsmith in 1760[1)] bijgezet in het museum van letterkundige oudheden. Anderen, als Florian en Gessner, maken de herdersfiguur tot het beeld van het geestelijke en zedelijke ideaal van hun tijd. Elisabeth Maria Post doet het hen na. In het derde deel van 'Reinhart of Natuur en Godsdienst' laat zij Nannie, Reinhart's vrouw, die veel in Gessner leèst terwijl zij met haar man in bijna paradijselijke omstandigheden leeft op hun Westindische plantage, het volgende zeggen: 'Herderlijke toneelen hebben tog iets zeer betoverends; zij gevielen mij reeds toen ik nog een zeer klein meisjen was: Gesner en Florian kweekten dat gevoel allengs meer aan, en hunne bevallige tekeningen namen mijn geheele ziel in: die ligtvoldaane, eenvoudige behoeften, die ongekunstelde Natuur, die kuische deugd, die betoverende edelmoedigheid, en het vreedzaam geluk dat ons altijd in de herder-wereld geschilderd staat, maakten 't mij dikwijls lastig in de onze; en ik wenschte mij eene bewooneresse van

1) Citizen of the World.

dezelve; doch de onderrichtingen van mijnen vader, en de ondervindingen van mijn volgend leven, al ben ik nog jong, leerden mij, helaas! dat de geheele herder-wereld nergens onder verdorvene menschen te vinden is, en dat zij niet bestaat dan in de vruchtbaare hersens van naar geluk zoekende menschen'[1]. Met deze idealisering was in principe de mogelijkheid gegeven, dat de kijk op het leven van de boeren en landarbeiders en de weergave daarvan los raakten van het arcadische cliché. Daartoe werkte anderzijds mee, dat het sociale gevoel nu ook ten aanzien van deze groepen der bevolking actief wordt; zowel de redelijke progressieve maatschappijbeschouwing, die de tijd kenmerkt, als een intensiever ethische mens-opvatting leiden tot de erkenning van de principiële menselijke gelijkheid. Elisabeth Maria Post schrijft haar werk vlak vóór en tijdens de Franse revolutie en hoewel zij nergens een directe weerslag van de gebeurtenissen vertoont, noch zich in politieke zin, zoals Betje Wolff, uitlaat, lieten haar opvatting van de levenseenheid, zich openbarende in de natuur, en haar reële kijk op de dingen niet toe, dat vrijheid en gelijkheid voor haar onverschillige zaken waren. Daardoor heeft zij van de zijde der gevoelige, ethisch geladen literatuur deel aan een algemene beweging van haar tijd naar het sociale. Wanneer men bedenkt hoeveel toneelstukken van Mercier tussen 1770 en 1790 in het Nederlands zijn vertaald en, naar Worp meedeelt, met succes gespeeld, dan vindt men daarin één van de bewijzen, dat niet alleen de nieuwe opvattingen omtrent het burgerlijke drama ingang vonden, maar ook nieuwe maatschappelijke inzichten, die gemeen hadden, dat de grote sociale ongelijkheid als hèt grote onrecht van de tijd werd gevoeld.

In de laatste van Nannie's geciteerde woorden wordt door Elisabeth Maria Post de scheiding tussen ideaal en werkelijkheid gemaakt. Het derde deel van 'Reinhart of Natuur en Godsdienst' is van 1792. De schrijfster formuleert er nog eens, wat zij in 1789, in 'Voor Eenzamen', reeds zeer bewust had ervaren en genoteerd. In het stukje 'De Herder'[2] wonen wij de dood van het arcadische bij. 'Onder een der lommerigste eikenstruiken, die, door de mildheid en den glans van zijn blad, door de frisheid van zijn welig groen, mij aanstonds bekoorde, zat een oude herder, zijn schupstaf lag naast hem, zijn arm lag op zijn eene knie, en zijn hoofd in zijn hand. Getroffen door dit zoet, door dit romanesk gezicht, vond ik mij als in een oogenblik in het veld der dichters verplaatst. Ik zag den goeden Menalkas van Gessner - den vromen Remistan van Florian in mijn verbeelding voor mij. Ik trad hem nader. Snorrende bijen dansten rondom hem op de bloeiende heide en zogten daar honig: - dit gaf een nieuw zweemsel van gelijkheid aan mijn heiveld met de digterlijke valei. - Maar mijn herder, van nader bij beschouwd, was niet Menalkas, was Remistan niet. Stompe gevoelloosheid teekende zig in zijn geheel vlak en beenagtig gelaat. Zijne trekken waren grof, en zonder eenige uitdrukking van gevoel. Geen straal van menschelijke reden blonk in zijne sprakelooze oogen. De toon zijner stem was norsch en onbevallig. Hij scheen als buiten de maatschappij der menschen opgevoed, een inboorling van onbevolkte wildernissen. De weinige woorden, die ik met hem wisselde, lokten mij niet uit, om het gesprek voort te zetten. Ik ging verder op, ontmoette meer jonge knapen, die hem in onbevallige ruwheid geleken en mijn geheel begocheling verdween. - Ik was niet meer in de

1) 1e dr., 3e deel, blz. 62.
2) Blz. 181 vlg.

schoonen vallei, niet meer in een streek van het gelukkig Arkadie: neen! het gordijn viel voor dit bevallig toneel, en ik bevond mij, in de achtiende eeuw, op een Geldersche heide. O! dagt ik, hoe veel verschillen de Herders van onze dagen, met die der dichteren! Zeker zijn hunne schoone schilderingen idealen, alleen geschikt om de verbeelding aangenaam te streelen, en niet om naar het leven te malen: of de wereld heeft een bevallige zijde minder, zedert de kwekelingen der natuur geen lieve, onschuldige, eenvoudige, maar stompe gevoellooze wezens wierden, en zij is verarmd in ware schoonheid: schoon de beschavende tijd aan hare verrijking arbeidde.' En zij komt tot de erkenning: 'Hoe veel dingen wekken, op een afstand beschouwd, onze begeerten op: die, bij nader beschouwing, ons ongeluk zouden uitmaken - zo is het leven der herderen.'

Haar sociale gevoel spreekt duidelijk in 'Reinhart of Natuur en Godsdienst'. Daarin wordt zij openlijk een voorstandster van de afschaffing der slavernij. Elisabeth Maria Post heeft een broer gehad, die planter in de West werd, en die omstandigheid zal haar enige kennis van zaken omtrent het plantersleven hebben verschaft. Reinhart is de gevoelige held, die planter wordt. Deze roman in brieven is een vroege en naieve voorloper van Helman's 'Stille Plantage'. Ook Reinhart weigert zich te voegen naar de ruwe zeden van het plantersleven en ook hij verafschuwt de slavendrijverij. Reeds in de eerste weken na zijn aankomst, als hij er nog wat rondkijkt, wordt het hem duidelijk, dat de slaven 'mishandelde, beroofde menschen' zijn, 'slachtoffers van laage driften en vuig belang'. Er bevinden zich 'edelmoedige, eerlijke, trouwe en brave' mensen onder. Reinhart beseft, dat hij innerlijk niet boven hen staat; slechts het toeval deed hem geboren worden in het verlichte Europa en niet in het woeste Afrika. Tot zover zijn we in de algemene sfeer van mensenliefde en van bewondering voor de natuurvolken, die de 18e eeuw begeleiden. Maar dan volgt iets, dat Elisabeth Maria Post eigen is en haar recht geeft op onze bewondering. Nog in 'Voor Eenzamen' was na dergelijke bespiegelingen - over de sociale verschillen in Nederland - haar slotsom geweest, dat alle mensen kinderen van één vader zijn en dat voor de diepte der wijze Godsregering haar vragen verstomden. En in datzelfde boek is de liefdadigheid, door God gewekt, de oplossing van het sociale probleem. In de slavernij staat zij tegenover een gebruik, dat moet worden opgeheven. Het is haar niet voldoende te wenen over het lot van haar broeders; nee, zegt zij, spoort zij aan: 'Denk op middelen tot hunne verlossing!' En sterker, nog: 'Wie kan deeze ongelukkige, deeze mishandelde menschen veroordeelen, wanneer zij poogen hun hard juk afteschudden, en het recht te herneemen, dat de Natuur ook aan hun schonk, de vrijheid? Ik zeker niet!'

Als Reinhart dan zelf planter is geworden, voert hij een geheel nieuw regiem in. Maar hij weet, dat de vrijheid ze onthouden blijft. En hij berust daarin door zijn slaven te vergelijken bij 'den vaderlandschen daglooner'. En dan volgt een passage over de zgn. vrijheid van de landarbeider, die blijk geeft van de heldere kijk van de schrijfster op het sociale leven, althans in de omgeving waar zij het beste thuis is: op het land. 'Is de vrijheid die den armen daglooner geniet meer dan een enkele naam? een naam die dienen zou om hem meer ellendig te maken, zoo hij daarover nadacht?' En nadat zij het zware leven van de dagloner heeft beschreven, waarover 'zwaarmoedigheid haare graauwe vlerken heeft uitgespreid', vraagt zij: 'Wat is hem in dien toestand zijne vrijheid? kan hij die gevoelen?'

De liefde voor de vrijheid kenmerkt zowel Betje Wolff als Elisabeth Maria Post. Bij de jongere van deze twee schrijfsters heeft zij geleid tot een bevrijding van de beschrijving der natuur uit de klassieke traditie en die van het boerenleven uit de idylle. Daarmee keerde zij, wat het laatste betreft, niet terug tot het realisme van de 17e eeuw, maar maakte werk, waarin de kiem ligt van een sociaal realisme, dat in de 19e en 20ste eeuw tot ontwikkeling zou komen. Zij heeft dit gedaan in werken, die bij de boeken van Betje Wolff achter staan. Zij hebben hun tijd niet kunnen overleven. Maar zij droegen iets van de toekomst in zich. Daarom mag Elisabeth Maria Post na Betje Wolff met ere worden genoemd. Honderd jaar na haar dood in 1812 heeft zij een ogenblik in de aandacht gestaan. In 1913-1915 hebben o.a. Kalff, Koopmans, Van Hamel, Prinsen over haar geschreven. Wie hun beschouwingen leest, bemerkt spoedig, dat het niet om een eerherstel kon gaan in de zin van herleving door herlezing. Maar wel is het zaak, Elisabeth Maria Post de plaats te geven in onze literatuurgeschiedenis die haar toekomt, tegen de achtergrond van de grote ideeënbeweging en gevoelsverschuivingen aan het einde van de 18e eeuw, die tezamen de nieuwe eeuw aankondigen; en waarin zij tot haar deel heeft gehad de voorbereiding van de moderne natuurbeschrijving en de reële uitdrukking van het sociale gevoel.

J.C. BRANDT CORSTIUS.

De verklaring van ‘Heildiediges’.

Om de volgende redenen acht ik de opvatting van Prof. de Vooys (zie de vorige aflevering) onaanvaardbaar:

1e. De caesuur na *naems* legt een natuurlijk verband tussen *heildiediges* en *geluit*.
2e. Verbindt men h. daarentegen (zoals Prof. de V. doet) met *naems*, dan staat er, dat *het geluit* (v.e. dubbele, h.e-naam) uitkwam op de loutere waarheid, hetgeen zinloos is. Logisch is, dat het h.e-geluit = de heilvoorspellende klank van die dubbele naam, de zuivere waarheid is gebleken.
3e. Tegen postpositie van h. pleit niet alleen, dat het adj. verbogen is, maar ook, dat het substantief *naems* dan met één zwak en één sterk verbogen adjectief zou zijn uitgerust.
4e. Door h. met *geluit* te verbinden, krijgt men het treffend parallelisme:
des dubblen naems heildiediges geluit
dubblen rijkdooms hoop.

Prof. Dr. L.C. Michels, die zo vriendelijk was mij te berichten, dat hij ‘geheel accoord’ ging met mijn zienswijze, verwees mij naar Van Helten (*Vondel's Taal*) I, 91, waar gevallen staan met de overeenkomstige uitgang -er voor het mannelijk geslacht, die door Van Helten ook als Duitse vormen werden opgevat:

‘du kloecker geest; Denckt om mij, vromer heldt; och armer Mensch; een jaloerscher bruydegom’, enz.

Uiteraard heeft dit argument van Prof. Michels mij niet weinig in mijn overtuiging gesterkt.

F. JANSONIUS.

Naschrift.

Het woord *heildiedig*, dat het *WNT* alleen kent als voorkomend bij Hooft, trof ik ook aan bij Gezelle (Dundruk-editie Baur, I 514). Wellicht een aanwijzing, dat de purist Gezelle een bewonderaar is geweest van de puristische scheppingen van Hooft.

U en *ue*.
(Aanvulling).

Onder bovenstaande titel heb ik *NT* XLI 199vv. proberen aan te tonen, dat ons pronomen *u(w)*, door 16e/17e eeuwse mondelinge ontlening uit Brabant, in Hollandse mond was ontstaan, vooral in de taal van 'hovelingen en pleiteren'. Ik veronderstelde dat de Hollander met z'n possessief-personale eenheidsvorm *je*, wel de Brabantse vórmen *u* en *uwe* had overgenomen, maar door dat feit zelf niet automatisch ook de functies had ontdekt waarvoor de Brabander die vormen placht te gebruiken. Zo konden die heel makkelijk 'geënt' worden op het eenvoudige Hollandse systeem: één vorm (*je*) voor alle functies van personale en possessivum.

Aangezien het Antwerps nu alleen de uitspraak [a.(wə)] en [u(wə)] kende, schreef ik op blz. 202 dat die vormen 'verschrijftaald' weergegeven konden worden als *u, uwe* enz. Ik meende m.a.w. dat de klankovergang van [u] tot [y] in het 'proto-ABN', aan schrijftaalinvloed toegeschreven zou moeten worden, al had ik me op dit punt zeker duidelijker uit kunnen drukken.

Nu kan men zich afvragen wanneer die overgang in de spraak van bepaalde personen althans, begonnen is, en ook nu is het weer erg moeilijk om op die vraag zelfs maar een bij benadering juist antwoord te geven, omdat geen enkel middel ons tot dusver in staat gesteld heeft om door de dikke korst van een eeuwenlange schrijftaal-codificatie heen, de gesproken werkelijkheid waar te nemen. Pas door de ontdekking van talloze relictvormen, hebben we een idee gekregen van het feit dat de strijd tussen natuur en grammatica, hier talloze keren aanleiding heeft gegeven tot de vorming van taalcompromissen: wapenstilstanden die voor korte tijd dat gevecht onderbraken totdat met *heeft u zich* tenslotte de vrede getekend werd.

Tot dusver waren er voor zover mij bekend, wel allerlei relicten ontdekt van het type *uwee, uwes* enz., maar niet van de vormen van de oorspronkelijke ontlening: *oe* en *oewe*. Schijnbaar had de schrijftaal dus het eerst getriomfeerd in de verandering van dit oorspronkelijke vocalisme.

Destijds ben ik niet uitvoeriger op deze kwestie ingegaan omdat ik de aandacht niet af wilde leiden van de hoofdzaak van m'n betoog. Nu vond ik evenwel een welkome aanleiding om dat alsnog te doen, in het feit dat ik kort geleden in vragenlijst nr. 44 van de Zuidnederlandse Dialectcentrale, een paar belangrijke Noordhollandse vormen ontdekte, die eens te meer bewezen wat voor waardevolle relicten de zo snel uitstervende dialecten van deze provincie nog bevatten. Wormerveer (E 84a) vertaalde vraag 1 van genoemde lijst met: *Het oewe Klaas zien loopen*?, en Zaandam (E 86) gaf vraag 27 en 28 respectievelijk weer met: *Waer layt Oewus ouwers laent*?, en: *Wèt is oewus vrindin* (sic) *durloy boek*[1)]? Wie zoiets leest waant zich bijna een ogenblik midden in Brabant!

Voor zover mij bekend, waren dat de eerste vormen van dit relict-type die het *oe*-vocalisme vertoonden. Daarom schreef ik aan allebei deze corres-

1) De Nederlandse tekst van deze vragen luidde respectievelijk: '1. Heb je Klaas zien lopen? 27. Waar ligt het land van uw ouders? 28. Wat is het boek van uw vrienden?' - E 84a gaf als tweede vertaling bij vraag 1 nog: '*Het uwes...*'

pondenten een brief, met het verzoek om enkele nadere inlichtingen. Uit hun antwoorden[1] citeer ik nu het volgende. Uit Wormerveer schreef de heer M. van de Ven o.m.: 'Wie deftig willen doen spreken van *uwes* en *uwe-uwe*. Aldus: *Uwes* (lees *U*) *is hier in lange niet meer geweest. - Weet uwe (uwé) ook waar de burgemeester woont*?', enz.

In het goedmoedige, familiaire gepraat hoort men: '*Is oewe er ook 'eweest? Wèt* (wat) *wil oewe hebben? - Kom oewe maar binne*! - Dit hoort men nog te Westzaan, Knollendam, Oostzaan en onder *oude* kennissen hier en daar elders in de Zaanstreek.'

Uit de brief van de heer R.J. Ouwejan uit Zaandam, citeer ik verder nog het volgende: '*Oewus* wordt alleen nog bij ons door oudere mensen in onze streek, en dan nog door bepaalden gebezigd.' 'Dezelfde menschen die *oewus* bezigen, gebruiken ook *oewe* (geen *uwe* of *uwes*, dat is zoogenaamd deftiger in onze streek, ook, maar dan door een tikje deftiger, oude menschen gebruikt). De jeugd gebruikt geen van beide. In Wormerveer, Koog-Zaandijk en Knollendam wordt ook *oewes* en *oewe* gebruikt. *Uwe* en *Uwes* ook als boven omschreven.'

Ik heb deze brieven met opzet wat uitvoeriger geciteerd, omdat hieruit verschillende belangrijke conclusies getrokken kunnen worden. Op de eerste plaats vormen de hier gegeven voorbeelden met *oe*-vocalisme[2], de laatste schakel die nog ontbrak tussen het uitgangspunt en het eindresultaat van die pronominale ontwikkeling die zo typisch is voor ons ABN. Hier horen we inderdaad uit Hollandse mond een duidelijke echo van de spraak van de 16e eeuwse Sinjoor. Typerend is trouwens ook het in beide brieven geconstateerde stijlverschil tussen de *oe*- en de *uu*-vormen: de laatste worden twee keer als 'deftiger' gekarakteriseerd, en dat is wel allerminst in strijd met onze hypothese van schrijftaalinvloed; vgl. bv. *nou* t.o. het 'deftigere' *nu*.

Het lijkt me heel waarschijnlijk dat plaatsen die alleen vormen met *uu* hebben, hier minder sterk dat 'deftige' karakter aanvoelen. Een woord heeft voor ons normaliter immers alleen een 'plechtige' klank, als het in oppositie staat met een 'gewoon' of een 'vulgair' woord. *Werpen* klinkt plechtig dank zij de vorm *gooien*, maar *bommenwerper* klinkt heel gewoon, omdat *bommengooier* niet bestaat.

Bij een aanvullend mondeling onderzoek in Wormerveer kreeg ik sterk de indruk dat *uwe*(*s*) veel vaker gebruikt werd als *uwee*(*s*). De types *oewee* en *oewees* trof ik er niet aan. Gelden diezelfde eigenaardigheden voor de rest van de Zaanstreek, dan mogen we veronderstellen dat de letter-invloed vrij klein is gebleven: de *E* van *Edelheid* heeft zich dan beperkt tot een verbintenis met z'n standgenoot *U*(*we*), en zich niet afgegeven met *oe*(*we*). Overigens mogen we ons de 'vulgariteit' van laatstgenoemd pronomen ook weer niet ál te erg voorstellen, want het kan geen dienst doen t.o. mensen die bij hun voornaam genoemd worden (daar wordt *jai* enz. gebruikt). Cum grano salis kunnen we m.i. in de afdalende Zaanse reeks *u*(*we*) :

1) Aan beide schrijvers betuig ik bij deze m'n oprechte dank. - Bij Boekenoogen, *De Zaansche volkstaal* (Leiden 1892) vond ik tot m'n verbazing geen spoor van deze vormen, evenmin als bij D. van Kalken, *Bijdr. tot de kennis der Noordholl. volkstaal, De Taalgids* I (1859) 102 vv. en 282 vv.

2) Dat er ooit sporen gevonden zouden worden van ontlening van de veel minder frequente beklemtoonde Antw. vormen [a. (wə)], lijkt me wel heel onwaarschijnlijk. - Inmiddels blijkt me uit een vriendelijke mededeling van Mej. E. Baartmans dat sommige oude Antwerpenaars de vorm [y. wə] als personale nog gebruiken (vgl. *NT* XLI 205 noot 1).

oe(*we*) : *je* de 16e-eeuwse Hollandse waardering gereflecteerd vinden voor *schrijftaal* : *bra. spreektaal* : *hll. spreektaal*.

Men kan zich afvragen hoe het komt dat juist de Zaanstreek deze typische vormen vertoont. Aan de ene kant is een oudere Amsterdamse 'expansie' niet uitgesloten (het moderne stadsdialect vertoont immers dezelfde neiging), maar daarnaast kan men aan een andere verklaring denken. De heer v.d. Ven verwees me naar S. Lootsma, *Historische studiën over de Zaan* I 129 vv., waar verteld wordt dat ook de Zaanstreek in de 16e eeuw het toevluchtsoord geweest is van talloze znl. vluchtelingen (stijfselmakers), vooral na de val van Antwerpen. Een rechtstreekse bra. import van *oe*(*we*) ligt dus het meest voor de hand, al zal de parallelle Amsterdamse ontwikkeling zeker een steun zijn geweest.

Terwijl ik voor de verklaring van *uwees* en *uwes* naar blz. 204 van het geciteerde artikel verwijs, ligt het verder wel voor de hand om aan te nemen dat de *s* van *oewes* per analogie naar het laatstgenoemde woord ontstaan zal zijn. Eén ding staat intussen wel vast: we kunnen ons de vormenchaos die eeuwenlang bij ons beleefdheidspronomen geheerst heeft blijkbaar moeilijk té gecompliceerd voorstellen. Des te makkelijker wordt het voor ons om aan te nemen dat behalve de bouw van het hll. pronominale systeem, vooral de letter de leiding wist te nemen bij het bepalen van de vorm die in deze strijd zou overwinnen. Maar dat onze voorouders enkele eeuwen lang ietwat huiverig geweest moeten zijn voor de leus 'Schrijf zoals je spreekt', dát zal ons na het voorafgaande wel niet zo raadselachtig meer toeschijnen.

Leuven, 1949.

P.C. PAARDEKOOPER.

Het aanraaklied.

In de laatste aflevering van de Nieuwe Taalgids veronderstelt D. Bax, dat het aanraaklied 'Sy namen dat kindekijn metten teenen / Sussoe nynnoe' aan mijn aandacht zou zijn ontsnapt. Indien de heer Bax de inleiding op mijn M i d d e l e e u w s e K e r s t l i e d e r e n nauwkeuriger had gelezen, zou hij dit lichtvaardig oordeel niet hebben geveld. Op blz. xxviij staat uitdrukkelijk vermeld, dat ik niet alle liederen heb gehonoreerd en dat ik alles, wat mij ongeschikt voorkwam, terzijde heb gelegd. Daartoe behoort ook het bewuste 'aanraakliedje', of zoals het in het handschrift heet 'Een devoet liedgen van den heilighen kerste' (Hs. U.B. Gent 1330, fol. 46b, beschreven door G.I. Lieftinck *De Middelnederlandsche Taulerhandschriften* (Groningen - Batavia 1936) als Hs. G 2, blz. 73), door Acquoy uitgegeven in het Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis 4 (1893) blz. 335-6. Het liedje zou trouwens al heel moeilijk aan mijn aandacht ontsnapt kunnen zijn, omdat het in de literatuur vóór mij, al ik weet niet hoe vaak is vermeld sinds Acquoy's uitgave (o.a. door Knuttel *Het Geestelijk Lied* enz. blz. 42, De Vooys in Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterkunde 23, blz. 45, Lieftinck t.a.p.). Het is echter duidelijk, dat het in mijn bundel, die niet met een exclusief-folkloristische bedoeling is samengesteld, geen plaats verdiende.

J.J. MAK.

Leven als God in Frankrijk.

De oorsprong van bovenstaande zegswijze blijkt, volgens Stoett's Nederlandse Spreekwoorden, zegswijzen en uitdrukkingen en het Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, niet geheel duidelijk te zijn, terwijl de betekenis ervan is: ‘een goed leven leiden, doen wat men wil’. In Stoett kan men echter ook zien, dat in sommige streken van Brabant, Limburg en het Nederlandse deel van België de uitdrukking een tegenovergestelde betekenis heeft, nl. ‘slecht ontvangen worden, niet geduld worden’, hetgeen verklaard wordt uit de omstandigheid, dat tijdens de Franse Revolutie door de belemmering van de uitoefening van de godsdienst God als het ware geen plaats meer had in Frankrijk.

Het feit nu, dat twee zo uiteenlopende betekenissen aan eenzelfde uitdrukking kunnen worden gegeven, werkt het vermoeden in de hand, dat het hier niet betreft een organische uiting van de taal, maar veeleer een zegswijze van vreemden oorsprong, die niet geheel begrepen is bij de overname in het Nederlandse taaleigen. Ziet men dan verder, dat als de oudste vorm van deze zegswijze vermeld wordt, niet ‘leven als God in Frankrijk’, maar ‘leven als de goden in Frankrijk’, dan is de veronderstelling niet onredelijk, dat de uitdrukking ‘leven als God in Frankrijk’ via ‘leven als de goden in Frankrijk’ is ontleend aan de Spaanse zegswijs ‘vivir como los Godos en Francia’. Nu is het wel een feit, dat deze uitdrukking noch in de ‘Diccionario de la Lengua espanola’ noch in de spreekwoordenverzamelingen van Correas en Rodriguez Marin voorkomt, maar niettemin moet zij toch, naar mij van bevriende zijde met jarenlange Spaanse ervaring werd medegedeeld, tot het gangbare idioom in Catalonie, Aragon en Navarra worden gerekend.

Met behulp van deze hypothese laat zich het ontstaan van de Nederlandse uitdrukking in haar beide betekenissen zeer goed begrijpen: na de vernietiging van de gothische heerschappij door de Moren in de slag van Jerez de la Frontera in het jaar 711, bleef deze in de volksherinnering voortleven als een periode van vrede en voorspoed, zoals ook blijkt uit de uitdrukking ‘en los tiempos del rey Wamba’, die ongeveer gelijk staat met ons ‘in die goede oude tijd’. Door de Nederlanders, die niet op de hoogte waren met de oude Spaanse overlevering, werd deze zegswijze niet begrepen, toen zij deze vernamen en daarom associeerden zij het voor hun vreemde ‘Godos’ met het woord ‘goden’, dat zij wel kenden. Vervolgens werden toen de ‘goden’ vervangen door ‘God’, en toen de omstandigheden dat zo meebrachten, onderging de betekenis een algehele wijziging, echter met behoud van de oorspronkelijke betekenis in die streken waar men geen last had gehad van de godsdienstvervolging tijdens de Franse Revolutie.

Hoe voor de hand liggend een dergelijke vergissing is, blijkt ook uit een brief die een bizondere correspondent van de Volkskrant uit Toledo schrijft. Hij vertelt daar de laatste woorden, die Juan de Padilla, de aanvoerder van een opstand tegen Karel de Vijfde, voor zijn executie richt tot zijn dappere stad: ‘(O, Toledo), gij kroon van Spanje, vrij sinds de tijd der goden, die nooit etc.’, waar in het Spaans natuurlijk staat ‘desde el tiempo de los godos’. - (Volkskrant, 24 November 1949).

Ten aanzien van de tijd, waarop deze zegswijze in het Nederlands in zwang is gekomen, zijn er 3 mogelijkheden.

1. het einde der 18de eeuw. Het Groot Woordenboek en in navolging daarvan Stoet vermelden het immers voor het eerst in een brief van Betje Wolf uit het jaar 1771: ‘O, dan mene ik te leven als de goden in Frankrijk etc.’. Het is nu een bekend feit dat er in die tijd niet alleen in de Nederlanden, maar ook in Frankrijk grote voorliefde bestond voor al wat spaans was, zodat binnen het kader van deze tijd de overname van deze uitdrukking heel goed mogelijk is.

2. De tijd van de tachtigjarige oorlog, toen hier tal van spaanse regimenten aan den strijd deelnamen, wier taal ook wel invloed zal gehad hebben op het Nederlands, zij het dan in mindere mate dan wij dat in de afgelopen bezettingsjaren hebben meegemaakt.

3. Gedurende de Middeleeuwen. Ook in deze tijd bestond er een geregeld contact tussen de lage landen en Spanje, waar b.v. Compostella een druk bezocht bedevaartsoord was en waar hollandse en friese kruisvaarders meestreden bij de herovering van Lissabon op de Moren. Misschien echter is de roem van de gothische welvaart van nog ouderen datum in de noordelijke landen, want in Denemarken zegt het spreekwoord, dat Frankrijk de korenschuur is van Spanje: Frankrig er Spaniens kornlade (Naar K.F.W. Wunder, Deutsches Sprichwörter-Lexikon). Als hier niet een zeer oude traditie voortleeft, is het moeilijk te begrijpen, hoe deze beide landen, die later ogenschijnlijk vrij weinig contact in vriendschappelijken zin hadden, in een dergelijk verband konden worden vermeld.

Daar de uitdrukking ook in het duits voorkomt, zou het van belang kunnen zijn, de receptie aldaar na te gaan, maar hiertoe ontbreken de hulpmiddelen, daar het woordenboek van Grimm over het woord ‘Gott’ nog niet is verschenen en andere bereikbare bronnen geen uitkomst geven. Wel citeert Georg Buchmann in zijn werk ‘Geflügelte Worte, Der Zitatenschatz des Deutschen Volkes’ een verhaal over Keizer Maximiliaan, den grootvader van den lateren keizer Karel de Vijfde, uit het jaar 1693, maar zijn conclusie, die hier de uitdrukking ‘leven als God in Frankrijk’ wil zien, is onhoudbaar, als men de verhaalde geschiedenis goed leest.

De juiste tijd van de opname in het Nederlands zal dan ook wel niet meer zijn te achterhalen, maar is voor de boven gegeven verklaring van de uitdrukking ‘leven als God in Frankrijk’ ook niet van belang.

Haarlem.

Mr. J.W.F.X. DE RIJK.

Bijzonder, bizonder of biezonder?

Officieel is het nog altijd ‘bijzonder’, maar veel schrijvers en vertalers, vaak niet de minste onder de broederen, schrijven ‘bizonder’ in de geest van de Middelburgse leraar Hasselbach, die in open lettergrepen vaker de enkele i wenste. Dit is al in DE GIDS betoogd in 1907. Zie Spellingb. 105. Het publiek is al vertrouwd met die enkele i in ledikant en muzikant, in artikel, bibliotheek, citer, citroen, diaken, directeur, dominee, familie, gitaar, kilo, kina, idee, ideaal, Januari, Februari, Juni en Juli, linie, liter, enz. Zie Den Hertog II - 236. Ook in vele Italiaanse woorden, die we kennen: Rimini, Ticino, vermicelli, confetti, macaroni, spaghetti, ravioli, tutti frutti en de namen Macchiavelli, Mussolini en Toscanini enz. enz. Niettemin schrijft prof. Royen, de generalissimus der spelling-veteranen, nog altijd ‘biezonder’, maar buiten de oude ortodoxe spellinggarde heeft niemand deze spelvorm aanvaard. Op zichzelf zou dit van weinig betekenis zijn, maar dat de bizonder geleerde Royen in dit verkeerde volhardt, vertraagt de waarneembare gang naar de efficiente vorm: bizonder en daarom gaat het in de schrijftaal. Deze laatste spelvorm kan alleen de ondoelmatige spelwijze: ‘bijzonder’ op den duur vervangen, een vorm, die met zijn twee lettertekens allerminst het klankbeeld juist weergeeft. Nooit of te nimmer zegt er iemand: beizonder. Historisch gezien is er nooit zo'n eenheid en orde in de dagelijkse schrijftaal geweest als nu bij deze wettelijke spelling, maar prof. Royen staat hier zijn eigen streven in de weg. De spelling ‘bizonder’ past zogenaamd wel niet in ons spelsysteem, maar welk systeem wordt er nu in de praktijk des levens niet door de feiten doorbroken. Welke wet heeft onvoorwaardelijk te gelden? Wil men werkelijk ook in dit kleine geval de eenheid en orde in onze schrijftaal bevorderen, dan zal men het beste doen deze reeds in gang zijnde vereenvoudiging te aanvaarden en het belang van eigen opvatting niet te overschatten', aldus de klare praktikus Kollewijn op blz. 103 van de Spellingbundel.

Elke zogenaamde vereenvoudiging, die inderdaad niet minder letters brengt, wordt door de schrijvende gemeente niet aanvaard. Dit zien we aan de mislukte poging de x te willen vervangen door ks. Dit is alleen gelukt bij het woord ‘tekst’, maar overal elders is het gebruik van de doelmatige x nog levend. Zie naar de woorden: examen, excuus, exemplaar, exercitie, taxis, expeditie, taxatie, textiel, expres, atax, Ajax, Simplex, perplex, enz. Dat die letter in Xantippe, Xavier, Xenophon en Xerxes anders wordt uitgesproken, is blijkbaar geen bezwaar om de x in Het sexuele-N-komplex te handhaven. De geleerde schrijver van deze voortreffelijke brochure schrijft echter afwisselend: seksuele-N-komplex, sexuele-N-komplex, seksuele-n en seksuele mannelijkheid. Zie daarvoor ook blz. 80 en 81 van het kostelijke PAN-boek. Jef Last heeft in V.N. niet ten onrechte geschreven dat het nu de plicht van alle schrijvenden is in het gebruik van de N.S. goed voor te gaan. Wat de spelregels aangaat, de schrijvende gemeente verlangt naar vastheid.

P.S. Verschillende lezers zullen dit wellicht een futiliteiten-jacht noemen, maar de aandacht op de spelling brengt dit vanzelf mee. Professor Royen is in zijn komma-opstel zelf op de bacillenjacht gegaan, welke jacht ook bespreking verdient.

Doorn.

J.H. VAN WAVEREN.

Naschrift van de Red. In de volgende aflevering zal Prof. Gerlach Royen de *i-ie*-spelling nog eens uitvoerig bespreken.

Voor schut staan, verschut lopen.

De uitdrukking *verschut staan* betekent naar men weet: in zijn hemd staan, beschaamd staan te kijken, bij voorbeeld van iemand die in het bijzijn van anderen op een leugen wordt betrapt. Daarnaast is in allerlei kringen, die wel eens gemeenzame taal bezigen, in zwang *iemand verschut zetten* voor: iemand openlijk beschaamd maken of aan de kaak stellen; en *verschut lopen*: zo raar gekleed, dat het de spot van anderen opwekt. Ik leerde die uitdrukkingen eerst een 25 jaar geleden kennen toen ik in Amsterdam aankwam, waar de student toen slang-achtiger praatte dan dat nu het geval is. *Verschut* maakte overigens niet de indruk van een noviteit en menige HBS-er uit de provincie blijkt er vertrouwd mee te zijn.

Naast *verschut* wordt ook *voor schut* gehoord en de onzekerheid van wat het nu moet zijn, zal wellicht menigeen verhinderd hebben het neer te schrijven. Overigens schort het niet aan vindplaatsen (b.v.: Het is Stikkers stijl niet ministers voor schut te zetten of belachelijk te maken, Groene A'dammer 11-2-'50), maar een etymologische verklaring had ik nooit gelezen of gehoord, behalve die in de 6e druk van Van Dale's grote woordenboek van 1924, waar *schudde* werd vermeld als een ‘gewestelijk’ woord voor ‘schavuit, landloper’ en waaraan was toegevoegd: *hij loopt voor schudde*, is schandelijk, haveloos gekleed; wat aldaar onder het woord *schut* nog eens herhaald werd: ‘*hij loopt voor schut*, voor schandaal, voor spot, voor gek; *voor schut zitten*, voor schandaal, (ook) voor evenveel, niet meegeteld worden; vgl. s c h u d d e ’. En nu mij naar de herkomst dier uitdrukking werd gevraagd, heb ik de zo welverzorgde nieuwe druk van Van Dale (1950) opgeslagen, die hetzelfde als in 1924 vermeldt, met dit verschil dat het woord *schudde* niet meer als gewestelijk, maar als Zuid-Nederlands te boek staat. En dat maakt die opvatting van *verschut* nog onaannemelijker dan zij al was; dat in een in Noord-Nederland zo populaire uitdrukking als *verschut staan* een Vlaams dialectwoord zou schuilen is immers weinig waarschijnlijk. Ook al is dat *schudde* voor ‘schavuit’ of zoiets aan Hooft en Bredero bekend geweest.

Wie weet hoeveel slanguitdrukkingen via het bargoens in de volkstaal zijn gekomen, zal zich er niet over verwonderen dat ik terugdacht aan wat ik eens bij Brusse las in zijn boek Het rosse Leven en Sterven van de Zandstraat: Ja, nog nooit voor 't schut geweest, als toen met dat eene bekeurinkie dan. Gelukkig hebben wij het boek van Dr. Moormann over De Geheimtalen in Nederland (1924), dat altijd weer een rijke bron is voor wie zich met volkstaal bezig houdt. En inderdaad, de index van Moormann vermeldt: *voorschut* en *verschut*; het woord blijkt herhaaldelijk in de door Moormann afgedrukte lijsten van bargoense woorden voor te komen. In 1858 is al geboekstaafd: *treifel verschut*, op heterdaad betrapt; in een collectie bargoens van 1860 staat: ‘*verschutten*, arresteeren; *bot op verschut*, op de daad betrapt; *voorschut geraakt*, in hechtenis genomen’ en Köster Henke vermeldt het in zijn boekje De Boeventaal (1906) eveneens: *verschud* of *verschut* (betrapt). Genoeg om te besluiten dat *verschut* vanouds tot de taal van de jongens van de vlakte behoort! En het komt mij voor, dat dit *verschut* hetzelfde woord is als dat in *verschut staan*; wie genoeg fantasie heeft om zich ook de op heterdaad betrapte, onthutste en diep beschaamde boef voor te stellen zal dat dunkt mij niet onwaarschijnlijk willen noemen. En al beschouwen wij de laatstgenoemde uitdrukking wel niet meer

als bargoens, het slang-achtige karakter er van maakt de veronderstelling toch niet minder aannemelijk.

Mogen wij tenslotte in *verschut* een vorm zien van het werkwoord *schutten*, dat bij ons in de middeleeuwen en tot op onze tijd welbekend is voor het opsluiten van inzonderheid loslopend vee? In een lijst bij Moormann van 1845 wordt al gewezen op de treffende overeenkomst van een aantal Nederlands-bargoense en Duits-bargoense woorden, waaronder ook *verschut worden* (gevangen genomen worden), Duits *verschütt gehen*. Het Duitse *verschütt gehen* is wel met ons *schutten* identiek, met dien verstande echter dat het eerste uit het platduits moet stammen. Agathe Lasch vat het zo ook op in haar boek 'Berlinisch': Sehr stark sind deutsche Dialektformen im Rotwelschen vertreten, z.B. Terling (Würfel), *verschütt gehen* (verhaftet werden) zu ndd. schütten (einsperren, pfänden): der Feldhüter hatte das Vieh, das in fremde Felder ging, zu schütten. Berliner Diebssprache 1847: auf dem Masematten treife *verschütt gehn* (bei Ausübung des Diebstahls mit Diebswerkzeug verhaftet werden). En Kluge - Götze, Etym. Wtb. der deu. Sprache[13] (1943) beamen dat geheel in het artikel *verschütt* gehen: Eine ins Rotwelsche gelangte niederdeutsche Form, sprachlich eines mit hochdeutsch *schützen*. Of het nu bepaald nodig is om het Ned. *verschut(ten)* als een ontlening uit het Duits te beschouwen, kunnen wij thans rustig in het midden laten. Het ziet er wel naar uit, maar het WNT zal ons binnenkort wel naders daaromtrent leren als het artikel verschutten gereed is.

H.L. BEZOEN.

Nada het bovenstaande was geschreven verscheen de verzameling 'Nederlandsche Spreekwoorden, Spreuken en Zegswijzen' van K. ter Laan en ik zie tot mijn genoegen, dat ook hij *verschut* opvat als uit het bargoens afkomstig: 'Hij staat *verschut*, ook: *hij staat voor schut*: hij is bedremmeld, staat er tot spot, is er gloeiend bij. Uit het Bargoens *verschutten*: in hechtenis nemen. Van *schut* = schot, afsluiting; hij zit achter 't schut.' Hoewel het laatste, in die vorm althans, licht een wat te eenvoudige voorstelling der geschiedenis geeft, is Ter Laan blijkbaar de eerste geweest, die *verschut* op zijn plaats heeft gezet; ere wie ere toekomt! [Corr.noot].

Een schip met zure appelen.

Zooals bekend, wordt hieronder verstaan een opkomende zware regen- of hagelbui. De oorsprong dezer eigenaardige uitdrukking schijnt niet bekend te zijn, tenminste noch *Harrebomée* noch *Stoett* laten zich hierover uit. Dat wolken met schepen, en het uitspansel met de zee vergeleken worden, is niet ongewoon; men vergelijke b.v. in *Schiller's* Maria Stuart het bekende

> Eilende Wolken! Segler der Lüfte!

Maar vanwaar die lading appelen?

Zou men niet ter verklaring, evenals b.v. voor de gouden appelen op zilveren schalen, moeten teruggaan tot de Heilige Schrift, n.l. naar het Boek Job. 9 : 26? Waar de groote lijder zich beklaagt, 'dat zijne dagen, sneller nog dan een hardlooper (velociores cursore), zijn voorbij gegaan *als schepen, die appelen vervoeren*

(Pertransierunt quasi naves poma portantes), als een arend die naar zijn prooi vliegt (sicut aquila volans ad escam)'?

Dit snelle vervoer van fruit als aan bederf onderhevige lading was oudtijds, nog meer dan tegenwoordig, vooral in Oostersche landen een gebiedende eisch.

Dat de volksmond deze 'poma' tot *zure* appelen heeft verklaard, moge ongedwongen verklaard worden uit de geringe sympathie, waarin onweer en donderbuiën, zij het ook dat ze snel voorbij gaan, zich plegen te verheugen.

Rotterdam, 6 Maart 1950.

A.G.J. HERMANS.

Vertalen en overzetten.

Een begripsonderscheid tussen deze beide woorden zou hierin kunnen gelegen zijn, dat met het eerste een weergeving bedoeld is die in overwegende mate rekening houdt met het eigen karakter van de ontvangende taal. Daartegenover kan men zich een opvatting van *overzetten* denken waarin zo getrouw mogelijk vorm en geest van het oorspronkelijke worden gehandhaafd. Hetzelfde verschil zou gelden voor de afgeleide znw. *vertaling* en *overzetting*. Dit 'grondonderscheid van begrip', zoals hij het noemde, moet aan Dr. H.J. Nassau voor ogen hebben gestaan, toen hij het Voorberigt schreef van een nog steeds lezenswaardige bijdrage tot de lexicologie, die getiteld is: De Nederlandsche Taal en Grimm's Deutsches Wörterbuch (Groningen, 1858). Daarin deelt hij mee, dat vele plaatsen uit Luther's bijbelvertaling, N.T., die bij Grimm worden aangehaald, hem aanleiding hebben gegeven tot een vergelijking met 'onze Statenoverzetting' en de griekse tekst. De uitkomst was dat hij 'genoegzaam overal.... de Nederlandse overzetting letterlijker en nauwkeuriger' bevond dan de Hoogduitse. En hij vervolgt: 'Had het gebruik 't grondonderscheid van begrip, dat er tusschen deze woorden is, reeds bevestigd, dan zou ik zeggen: ik heb gevonden dat de Statenbijbel eene *overzetting* is uit den grondtekst, maar die van Luther eene *vertaling* in 't Hoogduitsch'. Wij herinneren eraan dat de woorden 'getrouwelick over-geset' in de titel van de Statenvertaling voorkomen. Een aanhaling uit Van Effen (WNT 11, 2247) komt hierbij niet slecht te pas, al willen wij niet beweren, dat hij een soortgelijk onderscheid op het oog had: 'Het rechtschape overzetten bestaat in de gansche kracht en waardy der beteekenissen van de eene taal in de andere over te brengen'.

Te dezer gelegenheid zij het ons geoorloofd, aan de schrijver der Geschiedenis van de Ndl. Taal in hoofdtrekken geschetst in overweging te geven, een bescheiden plaats in te ruimen voor Dr. Nassau, in wiens Verzamelde Geschriften (3 dll., posthuum, 1876-80) een aantal opstellen te vinden zijn over taalkundige onderwerpen, die hem naar ons dunkt daarop enig recht verlenen.

L.C. MICHELS.

Augustinus over de taal.

'Wat ik innerlijk geniet is veel beter dan wat ik er met woorden uitbreng. Maar wat wilt u? de taal is nu eenmaal als instrument van weergave onadequaat. Zij is bij lange na niet zoo spontaan als de gelaatsuitdrukking, en de intuïtie die als een bliksemflits ons innerlijk overlicht, moet worden uitgedrukt in trage lettergrepen, en dat is enkel mogelijk omdat de flits wonderlijkerwijs sporen achterlaat in ons geheugen. Maar hoe heel anders komt het te voorschijn! Wat door een bliksemsnelle teug des geestes is ingedronken komt langs vele kronkelige omwegen uit den mond. Willen wij dus nauwkeurig uitdrukken wat wij inzien, dan worden wij moedeloos over het verschil.'

Naar de weergave bij F. van der Meer, *Augustinus de Zielzorger*, (Utrecht, 1947), p. 402.

L.C.M.

De Sint Servaaslegende van Henric van Veldeke in een nieuw gewaad.[1)]

De jaren van bittere ballingschap in japanse kampen voor krijgsgevangenen zijn ten dele verlicht doordat we onze lotgenoten ietwat konden opbeuren, o.m. met vertellingen ontleend aan de wonderbaarlijke legende van Sint Servaas.

Aan ons voornemen, gevormd in de jaren 1927-28, om deze legende van de 12e eeuwse dichter Henric van Veldeke (uit Vlaams Limburg) te publiceren is geen gevolg gegeven, omdat we indertijd van J. van Dam bericht kregen, dat hij met Th. Frings daarvoor zou zorgen.

Na de ‘bevrijding’ van Java, in 1945, kwam 't oud verlangen wederom op, doch we moesten dit laten varen, toen de conservator van de Leidse Universiteitsbibliotheek ons begin '48 mededeelde, dat er photocopieën van het Veldeke-manuscript waren genomen ten behoeve van prof. dr. G.A. van Es.

Thans ligt de arbeid van de dynamische hoogleraar aan de Groningse Universiteit voor ons. 'n Woord van dank en hulde is hier alleszins verdiend. Immers de uitgave van Jan Hendrik Bormans is welhaast aan z'n eeuwfeest. Met waardering voor 't werk van deze nijvere philoloog van 't eerste uur moet men toch vaststellen, dat er te veel haperde aan zijn publicatie, om ons heden ten dage nog te bevredigen.

De lector in de palaeographie, dr. G.I. Lieftinck, custos van 't Servaaslegende-handschrift, heeft voor het eerst een vakkundige beschrijving geschonken van het ms., codex nr. 1215 van de Bibliotheca Publica Latina (U.B. te Leiden).

Tot de nieuwe elementen door Lieftinck naar voren gebracht behoort o.m. de datering op grond van de watermerken.

Vermoedelijk heeft Bormans deze filigranes niet eens opgemerkt. - Hoezeer het dateren, zelfs aan de hand van de vermaarde Zwitser Conrad Moïse Briquet[2)] moeilijk blijft, is door palaeographen o.m. in Het Boek aangetoond. Desondanks kan men met Lieftinck rustig aannemen, dat het bewuste hs. uit de tweede helft der 15de eeuw stamt. Wellicht is men dicht in de buurt als men de copie op circa 1475 stelt.

Uit het schrift zelf leidt de beschrijver niet met evenzovele woorden een eeuw of 'n decennium af. Mogelijk vertrouwt Lieftinck erop, dat men kennis neemt van zijn uitstekend hulpmiddel, Codicum in finibus Belgarum ante annum 1550 conscriptorum qui in bibliotheca universitatis asservantur[3)]. Pars I tracht een ‘uniform systeem’ op te zetten i.v.m. benamingen als b.v. cursiva formata, littera brevitura, littera bastarda etc.

Aangezien hij te bescheiden is om daarnaar te verwijzen kan de argeloze lezer niet vermoeden, dat deze lettertypen door hem geclassificeerd zijn in het tijdperk 1440-1500 (cf. p. XII o.c.).

1) Sint Servaeslegende. In dutscheden dichtede dit Heynrijck / die van Veldeke was geboren.

   Naar het Leidse handschrift uitgegeven door dr. G.A. van Es, hoogleraar te Groningen, met medewerking van dr. G.I. Lieftinck en A.F. Mirande. (1950. Uitg. N.V. Standaard boekhandel Antwerpen - Brussel - Gent - Leuven). 221 blz.
2) Les Filigranes; dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. 2me éd. 1923.
3) Lugduni Batavorum. E.J. Brill - 1948.

Of het scriptorium, waarvan gewaagd wordt (blz. 12), te Maastricht dient gezocht te worden (i.c. bij het Servatius kapittel) blijft onaangeroerd.

Over een van de bezitters van 't ms. Hendrik Lenssen kan het stadsarchief van Maastricht wel 'n inlichting verstrekken. Dat zal ons tevens dichter bij de geboorteplek van het hs. brengen.

Wij vermoeden, dat de nestor van de Vlaams-Limburgse philologen, de bekende politicus Kamiel Huysmans vreemd zal opkijken bij Lieftincks bewering, dat J.H. Bormans de vinder is van het handschrift. In het Limb. jaarboek (jg. 1895/96, blz. 100!) is een en ander op ironische wijze uit de doeken gedaan.

Tenrechte is de leraar M. Gillet de redder van het ms. dat aan een spijker op 'n bestekamer hing, zonder dat de notaris-eigenaar besef had van het voorgenomen vandalisme![1)]

L.J. Rogier[2)] heeft daar nog eens op geattendeerd in zijn bekroonde prijsvraag, terwijl Jozef Droogmans[3)] dat vóór hem had gedaan in een noot.

Professor van Es koestert een beminnelijk optimisme t.a.v. de lezerskring, waarvoor hij zich dit middeleeuws produkt gedacht heeft. Weliswaar ontveinst hij zich niet de moeilijkheden, waarvoor de ‘belangstellende leek’ komt te staan. Doch desondanks maakt hij het de brede schare nòg lastiger, o.m. door de spelling. Niet iedereen vermag in te zien (zolang de klankwaarde gelijk blijft) waarom *U* wordt gedrukt i.p.v. V, of u u i.p.v. W. Dit lijkt toch wel een nodeloos verzwaren van de lectuur, immers 'n motivering zoekt men vergeefs.

Van de andere kant komt dr. G.A. van Es de lezers tegemoet door een interpunctie, die in 't manuscript geheel ontbreekt. Ook hier beseft de tekstverzorger hoezeer uiteenlopende zienswijzen mogelijk zijn.

Trouwens, de Utrechtse dissertatie over ‘Beginselen en ontwikkeling van de interpunctie, in 't biezonder in de Nederlanden’, door Johanna Greidanus[4)] heeft ruimschoots bewijzen aangevoerd inzake het hachelijk ondernemen van een interpungering.

Men zou de vraag kunnen stellen, of Veldeke zelf geen behoefte aan een pauze heeft gehad in de passus vanaf vs. 90 tot vs. 100. In deze opsomming beginnen liefst zeven regels met Ende. Dat de philoloog hier geen enkel leesteken aanbrengt lijkt ons al te spaarzaam.

In de tekst die Van Es zoveel mogelijk diplomatisch heeft afgedrukt (met afwijkingen e.d. aan de voet van de blz.) zal men weinig ongerechtigheden bespeuren. 'n Zetfout kan zijn o.m. *mochen* (vs. 212) i.p.v. moghen.

Hinderlijk is 't zetfoutenduveltje in de aantekeningen en in de Woordenlijst. Men kan denken aan een niet verroeste liefde tot De Vries en Te Winkel, hetzij bij Van Es, hetzij bij de Antwerpse zetter.

1) cf. 'n Vriend en 'n Vriendin van Heynrijck van Veldeken door Jef Notermans (1941) blz. 1, voetnoot 1.
2) Henric van Veldeken. Inleiding tot den dichter en zijn werk, met bloemlezing, p. 40 (Maastricht, 1931).
3) Hendrik van Veldeke. De eerste Dietsche dichter. Zijn leven en zijn werk. (Tongeren - Hasselt), p. 109-110, noot 4.
4) Zeist, 1926 (254 blz.).

De wetenschappelijke prudentia komt aan 't licht in de toelichting en 't glossarium. De terminologie: misschien, mogelijk, wellicht, niet geheel

zeker, waarschijnlijk, kan, lijkt enz. wijst op 'n bescheidenheid die deze philologus siert.

Zonder de vraag te stellen: uit welke geschreven bron Veldeke zich gelaafd heeft, laat Van Es in aant. 1284 doorschemeren, dat Aug. Kempeneers niet de ware latijnse tekst heeft gevonden, waarop onze Sint Servaaslegende teruggaat. Speelt de criticus hier soms de naam van de Brusselse Bollandist Maurice Coens S.J. door het hoofd?

Men zal het onverdeeld eens kunnen zijn met het Voorwoord, waarin gezegd wordt, dat er betreffende de persoon van de poëet nog diverse vragen op beantwoording wachten. Nu wekt het lichtelijk verwondering, dat de schr. nergens laat merken, dat hem de belangwekkende studie van zijn Nijmeegse collega mr. B.H.D. Hermesdorf[1)] bekend is. Ware dit gedegen opstel bestudeerd, dan zou de vrucht zijn afgeworpen voor het glossarium. Sommige termen, gelegen in de juridische sector laten aan interpretatie te wensen over.

'n Soortgelijk euvel valt te betreuren m.b.t. de uitleg van kerkelijke, liturgische, theologische e.dgl. woorden.

Hinderlijke mistastingen waren voorkomen indien te rade was gegaan bij A.J. Koenders' Handboek der Liturgie[2)], de Katholieke Encyclopaedie, een geïllustreerd werk als Eucharistia[3)], enz.

De ingewijde lezer kan geen genoegen nemen met een formulering als: '.... waarop hij (Servaas) de mis *bediende*'. (p. 203, 2e kolom).

Een priester draagt het heilig misoffer op. Een misdienaar dient tijdens het heilig officie. Dit kan een stille of leesmis dan wel een gezongen of hoogmis zijn. Ook een heilige Mis, geconsacreerd i.v.m. een overledene kan - in mineur - gezongen worden.

Bij het woord 'translacione', p. 216, 1e kolom, zal de schr. met vrucht raadplegen o.m. Les légendes hagiographiques, van de excellente Bollandist Hippolyte Delehaye[4)], alsook de Dictionnaire de Droit canonique[5)] e. dgl.

Met het oog op een 'breder belangstellend publiek' ware in de woordenlijst te verduidelijken o.m.: bonde, ontbonde, cens, dingher, eyt, gherichte, gherechten, hadder sich ergheven, houft stat, te korne ende te grase, leen, miede, ontsat, orconden (I 742, 1751, 1832, 1978), pant, soene, staff, stola, veerst, vreden, wroeghen, wysdom, Zurien. (vide Hermesdorf, o.c.).

Con amore sluit ik me aan bij de zienswijze van prof. van Es: *deze tekstuitgave hoort thuis in de bibliotheek van iedere neerlandicus*. Ook de historicus en de rechtskundige zullen met ons erkentelijk zijn voor de gewetensvolle arbeid, besteed aan de verzorging van het 'oudst dateerbare document' van onze middelnederlandse litteratuur.

Het wachten is thans op de aangekondigde dissertaties van enkele doctorandi, die t.z.t. een taalkundige en cultuurhistorische belichting van de

1) Hendrik van Veldeke in het licht der Rechtsgeschiedenis (Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg. dl. LXXXIII, blz. 175-206).
2) dl. I en II, Nijmegen, 1914 of zijn Volkshandboek, Nijmegen, 1916.
3) Encyclopédie populaire sur l'Eucharistie: Maurice Brillant (Paris, 1934,) inzonderheid pp. 335 sqq.
4) Derde druk, Bruxelles, Société des Bollandistes, 24 Boulevard Saint Michel.
5) o.l.v.R. Naz, (Paris, 1937) - J.A. Jungmans S.J.: Missarum Sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe (1e + 2e Band).

Sintervaaslegende, de verhouding tot proza-redacties e.a. daarin hopen te geven.

Ons hartelijk proficiat met de verdienstelijke onderneming zal hopenlijk in de zuidelijke en noordelijke Nederlanden, in Zuid-Afrika en elders bijval vinden.[1)]

Maastricht, Sint Servaasdag, 13 Mei 1950.

JEF NOTERMANS.

Boekbeoordeling.

J.A. Rispens: *De geest over de wateren. Litteraire en wijsgerige essays*. (Kampen - J.H. Kok - 1950, 280 blz. Prijs geb. f 7.90).

Tien jaren geleden verraste Rispens ons met zijn *Richtingen en figuren in de Nederlandsche Letterkunde na 1880*, dat in ons tijdschrift een warme aanbeveling verdiende en grote verwachtingen wekte.[1)] Zijn later werk, aanvankelijk alleen genoten door een beperkte kring van lezers en hoorders, is nu, algemeen toegankelijk bijeen gebracht in een goed verzorgde bundel. De verzameling bestaat uit opstellen, lezingen en voordrachten, 28 in getal en in omvang zeer verschillend, maar - gelijk de schrijver meedeelt - er ligt een gedachte, een levensgevoel aan ten grondslag: 'Het thema van het tragische in onze cultuur', of liever onze 'hypercultuur'. Van zijn Christelijk standpunt getuigt hij: De geest zweeft weer over de wateren van de chaos en een nieuwe kosmos is nog niet geboren. Vandaar de titel van zijn boek.

De wijsgerige bijdragen, die vooral zijn van vroeger bekende belangstelling voor Friedrich Nietzsche en van Sören Kirkegaard tonen, laten wij in deze bespreking ter zijde, maar ook de bespiegelende opstellen over litteratuur zijn van wijsgerige geest doortrokken, b.v. *Elementen der poëzie* (blz. 25), *De mythische achtergrond der litteratuur* (blz. 119), *Over het romantisch levensgevoel, het vitalisme en het begrip der persoonlijkheid* (blz. 160), *De illusie als scheppende kracht* (blz. 170), *Kunstenaar en samenleving* (blz. 183).

1) De geste van de Groningse hoogleraar t.o.v. professor Jos van Mierlo S.J. op blz. 7, bestaande in een verwijzing naar de herdruk van 'De letterkunde in de Middeleeuwen', alwaar de goedwillende lezer zich kan laven aan Veldekelitteratuur, had gevolgd kunnen worden door een even sobere verwijzing naar 'De Jongste Veldekestudie' van prof. dr. C.G.N. de Vooys in de Nieuwe Taalgids (1949), p. 246-8.
Bij raadpleging van Jos. v. Mierlo, o.c. zal men vergeefs zoeken naar 'Henric van Veldeken' door dr. A. Kessen in De Maasgouw, 58e jg., pp. 51-53, en 'Een tijdgenoot van Henric van Veldeken', 58e jg., pp. 68-69.
Men zal het de auteur moeten vergeven, dat hij geen kennis kreeg van de 'Seminararbeit von Otto Schepper', (Münster, Westfalen, 1937), gewijd aan 'Der heilige Servatius - Seine Verehrung im Volke' (75 blz.).
Beter bereikbaar waren twee publicaties van Frans van Oldenburg Ermke, resp. 'Leven en Sterven van Sint Servatius' (A.A.M. Stols -Maastricht, 1937) en 'Servaas van Maastricht' (De Kinkhoren, Brugge - Brussel, 1944), alsook de boekjes van Fons Tuinstra: 'Sint Servaaslegenden' (Maastricht, 1934) en 'Het boek der Wonderen van Sint Servaas' (Maastricht, 1937), dat een nadichting van Veldeke mag genoemd worden.

1) *N. Taalgids* XXXIII, blz. 330-333.

Van biezonder belang zijn de opstellen over hedendaagse dichters en schrijvers, die te beschouwen zijn als aanvullingen of uitbreidingen van zijn *Richtingen en figuren*, en waarvoor opnieuw geldt wat ik in 1939 in zijn werk prees: bezonken wijsheid gaat samen met diep inzicht en fijne dichterlijke smaak. Deze opstellen gelden vooral figuren die sinds lang zijn bewondering wekten: Geerten Gossaert *(Dichterschap en vreemdelingschap)*, A. Roland Holst *(Kristal tegen Kruis)*, waarbij een parallel getrokken wordt met Marsman, Jan Prins *(De metamorphose van het alledaagse)* en vooral *Leopold, de dichter van het modern-tragische levensgevoel*, aan te vullen met: *De inconsequentie als dichterlijk element*. Door vriendschap en geestverwantschap ingegeven zijn de opstellen over G. Waanders *(Een dichter uit Twenthe)*, P. van Renssen en A. Wapenaar *(Calvinistisch piëtisme)*, waarbij Geerten Gossaert, Willem de Mérode en A. Wapenaar geconfronteerd worden. Slechts een enkele maal komt een oudere Nederlandse schrijver ter sprake, nl. Nicolaas Beets *(De Camera Obscura, honderd jaar na de verschijning)* met een eigen kijk op de jonge Beets.

Een gedetailleerde bespreking, die menig opstel zou verdienen, ligt niet in onze bedoeling, maar het voorafgaande is m.i. voldoende om tot de lektuur van deze bundel op te wekken. Tegenover de schrijver herhalen wij de vroeger uitgesproken wens, dat hij ons door besnoeiing en aanvulling een definitieve herziene uitgave moge schenken van zijn *Richtingen en Figuren*.

C.d.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Van de 'Rhetorike' naar de Renaissance.

Als tweede deeltje van de *Lyriek der Nederlanden* verscheen in de *Klassieke Galerij* een bloemlezing, bezorgd en toegelicht door Dr. Rob. Antonissen (Amsterdam - Antwerpen, Wereldbibliotheek, 1949; 156 blz. Prijs geb. f 2.45). De gedichten zijn gerangschikt in drie afdelingen: I. *Rhetorycke, auctentijcke, conste lieflyck*, II. *Met lijf en ziel in de beroerlicke lijden* (de Geuzenpoëzie, vóór en tegen de reformatie), III. *Ontluikende renaissanceschoonheid*. De beperkte keuze in elke rubriek getuigt van juist inzicht en goede smaak; de verklarende voetnoten zijn degelijk en met zorg bewerkt. De bundel geeft dus een juiste indruk van deze merkwaardige overgangstijd.

Nieuwe Afrikaanse poëzie.

In het maandblad Zuid-Afrika (1947-1949) heeft Dr. D. Bax in een vijftal artikeltjes een overzicht gegeven van de Afrikaanse Dichtkunst 1940-1948. Daarvan heeft het Hoofdbestuur der Ned.-Zuid-Afrikaanse Vereniging een overdruk laten maken en dit bundeltje gratis gezonden aan leraren in het Nederlands, om de belangstelling in de Afrikaanse letterkunde te versterken.

Dagboekfragmenten van Balthazar Huydecoper.

In het *Jaarboek* van het *Genootschap Amstelodanum* XLIII (1949) publiceerde Henri A. Ett eigenaardige dokumenten uit de nalatenschap van Balthazar Huydecoper, als regent van de Amsterdamse Schouwburg. Ze geven een kijkje in de onenigheden onder de achttiende-eeuwse regenten en

in het toneelleven van die dagen. Het eerste gedeelte betreft het optreden van Franse comedianten; het tweede de geschillen van de regenten met de dichter Sybrand Feytema, betreffende het auteursrecht van zijn toneelstukken.

Van analytische taalbouw naar nieuwe synthese.

Over dit onderwerp hield C.B. van Haeringen in de Kon. Ned. Akademie een voordracht, die onlangs in de *Mededelingen* verschenen is (Amsterdam, N.V. Noordhollandse U.M., 1950; 30 blz.). In veel moderne talen heeft een ontwikkeling plaats gehad van synthetische naar analytische taalbouw, maar er zijn ook verschijnselen die op een nieuwe synthese wijzen, b.v. *Piet z'n hoed, als* 'genitief in den dop' en het Afrikaanse *se (Jan se boek)*. Verder de enclytische pronomma (*hedde* < hebt ge), de samenstelling en afleidingen en de participia-constructies, die voorzetselbepalingen en bijzinnen vervangen.

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie XXIII (1949).

'Onder Nederlands *Jouw*! en *Jouwen* schuilt een Gallische Haan' wordt betoogd door E. Blancquaert en C. Tavernier - Vereecken. Oorspronkelijk is namelijk *jouw* (sjouw, dzjouw; Noordfrans jô) een kreet van blijdschap en triomf, wanneer door de scherpschutter of de 'bolder' de haan getroffen werd. Het Noordfranse jô (uit gallus) is het woord voor haan. Met overvloed van materiaal, vooral Westvlaams, wordt dit onomstotelijk bewezen. - Jos. Dupont bespreekt *Gezegden over Sint Katharina* 'met enige principiële beschouwingen over homonymie en synonomie.' De Brusselse Catherinetten dragen mutsjes. In verband daarmee staat de uitdrukking: *coiffer Sainte Catherine*, d.i. Catharina vereren, ongetrouwd blijven. De schr. ziet daarin een verwarring van homonymen, nl. *hullen* = hulden = vereren, en *hullen* = coiffer. - A. Carnoy wijst op *Het element aard in de naamkunde*, nl. de plaatsnamen op *aart* = bouwland, etymologisch onderscheiden van aarde. Na de classificatie wijst hij ook op twijfelachtige gevallen. - Ten slotte vindt men in dit deel een uitvoerige bibliografie over 1948: Voor de *Nederlandse Dialectstudie* door L. Grootaers, van de *Plaatsnamenstudie* door H.J. van de Wijer, H. Draye en K. Roelandts, voor de *Persoonsnamenstudie* door K. Roelandts.

Nederlandse spreekwoorden, spreuken en zegswijzen.

De onvermoeide verzamelaar K. ter Laan, vooral bekend door zijn uitstekend *Nieuw Groninger Woordenboek*, heeft een rijke oogst bijeengebracht in een compact gedrukte verzameling van 332 blz., in twee kolommen ('s Gravenhage - G.B. van Goor Zonen's U.M. - 1950, geb. f 3.90). Met bescheidenheid zegt de schrijver in het *Voorbericht*: 'Dit is geen geleerd wetenschappelijk werk, gelijk dat van Stoett; het is beknopt en

eenvoudig opgesteld ten dienste van het algemeen, opdat er weer zo menigeen zich verlustigen zal in deze rijkdom van Hollands taalschat'. Dadelijk blijkt, dat hij zich niet tot 'Holland', zelfs niet tot Nederland, beperkt heeft. Ook in Vlaanderen, bij G. Gezelle en Amaat Joos, en in Friesland ging hij te gast. Het is duidelijk dat dit boek 'met lust en met liefde' samengesteld is: het is de vrucht van jarenlange taalkundige en folkloristische belangstelling. Daarvan getuigt de lange lijst van geraadpleegde werken (blz. 9-12), gevolgd

door een opsomming van *Verzamelaars en Verzamelingen van Spreekwoorden* (blz. 13-28) met toelichting. De verklaringen bij de spreekwoorden en zegswijzen zijn begrijpelijkerwijze zo beknopt mogelijk, maar over het algemeen duidelijk en voldoende. De alfabetische rangschikking naar het hoofdwoord heeft het nadeel van de bonte rij, maar het voordeel dat de gebruiker er gemakkelijk de weg in vindt. Behalve bij de Groningse en de Vlaamse zegswijzen en rijmpjes is de streek van herkomst meestal niet aangegeven. Bij uitdrukkingen aan de bijbel ontleend wordt de tekst vermeld. Volledigheid is niet te bereiken, maar bij het raadplegen zal men zelden vergeefs zoeken. In elk geval is dit boek geschikt om de belangstelling in de volkstaal te verlevendigen.

Nederlandse elementen in het Waalse dialekt van Luik.

In de werken van de *Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen* verscheen een zeer breed opgezette verhandeling van Lein Geschiere: *Eléments néerlandais du Walton Liégeois* (Amsterdam - N.V. Noordhollandse U.M. - 1950; 364 blz.
C.d.V.

Ontvangen boeken.

W. Kramer: *Leesboek II*, voor de tweede klas van Gymnasium, Lyceum of H.B.S. (f 2.60, geb. f 3.25).
W. Kramer: *Inleiding tot de stilistische interpretatie van litteraire kunst*. Derde druk (geb. f 4.90).
W. Kramer: *Nederlandse teksten*. Deel III (f 2.75, geb. f 3.25).
Dr. J.H. Brouwer en D.A. Tamminga: *De Reinbôge. Lêsboek foar skoalle en hûs. Diel II* (f 3.90, geb. f 4.75).
R. Kuitert en A. van der Wijden: *Taalvorming, Taalboek III*, 5de druk (f 1.40, geb. f 1.75).
(Alle bij J.B. Wolters - Groningen).

J. Haantjes en J.H. Westerhuis: *Phrase en Paraphrase* ('s-Gravenhage - G.B. van Goor Zonen's U.M. - 1950; Prijs f 2.25).

Willy Bal: *Lexique du parler de Jamioulse* (Mémoires de la commission royale de toponymie et de dialectologie) Liège, 1949.
Bertil Sundry: *The dialect and provenance of the middle English poem The owl and the Nightingale*.
Torsten Dahlberg: *Zum Dänischen Lavrin und Niederdeutschen Lorin*.
Lund - C.W.K. Gleerup 1950.

Uit de tijdschriften.
(Mei - Juni.)

De Gids. April. Bert Voeten vertaalde een kongresrede van Julien Benda: *Wat is critiek*? - In de *Prozakroniek* worden onder het opschrift *De Heer, de Humor en de Hollander* twee boeken besproken, nl. S. Vestdijk's *De Kellner en de Levenden* en Adriaan van der Veen's *Zuster ter Zee*.

Critisch Bulletin. April. Hendrik de Vries beoordeelt de dichtbundel *Zendstation* van J.B. Charles. - Anthonie Donker bespreekt vier kleine poëzie-bundels in de reeks *De Windroos*, nl. van Guillaume van der Graft, W.J. van der Molen, Nico Verhoeven en J. Meulenbelt. - R. Blijstra noemt *Branding vooruit* van Age Scheffer *'Vermomde lyriek'*. - Anna Blaman beschouwt *Het Huis Carbentus* van B. Stroman als '*Reportage-literatuur*'. - Victor Varangot beoordeelt *De tranen der acacia's* van Willem Frederik Hermans (*Verwondering der jeugd*). - J. Tielrooy bespreekt de biografie van C. Busken Huet door C.G.N. de Vooys (*Een geleerde over Busken Huet*). - B. Rijdes prijst de Homerus-vertaling van W.E.J. Kuiper *(Homerus, springlevend)*.

Het boek van Nu. April. P.H. Ritter Jr. karakteriseert en eert *Ina Boudier-Bakker* bij haar vijf-en-zeventigste verjaardag. - P. Minderhout wijst op de betekenis van *Elisabeth Eybers*, 'ongetwijfeld de belangrijkste Afrikaanse dichteres van heden', vooral op grond van haar jongste bundel *Die ander dors*. - Gerard van Eckeren oordeelt gunstig over de nieuwe roman *Zuster ter Zee* van Adriaan van der Veen (*Een onrechtzinnige romanvorm*). - G. Stuiveling waardeert als *Libertijnse essays* de bundel *Jagen om te leven* van H.A. Gomberts. - Ferdinand Langen beoordeelt de roman *Hemeltje-Blauw* van P.H. Ritter Jr. (*Illusie als noodzaak*).

Mei. J. Greshoff schrijft over *Het vak dat geen vak is*, nl. dat van kunstenaar. - G. Stuiveling beoordeelt *Vijf variaties op een misverstand* van Kees Stip (*De Muze voor de lachspiegel*). - Naar aanleiding van de roman *De kellner en de levenden* bespreekt J.A. Meyers *Het geval Vestdijk*. - Gerard van Eckeren beoordeelt J.W. Hofstra's roman *Een man alleen* (*De Mens en zijn eenzaamheid*); G. Stuiveling beoordeelt Gerard van Eckeren's *Klopsymfonie* (*De gave der verwondering*). - C.A. Zaalberg beoordeelt F.E.J. Malherbe's *Wending en Inkeer*, ''n Beskouing oor die nuwere Afrikaanse letterkunde'.

Dietsche Warande en Belfort. Mei. Theo Bogaerts bespreekt de belangen van *De Vlamingen* bij Het *Algemeen Beschaafd*. Hij bepleit de verbreiding in steeds bredere kringen en stelt de vraag: 'Zal Benelux een kentering inluiden?' - R.F. Lissens kostateert 'eenvoudige waarheden' ten opzichte van *De tiende Muze bij ons*, d.w.z. de aard van de letterkundige kritiek in Vlaanderen, in verband met 'de huidige malaise' ten gevolge van tegenstellingen tussen Katholieken en liberalen. - In de *Kroniek van het Nederlands proza* beoordeelt André Demedts de jongste romans van Ernest Claes, Gaston Duribreux, Jean Du Park, Paul de Mont en Gerard Walschap. - In een *Middelnederlandse Kroniek* verdedigt J. van Mierlo de facsimile-uitgave van de Beatrijs tegen z.i. ongerechtvaardigde Noordnederlandse kritiek.

Daarnaast beoordeelt hij de facsimilé-uitgave van de *Esmoreit* door Al. de Maeyer en Rob. Roemans en de uitgave van *De Spieghel der menscheliker behoudenesse* door L.M. Daniëls. - In de rubriek *Boekbesprekingen* publiceert A. Westerlinck 'Marginalia bij enkele Vlaamse dichtbundels', grotendeels van jongeren of debutanten.

De Vlaamse Gids. Mei. Albert Westerlinck opent de aflevering met een uitvoerige beschouwing over *Schoonheid en Opvoeding*. - W.L.M.E. van Leeuwen oordeelt zeer gunstig over het jongste werk van *Adriaan van der Veen*, de roman *Zuster ter Zee*. Hij ziet daarin een meesterlijk balanceren tussen klassieke rust en barokke bewogenheid - tussen Van Schendel en Vestdijk, Van der Veen's 'meesters'. - Pieter G. Buckinx eert de zeventigjarige *Basiel de Craene*, de bekende kunstlievende pastor van Merendree.

Nieuw Vlaams Tijdschrift. Febr. Leo Picard publiceert een studie over *Het Einde van het Vlaams nationalisme*.

Maart. Achilles Mussche beoordeelt het in de jongste tijd verschenen *Essayistisch en literairhistorisch Proza*, nl. de herdruk van *Prometheus* door Carry van Bruggen, deel IV van de *Verzamelde Werken* van A. Roland Holst, deel III van de *Verzamelde Werken* van Herman Gorter, J. Tielrooy's studie over *Renan* en zijn *Beschouwingen en Fantasieën*, de herdruk van Gerben Colmjon's *De oorsprong van de Renaissance der Litteratuur in Nederland* en de herdruk van Stuiveling's *Een Eeuw Nederlandse Letteren*.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LXVII, afl. 4. In een studie over *Marnix en het Wilhelmus* stelt S.J. Lenselink een uitvoerig onderzoek in naar de taal van ons volkslied, vergeleken met de taal van Marnix's Psalmen en prozateksten. Zijn conclusie is dat 'met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid' Marnix als dichter van het Wilhelmus beschouwd moet worden. - C.G.N. de Vooys wijst op *Een oorspronkelijk voorspel bij een zeventiende-eeuwse klucht* (1689) uit de kring van *Nil Volentibus Arduum*, waarin twee toneelspelers en een verwaande jonge dichter gesprekken voeren over toenmalige toneeltoestanden. - Henri A. Ett publiceert *De briefwisseling tussen Willem van Haren en Balthazar Huydecoper*, over de tekst van de *Gevallen van Friso*, die Van Haren ter verbetering aan Huydecoper voorgelegd had. - Onder de Boekbeoordelingen bespreekt J. Haantjes de tekstuitgave van *Gysbert Japicx* gedichten door Alistair Campbell. Zeer uitvoerig beoordeelt F. de Tollenaere de *A.B.N.-Gids* van Paul van Gestel.

Tijdschrift voor Levende Talen XVI, afl. 2. J. van Mulders onderzocht *De plaats van het persoonlijk voornaamwoord bij de omgekeerde woordschikking*. Uit de bewijsplaatsen blijkt dat er stilistisch verschil in het spel is bij de plaatsing achter of voor het onderwerp. De rubriek *Nederlandse Letteren* bevat een aantal beknopte boekbesprekingen door Fr. Closset.

Levende Talen. April. A.M. Sivirsky wijst op de Hongaarse invloeden in de poëzie van *Giza Ritschl*, 'een Hollandse dichteres uit de school van Petöfi.' - M. de Jong stelt principieel de vraag *Wat is vertalen*? - L. Verkoren geeft een overzicht van *Een halve eeuw Shelley-studie in Nederland*, waarbij ook Shelley's invloed op Nederlandse

dichters ter sprake komt. - Uit de reeks *Boekbeoordelingen* vestigen wij de aandacht op een uitvoerige gedetailleerde beoordeling van het *Panorama der Nederlandse*

Letteren door C.F.P. Stutterheim, die ook de *Nederlandse Poëtica* van Achilles Mussche bespreekt, en op de beoordeling van S. Dresden's *Bezonken Avonturen, Essays* door E(llerbroek).

Volkskunde L, No. 4. G.W. Wolthuis schrijft over *De verbreiding der Faustverhalen*, ook in ons land; P.M. Janssens over *Sint-Pietersfeesten in Waasland*. - Maartje Draak oordeelt zeer ongunstig over *Wiersma's Friese volkssprookjes*, deels vertalingen uit Grimm. - K.C. Peeters besluit zijn historisch overzicht over *Vijftig jaargangen 'Volkskunde'*. - W. Geldof beantwoordt de vraag: *Hoe zullen wij volksraadsels verzamelen*?

Driemaandelijkse Bladen II No. 2. Arnold Rakers geeft *Een stukje volkskunde en dialect uit een achterhoek van de graafschap Bentheim*. - W.H. Dingelden vervolgt de reeks *Spreekwoorden en zegswijzen uit Denekamp en naaste omgeving*. - Chr. Stapelkamp wijst op het zeldzame Groningse substantief *Breegns-bragen*. - A.P. de Bont bespreekt *Een achtervoegsel - kaar* met een ongunstige betekenis, ongeveer gelijk - *gat*. - Ferdinand Holthausen geeft enkele *Etymologische aantekeningen*, o.a. over *hagedis*. - J. Naarding komt terug op de oorsprong van *betuun* uit *between*. - H.J. Moerman bespreekt *Twee oude woorden* uit de IJselstreek.

Museum. Maart-April. F. de Tollenaere beoordeelt de *ABN-Gids* van Paul van Gestel; S. Dresden beoordeelt de *Poëtica* van J. Elema.

De Gulden Passer XXVII No. 1. Luc. Debaene publiceert een studie over *Rederijkers en prozaromans*, de laatste met ingelaste rederijkersverzen. Hij oppert de mogelijkheid dat Anna Bijns zich met dergelijke omwerkingen bezig gehouden zou hebben. In het biezonder bespreekt hij het volksboek *Floris en Blanchefloer* en een drietal van ± 1500, waarschijnlijk van één hand: *Alexander van Metz, Frederik van Jenuen en Broeder Russche*.

C.DEV.

[Nummer 5]

Onopgemerkt werk van Jan Luyken.

Bij Joannes Boekholt, boekverkoper in de Gapersteeg op het Rokin, verscheen in 1691 de oudste ons bekende uitgave van de bundel *Goddelyke Liefde-Vlammen, Van een Boetvaardige, Geheiligde, Liefhebbende, en aan haar selfs-stervende Ziele, in drie Deelen verdeelt. Afgebeeld door Vijftig Nette Koopere Figuuren. Neffens Haar Verzen, Aanmerkingen, Gezangen, en Ziels-zuchtingen*. Op een in de elfde jaargang van *De Navorscher* meegedeelde lijst van werken waarin platen van Jan Luyken voorkomen, wordt deze bundel ook als dichtbundel zonder meer op naam van Luyken geplaatst[1]. Tot de samenstellers van deze lijst behoorde behalve de heren Van der Vlugt en Geisweit van der Netten ook de heer J.Ph. van der Kellen te Utrecht, die in 1905 tezamen met P. van Eeghen de beschrijvende catalogus van *Het (ets) Werk van Jan en Casper Luyken* bezorgde. Ook in deze uitgave wordt de bundel *Goddelyke Liefde-Vlammen* vermeld onder de dichtwerken van Jan Luyken[2]. Deze vermelding nu is zonder enige twijfel onjuist. Het titelblad van de bundel vermeldt namelijk: ten meerendeel door P.I.L.B.C., en ook op de titelpagina van de in 1711 bij de weduwe van Gysbert de Groot verschenen uitgave treft men deze auteursaanduiding aan. In de 16e jaargang van *De Navorscher* werd door een zekere D. te D. meegedeeld, dat uit deze lettercombinatie gelezen moet worden: P.C. Biens en J. Luyken. ‘Indien ik mij goed herinner’, aldus deze vorser, ‘heb ik deze aanteekening ontleend aan Scheltema, in zijn *Gesch. en letterk. mengelwerk*’[3]. Voorzover ons bekend is daaromtrent echter in de zes delen van het *Mengelwerk* van Mr. Jacobus Scheltema niets te vinden. Vermoedelijk las de medewerker aan *De Navorscher* de *Konst- en Letterbode* van 1843, waar de toen nog in Chaam woonachtige Schotel de vraag stelde: ‘kunnen deze letters ook betekenen Jan Luiken, C.P. Biens, beide dichters der XVII. eeuw, en in denzelfden geest?[4]’. In dezelfde jaargang van *De Navorscher* echter sprak een zich noemende V.D.N. zijn twijfel uit aan de juistheid daarvan, omdat Biens' gedichten meer dan een halve eeuw vroeger verschenen. Hij achtte het waarschijnlijk, dat men in de initialencombinatie ‘eene verzameling vindt van verschillende makers, ... waaronder dan ook van Luyken, maar vooral van den uitgever Johannes Boekholt zelven zullen voorkomen’[5]. Voor wat Boekholt betreft baseerde V.D.N. deze mening op de catalogus achter in de uitgave van de *Goddelyke Liefde-Vlammen*, waar de bundel vermeld wordt onmiddellijk na twee werken van Joannes Boekholt, nl. zijn *Geestelijke Gezangen* en zijn werkje *Over 't Hogelied*. De reden waarom J.Ph. van der Kellen de bundel zonder meer aan Jan Luyken toeschreef,

1) *De Navorscher*, XI jrg., p. 273. De zeer slechte zinneprenten van de *Goddelyke Liefde-Vlammen*, die teruggaan op de prenten van Pater Hugo's *Pia Desideria* (editie 1636 of 1645), zijn niet van de hand van Jan Luyken.
2) p. XLIX.
3) p. 209. Voor Biens zie men Te Winkel, *De Ontwikkelingsgang*, dl II (1908), p. 27.
4) *Algemeene Konst- en Letterbode*, II, Haarlem, 1843, p. 342.
5) p. 237. v.d. Aa, *Biogr. Wdbk. d. Nederl.*, Haarlem, 1852, dl. I, p. 218 vermeldt van J. Boekholt: *Uytspanningen of Uytbreyding van 't Hoogeliedt en eenige Psalmen Davids*, Amst. 1688 en *Geopent hart naar Jezus* in XV zinnebeelden. Amst. 1693.

zal wel hierin gelegen hebben, dat hij afging op de uitgave van 1716 bij Philip Verbeek en Jacobus Verheyden en die van 1736 bij de Verheydens verschenen. Beide

uitgaven staan inderdaad op naam van J.L., en er kan geen twijfel aan bestaan, of de uitgevers wensten met deze initialen Jan Luyken aan te duiden: op de titelpagina wordt de bundel een 'vervolg van Jesus en de Ziele' genoemd. Men zou hieruit kunnen afleiden, dat Luyken althans als de voornaamste auteur van de *Goddelyke Liefde-Vlammen* beschouwd moet worden, maar men wordt bepaald wantrouwend, als men overweegt, dat de bundel, die in de uitgave van 1711 nog op naam van P.I.L.B.C. stond, eerst aan Luyken werd toegeschreven toen deze reeds drie jaren overleden was! In *De Navorscher* sprak dan ook een zekere Constanter reeds zijn twijfel uit aan de juistheid van deze toeschrijving[1]. Hij was van mening, dat de initialen geheel vals zijn of een auteur aanduiden, wiens naam met dezelfde letters begint als die van Jan Luyken. Ter motivering van zijn twijfel wees hij erop, dat Luyken niet gewoon was een bundel te signeren met zijn initialen alléén; dat de prenten niet van zijn hand zijn, ofschoon alle dichtwerken van Luyken toch door hem zelf geïllustreerd werden; dat alle geestelijke poëzie van de dichter werd uitgegeven bij de weduwe P. Arentz en K. van der Sys, die er het copiëerrecht van schijnen gehad te hebben. Nog in 1714 bijv. verscheen er bij deze uitgevers een nieuwe druk van *Jesus en de Ziel*, en terecht achtte Constanter het niet waarschijnlijk, dat een geheel andere firma het vervolg daarop zou hebben uitgegeven, indien dit inderdaad van Luyken was. Aan deze argumenten dient nog toegevoegd, dat de *Goddelyke Liefde-Vlammen*, zij mogen dan gesigneerd zijn met de initialen van de dichter, geenszins de signatuur van zijn dichterschap dragen. Met dat al is er voldoende reden om met Constanter aan te nemen, dat 'de uitgevers wel gewenscht hebben om den wille van het debiet het publiek te doen gelooven, dat de *Goddelijke liefdevlammen* hem tot auteur hadden'. Maar het zou toch wel een zeer stout stukje van de uitgevers zijn geweest, indien zij op commerciële gronden alléén, zoals Constanter meende, de *Goddelyke Liefde-Vlammen* op naam van J(an) L(uyken) hadden geplaatst. Hebben zij daarvoor ergens een aanleiding in kunnen vinden, zo vraagt men zich fatsoenshalve af. Lopen er hier en daar onder de gedichten bij de emblemata, onder de Aanmerkingen en Zuchtingen misschien enkele verzen door van Luyken, die als zodanig aan de uitgevers bekend waren? Men kan dat zonder meer niet uitgesloten achten, maar nodig is deze veronderstelling geenszins. Constanter zag namelijk over het hoofd, dat er in de uitgave wel degelijk werk van Luyken is opgenomen. Er komt in de bundel een gedicht voor, gesigneerd met de initialen I.L., dat als opschrift draagt *Jesus, de Fonteyn der saligheyt, de hoogste en diepste liefde des Vaders, zy ulieden verquickinge hier en in der eeuwigheyt*[2]. Zoals wij nog zullen zien staat het onomstotelijk vast, dat dit gedicht - dat echter geen deel uitmaakt van de eigenlijke bundel *Goddelyke Liefde-Vlammen* - inderdaad van de hand van Luyken is. In de initialencombinatie P.I.L.B.C. wordt met de tweede en derde letter dan ook stellig Joan Luyken aangeduid. Op grond daarvan nu zullen de uitgevers, te goeder trouw of uit commerciële overwegingen, de *Goddelyke Liefde-Vlammen* opnieuw in de handel hebben gebracht als een door Luyken zelf geschreven vervolg op zijn eerste mystieke bundel.

De poëzie van de *Goddelyke Liefde-Vlammen* draagt geenszins de signa-

1) *De Navorscher*, XVIe jrg., p. 300-301.
2) p. 210 vlgd. in de uitgave van 1715, waaraan alle citaten ontleend zijn.

tuur van Luykens dichterschap, zeiden wij. Wel heel duidelijk beseft men dat, wanneer men na de doorgaans vrij dorre lectuur van de eigenlijke *Liefde-Vlammen*, het gedicht leest met het opschrift *Jesus, de Fonteyn der saligheyt, etc.* Onmiddellijk herkent men hier de toon van Luykens vers en beseft men hoe groot de afstand is, die dit gedicht van de voorafgaande *Liefde-Vlammen* scheidt. Nadat de dichter een uitvoerige schildering heeft gegeven van de weelderige zaligheid des hemels, verklaart hij, dat hij daarmee geenszins oorspronkelijk werk leverde: hij las slechts bloemen uit eens anders rozengaard.

Ach! lieve broeder, die ik vandt,
Hoe soet is 't onder weegen
Te spreeken van het Vaderland,
Soo diep in 't hert geleegen?
Maar lieve broeder, deese stof,
Die ik u draag te vooren,
Dat zijn geen bloempjes uyt myn hof,
Of eygen grond, gebooren:
Ik heb 't niet door ervaarentheyd,
Door schouwen, en bevinden,
Maar 't is my in de schoot geleyd
Door 't middel van Gods vrinden.
Het is een anders roosengaard,
Daar ik se quam te pluyken,
En laatse u, na broeders aardt,
Beoogen, en beruyken
. . . . . .
Vaart wel mijn Broeder, treet maar aan,
God sterke onse voeten,
Al word men al wat moet van gaan,
De rust sal 't al versoeten.

Men zal zich hier de *Toezang* herinneren op het prozacommentaar bij het laatste zinnebeeld van *Jezus en de Ziel*, waarin de dichter eveneens een uitvoerige schildering geeft *Van 't Eeuwige Vaderland, en deszelfs Vreugde*. Op een enkele plaats stemt het geciteerde fragment uit *Jesus, de Fonteyn etc.* zelfs letterlijk met deze *Toezang* uit *Jesus en de Ziel* overeen.

Maar lieve Vrienden die dit leest
Zo schoon aan alle kanten,
Ik ben maar Hovenier geweest
Gedienstig in 't verplanten.
Het zyn geen Bloemen uit myn grond,
Ik heb' ze maar geleezen
Omdat ik die welruikend vond,
En aangenaam van wezen,
En heb' ze hier by een gebragt,
Gevoeg'lyk om t'aanschouwen,
Op dat gy van haar schoone kracht
Een staaltje mogt behouwen.
Het was eens Anders Roozengaard,
Daar ikze kwam te pluiken
En laat 'ze u, na Broeders aard,
Beoogen en beruiken.
Vaart wel, in Gods geleiden hand,

Myn Broeders, en myn Vrinden
Tot dat wy in het Vaderland,
Malkander heug'lyk vinden[1)].

1) Cf. ook: Niemant, die in het Hof deezer Zinnebeelden komt, denkt, dat al deeze Bloempjes uit onze eigen Grond gewassen zyn: de meeste, die het hoogste van verw en het schoonste van reuk zyn, hebben wy geleezen uit de Hoven der Hoogwaardige vrienden Gods; die gekomen zyn tot het schouwende en vereenigde leven, en hier geplant, tot een verlustiging des Geestes; *Kort Bericht aan den Leezer*, voorafgaande aan *Jezus en de Ziel*.

Het gedicht *Jesus, de Fonteyn etc.* staat echter niet op zich zelf, maar vormt een onderdeel van de *Zekere Weg Om te komen tot de hoogste Volkomentheyt, ofte Een aanwyzing van het regte leven dat uyt Godt is, Zynde een Aanhangsel tot de Goddelyke Liefde-Vlammen*[1]. Dit aanhangsel bestaat uit een drietal gedichten, afgewisseld door twee prozateksten, waarvan de ene een parabel bevat, de ander een *Aandagtige meditatie eens Pelgrims van het nieuw Jerusalem*; aan dit geheel is ‘dienende tot besluit van 't voorgaande’ nog een *Nareden* toegevoegd. Ofschoon alleen het slotgedicht *Jesus, de Fonteyn, etc.* gesigneerd is, kan er geen twijfel aan bestaan of óók de beide andere gedichten zijn van de hand van Jan Luyken. De schildering van de vreugde des hemels in het eerste gedicht preludeert heel duidelijk op de uitvoeriger schildering van de hemelse zaligheid in het tweede en derde vers. ‘Wie mag toch dese schoonheyd wesen’, vraagt de dichter in de negende strofe van het eerste gedicht, en hij geeft dan zelf het antwoord:

't Is Jesus d'aldersoetste Bron,
In 't Wesen Gods, die hoog geresen,
Van eeuwigheyd, gelijk een Zon,
Wiens Wesen, noyt met tyd begon

Zo lieflijk blinkt door alle Chooren,
Dat zich de groote Seraphyn
Met duysent duysenden laat hooren,
Tot lof van d'eeuw'ge Sonneschijn.
O mensch, wat moet dat wonder zijn!

Daar uyt des Vaders eeuw'ge krachten
Ontelb're wond'ren breeken voort,
Zo schoon voor oogen en gedagten
Dat 't eeuwig 't Engelsch hart bekoort
Te zetten haren lofzang voort.

In het tweede vers schildert hij opnieuw de vreugde van het eeuwig Jeruzalem, de hemelse zaligheid, waarvan Jezus de bloem is en de bron:

Ach Jesus! bloem van al het schoone!
Ach Jesus! bloem van alle zoet!
O werelt weg met al u weelde,
Gy werdt te kleyn by 't eeuwig groot,
Wat zou men zig in draf verbeelden,
Daar Godt de ziel te bruyloft nood.
Een bruyloft, rijk'lijk overgoten
Met onnadenk'lijk goet en zoet,
By duyzenden van Speelgenoten,
Daar elk den ander lief ontmoet:
Daar elk zig in des anderens deugde
En schoone gaven hoog verblijt,
Daar een Fonteyn van volle vreugde
Geduurig welt in eeuwigheyt.

1) p. 195-221.

In het gedicht, *Jesus, de Fonteyn, etc.* worden deze Böhmistische preludiën dan in den brede en als in een finale uitgewerkt:

Maar wat is 't schoonste dat men vind
In 't ruym der Eng'len kooren?
Dat is de Liefde, 't schoonste Kindt,
Van eeuwigheyt gebooren
Door de eeuwige eynd'loose kragt,
Die Vader hiet, den Soone,
Die 's Vaders vierigheyt versagt,
Is 't ligt, door alle troonen,
De glans en heylige Majesteyt,
De welbron aller vreugden,
De vrede en sagtmoedigheyt,
D'ontsluyter aller deugden.
Sijn lighaam is den water-geest,
Die rijkt soo diep en hooge,
Daar noyt gedagten zijn geweest,
Hoe breedt en wijd gevlogen.
Daar inne staat sijn vlees, en bloed,
Dat alle Heyligen eeten,
En 't nieuwe lighaam wassen doet,
Met Godes Geest beseeten.
O Jesus! allerhoogste kragt,
Der liefde en genaden,
Soo soet, soo vriend'lijk en soo sagt,
Soo rijklijk in 't versaaden!
O Jesus, grootste heyligheyt.
In 't Wesen Gods, die bloeme,
En 't herte in de Majesteyt![1)]
. . . . . .

Behalve de verwachting van de toekomende heerlijkheid klinkt in deze gedichten nog een tweede motief: de verachting voor de wereld van de tijdelijke dingen. ‘Uw' schoonheid kan ons niet bekooren’, heet het in de zesde strofe van het aanvangsgedicht,

Wy leggen 't op een schoonheyd aan,
Daar alle schoon uyt werd gebooren,
Uw' schoonheyd moet als gras vergaan.
Maar die ik meen blijft eeuwig staan.

Al mogt ons hier op aarden beuren
Een scepter en een goude kroon,
Al liet men ons in weelden keuren,
En vierden ons als groote goôn,
't Waar drek te agten tegen 't schoon,

Dat wy met ons gemoed beminnen,
Noyt uytgesproken noch bepaalt,
Ooyt afgemeten met de zinnen,
Hoe hoog, hoe diep, hoe ver gehaalt,
Noit regt beschreven of gemaalt.

1) Men vergelijke dit gedicht ook met de *Nazang* uit de *Voncken der Liefde Iesu*, waarmee het grote overeenkomst vertoont.

En ook in het tweede vers vindt men dit motief:

> Dan zal het ons daar niet berouwen,
> Dat wy hier voor een korten tijd

De ydelheyt niet wilde trouwen,
Die haast vergaande ydelheyt.
Weg werelt met u ydel wezen,
Gy zijt ons Pell'grims veel te min.
Hoe schoon gy ook wert aangepresen,
Wy zetten u uyt onzen zin.
Daar isser een die wy beminnen,
En die beminnens waardig is,
Die speelt ons altijd in de zinnen,
Zijn trouw en liefde is ons gewis.
Hy zal zijn minnaars niet begeven,
Gelijk als gy, ô Werelt! doet,
Die haar, in 't eyntje van het leven,
Verlaat en schoptse met de voet.

In het laatste gedicht echter is nauwelijks meer sprake van een opwekking tot verachting van de wereld. Naarmate de dichter vordert op de weg naar de eeuwige volkomenheid, verliest hij de wereld met haar 'slegte leuren' uit het oog. De ijdelheid van het tijdelijk leven verdwijnt voor de heerlijkheid van het eeuwig Jeruzalem, waarheen de mens pelgrimeert.

Het pelgrimsmotief - het derde thema - is in de poëzie van Jan Luyken algemeen bekend. Men treft het reeds aan in een enkel gedicht uit *Jezus en de Ziel* (Deel I, zinnebeeld XII) en in de aanhef van het uitvoerig prozacommentaar bij het laatste zinnebeeld van diezelfde bundel. Reitsma ging zelfs zo ver, de inhoud van Luykens eerste mystieke bundel in zijn geheel als een pelgrimsreis te karakteriseren, een van ouds geliefde lectuursoort, zoals hij opmerkt 'welke wegwijzer was op een pad waarlangs zoekers uit allerlei kerk samenkomen en naar eigen keuze trekken konden met Katholieken of Protestanten'[1]. Al komt het beeld van de pelgrim enige malen voor in *Jezus en de Ziel*, wij betwijfelen toch ten zeerste, of er reden is de geestelijke ontwikkelingsgang zoals die door Luyken in deze bundel werd neergelegd, in het bijzonder als een pelgrimsreis te karakteriseren. Het verblijf van de ziel in de wereld wordt er vooral als een ballingschap gezien, de inkeer van de ziel tot God vergeleken met de terugkeer van een in de woestijn verdwaalde tot het veilig vaderhuis, met de terugkeer ook van de bruid tot haar bruidegom. Veel sterker komt het pelgrimsmotief naar voren in de *Voncken der Liefde Iesu*, met name in de uitvoerige zang die deze bundel van 1687 voorafgaat. Telkens spreekt Luyken in dit gedicht over het leven als een pelgrimstocht. 'Al baart de Pelgroms weg veel suchten, / De hoop belooft, een dierbaar lot, / En doet het ongenoegen vluchten; Wel aan dan Pel'groms waar ghy woond, / Door Godt geraakt tot open ogen, / Die u, het Spoor, ten hemel, toondt; Beminde mede Pel'groms hoort; / Of u dit Bloempje wat verheugden, / En uwen reuck verquicklyk werdt'. Veel sterker dan *Jezus en de Ziel* houdt de bundel *Voncken der Liefde Iesu* ook in zijn geheel verband met de pelgrimsgedachte. Dat blijkt uit de ondertitel welke Luyken zijn bundel meegaf. De verzen die hij hier bijeenbracht, 'deze Bloemitjes der Salige Hoope' plantte hij namelijk 'tot verheugelykheid der Wandelaars, langs den Weg, na Vreden Ryk' en in zijn *Voorzang* geeft Luyken duidelijk te verstaan, dat hij deze met bloemen omzoomde weg als een pelgrimsweg zag: 'Wy stroyen onse bloempjes uyt, / Geliefts(t)e kinderlyk t'ontfangen. / Niet als een werck van nodigheyt, / Dat ghy tot lering dient te weeten, / Maar

1) *Jezus en de Ziel*, ing. en toeg. door F. Reitsma, Ned. Bibll., z.j., p. X.

tot een speling in de tydt, / Van 't vremde landt, door ons beseeten, / Op dat wy, langs de Pelgromsbaan, / Malkander Bloempjes mede delen...'. Oók de drie rond 1684 ontstane gedichten die deel uitmaken van de *Zekere Weg Om te komen tot de hoogste Volkomentheyt*, zijn typische pelgrimsgedichten. In de tweede strofe van het aanvangsgedicht zegt Luyken:

> Beminde vrienden, treed maar aan.
> Al vind men schoon geen brede wegen,
> Om na het vaderland te gaan;
> De reis is kort en haast gedaan
>
> Het zal ons ginder niet berouwen,
> Dat wy hier in dit vreemde land
> Geen vaste wooning wilden bouwen,
> Op 't fondament van 't driftig zand,
> De tijd schuyft alles aan een kant.

En het tweede gedicht vangt aan:

> Hoe zugt een Pelgrim in dit leven
> Gelyk een Ball'ng in 't vreemde land,
> Die uyt zyn Vaderland verdreven,
> Vast doolen gaat, door bosch en zand
> . . . . . .
> O Pelgrim! troost u onderwegen,
> Al schynt gy noch so wijd van huys,
> Het is zo veer niet eens gelegen,
> Aan 't entje volgt de rust, voor 't kruys.
> Hoe willen wy ons eens verheugen,
> Als wy in 't zalig Vaderlant,
> Daar ons geen Turbaas raken meugen,
> Als lieve Broeders, hand aan hand
> Gaan wandelen door de schoone kooren,
> En spreken van de Pelgrims reis....
> . . . . . .
> Daarom, ô Pell'grim op der aarde!
> Weest maar geduldig, sterkt u moed,
> Het Paereltjen is hoog van waarden,
> Daar gy de Pell'grims reys om doet
> . . . . . .

Het derde, en laatste, gedicht begint aldus:

> Beminde Broeder, die ik vand
> Op 's werelts pelgrims weegen,
> Al gaande naar het Vaderland,
> Ik wens u heyl en zeegen.
> Hebt moed, en treed maar lustig aan,
> God vordere onse voeten.
> Al word men al wat moe van gaan,
> De rust zal 't al versoeten.

In verband met de voorstelling van de pelgrimstocht in Luykens poëzie heeft Reitsma o.a. in de inleiding tot zijn uitgave van *Jezus en de Ziel* gewezen op de vertalingen van Bunjans werken, die hier sinds 1682 verschenen en door Luyken geïllustreerd

werden[1]. Waar in de bundel *Jezus en de Ziel*, die van 1678 dateert, het pelgrimsmotief nog van weinig betekenis is, mag men wel aannemen, dat de voorstelling van het menselijk

1) l.c., p. X, noot 14.

leven als een pelgrimstocht bij Luyken dateert uit de tachtiger jaren van de eeuw. In 1682 nu vervaardigde hij een titelprent voor Bunjans *Eens Christens Reyse Na de Eeuwigheyt.... in 't Nederlants Vertaalt... 't Amsterdam, By Joannes Boekholt, Boekverkooper in de Gaper-Steegh, by de Beurs*. Vermoedelijk maakte hij bij die gelegenheid voor het eerst kennis met dit werk van Bunjan, waarvoor hij in 1684 bovendien nog een achttal prenten vervaardigde[1]. Onder invloed van *Eens Christens Reyse* dichtte hij toen blijkbaar ook het drietal pelgrimsgedichten uit de *Zekere Weg Om te komen tot de hoogste Volkomentheyt*, waarvan het laatste gedateerd is: den laatsten September 1684. Nog vóór de *Voncken der Liefde Iesu* klinkt in deze verzen voor het eerst in Luykens poëzie het pelgrimsmotief in zijn volle kracht.

Ook het thema van de contemptus mundi vindt men in Luykens etswerk van deze jaren terug. Op naam van B.J.B.Z. verscheen bij d'Erven van de Wed: Gysbert de Groot, Boekverkoopers op den Nieuwen-dijk *Den Wegh des Levens Door de Overdenckinge des Doodts*. De oudste ons bekende druk van dit werkje dateert waarschijnlijk van 1700, maar de titelprent die Luyken voor deze bundel vervaardigde, moet blijkens de behandeling van omstreeks 1685 dateren[2]. Zij stelt een bejaarde man voor, die naar een tafel wijst met de traditionele symbolen van de wereldverachting: een uitgebrande kaars, een zandloper, een doodshoofd en beenderen. In 1684 - het jaar dus waarin de *Zekere Weg Om te komen tot de hoogste volkomentheyt* ontstond - etste hij een titelprent voor een werkje van een zijner vrienden, C. van Eecke, die met zijn *Kort Verhaal van het godvruchtig leven en zalig afsterven van Joannes Luiken* eenmaal 's dichters biograaf zou worden. Van Eecke's werkje is getiteld *Vale Mundo, ofte Noodinge tot de Broederschap Christi* en verscheen voor Andries Vinck, Boeckverkooper, op de Princegracht, op de hoeck van de Elant-straet[3]. De titelprent vertoont hoe twee mannen de wereldbol verlaten, die omgeven is door kroon, scepter, zwaard en geld, om langs een smalle weg een hoge berg te beklimmen. Het is vrijwel dezelfde voorstelling als men aantreft in het aanvangsgedicht van *De Zekere Weg, etc.* Ook daar klinkt het Vale Mundo: ‘Weg ydelheyd van 's werelts sleur’ (strofe 5); ‘Weg werelt met uw slegte leuren’ (strofe 13). Ook daar legt de dichter nadruk op de smalheid van het weggetje dat ten hemel voert: ‘Al vind men schoon geen brede wegen, / Om na het vaderland te gaan;’ (strofe 2). Daar vindt men ook de scepter en de kroon als de attributen van de ijdelheid der wereld ‘Al mogt ons hier op aarden beuren / Een scepter en een goude kroon, / Al liet men ons in weelden keuren, / En vierden ons als groote goôn, / 't Waar drek te achten tegen 't schoon / Dat wy met ons gemoed beminnen....’ (strofe 7-8).

Geheel in de sfeer van de comtemptus mundi ligt ook het eerste prozastuk met de macabere parabel van de jongeling die ‘begeerde van de Wijzen te komen tot den weg der hoogster volkomentheyt’. Toen de oudsten der Wijzen hem naar de doodsbeenderen verwezen, vroeg hij hun: wat zal ik daar doen? Zij zeiden: ‘gaa voor de doode beenderen staan, ofte op den oever des grafs: schelt en versmaa de dooden, veragtse zo gy aldermeest vermoogt, en hoor wat zy u zeggen, dat kom ons verhaalen’. De doden

1) zie Van Eeghen en Van der Kellen, *Het werk van Jan en Casper Luyken*, p. 75 (Nr. 50) en p. 103 (Nr. 81).
2) id., p. 133 (Nr. 107).
3) id., p. 109 (Nr. 84).

echter gaven daar niets om en verroerden zich niet. De jongeling kreeg toen een tweede opdracht ‘Gaa, zeyden de Meesters, neem steene schinkels, smijtze en slaatze, en zo zy noch niet beweegt en worden, zo neem de hoofden en beenen, en slaatze tegen malkander, en hoort wat zy zeggen, en komt ons zulks verhalen’. Toen hij andermaal zonder antwoord tot de Wijzen moest terugkeren, zeiden de Meesters hem: ‘neem tot u oly, wijn, suyker, goud, zilver, edel gesteente en alle kostelijkheden der werelt, en gaa tot haar, en geef haar de vriendelijkste woorden, loof en prijs haar, zalf en strijkze met den oly, wijn en suyker, indien zy noch niet hooren willen, zo toon haar de schatten, en geef haar 't gene dat gy tot haar gebracht hebt, en komt het ons verhalen wat zy tegens u zeggen’. Maar voor de derde maal moest de jongeling onverrichterzake terugkeren, met een bedroefd gemoed: ‘och! zy geven niets daar om.’ ‘Neem,’ zo zeiden toen de Wijzen der Wijzen ‘het Teeken des kruis, gaa en leg het zelve op 't graf eener dooden, waar in de beenen weder geworpen zijn die gy gelooft, gepresen en gezalft hebt, ofte in 't beenhuis daar haarder een menigte leggen, 't is evenveel, en zegt: ik ben hier gezonden van mijne Meesters in de naam des grooten Gods en Scheppers aller dingen, wie nu onder dezen grooten God in 't leven erkent hebt, en dit zijn teken gedragen op het *voorhooft*, de zelve zeggen waarom gy om alle mijn moeite my zonder bescheyd gelaten hebt, en wat u manqueert dat gy om al mijn doen niets hebt gegeven, en wat zy u zeggen, brengt de antwoort aan ons’. Naar het knekelveld teruggekeerd vernam de jongeling toen een stem die tot hem sprak: ‘weet dat wy niet en geven om loven noch schelden, om wijn noch oly, om goud noch zilver, om paerlen noch edel gesteente, noch om alle de kostelijkheden der wereld, om zoet, noch zuur, om bitter noch scherp, noch om eenige andere dingen; want wy zijn dit alles afgestorven, wy verachten als ongevoelig al het tijdelijke, en wachten op het eeuwige, het welk ons den gerechten Richter een ygelijk na licht en duysternis geven zal, na dat een yder hier of in 't licht of in de duysternis gewandelt heeft, in 't goede of in 't quade: en laten ons van niets als van den hoogsten Richter aller levendigen en dooden bewegen, en op de zelve beweeging wachten wy, en geven om geen andere beweging van eenig creatuur of schepsel, maar zijn lijdende zonder beweging, gelijk gy zulks in onze betuyginge tegens u gezien, vernomen en erkent hebt: en daar meê hielden de stemmen op, en hy hoordeze niet meer’. De juiste zin van wat hij vernomen had niet begrijpend, vroeg zich de jongeling af, wat zijn Meesters daarvan zouden zeggen. Deze echter zwegen, en verwonderden zich niet. Hij smeekte hun toen om een antwoord, ‘vragende na den naasten weg der volkomentheyt’. Toen spraken zij gezamenlijk als uit één mond: ‘Den zelven naasten weg daar gy naar vraagt, hebt gy ons tot een antwoord aangebragt; doe het gene dat u dese stemme gezegt heeft, gelijk de dooden doen, en gy zult met ons u leven lang een leering daar aan hebben tot in u graf toe, tot dat gy zult tot haar gezelschap komen, en alzo zult gy den naasten weg met ons bewandelen en betreden, en alzo wijs, rijk, en zalig werden, en Godt hebben, en alle creaturen met hem en in hem ten dienste, en zult alzo een Koninkrijk in uwe zielen hebben, in en buyten deze wereld in der eeuwigheyd, en gy zult de natuur in 't herte zien, en door de natuur in 't eeuwige Vaderland.’ Het overig gedeelte van dit prozastuk bestaat in een vriendelijke en dringende vermaning van de lezer om het voorbeeld van de jongeling te volgen: af te sterven aan de wereld en het vlees om zo te overwiinnen en stervende te leven. ‘Lieve

kinderen,' - zo besluit de auteur - 'en laat u toch niet bedriegen, den weg te gaan tot de wysheyt, is in te gaan den weg des doods in 't vleesch en bloed, en al het tijdelijke veragten en versmaden, alle vreugde der werelt, alle lust der oogen, lust des vleesch en des hoogvaardigen levens. Alles hebben als of men 't niet had, vergeten dat men heeft. Derhalven, verlatet dat gy hebt, en gy zult vinden dat gy niet en hebt. Gy hebt ydelheyd, dwaasheyd, zonden en boosheyd, verlaat dezelve, en gy zult vinden edelheyd, wijsheyd, verstant, rijkdom en zaligheyd, die gy niet en hebt. Derhalven is mijn bede aan u, dat gy het eenmaal recht verzoeken wilt, gelyk wy het verzocht hebben; en hier geschreven staat. Zo gy ons als dan niet waarachtig bevint, zo en gelooft ons niet meer. - Dit is van de Broederschap der wijzen aan u toegeëigent en geschreven uit loutere liefde, doet dit wel na, en gy zult wel varen. Derhalven zijt als dood, / Zo acht gy niet des lijdens nood.'

Het tweede prozastuk is zoals gezegd een *Aandagtige meditatie eens Pelgrims van het nieuw Jerusalem, de plaatse zynder ruste en eeuwigduurent Vaderland*. De aanhef van deze meditatie, waar de stad Gods wordt geroemd als de bruid van Christus, gaat vrijwel geheel terug op het *Hooglied*. 'Mijne Liefste' - aldus de bruid - 'is blank en root, hy draagt de baniere boven tien duysent. Gelijk een appelboom onder de boomen des wouds, alzoo is mijn liefste onder de zonen. Ik hebbe groote lust in zijne schaduwe, en sit' er onder: en zijne vrugt is myn gehemelte zoet. Mijn Liefste trok zijn hand van het gat der deure, en mijn ingewand wert ontroert om zijnent wille: ik zogt hem des nagts op mijn leger, hem, die mijn ziele lief heeft: ik zogt hem, maar ik en vondt hem niet. Nu heb ik hem gevonden die mijn ziele lief heeft, ik hielt hem, en zal hem niet laten gaan, tot dat hy my inleyd in zijn huys, en in het huys van zijn glorieuse moeder...' Op deze inleiding volgt dan een door de *Apocalyps* geïnspireerde beschrijving van de heerlijkheid van het eeuwig Jeruzalem: 'O zalig zyt gy mijn ziele! zalig in der eeuwigheyt, als ik weerdig zal zyn te beschouwen uwe stadt, uwe glorie, uwe zaligheyt, uwe schoonheyt, uwe poorten, muuren, straaten, en uwe veele woningen, uwe edele borgeren, en uwen vromen Konink in zynder glorien. Want uwe muuren zijn van kostelijke gesteenten, uwe poorten van de beste paerlen, uwe straten van het fijnste goudt, daar altijt, zonder ophouden die genoeglijke Halelujahs gezongen worden: uwe woningen zijn veel en met vierkante steenen gefondeert, met Saphirsteenen gemest, en met goude steenkens bedekt, in de welke niemant dan die reyn is in zal gaan, en daar niemant in zal wonen die besmet is. O heylig en zalig Jerusalem, gy zyt geheel schoon en soet in uwe vermakelyke wellusten....' Met *Hebr. II, vs. 13-15* en *Eph. II, vs. 19* wordt tenslotte weer het pelgrimsmotief hervat: 'Deze alle zijn in 't geloove gestorven, de beloften niet verkregen hebbende, maar hebben de selve van verre gesien, ende gelooft, en omhelst, ende hebben beleden dat sy gasten en pellegrims waren op der aarden. Want die sulke dingen seggen, betonen klaarlijk dat sy een ander Vaderlant soeken. En indien sy dies (Vaderlandts) gedagt hadden van 't welk sy uytgegaan waren, sy souden tijd gehadt hebben om weder te keeren: maar nu zijn zy begeerig na een beter, dat is na het Hemelsche.... Zo en zijt gy dan niet meer pelgrims ende bywoners, maar medeborgers der Heyligen, en huysgenooten Gods.'

De derde prozatekst, de *Nareden*, vangt aan met een overzicht van de schepping van de mens naar Gods beeld en gelijkenis, 's mensen zondeval en zijn verlossing door Jezus Christus, 'die ons verzoent heeft, in het

lighaam zijns vleesch, door den dood, en ons verlost door zijn bloed': het mystieke thema van alle drie de pelgrimsgedichten zoals wij zagen. Dan roept de auteur de klare en krachtige parabel van de jongeling onder de wijzen in herinnering, waarna hij teruggrijpt op de titel van de *Aandagtige meditatie eens Pelgims van het nieuw Jerusalem, de plaatse zynder ruste en eeuwigduurent Vaderland*, als hij vermanend uitroept: 'O neen, arme ziel, die hier wandelt op den Pellegrims weg, na het eeuwige Vaderlandt, ey laat u dog niet ophouden, van in te gaan dit stervende leven: ten kan niet anders zijn: men kan ten ruste niet ingaan, dan door de dood van 't gene de onrust eerst in ons gebragt heeft'. Het thema van de zielsrust, dat ook in de pelgrimsgedichten voorkomt: aan het slot bijv. van het tweede, waar Luyken zegt: 'Al schijnt gy nog zo wijt van huys, / Het is zo veer niet eens gelegen, / Aan 't eyntje volgt de rust voor 't kruys!' en in de aanhef van het derde: 'Al word men al wat moe van gaan, / De rust zal 't al versoeten. / O rust! ô alderschoonste rust!' En dan nogmaals de weg aanwijzend die naar de volmaaktheid voert, besluit de auteur: 'Wy moeten in zijnen doot ingaan, het lighaam der zonden afsterven, zyn kruys op ons nemen, hem navolgen, sullen wy oit gemeenschap hebben in zijne opstandinge: zijne heerlijkheit deelagtig werden, zal oit ons deel zijn met de erve der Heyligen in 't ligt. Kort om, aan dit strven leyd het al, daar is geen anderen weg als door kruys en dood, te komen tot de kroon des levens'.

Zijn ook deze prozateksten van de hand van Jan Luyken? Met zekerheid valt zulks wel niet uit te maken. Men kan het niet op voorhand uitgesloten achten, dat een werkje als de *Zekere Weg Om te komen tot de hoogste volkomenheyt* zijn ontstaan te danken heeft aan de samenwerking van Luyken en een of meer geestverwanten, die de prozastukken voor hun rekening namen[1]. Anderzijds echter kan men opmerken, dat Luyken met zijn initialen onder het gedicht *Jesus, de Fonteyn der saligheyt, etc.* niet slechts dit derde, en laatste, gedicht wilde signeren; de signatuur heeft evenzeer betrekking op de twee andere voorafgaande gedichten. Waarom - zo vraagt men zich dan af - zou deze signatuur óók niet de twee voorafgaande prozastukken dekken? De initialen staan aan het einde van het werkje, en indien de prozateksten van een geestverwant afkomstig waren, zouden diens initialen toch wel niet ontbroken hebben. Alleen de *Nareden*, door een lijntje van het voorgaande gescheiden, valt buiten de signatuur en zou dus van een andere hand kunnen zijn. Doch hoe dan ook, van groot gewicht schijnt ons dit alles niet. Wij hebben hier immers duidelijk te doen met een intrinsiek samenhangend geheel, dat als een pelgrimstocht is opgezet. In dit geheel, bepaald door de drie pelgrimsgedichten van Luyken, zijn de secundaire prozateksten organisch opgenomen. Terwijl immers de macabere parabel van de jongeling, tussen het eerste en tweede vers, nog geheel in de sfeer van het Vale mundo ligt, leidt de *Meditatie eens Pelgrims van het nieuw Jerusalem* onmiddellijk in tot de schildering van de vreugde des hemels in het laatste vers. De *Nareden* brengt tenslotte niets meer dan een samenvatting van wat er zowel in poëzie als proza in het voorgaande is gezegd. Ook al zouden de eerste twee prozateksten van een geestverwant zijn

1) Naar de parabel van de jongeling onder de wijzen zochten wij o.a. in Van Eecke's *Vale Mundo* en *Den Weg des Levens Door de Overdenckinge des Doodts* van B.J.B.Z., echter tevergeefs

of door Luyken zijn ontleend aan een verwant geschrift, dan nog mag de *Zekere Weg Om te komen tot de hoogste volkomentheyt* om zijn conceptie een werkje van Luyken heten. Een werkje dat onze aandacht verdient, omdat eruit blijkt, hoe Luyken zich als dichter inspireren liet door werk dat hij als etser onder ogen kreeg en omdat met name onder invloed van Bunjan in deze gedichten de voorstelling van het leven als een pelgrimage voor het eerst tot volle ontwikkeling komt. Het verdient onze aandacht ook, - en zeker niet in de laatste plaats - om de tijd waarin het ontstond (1684). Met betrekking tot deze periode in Luykens leven schreef Theun de Vries, dat wij niet veel weten van wat zich in 's dichters innerlijk heeft toegedragen gedurende de jaren 1678-'87. Hij sprak zelfs van een grote stilte welke toen bezit nam van de dichter, en meende dat er in deze periode geen verzen waren, waaruit wij de avonturen zijner ziel zouden kunnen aflezen[1]. Reden te meer voor de Luykenonderzoeker, dunkt ons, om de *Zekere Weg Om te komen tot de hoogste volkomentheyt* blijde de plaats te geven die het werkje toekomt: tussen *Jezus en de Ziel* van 1678 en de *Voncken der Liefde Iesu* van 1687.

Breda, Maart 1950.

KAREL MEEUWESSE.

C'est par la qu'elle parle François.

In het derde ‘Schock’ van de Sinnepoppen gebruikt Roemer Visscher als titel bij de 23ste prent de Franse uitdrukking ‘C'est par là qu'elle parle François’. Dr. L. Brummel verwijst hiervoor in de aantekeningen van zijn uitgave naar een brief van Hooft aan Tesselschade van 8 Mei 1639, waarin deze ook die woorden citeert. Beide auteurs hebben blijkbaar echter aan Montaigne gedacht. In het 35ste hoofdstuk van het tweede boek der ‘Essais’, dat als titel heeft ‘De trois bonnes femmes’, schrijft deze over de houding van een vrouw na de dood van haar man. Na een kleine beschouwing te hebben gegeven naar aanleiding van Tacitus' ‘jactantius maerent quae minus dolent’ (Annal. II, 77) zegt hij: ‘Aussi ne regardez pas à ces yeux moites et à cette piteuse voix; regardez ce port, ce teinct et l'embonpoinct de ces jouës sous ces grands voiles: c'est par-là qu'elle parle françois’.

Roemer Visscher schrijft onder genoemde titel in dezelfde zin over weduwen, al behoudt hij zijn zelfstandigheid: ‘Dese jonghe Weduwen zijn soo angh van huwen, alsmen daer teghen haer af spreeckt, datse schijnen schier een Nonne te willen worden: dan 'ten is dat niet, het is wat anders dat zy dencken, haer ghepronck ende ghepraal, haer net gheset doecxken, haer fier ghelaet en minnelijck wesen, 'tstaen voor de Spieghel, haer geparfumeerde kleederen, die spreecken ghenoegh, al swyghen zy stil. Het is al Courtoisie, die een trapken hoogher als Beleeftheydt staet.’

Als Hooft zijn brief aan Tesselschade, dan reeds enige jaren weduwe, begint met: ‘Is 'er een met uw hart deur?’ lag het vervolg van de plagerij met een citaat uit het werk van haar vader voor de hand, maar dat hem daarbij als goed kenner van Montaigne tevens de aangehaalde plaats voor de geest stond, spreekt dunkt me vanzelf.

Scheveningen.

G. KAZEMIER.

1) *Vox Humana*, essays, Arnhem, MCMXLI, p. 31.

De verhouding *spraak/taal*, getoetst aan een diachronische woordaccent-kwestie.

Dat de Saussuriaanse onderscheiding van *langue* en *parole*, van *taal* en *spraak* algemeen als bruikbaar en zelfs als onmisbaar aanvaard wordt, wil nog niet zeggen dat daarmee de laatste moeilijkheden verdwenen zouden zijn die zich voordoen bij de begrenzing van die twee gebieden. Ook het probleem dat de naam woordaccent draagt, laat ons dat op zijn manier duidelijk zien. In het nu volgende willen we na een vluchtige oriëntatie op synchronisch terrein, een paar gevallen behandelen uit het diachronische die ons weer de innige samenhang van deze twee taalaspecten zullen bewijzen[1].

De feiten waar het om gaat, hebben zoals gezegd betrekking op het woordaccent, en dat is een aangelegenheid die tot voor kort niet te klagen had over een teveel aan belangstelling van de kant van de linguisten. Natuurlijk hebben we nog altijd het boekje van Gaarenstroom[2], dat voor zijn tijd zeker niet slecht was, maar het is zo volkomen doortrokken van de mentaliteit van die periode dat de wetenschappelijke waarde ervan vandaag aan de dag heel sterk is gereduceerd, - waarmee ik niet wil zeggen dat het voor ons volkomen waardeloos zou zijn.

Dankbaarheid voor Gaarenstroom z'n pionierswerk zou zich niet beter kunnen uiten dan in het schrijven van een compleet nieuw boek over de Nederlandse accentuatie, maar daarvoor ontbreken ten enenmale de zo onontbeerlijke voorstudies. Fonetisch (men denke aan de gecompliceerde verhouding tussen duur, toonshoogte en intensiteit, of tussen woord- en zinsaccent) en fonologisch blijven er inderdaad nog veel moeilijke problemen op te lossen. Verder zijn we nog vaak aangewezen op onze eigen spraak, zodat het gevaar aanwezig is dat we persoonlijke of plaatselijke eigenaardigheden te vlug interpreteren als de enigst mogelijke, ons onbewust van het feit dat er aan de zo noodzakelijke objectivering nog wel het een en ander ontbreekt. Ik meen iets dergelijks af en toe bij andere schrijvers waar te nemen, maar ik weet dat ik ook zelf door dit gevaar bedreigd word. Daarom vraag ik bij voorbaat clementie als ik gevallen mocht blijken te zijn in dezelfde put als waarin ik anderen meende te zien liggen.

Nog een enkele opmerking over de begrenzing van het terrein waartoe deze studie zich wil beperken: de taal die we om theoretische en practische redenen *ABN* willen noemen[3]. We verstaan daaronder: de gesproken taal zoals die voorkomt in alle provincies van althans het Rijksnederlandse deel van ons cultuurgebied, en die gekenmerkt wordt door een practisch uniform foneemsysteem, woordleer, syntaxis en woordgebruik, terwijl de uitspraak binnen bepaalde ‘enge’ grenzen kleine verschillen kan vertonen. We zien dus met opzet af van de eigenaardigheden die de z.g. bizondere stijl kan vertonen, niet omdat de bestudering ervan niet de moeite waard zou zijn, maar alleen omdat het karakter van die ‘stijl’ zó sterk verschilt van dat van het normale ABN dat het o.i. een methodologische fout zou zijn om allerlei verschijnselen uit die twee gebieden maar willekeurig naast en door

1) Een critische beschouwing n.a.v. Nederlandse feiten geeft Gerlach Royen, *Spraak en taal* (*MKAW Afd. Lett., ser. A* LXXV, nr. 5). Verder noem ik alleen de verhelderende correctie van Haas op de Saussure (*Proc. of the sixth intern. congr. of Ling.* 154 vv. (Parijs 1949)).
2) *De klemtoon in de Nederlandsche taal*. Culemborg 1897.
3) Op deze kwestie hoop ik ooit in een aparte studie dieper in te gaan.

elkaar te behandelen[1]. - Regionale eigenaardigheden blijven dus eveneens buiten beschouwing[2]; we beperken ons tot die verschillen die binnen het ABN voorkomen, zoals we het zoëven hebben gedefiniëerd.

Het woord wordt alleen in de zin gebruikt, en daarom kan het nuttig zijn om hier alvast een paar voorlopige opmerkingen te maken (straks komen we nog even op deze kwestie terug) over de verhouding tussen woord- en zinsaccent. Zonder fonetisch bewijsmateriaal durf ik niet te zeggen of de Groot gelijk heeft met z'n accenten-onderscheiding, maar z'n waarschuwing aan het slot van het nu volgende citaat lijkt me juist. 'Een toonkern nu is niet te verwarren met een accent. Wij hebben drie soorten van accenten: woordaccent (op *weg-* in *weglopen*), woordmorpheemaccent (op *weg-* en op *-lo-* in hetzelfde woord) en woordgroepaccent (nevenschikkend en onderschikkend). Maar een toonkern is een vormelement van een zin, niet van een woord of een woordgroep'[3].

Daarnaast is nog een ander onderscheid van groot belang: ik bedoel de bekende kwestie van het oppositie-accent t.o. het gewone accent. Ook Gaarenstroom wijst daarop: hij geeft op blz. 3 als voorbeeld '*Wat hij eerst gékocht had, moest hij nu vérkoopen*', en spreekt in dit verband van de 'rhetorische toon', maar die naam bevredigt al heel weinig.

De hier gegeven uitspraak is zonder meer een verschijnsel uit de spraak, en al zijn we dan ook helemaal niet geneigd om het als onbelangrijk te beschouwen, we zouden van een woordenboek geen ogenblik iets anders vergen dan dat het taalelementen zou registreren; niemand verwacht er dus een beginbetoning aangegeven te zien bij woorden als □*ontdekken* of □*bedekken*.

Minder vanzelfsprekend is het weglaten van die betoning evenwel in een woord als □*goedkoop*. Immers: in het spreekwoord □*goedkoop,* □*duurkoop* is er in het ABN geen andere accentuatie denkbaar. In dit ene geval is de beginbetoning duidelijk een element van de taal[4], en als zodanig zou ons woordenboek dat dus inderdaad moeten registreren, samen met de omstandigheden waaraan die betoning gebonden blijkt te zijn.

Dit geval van een oppositie-accent ligt dus al enigszins anders als dat van □*ontdekken* en □*bedekken*. Het is op zichzelf niet bizonder belangrijk, maar het kan toch een waarschuwing zijn om het belang van dit accent in de spraak, niet te

1) Zoals o.m. gedaan wordt door K. Heeroma, *Klemverschuiving in samengestelde woorden* (*NT* XLII 65 vv.) en Ed. Fraussen, *Tegenstrijdigheden bij woorden zinsbetoning* (*Miscellenea Gessler*, I 491 vv.).

2) Zoals bv. oli. □*boerenbond* en □*dynamo* t.o. ABN *boeren*□*bond* en *dy*□*namo*.

3) A.W. de Groot, *De Ndl. zinsintonatie in het licht der structurele taalkunde*, NT XXXVII (1943), *de Vooys-nummer*, blz. 38. Ik betwijfel sterk of de isolering van toonkernen in de ndl. zinsintonatie wel gerechtvaardigd is; een principiëel verschil met de Franse heb ik op dit punt nooit waargenomen, en voor deze taal meent de Groot dat ze 'geen toonkernen heeft, maar dat het gehele toonverloop van de zin relevant is [voor de onderscheiding van zinscategorieën]' (*t.a.p.* 40). - Als men met de Saussure de zin in z'n geheel tot de spraak rekent, wordt de probleemstelling hier natuurlijk eenvoudiger (*Cours*^{3} 172). Maar zó'n radicaal standpunt wordt maar door weinig linguisten ingenomen.

4) Een oppositie-accent heb ik zéker als spraakelement beschouwd als de pendant ervan in dezelfde zin voorkwam: *je moet die tafel niet* □*ontdekken maar* □*bedekken*.

onderschatten. We zullen inderdaad nog zien, dat dit verschijnsel in het ABN vrij sterk verbreid is.

Blijkens z'n laatste herdruk[1] is ook de grote van Dale met de ontwikkeling van de moderne taalwetenschap meegegaan, door voor het eerst de woordaccenten te vermelden, al bleek dat in practijk niet zo eenvoudig. Slaan we het boek open dan ontdekken we verschillende woorden die de toevoeging kregen 'het accent wisselt'[2]. Het ligt voor de hand dat speciaal deze groep onze belangstelling verdient. Hebben Kruyskamp en de Tollenaere de lagen ontdekt die het oppositie-accent ze misschien listiglijk heeft gelegd? Gaarenstroom's methode om dit accent te ontmaskeren sloeg helaas alleen op het voorkomen ervan als wóórdaccent in de zin (*Jan □eet brood* t.o. *J'an eet □brood*[3]:), niet op dat in het woord. Een andere vraag is, of deze woordenaars woord- en zinsaccent altijd scherp hebben onderscheiden. We zullen in het kort enkele gevallen onderzoeken die hierop betrekking hebben, in de overtuiging evenwel dat men met verwijten aan het adres van dit soort linguisten wel heel zuinig moet zijn, omdat de eisen aan hun veelzijdigheid gesteld bijna ontelbaar zijn.

De vlag van het wisselende accent dekt in feite allerlei sterk verschillende ladingen. Een paar voorbeelden zullen dat makkelijk kunnen laten zien.

Ikzelf zou die term bv. maar aarzelend gebruiken voor gevallen waarin een verschillend accent een woordonderscheidende functie heeft, zoals in ABN *□overwegen, over□wegen*; *□overdrijven, over□drijven*; *□omzeilen, om□zeilen*; *□onderdrukken, onder□drukken* enz. Ook uit andere formele eigenaardigheden blijkt trouwens duidelijk, hoe verschillend de twee groepen woorden zijn, waarmee we hier te maken hebben (*dreef over* t.o. *overdreef* enz.). Zonder commentaar en als curiositeit geef ik hier nog een citaat uit Gaarenstroom: 'De *stadsdókter* is een dokter, die door de stad aangesteld is voor de armenpractijk en daarvoor door de stad bezoldigd wordt; een *stádsdokter* is een dokter, die in de stad woont, die geheel leeft als een stedeling, geacht wordt zeer bekwaam te zijn, hooge rekeningen schrijft enz.'[4].

Adjectieven als *aanstaande, jongstleden, laatstleden* zou ik bij geïsoleerd lezen, het accent op de middelste lettergreep geven, maar in hun natuurlijke taalomgeving bestaat dat isolement nu eenmaal niet. Nu blijkt uit *□aanstaande Zondag, Zondag aan□staande* dat er verschil in accentuatie optreedt, zonder dat er ook van betekenis-verschil sprake is. Merkwaardig genoeg, beslist hier de plaats van het adjectief t.o.v. het substantief: de beginbetoning is gebonden aan de voorafgaande positie, de eindbetoning blijkt verplicht als het adjectief volgt: *Maart aan□staande, drie Maart aan□staande, Vrijdag jongst□leden, Maandag laatst□leden* enz.[5].

Men kan hiertegen aanvoeren dat invloed van het zinsaccent hier mogelijk is, en dan als voorbeeld aanhalen: *A□pril vorig □jaar* t.o. *□vorig jaar A□pril*[6].

1) C. Kruyskamp en F. de Tollenaere, *Van Dale's Nieuw Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*[7] XIVv. 's Gravenhage 1950.
2) B.H. Erné is van die 'wisselingen' blijkbaar nog niet zo zeker. Hij zegt: 'Het Nederlandse woord heeft een overheersende hoofdklemtoon. Welk woord men ook kiest of maakt, van de klemtonen der samenstellende delen wordt er één nadrukkelijk de sterkste, ten koste van de andere'. (*Eenheidsklemtoon in samenstellingen, NT* XLII 140).
3) *A.w.* 3.
4) *A.w.* 21.
5) Men ziet dat we hier de grens van de bizondere stijl genaderd zijn; misschien is die bij het laatste woord zelfs overschreden.
6) Men kan hier ook van woordgroepaccent spreken, als men wil.

Aangezien de drie behandelde adjectieven een heel beperkt gebruik hebben (als adverbium zijn ze bv. ondenkbaar) is het niet mogelijk voor zover ik zie, om deze opwerping te weerleggen of door bewijzen te steunen. Voorlopig zie ik daarom geen betere conclusie voor dit geval als deze: alle twee de accenten zijn elementen van de taal.

Kan hetzelfde gezegd worden bij het woord *twee□stemmig, □tweestemmig*? Bij v. Dale vinden we bij dit lemma als voorbeelden *een □tweestemmig lied, gezang, stuk* naast *zij zongen twee□stemmig*[1]; bij *eenstemmig* heeft het adjectief *een □eenstemmig liedje*, terwijl het adverbium in de betekenis 'met één stem' vertegenwoordigd is door het voorbeeld *zij zongen alleen een□stemmig* t.o. 'met algemene stemmen' in *□eenstemmig werd hiertoe besloten*.

Deze accenten schijnen een suggestie van vastheid te geven, maar ik betwijfel of dat in de practijk wel helemaal klopt. We hebben hier vrij zeker niet met verschijnselen uit de taal te maken, maar met spraakaangelegenheden. Ikzelf zou weliswaar niet kunnen zeggen *een twee□stemmig liedje*, maar *ze zongen □tweestemmig* gaat m.i. weer uitstekend. Die waarneming wordt min of meer bevestigd door Heeroma die tegenover *het grasperk is driehòèkig* de combinatie *een dríehóekig grasperk* zet 'met vrijwel gelijk accent op beide lettergrepen'[2]. Hij behandelt dit type heel terecht binnen het raam van het zinsaccent, waarvan hij een ietwat schematische indeling geeft die m.i. in het algemeen wel acceptabel is[3]. Blijkbaar beslist de plaats in de zin hier over het accent dat deze woorden krijgen. Maar heeft het dan nog wel zin om dit woordaccent als zodanig te beschouwen als taalelement? Is er hier nog wel een woordaccent, dat opname in het woordenboek waardig is? Ik ben geneigd om daar ontkennend op te antwoorden; ik zou deze adjectieven eenvoudig onder willen brengen bij een groep, waarin ook allerlei meerlettergrepige collega's te vinden zijn: kan men werkelijk zeggen waar *eenzaadlobbig* of *tweelettergrepig* hun taalaccent hebben? Het lijkt me moeilijk om in alle onbevangenheid een beslissing te nemen in het voordeel van de eerste of de voorlaatste lettergreep[4]. - Overigens is het niet de opvallende lengte 'op zich' die hier moeilijkheden veroorzaakt: substantieven als *kruideniers□winkel* of *□oliebollenverkoper* laten op dit punt geen enkele twijfel bestaan.

Ook uit andere dingen blijkt wel dat het zinsaccent niet almachtig is: Heeroma wijst er terecht op dat bv. *eer□zuchtig* 'in iedere positie' 'de zwaarste klem op de tweede syllabe' heeft. Formeel lijkt de parallel compleet: *□eerzucht*: *eer□zuchtig* = *□driehoek*: *drie□hoekig*; waarom dan soms wel *□driehoekig* maar nooit *□eerzuchtig*?

Heeroma geeft drie feiten die een rol kunnen spelen bij de plaatsing van het accent (hij spreekt hier van een *verschuivingstendentie*, maar m.i. is het te vroeg om nu al met diachronische speculaties te beginnen):

1) De accenttekens zijn in dit artikel volgens internationaal systeem geplaatst, behalve in enkele citaten.
2) *T.a.p.* 67.
3) Enig idee van de gecompliceerde werkelijkheid kan men krijgen uit de verdienstelijke studie van E. en W. Pée. *Beitrag zum Studium der niederländischen Intonation* (*Arch. néerl. de phon. exp.* VII 71 vv. en VIII 1 vv.).
4) Andere voorbeelden zijn *grootscheeps, doordat, omdat, zodat, achteraan, voortdurend, blootshoofds, wanneer* (voegw.), *zolang* (voegw.), *bijziend, ogenblik, nauwgezet, niemendal, nonactief, kortaf, kortbij, nieuwbakken* enz.

‘1. de zelfstandigheid of onzelfstandigheid der leden van het samengestelde woord;

2. de ritmische structuur van het woord;

3. de analogie, het ontstaan van woordgroepen met een bepaalde accentuatie'[1].

Behalve dat ik liever de plaatsnamen uit zijn toelichtend materiaal zou willen isoleren, omdat die zich ook qua accentuatie nogal eens rebels kunnen gedragen[2], zou ik ook nog een aanvulling op deze punten willen geven, en wel als vierde feit: het oppositie-accent in de spraak. Ik geloof dat hierdoor meer gevallen getroffen worden dan men wel pleegt aan te nemen.

Of zo'n accent zich nu heeft 'vastgezet' in de groep *koning□in, sla□vin* enz. (men vgl. hiermee de Duitse accentuatie), laat ik nu buiten beschouwing. Maar een feit is dat de oppositie in de spraak, tussen *eerzuchtig* en andere 'zuchtigheden' heel wat minder frequent is als die tussen de wiskundige begrippen, *driehoekig, vierhoekig, vijfhoekig* enz. Een onderzoek naar de uitgebreidheid van dit oppositie-verschijnsel moet evenwel met de nodige voorzichtigheid en reserve uitgevoerd worden; of bv. de oppositie tussen *schoppen□boer, schoppen□aas, schoppen□tien* enz. in de spraak, frequenter is als die tussen *□schoppenboer, □ruitenboer, □hartenboer* en *□klaverenboer*, is een zaak waarin men hoogstens een beslissing kan nemen nadat men het advies van enkele hartstochtelijke en veelzijdige bridgers en klaverjassers heeft ingewonnen.

Ook een tweetal andere factoren mogen hierbij niet verwaarloosd worden: op de eerste plaats is de woordsoort van groot belang bij allerlei accentkwesties[3], en daarnaast moet elk ogenblik aan de mogelijkheid gedacht worden dat meerdere oorzaken kunnen samenwerken bij hetzelfde woord. Wanneer men met Heeroma meent dat het 'niet meer dan natuurlijk' is dat een afleiding van *□misdaad* de accentuatie *mis□dadig* krijgt[4], dan werpt *□misdadiger* wel een heel eigenaardig licht op dit soort natuurlijkheid. Men kan er ook *□opzichter, op□zichtig* en *□rommelig* naast stellen, of zelfs het ene adjectief *□uitzichtsloos* naast het andere *op□zichtig* (*□uitzicht, □opzicht*) om van deze feiten duidelijke voorbeelden te hebben. De kwesties die we hier behandelen zijn uiterst gecompliceerd.

Bij de adjectieven die met *on* beginnen, zijn de accent-moeilijkheden legio. Een eerste groep kunnen we al direct onderscheiden: die van drie of meer lettergrepen, waarvan de tweede een šva bevat: *□onbekend, □onverstaanbaar, □onberekenbaar, □onovertroffen* enz., waarbij ook mogelijk zijn *onbe□kend, onver□staanbaar* enz. Bij de tweelettergrepige zien we eveneens een 'wisselend' accent: *□onklaar* naast *on□klaar, □ontrouw* naast *on□trouw*[5]. In de drie- of meerlettergrepige waarin het tweede vocaalfoneem geen šva is, zou ik met het nodige voorbehoud een tweedeling willen maken. Ik geloof dat we aan de ene kant een groep kunnen onderscheiden van het type *on□passelijk, on□metelijk, on□nozel, on□stuimig* enz. die als eigenaardigheid heeft dat de pendant zonder *on* niet bestaat, of althans weinig gebruikt wordt. Begin-

1) *T.a.p.* 68.
2) J. Schrijnen, *De klemtoon in Nederlandsche plaats- en straatnamen* illustreert dat feit met overvloedige bizonderheden (*NT* X 142 vv., met critiek *NT* X 288 vv. en anticritiek *NT* XI 19 vv.).
3) Ik krijg de indruk dat substantieven in het algemeen bv. een vaster accent hebben als adjectieven; we hebben daar zoëven al een paar voorbeelden van gezien.
4) *T.a.p.* 69.
5) Bij het gelijkluidende substantief is van aarzeling weer geen sprake: het is altijd *□ontrouw*.

betoning is in deze *on*-woorden m.i. uitgesloten, afgezien hoogstens van een enkel geval van emfase, maar het emfatische accent vormt weer een hoofdstuk apart.

Daartegenover staat een tweede groep van het type *on□logisch, on□duidelijk, on□mogelijk* enz., waarin ook *□onlogisch, □onduidelijk, □onmogelijk* voor kunnen komen. Ik ben geneigd om dat feit te verklaren uit de omstandigheid dat hier de pendanten *logisch, duidelijk* enz. even normaal en even frequent zijn als de *on*-woorden zelf. Ook nu zou ik allebei de accenten als taalelementen willen beschouwen; in tegenstelling met *□onover□troffen* dat men 'hoofdaccentloos' zou kunnen noemen (type *□eenzaad□lobbig* dus) lijkt me *□on□logisch* als type in de spraak heel zeldzaam of uitgesloten. Ik geloof dat we óf de eerste óf de tweede lettergreep het hoofdaccent geven.

Natuurlijk laat deze vage indeling veel woorden onberoerd, maar dat is niet het belangrijkste. Waar het op aankomt is vooral het feit dat binnen de beperking van een bepaald metrisch (of als men wil, ritmisch) type, het al dan niet voorkomen van een pendant zonder *on*, de accentuatie van het *on*-woord kan beïnvloeden. Nu is het diachronisch bezien zeker wel aannemelijk dat de beginbetoning hier overal een secundaire ontwikkeling is, die als spraakelement begonnen zal zijn. Maar overtuigender nog zou een voorbeeld zijn waarvan inderdaad vaststaat dat het ooit, laten we zeggen alleen een eindaccent heeft gehad, terwijl vandaag aan de dag ook een andere betoning zo frequent is dat die geacht mag worden tot de taalelementen te behoren.

Diachronische Gallicismen zijn hier uitstekend bruikbaar. Terwijl *interes□sant, impo□nerend, impo□sant, instruc□teur* enz. weer met geen mogelijkheid beginbetoning in het ABN zouden kunnen hebben, is dat wel het geval met *□incompleet, □inconsequent, □indirect, □incompetent, □impopulair* enz., die allemaal vormen van het type *com□pleet, conse□quent* enz. naast zich hebben staan. Men kan ook nu weer overal de eindbetoning gebruiken, maar dat doet niets af aan het feit dat het beginaccent meestal even frequent, en misschien zelfs wel iets frequenter is[1)], ofschoon die betoning van huis uit beslist onbestaanbaar was. Hier is dus duidelijk bewezen dat een oppositie-accent dat als spraakeigenaardigheid begint, tenslotte naast het oorspronkelijke taalaccent als gelijkwaardig element kan doordringen.

Ik geef een ander voorbeeld. Ook de ontleningen uit het Frans die op *-tief* uitgaan, hebben van huis uit het accent op deze lettergreep: *rela□tief, deduc□tief, administra□tief* enz. Voor het adjectief *ac□tief* geldt precies hetzelfde: ik zou niet anders kunnen accentueren als *die man is erg ac□tief, wat een ac□tieve man is dat*. We denken hiernaast als oppositie helemaal niet aan het woord *passief*, maar hoogstens aan *lui, suf* enz. Heel anders wordt dat als we de school binnengaan om naar de activiteit van werkwoorden te informeren. Nu betekent *actief* niet langer 'hard werkend', maar 'het tegenovergestelde van passief', en het accent gedraagt zich ogenblikkelijk hiernaar; ik kan me althans niet anders voorstellen dan dat een leraar of een leerling van *een □actief werkwoord* spreekt. Voor mij is de eindbetoning hier eenvoudigweg onbestaanbaar. Me dunkt dat we dan ook van twee verschillende woorden moeten spreken *□actief* en *ac□tief*, en dat dit 'wisselende' accent ondergebracht moet worden bij de woorden van het type

1) Bij *□indirect* geeft Koenen-Endepols[21] zelfs niet eens de etymologische accentuatie: een unicum!

□*onderdrukken, onder*□*drukken* dat we enkele bladzijs eerder behandeld hebben.

Hier is dus de ontwikkeling van spraakaccent naar taalaccent nog een stap verder gegaan: het oorspronkelijke taalaccent werd voor een deel verdrongen door de nieuwlichter die zo'n geweldige promotie maakte.

Een dergelijk geval is helemaal niet zo zeldzaam als men misschien zou denken: de schooltaal is er vol van. Laat □*intransi*□*tief* dan nog een 'wisselend' accent hebben, □*nominatief,* □*genitief,* □*datief,* □*indicatief,* □*infinitief,* □*optatief,* □*conjunctief,* □*subjonctief,* □*comparatief,* □*superlatief* enz. hebben nooit of practich nooit een eindbetoning, ofschoon die zowel in het Frans als in het Latijn (paenultima -□*tivus*) de enigste mogelijkheid was[1]. Het is overduidelijk waarom ook hier het oppositie-accent de overhand moest krijgen: de termen waar het om gaat zijn buiten de sfeer van klas en wetenschap practisch onbekend, zodat de leerlingen die het Gymnasium voor het eerst binnengaan ook qua accentuátie van dit type tabula rasa zijn; er is dus geen hinderend traditioneel accent. Daar komt dan nog bij dat ze veelvuldig hersengymnastische oefeningen moeten maken om goede cijfers en vaardigheid te krijgen in het vlug herkennen van bepaalde Latijnse en Griekse vormen van het substantief, het adjectief en het werkwoord. Wie als leraar of leerling maar éven onduidelijk spreekt als hij zo'n term op -*tief* gebruikt, wordt onverstaanbaar: juist op het begin komt het aan, juist de oppositie die daar verscholen ligt is essentiëel. Zo is het niet te verwonderen dat uit een incidentele noodzaak in de spraak, al gauw een vaste gewoonte gegroeid moet zijn. Wie altijd □*conjunctief* zegt, bereikt daarmee een maximum aan verstaanbaarheid en duidelijkheid.

Het zou m.i. niet juist zijn om ter verklaring van dit verschijnsel, bovendien nog te denken aan de Nederlandse voorkeur voor beginbetoning[2], al moeten we direct toegeven dat die deze hele ontwikkeling allerminst tegengewerkt zal hebben. Aan het Frans kan men zien, met welke resultaten een vaste eindbetoning zich tegen een soortgelijke ontwikkeling heeft weten te verzetten. Als mijn inlichtingen juist zijn, dan bestaat de mogelijkheid tot beginbetoning hier wèl in de spraak (*ce n'est pas* □*l'indicatif, mais c'est* □*l'optatif*) maar niet in de taal.

Nog enkele aanvullingen bij deze schooltermen. *Prefix* en *suffix* kunnen althans naar mijn gevoel twee accenten krijgen (die komen ook op school niet zó vaak in oppositie met elkaar voor; ze vallen althans buiten de normale hersengymnastiek), en kunnen dus bij de groep □*indirect, indi*□*rect* ondergebracht worden. Hetzelfde geldt niet voor *anorganisch* dat m.i. hoofdaccentloos is.

Met de kunsttermen □*kilometer,* □*hectometer,* □*kilogram,* □*deciliter* enz. staan de zaken in zover anders, dat hier moeilijk van een klassiek origineel gesproken kan worden.

Nu we nog altijd in de schoolatmosfeer verblijven, wil ik nog even op een ander geval wijzen. Ondanks de overeenstemming in etymologie, denkt de geassimileerde *cor*□*rector* er in de verste verte niet aan om zich met de

1) Ook Gaarenstroom wijst op deze 'progressie van den hoofdtoon' (*a.w.* 77).
2) Zoals Gaarenstroom terecht opmerkt bij het type □*zeker* uit *se*□*curus*. Hoe hij deze oeroude ontleningen op één lijn kan stellen met het type □*barometer,* □*thermometer* (moderne kunstwoorden dus) is me een raadsel (*a.w.* 76).

ongeassimileerde □*conrector* te vergelijken. Het is zeker niet de behoefte aan standsverschil die de *con*□*rector* ertoe gebracht moet hebben om van accent te veranderen; daarvoor zal bij hem de gehechtheid aan het Latijn ook wel te groot geweest zijn, dunkt me. Ook nu zullen z'n leerlingen wel de hand in de verschuiving gehad hebben, omdat ze hem om allerlei begrijpelijke redenen graag van de *rector* wilden onderscheiden, en duidelijkheidshalve weer hun toevlucht tot het oppositie-accent namen. Ik kan me niet voorstellen dat één Nederlands Gymnasium het accent *con*□*rector* zou kennen, ofschoon men uit het lemma bij Koenen-Endepols[21] 183 zou besluiten dat deze uitspraak de meest gebruikelijke is. Met *con*□*frater* is er inmiddels weer niets aan de hand natuurlijk: het heeft z'n etymologische accentuatie netjes bewaard.

Met een etymologisch 'zuiver' Nederlands woord willen we dit korte overzicht besluiten. Men weet dat substantieven die met *ver* beginnen, het woordaccent niet op deze lettergreep plegen te leggen, - in de taal wel te verstaan: *ver*□*loop, ver*□*zinsel* zijn daar de enigste mogelijkheden. Nu doet zich het eigenaardige geval voor dat het woord *verkoop* hierop een uitzondering maakt: de uitspraak met beginaccent is hier zelfs vrij algemeen, en die betoning pleegt vergezeld te gaan van een (spelling-)uitspraak [vɛrko:p]. Een 'moderne' ontwikkeling ook weer? Onlangs gebruikte ik de genoemde uitspraak zonder erg in een Zuidbrabants gezelschap, dat er zich een ogenblik spontaan vrolijk over maakte[1)]. Inderdaad kennen de znl. dialecten hier alleen šva, in combinatie met de eindbetoning. Nu wil ik niet ontkennen dat die [ɛ] in het Noorden ontstaan kan zijn onder Duitse invloed; koop en verkoop met mensen uit dit taalgebied zijn daar sinds tientallen jaren schering en inslag geweest, en daarbij is de taalexport zoals bekend, meestal de richting Oost-West gegaan.

Toch lijkt me de kans op uitsluitend Duitse invloed hier vrij gering. Ook nu moeten we dunkt me, de hoofdschuldige weer zoeken bij het onderwijs, waar generaties van jonge mensen steeds weer geplaagd werden en worden met honderden sommen waarin de □*inkoop* en de □*verkoop* in permanente oppositie met elkaar staan: 'een partij goederen kost □*inkoop* zoveel en □*verkoop* zoveel; hoeveel percent winst op de □*inkoop* en hoeveel op de □*verkoop* wordt er dan gemaakt?' Nu kan men opwerpen dat ook 'Vlaanderen' deze onderwijs-perikelen kent. Inderdaad. Maar hier is de Nederlands-talige school nog maar sinds zó korte tijd een factor van enige betekenis dat men de invloed ervan moeilijk kan vergelijken met die van de Rijksnederlandse.

In elk geval krijg ik de indruk dat [vər□ko:p] een vrij zeldzame uitspraak is (in tegenstellingen met de woorden [□bukfərko:p, vər□ko:pər, vər□ko:pə] enz.). Ik zou allebei de accentuaties van *verkoop* tot het domein van de taal willen rekenen.

Het kleine aantal feiten dat we in dit artikel vermeld hebben, bevestigt weer verschillende oude taalkundige waarheden: tussen taal en spraak kunnen niet overal scherpe grenzen getrokken worden; allerlei belangrijke verschijnselen moeten gerekend worden bij een niemandsland tussen de twee in. Die tussenstrook heeft vooral belang bij een enkele diachronische verkenningstocht, ondernomen vanuit een zo solied mogelijk gevestigde syn-

1) Vgl. Gaarenstroom, *a.w.* 31.

chronische basis. We vonden daarbij heel duidelijk een aantal overgangen uit de spraak naar de taal.

De eventuele opvolger van Gaarenstroom heeft een alles behalve eenvoudige taak. Na een ontwikkeling van meer als een halve eeuw is de taalwetenschap heel wat ingewikkelder geworden. Zich zacht spiegelend aan z'n voorganger zal hij dus zeker de fout vermijden van een verwaarlozing van het oppositie-accent. Ik hoop althans dat het kleine aantal voorbeelden dat ik heb kunnen geven, voldoende geweest zal zijn om duidelijk te laten zien, hoezeer de taal ook hier een systeem van opposities vertegenwoordigt.

Leuven, 1949.

P.C. PAARDEKOOPER.

Vri = zeer?

Jaargang XXVII van De Nieuwe Taalgids bevat twee bladvullingen onder het opschrift: ‘vri = zeer?’ De heer F.H. d'Angremond oppert de veronderstelling, dat *vri* in de combinatie *vrij onverveert* de betekenis heeft van: voorzeker, voorwaar, en niet die van: zeer.

In een bundeltje ‘Zangzaad’, dl. 2 trof ik een Afrikaans liedje: Vaalrivier Vallei, waarvan het tweede couplet luidt:

> In Suid-Afrika is ek thuis weer,
> In die vry skoonste land van almaal,
> In die arms van my edele nooie
> Sal die dood my alleen daar weghaal.

Stellig is vrij hier, in combinatie met de volgende superlatief, niet versterkend, maar bevestigend-modaal gebruikt. Dat deze plaats iets verklaart ten aanzien van het gebruik van *vri* in zestiende-eeuwse teksten, durf ik niet beweren. Ook omdat dit versje een vrije bewerking is van een Amerikaans prairie-liedje (The Red River Valley) en dus niet niet zo oud kan zijn.

Wel vond ik enige plaatsen in spelen van Louris Jansz., opgenomen in ‘Noordnederlandse Rederijkersspelen’ (Bibliotheek der Nederlandse Letteren), uitgave verzorgd door Dr. N. van der Laan, n.l. Een spel van zinnen van Meest Al, die om pais roepen, vs. 10-13:

> Oorlog . . . . . .,
> Is mijn dood u een lust; hebdij dat voren?
> Doet dan uw behoren en wilt mijn ontlijven;
> Spoeit u vrij dra en laat mijn niet blijven
> Langer in dees elenden....

Een ander spel van zinnen, roerende van Meest Al, vs. 450: Schikt u vrij tevreen, ik moet hier blijven.

Arnhem.

D. HOLZSCHERER.

Structurele syntaxis.

De structurele taalwetenschap, die zich ten doel stelt de taal als systeem te bestuderen, heeft zich veel aanhang verworven door de ijverige bemoeiingen en talentvolle publicaties van de Praagse school, opgevolgd door de linguistenkring van Kopenhagen, en gesteund door vooraanstaande Amerikaanse taalgeleerden. De meest overtuigde en ijverigste aanhanger hier te lande is de Amsterdamse hoogleraar A.W. de Groot. Opmerkelijk is, dat deze Latinist bij al zijn onderzoekingen allereerst aandacht schenkt aan de moedertaal. Dientengevolge behoort hij tot de medewerkers aan ons tijdschrift, sinds 1939, toen hij zijn artikel over *De structuur van het Nederlands* publiceerde.[1)]

Intussen had hij zich in het buitenland op linguistisch gebied een goede naam verworven. Dat blijkt o.a. uit twee belangrijke artikels: *L'accent en néerlandais et en allemand* en de *Travaux du cercle liguistique de Prague* VIII (1939) en een lezing in 1939 te Praag gehouden *Zur Grundlegung der Morphologie und der Syntax*[2)]. In tegenstelling met deze voor geleerden bedoelde publicaties, verscheen onlangs van zijn hand een *Structurele Syntaxis*[3)] 'bestemd voor studenten, leraren en onderwijzers, in het algemeen voor allen die iets met taalstudie, taalbeschrijving, taalonderwijs of zinsontleding te maken hebben', heet het in het *Voorwoord*, maar hij voegt er aan toe: 'Misschien kan ook de taalgeleerde er iets van zijn gading in vinden'. Dit laatste is stellig het geval. Gemakkelijke lektuur is het zeker niet: de schrijver waarschuwt dan ook dat zijn werk 'met aandacht bestudeerd moet worden.' Evenmin is het louter een samenvatting van vroeger gepubliceerd werk, gelijk verderop zal blijken.

Drieërlei bedoeling heeft de auteur: een pleidooi voor de strukturele taalwetenschap, met bestrijding van vroegere, z.i. geheel verouderde taalbeschouwing; een betoog dat de syntaxis van elke taal een eigen struktuur heeft, blijkens parallellen tussen Nederlands en andere talen (b.v. Russisch, Javaans, Chinees); een voorstudie voor een structurele syntaxis van het Nederlands. Dit laatste blijkt het hoofddoel, maar is geen einddoel. Herhaaldelijk lezen wij: dit punt vereist nader onderzoek, of: is nog nooit nagegaan. Met voldoening vernemen wij dan ook, als belofte: 'We koesteren de hoop, te eniger tijd een grammatica van het moderne Nederlands overeenkomstig de hier ontwikkelde begrippen en methoden te publiceren'. Daarin zou een structurele klankleer en een structurele woordleer aan de zinsleer vooraf moeten gaan.

Gerlach Royen heeft in zijn *Spraak en Taal* (1933) reeds de vraag opgeworpen wat syntaktisch eigenlijk tot de 'taal' behoort. 'Wie zal dat ideële normenkomplex nauwkeurig kunnen beschrijven?' De syntaxis 'wikkelt ons

1) *N.Tg.* XXXIII, 212-225. Vgl. in de latere jaargangen: *De Nederlandse zinsintonatie in het licht der strukturele taalkunde* (XXXVII, 30), *Woord of woordgroep* (XXXVIII, 1) en in *Neophilologus: Wort und Wortstruktur* (XXIV), *Neutralisation d'opposition* (XXV). Van 1941 dagtekent een artikel in de *Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale* over *Structural linguistics and Phonetic Law*, terwijl latere studie plaats vond in het door De Groot geredigeerde tijdschrift *Lingua*.

2) In omgewerkte vorm verschenen in het *Alg. Ned. Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 1939.

3) Onderdeel van Servire's Encyclopaedie (Den Haag-Servire, 1949) 289 blz. Prijs geb. f 5,50.

in een net van moeilikheden'. Dat heeft ook De Groot ondervonden, toen hij tien jaren lang zich met deze problemen bezig hield, om eerst in zijn jongste publicatie te komen tot hem voorlopig bevredigende uitkomsten. Het is belangwekkend de ontwikkeling van zijn denkbeelden hieromtrent te volgen. Zijn eerste opzet, het *Taalgids*-artikel van 1939, bleek, als te halfslachtig, een onvoldoende grondslag voor streng-structurele opbouw. Hij ging daar uit van vijf grote vlakken van zelfstandige eenheden, die cumulatief boven elkaar liggen: fonemen, woorden, syntaktische groepen, hoofd- en bijzin, en tenslotte de zin als grootste eenheid, die alle weer een vormvlak en een functievlak hebben. De 'intonatiefiguur', met 'kernen van verschillende toonhoogte' komt eerst ter sprake bij het vormsysteem van hoofden bijzin (blz. 322-323). Alleen twee figuren behoren tot het 'systeem der taal'; de stijgende van af de grondtoon, en de dalende tot op de grondtoon. Een derde is de intonatiefiguur van de vraag, maar die behoort tot de gehele zin. Tegen het einde van dit artikel gebruikt hij de term 'mededelingsaccent', waarbij het niet duidelijk is of daarmee intensiteit dan wel toonhoogte bedoeld wordt. Een definitie van de zin geeft hij niet, maar in hetzelfde jaar had hij in zijn Prager rede als zuiver 'linguistisch' vastgesteld: 'Ein semantisches Zeichen, oder eine Gruppe von syntaktisch untereinander verbundenen Zeichen, welches Zeichen oder welche Gruppe nicht mit anderen Zeichen syntaktisch verbunden ist, bildet einen Satz'[1].

Vier jaar later, in het bovengenoemde artikel van 1943, schonk hij de volle aandacht aan de zinsintonatie. Blijkbaar onder de indruk van Reichling's belangrijke studie *Over het personale aspect in het taalgebruik*[2] beseft hij, duidelijker dan te voren, hoeveel problemen nog een oplossing vereisten. Nieuw is het inzicht, hoe belangrijk de zinsintonatie is, ook als grondslag voor de indeling van zinnen. Als conventionele intonatie-kategorieën, die dus tot de 'taal' behoren, worden nu reeds onderscheiden: de roep, de bewering, de vraag. Alle andere intonaties behoren tot de 'spraak'. In de zinsdefinitie (blz. 31) als 'een zelfstandig gebruikte syntactische eenheid, waarvoor de vorm ad hoc een bepaalde eenheidsvorm is' wordt weliswaar de zinsintonatie niet nadrukkelijk opgenomen, maar tegen het einde van dit artikel wordt vastgesteld: De structuur van de zin heeft twee lagen: de laag van de woordgroep of 'objectieve' zinslaag, en de laag van de intonatie of 'subjectieve' zinslaag. Wij zullen zien dat dit de grondslag blijft bij de voortgezette studie van De Groot.

Voordat wij overgaan tot het maken van opmerkingen en het opperen van bedenkingen, is een verhelderende uitweiding over de begrippen accent en intonatie onmisbaar. Dat het Nederlandse accent meestal een verbinding is van nadruk (intensiteit) en toonverheffing, van klem + toon, behoeft na de bekende studie van Van Ginneken[3] niet meer betoogd te worden, al kan beurtelings een van deze elementen overheersen. Bij volstrekt ééntonig spreken, bij Noordnederlanders niet ongewoon, zou men de term 'nadruk' de voorkeur kunnen geven; bij zangerig spreken, zonder merkbare nadruk, zou 'muzikaal accent' gepast zijn. De algemene term 'accent' blijft bruikbaar voor de verbinding van de wel te onderscheiden, maar niet gescheiden elementen. De Groot vermijdt liefst zowel 'accent' als 'nadruk'

1) t.a.p. blz. 148.
2) In het Album-De Vooys van 1940, blz. 283 vlg.
3) *N. Tg.* IV.

en voert als nieuw woord ‘toonkern’ in, en in het verband denkt men daarbij aan toonhoogte. Toch komt weer twijfel op, als hij b.v. zegt dat volgens Bally ‘het Frans geen toonkernen heeft, maar dat daar het gehele toonverloop van de zin relevant is’, of als hij zegt: ‘een toonkern rust meestal op een geaccentueerde lettergreep’. Heeft de toonkern dan toch een element van intensiteit?

Evenzo zijn meestal onverbrekelijk samengevlochten het zinsritme, berustend op wisseling van accenten, en de zinsmelodie, berustend op verschil van toonhoogte, al kan ook daarbij het een het andere overheersen. Voor die verbinding koos Overdiep de benaming *zinsklankvorm*, een term die bij Reichling navolging vond. De laatste zegt duidelijk dat bij deze ‘melodische grondvorm’ in aanmerking komen: hoogte, duur en sterkte. Gebruikelijk is, deze zinsklankvorm te vereenzelvigen met intonatie. Niet aldus bij De Groot. Nadrukkelijk waarschuwt hij tegen de ‘verwarring’ van *accent* (waarbij dan aan woord- en woordgroep-accent gedacht wordt) en *intonatie*. Het is duidelijk dat hij deze term wil reserveren voor de toonbeweging, voor de melodische structuur van de zin. Daarmee hangt samen de keuze van nieuwe, bij de strukturele taalkunde z.i. beter passende termen; naast ‘toonkern’, b.v. ‘tonisch positief’ - en ‘tonisch negatief’-deel van een woordgroep. Kenmerkend is ook dat de term ritme in zijn betoog nergens voorkomt. Eigenlijk gaat De Groot nog een stap verder. Immers, op grond van zijn werk-methode wil hij een strenge scheiding tussen ‘taal’ en ‘spraak’. Niet de gehele zinsmelodie is voor hem van belang, maar alleen in zover die conventioneel is, d.w.z. tot het innerlijke taalbezit van een gemeenschap behoort. Alle emotionele bestanddelen worden terzijde gelaten. De drieërlei strukturele intonaties worden dus geabstraheerd en geïsoleerd uit een grote verscheidenheid van roep-, bewering- en vraagzinnen.

Tegen deze abstrakte intonatie-schema's bestaan m.i. ernstige bezwaren. Het taalsysteem is geen erfelijk, maar verworven bezit. De taalgebruiker moet zich dus bewust zijn - of liever: geworden zijn - dat alle soorten van ‘roep’, de uitroep, de aanroep, de toeroep, in één kategorie samenvallen. Dat is stellig niet het geval, vooral niet bij de interjectie, die bij uitstek emotionele uiting, door De Groot beschouwd als woord, dat door de intonatie tot ‘zin’ wordt.[1)] De beweringszin onderscheidt zich wel door een tot de grondtoon dalend slot, maar de voorafgaande intonatie heeft zeer uiteenlopende struktuur. Voor de grote verscheidenheid van vraag-zinsintonatie kunnen wij verwijzen naar het artikel van Jac. van Alphen over *De vraagzin*.[2)] Verscheidene van de daar verzamelde voorbeelden zal De Groot, op grond van de intonatie willen onderbrengen bij de ‘roep’ of de ‘bewering’, maar er blijven er genoeg over, die stellig vragen zijn met een intonatie die niet aan het schema beantwoordt.

In de tweede plaats zou men kunnen opmerken dat ook de emotionele intonatie, door De Groot uit het taalsysteem verbannen, conventionele elementen kan bevatten. Een kind zal bij uitingen van bezorgdheid, veront-

1) Wij zijn benieuwd hoe De Groot de interjectie in zijn strukturele woordleer zal behandelen, hoe hij b.v. verdedigt dat *brr* (met lip-*r*) een woord is, dat in het Nederlandse taalsysteem past (blz. 19), hoe hij *ja* en *nee* als ‘oordeelsinterjecties’ (blz. 210 en 214) bij deze groep kan inlijven. Natuurlijk kan *ja* met tal van intonaties een interjectie zijn, maar die zijn niet te vereenzelvigen met het bevestigende *ja*, met vaste dalende toon.

2) *N. Tg.* VIII, blz. 88.

waardiging, vreugde en boosheid telkens van anderen gehoorde intonatie nabootsen en soms levenslang handhaven. De wijze waarop iemand aangeroepen wordt behoeft niet individueel te zijn. Toch zou het een hachelijke onderneming zijn, op emotioneel gebied een splitsing van ‘taal’ en ‘spraak’ te maken, en wij kunnen ons voorstellen dat er strukturele taalgeleerden zijn, als Karcevsky, die - naar De Groot mededeelt - alle intonatie als ‘spraak’ willen beschouwen.

In zijn jongste publicatie stelt De Groot dus nadrukkelijk voorop dat een zin bestaat uit twee lagen, waarbij die van de intonatie domineert over die van het woordmateriaal. In verband daarmee komt hij, met terzijdestelling van de vroeger voorgestelde, tot een nieuwe zins-definitie: ‘de zin is de klankeenheid voor het gebruik van woorden’ (blz. 13). Eigenlijk is een definitie overbodig, want op de vorige bladzijde heet het: ‘De zin is een aan ieder bekend taalfeit’. Ieder kan zeggen ‘waar een zin begint en waar ze ophoudt’. ‘Pauzes vóór en achter de zin’ zijn beslissend. In het schrift is de ‘zware interpunctie’ een aanduiding van het slot, evenals de hoofdletter aanduiding van een begin.

Deze schijnbaar eenvoudige oplossing van een lastig probleem zal, aan de praktijk getoest, weinig bevredigen. De ‘twijfelgevallen zullen talrijker blijken dan de voorsteller meent! Eén voorbeeld ontlenen wij aan De Groot zelf. Als één zin beschouwt hij: “De kleine kleuters konden naar huis gaan; ze lachten, speelden, stoeiden” (blz. 54), ondanks de zware interpunctie na *gaan*, die een toondaling en een pauze aangeeft.

Opmerkelijk is dat de zin de plaats aan de top van het systeem verloren heeft. De vroeger aangewezen “vijf vlakken” zijn feitelijk vereenvoudigd tot drie: foneem - woord - woordgroep, want al deze drie kunnen door een onderlaag van intonatie tot zin worden. Wat volgens verouderde opvatting als het speciale kenmerk van *de* zin gold: de verbinding van subject en praedicaat, wordt door De Groot niet aanvaard; evenmin de splitsing van eenledige en tweeledige zinnen. De verbinding van subject en praedicaat is eenvoudig een woordgroep. Vandaar dat de helft van deze syntaxis (Hoofdstuk IV, V en VI) gewijd is aan de bestudering van de woordgroepen. Deze zijn te onderscheiden in nevenschikkende en onderschikkende groepen. De Groot acht het onnodig, met Troebetzkóy nog een derde groep te onderscheiden, de praedicerende (b.v. vogels vliegen): die rekent hij tot de onderschikkende. Elke groep heeft een kern en een of meer bepalingen; met linguistische termen: een determinatum (*dm*) en determinans (*ds*). “Bepaling” moet dus niet semantisch, maar syntactisch opgevat worden, als het afhankelijke tegenover het belangrijkste, de kern. In twee hoofdstukken worden dan alle kategorieën van syntactische eenheden uitvoerig besproken, waarbij uiteraard de substantiefgroepen en de werkwoordgroepen de omvangrijkste en de belangrijkste zijn. Het ligt niet in de bedoeling van dit beknopte artikel, dit alles in biezonderheden te bespreken. Er valt veel in te waarderen, omdat De Groot een scherp waarnemer en een scherpzinnig verklaarder is. Ieder beoefenaar van de Nederlandse grammatica kan er zijn voordeel mee doen. Wij beperken ons tot een paar kritische kanttekeningen.

De *lidwoordgroep* (blz. 112) kan vervallen, want in “het regent” is *het* geen lidwoord, tenzij De Groot ons in een *woordleer* duidelijk maakt dat een andere indeling van de woordsoorten gewenst of noodzakelijk is.

Evenmin overtuigend is, dat in een *voorzetselgroep* het voorzetsel de kern en het substantief of pronomen de bepaling is. “Dat blijkt”, zegt de schr. (blz. 82), uit het feit dat een pronomen afhangende van een praepositie in de “bepalingsvorm” staat, b.v. van *hem* en niet: van *hij*.[1)] M.i. is veel meer beslissend dat het voorzetsel in de meeste gevallen weinig accent heeft. Is dat wèl het geval, dan zouden we geneigd zijn met De Groot mee te gaan, b.v. “Hij woont liever buiten de stad dan in de stad”, want hier bedoelt de spreker meer de buitenwijken en het centrum dan de stad. Nog minder kunnen wij ons verenigen met zijn opvatting dat in een *conjunctiegroep* (blz. 112) de conjunctie als de kern te beschouwen zou zijn.

Na de hoofdstukken over de Kategorieën van syntactische eenheden volgt een hoofdstuk over *Gebruiksklassen*, waarmee bedoeld is: kategorieën van syntactische valentie’, dus niet het gebruik van ‘taal’ door realisatie in de ‘spraak’, al kan een term als ‘taalgebruik’ of zelfs ‘spreekstijl’ (blz. 197) de lezer in de war brengen.[2)] Dit hoofdstuk, dat voor mij het moeilijkste van dit boek is, besluit met een interessante vaststelling van de *Hiërarchie der bepalingen*. Hoofdstuk VIII behandelt dan *De syntactische middelen*, waarbij kritiek geoefend wordt op de beschouwingen van Hermann Paul. *Samenvatting en conclusies* besluiten deze syntaxis. Dat dit werk de schrijver inspanning gekost heeft, blijkt uit de herhaling van zijn grondbeginselen en de ‘vele digressies’ in zijn betoog. Dat neemt niet weg, dat wij deze deskundige uiteenzetting en toepassing van de moderne structurele taalkunde, verrijkt met uitgebreid materiaal en goed gekozen voorbeelden, met waardering ter bestudering kunnen aanbevelen. Het gevaar bij het propageren van nieuwe theorieën is eenzijdigheid. Daaraan is m.i. De Groot niet ontkomen. Hoewel hij door zijn studie over versbouw, over het accent in het Duits en het Nederlands, het bewijs geleverd heeft, dat hij aandacht heeft voor ritme en accent, gaat zijn warme belangstelling uit naar de structurele taalkunde, naar ‘onze methode die wij voor de enig juiste houden’ (blz. 115). Hij streeft naar ‘de bevrijding der taalwetenschap van niet-linguistische, d.i. logische, psychologische en philologische bemoeienissen, probleemstellingen en werkmethoden’ (blz. 52). Woorden als ‘logicistisch’, ‘psychologisch’ worden met een zekere geringschatting gebruikt. ‘Taaldenken’ staat op de voorgrond, en taalgevoel is eigenlijk uit den boze, want het systeem is belangrijker dan het taalgebruik, de ‘spraak’. Daarmee kunnen wij ons niet verenigen; mogelijk omdat wij te eenzijdig in de ‘school van Paul’ opgevoed zijn? Met Gerlach Royen blijven wij van mening dat ‘de taal, dat geestelik fonds, in wording en in voortbestaan, in ontwikkeling en verandering geheel afhangt van de spraak’, dat de spraak de leiding heeft. Taal is onbestaanbaar zonder spraak. Taal is de abstractie uit de spraak van de eenling èn van de gemeenschap.[3)] Verwaarlozing van de ‘spraak’ in onze grammatika zou een ramp zijn voor de studie, en ons terugvoeren tot een dergelijke eenzijdigheid als in de tijd toen de ‘schrijftaal’ de alleenheerschappij voerde in de grammatika. Een structurele syntaxis mag niet de pretentie hebben, alle op andere grondslag als verouderd

1) Vgl. de herhaling op blz. 175.
2) Zou de schr., die zelf voor verwarring van begrippen waarschuwt, niet verstandig gedaan hebben, termen waarvan hij het goed recht ontkent - al zijn ze dan ‘gangbaar’ - te vermijden? Ik denk b.v. aan: gezegde, bijzin, lijdend, oorzakelijk en belanghebbend voorwerp.
3) *Spraak en Taal*, blz. 3 en 25.

te verdringen. Naast die van De Groot zouden wij b.v. de stilistische van Overdiep niet willen missen, al noemt De Groot die 'vrij systeemloos en daardoor verwarrend'. Wij denken b.v. aan de intonatie-beschouwingen in § 22-24, berustend op waarneming van de levende werkelijkheid, aan de ontleding van letterkundig taalgebruik. Wij denken ook aan een opvatting, die De Groot als 'omgekeerde grammatica' brandmerkt (blz. 128), waarbij men de vraag stelt: op welke wijze wordt een bepaalde gedachte-element in een bepaalde taal uitgedrukt. Daarvan heeft F. Brunot in *La pensée et la langue* (1922) een voortreffelijk voorbeeld gegeven. Natuurlijk behoudt ook de historische grammatika recht van bestaan, ook met het oog op hedendaags taalgebruik.

De bezorgdheid voor eenzijdigheid weegt bij ons zwaarder dan de te voren geopperde bedenkingen, omdat wij daarvan gevaar duchten voor het moedertaal-onderwijs, wanneer jonge docenten, bekoord door het nieuwe, de strukturele taalkunde in de klas gingen brengen. Een overwicht van 'redekundige ontleding' heeft lange tijd een vruchtdragend onderwijs, op grondslag van levende taal, belemmerd. Goed leesonderwijs, natuurlijke voordracht, gevoel voor letterkundig schoon raakte in het gedrang. Zou een structurele zinsontleding inderdaad in staat zijn, het inzicht te verdiepen en de belangstelling te verlevendigen?

C.G.N. DE VOOYS.

De kop is mij oranje.

In een zeer uitvoerig handschrift van J.H. Halbertsma, 'Blikken in den tijd, het leven en karakter van Mr. Willem Bilderdijk. Verspreide en onzamenhangende aantekeningen', trof me de volgende passage:

Bilderdijk's vader was 'een type van orangiste vinnigheid. Een doldriftige doordrijver, die altijd met den degen op zijn gat liep, en in de beroeringen als Achilles nihil non arrogat armis. Dit was het doorgaande kenmerk van alle Orangisten; de orthodoxe predikanten bliezen er met hunne blaasbalgen een ijver des Heren in, die alles dreigde te verteren. De taal heeft deze eigenschap overgenomen, zeggende in Friesland, Overijsel en overal waar ik in Nederland geweest ben: De kop is mij oranje (= vol drift en boosheid). Je hebt oranje in den kop.'

Het Friesch Wdb. (II, 335) citeert de uitdrukking uit de Rimen en Teltsjes van de Halbertsma's.

Of de zegswijze nòg voorkomt in Friesland, Overijsel en elders, zoals Halbertsma beweert?

Het grote Ndl. Wdb. (XI, 1443) vermeldt: 'Gewestelijk (in Groningen). De kop is hem oranje, hij is verstoord, boos; eene zegswijze waarschijnlijk afkomstig uit de Patriottentijd (Molema)'. Ook bij K. ter Laan (wellicht steunend op Molema) is de zegswijze te vinden, evenals bij Harrebomée (Spreekwoordenboek III, LXXXIX, toevoegingen), die de uitdrukking zonder meer geeft.

In andere wdb. vond ik haar niet. Een Zutfense familie, evenals één uit Zwartsluis, deelde me mee, de uitdrukking: 'O, wat heb je de kop weer oranje', zeer goed te kennen.

Het terrein van gebruik is dus wat uitgebreider dan het grote Ndl. Wdb. aangeeft.

Terneuzen.

Dr. J. WESSELING.

Busken Huet en Nietzsche over ‘decadentie’.

‘Er heerscht een vervaltijdstijl wanneer, zooals in onze dagen, de eenheid van het boek wordt opgeofferd aan de onafhankelijkheid der bladzijde, de eenheid der bladzijde aan de onafhankelijkheid der zinsnede, de eenheid der zinsnede aan de onafhankelijkheid van het op zich zelf staande woord.’

Aldus Huet in één van zijn laatste opstellen: dat over Paul Bourget (1886)[1]. Dat Huet in 1886 deze gedachte in deze vorm zou hebben uitgesproken, heeft op het eerste gezicht iets raadselachtigs. Kon hij op dat tijdstip de ‘woordkunst’ voorzien? Maar ook: hoe te verklaren dat dezelfde gedachte in nagenoeg dezelfde vorm twee jaar later bij Nietzsche opduikt?

‘Womit kennzeichnet sich jede literarische *décadence*? Damit, daß das Leben nicht mehr im Ganzen wohnt. Das Wort wird souverain und springt aus dem Satz heraus, der Satz greift über und verdunkelt den Sinn der Seite, die Seite gewinnt Leben auf Unkosten des Ganzen, - das Ganze ist kein Ganzes mehr’[2].

Een kras geval van polygenesie? Invloed van Nietzsche op Huet (wat de chronologie schijnt uit te sluiten), of van Huet op Nietzsche (wat om weer andere redenen ondenkbaar lijkt)? Bij enige bezinning blijkt het niet nodig, tot zo vermetele hypothesen onze toevlucht te nemen. De oplossing is bijna teleurstellend eenvoudig: het beproefde philologisch huismiddel van de ‘gemeenschappelijke bron’ volstaat hier, om het verband tussen beide teksten te ontraadselen. De Hollander en de Duitser hebben aan dezelfde ‘théoricien de la décadence’ ontleend. De volgende passage uit Bourget's *Essais de psychologie de contemporaine* (1883) (het door Huet besproken boek) laat daaromtrent geen twijfel bestaan:

‘L'organisme social... entre en décadence aussitôt qua la vie individuelle s'est exagérée sous l'influence du bien-être acquis et de l'hérédité. Une même loi gouverne le développement et la décadence de cet autre organisme qui est le langage. *Un style de décadence est celui où l'unité du livre se décompose pour laisser la place à l'indépendance de la page, où la page se décompose pour laisser la place à l'indépendance de la phrase, et la phrase pour laisser la place à l'indépendance du mot*’[3].

Bourget's beschouwingen over ‘nihilisme’ en ‘decadentie’ hebben bij Nietzsche gewerkt als een ferment dat de laatste vijf jaren van zijn werkzaamheid doortrekt[4].

Huet van zijn kant heeft de aangehaalde passage van Bourget slechts geparaphraseerd, of beter: vertaald. We moeten dan ook afdingen op de lof

1) *Litterarische Fantasiën en Kritieken* XXIII, pp. 144, 145.
2) *Der Fall Wagner* § 7 (1888).
3) *Essais de psych. cont.*, 4de druk (1885), p. 25. Cursivering van mij.
Dezelfde plaats werd reeds in 1893 door W. Weigand geciteerd, om de bron van Nietzsche's leer der decadentie aan te wijzen (*Friedrich Nietzsche, ein psychologischer Versuch*, München 1893, p. 67).
4) ‘Les *Essais* et les *Nouveaux Essais de psychologie contemporaine* de Paul Bourget prennent place sans effort dans la construction nietzschéenne; ....’ (Ch. Andler, *Nietzsche, sa vie et sa pensée*, tome VI, Paris 1931, p. 252). Naar aanleiding van ‘décadence’ en soortgelijke ontleningen schreef Karl Jaspers: ‘Nicht selten geht aus dem Gelesenen Wort und Gedanke in Nietzsche über, weniger wichtig für den Sinn seines Philosophierens als für die stoffliche Herkunft in Ausdrucksmitteln’ (*Nietzsche*, Berlin-Leipzig 1936, p. 25). M.i. vertoont Jaspers neiging, het belang van zulke invloeden te onderschatten.

die Prof. de Vooys hem toezwaait voor de ‘scherpzinnigheid en vooruitziende blik’ waarmee hij hier het gevaar van ‘woordkunst’ zou hebben gesignaleerd[1]. Lag een dergelijk prophetisme ook niet ten enenmale buiten zijn mogelijkheden?

Dit neemt niet weg dat hij het boek van Bourget naar waarde heeft geschat. Hij noemde het ‘een der substantieelste boeken over nieuwere fransche litteratuurgeschiedenis’[2] en prees in de auteur het vermogen samenhang te ontdekken ‘tusschen verschijnselen wier verband in den regel aan de groote menigte ontsnapt, en zelfs aan den engeren kring der meeste nadenkenden’ (a.w., pp. 158, 159).

Van dit vermogen legt de geciteerde passage een indrukwekkend getuigenis af[3]: de wijze waarop hier wordt overgeschakeld van cultuur- naar literatuurbeschouwing is van een niveau dat de kluizenaar van Sils Maria als het zijne moet hebben herkend en maakt begrijpelijk dat hij - met een vrijmachtige omzetting - Bourget's woorden tot de zijne stempelde.

Als uitspraak van Nietzsche hebben deze dan weer verder doorgewerkt: zo haalde Alphons Diepenbrock ze aan, in 1907, toen hij de inaugurale rede van Prof. de Boer besprak - overigens niet zonder Nietzsche's bron te noemen[4] -, maar ook reeds in het opstel *Muziek* van 1894/95[5]. Ik vermoed dat Nietzsche's ‘bepaling van de stijl der litteraire decadence’ juist in dit tijdsgewricht voor Diepenbrock c.s. vorm heeft helpen geven aan de bezwaren die zij tegen de cultus van het ‘épithète rare’ gevoelden[6]: na de crisis van de impressionistische woordkunst moet die bepaling wel wonderlijk actueel geklonken hebben!

Dat Nietzsche met de eer van deze vondst is gaan strijken, kan men als een ironie der geschiedenis opvatten, waaraan echter een diepere zin niet ontbreekt: hij was het die het probleem der decadentie aandurfde, waar Bourget, na zijn moedig debuut als essayist, voor het nihilisme vluchtte in literair vakmanschap en mondaine ‘weldenkendheid’[7] - combinatie die hem de poorten der Académie Française ontsloot. Hij heeft zijn loon weg. Dit mag ons niet beletten, hem zijn ‘eigendom’ te restitueren.

Deventer.

J. KAMERBEEK Jr.

1) *Conrad Busken Huet*, Den Haag-Antwerpen 1949, p. 211.
2) A.w., p. 160. Andler roemde het nog in 1931 als ‘un chef-d'oeuvre de délicate analyse’ (a.w., p. 252). Thibaudet meende: ‘L'intérêt de ces *Essais* est à peu près épuisé’ (*Histoire de la littérature française* (II), Paris 1936, p. 457), maar het historisch belang van dat boek sloeg hij zeer hoog aan.
3) Vergelijk de meesterlijke bladzijden waar de samenhang van wereldbeschouwing en schrijfkunst bij Flaubert wordt betoogd (a.w., pp. 167, 168).
4) En onder verwijzing naar Weigand's boekje: *Ommegangen*, p. 205 en noot 2).
5) *Ommegangen*, p. 107.
6) Vgl. bv. Diepenbrock's oordeel over *Drogon*: ‘....voor zoo ver men mag gelooven door een juist gevoel te zijn geleid, is dit boekje vrij van het beginsel dat de Goncourt formuleerde met het wachtwoord “l'épithète rare” zonder zich waarschijnlijk daarbij bewust te zijn dat dit beginsel in zich sluit ontbinding en ontzenuwing van het woordenweefsel wegens ongelijkheid van ademhaling, onregelmatigen bloedsomloop, in een woord wegens stoornis van den levensrythmus der frase’ (*De Kroniek* van 27 Dec. 1896, jg. II, p. 417). Dezelfde problematiek ligt nog ten grondslag aan Verwey's beroemde opstel van 1912, *De richting van de hedendaagsche poëzie*: ‘De afschuwelijke - want onjuiste - term “woordkunst” is wel alleen daardoor ontstaan dat men in het woord en niet in de volzin een primaire vorm van uiting zag’ (*Proza*, deel II, p. 49).
7) Zie bv. Thibaudet, a.w., p. 427.

Wat zal het zijn: *i* of *ie*?

In de latere spellingdebatten is er vrij weinig te doen geweest over het spellen van de 'volkomen *i*-klank', zoals het N.W. VI 1355 de *i* : *ie* van bijv. *liter* : *lied* noemt. Toch wordt er in 'Romantiek uit het spellingtournooi' niet helemaal over gezwegen (zie Register 371). Vanwege zijn begrijpelijke belangstelling voor de *i-ie*-kwestie, had Kollewijn zich met veel nadruk moeten richten tegen de redenering van L. te Winkel (Grondbeginselen[2] § 82-84 en § 78 al. 2), waarbij de k l e m t o o n niet enkel in het geding was gebracht, maar zelfs het beslissende woord had gekregen - zonder dat Te Winkel evenwel inheems tegenover uitheems had gesteld. In die paragrafen laat Te Winkel zich niet op z'n best zien; tenzij men liever wil: is het Te Winkel in optima forma.

Zo lezen we bijv. in § 84: 'Ofschoon de *i* in het achtervoegsel *-isch* denzelfden helderen klank heeft als *ie* in *-ief, -iek, -iet* en *-ier*, geeft de Redactie aan de meest gebruikelijke schrijfwijze[1)] met de enkele *i* verreweg de voorkeur boven *-iesch*, omdat dit achtervoegsel steeds allen k l e m t o o n mist, en *i* daarin zeer kort is'. Zeer kort? In § 82 wordt bij 'de achtervoegsels *-ief, -iek* en *-iet*' gezegd, dat de *ie* moet blijven zolang ze 'den k l e m t o o n behouden, ook dan wanneer *ie* op het einde der lettergreep komt', zoals bijv. in de verbogen vormen *motie-ven, fabrie-ken, Israëlie-ten*. Daarentegen achtte de Redaktie '*ie* te zwaar, en daarom eene enkele *i* voldoende, wanneer die achtervoegsels geheel t o o n l o o s worden, in *mot-iv-eeren, Jezu-ït-isme, fabr-ik-ant, muz-ik-ant, muz-ik-aal, republ-ik-ein*'. Geheel toonloos? Ook de tegenstelling van meervouden als *oli-ën, melodie-ën* (§ 83) berust op verschil van klemtoon.

Al zegt de Woordenlijst[7] in de inleiding (blz. XXV v.) het een beetje anders, de klemtoonvisie uit de Grondbeginselen wordt toch aangehouden. De spelling *Israëlitisch* valt daar (§ 9) op tegenover *Israëlietisch* in de lijst zelf (163), waarmee echter *Semitisch* (353) weer in botsing komt. - Het Wdb. der Ned. Taal VI 1355 v. hield weliswaar geen slag om de arm, maar wist zijn slag toch allerminst bevredigend waar te nemen. Uit piëteit? - In het Spellinggidsje voor de Spelling-1946 door dr. H.E. Buiskool bestond geen aanleiding om over *i* : *ie* te spreken. De spellingkommissie-Van Haeringen kan er nochtans niet buiten blijven, en zal de klemtoonargumentatie zeer zeker grondig moeten herzien - wat weinig moeite moet kosten, nu De Vries en Te Winkel er zelf al danig de hand mee gelicht hebben, met de praktijk van hun klemtoonpanacee.

Men weet, neem ik maar eens aan, dat Kollewijn zich krachtig tegen Kluyver verweerde, toen deze het klemtoonezelsbruggetje van De Vries en Te Winkel als de enige ware weg naar de tweesprong *i* : *ie* verdedigde, en nog wel met een goedig spotternijtje in de richting van de Vereenvoudigers. Ongetwijfeld, in gevallen als *fabrieken, genieën, Jezuïetisch, civiele* ligt de volle klemtoon op de *ie*; en evenzo valt in *fabrikant, leliën, Jezuïtisme, civilist* enz. de klemtoon niet op de *i*. 'Dat klopt', zegt Kollewijn in Opstellen over spelling en verbuiging[2] (180). 'Maar wie nu denkt 'meer heb ik niet te weten', en spellen gaat *subs***ie***die* (naast *subsidiair*), *mil***ie***tie* (naast *militair*), *prov***ie***sie* (naast *provisioneel*), *princ***ie***pe, miss***ie***ve, l***ie***ter, k***ie***lo, inval***ie***de, piram***ie***de, sol***ie***de*, enz. enz. - hij vergist zich,

1) nl. in slaafse aansluiting bij de duitse spelling.

en hij maakt fouten. *De k l e m t o o n geldt hier niet*!' Enz. Beter nog lijkt me het(zelfde) betoog in Vereenvoudigersarsenaal[2] (15-19), waar de klemtoon nog deerlijker in de klem geraakt. Wie wil, kan het daar lezen.

Bij de oplossing van de kwestie *i* of *ie*, zegt Kollewijn ald. blz. 16, zijn drie mogelijkheden: 'in Nederlandse en bastaardwoorden *i* schrijven (dus ook: *vilen, dinen, diren*); òf altijd *ie* (*mielietair, dieriegent*), òf een scheidingslijn trekken tussen Nederlandse woorden (met *ie*) en bastaardwoorden (met *i*). Wij kozen (net als De Vries en Te Winkel) van drie kwaden het kleinste'. De kommissie die de Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Schrijftaal van advies diende, had - zonder ook maar met één woord over klemtoon te reppen - het volgende geadviseerd: 'In nederlandse en geheel met nederlandse gelijk te stellen woorden, wordt de *ie*-klank door *ie* (niet door *i*) aangeduid: *wielewaal, kieviet, afgodies, biezonder, plezierig*. - In open lettergrepen van vreemde en bastaardwoorden door *i*: *individu, naïveteit, favorite, solide, israëlities, kinine*. - Maar op het e i n d van een bastaardwoord schrijft men *ie*: *genie, traditie, kolibrie, Februarie*. - En bastaardwoorden, eindigend op *ie*, of op *ie* gevolgd door een medeklinker, houden *ie* in de v e r b o g e n vormen: *genieën, traditieën, projektielen, Israëlieten*' (Opstellen[2] 179). Verbuiging is wat anders dan.... uitheemse afleiding.

En hiermee kom ik weer terug op Te Winkel, van wie het opmerkelijk is - we stipten het reeds aan - dat hij nergens op het onderscheid wijst tussen van-ouds-nederlandse woorden met *ie*[1)], zoals *griezelen, kietelen, kiezel, miezerig, wierook*; en ontleningen met *i*, zoals *individu, kilo, kritisch, machine, titel* - woorden die allen dezelfde *ie*-klank hebben, en ondanks gelijke klemtoon toch verschillend worden gespeld... ook door Te Winkel. Mogelijk sprak dat voor hem vanzelf. Best! Maar hij schoot dan toch schromelijk tekort, door in zijn betoog van § 82 niet te doen uitkomen, dat *motive(e)ren* enz. geen nederlandse afleidingen zijn van *motief* enz., maar dat beide groepen van de boven aangehaalde voorbeelden rechtstreekse ontleningen zijn uit den vreemde. Wie dat over het hoofd ziet, komt noodzakelijk tot een onjuiste voorstelling van zaken; zoals dat ook het geval was in het artikeltje: 'Naïviteit of naïeviteit?' van B. van den Berg (N.T. XLIII 92).

We moeten even wat etymologizeren d.w.z. even aan bekende feiten herinneren. Juist als *motief* ontleend is aan fr. *motif*, is *motiveren* ontleend aan fr. *motiver*. Zo komt ook *fabriek* van fr. *fabrique*, en *fabrikant* van fr. *fabricant* (naast du. *Fabrikant*). Dat ndl. *fabrikant* een rechtstreekse voortzetting zou zijn van het latijnse deelwoord *fabricans* (acc. *fabricantem*) bij *fabricāre*, ligt niet voor de hand. En hoewel ndl. *fabrikaat* direkt zou kunnen aansluiten bij het andere latijnse deelwoord: *fabricātum*, zal het toch eerder een ontlening zijn uit du. *Fabrikat*. Maar hoe 'fabrikant en fabrikaat' ook uit het Latijn in het Nederlands terechtkwamen, uit de eerste hand of door uitheemse tussenkomst - het Etym. Wdb. 161 spreekt van 'nhd.-nnl. geleerde formaties' - in alle geval zijn het geen nederlandse afleidingen van 'fabriek'. De suffiksen *-ant* en *-aat* zijn niet produktief geworden in het Nederlands, zoals dat wel gebeurde met een aantal

1) Dat deze *ie* gemeenlijk 'lang' is, is geen wonder: ze zet immers gemeenlijk een tweeklank of een lange klinker voort. Zie Van der Meer, Hist. Gramm. der niederländischen Sprache 31 vv.; Schönfeld, Hist. gramm.[4] § 6 en 66.

andere franse uitgangen (zie Salverda de Grave, De Franse woorden in het Nederlands 336 vv.); *-aal* werd evenmin produktief.

Muzikaal en *muzikant* zijn beiden ineens en ongedeeld van franse herkomst: fr. *musical*, ofra. *musicant*. Evenzo beantwoorden *republiek* en *republikein* rechtstreeks aan fr. *république* en *républicain*. En als iemand *Jezuïet* : *Jezuïtisme* ook rechtstreeks wil laten aansluiten bij fr. *jésuite* : *jésuitisme*, dan is daar formeel niets tegen in te brengen - al zal een ander lat. *jesuita* niet absoluut willen terzijde schuiven (N.W. VII 288); en ofschoon *Jezuïtisme* strikt genomen ook een nederlandse afleiding met *-isme* zou kunnen zijn. Dit toch schijnt het N.W. VII 291 te zeggen, ofschoon *-isme* elders niet naast *-ist* (N.W. VI 2251, 2255 v.) als produktief op nederlandse bodem wordt vermeld. Niettemin is dit het geval, gelijk men kan nagaan in Taal en Leven VII 73 vv., en N.T. XLIII 99 v.

Maar als men in *Jezuïtisme* een nederlandse formatie ziet, dan zou dat volgens mij tot de spelling *Jezuïetisme* 'verplichten'[1] - een schrijfwijze, die op één lijn staat met *bandietisme, antisemietisme, parasietisme*. Al zulke gevallen doen zich zeker voor als inheemse afleidingen van Jezuïet, bandiet, antisemiet, parasiet (T. en L. VII 76). Van de eerste drie noteerde ik talrijke voorbeelden met *-ietisme*. Naast het sporadischer *parasietisme* stel ik nog een paar andere zeldzame gevallen: 'een psychosexueel *hermaphrodietisme*' (Barnhoorn e.a., Het vraagstuk der homoseksualiteit 57; maar 73: hermaphroditisme van een andere auteur). 'Het *Hussietisme* is de dwaling van Wiclef' (de Jong, Handboek der kerkgeschiedenis II^3 402). Maar *kosmopolietisme* van Koopmans (Taal en Letteren IX, 1899, blz. 77) moet anders beoordeeld worden dan de voorafgaande voorbeelden van nietvereenvoudigers. Koopmans toch schreef bijv. ook op diezelfde bladzijde: nasieonale roem, abnormalieteiten, kolonieséren, polietieke en socieale scheppingen - *ie*-excentriciteiten die terecht veel tegenstand verwekten (zie o.m. Taal en Letteren VI 241 v.; X 199 v., 445). - Wie *Jezuïtisme, banditisme, antisemitisme, parasitisme* spelt, houdt de franse originelen in ere; wie voor *-ie-* voteert, moet er nederlandse afleidingen in zien, wil hij orthografisch 'staande' blijven. De klemtoon moeten we er buiten laten.

Bij *markiezaat* staan de zaken anders; bij dit *-aat* is geen sprake van nederlandse afleiding. Wel bij *-in*! En zo is er een principieel verschil tussen *markiezaat* en *markiezin*. Terwijl het laatste zeker van nederlandsen huize is, en 'derhalve' de *ie*-spelling van *markies* (uit fr. *marquis*) intakt laat, is 'markiezaat' een rechtstreekse voortzetting van fr. *marquisat* - waaruit de spelling *markizaat* 'volgt', niet omdat de tweede silbe geen volle klemtoon heeft, maar omdat het juist als *fabrikaat* met huid en haar uit den vreemde stamt. Ik kwam het eens tegen: 'Men zou het seminarie vestigen in het *Markizaat* van Monteornet' (Opv. Broch. XXX 33). Dit markizaal ligt trouwens in Frankrijk! *Markiezaat*, zoals de Te-Winkelse spelling eist (Woordenlijst^7 217), is allerminst koren op de klemtoonmolen; *markiezin* trouwens ook niet, al is dat een geval van een andere makelij.

Men zou er *Karmelietes* mee kunnen vergelijken, een nederlandse afleiding op *-es* van *Karmeliet*. Maar de *Augustinessen* stellen ons voor een moeilijkheid.

1) Voor het type *Jezuïtisch* of *Jezuïetisch* - dat ik hier niet bespreek - moge ik verwijzen naar Ongaaf Nederlands^3 45 v.; voor *-isch* naar N.W. VI 2248 vv.

‘Augustines’ immers kan geen rechtstreekse vervrouwelijking zijn bij ndl. *Augustijn*.
Hetzelfde geldt van *Benediktines* en *Norbertines* tegenover

Benediktijn en *Norbertijn*. Bij *Kapucines* (: *Kapucijn*) zou men desnoods aan het brabantse *Kapucien* kunnen denken - wat ik intussen niet aanbeveel. En al evenmin voel ik voor analogie naar bijv. *Brigittines* (kloosterlinge van de Brigittenorde). Eerder zal men voor de verklaring van *-ines* bij de franse namen van die vrouwelijke religieuzen moeten aankloppen: *Augustine, Benedictine, Capucine, Norbertine*, die dan bij het overnemen in het Nederlands met *-es* werden versterkt. Maar al is de normale spelling hier met *i*, de klemtoon op het suffiks *-es* is geen voldoende reden om 'Karmelietes' enkel met *i* te schrijven, zoals veel gebeurt: 'Op 2 Augustus is het vijf jaar geleden, dat voor het kleine *Carmelitessenklooster* in het Limburgse dorp een "Ueberfallwagen" stopte. De joodse *carmelites* Edith Stein moest mee, met haar zuster Rosa, die aan de poort werkzaam was' (Linie 1 VIII '47); 'Op zijn lichaam vond men een brief, gericht aan een slotzuster *Carmelietes*' (Vk. 11 V '49). Direkte aansluiting bij het franse vrouwelijk *carmélite* is onwaarschijnlijk wegens het ndl. *Karmeliet*.

Er zijn meer officiële 'Te-Winkelse' voorbeelden, waarbij het 'toonloos worden' van de *ie*; liever en juister: waarbij het verschuiven van de klemtoon naar de uitgang niet gepaard gaat met de vervanging van *ie* door *i*, bijv. *dienaar* : *dienares, dief* : *dievegge, dieverij, vliegen* : *vliegenier, vliegerij, gieten* : *gieterij, bedriegen* : *bedriegerij, griet*(*man*) : *grietenij, iezegrim* : *iezegrim'mig, ziel*(*ig*) : *zielement*, (*Pieter* : *Pieternel*, maar dit is een samenkoppeling), *mier* : *mieriste*, bijv. 'Het barrerst of het barderst maakt het mejuffrouw dr. Leonie Siepkes, onze bekende Nederlandsche mieriste' (Bomans, Erik[4] 7). *Subjektievisten* van Jacob Ek Jzn. (Taal en Lett. VIII 454) laat ik niet gelden naast 'subjektief', vanwege diens spellingen als lieteratuur, essensieële, gemoraliezeer, diedakties, geiedealiezeerde, diedaktiezeren, ultra-rèvolusieonère en zo meer (ald. 453-455). Maar al is *detective* op z'n Engels officiëler dan de uitspraak *detektief* in aansluiting bij het Frans, ik moet *detektieverij* wel bij het laatste laten aansluiten: 'Het is duidelijk... dat de komst van een *detectieve* verre van onwelkom was' (Jan Nieuwenhuis, De witte wandelaar 102; zo ook al 99 en 100), 'Het is met de *detectieverij* een merkwaardig geval' (102). Het franse *maniériste, maniérisme* doet me wat gereserveerd blijven ten aanzien van *manier* : *manierist, manierisme*; maar in alle geval zijn beide afleidingen vernederlandst: 'de strijd van het realisme tegen de italiaanse *manieristen*' (Schijnwerper XLI 72), 'een *manierisme* dat zich vooral in de gecompliceerde plooienval der gewaden uitspreekt' (65); de voorbeelden zijn legio, al geeft het N.W. IX 204 deze woorden niet. *Gemaniëreerd* is 'niet aan te bevelen', meent het N.W. IV 1349, maar het is niettemin zeer in zwang. Hierin werkt fr. *maniérer* (deelw. *maniéré*) duidelijker na dan in *gemaniereerd* met *ie*. (Herckenrath-Dory, Frans Wdb. I[7] 379). Ik besluit deze voorbeelden met *dierage*, een van de vrij talrijke nederlandse afleidingen met *-age* (N.W. I 2064 v.): 'z'n vrouw was 'n *dierage*' (Smeding, Duivelsnaaigaren[2] 132); 'Zachtjes natuurlijk, om het kostbaar *dierage* geen al te erge pijn te doen' (H. de Man, Heilig Pietje de Booy 273). De klemtoonregel staat niet als een paal boven water.

Intussen behoeft men niet elke *ie* met slaande trom binnen te halen. Wie 'Semietoloog' een *ie* geeft, moet kunnen waarmaken dat deze semi-afleiding nederlands fabrikaat is: hierover 'is door verschillende *Semietologen* geschreven'

(Obbink in: De tuin der goden 76). Het is vreemd, dat het N.W. XIV zelfs ‘Semiet’ onvermeld laat; de Woordenlijst[7] vermeldt althans, zij

het dan alleen *Semitisch* (353), gelijk we reeds aangaven. - De *ie* van *kroniekeur* is ernaast; niet vanwege het tekort aan klemtoon, maar omdat dit woord direkt ontleend is aan fr. *chroniqueur. Kroniek* (uit fr. *chronique*) mag dan nog zo gewoon zijn, 'kroniekeur' is niet zó nederlands, dat het zomaar in aanmerking kan komen voor de *ie*. Toch trof ik het enige keren aan in de studie van G. Kalff Jr. over Frederik van Eeden: 'Slechts de *Gids-kroniekeur* apprecieerde deze 'beredeneerde verstandige, ernstige dingen'' (106), 'De litteraire *kroniekeur* van De Gids zat juist Amos te lezen' (126; zo ook 144 en 158). Dat het N.W. VIII 336 dit franse woord niet geeft, is geen tekort. En zeker mogen we het niet op één lijn stellen met *muziekant, muziekaal, fabriekant*, zoals men die woorden herhaaldelijk spelt. Omdat men ze als volkomen vernederlandst opvat? kon opvatten? Zo verklaar ik het tenminste bij een auteur als Gerard Brom, die zich ongetwijfeld rekenschap weet te geven van zijn orthografisch doen en laten: 'Nemen de *muziekanten* op het podium ineens de trompetten van hun mond ...' (Areopaag 99); 'ze dragen daarom hun eigen *muziekaal* kenmerk' (3; 4, 94, 102); 'De roomse *fabriekanten* wilden wel congregaties... en zelf zouden de heren *fabriekanten* wel de rest oprapen' (Schaepman 158; 161). 'Onlangs zijn, zoals werd gemeld, twee *textielfabriekanten* in Twente veroordeeld, omdat...' (Vk. 19 I '49). We behoeven hier niet te herhalen, dat de aangehaalde woorden geen nederlandse vormingen zijn van *muziek* en *fabriek*, evenmin als 'republiekein' dat is van *republiek*. Ik houd het dus maar voor een vergissing of drukfout, als ik in een krant lees: 'Haastig zochten democraten, *republiekeinen*, liberalen, progressieven en 'labour' naar een nieuwe candidaat' (Vk. 4 VII '49); 'Dr. Van Royen verklaarde dat de terugkeer der *republiekeinse* regering te Djocja waarschijnlijk op 20 Juni zal kunnen geschieden' (Linie 17 VI '49; maar verder tweemaal 'republikeinse').

'Faliekant' mogen we hier niet noemen; want het is een 'opvallende samenst. van *falie* 'gebrek' (= *faelge*) en k a n t ' (E.W. 162; Suppl. 48): 'En wie zal ontkennen dat allerlei gewichtige beslissingen *faliekant* zijn uitgevallen...' (Vk. 12 IV '50). We noemden het woord toch, omdat de schrijfwijze met *i* tegen het gangbare systeem is: 'Het is *falikant* anders uitgekomen' (N.E. 19 II '46); '*falikant* verkeerd' (N.E. 8 X '49); en zo nog herhaaldelijk. Het woord is trouwens niet zo'n doorzichtige s a m e n s t e l l i n g als *oliedom, lariekoek, mahoniehout, ruziemaker* enz. Als we iemand op z'n *falie* geven, hebben we met een ander woord te doen (uit ofra. faille[1)] = lange sluier, hoofddoek; E.W. 162 en Bloch, Dict. étym. de la langue française I 286). Het N.W. III 4364 noemt het 'waarschijnlijk ontleend aan lat. velum', waar ik niet goed bij kan[2)].

Ik moet nog op enkele gevallen wijzen, waar de klemtoon-adepten blijkbaar geen erg in hebben; waar ze in alle geval als een mof over zwijgen. Bij de meervouden van *olie, foelie* gold bij Te Winkel enkel *i*, vanwege de 'toonloosheid'; insgelijks bij de infinitieven *oliën, foeliën*. Maar ondanks precies dezelfde zwakke toon van de *ie*-klank 'luidt' de verleden tijd *oliede, foeliede*; en precies zo *meniede, neuriede* bij *meniën, neuriën*. En gelijk te verwachten was, werd *taxiede* de ndl. fleksievorm van *taxiën* (Koenen-

1) En niet andersom: fr. *faille* uit het Nederlands, zie Supplement 48.
2) Van lat. *vêlum* komt wel *wijl*(*e*), vla. *wiele* '(nonnen)sluier'; en ook fra *voile*, E.W. 795 (vgl. Bloch II 373).

Endepols[19] 1029): ‘Het toestel zette zich in beweging en *taxiede* weg’ (Vk. 29 VI '49); ‘De ‘Curaçao’ *taxiede* even later langzaam weg in de inktzwarte lenteavond’ (Vk. 22 III '50); en zo gemeenlijk. Toch komt het ook wel voor met *i*: ‘Toen het vliegtuig .... naar het platform *taxide*, stortte de menigte zich als één man naar voren’ (Vk. 11 III '50); ‘Voor me *taxi-den* mijn collega's in start-volgorde’ (Linie 19 VIII '49). Dit ‘taxi(-)de’, met of zonder streepje, gaat wel niet tegen de ‘oude’ klemtoonregel in, maar valt toch zichtbaar uit de orthografische toon, al ligt de klemtoon natuurlijk anders dan in het eensilbige *skiede* (*skiën*, niet ‘skie-en’; K.E. 931). In het ndl. fleksiesysteem doen deze ontleningen (oliën, foeliën, meniën, taxiën, skiën) eender als het ndl. *neuriën* (naast *neuren*; vgl. Schönfeld, Hist. gramm.[4] 56).

Het wordt tijd om terug te komen op de kwestie: Naïviteit of naïeviteit (N.T. XLIII 92). Laat me vooropstellen, dat mijn goed woordje voor *naïeviteit* (XLII 280, 285 v.) tegenover het bevoorrechte *naïeveteit* van Koenen-Endepols, vooral als een half-speelse opmerking was bedoeld; mijn opschrift had *naïviteit*, mede om de symmetrie van de tegenhanger *naïveteit*. Maar nu B. van den Berg er volle ernst van maakte, mag ik daarin niet ten achter blijven. Deze auteur erkent, dat *naï(e)viteit* een nederlandse afleiding is van *naïef*, maar hij meent dat een beroep voor de spelling met *ie* op *naïeveling* niet opgaat. Klemtoon! ‘Regel is, dat een *ie*-klank in een open lettergreep zonder hoofdaccent, in het Nederlands als *i* geschreven wordt’. Daar *muzikant* en *fabrikant* enz. NIET zijn afgeleid van *muziek* en *fabriek*, argumenteert de auteur daar ten onrechte uit tegen *naïeviteit*, dat WEL is afgeleid van *naïef*. Bovendien gaven we in het voorafgaande reeds een aantal voorbeelden van woorden en vormen, waarin de ‘*ie-klank* in een open lettergreep zonder hoofdaccent’ tegen de regel in met *ie* geschreven wordt; erger nog, door Te Winkel c.s. zelfs wordt voorgeschreven. Ik voeg daar nog bij: *niemendal, pieremachocheltje, pietepeuterig, pieterselie, tierelantijn, tierelantijnen* (adj.), *tierelie'ren, viezevazen, ziekeneurig* - al geef ik onmiddellijk toe, dat er aan deze nakomers iets biezonders is. Zelfs met *biezonder* is er iets biezonders: de officiële spelling toch verlangt *bijzonder*, ondanks de ‘beschaafde uitspr. *bi*-’ (E.W. 66; N.W. II 2679). Tot op zekere hoogte kan men de *ie* van ‘biezonder’ met diezelfde klank vergelijken in *grienen, griezelen, kniezen, siepel* e.a. zonder diftongering van *î*, tegenover *grijnen, afgrijzen* (mnl. *grîs(el)en), knijzen* (mnl. *cnîsen*), mnl. *cypel* (mnd. *cîpolla*). ‘Bij zwakke toon, zegt Schönfeld (Hist. gramm.[4] blz. 84), is de *ie* bewaard in *biezonder* (meestal geschreven *bijzonder*)[1)], *-ie* (enklitisch pron. personale), *selderie* (uit fra. céleri) en .... *schare-sliep*’.

Voor mij heeft het uiteraard geen zin er op te wijzen, dat de *ie* van *naïeviteit* even lang klinkt als die van *naïeveling*, alhoewel het ndl. suffiks *-eling* iets lichter van toon is dan het ‘ndl.’ *-iteit*. De aksentuatie ‘nàïvitéit’ van Van den Berg komt me vreemd voor; naar mijn uitspraak en waarneming is ‘naìvitéit’ normaal - wat trouwens volgt uit het gevormd-zijn bij ‘naïef’. Wie *naïeveling* wil verklanken, kan na de voltooiing van ‘naïe-’ ‘overschakelen’ op *naïeviteit* zonder dat een hoorder dat stiekeme overlopen op een ander spoor zal merken. Het hoofdaksent van naïeveling verschilt

1) Maar toch ook wel, uit onkunde of in blanke onschuld: *bizonder* (vgl. N.W. II 2679). Ik heb een aantal voorbeelden bij de hand.

in niets van het bijaksent van naïeviteit, of van het (wèl weer) hoofdaksent[1] van *naïevelijk*. ‘Bij den dichter, den echte, den *naïevelijk*-werkende van uit zijn Onbewustheid, komen de woorden....’ (Kloos, Lett. inzichten enz. VI 2; XI 107, 112; XII 45). Naar mijn opvatting heeft de schrijfwijze met *ie* bij *naïevelijk* en *naïeveling*, evenmin als bij *naïeviteit*, iets met de klemtoon te maken, maar enkel met het feit dat ze alle drie nederlandse afleidingen zijn van *naïef*.

Wie het voor de spelling *naïviteit* opneemt, moet uit een ander vaatje tappen. Aan elke orthografie zit nu eenmaal minder of meer willekeur vast, d.w.z. vrije verkiezing.... van die te kiezen heeft. Vraag het maar aan welke spellingkommissie ook. Ik ga nu geen keuze doen, maar alleen aantonen hoe iemand voor ‘naïviteit’ ten beste zou kunnen spreken.

Er zijn in onze taal dozijnen woorden op *-iteit* naast adjektieven op *-ied, -iek, -iem, -iel, -ief*. Meestal kunnen en zullen beide woorden uit het Frans zijn overgenomen, kunnen er althans franse parallellen worden naastgeplaatst:

N e d e r l a n d s

solied: soliditeit
invalied[2]*: invaliditeit*
antiek: antikiteit
intiem: intimiteit
subliem: sublimiteit
unaniem: unanimiteit
debiel: debiliteit
futiel: futiliteit
(im)mobiel: (im)mobiliteit
pueriel: pueriliteit
serviel: serviliteit
stabiel: stabiliteit
steriel: steriliteit
subtiel: subtiliteit
viriel: viriliteit
agressief: agressiviteit
aktief: aktiviteit
emotief: emotiviteit
kollektief: kollektiviteit
konstruktief: konstruktiviteit
objektief: objektiviteit
passief: passiviteit
positief: positiviteit
produktief: produktiviteit
relatief: relativiteit
subjektief: subjektiviteit

F r a n s

1) Ik gebruik deze en de andere termen inzake ‘aksentuering’ zomaar op de bonnefooi, dus zonder wetenschappelijke pretentie.
2) Vgl. voor *valide* enz. het P.S.

solide: solidité
invalide: invalidité
antique: antiquité[3)]
intime: intimité
sublime: sublimité
unanime: unanimité
débile: débilité
futile: futilité
(im)mobile: (im)mobilité
pueril: puerilité
servile: servilité
[lat. stabilis]: *stabilité*
stérile: stérilité
subtil: subtilité
viril: virilité
agressif: agressivité
actif: activité
émotif: émotivité
collectif: collectivité
constructif: constructivité
objectif: objectivité
passif: passivité
positif: positivité
productif: productivité
relatif: relativité
subjectif: subjectivité

3) Een beetje anders loopt het bij *artistiek*: *artisticiteit, elastiek* (subst.): *elasticiteit, excentriek*: *excentriciteit, publiek*: *publiciteit*, enz. (vgl. N.T. XLII 285).

De gebruiksfrekwentie van zulke tweetallen loopt natuurlijk zeer uiteen. Slechts van enkele woorden geef ik een voorbeeld: 'Wat is er brozer dan de *sublimiteit* van verfijnde gewetensbezwaren' (v. der Meer, Augustinus de zielzorger^2 367); 'deze heeft .... aanleiding gegeven tot allerlei onschuldige *pueriliteiten*' (v. Campen, Over literatuur^2 170); 'Deze dramatische *constructiviteit* is een eisch zoo wel van grooter als van kleiner werk' (de Ritter, De kritische reis 145), 'Het opmerkelijke is hier de *positiviteit* niet alleen van het betoog, maar ook van de ironie' (40); 'indien een gansche samenleving er zich voortdurend op toelegt zijn bescheiden *emotiviteit* op te drijven....' (Fr. Coenen, Charles Dickens enz. 28); 'In Engeland zijn degeneratie- en uitputtings*emotieviteit* religieus gekleurd' (S. Anema, Moderne kunst en ontaarding 9), tegenover: 'De *emotiviteit* van Morris brengt hem tot een aangelengd socialisme' (10).

Maar niet elk nederlands woord op *-iteit* kent een franse tegenhanger op *-ité*. In N.T. XLII 280 vv. werd dat, behalve bij *naïef*: *naïviteit*, ook vastgesteld bij *anonimiteit, precisiteit, foutiviteit, massiviteit, primitiviteit, sportiviteit, suggestiviteit*. Ik kan het elftal volmaken, al heb ik van *sensitiviteit* geen voorbeeld bij de hand. 'De groote tragedienne Eleonore Duse gaf bij alles wat ze speelde, slechts uiting aan haar vrouwelijke *intuïtiviteit*' (Vogel, Rhetorica 70); 'beide maatschappelijke idealen in al hun kritisch-gebrandmerkte *negativiteit*' (de Ritter, a.w. 45); 'en is niet ook in de latere literatuur de afkammende *negativiteit* noodig geweest' (de Vrankrijker, Vier eeuwen ned. studentenleven 284 v.).

'Als : daar' dit nederlandse formaties zijn van *anoniem, precies* enz., is de spelling *anoniemiteit* enz. de 'regelmatige' (Te Winkel's klemtoon telt immers niet meer mee!). Maar deze regelmatigheid doet zeer onregelmatig aan, tegenover de talrijke niet-nederlandse gevallen als *aktief* : *aktiviteit*. Spelt men nu ook de nederlandse afleidingen met *i*: *anonimiteit* enz., dan behoeft men zich nooit etymologische zorgen te maken - wat heel wat waard is in een doolhof. Ofschoon de wordingsgeschiedenis van het inheemse type *naï(e)viteit* anders is dan die van het uitheemse type *aktiviteit*, voor het oor zijn beide soorten eender, en voor het taalgevoel zijn het geen onverzoenlijke kontrasten: laat ze dus ook maar eender zijn voor het oog.

P.S. Ten overvloede herinner ik nog even aan de 'eenstemmigheid' omtrent de *i*-spelling in open silben van vreemde woorden, onverschillig of er de hoofdtoon op valt: *machine, missive, blondine, surprise, visite, prestige, titel*; of slechts een bijtoon: *idee, libel, liberaal, mimiek, kritiek, sigaar, lineaal*. Ter ere van *-iteit* besluit ik met *lucide*: *luciditeit, perfide*: *perfiditeit, stupide* : *stupiditeit, timide* : *timiditeit, valide* : *validiteit*. - Ik heb de stof niet uitgeput.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Grammatische structuurverschuivingen in dichtertaal.

Zwitserland, het gebied waar Romaanse en Germaanse cultuur samenkomen, ontwikkelde zich in de laatste decennia tot een belangrijk centrum van taal- en literatuurwetenschap. Wat de eerste betreft, behoeven we slechts te herinneren aan de Geneefse school met de Saussure en zijn leerlingen Meillet, Vendryès, Bally en Sechehaye, grondlegger en beoefenaars der synchronische taalbeschouwing die, vooral in het werk van Bally, weer de brug vormt tussen linguistiek en stijlkritiek. Zoals de linguistiek zich richt op de taal-uitdrukking van een geheel volk of taalgemeenschap, zo de stijlkritiek (in de zin van stijlonderzoek) op die van de taalkunstenaar.

De stijlkritiek is de vernieuwende, verdiepende methode van literatuurstudie, die alle standpunten en aprioristische categorieën waagt prijs te geven, om in een streng wetenschappelijk onderzoek der uitdrukkingsmiddelen de structuur van het kunstwerk van binnen uit te benaderen en daardoor rijker te beleven. Het is de methode die, uitgaande van de Saussure's 'valeur linguistique', tracht door te dringen in de diepe problematiek van het woord, dat immers in het kunstwerk minder dan ergens elders een klaar omgrensde zin heeft, maar leeft in betrekkingrijke beweging. Het is de methode van de Züricher school en haar orgaan 'Trivium', onder leiding van de Romanist Theophil Spoerri en de Germanist Emil Staiger, welke uitgaat van het beginsel '"Literatuurwetenschap is allereerst philologie, "liefde tot het woord" in de hoogste zin,"' en waaruit tal van belangrijke publicaties zijn voortgekomen.

Op twee daarvan wilde ik hier de aandacht vestigen. Het zijn: het eerste nummer uit de serie 'Züricher Beiträge zur Sprach- en Stilgeschichte', Hans Maeder's *Versuch über den Zusammenhang von Sprachgeschichte und Geistesgeschichte* (Zürich 1945) en J. Gebser's *Der grammatische Spiegel*. Neue Denkformen im sprachlichen Ausdruck (Zürich/New York 1944).

Wat de beide werkjes verbindt, is de omstandigheid dat het veelomvattend probleem van de samenhang tussen taal- en geestesgeschiedenis, reeds door Wilhelm von Humboldt geponeerd in de beroemde inleiding tot zijn *Kawi-werk*[1)], met de stelling 'Sprache und Geist eines Volks könne man nie identisch genug denken', hier weer, zij het bescheiden, aan de orde wordt gesteld.

Maeder gaat uit van de redenering Taal is in de eerste plaats mededeling van gedachten. Het denken geschiedt met behulp van begrippen. Het begrip is een mededeelbare eenheid die een ervaring bevat en bewaart. Waar anders ervaren wordt, ontstaan andere begrippen, terwijl gelijke ervaringen tot gelijke begrippen leiden. Een blik op de geestesgeschiedenis en op de betekenisgeschiedenis der woorden toont, dat in verschillende tijdperken verschillende begrippen in gebruik zijn. Dan moet dus ook verschillend ervaren zijn. Hoe meer fundamenteel de ervaring ener gemeenschap zich wijzigt, des te grondiger verandert ook het denken dat haar ervaring dient, en daarmee ook de taal, die immers uitgesproken denken is.

1) Ges. Schriften, Bd. VIII, 1.

De kunstgeschiedenis kan hiervan een voorbeeld geven. De geschiedenis der schilderkunst toont duidelijk, dat in de middeleeuwen *ruimte* en *tijd* anders ervaren werden dan in de Nieuwe Tijd. De middeleeuwse schilder kent geen perspectievische ruimte, die een diepte zichtbaar doet worden. Zijn voorstellingen zijn vlakmatig. Gebouwen die als achtergrond dienen, staan niet in de diepte, maar zijn op eigenaardige wijze in het vlak geprojecteerd.

Met Leonardo da Vinci, die het perspectief ontdekte en het eerst bewust toepaste, gaat voor de schilderkunst de perspectievische ruimte open; de tot dan toe meer lineaire wereldvoorstelling verkrijgt een van het menselijk verstand afhankelijke diepte. De voorgestelde objecten komen in de diepte te staan.

Wanneer in deze driedimensionale visie ruimte en tijd anders ervaren worden, zo worden ze ook anders begrepen en gedacht. Dat kon voor de taal niet zonder wezenlijke gevolgen blijven, want de taal is in verschillende opzichten op ruimte- en tijdsbegrippen aangewezen.

Hier komt de schrijver op zijn eigenlijk onderwerp: een vergelijking tussen twee teksten, een uit de Middeleeuwen en een uit de Nieuwe Tijd, waarin hij onderzoekt, of het verschil in ruimte-tijdservaring ook in de begrippen, gedachten en grammatische vormen zichtbaar is. Hij koos daarvoor een preek van de Franciskaner monnik Berthold von Regensburg (Von den vier orten des kriuzes 1263) en een van Maarten Luther (Eyn sermon von der betrachtung des heyligen leydens Christi 1519), dus handelende over hetzelfde onderwerp.

Het middeleeuwse denken van Berthold von Regensburg oriënteert zich in de ruimte-begrippen *boven - onder, hoog - diep* (dit laatste in de zin van *onder*): ‘Der Mensch soll das Untere, die Finsternis des Unglaubens und der Ketzerei verlassen und sich der lichten, oberen Welt, der heiligen Kirche zuwenden’.

Een onderzoek op dit punt naar de begrippen van Luther toont, dat ze steeds betrekking hebben op de voorstellingen van oppervlakte en diepte: ‘Der Mensch soll sich von der oppervläckligen Welt der Objekte ab- und der Tiefe der erlebenden Seele zuwenden’.

Ook in de grammatische vormen, die de begrippen tot gedachten verbinden, toont zich de invloed der veranderde ruimte-tijdservaring, voornamelijk in het systeem der tempora en dat der plaats- en tijdsbepalingen. Voorts bouwt Luther zijn zinnen van het verbum uit, terwijl Berthold de voorkeur geeft aan de nominale uitdrukkingswijze.

De gedachte die aan Maeder's onderzoek ten grondslag ligt, wekt het vermoeden, geïnspireerd te zijn door een werk van Gebser, *Abendländische Wandlung*, geschreven tussen 1941 en '42 en in '45 in tweede vermeerderde druk verschenen (Zürich/New York), al beweegt dit zich in hoofdzaak op ander terrein.

Gebser geeft in deze ‘Abriss der Ereignisse moderner Forschung in Physik, Biologie und Psychologie, Ihre Bedeutung für Gegenwart und Zukunft’, na een korte beschouwing van de stand van het denken omstreeks 500 en daarna van de grote ommekeer omstreeks 1500, als in een universele geest als Leonardo da Vinci - het prototype van de Europese mens - het wetenschappelijk-verstandelijke denken tot definitieve ontwikkeling

komt, een synthetisch overzicht van de ingrijpende evolutie die zich na 1900 op het onmetelijke gebied der wetenschappen voltrekt.

Hij overziet de verschijnselen van een 'nieuwe werkelijkheid', een bewustzijnsverandering op het gebied van het wetenschappelijk denken, door de ontdekkingen van Einstein en andere geleerden, waarvan de voornaamste kenmerken zijn: de overwinning van het perspectievische tijdsbegrip door invoering van de vierde dimensie en die der relativiteit; de opheffing van tegenstellingen, die tot een hogere, diepere, eenheid leidt; de bewustwording van het vroeger onbewuste; een ontmaterialisering van de wetenschap, zich o.a. uitende in meer waardering voor de verschijnselen in het zieleleven. Als zodanig vormt dit boek een bredere grondslag voor het genoemde merkwaardige werkje *Der grammatische Spiegel* dat, gebouwd op de gedachte dat ook in de structuur van de zin zich een deel der geestelijke structuur van de mens weerspiegelt, met sprekende voorbeelden uit de moderne literatuur toont, dat ook in de scheppende kunst die merkwaardige evolutie zich aftekent.

De grammatische structuur der Westerse talen is door de eeuwen vrijwel onveranderd gebleven, aldus Gebser. De veranderingen die daarin optraden, bepalen zich tot nuanceringen, een losser, leniger worden van die structuur. Eerst in de laatste decennia zijn opmerkelijke verschuivingen waar te nemen. Hij heeft hier niet het oog op excessen als bij de surrealisten, de Ierse schrijver James Joyce of de Amerikaanse schrijfster Gertrude Stein, maar op gemeenschappelijke nieuwe waarderingen en aanwendingen van grammatische termini bij algemeen erkende moderne auteurs. Verschijnselen, die zich voorshands slechts in de peripherie, d.w.z. in het gebruik der kleinere termini vertonen.

In de eerste plaats een verandering in het gebruik van het adjectief. Het adjectief, bij de Antieken enerzijds epitheton ornans, als zodanig de scherpbegrensde waarde van het substantief nauwelijks beïnvloedende en spoedig vervallende tot stereotiepe toevoeging, anderzijds bepaling die de mededeling modificeert of preciseert, wint na de Renaissance meer en meer aan inhoud en betekenis. Het geeft het substantief waarop het betrekking heeft, meer relief, perspectief, door z'n belichting van de karakteriserende trek, door de occasionele betekenis- en gevoelswaarde er van te accentueren: de ontwikkeling van epitheton ornans tot 'épithète rare' (met een woord van de Pléïade-dichter), die zich voortzet tot in de 19de eeuw.[1)]

Met het begin van de twintigste eeuw echter constateert Gebser merkwaardige verschijnselen in deze evolutie, niet zozeer in de waarde als wel in het gebruik van het adjectief: het nauwe verband tussen dit en het substantief en daarmee de structuur van de zin wordt doorbroken.

De schrijver wijst op een zin in het gedicht 'Offenbaring und Untergang' van de Duitse dichter Georg Trakl:

> 'Die Schatten der Ulmen fielen auf mich, *das blaue Lachen des Quells* und *die schwarze Kühle der Nacht*'.

Het nieuwe hierin is, dat het adjectief er z'n determinerende, fixerende en perspectiverende waarde verliest en niet meer als toegevoegde bepaling

1) Zie hiervoor mijn '*Het epitheton als stijlwaarde*' in N. Taalg. XXII en Litt.-stilistische. Studiën, Groningen 1950.

gebruikt wordt, maar het karakter van *verbindend* woord krijgt, omdat het niet meer eenzijdig betrekking heeft op het substantief waar het zuiver grammatisch bij staat, maar ook nog op een tweede waaraan het tenminste naar z'n betekenis beantwoordt. Het is van bepalend betrekkingswoord geworden, z'n grammatische waarde is veranderd en daarmee de structuur van de zin; een nieuwe mogelijkheid heeft zich in het zinsweefsel ontwikkeld en er komt iets tot uitdrukking waaraan vroeger, in een meer rationeel taalgebruik, geen behoefte bestond. De adjectieven ‘blaue’ en ‘schwarze’, die tot nu toe respectievelijk slechts voor ‘Quell’ en ‘Nacht’ golden, hebben door de omstelling, waardoor ze aan de substantieven ‘Lachen’ en ‘Kühle’ worden toegevoegd, deze in de nauwste betrekking tot ‘Quell’ en ‘Nacht’ gebracht, waardoor een verrassende voorstellingsverdieping ontstaat.

Het citaat staat niet op zichzelf. Er worden er meer aangevoerd uit de verzen van Trakl, alle uit zijn latere tijd (tussen 1908 en '12):

> ‘Verwestes gleitend durch die morsche Stube;
> Schatten an gelben Tapeten; in dunklen Spiegeln wölbt
> Sich *unserer Hände elfenbeinerne Traurigkeit*.’

en:

> ‘... O der uralte Ton des Heimchens,
> Blut blühend am Opferstein
> Und der Schrei des einsamen Vogels
> *über der grünen Stille des Teiches*’.

Dat hier geen sprake is van een dichterlijke vrijheid, motiveert Gebser uit het feit dat een dergelijk gebruik ook voorkomt bij andere gelijktijdige Duitse dichters niet alleen, maar ook in Franse, Engelse en Spaanse moderne literatuur, waaruit hij, jammer, slechts twee voorbeelden geeft; een van de Spaanse dichter Jorge Guillèn en een van Paul Valéry:

> ‘Nous marchions comme des fiancés
> Seuls *dans la nuit verte des prairies*’.

Wat onze literatuur betreft, wijs ik op Boutens' ‘Solus in aedibus amoris’:

> ‘*Daar steekt de nacht op en de zwarte wind*’ (Stemmen 1907)

en uit ‘In de Manteling bij Domburg’:

> ‘Wijl *de dorre bladers zinken*
> Om mij heen *tot rosse rust*’ (Carmina 1912),

die niet geheel met de vorige op dezelfde lijn te stellen zijn, maar meer een overgangsgeval geven, daar het begrip ‘zwarte’ reeds door ‘nacht’ en het adjectief ‘rosse’ door ‘dorre bladers’ gesuggereerd wordt, waardoor de verrassing minder is.

Wel treffen we verschillende parallellen aan in Marsman's ‘Verzamelde Gedichten’, o.a.:

> ‘nacht
> *groene dood*
> *in de gracht*
> verzonken’ (Delft)

en:

‘is dit de straat, vriendin,
die daags uw lach in fonkelenden bloesem slaat?
die stroomt, *bij schemering*
- o! ruischende verteedering der harten -
van 't grijze vuur, dat aan uw oog ontwelt?’ (De blauwe tocht)

Spiegelt zich in dit nieuwe gebruik van het adjectief een relativering der betrekkingen, uit andere citaten blijkt, dat ook het subject in dit spel betrokken wordt. Uit de 'Betrachtungen' van Franz Kafka (1910) wordt aangehaald het zinsfragment: '... *und trat in das seitliche Gras*'; uit Rilke's 'Späte Gedichte':

> 'Oft anstaunt ich dich, *stand an gestern begonnenem Fenster*'.

Kafka zegt niet: 'und trat *seitlich* in das Gras', maar het adverbium, een attribuut van het handelend subject, wordt overgedragen op wat G. noemt 'die Welt, das Nicht-Ich' (das *seitliche* Gras): het adverbium is adjectief geworden. Zo wordt in het citaat uit Rilke het 'gestern begonnenem Fenster' als medehandelend met het subject in betrekking gebracht. Gebser concludeert: het 'ik' treedt voor het eerst in de zin uit z'n beheersende plaats terug, voor het eerst neemt het 'niet-ik' bewust deel aan de menselijke uitdrukking; de vereniging tussen mens en wereld, die tot nu slechts onbewust in mythen, mysteriën of de mystiek werd bereikt, drukt zich hier voor het eerst bewust uit.

Een overeenkomstig geval trof mij in Boutens' Liederen van Isoude:

> 'Ik kom - de strakke wand wordt licht
> Van *ziende venstren* zonder tal:
> Weêrzijds uw blinkend aangezicht
> Herken ik mijne dooden al!'

Van deze waardeverschuiving van het subject komt de schrijver op een nog sterker sprekend grammatisch verschijnsel, namelijk de in de twintigste eeuw steeds toenemende activering van het substantief, waarin de *tegenstelling* tussen het substantief, het statische, en het verbum, het actuerende element in de zin, wordt opgeheven. De wisselwerking tussen het statische, het *betrokkene*, en het actuerende, *betrekkende* element neemt af of wordt opgeheven, er heeft een vervloeiing der dingen plaats, die daardoor niet meer perspectievisch, d.w.z. uitsluitend van het subject uit, beschouwd worden.

Deze toenemende heerschappij der betrekking toont zich ook in het gebruik van het voegwoord *en*, dat in de dichtertaal niet meer uitsluitend opsommend of samenvattend optreedt, maar ook een ruimere betrekking tot stand brengt, d.w.z. niet een eenzijdig gerichte tussen twee engbegrensde gegevens, maar een diffuse, als het geestelijke licht dat zowel tussen de dingen zelf als tussen de dingen en de mensen heerst. Dit licht, aldus G., bloeit thans voor het eerst bewust op in het element dat in z'n aanleg eer de dingen tegenover elkander stelde: in de door het verstand gereguleerde grammatische uitdrukkingswijze. Als voorbeeld van dit optreden van het *en* der ruimere betrekking en der ineenvloeiing wijs ik op de verzen in het bekende sonnet van Kloos: 'Nauw zichtbaar wiegen op een lichten zucht': '*En* ver, daar ginds, die zachtgekleurde lucht...'; '*En* ik weet niet, hoe thans dit hart...'

Nog rijker en subtieler zijn de betrekkingen die in de vergelijkingen met *als* en *zoals* gebonden kunnen zijn, welk voegwoord daardoor, als te eng en te zeer rationeel, meer en meer uit de dichtertaal verdwijnt. Rilke nam tegen dit 'werkelijkheidvervalsende' woord ('wie wenn') stelling, omdat het ver-gelijkt, wat nimmer gelijk is: 'Da nichts sich gleich ist, ist es unsinnig, zu vergleichen, aber es ist nicht mehr unsinnig, etwas gleich-

zusetzen. Diese Gleichsetzung stellt einen *symbolischen* Vorgang dar, der sich das gestattet, was das Symbol sich ohne Weiteres gestatten darf: keine Rücksicht zu nehmen, weil es über den Vorzeichen steht, da es ganzes Bild ist.'

Vandaar de asyndetische stelling, reeds bij Boutens veelvuldig, waar niet meer sprake is van een 'vergelijken', maar meer een stemmingsappositie haar verdiepend licht werpt:

'Ik droeg haar hoog aan me in blijden druk,
Een blanke vaas vol vrees en geluk'. (Verzen 91)

'Hoe zou ik liggen, *een donker meer*,
Op den lichten top van den berg uwer vreugd,
Een open wonde onder open sfeer
Van blauw geluk en zonnejeugd?
Want mijn liefde is niet voor u...' (Verzen 88)

Of nog meer geconcentreerd in de predicatieve formatie, als bij Marsman:

'De morgenlucht *is* een bezoedeld kleed
een bladzij met een ezelsoor
een vlek

de stad
een half ontverfde vrouw' (Berlijn)

Tenslotte ziet Gebser het nieuwe bewustzijn der ruimere, veelzijdiger betrekkingen weerspiegeld in het rijm - een gebied dat in zekere zin tot de grammatica te rekenen is -, waar meer en meer de starre wetten doorbroken worden en pronomina, conjuncties en andere z.g.n. onbetekenende woorden door hun onverwacht samentreffen verrassende effecten kunnen bewerken, nog versterkt door het weglaten der punctuatie.

Zo heeft hij de sporadisch of vaker optredende taalverschijnselen in hun samenhang gezien en geïnterpreteerd als symptomen van een nieuw doorbrekend werkelijkheidsbewustzijn: een boven alle tegenstellingen zich voltrekkende vereniging van mens en wereld, een diepere samenhang van al het bestaande, zoals die zich weerspiegelt in de scheppende kunst, in 't bizonder de lyriek.

Als zodanig loopt zijn onderzoek parallel met dat van de moderne roman, waarin de verbreding van de geestelijke horizon en de verrijking van kennis, ervaring, gedachte- en levensmogelijkheden zich eveneens in treffende stilistische verschijnselen afspiegelen. Hiervoor verwijs ik naar Auerbach's interpretatie van een fragment uit de roman van 'To the Lighthouse' van Virginia Woolf.[1)]

W. KRAMER.

1) *Mimesis*. Bern 1945. S. 467 ff.

Het hoogmoedsmotief in Van Eeden's drama's.

Reeds als student heeft Frederik van Eeden bijval geoogst met comedies: Het Sonnet (1883), Het Poortje (1884), Frans Hals (1884), De Student thuis (1886). Dadelijk daarna schreef hij het fantastische Don Torribio, waarin hij een oud motief op oorspronkelijke wijze gebruikte om zowel de demagoog als het hof in 't zonnetje te zetten. Dit stuk werd toen niet opgevoerd omdat het koninklijk subsidie aan de satire zou kunnen bezwijken. Deze teleurstelling heeft Van Eeden, naar hij later getuigde, de lust benomen om voor het toneel te schrijven, vandaar de leesdrama's, De Broeders en Lioba, maar ongetwijfeld zitten er diepere oorzaken achter. Pas in 1906 - na kennismaking met het Deutsche Theater en aanmoediging door de regisseur Arthur Kahane - begint hij weer dramatisch werk te leveren; in 12 jaar volgen elkaar acht stukken op: 1906: Minnestral, De Zendeling; 1907: IJsbrand, De Stamhouder, De Idealisten of Het Beloofde Land; 1909 Het Paleis van Circe; 1914 De Heks van Haarlem; 1916-'18 De Bokkenrijder of Het Skelet. Het zwakke ouderdomswerk dat daarna komt blijve buiten beschouwing.

Van vier dezer stukken liggen de gemeenschappelijke wortels diep in de ziel van de schrijver: Minnestral, IJsbrand, De Heks en Het Skelet. De vier overige, zwakkere, wortelen ondiep in zijn recente levenservaringen. De gemeenschappelijke wortel van de eerstgenoemde is het hoogmoedsmotief, dat van 1893 af in Van Eeden's dagboek te volgen is. 19 Februari 1893 noteert hij: ‘de man die het essentieel dramatische van onzen tijd zou ondergaan, die figuur, onze Faust, onze Hamlet, is nog niet geschreven.’ In margine staat daarnaast: ‘Dit wordt Trots Verbrijzeld. 1896’, en deze aantekening wordt begrijpelijk door de notitie van 11 Dec. 1895: ‘de tragedie die na den roman komt, Walter Rolland. Vooral door den indruk der krankzinnigheid, de vreeselijkste geesel - en de tragische grootheid die te dragen. Niet zonde - trots is het motief. Trots verbrijzeld.’ Ik wijs er nu vast op, dat de naam Walter Rolland in 1906 gegeven wordt aan de geldkoning uit Minnestral, en dat het krankzinnigheidsmotief in IJsbrand voorkomt.

Vijf jaar later, in Juni 1901, maakt V.E. een lijst van zijn plannen en daaronder zijn er twee die zich met de genoemde gegevens bezig houden: de groote comedie De Kooplui, waarin de Minnestral-figuur nu duidelijk te herkennen is, ook zijn verwantschap met de wilde natuur zit er al in, en het stuk zal eindigen met het groote geluksfeest aller mensen, de Nieuwe Schoonheid, schoner dan de wilde natuur: men herkent het slot van Kleine Johannes III. Trots Verbrijzeld wordt daar nu naast vermeld, het kan een drama of een roman worden, maar een half jaar later, 26 Jan. 1902, zijn beide motieven weer verbonden: ‘een drama van een man die keizer worden wou, een drama in verzen, maar toch modern. 1e tooneel: het zeestrand. Het is Trots Verbrijzeld. De hoofdpersoon zoekt het hoogste, maar zonder liefde. Hij zoekt de sensatie en de macht, om zonde en onrecht bekommert hij zich niet. Een deemoedige vrouw, die hem volgt.’ Hier is de Walter Rolland duidelijk getekend, die op de vragen van zijn vrouw Viola, waarom hij zijn meedogenloos beursspel ten koste van alle andere mensen blijft spelen, antwoordt: ‘Om de macht.’ En weer 6 weken later, 7 Maart 1902, is Minnestral - die later Sirius zal heten - zijn tegenspeler geworden,

‘de luchtige strijder, die door geen weerstand geschaad kan worden’ tegenover ‘de hoogmoed die van de grootste gaven niets terecht brengt, de man die keizer worden wou en door zichzelf in de diepste ellende zinkt’.

Drie jaar later, in Juni 1905, wordt tot de plannen op korte termijn gerekend: Minnestral (nog steeds Triltral genoemd), en tot die op lange termijn, pas na 1910 te verwerkelijken: Trots Verbrijzeld. Dus nu is al duidelijk, dat de concrete uitwerking van het hoogmoedsmotief in de Walter Rolland uit Minnestral V.E. niet bevredigt als uitwerking van het oerplan, hij is nl. wel een tomeloze machtsfiguur geworden, maar slechts in materiële zin; geen Prometheus die tegen de Goden opstaat, maar een door Minnestral geïnspireerd millionnair, zoals V.E. toen voor sociale hervorming onmisbaar was gaan achten.

Maar in hetzelfde jaar 1905 wordt het thema Trots Verbrijzeld verder gesponnen: 15 Dec.: ‘Tevens ontstond van nacht de juiste scherpe conceptie van een nieuw drama dat dan zal wezen, wat zoo lang in mij leefde: Trots Verbrijzeld. In welken tijd het zal spelen, is onverschillig. Het beeldt eeuwige waarheden. De man die uit àl te hoog willen, ten val komt. Hij zoekt de volmaaktheid, hij maakt zich los van de wereld, van alle banden, hij streeft naar het hoogste, het uiterste. Hij is in staag gesprek met God. Hij krijgt vizioenen, hij ontzegt zich alles, hij uit zich in diepe, hartstochtelijke woorden. Hij ontziet niets. Hij wil volmaakt zijn, niet hard, maar volmaakt. Een booze demon, die de gedaante aanneemt van een jong vriend, misleidt hem en voert hem verder en verder. Dit is voorbereid in Hemelsfeer. Hij heeft een trouwe vrouw, die hem niet loslaat, en die geduldig strijden blijft tegen den demon. Eindelijk komt hij tot volslagen waanzin. Maar dan redt zij hem, door zich te geven aan den demon, den jongen vriend. Ze neemt die schuld op zich, welbewust, om hem te redden. Dan breekt des demons macht, en de booze toover. En hij ontwaakt uit zijn dwaling, verbrijzeld door haar deemoed.’ IJsbrand schemert hier al door, maar van al deze laatste dingen is niets gekomen: echtgenoten zijn bij V.E. nooit anders dan bekrompen en onbenullig.

Minnestral wordt dan in een paar vacantieweken in 1906 geschreven en dan komt IJsbrand. 20 Maart 1907: ‘De grootste triomf voor den dramaticus schijnt mij deze, dat hij er in slaagt het bovenstaande - het contrast tussen het groot-menschelijke en de trivialiteit van de massaalwezens - te bewaarheden in de situatie van den held in 't gekkenhuis. Voor den held in 't moderne leven is de waanzin de noodwendige tragiek. Zoo niet dat hij zelf ondergaat, dan toch, dat hij voor waanzinnig wordt gehouden en als zoodanig behandeld. Ik denk, dat ik in Trots Verbrijzeld toch tot deze poging komen zal. Daarin het individu, dat groot leeft, dat uit spontane kracht tegenover de gansche maatschappij komt te staan, steeds vasthoudend aan de eeuwige levenskern, en dus natuurlijk het leven leidt van een waanzinnige. In de expositie reeds wordt de held als waanzinnig voorgesteld door zijn triviale omgeving. Een klein familie-drama, waarvan de intrige om die krankzinnigheid van dat familie-lid draait. De aandacht van den toeschouwer wordt eerst door die kleine verwikkeling getrokken, totdat de figuur van den waanzinnige zelf verschijnt en de toeschouwer begrijpt, dat er een beschouwingshoogte is van waar deze waanzinnige niet waanzinnig is. Hij spreekt steeds tegen geleiders, onzichtbaar om hem heen. - Terwijl ik het bovenstaande schrijf, begrijp ik dat

dit niet is Trots Verbrijzeld, maar een nieuw drama, een waarachtige tragedie.' Twee dagen later komt het slot.

IJsbrand is een treurspel der onbegrepenheid, geschreven door een idealist tijdens het ineenstorten van zijn pogingen: in 1907 gingen Walden en de Eendracht te gronde. Van Eeden moest zichzelf onder mislukking, hoon en verguizing wel troosten met een gedachte die hij later in de Heks van Haarlem laat uitspreken: 'goed gezegd, alleen een eeuw of tien te vroeg'. IJsbrand zegt voortdurend zulke dingen, vandaar het motto: 'denn radotiren heisst nicht, wie's das gemeine Lexicon sagt, allein albernes Zeug reden, sondern auch: das Rechte zur unrechten Zeit sagen, welches dem sogenannten Verstande immer albern vorkommt' (Goethe). Hoe dicht deze onbegrepenheid bij hoogmoed staat, is in het stuk zelf te lezen.

Na 1907 verdwijnt het oude thema voor jaren uit het dagboek. Want Van Eeden's houding tegenover zijn zelfgevoel is na dat jaar veranderd. De ik-figuur uit De Nachtbruid kijkt weliswaar met enige zelfironie op de hoge muur neer - hij heet Muralto - waarop hij staat, maar verbrijzelt hem niet. En ook de internationale kring waartoe V.E. dan gaat behoren, de Forte-Kreis, de 'Königlichen vom Geiste', kan de illusie van de wereld 'durch Heldenliebe' te kunnen veroveren alleen gekoesterd hebben dank zij een goede dosis wellicht naieve, maar onverbrijzelde hoogmoed. Tot 1918 wordt het thema Trots Verbrijzeld niet meer genoemd.

En toch! 19 Aug. 1912 komt het idee van een nieuw drama: 'uit het diepste van mijn somberheid ontlook het drama van de zeekerheeden, het verschrikkelijkste van alle themata. Vreeselijker dan alle physieke verschrikking, omdat het oover den dood heenreikt' en een jaar later volgt de volledige conceptie van het treurspel der onzekerheid, later aangevuld met de figuur die haar bijnaam als titel aan het stuk gaf, Hille Babbe. Tussen de rationalist, Bontius, en de verblinde fanaticus, Baltens, staan schout Cousaert en zijn vrouw Barbara, die niets meer of minder zijn dan edele mensen: edele menselijkheid draagt dit hele stuk, en het humanisme als historische achtergrond en inleiding was een uitstekende vondst. In het eerste bedrijf ontstaat het conflict doordat Cousaert na de ontdekking dat zijn schoonzoon wapens aan de vijand levert, zich verplicht voelt, hem aan te geven. Zijn besluit valt, nadat hij in gebed Gods leiding heeft gevraagd; hij kan dan niet anders want hij voelt Gods zekerheid. In het tweede bedrijf wordt de schoonzoon gearresteerd en stort Estella, Cousaerts dochter, zich voor de degens. In het derde is het dramatisch conflict tot geestelijke uitbeelding gekomen: Barbara dwaalt als een zwijgende schim door het huis, weigert alle voedsel, zij is zielsziek, leeft in voortdurende zielsgemeenschap met haar gestorven dochter en is voor Cousaert stom, doof en blind, maar een levende aanklacht, omdat zijn gehoorzamen aan liefdeloze plicht de dood van hun kind heeft veroorzaakt. Als de schoonzoon uit de gevangenis ontsnapt en bij hen terugkomt, geeft Cousaert hem een vrijgeleide:

> Nu heb ik, zonder twijfel, éens gezondigd
> en éenmaal recht gedaan - eerst zus, dan zóo.
> Eenmaal verraden en eenmaal vergeven.
> O, weiflend hart, o wankele conscientie.
> Mijn zwakte jaagt me 't schaamrood naar 't gezicht.

Zo komt Cousaert tot het in wanhoop opgeven van zijn zekerheid, en daardoor vindt hij Barbara terug. En op het allerlaatst klinkt dan uit haar

mond het enige woord, waarmee de schrijver dit treurspel der onzekerheid als hoogmoedsdrama kenschetst:

> Uw hoogmoed brak. Laat varen 't laatst houvast,
> en schenk U gansch aan 't Hoogste Wezen weg.

Maar ook al had Barbara het woord niet genoemd, toch zouden wij het hoogmoedsmotief hebben herkend. Er is een treffende gelijkenis tussen dit stuk en Vondel's Jeptha. Ook Jeptha meent Gods wil te kennen, ook zijn dochter valt als onbedoeld slachtoffer, ook zijn vrouw keert zich daardoor tegen hem. En hoe uiterst verschillend beide drama's, afgezien van de overeenkomstige kern, ook zijn: doordat zij op eigen gezag zeker menen te weten wat God van hen wil, en zich daaruit een liefdeloze plicht maken, worden Jeptha en Cousaert aan de subtielste vorm van hoogmoed schuldig.

In Het Skelet, het laatste drama van de serie, tekent Van Eeden de hoogmoed in zijn grofste vorm. Wij herkennen dadelijk het oude plan: 25 Juni 1916: ‘De oplossing van mijn drama kwam gisteren van zelf. De macht en grootheidswaan vermoordt zichzelf - ze wil een kosmos scheppen waarin ze zelf baas is, daardoor gaat ze onder. Ze erkent niet den Oerkosmos, het eerste beginsel en wil er zelf voor in de plaats treden. Kerkhoffs voelt zich de krachtmensch, die uit eigen recht over alles beschikt, die een eigen ethica mag hebben. Maar door het Onzienlijke wordt hij ertoe gebracht zichzelve te verraden.’ Niettemin ging Kerkhoffs met opgeheven hoofd ter galge, maar door de toneeldirecties en door de geesten in 't Generzijds met wie Van Eeden in spiritistisch contact stond werd - bien étonnés etc. - hem geraden dat te veranderen. 13 Jan. 1918: ‘Het is goed - ik ga de laatste acte geheel veranderen. Het einde zal in Liefde zijn, in Liefde, deemoed en berouw.’ 25 Jan.: ‘Misschien wordt de titel veranderd in Trots Verbrijzeld’. Biografisch is de wijziging veelzeggend: de overgang naar de katholieke kerk was op handen. Maar drie jaar later, vlak voor het besluit daartoe, toont hij duidelijk, dat Het Skelet de vervulling niet gebracht had, en, hoe diep het hoogmoedsmotief in hem wortelt: ‘ik heb steun van een kerk nodig, zooals Jacob de Haan zijn religie noodig had. Ik dacht oover mijn drama Trots Verbrijzeld. Zoo zal ik ook mijn trots verbrijzelen.’ En op een toon alsof het probleem nieuw voor hem was, noteert hij 14 dagen later: ‘Heeft God meer lief den dankbaren, deemoedigen, alles van God goedpratenden, zichzelven beschuldigenden mensch? Of den fieren, oprechten, streng waarheidlievenden, onbuigbaren en vreesloozen mensch? Deeze laatste kan niet katholiek zijn. Maar toch is hij de meest sympathieke. Want een slaaf die zóo voor een meester kruipt achten wij niet. - Dit is stof voor een drama, voor het drama Trots Verbrijzeld.’ Dit is 9 Sept. 1921, een half jaar voor zijn overgang. En de laatste vermelding in het gedrukte dagboek luidt: 29 April 1925: ‘Ik ooverdacht van morgen en van nacht het theaterstuk Trots Verbrijzeld. Over dit stuk dacht ik sints mijn studententijd - en nog altijd ontwikkelt het zich niet.’

Dat het Skelet hem niet bevredigd had, is geen wonder. Zelfs zijn hoop dat het ‘een draak, maar een mooye draak’ zou worden, was niet verwezenlijkt, en het nieuwe slot behoort tot het zwakste dat hij voor het toneel geschreven heeft. Maar de Heks? Ook al vergat Van Eeden het prachtige gegeven van de liefde tussen vader en dochter, de zuiverste van alle bindingen tussen mensen, te gebruiken (Antigone, Electra, King Lear

met Cordelia, enz.!) en haar zelfmoord te motiveren, toch een stuk van klassieke eenvoud, zowel wat bouw als dramatische handeling betreft. Dat deze zich tegen het slot geheel verinnerlijkt mag men niet, zoals recensenten vaak doen, als gebrék aan handeling beschouwen, en de archaïserende taal mogen wij filologen niet betuttelen: als couleur locale ‘doet’ die het.

Het drama Trots Verbrijzeld is nooit geschreven. Alleen als een tweede motief - de onbegrepenheid, de onzekerheid - Van Eeden's aandacht van het zwaar geladen hoogmoedsmotief afleidde, en hem belette zijn inspiratie te bedelven onder al te opzettelijke bedoelingen, kon er iets moois ontstaan.

Van Eeden heeft dit telkens. Zijn mooiste verzen zijn ontstaan als hij aan iets anders dacht. De Waterlelie staat scheef gekrabbeld op een verso-pagina van het doodgeboren drama Winfried[1]. Toen ons kindje glimlachte ontstond in de trein tussen twee voordrachten in Amerika - de insprirerende gedachten dateerden van vijf maanden en eigenlijk van twintig jaar vroeger. Heileeuwerik en De Rivier werden na elkaar op een Rijnboot geschreven, het eerste onwillekeurig, zes weken na de notitie ‘Gisternacht de heileeuwerik gehoord’, het tweede, veel mindere, in het moment zelf. Veel van Van Eeden's beste werk ontstond, als een innerlijke onbekommerdheid hem toeliet deemoedig te ontvangen wat de Muze hem wilde schenken.

H.W. VAN TRICHT.

Nogmaals over het pronomen *UE*.

I.

In Stalpart's a^{o} 1622 uitgegeven dichtwerk *Het Vrouwelick Cieraet van Sint Agnes versmaedt* lezen wij op p. 130 het volgende:

> Ach! zeit hi, schoon Jonckvrouw, Juiweel van miin Ventuiren,
> Hoe lang zal dezen Rouw mi dan noch bliven duiren,
> Dat ick van uwer E gunst onzeecker tusschen hoop
> En vrees, al wat ik zins en levens heb verloop?

Dit geval, dagtekenend uit ongeveer dezelfde tijd als Huygens' *quitteert V.E. la Cour* (1621), is door zijn biezondere gedaante zeer opmerkelijk. Wij hebben te doen met een verbogen vorm, en wel een tweede naamval, van *U.E.* (= Uw Edelheit). De maat van het vers leert, dat hij in twee lettergrepen moet worden gesproken: [ywre.], misschien [y:re.] met uitval van de *w*. Voor de reductie van het aantal lettergrepen kan men op dezelfde bladzijde vergelijken:

> En hier bestaet de Vrier te bidden en te perssen.

vrier, éénlettergrepig, = ‘vrijer’. Men moet voor Stalpart uitgaan van de niet-gediftongeerde vorm.

De klemtoon in *uwer E* ligt op de beginsyllabe. Dit is voor *U.E.* reeds vroeger aangewezen (Kern, *N.Tg.* XXI, 18), maar moet in dit geval opmerkelijker heten, omdat anderzijds de verbuiging inhoudt, dat voor Stalpart de vorm zich nog minder ver van zijn oorsprong verwijderd had.

1) Gereprod. H.W.v.T., F.v. Eeden, denker en strijder (1934) p. 91.

II.

De vraag kan rijzen, of soortgelijke spellinguitspraak als in *U.E.* zich ook buiten het gebied van de tweede persoon heeft voorgedaan. Dit is inderdaad zo. In *TTL* XXIII, 283-4 is een geval van *Zijne E.* aangewezen:

> Saken, die zo zeer verschillen
> Als swart duyster van wit licht,
> Zijne E. zeldzaam t'zaam verplicht:
> Dat noyt gauwste zinnebril, en
> Hoe wijdweyig datze ook speelt'.
> Oyt hunn' hardicheyd verveelt.

Er moge aan deze in een lofdicht van G. Iacobs voorkomende strofe herinnerd worden, omdat destijds verzuimd werd op te merken, dat G. Jacobs de hollandse naamsvorm is van Gysbert Japicx. Merkwaardigerwijze zegt Buitenrust Hettema in zijn artikel voor het *N. Ndl. Biogr. Wdb.* (I, 1214): 'Zelf schreef hij zich altijd Jacobs, maar is bekend als Japiks'. Men kan in de uitgave der *Wirken* (Boalsert, 1936) nagaan, dat hij de eerste vorm voor zijn niet-friese geschriften gebruikte, de tweede voor zijn friese. Een uitzondering vormt de zestiende brief aan Gabbema (a.w. p. 331 v.). Aldaar, p. 390 vv. vindt men ook het bovenbedoelde lofdicht op De Brune's *Wetsteen*. Een tweede voorbeeld van *Zijne E.* heb ik bij G. Japicx niet aangetroffen, trouwens ook geen voorbeeld van *U.E.* Wel kan men vermoeden, dat het in de friese brieven telkens voorkomende *jon E.* de aanduiding is van een overeenkomstige uitspraak.

Nijmegen, 17 Juni 1950.

L.C. MICHELS.

Verschut - voor schut.

Volgens een correctienoot, door Dr. Bezoen toegevoegd aan zijn artikel over *voor schut staan* (N.Tg. 43, 228 v.) 'is Ter Laan blijkbaar de eerste geweest, die *verschut* op zijn plaats heeft gezet'. Het blijkt niet, of Moormann, op wie Bezoen zich beroept[1)], gedacht heeft aan verband tussen de slang-uitdrukking en het bargoens; hij had trouwens t.p. geen aanleiding zich daarover uit te spreken.

Duidelijker ligt het geval bij Stoett, die immers met zijn spreekwoordenboek geen woordenboek van het bargoens bedoelde te geven. In zijn artikel 'verschutten' heeft deze een tamelijk rijk materiaal uit de boeventaal bijeengezet, o.a. *voor 't schut zijn*, of *staan*, 'er bij zijn', *verschut*, 'gevangen, betrapt'. Als eigenlijke betekenis van *verschutten*, hd. *verschütten* geeft hij op: er een schotje voor schieten, verhinderen, vandaar tegenhouden, opsluiten. Hij verwijst naar mnl. *verschutten*; er is geen aanwijzing, dat hij aan het schutten van vee gedacht heeft.

Een tweede plaats, waar Stoett het onderwerp raakt, is zijn artikel

1) Moormann's 'boek' wordt door B. minder juist geciteerd als *De Geheimtalen in Nederland*. Er zijn immers twee boeken, verschenen resp. in 1932 en 1934 (het door B. opgegeven jaarcijfer 1924 zal een drukfout zijn). Beide voeren als hoofdtitel: *De Geheimtalen*. De ondertitel van het eerste luidt: 'Een studie over de geheimtalen in Nederland, Vlaamsch-België, Breyell en Mettingen', die van het tweede: 'Bronnenboek'. De index staat in het laatstgenoemde.

kouscher. Men zie wat hij daar zegt over *treife, verschut, treifel verschut*, syn. van *voor 't schut raken*.

Het valt op dat Stoett spreekt van *voor 't schut* en *verschut*, maar niet vermeldt: *voor schut*. Dit laatste is het enige dat mij bekend is, ook het enige dat een beperkte navraag in mijn omgeving opleverde. Indien de voorgestelde verklaring het wit treft, zal men deze vorm moeten beoordelen als een mengproduct van hypercorrectie en analogie, het laatste naar *voor gek, voor piet snot* e. dgl.

Wat bij Stoett ontbreekt, is de verdere uitbreiding van de betekenis, zoals die bij Ter Laan en Bezoen gegeven wordt.

De Woordenschat van De Beer en Laurillard (1899), waarnaar Stoett verwijst, heeft *schutten*, barg. 'in hechtenis nemen'; *trijfel verschut*, barg. 'op heeterdaad betrapt'.

L.C. MICHELS.

Dichtkunst, dichtkunde.

Er bestaat een opmerkelijke uitlating van Philipp Zesen betreffende de beoefening der letteren in Nederland, die blijk schijnt te geven ofwel van onbegrijpelijke onkunde ofwel van ondraaglijke hooghartigheid. Daar evenwel uit hetgeen ons van Zesen en Nederland bekend is noch het een noch het ander zich goed laat begrijpen, bestaat er alle aanleiding, het geval iets nader te bezien. De uitspraak komt voor in een brief aan de Utrechtse tekenaar en graveur Steven van Lamsweerde, die onder de bentnaam Der Bekräntzte deel uitmaakte van de Deutschgesinnte Genossenschaft, en wordt meegedeeld, naar een geschrift van A. Habichthorst uit 1678 door W. Graadt van Roggen in *Een Stichtsche Sleutelroman uit de zeventiende eeuw*, p. 15. Zij luidt: 'dass er den Niederländern zu liebe, weil ihnen eine rechte Dichtkunst gemangelt als er ihrer Sprache mächtig worden, selbst die Feder angesetzt, ihre Dichterei in richtige Lehrsätze zu bringen; auch schon eine dreifache Reimtafel wie er in seinem Hochdeutschen Helikon getahn in richtige Ordnung zu bringen begonnen'. Hierbij tekent Graadt van Roggen aan, dat de opmerking betreffende het ontbreken van 'eine rechte Dichtkunst' bij de Nederlanders wel zeer curieus klinkt, als men bedenkt, dat, toen Zesen in Holland kwam, Hooft 61, Vondel 55, Huygens 45 jaar oud waren en Bredero reeds bijna een kwarteeuw dood was. 'De prachtigste poëzie, die de Nederlandsche dichtkunst opgeleverd heeft, was toen al in verschillende uitgaven gepubliceerd en Zesen, die in kringen van Amsterdamsche letterkundigen verkeerde, zou van dit alles niets geweten of.... begrepen hebben? Wij kennen van Lamsweerde's antwoord niet, maar ongetwijfeld zal hij Zesen wel uit den droom geholpen hebben'.

De bewering, dat toen, - Zesen kwam hier in 1642 aan, - de prachtigste poëzie enz. al in verschillende uitgaven gepubliceerd was, mag wel een overdrijving naar de andere kant genoemd worden. De hoofdzaak echter is, dat Zesen hoegenaamd niet een oordeel, laat staan een ongunstig oordeel wenste te geven over de staat der Nederlandse poëzie, maar eenvoudig het ontbreken constateerde van een Theorie der Dichtkunst, een Poëtiek, een Ars Poëtica. En daarin had hij gelijk. Het woord Dichtkunst, dat hij bezigt, is niet anders dan de Duitse weerslag van Ars Poëtica, en geenszins van

Poësis. Dit blijkt duidelijk, behalve uit de algemene overweging, dat hij zo iets onmogelijk kan bedoeld hebben, uit de woorden waarmee hij vervolgt, dat hij nl. begonnen was ‘ihre Dichterei in richtige Lehrsätze zu bringen’. Het is eigenaardig dat Graadt van Roggen vlak langs de oplossing van zijn moeilijkheid heenscheert, wanneer hij besluit met de woorden: ‘Aan een Nederduitsche poëtiek - de titel zou geluid hebben *Pegasus Germanico Belgicus* - heeft Zesen zich dan ook maar niet gewaagd’. Want het was juist deze poëtiek, die Zesen met zijn ‘rechte Dichtkunst’ op het oog had. Voor het overige, wanneer er reden is om Zesen uit het genoemde alternatief, onkunde of hooghartigheid, te bevrijden, een hoge mate van zelfvertrouwen zal men de man niet kunnen betwisten, die wel eens even in de vastgestelde lacune zou voorzien, en daarom alvast maar begonnen was ‘eine dreifache Reimtafel’ op te stellen. Maar zelfs op dit stuk, heeft de eeuw der vergelijkende taalkunde niet enige aanleiding tot bescheidenheid in haar oordeel, die immers met zo onnoemelijk veel talen opereert, waarvan ze toch eigenlijk maar een ontoereikende kennis heeft?

L.C. MICHELS.

Verengelen.

Naar aanleiding van Van Haeringens artikel *Participia praeverbalia* in deel 42 van dit tijdschrift heeft Dr. F. Jansonius te Assen de schrijver er op attent gemaakt, dat *verengeld*, behalve bij Perk, ook in Hildebrands *Camera Obscura* voorkomt, en wel op blz. 143: ‘“Onsterfelijke vriend!” riep hij mij toe, als waren wij ons geheele leven door de teederste banden van vriendschap, waarvan ooit in een album gesproken is, “verknocht, verstrengeld” en, als het rijm medebrengt “*verengeld*” geweest.’ Zoals Dr. J. opmerkt, krijgt men niet de indruk dat Hildebrand het woord heeft gemaakt, maar dat het in ‘albums’ gebruikelijk was. Van Haeringen heeft, om hierover zekerheid te krijgen, aan de redactie van het *W.N.T.* geschreven, en toen wij ons materiaal van *verengelen* gingen raadplegen, bleek Jansonius' vermoeden juist te zijn: wij beschikken nl. over 42 plaatsen van het woord! 14-maal wordt het als participium gebruikt, waarvan driemaal attributief, 28-maal komt het als verbum finitum voor, waarvan 8-maal in passief en 20-maal in actief gebruik. Zowel van het actieve als van het passieve heeft de oude De Brune het oudste citaat[1)], terwijl Vondel het oudste voorbeeld geeft van het participium[2)]. Dit laatste blijft het langst in zwang, want, terwijl Ter Haar het jongste voorbeeld van het activum heeft[3)] en Conscience van het passivum[4)], vindt men het participium na die tijd nog bij Hasebroek, Beets (*Stichtel. Uren*), Delcroix, Ten Kate en Perk.

Vondel laat op de beide plaatsen die wij van hem kennen[5)] *verengelt* rijmen op *gemengelt*. In die trant heeft Bilderdijk hem viermaal nagezongen en Spandaw tweemaal, terwijl ook J.C.v.d. Kasteele en Hasebroek onder de bekoring van dat rijm zijn geraakt. Doch Bellamy deed een nieuwe

1) Resp. *Emblemata* 10 (1624) en *Banketw.* 1, 335 (1657).
2) In de ed. W.B. 4, 576 (1644).
3) *Ged.* 2, 221 (1850).
4) *Avondstonden* 44 (1846).
5) Behalve de reeds genoemde nog: ed. W.B. 9, 296 (± 1660).

vondst door *verengeld* aan (*in elkaar*) *gestrengeld* te verbinden, een combinatie die dertienmaal, meer of minder vrij[1], is geïmiteerd, waarvan vijfmaal door Bilderdijk en driemaal door Spandaw. Ter Haar was ten slotte de baas, toen hij *mengelt - verengelt - omstrengelt* aaneenreeg. De Zuidnederlanders evenwel bleven vrij van deze rijmdwang: alleen Van Duyse[2] heeft *verengeld* in het rijm gezet, maar vond als wederhelft *besprengeld* uit.

Wat de betekenis betreft: de oudste is zonder twijfel ‘tot een engel maken, tot de staat der engelen verheffen’, eigenlijk gebezigd van personen die gestorven zijn, zoals bij Vondel, als hij in zijn ‘Opvaert van Mejoffer Margarite van Vlooswijck’ dicht: ‘Ay zie: zy schijnt *verengelt*, Ontkleet van 't sterflijck deel’. In De Brune's *Emblemata*[3] wordt het ww. verbonden met *gelijck* ‘als het ware’, waardoor de overgang naar een minder eigenlijke betekenis, zoals ‘verheffen, veredelen’ wordt voorbereid. In deze laatste opvatting is het woord zeer frequent geweest, vooral met een persoon als object of als logisch object; als zodanig kan het zelfs reflexief worden gebruikt. Het hoeft daarna niet te verbazen, dat ook *de geest* of *de ziel verengeld* worden, en men treft ten slotte objecten aan als '*t aanzijn, 't stof, het menschlijk schoon, de echt, de zinlijkheid* en zelfs *harteleed en druk*. Opmerkenswaard is eindelijk nog, dat het tot adjectief geworden participium gebruikt werd in de zin van ‘(als) een engel zijnde, de staat der engelen hebbende’, zonder dat aan een ‘geworden zijn’ mag worden gedacht. Vondel gaat hierin voor met: ‘(*Lucifer*,) flus noch goddelijck *verengelt*’; men zie verder Bilderdijk (1, 113) met ‘Gy stofklomp, half *verengeld*’ en Beets (*Stichtel. Uren* 4, 248), die spreekt van ‘Onschuldige en *verengelde*... menschen’.

Het zal wel nooit zijn uit te maken, welke schrijver *verengelen* heeft gemaakt, maar dat De Brune het bezigt als parallel van *vergoden*, geeft te denken: naar dat voorbeeld zou het geschapen kunnen zijn. Uit de 17de eeuw hebben wij maar vier bewijsplaatsen: twee uit De Brune en twee uit Vondel, uit de 18de zes: twee uit Luyken (*Zedel. en Stichtel. Gezangen* 3 en 7) en telkens-een uit Bellamy, Wolff en Deken, Bilderdijk en Feith. Van de 19de-eeuwse levert Bilderdijk er acht, Spandaw zes en Ten Kate drie, terwijl Vrouwe Bilderdijk, Tollens, Loots, J.C.v.d. Kasteele, Kneppelhout, Ter Haar, Hasebroek, Beets[4] en Perk ieder met een plaats tegenwoordig zijn. Het citaat bij Van Dale (ed. 1950) ten slotte is ondateerbaar. Uit Zuid-Nederland komen daar nog bij Van Duyse, Th. van Rijswijck, Conscience en Delcroix. Hun citaten vallen tussen 1840 en 1855, waaruit blijkt dat de mode pas later naar het zuiden is overgewaaid. Van een ‘mode’ moet men nl. spreken sedert Bilderdijk met het woord is gaan sollen: tussen 1806 en 1826 is het achttienmaal in onze letterkunde aangetroffen en daarmee was deze poëtische schepping, waarvan de 17de eeuw zo'n zuiver gebruik had weten te maken, volkomen doodgezongen.

Leiden, Mei 1950.

J.H. VAN LESSEN.

1) Men vindt ook *vastgestrengeld, omstrengeld* e.a.
2) *Vad. Poëzy* 2, 120 (1840).
3) ‘Isser eenige deugd ter wereld, die den mensche gelijck *ver-engelt*, om niet te zeggen vergodet, 't is de reynigheyd, en eerbaerheyd.’
4) De plaats uit de *Camera Obscura* mag hier m.i. niet worden meegeteld, omdat Beets daarin de spot drijft met dit woordgebruik.

Naschrift.

Sedert ik het bovenstaande aan de Redactie heb aangeboden, zijn nòg enige plaatsen van *verengelen* te voorschijn gekomen. Daarvan hebben die bij Da Costa (Dl, 2, 407; a°. 1841) en Van Beers (Dl. 2, 177; a°. 1860) niets opmerkelijks: de laatste (wederom een Zuidnederlander!) laat het passivum, *werd ... verengeld*, rijmen op *strengelt*, en gebruikt het in tegenstelling met *verdierlijkt*, de eerste geeft het participium, buiten het rijm, in de zin van 'gestorven'.

Bijzonder aardig in dit verband is echter de plaats die een onzer assistenten, de heer J. Kuiper, vond in Van Koetsvelds novellenbundel *Fantasie en Waarheid* (Dl. 2, blz. 3-9; a°. 1863), waar deze in het opstel *De Schrijver* een prulpoëet tekent, die voor zijn gedicht *Huiselijk Geluk* lange tijd tevergeefs naar een rijmwoord op *verengelt* zoekt, doch eindelijk, nadat hij het (van een vriend geleende) rijmwoordenboek van Witsen Geysbeek heeft geraadpleegd, het volgende slot produceert: 'Daar 't huislijk heil zijn ziel *verengelt* En stille vrede om hem zweeft. O zaalge band, die ons omstrengelt En meer dan aardsche vreugde geeft!' Wie het genoemde rijmwoordenboek (a°. 1829) opslaat, zal op blz. 108*c* inderdaad vinden: 'Gehengeld. gemengeld. gestrengeld.... *verengeld*'.

Leiden, Augustus 1950.

J.H. VAN LESSEN.

Aankondigingen en mededelingen.

Drift en Bezinning.

Van de 'Beknopte geschiedenis der nieuwe Noord-Nederlandse Letterkunde' die W.L.M.E. van Leeuwen in 1936 onder deze titel uitgegeven heeft, is onlangs een tweede, sterk uitgebreide uitgave verschenen (Amsterdam - Antwerpen - Wereldbibliotheek N.V. - 1950). De bedoeling van de schrijver was, zijn werk 'te vervolgen tot op de jongste dichters, met behoud van de oorspronkelijke geest van het boek', als 'gids voor wie zich interesseert voor onze nieuwste literatuur'. Er zijn niet minder dan vier hoofdstukken toegevoegd (blz. 288-418), getiteld: V *Tien jaren 1930-1940. Onheil in de verte*; VI *De verloren generatie. Treurspel der onzekerheid*; VII *Een in den nood. Bedrogen verwachtingen*; VIII *Barricaden, ivoren torens en uitkijkposten, terugtocht op het ik en strijd om een nieuwe ethiek*. Van Leeuwen was door zijn levendige belangstelling en zijn grote belezenheid, ook in het werk van de 'minor poets', de aangewezen man om als gids op te treden. Dat hij daarbij zijn voorkeur doet blijken en zijn oordeel over oudere en jongere tijdgenoten vrijmoedig uitspreekt, is zijn goed recht. Hij beseft zelf dat voor een objektieve geschiedenis van deze woelige periode afstand nodig is, en dat een beschrijving van de 'levende litteratuur het risico der vergissingen meebrengt'. Een uitvoerig register vergemakkelijkt het naslaan. De vele, goed geslaagde portretten verhogen de aantrekkelijkheid. Ongetwijfeld zal dit werk, evenals in de eerste uitgave, met veel belangstelling ontvangen worden.

Erasmus en de Bourgondische Nederlanden.

In het tijdschrift De Brabantse Folklore (Mei 1950) publiceerde Gilbert Degrote een artikel over dit onderwerp, waarin hij o.a. wijst op de vroege vertalingen van Erasmus' geschriften en op het feit dat hij 'op sommige gelijktijdige en latere rederijkers min of meer diepgaand heeft ingewerkt'. Een van zijn conclusies luidt: 'Erasmus verzwijgen bij de studie inzonderheid van onze vroeg-XVI-eeuwse letteren, zoals dat tot hier toe al te vaak het geval was, betekent het negeren van een der grootste cultuurkrachten uit het begin van deze eeuw'.

Die digter as intellektueel.

Dit onderwerp koos N.P. van Wijk Louw voor zijn inaugurele rede, bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar in de 'Suid-Afrikaanse Taal, Letterkunde en Geskiedenis' aan de Amsterdamse Universiteit op 22 Mei (uitgegeven te 's-Gravenhage - A.A.M. Stols - 1950). Hij gaat daarna na: 'die verhouding van inspirasie tot rede in die poësie self en in sy maker, die digter'. - 'Waarheid is dat die momente van bewuste en onbewuste vormgeving nie - behalve dan teoreties - van mekaar geskei kan word nie'. - Daarbij komt de verhouding van vorm en inhoud ter sprake, dat 'inhoud' uitkomst is van de levenshouding waarbij 'die digter en die intellektueel mekaar ontmoet'. Ten slotte maakt de spreker een onderscheid tussen goede en grote kunst.

Moderne stijlstudie.

Aan de Amsterdamse Universiteit promoveerde Emmy Kerkhoff op een proefschrift, getiteld *Ausdrucksmöglichkeiten neuhochdeutschen Prosastils* (Amsterdam - F. van Rossen - 1950. Prijs f 7,50, geb. f 9,80). Aangezien dit werk zich speciaal op Duits gebied beweegt als kritischer Versuch an Friedrich Grieses Roman 'Die Weissköpfe' valt een beoordeling buiten het kader van ons tijdschrift, maar wij willen de aandacht van onze lezers vestigen op het inleidende hoofdstuk over *Stil und Stilistik*, (blz. 9-32), dat van algemene aard is, en met verwijzing naar verdere litteratuur o.a. behandelt: 'Begriff Stil, Stilarten, Werkstil als Ganzes, Stilelemente, Einzelstilistikum, Abgrenzung des Stilbegrifs, Methode und Aufbau'. Waarschijnlijk zal ieder die zich met stijlstudie bezighoudt, met vrucht deze proeve van Duitse stijlontleding kunnen raadplegen.

C.d.V.

Literatuurwetenschap en filosofie.

In het *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte en Psychologie* (Juli 1950) publiceert Dr. C.F.P. Stutterheim, enigszins omgewerkt, een voor het 'Genootschap voor wetenschappelijke philosophie' gehouden lezing: *Eenheid, Tweeheid en Veelheid in de Literatuurwetenschap*. Op heldere wijze plaatst hij een aantal problemen van het literair-aesthetisch onderzoek in hun algemeen-filosofisch verband, waarbij hij zich in het bijzonder bezig houdt met de problematiek van 'vorm' en 'inhoud'. Deze studie is belangrijk voor ieder, die in de praktijk van zijn werk aan analyse en waardering van literaire kunst onmogelijk ontkomen kan.

W.A.P.S.

Boekbeoordelingen.

Is. P. de Vooys: *Bij het lezen van Albert Verwey's gedichten* (Van Loghum Slaterus N.V., Arnhem - N.V. Uitg. v.h.C.A. Mees, Santpoort - 1949).

In 1941 herdrukte Is. P. de Vooys, onder de titel *In het midden van Verwey's dichterschap*, een drietal studies (oorspronkelijk verschenen in *De Kroniek* van 1905 en in *De Beweging* van 1908 en 1912) over Verwey's dichtbundels *Uit de lage landen bij de zee, Het blank Heelal* en *Het Levensfeest*; de eerste daarvan geeft tevens een beschouwing over het oudere werk. In 1947 verscheen in *De Nieuwe Taalgids* een bespreking van *Cola Rienzi*. Het bovengenoemde boekje voltooit nu de behandeling van Verwey's volledige dichtwerk door een overzicht te brengen van diens latere poëzie, vanaf *Het zichtbaar Geheim* tot de ongebundelde gedichten van de laatste tijd.

Hoewel dus in zekere zin behorende tot dezelfde reeks, is De Vooys' tweede bundel studies toch van principiëel andere aard dan de eerste. De beschouwingen uit *In het midden van Verwey's dichterschap* werden ‘niet zonder Verwey's voorkennis en toestemming’ gepubliceerd. Die toestemming gaf aan De Vooys in 1908 en 1912 een gevoel van zekerheid waaraan hij behoefte had, want de interpretatie van Verwey's werk was ‘zelfs voor zijn naaste vrienden een gewaagde onderneming, daar zij nooit wisten of zij de bedoeling goed of ruim genoeg begrepen hadden’. Thans is deze steun hem ontvallen, en wij zien De Vooys dan ook met de uiterste voorzichtigheid te werk gaan: zoekend naar een benadering, liever citerend dan omschrijvend, voortdurend zijn uitspraken verzachtend door de vraagvorm. Maar juist daardoor krijgt dit boekje een persoonlijker en indringender toon, en stimuleert het in sterkere mate tot eigen onderzoek.

Het spreekt vanzelf, dat De Vooys niet pretendeert in 176 pagina's een *volledige* behandeling van Verwey's dichtwerk te geven. In hoofdzaak bepaalt hij zich tot één enkel aspect, dat van het onderlinge *verband*: ‘het verband dat hij zag en wilde doen uitkomen tussen de verzen, die hij in een bundel verenigde, een verband, dat hij ook tussen de bundels in groepen aanwezig dacht’. En elders zegt hij: ‘Bespreking en beoordeling van de aesthetische waarde der afzonderlijke gedichten is door mij aan anderen overgelaten, om zelf meer nadruk te kunnen leggen op de *compositie der gedichten*, in het bijzonder van de bundels’.

Dat De Vooys juist dìt aspect kiest, is begrijpelijk. Het betreft het kernprobleem van Verwey's dichterschap, vooral na de verschijning van Vestdijks *Albert Verwey en de Idee*. De Vooys' gehele betoog is er dan ook op gericht, duidelijk te maken dat men bij de compositie der reeksen en bundels niet aan een vooropgezet plan moet denken (zoals Vestdijk deed), maar aan een *lachend raadsel*. En hij slaagt er inderdaad in, ten aanzien van dit punt ons inzicht aanmerkelijk te verhelderen.

Toch blijft naar mijn mening deze beperking te betreuren. Het aantonen van verbanden maakt het telkens weer nodig om de gedachten-inhoud van een verzenreeks te doen uitkomen en bepaalde gedichten te parafraseren. Tegen de uitdrukkelijke bedoeling van De Vooys in, leidt dit er toe dat het accent voornamelijk valt op *wat* Verwey wilde zeggen, terwijl op het *hoe* niet wordt ingegaan. En het is juist dit laatste waarop het in de huidige situatie aankomt. Dat Verwey een denker was met

een grootse visie, wordt niet (meer) bestreden; wèl echter de grootheid van zijn dichterschap, d.w.z. van zijn vermogen om aan zijn machtige verbeelding ook een in alle opzichten machtige *vorm* te geven. De enige afdoende verdediging van Verwey ligt dan ook in het onweerlegbare bewijs dat hij dit vermogen inderdáád bezat: dat zijn poëzie in bepaalde opzichten van wezenlijk *andere* aard moge zijn dan die van zijn tijdgenoten, maar dat zij zeker niet minder poëtisch is in de absolute zin van dit woord.

Zulk een verdediging kon dit boekje krachtens zijn beperking onmogelijk worden. Daartoe zou De Vooys zich op àndere wijze hebben moeten beperken dan hij deed: door niet één bepaald aspect van àlle bundels te geven, maar *alle* aspecten van één bepaalde bundel of desnoods van één bepaalde gedichtenreeks. Slechts dàn kan voorkomen worden, dat het één-en-ondeelbare dichterschap van Verwey langzamerhand steeds meer wordt beschouwd als de som van een reeks interessante problemen en aspecten.

Gelukkig gaf De Vooys, zij het terloops, telkens meer dan hij zich eigenlijk had voorgenomen. En het zijn juist deze opmerkingen, niet over één aspect maar over de totaliteit van Verwey's dichterschap, die voor mij de meeste waarde hebben, bijv. pag. 18-21, 44-45, 129 (‘Toelichting wil bij Verwey zeggen: in beeld gebracht’), 131-133 (over Verwey's Spinozisme. ‘Onze voorstelling is een schakering anders dan die van Gielen. Voor hem was Spinoza de leermeester, die aan zijn begrijpende leerling een vaste grondslag gaf voor al zijn dichterlijk werk. Naar onze voorstelling, was er een geestelijke vriendschap van grote genegenheid, een overeenstemming van zienswijzen, die echter slechts voor een deel - en een betrekkelijk klein deel - invloed had op Verwey's dichterschap’). In dit verband moet ook de *Terugblik* genoemd worden: een reeks (te) korte opmerkingen over Verwey's kunst en leven, waarmee De Vooys zijn boekje besluit.

Wij zijn dan ook oprecht dankbaar voor deze ‘daad van eenvoudige liefde en piëteit’ - al hadden wij gehoopt op méér.

Jammer dat het fraai uitgegeven boekje ontsierd wordt door talloze drukfouten; de ingevoegde lijst van Errata herstelt er slechts een gedeelte van. Behoort tot die drukfouten ook de stelselmatige aanduiding van *De ring van leed en geluk* als ‘De ring van geluk en leed’?

W.A.P. SMIT.

De reis van Sinte Brandaan. Uitgave, inleiding en commentaar door Dr. Maartje Draak. Herdicht door Bertus Aafjes (J.M. Meulenhoff, Amsterdam z.j.).

Deze Brandaan-uitgave is een interessant experiment. Het doel daarvan was, bij de niet-filologisch-geschoolde moderne lezer belangstelling te wekken voor een boeiend en merkwaardig Middeleeuws gedicht door dit zoveel mogelijk voor hem toegankelijk te maken. Dit laatste geschiedt op tweeërlei manier. Enerzijds heeft Dr. Maartje Draak de tekst gestoken ‘in het visitetoilet van een gemoderniseerde spelling’, er een lange reeks Woordverklaringen bijgevoegd (gedrukt als losse bijlage die náást de tekst kan worden gelegd) en in haar Inleiding en Critische Aantekeningen op uiterst boeiende wijze over alle problemen verteld die aan het verhaal en aan de tekst vast

zitten. Aan de andere kant bracht Bertus Aafjes de gehele *Reis* over in moderne berijming; de oude en de nieuwe tekst zijn náást elkaar afgedrukt, zodat de lezer voortdurend beide versies vergelijken kan.

Mag dit experiment nu geslaagd heten? In het algemeen ongetwijfeld; naar mijn mening echter niet in de combinatie van de oorspronkelijke tekst

met een moderne berijming. Ten aanzien van de tegemoetkoming aan de moderne lezer is dit ‘des Guten zu viel’. Het brengt de lezer in de positie van de bekende ezel tussen de twee schelven hooi waarvan hij niet tegelijkertijd kan eten. Doet men tenslotte een keus, dan zal men er niet gemakkelijk toe komen om daarna óók nog de andere versie volledig door te lezen; de éne versie maakt de andere praktisch overbodig. Deze uitgave zou dus - afgezien van de meerdere of mindere mérites der verschillende onderdelen - even goed of beter aan haar doel hebben beantwoord door zich te beperken hetzij tot de gemoderniseerde Middelnederlandse tekst, hetzij tot de moderne berijming, in beide gevallen omraamd door de Inleiding en de Critische Aantekeningen van Mej. Draak. Door de keuze aan de lezer te laten nodigt men hem (tegen de opzet in) als het ware uit om de weg van de minste weerstand te kiezen.

De *berijming van Bertus Aafjes* is ontegenzeggelijk knap en geeft blijk van grote vers- en rijmvaardigheid. Bovendien laat zij zich prettig lezen, en daar gaat het in de eerste plaats om. Toch is Aafjes er niet in geslaagd, werkelijk een aequivalent van het Middelnederlandse gedicht te leveren. Onder zijn handen (Aafjes zelf spreekt hier van ‘handwerk’) wijzigen toon en sfeer van het verhaal zich ongemerkt. De ironie en de humor van het oorspronkelijke vertonen bij hem een haast onweerstaanbare neiging om zich in de richting van het komische te bewegen. Voor een groot deel is deze ‘aandikking’ een gevolg van de toevoegingen en stoplappen, waarvan Aafjes geregeld gebruik maakt - en zelden met gelukkig resultaat. Eén enkel voorbeeld: ‘Di ontbiedt Jezus Kerst // dattu zuls gaan varen // op des zeewes baren // al omme ende omme negen jaar’ (reg. 68-71) wordt omgewerkt tot: ‘d e H e e r Jezus Christus gebiedt // u om o n v e r w i j l d scheep te gaan: // g i j k u n t d a n op de oceaan // zwerven o n g e v e e r negen jaar.’ Maar zodoende wordt te kort gedaan aan de ondergrond van ernst die in het Middelnederlands naast alle andere elementen óók aanwezig is. Naast dit principiële tekort blijven de incidentele foute ‘vertalingen’ (ondanks de Woordverklaringen van Mej. Draak) van ondergeschikt belang (bijv. reg. 150, 184, 218).

De *Middelnederlandse tekst* is een poging tot reconstruerende benadering van C/H, de (onbekende) 13de-eeuwse versie waarop zowel de tekst uit het Comburgse handschrift (C) als die uit het Hulthemse (H) moeten teruggaan. Uitvoerig (en boeiend!) legt Mej. Draak verantwoording af van de wijze waarop zij bij deze reconstructie te werk is gegaan, zonder de subjectieve elementen te verzwijgen die daarbij een rol hebben gespeeld. Er blijkt duidelijk uit, met hoeveel toewijding en nauwgezetheid zij haar arbeid heeft verricht; zij wilde trachten daarmee de Nederlandse Brandaanstudie die sinds 1894 (Bonebakkers parallel-editie van C en H) stagneert, opnieuw in beweging te brengen. Ik heb alle eerbied voor wat zij tot stand heeft gebracht; maar dit neemt toch niet weg, dat de modernisering van de nieuwe tekst zowel als het ontbreken van een v o l l e d i g e verantwoording omtrent de reconstructie het resultaat in filologisch opzicht tot een curiosum stempelen, waarop moeilijk rechtstreeks kan worden voortgebouwd.

Modernisering van de spelling acht ik voor een dergelijke uitgave in principe juist. De vraag is echter, of zij ook ten aanzien van het Middelnederlands uitvoerbaar is. Mej. Draak heeft zich deze vraag gesteld (vgl. pag. 228) en er een bevestigend antwoord op gegeven. Haar praktijk heeft

mij evenwel niet geheel overtuigd. Zo wordt in reg. 357 g h i n c t tot g i n g 't, maar in reg. 459 blijft c o n d i (kon hij) onveranderd; in reg. 446 wordt d r i v e n gespeld als d r i j v e n, maar in reg. 458 behoudt v a n t h i als v a n d h i de i; z a a n voor s a e n voldoet als modernisering stellig niet. Ondanks mijn bezwaren moet ik echter toegeven, dat op deze wijze de tekst voor de moderne lezer inderdaad gemakkelijker leesbaar is geworden (hoewel nog niet gemakkelijk!) dan anders het geval zou zijn geweest.

Voor de *Inleiding*, de *Critische Aantekeningen* en de *Verantwoording van de tekst* van Mej. Draak heb ik slechts bewondering. De wijze waarop zij het uitgebreide, ingewikkelde en vaak dorre wetenschappelijke materiaal tot een even helder als boeiend betoog heeft weten te verwerken, is ronduit meesterlijk. Dit is popularisering van de allerbeste soort: volkomen verantwoord, zonder enig vertoon van geleerdheid (Mej. Draak slaagt er in, alle noten te vermijden!), met liefde en overtuiging geschreven, zakelijk als een verslag en tegelijkertijd boeiend als een roman!

Aan de uitgever komt een woord van lof toe voor het bijzonder aantrekkelijke boek, dat hij van het geheel wist te maken.

W.A.P. SMIT.

A. van Loey, *Middelnederlandse Spraakkunst.* II. *Klankleer*. - IX en 124 bldzz. - Groningen - Batavia en Antwerpen, 1949.

Op de *Vormleer*, besproken *NTg.* XLII, 104 vlg., is met bekwame spoed de middelnederlandse *Klankleer* gevolgd. De auteur begint, zonder een algemeen fonologisch of historisch overzicht, terstond met de behandeling van de klinkers en tweeklanken naar de alfabetische volgorde van het letterteken dat de meest gewone schriftelijke voorstelling van die klanken is. Daarbij moet in het oog gehouden worden dat een hoofdstuk over 'Spelling' in de *Vormleer* is gegeven. In het algemeen geldt bij die alfabetische rangschikking het thans gebruikelijke teken. Het is bekend dat het middeleeuwse gebruik met het tegenwoordige lang niet altijd overeenstemt. Zo moet de lezer dadelijk bij het begin van de *eu* (§ 60 en vlgg.) vernemen dat de schrijfwijze die als titel boven dat gedeelte staat, in het Middelnederlands zeldzaam is. Hoofdstuk I behandelt op deze wijze de korte vocalen, hoofdstuk II de lange vocalen, en hoofdstuk III de difthongen.

De behandeling van iedere afzonderlijke vocaal of difthong is gesplitst in een Afd. A: '*a* (resp. *e* enz.) ontstaan uit' en B: 'uit *a* (resp. *e* enz.) ontstaan.' In hoofdstuk I komen dus de producten van de verlenging in open syllabe ter sprake, *ā, ē* enz. Maar deze verlengde vocalen worden in hoofdstuk II bij de 'lange vocalen' opnieuw en uitvoeriger besproken, ditmaal in hun verhouding tot de vanouds lange klinkers. Ook de verlengingen vóór *r* + consonant komen op die manier tweemaal ter sprake. Evenzo wordt b.v. in de B-rubriek van de *a* de *e* vermeld als door umlaut uit *a* ontstaan, en die *e* wordt dan in de A-rubriek van de *e* weer uitvoeriger behandeld. Talrijke verwijzingen helpen de lezer bij het vinden van zulke twee- of meervoudig behandelde onderwerpen.

Deze maatregel is getroffen ten bate van de studenten, zo deelt Prof. Van Loey in zijn 'Ter verantwoording' mede, 'om de duidelijkheid van het naslaan'. Inderdaad

zal de beginner bij deze werkwijze gemakkelijker vinden wat hij zoekt dan bij een ordening uitgaande van het ‘westgermaanse’ vocaalsysteem. En dit onweersprekelijke didactische voordeel zal de gebruiker te gemakkelijker vrede doen hebben met de uit een oogpunt van compositie minder fraaie talrijke herhalingen.

Na een afzonderlijk hoofdstuk over ‘de vocalen in onbeklemtoonde syllaben’, waarin ook gesproken wordt over syn- en apocope en svarabhakti - deze term wordt blijkbaar bekend verondersteld -, behandelt hoofdstuk V de consonanten. Hierbij is een andere, meer op de fonetische aard van de klanken berustende rangschikking gevolgd. De halfvocalen *j* en *w* gaan voorop; daarna volgen de liquidae en nasalen, daarna de labiale en velaire consonanten; het sluitstuk wordt gevormd door de dentalen, met inbegrip van de sibilanten, waarop dan, weer min of meer volgens het grafischalfabetisch beginsel, de *sch* volgt.

Prof. Van Loey heeft, naar wij in zijn verantwoording lezen, evenals in de *Vormleer* de descriptieve methode toegepast en ‘slechts daar waar tot recht begrip van mnl. klankverschijnselen kennis van oudere taal nodig is, ... een beroep gedaan op historische klankleer’. Inderdaad moet hij, vooral bij het vocalisme, vrij wat historisch water in zijn descriptieve wijn doen, en dat watergehalte wordt soms wel zo groot dat men zich afvraagt of toch de duidelijkheid niet gebaat was geweest met een kort overzicht, althans een korte karakteristiek, van het ‘westgermaanse’ vocaalsysteem, waarbij dan enige belangrijke vóórmiddelnederlandse veranderingen, die zich in hun gevolgen in het Middelnederlands aftekenen, konden besproken zijn, zoals de umlaut en de verlenging in open syllaben. Misschien zou daardoor de omvang, die Van Loey terecht klein heeft willen houden (o.a. om de prijs!), niet noemenswaard zijn uitgedijd.

Men moet evenwel erkennen dat de inkleding van de grammatica, zoals Van Loey die gemaakt heeft, voor de beginnende student, met wiens belangen vooral is gerekend, grote voordelen heeft. Het boek van Franck is ongeveer te karakteriseren als een handboek voor een geschoold germanist die Middelnederlands wil leren, en zelfs uit dat oogpunt beschouwd is de *Mittelniederländische Grammatik* niet bepaald geriefelijk, laat staan aantrekkelijk te noemen. Het overvloedige materiaal komt meer de degelijkheid dan de overzichtigheid ten goede. Van Loey is in zijn zelfbeperking veel gemakkelijker te hanteren, en bij eerste kennismaking krijgt men de indruk dat er niettegenstaande de beknoptheid weinig is vergeten dat van belang is. Ik miste een vermelding van de *ē* in *-hēde*, hoewel het verschil tussen *ē* en *ê* vrij uitvoerig is behandeld.

Evenals in de *Vormleer* geeft iedere paragraaf de hoofdzaken, terwijl in klein gedrukte aantekeningen bijzonderheden zijn te vinden, o.a. over de geografie van sommige verschijnselen. Daarbij treft herhaaldelijk de vrij scherpe begrenzing, zoals van de ontronding in *clippel* ‘knuppel’, *pit* ‘put’ (§ 19), de *t* > *d* in *dlant, dwater*, e.d.: overal behalve in het Westvlaams (§ 114c), *waert* naast *woort* vooral in limburgse en brabantse teksten (§ 2 Opm. 2, § 31 Opm. en § 82 Opm. 2). In de aantekeningen bij § 115 wordt sub 9 ernstige twijfel geuit aan de mening dat in West-Vlaanderen het uitgangspunt zou liggen van de *d*-syncope. In deze en andere geografische bijzonderheden zien we telkens het gezag waarmee de auteur kan spreken op grond van eigen onderzoek. In een aanhangsel vindt de lezer een overzicht, naar de streken geordend, van de dialectische kenmerken die in de *Klankleer* worden vermeld.

De aantekeningen geven voorts, evenals in de *Vormleer*, de voornaamste literatuur over verscheiden kwesties, en wijzen op punten die nog nader onderzoek vereisen. Omvang en inhoud van die aantekeningen tonen, in vergelijking met die in de *Vormleer*, enerzijds dat over de klankleer meer is gewerkt, anderzijds dat de kwesties ingewikkelder zijn.

Enkele aantekeningen die ik bij het doorlezen maakte, laat ik hier volgen. De formulering van § 1: 'Reeds in de 13e eeuw is *a* uit *e* ontstaan' (in *warden* < *werden, darde* < *derde* e.d.) kan twijfel wekken: vermoedelijk wil het perfectum 'is .... ontstaan' hier niet zeggen dat de overgang in de 13e eeuw plaats had, maar dat we die *a* van de 13e eeuw af al aantreffen. - In § 3 Opm. 4 verschijnt de term 'ablaut' (waarop de auteur in het voorbericht beloofd had, geen beroep te zullen doen) zonder toelichting, zover ik zie.[1] - De bewoordingen van § 6*b* wekken ten onrechte de indruk alsof in *mechtig, verstendich* e.d. de 'jongere umlaut' zou veroorzaakt zijn door een umlautsfactor in derde onbeklemtoonde syllabe. - § 25*b* introduceert een, bij mijn weten nieuw, 'ingwaeonisme' in de *u* van *dul, up, stum* e.d.: dat zou een palatalisering zijn, 'veeleer van owgm. *u* dan van mnl. *o*.' Niet alleen uit algemene vrees voor te grote gulheid met ingwaeonismen zou men kunnen twijfelen, maar ook om het feit dat dat onberekenbare Ingwaeoons overigens op palatale geronde vocalen (zie boven over *pit, clippel*) niet gesteld is. - § 67 Opm. 3 beschouwt, als ik goed lees, de *ij* in *wapijn* als een regressieve s p e l l i n g , zonder fonetische realiteit dus. Zouden wij dan rijmen als *pine/wapine* (o.a. Ferguut 1601/02) als ogenrijm, althans leesrijm, moeten beschouwen? - In § 90 treft de opmerking dat 'nog in de onl. periode' *uu* ontstaan is in kustmnl. *uus* 'ons': die *uu* zal toch wel niet vroeger ontstaan zijn dan andere *uu*'s uit [u·]; de bedoeling is eerder dat de overgang *uns* > *ûs* [u·s] oudndl. is. - In § 104 kan de zeer lapidaire, overigens volkomen onbetwistbare, mededeling dat *ombe* = *omme* 'nog tot de 13e eeuw' hoort, misverstand veroorzaken doordat de zin, na een puntkomma, voortgaat met over 'segmentatie' te spreken in *compt* en *ember*. - Bij § 106*a* 'De velare nasaal.... bijv. in nnl. *ding, bang*.... werd in 't mnl..... nog gevolgd van een stemhebbende occlusief' moet men afd. *c* van dezelfde paragraaf vergelijken, om te zien dat Van Loey niet bedoelt dat *dinc* in het Mnl. een stemhebbend einde had. De lezer merkt op dat de auteur zich ter zake van de mnl. [□g], resp. [□k] stelliger uitlaat dan men totnogtoe gewoon was te doen. Vrij stellig is hij ook in § 112*a* over de klankwaarde van de middenconsonant in *secghen*: dat 'zal.... wel of een lange stemhebbende occlusief zijn geweest [gg], of occlusief plus fricatief [gγ]'. Dat 'lange' zal een ketterij zijn voor degenen die zonder enige aarzeling het fonologisch systeem van het 20e-eeuwse Nederlands, met 'zwak gesneden' en 'scherp gesneden' vocalen en g e e n lange consonanten, op het Mnl. van de 13e eeuw transponeren. Voor mij staat dat geenszins vast, maar een recensie is niet de plaats om te betogen dat de beschouwing van degenen die de terminologie van Van Loey zouden veroordelen, op zijn minst grote kans heeft van anachronistisch te zijn. - De vorm *opten* is in § 114*a* verdwaald: hij hoort alleen in *c*, waar hij ook genoemd wordt.

Prof. Van Loey heeft zichzelf een hoge eis gesteld: een middelnederlandse grammatica te maken van kleine omvang, die geschikt is voor studenten, die in alle opzichten verantwoord is, en die bovendien ook de zelfstandige werker van dienst kan zijn. En al zal de laatste rubriek van gebruikers, zoals ook al naar aanleiding van de *Vormleer* is opgemerkt, Franck en Van Helten nog niet kunnen missen, nu Van Loey er is, - het staat vast dat Van Loey zijn moeilijke taak van zelftucht, evenmaat en kritiek heeft volbracht op een wijze die hem recht geeft op de grote erkentelijkheid van allen wie de studie van onze middeleeuwse taal ter harte gaat.

Utrecht, April 1950.

1) In de *Vormleer* is de term even vermeld: § 68 Aant.

C.B. VAN HAERINGEN.

Uit de tijdschriften.
(Juli - Augustus).

De Gids. Juni. Een voordracht van Ed. Hoornik over *Gerrit Achterberg*, bij gelegenheid van zijn bekroning, is in artikel-vorm gepubliceerd. - In de *Prozakroniek* bespreekt W.L.M.E. van Leeuwen *De Kruisvaarder* van Anna Blaman.

Critisch Bulletin. Mei. Anthonie Donker karakteriseert de periode 1945-1950 in onze letterkunde. - J.C. Brandt Corstius (*De zee-den en het notarishuis*) bespreekt de biografie *Het vuur brandde voort* en de dichtbundel *Wordingen* van Henriëtte Roland Holst. - O. Noordenbos schrijft over *Frieslands dichters* naar aanleiding van de bloemlezing door Anne Wadman. - Guus Sötemann (Twaalf maal Job) beoordeelt *De kellner en de levenden* van S. Vestdijk.

Juni. Anthonie Donker schrijft waarderend over *Annie Salomons* bij gelegenheid van haar 65ste verjaardag. - Annie Romein-Verschoor (*Over historische fantasie en werkelijkheid*) beoordeelt *Het woud der verwachting* van Hella Haasse. - C.J.E. Dinaux (*Romantiek in Ballingschap*) beoordeelt *Zuster ter Zee* van Adriaan van der Veen. - M. van der Bom-Luitingh bespreekt de *Archivalia betreffende Aagje Deken, Betje Wolff en personen uit haar kring*, gepubliceerd door H.A. Höweler. - *De Periscoop* van A.D. betreft *Achterbergs bekroning*.

Roeping. Mei-Juni. André Munnichs huldigt *Emile Erens* bij zijn vijf en tachtigste verjaardag, waarbij zijn verhouding tot zijn broer Frans ter sprake komt. Voor de gebundelde *Korte verhalen* (1906) toont de schrijver grote waardering, maar niet minder voor het latere hagiografische werk.

Het Boek van Nu. Juni. G. Stuiveling gaat de verhouding na van *Koopmanschap en Kunst*, naar aanleiding van een voorafgaande beschouwing door J. Greshoff. Hij waarschuwt o.a. tegen het misverstand als zou een grote omzet het bewijs vormen van een grote artistieke betekenis. Onder het opschrift *Roman, Film en Menselijke Waardigheid* schrijft G. van Eckeren met waardering over *De Kruisvaarder* van Anna Blaman. - P.H. Ritter Jr. bespreekt Hans Redeker's *Essay over de Krisis van het Kunstenaarschap* (*De dagen der artistieke vertwijfeling*). G.H. 's Gravesande vond nieuwe *Documenten rondom '80*, betrekking hebbende op W. Gosler en C. Vosmaer.

Juli. M. Nijhoff schrijft *Over Gerrit Achterberg en zijn poëzie*. Als *Multatuliana* bespreekt G. Stuiveling een uitvoerig boek van Ger. Schmook: *Multatuli in de Vlaamse gewesten*, een brievenuitgave van K. ter Laan: *Multatuli en twee van zijn discipelen, Mansholt en De Raaf* en het Amsterdamse proefschrift van H.H.J. de Leeuw: *Multatuli, het drama en het toneel*. - Gerard van Eckeren heeft veel lof voor het jongste werk van Marnix Gijsen: *De Man van Overmorgen* (*Het Bankroet van een burger*).

De Vlaamse Gids. Juni. Eugène de Bock heeft uit eigen ervaring de geschiedenis van het tijdschift *Ruimte* te boek gesteld, met interessante biezonderheden over de

Vlaamse letterkundige toestanden en verhoudingen in 1920-1921. - Julius Pée bespreekt de in 1949 uitgekomen *Multatuliana*,

n.l. Stuiveling's uitgave van de *Max Havelaar*, het uitvoerige boek van Gerard Schmook: *Multatuli in de Vlaamse Gewesten* en de door K. ter Laan uitgegeven brieven van Mansholt (*Multatuli en twee van zijn discipelen*).

Juli. Max Lamberty schrijft over *De uitheemse culturen en de onze*, voornamelijk om op gevaarlijke invloeden te wijzen. In de *Kroniek van de Poëzie* geeft M. Rutten een waarderende beschouwing over *Het dichterschap van Adwaita*.

Aug. C. Bittremieux karakteriseert, onder het opschrift *Een firmament van intellect en droom* 'ter gedachtenis' vergelijkend de persoonlijkheid van *Ter Braak, Du Perron* en *Marsman*. Daarbij sluit zich aan: een uitvoerige voordracht van Hugo Walschap over *De menselijke waardigheid van Menno ter Braak*. - Julius Pée stelde zijn *Herinneringen aan Paul Fredericq* te boek, bij de honderdste verjaardag van zijn geboorte. Met tal van aanhalingen en brieven levert hij een bijdrage tot de kennis van deze vooraanstaande Vlaming en verdienstelijke geleerde.

Dietsche Warande en Belfort. Juni. Albert Westerlinck verzet zich tegen de beschouwing van Leo Picard in het *Nieuw Vlaams Tijdschrift* in een uitvoerig artikel: *Meditatie van een 'verouderd' cultuurflamingant*. Hij betoogt dat niet de taalstrijd, maar de strijd voor een eigen cultuur hoofdzaak moet blijven. - Stephanus Axters O.P. schrijft over *De mystieke literatuur als karakterspiegel van de Nederlandse provincies*. Hij wijst op de tegenstelling tussen Brabant, Limburg en de Noordelijke gewesten. - In de *Noordnederlandse kroniek* huldigt Karel Meeuwesse de dichter Jan Engelman, bij zijn vijftigste verjaardag 'voor wat hij heeft bijgedragen aan de bezieling van de vaderlandse cultuur'. - Albert Westerlinck beoordeelt *Honderd jaar Nederlandse Philologie* van Dr. G. Karsten.

Juli. In een beknopte lezing behandelde Antoon Coolen de verhouding van *De romancier en het leven*. - Albert Westerlinck vervolgt zijn *Gesprek in Europa*, beschouwingen over de moderne Europese literatuur. Daarin bespreekt hij uitvoerig 'de naturalistische letterkunde tot en met het excrementalisme' en levert hij een belangwekkende bijdrage tot de vergelijkende literatuurgeschiedenis.

Nieuw Vlaams Tijdschrift. Mei. Deze aflevering opent met een grondige beschouwing over *Le surréalisme et la littérature contemporaine* door Julien Gracq.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, LXVIII, afl. 1. Een studie van K. Heeroma is gewijd aan *Camphuysen en zijn stichtelijke rijmen*. - B.A. Vermaseren vergelijkt *Humanistische drama's over de moord op de Vader des Vaderlands*. Achtereenvolgens komen ter sprake de *Nassovius* van Salius, de Katholieke Franse dichter Toussaint Du Sel (1584), een tweede Latijnse tragedie van de Calvinist G.B. Werteloos (1585), die van invloed geweest is op de *Auriacus* van Daniel Heinsius, destijds zeer bewonderd, maar zwakker dan zijn voorganger. Het voorbeeld van Heinsius vond navolging bij de Leidse historicus en rederijker Jacob Duym en later bij Gijsbrecht van Hogendorp, in 1617 door de Nederduitsche Academie opgevoerd. Ten slotte komt nog een Latijns drama van de Delftse conrector Caspar Ens ter sprake: *Princeps Auriacus sive Liber-*

tas Defensa (1598). - Chr. Stapelkamp behandelt de etymologie van de woorden *vressem - vreissem* en *ooshout*. - G. Kloeke merkt op dat het studentenwoord *propjes* (= propaedeutisch examen) wel een hypercorrect deminutief (proppies) kan zijn. - F. de Tollenaere beoordeelt A. Weijnen's brochure over *Tweetaligheid*.

Leuvense Bijdragen, XXXIX, afl. 3-4. Bijblad. J.L. Pauwels geeft *Losse Aantekeningen bij de vierde druk van Schönfeld's Historische Grammatica*, o.a. over de syncope van intervokalische *d.* - L. Grootaers publiceert *Vragenlijsten* voor het Zuidnederlands dialectenonderzoek. - Uit de lange reeks boekbesprekingen vermelden wij de volgende: F. Vanacker: *Syntaxis van het Aalsters Dialect*, door V. Verstegen. - S.A. Louw: *Dialektvermenging en Taalontwikkeling*, door J. Leenen. - A. van Loey: *Middelnederlandse Spraakkunst* I en G.S. Overdiep: *Woordenboek van de volkstaal van Katwijk aan Zee* door J.L. Pauwels. - G. Stuiveling: *Een Eeuw Nederlandse Letteren*, door R.F. Lissens. - J. van Mierlo: *Hadewijch's Brieven* door Stephanus Axters O.P. - P. van Gestel: *ABN-Gids* door L. Grootaers. Ten slotte bevat deze aflevering een uitvoerige *Kroniek* met boekaankondigingen.

Mededelingen van de Vereniging voor naamkunde te Leuven XXV (1949). H.J. van de Wyer eert *Dr. M. Schönfeld, eredoctor der Leuvense Universiteit*. J. van Gorp behandelt *Kempische persoonsnamen*. - Fr. de Vrieze schrijft *Over de vormaanduiding in Westvlaamse namen van velden*. - A. Weijnen vervolgt zijn bijdrage over *Noordbrabantse plaatsnamen*. - H. Draye geeft een nabeschouwing over *Het derde Internationaal Congres voor Toponymie en Anthroponymie*, in 1949 te Brussel gehouden. - Jan Lindeman rangschikt en verklaart *De familienamen op -baard*. - M. Hoebeke behandelt *De etymologie van het toponiem Oosche*, ontstaan uit *ozeka*. - K. Roelandts geeft een verslag van *Het naamkundig onderzoek in Skandinavië*. - F. Nooyens wijst op *Het Weesmeestersarchief als toponymische bron*.

Levende Talen. Juni. C. Hedeman wijst op de veldwinnende gewoonte, onder Engelse invloed, in verbindingen als ‘pianist De Groot’ het lidwoord achterwege te laten (*Taalbederver Tsoep Wegtermay luidt lidwoordloos tijdperk in*). - F.C. Dommicus schrijft over *Spraakkunst op de middelbare scholen*, naar aanleiding van de voordracht van B.H. Erné. - W.H. Staverman maakt opmerkingen *Naar aanleiding van een onderwijsrapport* (n.l. van de fundatie ‘Werkelijk dienen’).

Tijdschrift voor Levende Talen XVI, afl. 3. Franz de Backer publiceert een artikel over *William Wordsworth en Guido Gezelle*. - In de rubriek *Nederlandse Letteren* bespreekt Fr. Closset voornamelijk uitvoerig allerlei werk van S. Vestdijk.

Afl. 4. In de Kroniek *Nederlandse Letteren* bespreekt Fr. Closset met grote ingenomenheid het *Verzameld Werk* van Menno ter Braak. Verder komen o.a. de volgende werken in beknopter vorm ter sprake: *Herdenkingen* van Arthur van Schendel, *De Kruisvaarder* van Anna Blaman, *Grensgebied* van J. Greshoff, *Gedichten* van L. Vroman en *De Lof der Liefde* van Maurice Roelants. - Yv. Pintelo wijst op het ontstaan en de tegenwoordige stand van *Het Woordenboek der Nederlandsche Taal*.

Ons Eie Boek XVI, afl. 1. Onder het opschrift *Die digter as gewete van 'n volk* beoordeelt Fr. E.J. Malherbe een ‘groot epiese werk van D.J. Opperman’, n.l. *Joernaal van Jorik*, dat hij beschouwt als ‘die mees fundamenteel nasionale werk, van ons nuwere digkuns en tewens een van die grootste kunsscheppinge in ons taal’. Een tweede artikel van dezelfde auteur handelt over *Kunsontwaking in Suid-Afrika*. - In de rubriek *Op die taalwerf* bespreekt Taalman enige ‘moeilikhede met Afrikaans’. - M. de Villiers (*Uit die levende taal*) schrijft over ‘die pouse wat gewoonlik deur kommas weergegee word’. - J. Greshoff geeft een zeer beknopt overzicht van '*n halfeeu Nederlandse letterkunde*. De rubriek Prosa bevat o.a. '*n Oorsig van 'n paar nuwe Afrikaanse romans* door J.K. Swart. J. Greshoff kondigt enige nieuwe Nederlandse uitgaven aan.

Bezinning. Juni. Onder het opschrift *Drie thema's, drie phasen* bespreekt W.J.C. Buitendijk ‘residuen van vroegere phasen naast moderne uitingsvormen in de Christelijke letterkunde’, aan de hand van drie onlangs verschenen verzendbundels. De praemoderne stijl van Mevr. E. Voorhoeve-van Oordt (*De Boog in de Wolken*) acht hij hopeloos verouderd en waardeloos. De tweede phase wordt vertegenwoordigd door A. Wapenaar (*De Vuurproef*); de derde, moderne, door Muus Jacobse (*Het Kind en andere gedichten*).

It Beaken XII Nr. 4. Juli. Onder het opschrift *Frisiaca* behandelt Chr. Stapelkamp *De ‘beweeglijke s’*, d.w.z. de voorgevoegde s, o.a. in het Nederlandse *slinks* naast *links, slikken* naast *likken*. Verder *inheemde* = inheemse, *grieme-grimeltsje-grimmelen* en het ww. *winnen* = oogsten. - Uitvoerig schrijft H. Sannes over *De schoolmeesters van Franeker in de loop der tijden*.

Driemaandelijkse Bladen II Nr. 3. A.P. de Bont vertelt een en ander over *Meerkatten* (weerkatten) in verband met het weer. - W.H. Dingeldein bespreekt de veldnamen *amer* en *anewende*, B.H. Slicher van Bath *De namen Emmeloord en Schokland*. - Tj. W.R. de Haan tekende *Groninger volksuitingen* op. - B. van den Berg houdt *Speculaties over de gavel, de imme en de wimme* met een schetskaartje van *De namen van de hooivork*. - H.L. Bezoen vond *Een oude kennis in Nieuw-Schoonebeek*, n.l. het woord *leier* = wang (Mnl. lier). - Stappester geeft een proeve uit het dialect van Staphorst (*By de scheerboas*). - Joh. Buursink ging *Het gebruik van dow en i'j* na, in de gemeente Enschedé. - W.H. Staverman (*Over het dialect van Deventer*) wijst op onjuistheden in de dialect-teksten van H.J.E. van Beek. - W.H. Dingeldein vervolgt de reeks *Spreekwoorden uit Denekamp*.

Acta Linguistica V, fasc. 3. Deze aflevering bevat drie artikels: *Le point de vue historique en linguistique* door Alf. Sommerfelt, *A problem in morphology-syntax division* door Kenneth L. Pike, en *On some asymmetries of the linguistic system* door C.E. Bazell. Verder enige *Comptes rendus*.

Museum. Mei - Juni. A. Weijnen beoordeelt het *Woordenboek van de Volkstaal van Katwijk aan Zee* door G.S. Overdiep.

C.d.V.

[Nummer 6]

Opmerkingen over het taalgebruik van Pieter Langendijk.

De talrijke *Gedichten* van Langendijk, met inbegrip van het enige treurspel, in drie lijvige boekdelen bijeengebracht[1], geven weinig aanleiding tot opmerkingen. Ze zijn samengesteld in de reeds stereotiep geworden 'dichterlijke taal' van zijn tijd, gezuiverd volgens de beginselen van de 'taalbouwers', voor wie Langendijk grote eerbied toont. In een *Voorbericht* van 1721 somt hij ze op: 'van de zestiende eeuw tot zijn tijdgenoten: A. Moonen, Vollenhove, D. van Hoogstraaten, J. Niloë, W. Sewel, en andere, die met onvermoeijden vlyt aan de Nederduitsche taal en dichtkunst gearbeid hebben', zodat 'ik myn klein waslicht aan hunne blaakende toortsen ontstoken hebbe; zelfs in de blyspelen waarin men gemeene personaadjen straattaal moet laaten spreeken, hebbe ik de geslachten der naamwoorden overal zoeken waar te neemen'[2]. In de spelkonst heeft hij, zolang er geen eenparigheid is, als gids de dichter Laurens Bake gekozen[3]. Een spraakkunst en een woordenboek, gegrond op dit deel van zijn werk, zou weinig afwijkingen vertonen van soortgelijke geschriften van zijn tijdgenoten. Er is maar één uitzondering, namelijk waar Langendijk zijn krachten beproeft aan de burleske poëzie; *De Eneas van Virgilius in zijn zondagspak*[4]. Overeenkomstig de aard van dit modegenre zijn de verzen, in alledaagse taal doorregen met vulgaire woorden en uitdrukkingen, die door het kontrast met de deftige stof een komische indruk moeten maken[5].

Onze opmerkingen zullen zich beperken tot de blijspelen, in deel II bijeengebracht, en de nagelaten *Spiegel der vaderlandsche kooplieden*. Waar de blijspeldichter zijn personen moet laten spréken, heeft zijn taalgebruik iets tweeslachtigs. Enerzijds is de invloed van Franse voorbeelden onmiskenbaar: Molière en zijn tijdgenoten duldden op het toneel slechts hoofse taal, waarbij de versvorm mede van invloed is. Anderzijds is Langendijk als Hollander te zeer realist om niet te begrijpen dat hij voor zijn publiek 'gemeene personaadjen' soms straattaal moet laten spreken. Deze opmerking is niet nieuw. Kalff konstateerde reeds dat Langendijk hogere personages 'stijfdeftige taal' laat gebruiken, en andere personages, een levendige natuurlijke dialoog[6], maar deze splitsing is te simplistisch. Is de taal van 'hogere personages' eenvormig-deftig, of brengt hij daar nog schakeringen in? Wat verstaat hij onder 'straattaal' en welke

1) nl. Deel I en III van 1721, deel IV van 1756.
2) Dat hij zich daartoe niet beperkt heeft, maar vooral later, ook familiare vormen en woorden door 'schrijftaal' vervangt, blijkt uit de varianten bij Het Wederzijds Huwelijksbedrog, door Te Winkel in zijn uitgave nauwkeurig opgetekend (zie *N.Tg.* III, 268).
3) Een 'spelkonst' van deze stichtelijke dichter (zie Te Winkel's *Ontwikkelingsgang*) heb ik nergens vermeld gevonden. Misschien volgt hij alleen zijn praktijk. Dat Langendijk nauwkeurig acht geeft op de spelling is b.v. van belang voor zijn onderscheiding van *aa* en *ae* (de gerekte klank van sp*e*l).
4) *Gedichten*, deel I, 453-496.
5) Dialektwoorden, als *vleisch, butter, schulp, gesturven*, zijn daarbij uitzonderingen. Het komt vooral aan op het onfatsoenlijke (zijn *pens*, zijn *fondement*), scheldwoorden (*schobbejakken, mosselhoer, luizebosje*) en allerlei 'slang'.
6) Prinsen zegt dat hij 'streefde naar een beschaafde toon', en Walch dat zijn taal 'bedenkelijk stijf' is.

soort van personen maken daar gebruik van? De platheid van de zeventiende-eeuwse klucht verfoeit hij:

verbannen moeten worden ‘de onkuische uitdrukkingen en snorkeryen, die niemant dan het graeuw, en de losbollen kunnen behaagen’[1], en in zijn *Spiegel* laat hij Rijmer afgeven op de oude kluchten zo ‘schandaleus en vuil geschreven’. De vraag blijft dus: hoe ver meent hij te kunnen gaan in de afwijking van het beschaafde spraakgebruik. Beantwoording van zulke vragen vereist een gedétailleerd onderzoek van de reeks blijspelen. Daartoe aan te sporen is de bedoeling van de volgende opmerkingen.

De *Don Quichot* geldt als werk van zijn jonge jaren (± 1700), maar in hoeverre de bekende tekst de uitwerking van een vroege schets is, valt niet meer na te gaan: het spel is eerst na 1711 ten tonele gebracht en in 1712 voor het eerst gedrukt. In elk geval staat het door de sfeer waarin het speelt voor een deel nog dicht bij de zeventiende-eeuwse klucht. Kamacho spreekt Noordhollands dialekt (b.v. *'t hiele zelschip, naederhangt, ongdieft, maeken, kaert* (ae = è), *eraeis, deuze, sturf, ummers, bin je*, enz.). Ook de boerenzoon Sanche Pance verloochent zijn Noordhollandse afkomst niet (b.v. *zeun, keuning, deur, 'estort*) al is zijn taalgebruik minder konsekwent (b.v. *deeze*); de boeren en boerinnen zingen in hun eigen taal. Dat Don Quichot zich pathetisch in deftige taal uitdrukt, heeft een komisch effekt. Daar staat tegenover dat de adellijke personen: Bazilius, Valasko, Leontius, Quiteria blijk geven van hun voornaamheid door de traditionele taalvormen van de toenmalige toneeltaal, met inbegrip van de voorgeschreven buigingsvormen. Louter met komische bedoeling gebruikt Vetlasoepe zijn gebroken Waals. De familiare taal wordt iets meer benaderd in de figuur van de dichter Jochem, die b.v. een enkele maal *deur, een aâr, je zelf* gebruikt, maar toch in hoofdzaak deftig probeert te spreken. Wat de woordvoorraad betreft zal men ‘onkuische woorden’ vergeefs zoeken, maar wel gebruikt, vooral Kamacho, tal van ‘platte’ woorden, b.v. *klet* (pleizier), *ninnen, opdrossen, pieren, toolen, geen snars, melis* (Bargoens = zak)[2].

Sterk onder invloed van de Franse comedie staat het *Wederzijdsch Huwelijks Bedrog* van 1712, dat in beschaafde kring speelt. Konstance en haar dochter Charlotte zijn van adellijke afkomst, evenals de avonturier Lodewijk. Zij gebruiken letterkundig-gekleurde taal en spreken elkaar, ook de ondergeschikten, aan met *gij*. Toch is Langendijk's kunstopvatting te realistisch om, naar Franse trant, alle personen ‘beschaafde’ taal te laten spreken. De knecht Jan, op vertrouwelijke voet met zijn meester Lodewijk, spreekt weliswaar geen dialekt, maar gebruikt *je* en *jou* (waarnaast soms: *je zijt*), de *è* in *kaerel, gaeren, hovaerdig*, ik had *gedocht, gezeid*[3]. Dat *Klaar*, de meid van Charlotte, haar taal aangepast heeft aan de deftige omgeving, is begrijpelijk. Langendijk laat haar *gij* gebruiken, maar ook minder fatsoenlijke woorden ontsnappen haar soms (b.v. die *prij*, haar *naars*) en als ze met haar vrijer Hans spreekt, zijn de taalvormen dadelijk minder beschaafd, b.v. *veul, je zelt*, Dat *zel* je liegen, Dat gaat je *veur*, Dan is het huwelijk *of, almenak, vulliskar*. Datzelfde geldt haar gesprek met de winkelier Hendrik, b.v. we *zellen*. Als de lakei Fop, als boer verkleed, optreedt, dan laat de auteur hem Noordhollands dialekt spreken (b.v. *heerschip*, ik *mien*, ik *bin, zeun, zulver, kaes*).

1) In het *Voorbericht* van *Het Wederzijds Huwelijksbedrog* (Deel II, blz. 141).
2) Zie verder de woordenlijst in de uitgave van Dr. C.H.Ph. Meijer (*Klassiek Lett. Pantheon*).
3) Ter wille van het rijm *verkoft*: schoft; *woeg*: bedroeg.

Van 1715 dagtekenen twee blijspelen: *Krelis Louwen* en *De Wiskunstenaars*. Het eerste is, wat taal betreft, te vergelijken met de *Don Quichot*: de hoofdpersoon Krelis spreekt even ‘boers’ als Kamacho (b.v. Dat *heit* 'et 'em '*edaen, 'ezoopen, 'evongden, gangs wongden*, Nou *graain* niet *maaisje*). Zijn vrouw Klaar is wel een boerin, maar ze is vroeger in deftige dienst geweest, en weet dus hoe ze zich tegenover heren en tegenover haar welopgevoede dochter Alida dient uit te drukken, maar als ze met haar man spreekt, horen we weer: je *bint*, wat *zel* je doen, en bij andere gelegenheden soms *sturf, veul* boeken *deur*gelezen. Filippijn als herenknecht kent deftige taal, maar verraadt zijn mindere ontwikkeling door enige ruwe woorden en uitdrukkingen. Voorname personages, als Anzelmus en Ferdinard spreken gestileerd Nederlands. Opmerking verdient nog, dat Langendijk in dit spel doorlopend twee rijmende alexandrijnen afwisselt met twee rijmende viervoetige iambische verzen, waarschijnlijk om wat lossere vorm te verkrijgen. Daar staat tegenover dat het groter aantal rijmen weer belemmerend werkt op natuurlijkheid van taal en zinsbouw.

De Wiskunstenaars vertonen weer overeenkomst met *Het Wederzijdsch Huwelijksbedrog*, doordat de hoofdpersonen: Anselmus en de beide wiskunstenaars, de gelieven Eelhart en Izabel alle tot de hogere standen behoren, die een gestileerd Nederlands in rijmende alexandrijnen spreken, al loopt de dialoog meestal vlot. De taal van de dienstboden Katrijn en Filipijn vertoont niet veel afwijkingen. De laatste spreekt zijn meester aan met *je*, terwijl Eelhart tegen hem *gij* gebruikt. De mindere beschaving blijkt voornamelijk uit familiare en vulgaire uitdrukkingen (je *smoel, Zuip* je *pens* vol wijn), bastaardvloeken en verwensingen (*Gansch Bloed! De pikken moet ze schennen; wel seldrement* e.d.), maar zelden uit dialektische vormen (*kaerel, duvel*, ik *hiet*). Daartegenover staat het gebruik van woorden uit de geschreven taal als *wijl* en *hetwelk*, terwijl *je* en *gij* door elkaar voorkomen, zonder blijkbaar verschil. Een trapje lager staat de taal van de Waard (ik *loof*, hij *heit*) met zijn dienstmeid Griet (*Wel kei'ren, biest, ken* = kan) en de beide voerlui Fop en Tys, die maar even aan het woord komen.

Terwijl *Quincampoix* (1720), evenmin als *De Zwetser* of *Papirius*, veel aanleiding tot opmerkingen geeft, vraagt de taalbehandeling in *De Spiegel der Vaderlandsche Kooplieden* in het biezonder onze aandacht. De datum van dit door Langendijk niet voltooide blijspel staat niet vast. Het zal na 1728 opgezet zijn, omdat - gelijk Te Winkel opgemerkt heeft - *Les fils ingrats*, waaraan hij de intrige ontleende, in 1728 opgevoerd is. Het vertoont een hoogtepunt in Langendijk's werk, enerzijds door de treffende zedenschildering van het burgerlijke koopmansleven, anderzijds door de daarbij passende lossere vorm: de alexandrijn is prijsgegeven voor het vrijritmische vers, al is het rijm behouden. Daarbij rijst de moeilijk te beantwoorden vraag: waarom heeft hij dit spel, dat hem toch stellig ter harte ging, niet voltooid? Weinig aannemelijk is dat de dood hem verrast zou hebben: zulk verdienstelijk werk is van de hoogbejaarde niet meer te verwachten. Zou juist de lossere vorm, als zondigende tegen de gangbare smaak, zijns inziens het sukses belemmerd hebben? Ook dit is weinig aannemelijk. Evenzo, dat hij met de oplossing van de intrige geen raad geweten zou hebben, want het optimistische slot is juist in Langendijk's geest en zal door de latere bewerkers stellig in concept aangetroffen zijn.

De *Spiegel* vertoont als zedenschildering overeenkomst met de vroeger

besproken spelen van Bernagie. Wellicht heeft Langendijk de vrij-ritmische vorm aan deze voorganger ontleend. In elk geval is beider toenadering tot de beschaafd gesproken omgangstaal opmerkelijk. De optredende personen behoren bijna alle tot de ontwikkelde burgerkringen. Drie geslachten van kooplieden zijn vertegenwoordigd: de degelijk-ouderwetse Ernst, Hendrik en Rijkert, de lichtzinnige en verkwistende zonen Lichthart en Losbol, met hun vrouwen Kwistgoed en Zoetje, en als hoopgevende jongeren: Sybrand en Rijkje. Van hen allen kan verwacht worden dat ze een omgangstaal bezitten die zich boven de volkstaal ontwikkeld heeft. Dat geldt ook voor de oud-gediende boekhouder Joris, voor de dichter Rijmer en de procureur Brandarius Nazo. Eigenlijke volkstypen spelen nauwelijks een rol: de uitdraagster Diewertje en de dronken sleper tonen alleen door enkele woorden dat ze tot de lagere klasse behoren. De komische figuur van Michel, de bediende, die als 'mof' volgens de kluchten-traditie een zonderling Duitse mengtaal spreekt, kan buiten beschouwing blijven.

Reconstructie van de toenmalige omgangstaal, op grond van Langendijk's gegevens, vereist voorzichtige kritiek, nu wij zijn vroegere praktijk hebben leren kennen. Nu en dan voorkomende vormen, die nu niet als beschaafd gelden (b.v. *harssens, dertelheid, erreten, schulp, deurstaan* (= duren), *waarschouwen, dubbelde, inwoonder*) zijn aanwijzingen dat ze omstreeks 1700 nog niet als zodanig beschouwd zijn. Of de klinkers dezelfde klankwaarde hadden als nu, is uit de gespelde vorm niet op te maken: een geval als *waereld* is een uitzondering. Onzeker blijft ook of het Langendijk's bedoeling geweest zal zijn, dat de toneelspelers de nauwkeurig geschreven buigings-n's lieten horen. Possessieven en *een* blijven vrij regelmatig onverbogen, behalve *uwe*, al acht de auteur het nodig met een komma aan te geven waar 'eigenlijk' een verbogen vorm had moeten staan, b.v. van een' Practisijn, van een' ander, van zijn' Meester, naar hunn' zin. Een vorm als: 'een *myner* Vrinden' (Lichthart) is een uitzondering die de regel bevestigt.

Stellig niet overeenkomstig de werkelijkheid is het gebruik van de aanspreekvormen. Onderscheid tussen familiare, beleefde en deftige vormen zoekt men in deze tekst vergeefs. Alleen *je, ge, gy* en de objectvorm *u* komen voor; nergens vindt men *jou, jullie, jelui, uwé*. In vertrouwelijke omgang tussen familieleden wisselen grillig *je* en *ge*, terwijl zeker alleen het eerste in gebruik was. Een zekere voorkeur voor *je* blijkt als het enclitisch aaneengeschreven wordt (*zouje, hebje, meenje*) of na *als*. Dat *ge waart* vreemd klonk, blijkt uit het eenmaal voorkomende *ge was*. Ook bij het possessief wisselen ongemotiveerd *je* en *uw*. Regel is het reflexieve *zich; hem* en '*er* in die funktie heb ik nergens aangetroffen.

De werkwoordvormen komen vrijwel overeen met de tegenwoordige beschaafde omgangstaal. Een uitzondering is *wiert* = werd. Ter wille van het rijm komt een enkele maal een dialektische vorm voor, nl. *gebrogt*: gekogt. Schaars zijn conjunctieven: 'het *gaa* hoe het *gaa*', 'het *waar* mij lief'[1)].

Opmerkelijk is dat de zinsbouw zo grote overeenkomst vertoont met die van de hedendaagse beschaafde omgangstaal, behoudens een enkele omzetting ter wille van het rijm. Het vrije ritme was daarbij een gunstige

1) De opvallende conjunctief na *mits dat*, nl. verslaav*e*, verkwist*e*, in het voorlaatste toneel, kan wel voor rekening komen van de bewerkers van het slot.

omstandigheid[1]. Ook het lange verhaal van Ernst in het tweede bedrijf (9de toneel) blijft natuurlijk van toon: slechts eenmaal gebruikt hij, als schrijftaal, een absolute constructie: ‘Deeze spys mede afgenoomen zynde’. Overheersend blijft de nevenschikking. Relatieve zinnen worden met *die*, nooit met *welke* verbonden. Zelden komt voor *hetgeen* = wat, terwijl ook zinnen, ingeleid met ‘deftige’ voegwoorden als *dewijl, mits, schoon* uitzonderingen zijn.

De karaktertekening van de hoofdpersonen wordt ook gesteund door hun woordgebruik. De ouderwetse Ernst gebruikt veel familiare taal, b.v. ‘Moei me niet, en brui maar heen’, er op uit snuiven, reddering maken, een uiltje knappen, maar doekjes voor 't bloeden, de kat uit de boom zien, snuiten, doeken (= bedriegen), kwastig, smeerschoen (= vleister). Veel bezadigder is zijn broeder Hendrik, terwijl de deftige Rijkert nog minder karakteristiek in zijn woordgebruik is. Een tegenstelling is ook op te merken tussen de neven Lichthart en Losbol, waarvan de eerste veel meer volksuitdrukkingen en ruwe woorden gebruikt (b.v. in stukken bruyen, luizen hebben (= streken), een uiltje knappen, daar is 't vierkante gat, de baard veegen, die oude tagrijn, onze ouwe lui, drooge bokkens (= hatelijkheden)), al weet hij zich ook vormelijk uit te drukken: ‘belief je eens hier te komen’; ‘als het u gelieft, Mejuffer’. Een dergelijk verschil is er tussen de taal van Kwistgoed en Zoetje. Kwistgoed weet hoe het behoort: zij spreekt haar bezoekers aan met ‘Dames en Heeren’ en zegt ‘ten onzent’, maar als ze boos wordt, ontvallen haar soms ruwe woorden tegen haar man: ‘als je de geheele nacht had opgetrokken, gezoopen en gekwinkeleerd’, ‘anders brui je maar aan de zwier’, ‘hoe veel oxhoofden wyn zuip je wel uit?’ Zulke taal wordt de zachtzinnige Zoetje niet in de mond gelegd. Bij de sympathieke Sybrand en Rijkje vallen weinig afwijkingen op te merken van de als ‘fatsoenlijk’ geldende taal.

De gemaakte opmerkingen samenvattend kunnen we vaststellen dat de taal van Langendijk's blijspelen, vooral van de *Spiegel der Vaderlandsche Kooplieden*, naast de taal van Bernagie, belangrijke gegevens bevat voor de studie van de toenmalige omgangstaal, ook in de kringen van de gegoede en ontwikkelde burgerij, dus voor wording en verbreiding van een Algemeen Beschaafd. Ongetwijfeld behoudt zijn toneeltaal iets tweeslachtigs: invloed van de conventionele opvatting uit de Franse school, van achttiendeeeuwse taalreglementering, is onmiskenbaar, vooral bij de aanspreekvormen, maar dit element hebben wij vroeger overschat[2]. Menige dialoog maakt een volkomen natuurlijke indruk. Bij een kritische schifting zal men rekening dienen te houden met invloed van de jambische maat in de vroegere stukken en met het rijm, dat tot in het laatste werk onmisbaar geacht wordt[3].

Verhelderend kan ook een vergelijking werken tussen de taal van Langendijk en die van zijn tijdgenoten in soortgelijk werk, d.w.z. realistisch opgevatte weergave van het leven in burgerkringen. Aan het slot van mijn artikel over *Omgangstaal in het begin en tegen het einde van de zeventiende eeuw*

1) Het zou gewenst zijn, een syntactische vergelijking te maken tussen de taal in Langendijk's jambische verzen in de vorige spelen en de vrije verzen in deze *Spiegel*.

2) Zie mijn *Taalgeschiedenis*[4], blz. 111.

3) Vandaar vormen als *gebrogt*: gekocht, *end*: bekend (elders *eind*), *vrinden* naast *vrienden, kleederen* naast *kleêren*.

wees ik reeds op. *De theezieke juffers* (1701). Daarnaast komen in aanmerking de naar het Frans bewerkte Kluchtspelen van het Genootschap *Constantia et Labore*[1] en de overigens onbetekenende, postuum uitgegeven kluchtspelen van Emanuel van der Hoeven[2], die ook de jambische maat prijs geeft, in tegenstelling met de jeugdige Joan Jacob Mauricius, die in *Het Leidsche studentenleven* uit eigen ervaring een zedenschildering geeft van het losbandige leven van zijn tijdgenoten (gedrukt te Amsterdam 1717). Ondanks de versvorm is deze paralel van Bernagie's Franeker studentenleven door zijn realisme leerzaam voor het levende taalgebruik in studentenkringen van die dagen. Mijn voorlopige indruk is echter dat geen van deze tijdgenoten niet alleen naar artistieke betekenis, maar ook in taalbeheersing Langendijk evenaart.

C.G.N. DE VOOYS.

Willem van Hildegaersberch.

In zijn Bijdragen voor d' oude Geldersche maaltijden (Arnhem, 1805, blz. 210) publiceerde G. van Hasselt twee posten uit de rekeningen van het Gelderse hof, die waarschijnlijk op Willem van Hildegaersberch betrekking hebben en aan hen, die de geschiedenis van de Middelnederlandse letterkunde schreven (Jonckbloet, Kalff, Te Winkel en Van Mierlo) en aan Bisschop en Verwijs, die het werk van de spreker uitgaven, ontgaan zijn, ondanks het feit, dat Hoffmann von Fallersleben in Horae Belgicae VI, blz. 201 (Breslau 1838) de plaatsen uit Van Hasselt gedeeltelijk aanhaalt.

De posten hebben beide betrekking op het jaar 1388 en luiden: Item Meister Willem den Spreker aldair gegeven 11 gl. en: Des Vridags na Symonis ende Jude (= Simon Zelotes en Judas Thaddäus, wier feestdag op 28 October valt), Meister Willem den Dichter ende Spreker tot Leyden, dair mijns Heren Rade waren 11 gl.

Waarschijnlijk is er hier sprake van Willem van Hildegaersberch. Tussen hem en de sleutelstad bestond er een nauw contact. Zijn gedicht ‘Van den sloetel’ leert, dat hij een bijzondere belangstelling voor Leiden had en dat hij voor de bewoners dier stad in de bres sprong[1]. Verder schijnt ‘Dirc die Commelduer’, die Willem op een onwaardige wijze behandeld heeft, in Leiden gewoond te hebben[2]. Indien de beide sprekers identiek zijn, woonde Willem van Hildegaersberch in 1388 te Leiden en behoeft Te Winkels uitspraak (blz. 108), dat hij, behalve eens in 1390 te Middelburg, steeds in Den Haag optrad, enige correctie. Hij heeft dan ook niet uitsluitend voor de Hollandse graaf ‘gesproken’.

Kaapstad.

D. BAX.

1) *De dubbele vermomming* (1703), naar Dancourt; *Het groot vermoogen van juffers oogen* (1707), *Het ontdekt geheim* (1707) naar Palaprat; *De Vakantie* (1707) naar Dancourt; *De verstoorde serenade* (1708). Aandacht verdient dat deze auteur vrij ritmische rijmende verzen schrijft.

2) *Het viervoudig huwelijk* (± 1725), *De drie Hamburgers* (1727).

1) J. te Winkel. Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van Middeleeuwen en Rederijkerstijd II. Haarlem 1922, blz. 106.

2) W. Bisschop en E. Verwijs. Gedichten van Willem van Hildegaersberch. 's-Gravenhage 1870, blz. XV.

Een kleinigheid over referein en refrein.

Filologen krijgen wel eens het verwijt te horen, dat zij zich druk maken om detailkwesties, die weinig, of zelfs helemaal geen belang hebben. Kleinigheden zijn echter niet altijd zo onbelangrijk als leken wel menen te weten. De terminologie bijvoorbeeld, moet duidelijk zijn en scherp omlijnd; zij mag niet voor verschillende interpretaties vatbaar zijn; voor één bepaald 'ding' moet zij zoveel mogelijk één bepaalde benaming bezitten, en vice versa. Hoe dichter zij dit doel benadert, hoe meer zij geprezen kan worden als een volwaardig wetenschappelijk instrument, dat nu en in de toekomst ieder misverstand uitsluit. Dit doel bereikt men nu eenmaal niet zonder uiterst nauwkeurig te werk te gaan.

Geen enkele ingewijde zal durven beweren, dat de Nederlandse literatuurwetenschap in dit opzicht voldoening schenkt. Integendeel! De eenvoudigste termen geven nog aanleiding tot verwarring, omdat zij met onvoldoende accuratesse gebruikt worden. Aldus de naam van de strofische dichtsoort, die de rederijkers, naast het spel van sinne, met kennelijke voorliefde beoefenden. Gaat men een willekeurig aantal literairhistorische geschriften na, dan stelt men vast dat deze dichtsoort nu eens *refrein* genoemd wordt[1)], dan weer *referein*[2)]. De schrijvers die zich van deze laatste vorm bedienen, zijn kennelijk in de meerderheid: onder de 21 'onderzochte' auteurs zijn er 14 die *referein* en slechts 7 die *refrein* verkiezen. Op het eerste gezicht is het niet duidelijk, waaraan dit verschil te wijten is. In beide groepen treft men de meest vooraanstaande geleerden aan. Het kan ook niet verklaard worden door de afwijking in het taalgebruik van Noord- en Zuid-Nederland: beide

1) Deze schrijfwijze treft men o.a. aan bij: W.L. van Helten, cfr A. Bogaers en W.L. van Helten, *Refereinen van Anna Bijns*, Rotterdam, 1875, Voorbericht; J. van Mierlo, *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*, II (1e en 2e uitg.) pass.; E. Rombauts, *Gesch. v.d. Letterk. d. Nederl.*, III, 97; C. Kruyskamp, *De Refreinenbundel van Jan van Doesborch*, Leiden, 1940, I, xxxiii; A. van Elslander, cfr zijn vele bijdragen o.a. in 'Het Jaarboek van de Fonteine', 1943, 1944, 1945; J.J. Mak, *De Rederijkers*, Amsterdam, 1944, pp. 20 vlg.; G. Degroote, *De Poëzie der Rederijkers*, in 'Dietsche Warande en Belfort', 1948, pp. 363 vlg.

2) Ph. Blommaert, *Politieke Balladen, Refereinen en Spotdichten der XVIe eeuw*, 1847; K. Ruelens, *Refereinen en andere Gedichten uit de XVIe Eeuw, verzameld en afgeschreven door Jan de Bruyne*, 3 dln, Antwerpen 1879-1880-1881; P. van Duyse, *De Rederijkkamers in Nederland*, Gent, 1900, I, 166 vlg.; G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de XVIe Eeuw*, I (1889); J. te Winkel, *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*, II (1922^2); C.G.N. de Vooys schrijft meestal *referein* en slechts eenmaal *refrein* in *Matthijs de Castelein en zijn 'Diversche Liedekins'* in *Album Prof. Dr. Frank Baur*, Antwerpen, 1948, II, 340 vlg.; G.S. Overdiep, o.a. in *Gesch. v.d. Letterk. d. Nederl.*, I (1e uitg.), 11; G.A. van Es schrijft meestal *referein* en zelden *refrein* in de *Gesch. v.d. Letterk. d. Nederl.*, III, 163 vlg.; R. Verdeyen, *Literaire Reminiscenties bij de Rederijkers*, in *Album Prof. Dr. Frank Baur*, II, 333 vlg.; J.F.M. Sterck, *Van Rederijkerskamer tot Muiderkring*, Amsterdam, 1928; C. de Baere schrijft *referein* en zeer dikwijls zelfs *refereyn*, bv. in *Rhetoricale Feesten te Brussel*, in *Miscellanea Gessleriana*, Antwerpen, 1948, en in *De Brusselse Refereynen en Liedekens van 1562*, Kon. Vla. Ac. v. Taal- en Letterk., Versl. en Med. 1948; F. Lyna en W. van Eeghem, *Jan van Stijevoorts Refereinenbundel Anno MDXXIV*, Antwerpen, s.d., 2 dln; K. Heeroma, *Protestantse Poëzie der 16e en 17e Eeuw*, I, Brussel, 1940.

spellingen liggen zelfs opvallend gelijkmatig verdeeld over het gehele Nederlandse taalgebied[3]. Evenmin kan men zeggen dat

3) Op basis van de schrijvers, naar wie wij in vtn. 1) en 2) verwezen, krijgt men volgende verdeling: *referein*: 7 Noordnederlanders en 7 Zuidnederlanders; *refrein*: 3 Noordned. en 4 Zuidned.

het verschijnsel gebonden is aan de tijd, waarin de auteurs leefden. De moderne geleerden maken naar verhouding wel meer gebruik van de vorm *refrein* dan hun oudere collega's, maar deze schrijfwijze heeft de andere nog lang niet verdrongen. *Referein* weet het quantitatief overwicht nog steeds te handhaven.

Nu zijn wij het met Dr. van Elslander volledig eens, dat het 'vanzelfsprekend geen zin [heeft] er over te twisten welke de 'juiste' vorm is'[1]. Daarentegen achten wij het wel nuttig te onderzoeken, wat als de *meest practische* schrijfwijze kan worden beschouwd, rekening houdend met de functie, welke de benaming moet vervullen, d.i. dienst doen als literairwetenschappelijke term. Laten wij dus dit probleem even onder de loupe nemen, zonder het principe uit het oog te verliezen, dat wij in de eerste alinea van deze bijdrage uiteengezet hebben.

Iedereen stemt er nu wel mee in, dat deze benaming, evenals zovele andere rhetoricale termen, aan het Frans ontleend werd. Blijkt dit niet reeds uit de oudste spelling van het woord: *refrain*[2]? Later wordt de term op alle mogelijke manieren geschreven, die men evenwel kan herleiden tot de hoofdtypen *refereyn* en *refreyn*. Deze laatste spelling gaat natuurlijk terug op het Franse *refrain. Refereyn* daarentegen zou volgens De Casteleyn zijn ontstaan te danken hebben aan de etymologie van het woord: 'Referein is ghedenommeerd, Vut causen om dat den stock werd gherefereerd'[3]. Vroeger hebben sommigen deze verklaring aanvaard[4]; thans wordt zij echter niet meer *au sérieux* genomen[5]. De moderne geleerden beschouwen *refereyn* als een 'Streckform' ontstaan uit *refreyn*[6].

Wat hier ook van zij, het is een feit dat de rederijkers zelf met een verrassende regelmaat de vorm *refereyn* gebruikten, en slechts bij hoge uitzondering *refreyn*[7]. Het heeft werkelijk geen zin hier een lijst te laten volgen van al de bundels, waarin men nagenoeg voortdurend de schrijfwijze *refereyn* aantreft. Dergelijke lijst zou immers op weinig na uitgroeien tot een volledige bibliografie van de refereinliteratuur. Een willekeurige greep uit de min of meer bekende verzamelingen volstaat overigens om dit overwicht concreet aan te tonen: op twaalf bundels troffen wij niet minder dan elfmaal *refereyn* aan, en slechts eenmaal *refreyn*[8].

1) A. van Elslander, *Het Refrein, een typische Rederijkersvorm*, in 'Jaarboek van de Fonteine', 1943, p. 60, vtn. 6.
2) Vgl. A. van Elslander, *Het Refrein*..., pp. 59, 60.
3) M. de Casteleyn, *Const van Rhetoriken*, Gent, 1555, p. 53.
4) O.a.P. van Duyse, *De Rederijkkamers in Nederland*, I, 166.
5) Dr. C. Kruyskamp noemt de nota van De Casteleyn een 'niet onvermakelijke' opmerking, cfr *De Refreinenbundel van Jan van Doesborch*, I, xxxiii; volgens Dr. van Elslander weerstaat deze etymologie niet aan een ernstig onderzoek, cfr *Het Refrein*..., p. 60.
6) A. van Elslander, *Het Refrein*..., p. 59.
7) Dr. van Elslander noemt het gebruik van *refrein* 'veeleer nogal zeldzaam', cfr *Het Refrein*..., p. 59, waar hij slechts vier gevallen vermeldt. Natuurlijk kan dit lijstje wel aangevuld worden. Wij noteerden bv. nog een plaats bij Jan van den Dale, *De Wre vander Doot*, v. 1513, zie G. Degroote, *Jan van den Dale*..., Antwerpen, 1944, p. 130. Het gebruik van *refrein* is er echter niet minder zeldzaam om.
   Prof. van Mierlo schreef: 'De rederijkers zelf spelden onverschillig referein of refrein', cfr *Gesch. v.d. Letterk. d. Nederl.*, II, 305 (1e uitg.), II, 224 (2e uitg.). Deze formulering is evenwel niet zeer gelukkig, omdat er niet uit blijkt, dat de spelling *referein* veel meer voorkomt dan *refrein*.
8) Het type *referein* vindt men regelmatig terug in: de bundel van Jan van Stijevoort (1524), cfr de uitgave van F. Lyna en W. van Eeghem; de eerste twee gedrukte bundels van A. Bijns

Waaraan deze voorkeur van de rederijkers te danken is, kan men thans moeilijk uitmaken. Dat zij uitsluitend moet worden toegeschreven aan De Casteleyn's glippertje op etymologisch terrein, achten wij uitgesloten. Uit onze steekproeven is immers gebleken, dat de spelling *referein* reeds lang vóór 1555 in gebruik was, d.i. het jaar waarin de *Const van Rhetoriken* voor het eerst in druk werd verspreid. Daaruit volgt, dat De Casteleyn via de bestaande schrijfwijze tot zijn etymologie gekomen moet zijn, en niet omgekeerd. De verklaring van Matthijs heeft de vorm *referein* dus niet in omloop gebracht; ten hoogste heeft zij het gebruik er van na 1555 bevorderd.

Nu is het wel mogelijk, dat het verschil in schrijfwijze tussen Ned. *referein* en Fra. *refrain* ten dele verklaard moet worden door het verschil in betekenis. Inderdaad, Molinet bijvoorbeeld, noemt de betreffende dichtsoort *ballade*, en de regel die aan het einde van iedere strofe herhaald wordt, *refrain*[1)]. De Casteleyn echter, noemt de dichtsoort *referein*, en de regel die telkens herhaald wordt, *stockreghel*[2)]. En hij staat in dit opzicht niet alleen, want bijna alle rederijkers gebruiken de Nederlandse termen met deze betekenissen, zowel vóór 1555 als er na[3)]. De moderne schrijvers hebben dit onderscheid wel opgemerkt[4)], maar het wil ons voorkomen dat er totnogtoe niet voldoende belang aan werd gehecht in verband met het probleem, dat ons thans bezighoudt.

Dit geheel ten onrechte, want het verschil in betekenis tussen 16e-eeuws Ned. *referein* en Fra. *refrain* is in het hedendaagse Nederlands blijven bestaan. Het volstaat er een paar verklarende woordenboeken op na te slaan om dit vast te stellen. In het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* zijn de betreffende letters nog niet verschenen, maar in de zesde uitgave van Van Dale leest men onder *refrein*: 1. herhaling van woorden of vers-

(1528, 1548), cfr de uitgave van A. Bogaers en W.L. van Helten; de uitgave van de stukken voorgedragen op het refereinfeest te Gent in 1539; de bundel van het rederijkersfeest in 1561 te Rotterdam door de Blauwe Acoleyen ingericht (uitg. R'dam, 1614); de verzameling van de Corenbloem gedrukt te Brussel in 1563; de derde gedrukte bundel van A. Bijns (1567), cfr de uitgave van A. Bogaers en W.L. van Helten; handschrift Brit. Mus. Sloane Nr 1174 (1550-1574) cfr A. van Elslander, *Het Handschrift der zogenaamde* '*Refereynen van C. Crul*', in 'De Gulden Passer', XXVII (1949), pp. 36 vlg.; de verzameling van Jan de Bruyne (1579), cfr de uitgave van K. Ruelens, I (1879), p. xix; *De Schadt-Kiste der Philosophen ende Poeten*, Mechelen, 1621.
Alleen in de bundel van Jan van Doesborch, 1e uitg. 1528-1530 leest men steeds *refreyn*, cfr de uitgave van C. Kruyskamp, I, iii, vtn. 1. De herdruk van 1640 geeft evenwel weer *refereyn*, cfr C. Kruyskamp, *o.c.*, I, xviii.

1) Zie het citaat in C. Kruyskamp, *Doesborch*..., I, xxxiv.
2) M. de Casteleyn, *Const*..., p. 53.
3) Vóór 1555: zie bv. de titelpagina van de bundel van het Gentse refereinfeest a^{o} 1539: 'Refereynen int wijse... int sotte...', klaarblijkelijk dus met de betekenis: strofisch gedicht; de regel die telkens terugkeert noemt men ook hier *stock*: 'Item int Amoureuse op den stock...'. Ook A. Bijns noemt in haar tweede bundel (1548) de regel die terugkeert *stock*, cfr de uitgave van A. Bogaers en W.L. van Helten, p. 131.
Het is wel niet nodig enkele plaatsen te citeren voor het gebruik nà 1555; bijna in iedere bundel vindt men er voorbeelden van.
4) Cfr A. van Elslander, *Het Refrein*..., p. 60; C. Kruyskamp, *Doesborch*..., I, xxxiii, spreekt over een 'verschil in terminologie', wat natuurlijk impliceert, dat de termen niet dezelfde betekenis hebben.

regels...; 2. iets waarop men herhaaldelijk terugkomt[1]. De betekenis 'strofisch gedicht' wordt hier dus niet eens vermeld. In de zevende uitgave van dit werk vindt men onder *referein* een verwijzing naar *refrein*; daar leest men dan: 1. herhaling van dezelfde woorden of versregels...; 2. strofisch gedicht...; 3. iets waarop men telkens terugkomt[2]. Aan 2. wordt evenwel toegevoegd: 'in deze bet. spelt men vaak *referein*'; hieruit blijkt dus duidelijk, dat beide termen elkaar niet dekken. Gaat men nu te rade bij J. Verschueren, dan leest men onder *refrein*: 1. herhaling van bepaalde woorden of versregels...; 2. iets waarop men herhaaldelijk terugkomt; 3. referein. Onder *referein* vindt men: gedicht met een refrein...[3]. Deze verklaring nu, suggereert ten duidelijkste, dat de meest gangbare betekenis van *refrein* is: herhaling van bepaalde woorden of versregels. De andere woordenboeken bevestigen dit, want deze betekenis staat altijd voorop. Ten slotte wordt ook *referein* door de samenstellers van onze woordenboeken erkend, aangezien zij het vermelden, en dit met slechts één betekenis: strofisch gedicht uit de tijd der rederijkers.

Nu is het wel typisch dat de voorstanders van *refrein* juist de vorm kiezen, die de rederijkers zelf het minst gebruikten. Wat heeft hen daartoe aangezet? Reeds dadelijk valt het op, dat slechts weinigen hun schrijfwijze verantwoorden; de enkelen die dit nodig achtten beroepen zich dan nog meestal op het voorbeeld van anderen. Substantiële critiek vindt men weinig. Aldus Dr. C. Kruyskamp, die verwijst naar het voorbeeld van Van Helten. Hier wordt alleen nog aan toegevoegd: 'Voor het gebruik van de archaïstische spelling *referein* bestaat m.i. weinig grond'[4]. De reden waarom men wél *refrein* zou moeten schrijven, verzuimde hij echter te vermelden. Het precedent van Van Helten kan deze spelling niet rechtvaardigen; het probleem wordt er immers slechts door verschoven: waarom schreef Van Helten dan *refrein*, en niet *referein*?

Dr. Van Elslander beschikt over meer precedenten en volgt het voorbeeld van Van Helten, Kruyskamp en Van Mierlo. Hij doet dit omwille van de uniformiteit[5] maar verliest uit het oog, dat de meerderheid der literatuurhistorici *referein* schrijft, zodat zijn handelwijze uiteindelijk niets bijdraagt tot het bereiken van eenvormigheid.

Prof. van Mierlo deed nog de ernstigste poging om de spelling *refrein* te verantwoorden. Hij schrijft nl.: '...referein beteekent ook hetzelfde als refrein, daar het eerste naar het laatste genoemd is; zoo zullen wij ook steeds refrein spellen, om de dubbelzinnigheid tusschen referein en refrein te vermijden'[6]. Of deze toelichting veel opheldering brengt en over-

1) *Van Dale's groot Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 's-Gravenhage-Leiden, 1924[6], p. 1565.
2) *Van Dale's nieuw groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, 's-Gravenhage, 1950[7], p. 1483.
3) J. Verschueren S.J. en L. Brounts S.J., *Modern Woordenboek*, Antwerpen, 1938, beide op p. 1391. De verklaring van *referein* is in de grond onjuist. Er zijn immers heel wat 'gedichten met een refrein' die geen refereinen zijn!
4) C. Kruyskamp, *Doesborch*..., I, iii, vtn. 1.
5) A. van Elslander, *Het Refrein*... p. 60, vtn. 6.
6) J. van Mierlo, *Gesch. v.d. Letterk. d. Nederl.*, (1e uitg.) II, 305-306. In de 2e uitg. neemt hij hetzelfde standpunt in, cfr II, 224, maar de zinsnede vanaf 'zoo zullen wij...' werd hier weggelaten.

tuigingskracht bezit, is echter een andere vraag. Naar onze mening kunnen volgende opwerpingen geformuleerd worden:

1. *Referein* betekent niét hetzelfde als *refrein*; de woordenboeken die wij hierboven raadpleegden in verband met het hedendaagse taalgebruik, hebben immers aan het licht gebracht dat *referein uitsluitend* strofisch gedicht betekent, terwijl de meest gebruikelijke betekenis van *refrein* een herhaling van woorden of versregels is.
2. Uit het feit dat *referein* genoemd werd naar *refrein* volgt geenszins dat beide hetzelfde betekenen. Integendeel! Wij hebben hier te doen met een geval waarin het 'geheel' genoemd wordt naar het 'deel', en dat deze elementen niet identisch zijn, is toch evident. Het verschil blijkt overigens voldoende uit de zinsnede van Prof. van Mierlo zelf: 'daar het eerste [referein] naar het laatste [refrein] genoemd is'; met eerste = referein wordt de dichtsoort bedoeld, en met laatste = refrein de stokregel, twee verschillende dingen.
3. Wie overal *refrein* spelt vermijdt de dubbelzinnigheid niet, maar geeft er juist aanleiding toe. Dit volgt rechtstreeks uit het feit, dat beide termen niet precies dezelfde betekenis hebben. Men kan dit illustreren aan de hand van een *reëel* voorbeeld. In het woordenboek van Pater Verschueren, dat in Zuid-Nederland nog meer verspreid is dan Van Dale's, leest men onder *refrein*: 1. herhaling van bepaalde woorden of versregels....; 2. iets waarop men herhaaldelijk terugkomt; 3. referein. Zoekt men *referein* op dan vindt men, zoals wij reeds gezien hebben: gedicht met een refrein. Hoe moet men deze bepaling nu opvatten, wanneer het ene voor het andere gebruikt mag worden: 'gedicht met een herhaling van bepaalde woorden of versregels'? Of 'gedicht met een referein'? Natuurlijk, ingewijden zullen hier geen ogenblik aarzelen, maar de niet-ingewijden - en voor hen zijn dergelijke woordenboeken toch juist bedoeld - kunnen hier het spoor bijster worden. De schrijfwijze *refrein* = *referein* is bijgevolg allesbehalve geschikt om dubbelzinnigheid te voorkomen.

De aangehaalde schrijvers zijn er dus niet in geslaagd ons te overtuigen van de wenselijkheid van de spelling *refrein*. Anderdeels is het ons ook niet duidelijk, waarom het woord *referein* vermeden zou moeten worden. De lexicografen namen het zonder critiek op, zoals uit het bovenstaande gebleken is. Heeft soms de al te spitsvondige etymologie van De Casteleyn de term in discrediet gebracht? Maar het feit dat de etymologische verklaring van een term niet langer houdbaar is, kan geen reden zijn om die term te weren. Het mooiste voorbeeld hiervan is wel het woord *rederijker* zelf. Deze term is in de volle zin des woords een product van z.g. volksetymologie[1)] - wat van *referein* niet eens kan worden gezegd - en toch denkt niemand er aan de term om die reden te vervangen.

De schrijfwijze *referèin* kan evenmin bestreden worden met er op te wijzen, dat het woord ontleend werd aan het Frans, en dus in overeenstemming met Fra. *refrain, refrein* gespeld zou moeten worden. Niemand zal tegenwoordig de Franse herkomst nog betwisten, en de gerekte schrijfwijze doet daar zeker geen afbreuk aan. Andere algemeen aanvaarde rhetoricale termen zoals *rederijker*, land*juweel*, werden ook aan het Frans

1) Vgl. *Mnl. Wdb.*, VI, s.v. retorike, kol. 1310.

ontleend, en hun spelling verschilt nog meer van het Franse model dan *referein*. Waarom zou men hier dan rekening moeten houden met een overweging, die men ginds ongestraft over het hoofd meent te mogen zien?

De spelling *referein* biedt integendeel menig voordeel, dat *refrein* ons onthoudt.

1. De rederijkers zelf gebruikten bijna uitsluitend deze schrijfwijze. Zij is dus taalhistorisch verantwoord. Bovendien is het practisch dat men voor het object van zijn onderzoek in de bestudeerde documenten dezelfde benaming aantreft als in de moderne geschriften.
2. Gebruikt men *referein* voor de dichtsoort, dan voorkomt men verwarring met *refrein*, dat in het huidige taalgebruik doorgaans iets anders blijkt te betekenen. Dit duidelijke onderscheid tussen beide is des te meer welkom, daar *refrein* = herhaling van woorden of versregels, in de grond toch ook een literaire vakterm is.

Naar onze mening vérdient de schrijfwijze *referein* dan ook de voorkeur boven *refrein*, niet omdat de eerste spelling juister zou zijn, maar wel omdat zij practischer is, en een nauwkeurig afgebakende, ondubbelzinnige terminologie mogelijk maakt.

Dr. G. JO STEENBERGEN.

Ingekorte samenstellingen. (Aanvulling bij *NTg.* XLI, 220 vlgg.)

Onze medewerker Chr. Stapelkamp gaf mij nog enige aardige voorbeelden van inkorting. In het dialect van de Utrechtse Vechtstreek heette in zijn jeugd de vrouw van een tuin*man* of tuin*baas* (op de grote buitens aan de Vecht) de *tuinvrouw*. *Regenton* en *grasmachine* mogen opgevat worden als verkort uit *regenwaterton* en *grasmaaimachine*. Het laatste woord komt ook nog wel in de volledige vorm voor, zoals *aardappelschilmesje* niet helemaal onbekend is naast het gewonere *aardappelmesje*. Een *takkeschelft* is in Groningen een schelf van takke*bossen*. Andere groningse voorbeelden zijn *peerbaalk* = *peerstaalbaalk*, balk in de paarde*stal*, en *peerzolder*, de zolder boven de paarde*stal*.

Aan deze voorbeelden, die ik aan de heer Stapelkamp verschuldigd ben, voeg ik een curiosum toe, dat in *NTg.* XLI niet is genoemd, nl. *Coloradoprocessen*, aangetroffen in *Het Vaderland*, avondblad van 8 Augustus 1939, als kop boven een artikel, = *Coloradokeverprocessen* 'processen over (het nalaten van maatregelen ter bestrijding van) de Coloradokever'.

En ten slotte noem ik nog een voorbeeld dat van vrij oude datum moet zijn (al maakt het *WNT.* er, merkwaardig genoeg, geen melding van), en wellicht juist om zijn algemene gangbaarheid nog niet eerder is opgemerkt, nl. *geslachtsziekte*, ziekte van de geslachts*delen* of geslachts*organen*. Misschien is het duitse *Geschlechtskrankheit* er niet vreemd aan. Aan het duitse woord zien we dan dat het Duits, in het algemeen heel wat minder schroomvallig tegenover langademige samenstellingen dan het Nederlands, ook wel eens ingekort heeft.

C.B.v.H.

Goddelycke aandachten.
Een teruggevonden werkje van Petrus Serarius.
Een voorbeeld van Luykens *Jezus en de Ziel*.

Goddelyke Aandagten, of Vlammende Begeerten eens Boetvaardige gheyligt en liefryke Ziele, Amst: bij C. Luijken, met plaaten. Origineele druk van de Plaatjes van Luijken, extra raar, kleyn formaat. Aldus luidt de vermelding, in een achttiende-eeuwse catalogus, van een werkje dat naar Van Eeghen in zijn voorwoord tot *Het Werk van Jan en Casper Luyken* meedeelde, noch hem, noch zijn medewerker Van der Kellen ooit onder ogen kwam. Van Eeghen veronderstelde dan ook, dat de vermelding in genoemde catalogus op een vergissing berustte of dat het werkje verloren was geraakt.[1)] Kort nadat ons gebleken was, dat het boekje, waarvoor iedere Luyken-onderzoeker uiteraard belangstelling bezit, intussen nergens was opgedoken, viel het ons in het Westbrabantse land, door een gelukkige samenloop van omstandigheden, op een goede dag in handen. Het blijkt een emblema-bundeltje te zijn, in duodecimo-formaat uitgegeven en 96 bedrukte bladzijden tellende. De titelprent stelt voor een knielende vrouwenfiguur (de ziel) aan de met lissen begroeide oever van een stroom. De vrouw torst een groot, brandend hart, waarboven Jezus is afgebeeld als een engel die met een toorts het vuur des harten ontsteekt. In het hart leest men de in de catalogus onzuiver gespelde titel: *Goddelycke Aandachten ofte Vlammende begeerten eens Boetvaerdige geheijligd en Lief - Rijcke Ziele*. Over de betekenis van dit weergevonden werkje schreven wij onlangs in *Studia Catholica* een vrij uitvoerig artikel, waarvan wij hier het voornaamste eerst in een viertal punten samenvatten.[2)]

1e: bezitten wij in dit bundeltje een uitgave bezorgd door de oudste broer van Jan Luyken zoals onder de prent op de titelpagina staat vermeld: *t'Amsterdam. Bij Christoffel Luijcken. Anno 1657*. Deze Christoffel, die in 1634 geboren werd, was aanvankelijk als boekverkoper gevestigd in de ouderlijke woning aan de tweede Haarlemmer Kruysstraat. De oudste ons van hem bekende uitgave dateert van één jaar vóór de *Goddelycke Aandachten* en verraadt duidelijk het reformateurse milieu waarin Christoffel evenals zijn vader, schoolmeester Casper Luyken, verkeerde. Zij is getiteld *Der verlangete Dritte Anfang der Mineralischen Dinge oder vom Philosophischen Saltz* ... von Sohn Sendivogii, genant I.F.H.S. en draagt het adres: auff der Haarlemer Creuz Strassen. In tegenstelling met deze uitgave werd op de titelpagina van de *Goddelycke Aandachten* een adresvermelding achterwege gelaten. Vermoedelijk houdt dit verband met het huwelijk dat Christoffel in 1657 aanging met de op de Princegraft woonachtige weduwe Ryckje Alberts van de Velde. Toen de titelprent voor de *Goddelycke Aandachten* werd vervaardigd, wist de bruidegom blijkbaar nog niet, waar hij

1) P. van Eeghen en J.Ph. van der Kellen, *Het Werk van Jan en Casper Luyken* (A'dam, 1905), dl. I, p. II en III.
2) *Studia Catholica*, 25e jrg., afl. V (Sept. 1950), p. 241-263. Het boekje bevindt zich helaas niet meer in Nederland. De eigenaar, bij wie wij erop aandrongen het werkje af te staan aan de getroffen Nijmeegse universiteitsbibliotheek, emigeerde inmiddels onverwachts naar Australië. Wij copiëerden echter een aantal verzen, die men alle in genoemd artikel geciteerd vindt. Ook schreven wij de voorrede af, die daaraan als bijlage is toegevoegd. Bovendien treft men er een reproductie aan van de titelpagina.

zich na zijn huwelijk als boekverkoper zou gaan vestigen. Naar Van Eeghen vermoedde, verhuisde hij bij die gelegenheid naar de Haarlemmerstraat. Zes jaar later was hij wederom verhuisd en woonde hij ‘op de Zee-dijck, by de Kapel, in de Jonge Stierman’. Daar bezorgde hij de uitgave van twee in reformateurse en piëtistische geest geschreven werkjes van zijn vader: een herdruk nl. van het bekende en toentertijd zeer populaire boekje *Onfeylbare Reghel van Winste sonder Verlies* en in één band daarmee een uitgave van *De Wissel-banck geopent*[1]. Het nu teruggevonden werkje stamt dus uit de eerste jaren van Christoffel Luykens werkzaamheid als boekverkoper. Evenals alle hier genoemde uitgaven ademt ook dit boekje geheel de geest van het reformateurse en piëtistische christendom van de tweede helft der zeventiende eeuw.

2e: hebben wij, blijkens de met de initialen P.S. gesigneerde voorrede, in de *Goddelycke Aandachten* een werkje vóór ons van de hand van Pierre Serrurier of Petrus Serarius, wiens naam door Van Eecke genoemd wordt in verband met de bekering van Jan Luyken.[2] Uit Keulen verdreven, was deze uit het Zuiden afkomstige, misschien te Antwerpen geboren ‘priester der algemeene christelijke kerk’ te Amsterdam een vurig voorstander geworden van de vermaarde doopsgezinde leraar Abraham Galenus, die de gemeente steeds dringender de eis stelde terug te keren tot de zuiverheid van het apostolisch christendom. Evenals de oude Luyken trad Serarius in de z.g. lammerenkrijg op als een warm pleitbezorger van de allerwegen aangevallen Galenus. In 1655 publiceerde Casper Luyken onder de titel *Ondersoeck over den inhoud van twee Boecxkens* etc. een antwoord op een tweetal pamfletten waarin Galenus zeer scherp en hatelijk was aangevallen[3]. In 1659 schreef Serarius ter verdediging van de gevierde leraar een pamflet onder de titel *De Vertredinge des Heyligen Stadts*, waarin hij antwoordde op een drietal vragen die Ian Iansz. Swichtenheuvel de doopsgezinde leraar had voorgelegd in een geschriftje tegen de XIX Artikelen van Dr Galenus en Ds David Spruyt[4]. De oude Luyken en Serarius waren echter meer

1) Voor deze gegevens betreffende Christoffel Luyken zie men P. van Eeghen en J.Ph. van der Kellen, l.c., p. XII-XIV. Uit een stuk van de Amsterdamse Weeskamer (Register der Vooghdyen van 4 Juni 1671-28 Dec. 1680, gemerkt E f°. 61) leidt Van Eeghen af, dat Christoffel ‘aan zijne bezigheid als boekverkooper nog een tweede verbond, welke daarmede slechts ter nauwernood vereenigbaar schijnt, nl. die van bode op 's-Hertogenbosch’; l.c., p. XIV. Waarschijnlijker lijkt het ons, dat Christoffel later van beroep veranderde.
2) ‘Waar op hy vuurig door de Liefde Gods ontsteeken zynde, resolveerde om een geheel andere manier van leven te leiden; zyn oud en slecht gezelschap verlaatende, voegde hy zich by de vroomen van dien tyd, als *Abraham Galenus, Petrus Serarius* en andere meer...’; *Kort Verhaal* etc. in *Des Menschen Begin, Midden en Einde*... door Joannes Luiken. Te Amsterdam, By F. Houttuyn, Boekverkooper op het Water, recht tegen over den Papen - Brug, 1749. - Voor de gronden waarop wij de auteur van de *Goddelycke Aandachten* (P.S.) identificeren met Petrus Serarius, zie men het hiervóór vermelde art. in *Studia Catholica*.
3) *Ondersoeck over den inhoud van twee Boecxkens*, het eerste genaemt de ontdeckte Veynsinge, ende het andere, het tweede deel van de ontdeckte Veynsinge der hedendaeghsche Geestdryvers en Socinianen, of den inhoudt van dien nae de waerheydt is, of dat in deselve tegen de waerheyt is gehandelt door C. Luycken.
4) *De Vertredinge des Heyligen Stadts*, ofte een klaer bewijs van 't verval der *Eerste Apostolische Gemeente*..... Door Petrus Serarius. Tot Amsterdam. Gedruckt by de Weduw' van Joost Broersz. woonende inde Pijl-steegh, inde Boeckdruckerye, 1659.

dan geestverwanten. Blijkens Serarius' voorrede voor het reeds genoemde werkje van Casper Luyken, *De Wissel-banck geopent*, heeft er ook een persoonlijke relatie tussen hen beiden bestaan. Uit het feit dat de uitgave der *Goddelycke Aandachten* bezorgd werd door de vermoedelijk nog bij zijn ouders inwonende Christoffel Luyken mogen wij concluderen, dat Serarius vanoudsher tot de kennissenkring der Luykens behoorde. En bovendien mag men veilig aannemen, dat Jan Luyken in het piëtistische milieu van het ouderlijk huis van jongsaf met Serarius' *Goddelycke Aandachten* bekend is geweest.

3e: bezitten wij in de *Goddelycke Aandachten* een piëtistische bewerking van Herman Hugo's beroemde *Pia Desideria*, die in 1624 te Antwerpen bij Henricus Aertssens verschenen en waarvan Justus de Harduyn vijf jaren later bij dezelfde uitgever een fraaie vertaling bezorgde onder de titel *Goddelycke Wenschen*[1]. Serarius' bewerking bewijst hoe de poëzie van Pater Hugo óók appelleerde aan de vroomheid van het piëtistisch gemoed. In zijn voorrede bekent de bewerker ‘dat, ziende eerst deeze Zinne-beelden in 't Latijn, met schoone çierlijke Vaarzen, verklaart, (z)ijn hert daar van niet weynig is geraakt geweest; en dien volgens op-gewekt, dezen geestelijken[2] handel en order verder na te speuren’. Evenals de *Pia Desideria* zijn ook Serarius' *Goddelycke Aandachten* vervat in drie delen, elk bestaande uit vijftien zinnebeelden met bijbehorend gedicht: 1e. *Goddelyke Aandachten ofte Jonsten eens Boetvaardige Ziele* (bij Hugo: Gemitus animae poenitentis), 2e. *Goddelyke Aandachten ofte Jonsten eens Geheyligde Ziele* (Vota animae sanctae), 3e. *Goddelyke Aandachten ofte Jonsten eens Lief-rycke Ziele* (Suspiria animae amantis). Aan dit geheel van driemaal vijftien zinnebeelden gaat evenals in de *Pia Desideria* een zinnebeeld vooraf, toegelicht in een vrij uitvoerig vers: *Een Ziele haar zelven DEN HEERE JESU CHRISTO eenvuldelijk opdragende, en haar nood hem te kennen gevende*. In tegenstelling tot de vrij uitvoerige verzen der *Pia Desideria* tellen de ‘vaarsjens’ van de *Goddelycke Aandachten* doorgaans slechts acht à tien regels. Al sprak Serarius in zijn voorrede van Hugo's verzen als van ‘schoone çierlijke Vaarzen’, toch was hij al dichtende weinig gevoelig voor de schoonheid van diens poëzie. Mythologische praal, fraaie uitweidingen, vernuftige wendingen - dat alles liet hij achterwege. Serarius interesseerde zich alleen voor de quintessens van de vroomheid der *Pia Desideria*. In Hugo's gedicht bij de eerste zinneprent van deel I trof hem blijkbaar het barokke pathos in de kreet van afschuw waarmee de dichter spreekt over de helse duisternis in het eigen gemoed: ‘Hei mihi quàm densis nox incubat atra tenebris! / Talis erat, Pharios quae tremefecit agros. / Nubila, lurida, squallida, tetrica, terribilis nox; / Nocturno in censu perdere digna locum.’ Aan een vrije vertaling van deze regels voegde Serarius een

Voor Serarius zie men C.B. Hylkema, *Reformateurs* (Haarlem), passim. In het *Nw. Ned. Biogr. Wdbk.*, X (1937), kol. 911-913, over hem een art. van Knipscheer, waarin men een opgave aantreft van Serarius' geschriften en een vrij uitvoerige bibliografie.

1) *Pia Desideria* Emblematis Elegiis et affectibus S.S. Patrum illustrata Authore Hermanno Hugone Societatis Jesu. Antverpiae MDCXXIIII (vulgavit Boëtius a Bolswert, Typis Henrici Aertssenii). - *Goddelycke Wenschen* verlicht met sinne-beelden, Ghedichten en vierighe uyt-spraecken der Oud-Vaeders naerghevolght de Latynsche vanden Eerw. P. Hermannus Hugo Priester der Societeyt Iesu, etc. - De prentjes der *Goddelijke Aandachten* zijn ontleend aan de *Pia Desideria*, editie 1636 of 1645.

2) Er staat ‘gesteelijke’, hetgeen klaarblijkelijk een drukfout is.

verzuchting toe, geïnspireerd door het slot van Hugo's vers, waar de dichter bidt een enkele straal te mogen ontvangen van het Goddelijk licht. Zo ontstond het vaarsje bij het 1e zinnebeeld van deel I der *Goddelycke Aandachten*, dat wij ter karakterisering van Serarius' poëzie hier laten volgen:

> Ey my! wat grouzaam nacht, wat[1)] dikke duysterheeden
> Hebben, aan alle kant, bezeeten all' mijn leeden?
> Hel-donker, en vol schriks, is binnen mijn gemoed,
> En buyten vind' ik niet, waar heen 'k my keeren moet:
> Och! die my heeft gemaakt, dat dien ook eens geliefde
> Een straaltje van zijn licht, een blikje van zijn liefde,
> Te geven aan mijn ziel, waar door ik, met bescheyd,
> Den wegh eens treffen mocht die tot het leeven leyd.

4e: bezitten wij in Serarius' *Goddelycke Aandachten* zoveel als de grondtekst van de emblema-gedichten der *Goddelyke Liefde-Vlammen, Van een Boetvaardige, Geheiligde, Liefhebbende, en aan haar selfs-stervende Ziele, in drie Deelen verdeelt. Afgebeeld door Vijftig Nette Koopere Figuuren*, etc.... Ten meerendeel door P.I.L.B.C. De auteur van deze in 1691 bij Johannes Boekholt te Amsterdam verschenen bundel blijkt de verzen van Serarius, althans verscheidene daarvan, uitgebreid te hebben door ze vrij te bewerken, soms ook door er zonder meer een aantal regels aan toe te voegen[2)]. Zo luidt het gedicht bij de eerste zinneprent van deel I der *Goddelyke Liefde-Vlammen*:

> Ay my! wat droever nacht, wat dikker duysterheden!
> Zyn ront en tom om my; besetten al mijn leeden,
> Hel-donker, en vol schriks is binnen mijn gemoet,
> En buyten vind ik niet, waar heen 'k my keeren moet.
> Och! die my heeft gemaakt, dat die het eens beliefde
> Een straaltje van sijn licht, een blikje van sijn liefde
> Te geven aan mijn Ziel, waar door ik met bescheyd
> Den weg eens treffen mocht die tot het leven leyd,
> Dan sou mijn arme Ziel een weynig sich verquikken;
> Daar s'anders door elend en droefheyd moet verstikken.
> ô Gy mijn liefste Heer! gy aller levens licht!
> Laat ik uw schoonheyd sien in Jezus aangesicht!
> Och! laat uw morgenstond doch in mijn hert opdagen,
> Dan sal ik vrolik zijn, en niet meer soo veel klagen.

Er is daarnaast nog een andere - vijfde - reden waarom het weergevonden werkje van Petrus Serarius de aandacht verdient van de Luykenonderzoeker. De *Goddelycke Aandachten* dienen namelijk betrokken in het onderzoek naar de bronnen van *Jezus en de Ziel*, deze ‘Geestelyke Spiegel voor 't gemoed, bestaande in veertig aangenaame en stichtelijke zinnebeelden, vervat in Drie Deelen’.

In zijn studie over *De oorsprong van Jezus en de Ziel* wees F. Reitsma erop, dat alle, vooral de mystieke-, emblemaboekjes familietrekken vertonen[3)], maar toch kon hij in zijn bekende uitgave van Luykens eerste mystieke bundel bij enige prenten

1) Er staat abusievelijk: war.
2) Voor deze bundel en de auteur(s) ervan zie men ons art. *Onopgemerkt Werk van Jan Luyken*, N. Tg., 43e jrg., 5e afl., p. 241-252.
3) *Ts.*, dl. 35 (1916), p. 203.

met voldoende zekerheid aantekenen, dat zij geheel of gedeeltelijk geïnspireerd werden door de prenten van Boëtius

in Hugo's *Pia Desideria*[1]. Ook wat de typografische indeling van de bundel betreft meende deze onderzoeker een bijzondere overeenkomst te kunnen constateren tussen *Jezus en de Ziel* en de *Pia Desideria*. 'Herman Hugo' - aldus Reitsma - 'laat op prentje en gedicht eenige, soms vele bladzijden proza volgen: citaten uit den bijbel en kerkvaders. Ook Luyken; doch met zijn 2 bladzijden proza toont hij meer zelfbeheersching. Al zijne volgende zinnebeeld-bundels zijn er zelfs geheel zonder'[2]. Blijkens de prenten heeft de dichter van *Jezus en de Ziel* de *Pia Desideria* gekend, daaraan kan geenszins getwijfeld worden. Er bestaat echter géén reden om de typografische indeling van Luykens bundel speciaal met die van Hugo's werkje te vergelijken. Al komen de beide bundels inderdaad hierin met elkaar overeen, dat het prentje en het gedicht gevolgd worden door een prozacommentaar, op een drietal, naar wij menen geenszins onbelangrijke punten wijkt de indeling van *Jezus en de Ziel* van die der *Pia Desideria* af. En wat nóg belangrijker is: juist op deze punten blijkt de indeling van Luykens eerste mystieke bundel geheel in overeenstemming met die van Serarius' *Gòddelycke Aandachten*.

1e: is het Reitsma ontgaan, dat waar bij Herman Hugo het prentje aan het gedicht voorafgaat, de volgorde in *Jezus en de Ziel* evenals in de *Goddelycke Aandachten* juist omgekeerd is.

2e. Terwijl Pater Hugo de onder de prent gegraveerde tekst telkens boven het daarbij behorende gedicht en de daarop volgende prozatekst herhaalde, gingen Serarius en Luyken anders te werk. Zij plaatsten boven de gedichten namelijk geen tekst, maar een titel. Interessanter nog is het te zien, hoe het titel-type van de *Goddelycke Aandachten* geheel gelijk is aan dat van *Jezus en de Ziel*. Van het hiervóór uit Serarius' boekje geciteerde gedicht bijv. luidt de titel: Een ZIELE, in de Duysternisze, omme-zoekende. Wij citeren verder: Een ZIELE, beginnende haar dwaasheyd te zien; Een ZIELE, tot boete, scherp aan-gedreeven; Een ZIELE, om verzoeninge, smeekende en biddende; Een ZIELE uitwendigh den zinnelijke leden gestorven, en inwendigh na den Geest levende; De ZIELE om-gegord en bereyd om dat Goddelijk Licht te volgen; Een ZIELE, daar de Goddelijke liefde 's menschen Natuur begint aan te tasten. Andere titels, met een persoonsvorm, zijn bijv.: De ZIELE word haar zelven gram, om de grimmigheyd Gods t'ontgaan; De ZIELE, voor haar zelven bevreest, zoekt heul aan God; De ZIELE, aan haar eygen krachten beswijkkende, roept om hulpe en genaade. Uit *Jezus en de Ziel* citeren wij ter vergelijking: De Ziele gestadig tegen den stroom der zonden oproeijende; De Ziele haar alleen tot Christus houdende; De Ziele met Gods genade aangeblikt; De Ziele rustende van alle uiterlyke menigvuldigheden, waakt met het inwendige oog des gemoeds[3]. Zoals men ziet, is het karakter van de titels volmaakt eender. Eén enkele titel der *Goddelycke Aandachten* vindt men vrijwel eensluidend bij Luyken terug. De Ziele op haar zelve gelaaten, bevind haare nietigheid, aldus luidt de titel van het bekende gedicht bij het VIIIe zinnebeeld van *Jezus en de Ziel*. Zij gaat blijkbaar terug op die van het derde gedichtje van deel II der *Goddelycke Aandachten*: De ZIELE, op haar zelven gelaaten, bevind haar swakheyd..

1) *Jezus en de Ziel*, ingel. en toeg. d.F. Reitsma, met reproducties naar de oorspr. prenten, in de Ned. Bibliotheek (A'dam z.j.), p. 39, 105.
2) *Ts.*, dl. 35, p. 203.
3) *Jezus en de Ziel* (A'dam, 1714), resp. p. 58, 54, 34 en 64.

Het 3e punt waarin *Jezus en de Ziel* met Serarius' *Goddelycke Aandachten* overeenstemt, bestaat hierin, dat men in beide bundels onmiddellijk onder het gedicht bij de zinneprent een ‘Goddelyk Antwoord’ aantreft, dat in Hugo's *Pia Desideria* geheel ontbreekt[1]. Dit ‘Goddelijk Antwoord’ vormt geenszins een bijkomstigheid van Serarius' bundeltje. Zoals uit de voorrede duidelijk blijkt, hebben wij hier te doen met een essentiëel element in de compositie van het boekje. Uit dit voorwoord citeerden wij reeds de passage waar Serarius zegt, dat hij bij het zien van de door hem gebruikte, in schone en sierlijke verzen verklaarde zinneprenten geïnspireerd werd tot het verder naspeuren van de daarin vervatte ‘geestelijke handel en order’. ‘En dus doende’ - aldus de auteur - ‘hebbe nu en dan mijn bedenkinge daar over, met een Vaarsje acht oft thien, uyt-gedrukt’, en wat hij daarop onmiddellijk laat volgen, verdient onze bijzondere aandacht: ‘en het zelve op een *t' Zaamen-spraak*, tusschen de *Ziele* en *God*, gelijk ghy hier zien moogt, gepast’. Men behoeft, in overeenstemming met de voorstelling op de prentjes, God slechts te vervangen door Jezus, en men heeft de titel van Luykens d□ebuut als mystiek dichter vóór zich.

Reeds in de 16e jaargang van *De Navorscher* legde een zekere Constanter, zonder zich dat evenwel bewust te zijn, verband tussen Serarius' *Goddelycke Aandachten* en Luykens *Jezus en de Ziel*! Constanter wees namelijk op de inspirerende betekenis van de *Goddelyke Liefde-Vlammen* voor Luykens mystieke debuut. Hij was van mening, dat er een uitgave van de *Goddelyke Liefde-Vlammen* bestaan moet hebben ouder dan de oudste ons bekende, die van 1691 dateert, vrij wat ouder zelfs dan de eerste uitgave van *Jezus en de Ziel* (1678). In het lezen van deze ‘vertaalde’ *Pia Desideria* zou Luyken aanleiding hebben gevonden tot het schrijven van zijn eerste mystieke bundel[2]. Het teruggevonden werkje van Serarius komt nu in zekere zin de juistheid van dit vermoeden bevestigen. Lang vóór *Jezus en de Ziel* bestond er in de *Goddelycke Aandachten* inderdaad een piëtistische ‘vertaling’ van Hugo's *Pia Desideria*, waarmee Luyken van jongsaf bekend moet zijn geweest. Daarop greep hij in sommige opzichten terug, toen hij zijn ‘oud en slecht gezelschap’ verlaten had en zich tot het schrijven zette van *Jezus en de Ziel*. Wij mogen de *Goddelycke Aandachten* dan ook veilig beschouwen als een voorbeeld van de meest bekende bundel voortgekomen uit de wereld van het Nederlandse piëtisme der zeventiende eeuw. Daarmee is ook de relatie tussen Luyken en de door Van Eecke in zijn levensverhaal genoemde Serarius aanmerkelijk concreter voor ons geworden.

Breda, Juni 1950.

KAREL MEEUWESSE.

1) Voor het Goddelyk Antwoord behorende bij het eerste emblema-vers der *Goddelycke Aandachten* zie men nevenstaande reproductie. Tekstueel is er geen overeenkomst tussen de Goddelyke Antwoorden van Serarius en die van Luyken.

2) *De Navorscher*, XVIe jrg., p. 301.

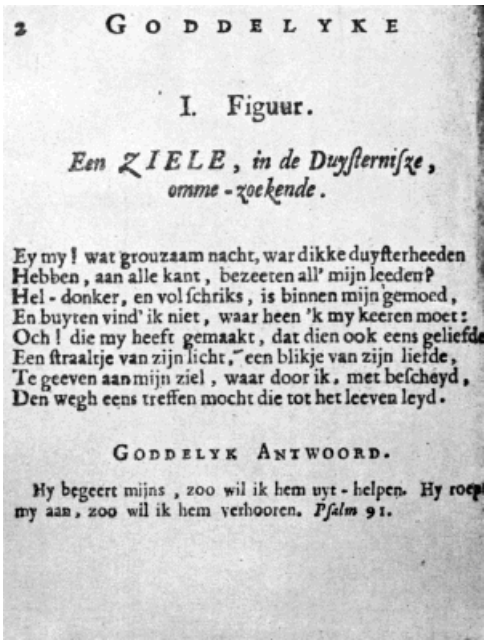

2 GODDELYKE

I. Figuur.

Een ZIELE, *in de Duyſterniſze, omme-zoekende.*

Ey my! wat grouzaam nacht, war dikke duyſterheeden
Hebben, aan alle kant, bezeeten all' mijn leeden?
Hel-donker, en vol ſchriks, is binnen mijn gemoed,
En buyten vind' ik niet, waar heen 'k my keeren moet:
Och! die my heeft gemaakt, dat dien ook eens geliefde
Een ſtraaltje van zijn licht, een blikje van zijn liefde,
Te geeven aan mijn ziel, waar door ik, met beſcheyd,
Den wegh eens treffen mocht die tot het leeven leyd.

GODDELYK ANTWOORD.

Hy begeert mijns, zoo wil ik hem uyt-helpen. Hy roep
my aan, zoo wil ik hem verhooren. *Pſalm* 91.

Reproductie op ware grootte van het eerste zinnebeeld met bijbehorend gedicht en Goddelyk Antwoord.

AANDACHTEN. Fig. I. 3

Myn Ziele heeft inder nacht nar u gejocht, Eſaias 26

A 2 II. Fig.

Hij.

1. *Hij* naast andere persoonlijke voornaamwoorden.

Pronomina zijn gevoelige taalelementen. Dit geldt niet in de laatste plaats voor het Nederlands, doordat onze taal een sterke wisseling van zware en zwakke accenten kent.

In het Mnl. vertoonde een groot aantal voornaamwoorden *i* in de uitgang. Zo de personalia in nominativo *gi*, (*ji*), *hi, si, wi, si*. Deze *i*'s zijn van oorsprong deels lang, deels kort[1)], maar voor het Mnl. kunnen we ze, wat de lengte betreft, gelijk stellen. Ook in het Engels en in het Duits (*ye, he, she, we; sie, wir, sie*) was en is de *i* in voornaamwoorden een geliefde vocaal. Met dit *was* en *is* zijn we meteen gekomen tot de uitzonderingspositie, die het Nederlands inneemt. De in de schaduw van andere woorden levende pronomina zijn in Engels en Duits niet met brede diftongen uitgegroeid en handhaven hun oude vormen[2)], zoals in 't Nederlands *bijzonder* zijn *i* behoudt. Het algemeen Nederlands heeft enerzijds naast de zwaardere accenten van werkwoord en voegwoord zelfs de *i* niet bewaard (met uitzondering van enclitisch *i* in de derde ps. manl. enk.), zodat *ge, je*, (*hij*), *ze, we, ze* verschijnen, te vergelijken met tegenwoordig minder beschaafd *bezonder*[3)] en met de voorvoegsels *be-, ge-* enz. en heeft anderzijds voor de geaccentueerde pronomina nieuwe, zware vormen met diftong geschapen: *gij, jij, hij, zij, wij, zij*. Hetzelfde zien we in de casus obliqui *me - mij, je - jou* enz. De neiging tot verzwakking bestaat al in het Mnl., waar de vorm *ze* voorkomt in enclise[4)].

De zwakheid van de ongeaccentueerde pronominale vormen in het Nederlands komt duidelijk uit bij een vergelijking met het Engels: *I've, you're, it's*. De verhouding tussen vnw. en ww. is in deze gevallen totaal anders dan in het Nederlands, al voert in 't algemeen ook in het Engels het ww. de boventoon: *we see, it was, let's* (*us*). Onze groepering '*t is* komt in het Engels ook voor, maar is niet beschaafd. Men kan die, b.v. in Punch, passim, bij dialectsprekers vinden: *Tis* in plaats van *It's*.

Wat de bezittelijke voornaamwoorden betreft, daarin verschijnt in Engels en Duits de diftong wel. Ook van deze groep gaan de Nederlandse pronomina twee kanten uit: *m'n* naast *mijn* enz. Door de rol, die de diftong speelt, moeten we aannemen, dat de tegenstelling *we - wij, m'n - mijn* enz. sedert de 17de eeuw sterker is geworden.

Het Grieks kende ook zulke paren van voornaamwoorden en in het Frans komen ze eveneens voor. Het Grieks werd van ouds veel minder bestudeerd dan het Latijn en sinds het midden van de 19de eeuw neemt de invloed van het Duits toe. Deze beide klassieke voorbeelden, Latijn en Duits, toonden een benijdenswaardige hoeveelheid vormen van casus en genera, maar ongelukkig een geringe verscheidenheid van pronominale vormen. Daaraan mede is waarschijnlijk toe te schrijven, dat onze parallellen

1) Franck-Van Wijk-Van Haeringen s.v. *gij* enz. Schönfeld, Hist. Gramm.[4] § 94, 95, 96.
2) De twee woorden *sie*, beide oorspronkelijk tweelettergrepig, kwamen wel niet voor diftongering in aanmerking, maar *wir* wordt niet tot *weier*. (Volgende *r* hield in 't Duits diftongering niet tegen. Schönfeld, § 66).
3) Ook in Hooft's *Historien* de gewone vorm. Zuidafr. *besonders*.
4) Franck, Mnl. Gramm.[2], § 210. Verdam, Mnl. Wb. VII, 842.

van voornaamwoorden nooit officieel erkend zijn en dat men geneigd is *wij* en *zij* te schrijven, wanneer *we* en *ze* gezegd wordt[1]. Met *ge-gij, je-jij* is het weer anders gesteld. Een halve eeuw geleden schreven ouderen aan familie en vrienden *ge*, ook als ze altijd *je* zeiden. Dat *je* was voor het papier te profaan en toen later *je-jij* ook op schrift burgerrecht kreeg, werd tegelijkertijd maar *je* en *jij* geschreven, precies zoals die 'parvenu' onder de mensen leefde, en precies als *ge-gij*. Dus schrijft men: *je* moet me dat boek eens lenen, tegenover vaak: *wij* gaan de volgende week op reis (wanneer geen sprake is van klemtoon op het vnw.). Dit in tegenstelling tot het Frans, waar het fout is *me-moi, le-lui* niet te onderscheiden. Ten slotte zou wie in onze spelling op dezelfde wijze zou willen differentiëren, zich toch nog op klassiek Latijns voorbeeld kunnen beroepen: *laudamus = we prijzen, nos laudamus = wij prijzen*.

Ik keer terug tot onze voorgeplaatste pronomina, personalia *ge, je, hij, ze, we, ze*. We kunnen ze niet proclitisch noemen, zoals *'k* en *'t* in *'k heb, 't is*. Ze handhaven zich nl. voor klinkers: *je* aapt je buurman na, *we* eten om zes uur, *ze* uit zich moeilijk. Slechts in zeldzame gevallen, wanneer het hoofdaccent verderaf ligt, kan de vocaal wegvallen: *ze* overvallen ons met dat voorstel, en *z'* overvallen. Niemand zal trouwens *hij* in 'hij loopt' proclitisch noemen.

Intussen is *hij* in de groep *ge, je, hij, ze, we, ze* een eigenaardige vorm, die op krasse wijze uit de toon valt. In theorie zou *he* (*hə*) hier op zijn plaats zijn. Maar hiermee komen we tot een vorm, die fonetisch grote moeilijkheden oplevert[2]. De *h* moet voor een sterker vocaal staan om tot zijn recht te komen. We kunnen wel *ərinneren* zeggen, maar *hərinneren* slechts als we ons er toe zetten. De vocaal van het praefix *her*- wordt niet tot ə, ofschoon de accentverhoudingen er alle aanleiding toe geven. De naam Neher is lastig. Infinitieven op -*hen* vluchten alle kanten uit (*zien, vangen*). Ook Duits *nahe, sehen* e.d. hebben slechts een schrift-*h*. Het pronomen *hij* in antepositie heeft van ouds *h*. Men kon om fonetische bezwaren niet tot *he* overgaan, waardoor *hi, hij* gehandhaafd bleef. Hiermee is niet alles verklaard. We moeten immers ook rekening houden met de mogelijkheid, dat men de *h* liet vervallen, zodat *ə* overbleef. Bovendien waren er *h*-loze dialecten[3], die direct tot dezelfde *ə* zouden komen. Dit *ə* nu is a.h.w. een geboren encliticum en als zodanig komt het ook in dialecten voor, maar blijkens de literatuur heeft men het als zelfstandig bestaand vnw. in bijv. *ə doet, ə loopt* niet aanvaard. Het is geen wonder, want dit 'zelfstandige' vnw. zou zwakker zijn dan het encliticum *i: doet-i, loopt-i*. Ten slotte kan men vragen, waarom ongediftongeerd (*h*)*ie* als voorgeplaatst pronomen niet behouden is. De *ī* werd echter in zelfstandige woorden steeds gediftongeerd, ook bij het geringste accent. Men vergelijke met *bijzonder* het weinig geaccentueerde voorzetsel *bij* b.v. '*bij* leven en welzijn'.

Onder deze omstandigheden heeft *hij*, dat men kende uit de groep *gij*,

1) De bezwaren tegen de schrijfwijze *m'n, z'n* zijn begrijpelijk. De spelling-ij van deze pronomina kan ook van invloed geweest zijn bij het schrijven van de personalia.
2) Het Mnl. Wb., III, 418. 419, geeft zes voorbeelden van *he*, waarvan vijf enclitisch en: He is doot. (Gelre, *Wapenboeck*, 65).
3) Massa's! Dat het algemeen Nederlands niet op Frans standpunt staat, komt waarschijnlijk door de sterke *h* in 't Noordhollands.

jij, hij, zij, wij, zij, ook een plaats gekregen te midden van *ge, je, ze, we, ze*.

2. *Hij* na nevenschikkende voegwoorden.

In de zinnen

I *Hij* komt niet, *hij* is ziek
II *Hij* komt niet, want *hij* is ziek
III *Hij* komt niet, omdat *ie* ziek is

wordt volgens de regel viermaal *hij* gezegd, omdat het 't eerste woord van een zin is; verder verschijnt *hij* nog achter het nevenschikkend, *ie* achter het onderschikkend voegwoord. De zinnen verschillen niet in betekenis. In dezelfde omstandigheden zal men nu eens II, dan weer III gebruiken. Oorspronkelijk mogen zinnen, verbonden door een nevenschikkend voegwoord, twee mededelingen behelsd hebben, terwijl bij onderschikking één mededeling gedaan werd, tegenwoordig is van dit verschil in bovengenoemde zinnen niets meer te bespeuren. Het onderscheid tussen beide bestaat slechts in de volgorde van woorden. In I staat *hij* in het tweede gedeelte vast. Bij een voorgevoegd *maar, en, want* blijft die volgorde en daarmee *hij*[1]. Volgens dit criterium spreekt men in het algemeen Nederlands[2]. Na betrekkelijke voornaamwoorden volgt dus *ie*: die (*d*)*ie*, waarmee (*d*)*ie*.

Schrijvers, die gesproken taal weergeven o.a. Hildebrand, Heijermans, A.M. de Jong, Henriëtte van Eyck, volgen deze regel. Er zijn evenwel uitzonderingen. Brusse bijv. geeft in *Boefje* kriskras door elkaar ‘want *hij*’ en ‘want *ie*’ enz. Als Hollander (Amsterdammer) was ‘want *hij*’ hem eigen. De vele *ie's* in onderschikking moeten hem tot zijn inconsequentie gebracht hebben. Hier werkt dus de analogie op papier. En dat schrijvers in dit opzicht ongestraft slordig kunnen zijn, is een bewijs van geringe functionele belasting en opent mogelijkheden voor de analogie, ook in de levende taal.

M.i. ligt er elders een groter bedreiging voor *hij* na nevenschikkende voegwoorden. De eerste roman *Zondeval* van Jan Feith, 1901, is uit taalkundig oogpunt belangrijk. Hij schreef deze Amsterdamse roman in typisch, goed volgehouden, beschaafd Amsterdams. Volkomen consequent is hij in het gebruik van *ie* na *alle* voegwoorden, ook nevenschikkende; een consequentie, die mede getuigt van de zorg, die hij aan de taal besteedde. Maar het algemeen Nederlands en het Amsterdams eisen *hij* op deze plaats. Het staat vast, dat Feith zijn *ie* beschouwd heeft als behorende tot de taal van Amsterdam, die hij zo goed kende. Hij was te Amsterdam geboren en ook zijn vader was een Amsterdammer, maar het geslacht stamde uit het Gelders-Overijselse. Ik vermoed, dat de anders totaal onbegrijpelijke ‘foutieve’ vorm *ie* in *Zondeval* een familie-relict is. Hoe het ook zij in het geval Feith, we kunnen stellig invloed uit niet diftongerende streken verwachten. In alle steden van enige grootte in het westen bestaan Friese, Groningse, Zeeuwse-verenigingen. Dit wijst op zekere omvang van immigratie. De leden en overige ‘buitenlui’ spreken dagelijks

1) *Of* en *noch* komen niet in aanmerking, omdat eventueel volgend *hij* klemtoon heeft. Deze verbindingen zijn te zeldzaam dan dat er invloed van uitgaan kan.
2) Een poging tot verklaring, nadat ik N.T. XLII, 258 op dit verschijnsel heb gewezen.

de algemene taal met de oorspronkelijke inwoners van de stad, maar gebruiken halsstarrig hun dialectisch ‘maar *ie*’ enz., omdat niemand de afwijking opmerkt, zij

zelf ook niet. Hun kinderen zijn erfelijk belast; nu wordt het mogelijk, dat de analogie de wind in de zeilen krijgt. Het zou interessant zijn de verhouding van 'en *hij*' : 'en *ie*' te kennen in Rotterdam, dat in de loop der jaren o.a. tienduizenden Zeeuwen heeft opgenomen.

Het is niet onmogelijk, dat op den duur het criterium 'voegwoord is voegwoord' naast het criterium 'volgorde van woorden' komt te staan. Noord-Holland en Brabant zullen echter niet licht hun *hij* (*ij*) in deze verbinding opgeven[1].

3. Vormen van het encliticum.

De vorm, die men kan verwachten en die sedert de middeleeuwen voorkomt, is *ie*. Dit *ie* is in het algemeen Nederlands behouden gebleven na *t: doet-ie, geeft-ie, dat-ie*. Maar als dit niet het geval is, vertoont zich naast *ie* een stroom van andere vormen o.a. - en nu beperk ik me niet tot de algemene taal - viel-ie, viel-die, viel-tie, viel-en, waar-ie, waar-die, waar-tie, of-ie, of-tie; maakte-ie, maakt'-ie, maakte-nie, maakte-die, maakt-tie-de. Natuurlijk ook bij praesens zonder t: lang zal-ie, zal-die, zal-tie leven!

Het Noordhollands heeft de vorm in zijn eenvoudigste vorm: viel-ie, zou-ie, waarmee-ie, hoorde-ie of hoord'ie, maakte ie of maakt'-ie. Het heeft weinig of geen behoefte hiaten aan te vullen zoals het Zuiden en Zuid-Holland - Utrecht. Amsterdam behoort, naar men kan verwachten, tot Noord-Holland. Voorbeelden vindt men in de *Bundels* van het Historisch Genootschap Oud-West-Friesland; in Feith's *Zondeval*: zou-i, als-i, nu-i, wenste-i, scharrelde-i, enz..[2]; in *Duczika* van Heyermans: 'Van half zeven tot half acht tuinierde-ie, wiedde-ie onkruid, harkte-ie de paadjes, doodde-ie in 't heete seizoen dozijnen luisjes, stak-ie de grasbanden bij.'[3] Henriëtte van Eyk: zuchtte-ie, zei ie[4]. Voor de 17de eeuw zijn niet de kluchten representatief, maar wel de deftige *Historien* van Hooft, die daarin niet alleen eerbied toont voor de Latijnse 'Zwijger', maar ook grote levendigheid, gepaard aan fijn gevoel voor de schakeringen in zijn moedertaal. In het zesde boek vond ik op pag. 226 van de uitgave van 1821: waarmeede hij, wendd' hy, 231 dreyghde hy, 235 antwoordde hy, 248, 260, 302 zeyd' hy, 265 beloofd' hy, 274, 346 leyd' hy (legde), 276 bewilligd' hy, 288 maakte hy, 292 dus sloerd' het etlyke daaghen heenen, 304 luttel scheeld' het, hy ontroeyd' het (ontkwam al roeiende), 331 verghd' hy, 337 beleefd' hy. Hooft is niet consequent, gaat blijkbaar in dit boek van het ene spellingsysteem tot het andere over[5], waarbij *maakte hij* een uitzondering schijnt. De vormen spreken voor zichzelf; ter vergelijking heb ik ook die met *het* opgenomen. *Maakte hy* betekent, dat hij *maakte ie* prefereerde boven *maakt' ie*. (Vgl. Feith, Heyermans, Henr. v. Eyk). Wat praeterita als *maakt' ie* betreft, Amsterdammers verklaren me, dat bij deze

1) Over mnl. *want* als onderschikkend vgw. '..., want hi seer vuerich was' e.d. Dr. J.A.M. Pulles, *Structuurschema's van de zin in Middelnederlands geestelijk proza*, pag. 30 vlg.; 54. Nijm. Diss. 1950.
2) De eerste drie op pag. 4, het laatste op pag. 13. Uitg. Van Holkema en Warendorf, Amsterdam, z.j.
3) Nieuwe Gids, 1912, pag. 960.
4) Gabriël^2, pag. 18, 19. Em. Querido's Uitg.-mij., Amsterdam, 1935
5) In Boek I slechts *keerde hy* e.d.; in Boek VII, pag. 355-405, slechts *vervolgd' hy, reegheld' hy* e.d.

een zeer korte pauze is tussen ww. en vnw., waardoor een verschil met het praesens blijft.

Zuid-Holland heeft in 't algemeen *-die, -tie*: viel-die, of-tie, toe(n)-die, rolde-die, rol-die-de. Aangezien hier hiaten vermeden worden (of: werden), eist rolde-ie een aanvulling. Blijkbaar levert het aanw. vnw. het gezochte[1]. Pers. en aanw. vnw. kunnen elkaar zo dicht naderen, dat er ternauwernood verschil blijft, b.v.:

Ze gingen allen mee behalve Piet. Wou die niet?

Toen vader dat vertelde, waren alle kinderen blij behalve Piet. Hoorde die het niet?

Zegt een Noordhollander het zo, dan gebruikt hij het demonstrativum; hij zou ook pers. *ie* kunnen kiezen. Een Zuidhollander laat door het accent horen, welk van beide hij op een ogenblik verkiest. Waarschijnlijk is in Zuid-Holland de vorm van het demonstrativum opgekomen of in de hand gewerkt, doordat *ie* een andere functie had: waarom kwam *ie* niet? = waarom kwam *je* niet?

Merkwaardig is, dat *rolde-die, maakte-die* beperkt is tot beschaafd sprekenden[2]. Het volk zegt *rol-die-de, maak-tie-de*. Mevr. G. de Wildevan Buul[3] wijst op 'een veel voorkomende spreekfout in het Rotterdams, nl. vormen als: merktiede, speeldiede in plaats van merktedie, speeldedie'. Mevr. de W. die zelf nog opmerkt, dat deze verbinding ook op de Zuidholl. eilanden zou voorkomen, is dus geneigd deze vorm als uitzondering te beschouwen. Maaktiede, speeldiede (speuldiede) zijn evenwel de normale Zuidholl. vormen. (*Merken* heeft gewoonlijk *mork, gemorken*.)[4]. Een Utrechtse (stad), die ik vroeg, hoe 'hoorde hij het niet?' in het Utrechts luidde, antwoordde: 'hoordiede het niet?' dat ze ijlings veranderde in 'hoorde die het niet?' Ik laat de waarde van dat antwoord in het midden. In het Zuiden komen *-nie*-vormen voor (hoorde-nie). Zo te Benschop, Ameide, Dubbeldam, maar ook veel noordelijker in Voorschoten. Overdiep geeft voor dat dorp van de ene groep twee vormen: viel-ie en viel-die,

1) Vgl. D.C. Tinbergen, *Enkele opmerkingen over het gebruik van ie, die enz.*; N.T. II, 244 vlg. T. wijst in dit artikel ook op het feit dat veel Indische kinderen en volwassenen altijd 'hij' zeggen, 'wat aan hun spreken dan iets onbeholpens geeft'. Ik heb vernomen, dat de leermeesters in Indië indertijd verzocht is op dit punt bij het lezen te letten. Het gevolg was, dat velen voor elk *hij ie* lazen. De remedie en de kwaal!

2) Heyermans heeft een tijd gehad, dat hij sommige Zuidholl. vormen prefereerde. Zo in de derde bundel *Schetsen* van Falkland, 1905^2, Amsterdam, A.W. Becht. Pag. 1 nou-die, lag-die 2 wenkte-die, 3 duwde-die, was-die, 5 schrikte-die, kan-die, zweeg-die, naast pag. 2 gaf-ie, keek-ie, zou-ie, was-ie, 4 bleef-ie, 5 alsof-ie, is-ie. Ik heb niet onderzocht, hoe H. tot dit eigenaardig compromis gekomen is, een compromis ook in dit opzicht dat hij -die schreef, waar het -tie moest zijn. Wel ligt hier ook de oorzaak van het feit dat bij Zuidhollanders veel minder dan bij Noordhollanders en Brabanders het encliticum geschreven voorkomt. De Zuidhollandse schrijver deinst terug voor *-tie*, dat hij niet door *-die* mag vervangen en kiest *hij* (greep hij i.p.v. -tie). Vgl. voor Heyermans nog *Keur uit de beste vertellingen van S. Falkland*. Reuzensalamander 1949; 369 blz. met Zuidhollandismen tot ± pag. 200.

3) Mevr. de W. bespreekt dit vnw. en ook *je - ie* voor het Rotterdams in verband met Overdiep's Stil. Gram. § 126, waar het encliticum - maar niet deze verbindingen - in het Zuidhollands, met name het Voorschotens behandeld wordt: Ts. LXII, pag. 290 vlg., *Het enclitisch pronomen personale in het Rotterdams*.

4) Op voetspoor van Overdiep geeft Mevr. de W. ook het praet. *hieuw* van *houwen*. Dit in oostelijke dialecten zo gebruikelijke ww. is echter in Zuid-Holland onbekend. *Hieuw* is daar praet. van *hou(d)en*.

van de andere groep drie: zoomd'ie, zoomdedie, zoomdenie[1]. Naast zoomdedie zou men zeker zoomdiede kunnen verwachten, maar bij navraag werden me in totaal slechts twee vormen gemeld, nl. viel-die en zoomdenie. In allen gevalle is hoordiede, lachtiede in het centrum van Zuid-Holland (en de eilanden?) de gebruikelijke vorm op het platteland en ook in de steden Rotterdam, Leiden, Gouda. Van een Hagenaar heb ik vroeger een dergelijke vorm gehoord. Een oude heer, uit Den Haag afkomstig, kende hem ook. Ik heb evenwel voor deze tijd geen bevestiging uit Den Haag kunnen krijgen.

Mevr. de W. merkt n.a.v. dit pronominale infix op: 'Deze metathesis kon plaats hebben, doordat speeldedie als een woord werd opgevat. Een normaal drielettergrepig woord heeft in het Nederlands vaak een volkomen vocaal in de tweede syllabe en een onvolkomen in de laatste. Naar dit normale type werden de vocalen van de hier besproken werkwoordsvormen van plaats verwisseld.' M.i. is het door de lenigheid van de accentuering in het Ndl. niet zo gemakkelijk van een 'normaal type' te spreken. Woorden met een accentverdeling als *winkelier, handelbaar* vormen een zeer normale groep, waarin ook *speeldedie* thuis hoort. Misschien komen woorden met accentverhouding als in *gezellig, verdrietig*, door Mevr. de W. bedoeld, meer voor, maar ook zulke komen voor een vergelijking met speeldiede niet in aanmerking; wel *leermeester, opspelen* e.d. Ik kan me niet voorstellen, dat deze groep speeldedie in speeldiede deed veranderen. Het komt mij voor, dat de talloze woorden van twee lettergrepen, waarvan het encliticum de tweede syllabe vormt, veroorzaakt hebben, dat *-die* (*-tie*) ook bij ww. van het type *horen, maken* achter de stam gevoegd werd. De praeterita *zei, wou, zou, kon* zijn schering en inslag in het dagelijks taalgebruik. Hoe vaak herhalen mensen uit het volk 'en toe(n) zei die'![2] Daarbij komen de steeds weer terugkerende verbindingen dat-ie, a(l)s-tie, terwijl de praeterita van de sterke werkwoorden + encliticum en de praesentia van alle werkwoorden + encliticum in grote meerderheid tweelettergrepig zijn. Zo kon het gevoel ontstaan, dat het encliticum bij de stam behoorde en men roldiede, maaktiede ging zeggen naast roltie, maaktie.

Te Eindhoven, Helmond, Bergen-op-Zoom, en naar Dr. A. Weynen mij meedeelde, te Asten (z.o. N.-Brabant) en te Nispen-Roosendaal zegt men viel-ie, zal-ie, is-ie; rolde-nie, praatte-nie. (Ik geef alleen het encliticum in dialect). Wanneer we voorlopig mogen aannemen, dat dit algemeen Noordbrabants is, is de toestand in N.-Brabant even eenvoudig als in N.-Holland. Alleen is voor het Noordhollands een verklaring overbodig, voor het Noordbrabants voor de tweede groep (op *-de, -te*, hoorde*n*ie) moeilijk. Ik zie geen andere dan dat de hiaatdelgende *n*, die bij adnominale woorden in het ml. enk. zoveel gaten stopt, zijn werkzaamheid ook over deze gevallen uitstrekt[3]. In oude literatuur komt *hij twijfelden* enz. voor, maar zo schaars, dat deze *n* geen invloed kon hebben. Zuid-Holland - Utrecht, voor dezelfde moeilijkheid staande als Brabant, koos *-die* (*-tie*),

1) Mevr. de Wilde t.a.p. pag. 300.
2) Natuurlijk zijn deze vormen ook te Amsterdam met zijn gemengde bevolking niet onbekend. *Zei-die* valt blijkbaar in de smaak; het is tot in de Streek doorgedrongen: *zai-die*.
3) Ook in *roldendie*, dat b.v. in Nieuwpoort tegenover Schoonhoven voorkomt? Vgl. *den deze, den dieë*(*n*).

welk encliticum, zoals boven gezegd is, waarschijnlijk in de groep van *kwam-die, gaf-tie* (tegenover *kwam-ie, gav-ie* = kwam je, gaf je naast Zuidholl. *hoorde je*) ontstaan is.

Brabant kent de vorm *-tie*, waar de *n* niet gebruikt kan worden om de hiaat te vullen; Asten: de buuk die-*tie* gelaezen hā, Nispen-Roosendaal: de boeke die-*tie* geleeze eet; te Nispen-R. ook: tchelt waor-*tie* mee werrekt, tegenover Asten wor-*ie*. (Ook deze voorbeelden dank ik aan Dr. Weynen). De Roosendaalse *t* in waor-*tie* delgt geen hiaat, maar is een voorpost van het westen, dat een grote voorliefde voor epenthesis van *t* heeft. Het verschil in vorm van het encliticum tussen de twee buursteden Roosendaal en Bergen-op-Zoom is groot. Een studie van de taal van deze twee plaatsen in verband met hun geschiedenis en ligging (vroeger nauwere verbinding van B.o.Z. met Zeeland over nu verdronken land), lijkt aanlokkelijk. B.o.Z. heeft rolde-nie, werkte-nie, maar 'verscherpt' voor het overige steeds: de cente die-*tie* verdiend ad, waor-*tie*, viel-*tie*, kan-*tie*, zou-*tie*, zal-*tie*, toen zee-*tie*. Het is niet raadzaam hier zonder nadere aanwijzingen het oorspronkelijke demonstrativum te zien. Voor het Zuidholl. is die verklaring rationeel: *-die* verscherpt tot *-tie*, wanneer de d in in 't algemeen verscherpt wordt b.v. greep-*tie* : op *te* bank, won-*die* : aan *de* kant. Men gebruikt dus in Noord-Brabant *-tie* slechts waar men het nodig heeft, met uitzondering van het westen; waar het in alle mogelijke verbindingen voorkomt.

Nog westelijker, te Krabbendijke op Zuid-Beveland (oost) verschijnen kan-t-en, zal-t-en, zou-t-en, viel-t-en, ging-t-en, maar is-en; roll-en, stapp-en = rolde hij, stapte hij. Kr. heeft dus in aansluiting met West-Brabant zo goed als overal *t* in de eerste groep en voor het encliticum de vorm *ən*. Hiermee zijn we in een gebied, waarin de rollen, vergeleken met het algemeen Nederlands, precies zijn omgekeerd. In een groot deel van Zeeland is *ie* nooit encliticum, maar komt het voor, waar 't Nederlands *hij* heeft (ie komt = hij komt, iè komt = hij komt). Als encliticum treedt op *en*, d.i. de (oorspronkelijke) accusativus van *ie* (ik zag-*en* tegenover ik gav-*em*, maar we mogen voor het gebruik van deze accusatief- resp. datiefvormen geen streng klassieke maatstaf aanleggen). Ook Walcheren kent dit encliticum en de 'verscherping', maar om te laten zien, dat alles mogelijk is, eindigt het uiterste westen, Westkapelle, met: da kend'en (dat kan hij), wa zoud'en zegge, zad'en (zal hij); oord-en, stapt-en (hoorde, stapte hij).

Zeeuws-Vlaanderen heeft *-ie*, geen *en*. West-Z.Vl.: za-tie (zal hij), zou tie, viel-tie of vie-tie; roldndie, staptndie met bijna onhoorbare *d* en *t* achter *l* en *p* (Oostburg). In Axel (Oost-Z.Vl.) zegt men zei-die, zag-tie, rolde-nie. Men kan voor andere plaatsen in W.- en O.-Z.Vl. afwijkende vormen verwachten. Oost-Z.Bev. heeft in *roll-en* oorspronkelijk ook wel de *n* (met assimilatie en haplologisch uit *roldenen*).

Als beschaafd gelden de vormen van het encliticum in Noord-Holland en Noord-Brabant, dus viel-ie, of-ie, hoord' ie, hoorde-nie en die van Zuid-Holland: viel-die, gaf-tie, of-tie, hoorde-die. Dit wordt bewezen, doordat het gevoelige oor er niet door wordt gekwetst; doordat ze niet worden opgemerkt. In een dialoog, ten gehore gebracht door radio of op het toneel, werkt de ene spreker met *-ie*, de andere met *-nie* of *-die*, alles onbewust en onopgemerkt. Van die onbewustheid en die onwetendheid mogen hier nog een paar staaltjes volgen. Ik constateerde, dat een man, Noordhollander, dertig jaar getrouwd met een Zuidhollandse, nooit had opge-

merkt, dat zijn vrouw *viel-die* zei; evenmin was zijn *viel-ie* tot mevrouw doorgedrongen. Te Leiden hoort men weinig meer: *toe hoordiede*; het is *toen hoordiede* geworden. De Leidenaar heeft dus het bijwoord verdeftigd, maar laat in zijn onbewustheid zijn encliticum ongemoeid. De algemene taal wint snel veld, maar op het veroverde veld blijven zulke relictplantjes nog lang leven.

De lezer heeft opgemerkt, dat in het bovenstaande van volledigheid geen sprake is; bovendien wordt er van grote gedeelten van de Nederlanden niet gerept. Maar wanneer men ervan overtuigd is, dat de enclitica van *hij* belangrijke isoglossen opleveren, wordt wellicht mettertijd van hoger hand een uitgebreid en systematisch onderzoek ingesteld. Het is bijna overbodig op te merken, dat vooral ook in deze materie, proefpersonen dikwijls geneigd zijn te goeder trouw verkeerde inlichtingen te verstrekken.

4. *Hij* en de lezer.

Millioenen Nederlanders, actief bij het hanteren van de beschaafde omgangstaal, zijn van tijd tot tijd passief bij het horen van verheven taal in preken, redevoeringen, lezingen, al of niet door middel van radio. Hier blijft het verschil tussen *wij - we* enz. gehandhaafd: Jezus riep Jacobus en Johannes; *ze* (niet *zij*) gaven terstond aan die roepstem gehoor. Met *hij - ie* is het anders gesteld. De regel is, dat men van God en Jezus nooit *ie* gebruikt (moderne Brugmans niet te na gesproken). Ook in andere gevallen bezigt men in verheven taal gewoonlijk *hij*, ofschoon *ie* in bepaalde verbindingen als *dat-ie* niet zeldzaam is. Bij het luisteren naar gewone taal b.v. van toneelspelers, bemerkt men, dat -ie (-nie, -die, -tie) toeneemt en dat er geen of weinig verschil is met de beschaafde omgangstaal.

Wie geschreven (gedrukte) taal hardop leest, is actief-passief, bemiddelaar tussen de schrijver met zijn spelling en de hoorders. Lezers die het lidw. *een* tot telwoord laten zwellen, die *hij, mijn* steeds van een flinke diftong voorzien, geven blijk van te grote passiviteit ten opzichte van de spelling, waardoor ze slechte lezers zijn. Maar ten slotte rijzen er ook voor iedereen die zich aan dit euvel niet schuldig maakt, moeilijkheden en het is weer het vnw. *hij*, dat ze veroorzaakt. Hier volgen enige zinnen, waarin de moeilijkheden bijeengebracht zijn, die anders over weinige bladzijden van een roman of een toneelstuk verspreid liggen: Meende *hij*, dat *hij* op deze manier *zijn* doel zou bereiken? En begreep *hij* niet, dat de wapenen waarmee *hij zijn* tegenstanders wilde treffen, ondeugdelijk waren? Waarom luisterde *hij* niet naar de raad van *zijn* vriend, als *hij* zoveel op het spel zette? - *Zijn* heb ik ook gecursiveerd om aan te tonen, hoe gemakkelijk leesbaar dit vnw. is tegenover *hij*.

Dat hij wordt wel steeds als *dat-ie* gelezen. Maar dan is al een hindernis genomen. De Noordhollander kan *meend'ie* doen horen, de Brabander *meende-nie*, de Zuidhollander *meende-die*. Dikwijls echter hoort men naar de spelling *meende hij* lezen. De Zuidhollander kan aarzelen *begreep-tie* te lezen, waar Noordhollander en Brabander gemakkelijker hun *begreep-ie* produceren. De toch zo frequente combinatie *als hij* levert al moeilijkheden op. *Als* zonder *l* is zeer gebruikelijk en niet beperkt

tot dialect. (As je dàt durft...)[1]. Wie hardop leest, acht zich terecht verplicht de geschreven

1) In 't Zuidafr. is het de enige vorm.

l te laten horen. Het is begrijpelijk, dat de lezer daarna ook het geschreven *hij* weergeeft en niet *als-ie, alz-ie, als-tie*.

Hoe staat de onbevangen luisteraar hier tegenover? Hij merkt deze spellinglezing niet op, terwijl *mijn, zijn* i.p.v. *m'n, z'n* oorverscheurend zou zijn. Dit is een gevolg van het feit, dat *hij* over drie vormen beschikt (*mij - me, zijn - z'n* enz. 'slechts' over twee): 1. *hij* met klemtoon, dat overeenkomt met *wij, zijn*; 2. *hij* zonder klemtoon, dat overeenkomt met *we, z'n*, maar vóór het ww. komt; 3. *-ie*, dat eveneens overeenkomt met *we, z'n*, maar na voegw., vnw. of ww. gezegd wordt. De afstand tussen het tweede *hij* en *-ie* is gering. Onlangs werd per radio een verhandeling van een minister weergegeven. De omroeper eindigde met: 'Zo zei hij'. Zou *zei-ie* of *zei-die* aan het slot wel beter geweest zijn? Maar met: 'Zo zei hij!' zou de verslaggever van zijn partijdigheid doen blijken of een impertinentie ten beste geven.

Ook de regel dat na onderschikkend vgw. *-ie* gezegd wordt, die voor de omgangstaal geldt, kan bij de lectuur slechts ten dele worden toegepast. Er bestaan zeker een tiental voegwoorden van reden (oorzaak, grond), maar we beperken ons tot *want* en *omdat* in het dagelijks gebruik. Maar bij de lectuur treffen we b.v. aan: hij geraakte in grote moeilijkheden, *aangezien hij* aan zijn verplichtingen niet kon voldoen. Hier geldt a fortiori wat bij *als hij* al voelbaar is; niemand zal *-ie* (*-die*) lezen.

Wanneer we, na verschillende beschaafde lezers gehoord te hebben, een regel zouden willen formuleren, zou deze luiden: er wordt in dialogen, omgangstaal, *hij* gelezen met deze restrictie, dat ieder de vrijheid heéft en het zelfs gewenst is *ie* (*-die, -tie, -nie*) te doen horen in veel voorkomende verbindingen, in de eerste plaats na *t*: dat-ie, geeft-ie; bij het lezen van beschrijvende of verheven lectuur wordt de frequentie van *ie* minimaal.

Omdat de door mij bedoelde lezers 'geschoolde' mensen zijn, zou de invloed van het onderwijs implicite in het bovenstaande verwerkt kunnen zijn. Dit is niet helemaal het geval. In de hoogste klassen van de lagere school en daarbij aansluitend op de middelbare wordt gewoonlijk en terecht het spelling-lezen afgeleerd en natuurlijk komt ook het bewuste vnw. ter sprake. De docent legt de leerlingen een bepaalde vorm van het encliticum op of laat hen vrij het hun bekende te gebruiken. Dit hangt van personen en omstandigheden af. Het doel wordt geheel of ten naaste bij bereikt. Maar er breken lange perioden aan, waarin het lezen van 'vlotte' taal, die vooral in dialogen voorkomt, in de klas beperkt moet worden. Het gevolg is, dat de leerlingen in 't algemeen komen tot de regel bovengenoemd, waartegen, zoals de praktijk bewijst, geen bezwaren bestaan.

Ik wil nog memoreren, dat zeer veel mensen uit niet-diftongerende gebieden, al spreken ze steeds algemeen Nederlands, te herkennen zijn aan het gebruik van *hij* c.a., dat ze - geen wonder - nooit onder de knie krijgen. (Over mensen uit Indië sprak Tinbergen reeds.) Hoe moeten zij lezen, wanneer Vestdijk *dat-ie* schrijft in dialoog en op de volgende regel *dat hij* ook in dialoog[1)]? En hoe moeten leermeesters en kinderen manoeuvreren met zinnen als deze, waarnaar men in bloemlezingen niet lang hoeft te zoeken: Johan vond'm een leuke vent, die al kwinkslagen tegen hem maakte, toen-*ie* nog een kleine broekeman was en met wie *hij* nu hengel-

1) De Nieuwe Stem, 1950, pag. 250.

tochtjes arrangeerde naar sloten en gaten ver buiten 't stadje, waar *hij* anders niet durfde komen? (cursivering van mij, K.)[1].

Het is wenselijk, dat de jeugd bij de lectuur op de vormen van *hij* gewezen wordt; het is begrijpelijk, dat de volwassen mens bij het hardop lezen spaarzaam is in het gebruik van het encliticum. Maar legt hij het boek terzijde en begint hij een gesprek of geeft hij verslag van de inhoud, dan leiden de enclitica weer volop het rijke leven, dat ze bij hem gewoon zijn.

Dr. K. KOOIMAN.

Macharius - Maskeroen.

Door de zorg van Dr. A. Saalborn is onlangs ten dienste van toneelbeoefenaars een uitgave verschenen van het Spel van den Sacramente (Naarden, In den Toren, 1949). In de inleiding zegt de bewerker op p. 31: 'L.C. Michels en anderen hebben de vraag gesteld, of deze Macharius ook Maskeroen, de duivel zelf zou kunnen zijn'. En hij merkt op: 'Ik zou niet weten waarom.' Daarop volgt een uiteenzetting over de aannemelijkheid van het optreden van een dergelijke figuur. Ook wordt in een voetnoot de herinnering toegevoegd, dat Magister Macharius de Busco een historisch personage is.

De schrijver moge het mij ten goede houden, dat ik mij al lezend met mistrouwen heb afgevraagd, of ik, zoveel jaren geleden (1931), werkelijk de genoemde vraag gesteld had. Hij verwijst naar *TTL*, XIX, p. 73 en p. 252. Hierbij zij allereerst aangetekend, dat de tweede der aangewezen plaatsen de beginbladzijde is van een opstel van L.J. Rogier, ook elders door de schrijver vermeld, en getiteld: 'Over samenstelling en opvoering' enz., waarin echter over de bedoelde identificatie met geen woord gerept wordt. De eerste verwijzing betreft inderdaad een opstel, oorspronkelijk een congresvoordracht, van ondergetekende. Maar de 'vraag' wordt in dat stuk al evenmin opgeworpen als door Rogier in het zijne. Ziehier wat daar (p. 76) gezegd werd in aansluiting bij een verwijzing naar Van Mierlo, die vragenderwijs de onderstelling had geuit, da Macharius gelijk Mascharoen zou wezen: 'Van de zeer typische rol, als vertolker waarvan ons Mascharoen bekend is, valt hier toch al heel weinig te bespeuren'. Er werd verder op gewezen dat ook de naamsovereenkomst niet groot is; na uitwerking van dit gegeven werd de historische Macharius de Busco ten tonele gevoerd, en aan het slot van deze passage verklaard, dat er nauwelijks aanleiding is aan identiteit met Mascharoen te denken.

Voor een goed verstaander mag hieruit duidelijk zijn hoe ik, onder de voorzittershamer van Van Mierlo zelf, over de zaak dacht, alsook dat de wijze waarop Dr. Saalborn zijn mededeling inkleedt, juist het tegenovergestelde suggereert.

Wel heb ik bij die gelegenheid melding gemaakt van het merkwaardige feit, dat in het leven van de heilige Athanasius een priester Macarius voor-

1) J. Kleefstra, *Avontuur te land en te water*, in een bloemlezing voor de lagere school van 1949.

komt, die door zijn bisschop wordt uitgezonden voor een onderzoek in een zaak de Eucharistie betreffende, die gewelddadig optreedt, en door zijn stellig niet heiligschennende, maar wel als zodanig beoordeelde handelingen, grote verontwaardiging teweegbrengt. Ondanks deze treffende punten van overeenstemming heb ik geen verder verband willen leggen.

Men zou hieraan kunnen toevoegen, dat de naam Macharis ook die is van een valse aanklager in het volksboek van de Ridder metter swane. In een brief van 12-6-'31 heeft Prof. J.W. Muller mij destijds bericht, dat hij bij de afwerking van de door Boekenoogen opgezette uitgave van dit volksboek een verwijzing had aangetroffen naar andere dergelijke Machariussen, welke hij echter verzuimd had op te tekenen. Een en ander leidde de briefschrijver tot de vraag, of niet Macharius een typische naam was, als Ganeloen in de Karelromans, ‘voor dèn verrader, dèn valschen aanklager, dèn lasteraar’.

Ofschoon er nu een vrij duidelijk verschil bestaat tussen een valse aanklacht en de gedragswijze van Macharius de advocaat, zo moeten wij toch in het oog houden, dat de gelijkstelling met de historische Macharius de Busco ook niet meer dan een waarschijnlijkheid is.

Desondanks houd ik vast aan mijn oorspronkelijke mening, zulks om twee redenen. Vooreerst wijst de hele constructie in de samenhang van het spel er op, dat de schrijver niet dacht in de richting van een dergelijke typische verraders-, of aanklagersfiguur, maar veeleer in die van een bepaalde, in de gebeurtenissen betrokken persoonlijkheid. Zodanig zijn ook de graaf van Nassau, en de bisschop van Luik, in wiens bijzijn een der Heren van het hof de geschiedenis van Macharius' proef en diens verder lotgeval ophaalt. In gelijke geest is de vermelding in het spel van des bisschops naam, ‘Heere van Loon’, en van andere met name vermelde personen, ‘heer Heinderic de Bie ende heer Jan Boot’, een en ander in overeenstemming met de proza-kroniek.

Daarbij komt als tweede overweging, dat de naam Macharius in de werkelijkheid niet zo zeldzaam was. A. Frenken noemt in zijn Memoriaal der dorpen en parochies Gerwen, Nuenen en Nederwetten ('s-Hertogenbosch, 1948) een zekere Makarius van Boert, een seculier priester, als deservitor (d.i. bedienaar van een pastoorsplaats bij vacature) te Gerwen-Nuenen in de jaren 1459, 1460-1464, 1469-1470, 1477, een Petrus Macharii in gelijke functie a^{o} 1487 (p. 32), voorts een Petrus, zoon van Wilhelmus Macharii als rector belast met de bediening van het Maria- en H. Kruisaltaar te Gerwen (p. 39). Opmerking verdient dat de schrijver aan de naam Wilhelmus Macharii de bijvorm Keris toevoegt, een populaire vervorming die steun geeft aan de stelling dat de naam Macharius onder het volk niet ongewoon was. Zo vinden wij dan ook in de *Plaatsnamen van Roosendaal*, door Van Hasselt en Weijnen uitgegeven (Jaarboek nr. 8 van De Ghulden Roos, 1948, p. 148) een Macharisblock (a^{o} 1694), waarbij de uitgevers behalve de advocaat uit het Spel vanden Sacr. ook een geslachtsnaam vermelden: Mr. Gerardt Macharis (te vinden bij Fruin, regesten van Reimerswaal nr. 261, a^{o} 1564).

Tone Wyters (d.i. Wouters), een der personages uit Karel Broeckaert's *Jellen en Mietje* ‘kwam ter wereld in d'Abeelstraet ten jare 1767, gedurende de triumphe van den heiligen Macharius.’ De bekendheid van deze[1)]

1) A^{o} 1811. Vgl. in de Seven-Sinjorenuitgave van 1932 p. 72-73.

Antiocheense bisschop uit de 10e-11e eeuw in onze streken kan blijken uit het opschrift van zijn Leven in Rosweyde's *Generale Legende der Heylighen*[3], 1640, 10 April, waarin aan de vermelding van zijn naam en ambt zijn toegevoegd de woorden: 'die te Ghent is rustende'. In het levensverhaal wordt verteld, dat hij 'na veel reysens' in Beieren kwam, Mens (d.i. Mainz) en Keulen bezocht, en via Mechelen, Kamerijk en Doornik Gent bereikte, alwaar hij stierf aan de pest. 'Sijn lichaem wiert begraven voor de Autaer van S. Paulus.' In het lied dat Stalpart van der Wiele hem wijdde in Gulde-Jaers Feestdagen wordt hij regelrecht toegesproken als Macarius van Gend, en zijn voorspraak ingeroepen voor de landen 'daer in [zijn] Tombe staet',

> Op dat de harde slaghen
> Van krijghen, en van plaghen
> Ons werden eens verset.

Van de hand van Rector A.P. Huysmans[1)] kan behalve het door Dr. Saalborn vermelde genoemd worden een bijdrage in de Brabantse Almanak van 1949 (Helmond; p. 81 vv.), en een andere in Edele Brabant van 6 Mei 1949, waarin hij zijn mening tot uitdrukking brengt, dat het geen zin heeft te zoeken naar de plaats waar in de dagen der Hervorming het Sacrament van Mirakel zou kunnen verborgen zijn.

Bij de litteratuur die Dr. Saalborn bij zijn hoofdstukje over de topografie opgeeft, missen wij het belangrijke stuk van Mr. F. Cerutti over het dorp Niervaart en de stad Klundert in het verleden.[2)]

Waar de auteurskwestie behandeld wordt, komt de schrijver tot het besluit, dat de dichter zeker Smeken heette, dat het echter niet vaststaat wie déze Smeken was. Mak's bedenkingen in dit tijdschrift (42, 297v.) kon hij uiteraard nog niet in zijn beschouwing verwerken. Maar hij zegt: 'Wij kennen geen Bredase dichter of rederijker Smeken. Wel een Ronsselaar (lees: Brusselaar) Jan de Baertmaker Smeken, van wiens hand in samenwerking met zijn collega Joannes Percheval we een zeer schoon mysteriespel bezitten: De Zeven Weeën van Maria, dat gedurende de regering van Philips van Bourgondië (1428-67) jaren lang in Brussel op de grote markt met veel succes werd vertoond.'

Wij vrezen intussen, dat Dr. Saalborn, mocht hij door zijn lezers- en spelerskring worden uitgenodigd, nu ook eens een uitgave te bezorgen van dat 'zeer schoon mysteriespel', in zeer grote moeilijkheden zou geraken. Het zij ons geoorloofd, hiervoor te verwijzen naar een opstel dat wij geschreven hebben voor de Miscellanea-Van Gils. De bemoeiing van deze rederijkers met het bedoelde onderwerp is een uitvloeisel van de stichting en uitbreiding van de Broederschap der Zeven Weeën, en deze Broederschap is eerst opgerichht in het laatste decennium der 15e eeuw. Er is overigens niet één, er zijn zeven spelen geweest (helaas: gewéést), analoog aan de zeven Bliscap-spelen, nog afgezien van een toneelwerk over hetzelfde onderwerp van Hendrik Maes.

L.C. MICHELS.

1) De naam van deze schrijver komt bij S. eenmaal voor als Huysmans, een andere keer als Huyskens!
2) In: Niervaart. Een beschrijving van de ontwikkeling der heerlijkheid Niervaart en van den huidigen toestand der Staatsdomeinen. Nijmegen-Utrecht, 1939.

Nieuwe Vondel-literatuur i.
Dr. J. Aleida Nijland: *Joost van den Vondel* (L.J. Veen's U.M., Amsterdam z.j.).
Dr. J.G. Bomhoff: *Vondels drama; studie en pleidooi* (Uitgeverij Ploegsma, Amsterdam 1950).

De dood van Dr. J. Aleida Nijland, vrijwel gelijktijdig met het verschijnen van haar Vondel-boek, heeft aan dit laatste min of meer het karakter van een geestelijk testament verleend. Ook haar Inleiding suggereert trouwens reeds, dat dit boek bedoeld is als een laatste getuigenis vóór het heengaan: getuigenis omtrent haar grote liefde voor Vondel, die voor haar werd '*een Held Godes*, kampioen van waarheid, recht, liefde, genade, verzoening en vrede'. Als zodanig heeft zij hem willen doen leven voor onze tijd: 'mijn doel is dus: de mens Vondel spreke tot ons uit zijn dichtwerk'.

Om dit doel te bereiken volgde Dr. Nijland, aan de hand van diens poëzie, de gang van Vondels leven - samenvattend en toelichtend waar zij dit nodig achtte, persoonlijke herinneringen inlassend waar daartoe aanleiding bestond, steeds blijk gevend van een grote belezenheid, steeds in dezelfde toon van hooggestemde bewondering. In overeenstemming hiermee werd het boek bijzonder fraai uitgegeven, met 48 mooie illustraties (o.a. naar tekeningen en schilderijen van Rembrandt), onder welke slechts de reproductie van Cornelis Anthonisz' plattegrond van Amsterdam teleurstelt door het veel te kleine formaat.

Het is voor de criticus geen aangename taak, om van een boek dat met zoveel liefde en toewijding geschreven werd, te moeten zeggen dat het grotendeels mislukt is. Toch zie ik geen kans daaraan te ontkomen.

Wij behoeven het Dr. Nijland niet aan te rekenen, dat haar werk in wetenschappelijk opzicht niets nieuws brengt; het richt zich tot het grote publiek en heeft geen wetenschappelijke pretentie (al spreekt de schrijfster op pag. XI van de Inleiding over haar 'Vondel*studie*'). Maar ook in een dergelijk populariserend boek verwacht men toch iets terug te vinden van de voornaamste Vondel-problemen, ook al kiest de auteur misschien zelf geen partij. Daarvan is hier echter geen sprake; integendeel, alle problemen worden zorgvuldig vermeden, of, waar dit niet helemaal mogelijk is, zó vluchtig aangeroerd dat dit praktisch op hetzelfde neerkomt. Het beeld van Vondel wordt daardoor wel vereenvoudigd, maar tevens zozeer van al zijn achtergronden losgemaakt, dat het in een luchtledig komt te zweven. Juist in een populair-inleidend werk is het onvermijdelijk, met enkele rake lijnen een globale indruk te geven van de kerkelijke, politieke en literaire tegenstellingen in Vondels tijd, van zijn eigen wereldbeeld, zijn eigen opvattingen omtrent poëzie, het specifieke karakter van zijn dramatiek; eerst tegen deze achtergrond wordt het mogelijk om Vondel werkelijk te doen *leven*.

Dr. Nijland heeft echter getracht dit laatste te bereiken door zoveel mogelijk Vondel zèlf aan het woord te laten. Haar eigen tekst dient in hoofdzaak om de verschillende citaten met elkaar te verbinden, en haar boek werd zodoende in wezen een uitgebreide beredeneerde bloemlezing. De doelstelling uit haar Inleiding: 'de mens Vondel spreke tot ons uit zijn dichtwerk', heeft zij al te letterlijk en te beperkt geïnterpreteerd door over het hoofd te zien, dat de mens Vondel niet kan worden geïsoleerd van

zijn tijd en dat daarom het grote publiek op de aard van dit spreken moet worden voorbereid. Dit valt dubbel te betreuren, omdat Dr. Nijland stellig de kennis en het inzicht bezat, welke zulk een werkelijke inleiding mogelijk gemaakt zouden hebben. Zoals het nu werd, bleef haar boek helaas een gemiste kans.

De studie van Dr. J.G. Bomhoff - oorspronkelijk verschenen als Leidse dissertatie onder de bescheidener en juister titel *Bijdrage tot de waardering van Vondels drama* - gaat de principiële kwesties zeker niet uit de weg. Integendeel, zij staat ruig van problematiek! Daardoor dwingt Bomhoff zijn lezers voortdurend hun eigen standpunt te bepalen tegenover het zijne; daardoor ook schreef hij een levend en belangwekkend boek dat ik gaarne ter bestudering aanbeveel, ook al ben ik het in hoofdzaak radicaal met hem oneens en al acht ik de uiterste reserve ten aanzien van zijn conclusies noodzakelijk.

Evenals Dr. Nijland werd Bomhoff gedreven door een grote bewondering voor Vondel; tevens echter schreef hij zijn studie ‘vanuit het voortdurend aanwezig besef, dat haar object vandaag ter discussie staat’ (pag. VII). Daarom wil hij een pleidooi voor Vondel voeren door enerzijds zoveel mogelijk de oorsprong van de bestaande misverstanden aan te wijzen, en anderzijds te zoeken naar ‘een toegang en een uitgang tot het kunstwerk...., geldend voor dèze tijd’ (pag. 34). Wat dit laatste betreft, gaat hij uit van ‘deze paradox, dat uitgaande van het nù en ons resoluut overgevend aan het relatieve van ons tijd-gebonden standpunt, we kans hebben tot tijdeloze overwegingen te komen, die het wezenlijke van het kunstwerk raken, terwijl de schijnbare objectiviteit van het historisch standpunt ons juist deze toegangen blokkeert’ (pag. 35). Een origineel uitgangspunt is dit zeker; als overtuigd aanhanger van het historisch standpunt heb ik dan ook met verdubbelde belangstelling de toepassing van deze methode gevolgd.

Bomhoffs eerste hoofdstuk houdt zich bezig met *Het tragische als literaire categorie*. Het werd het best-geslaagde deel van zijn boek: overzichtelijk, duidelijk en scherp-geformuleerd. Bomhoff bezit de gave om ter gehele of gedeeltelijke samenvatting van zijn betoog praegnante en rake formuleringen te vinden, die gemakkelijk in het geheugen blijven hangen en aan de ‘sententies’ van Vondel herinneren.

Het tweede hoofdstuk handelt *Over Vondels dramatische kunst*. Wij zijn er dan reeds op voorbereid, ‘dat Vondel meer drama's dan tragedieën [*sic*] schreef’ (pag. 24). Onwillekeurig verwachten wij nu dus een overzicht, in aansluiting op de voorafgegane beschouwing van het tragische, omtrent aard en wezen van Vondels dramatiek: de eisen die hij zich stelde, het doel dat hij beoogde, zijn eigen conceptie van het tragische, de mate waarin en de wijze waarop zijn praktijk aan zijn theorie beantwoordt. Bij een dichter uit een voorbijgegane kunstperiode is dit alles immers onmisbaar voor een juist begrip van zijn eigenlijke bedoelingen.

Bomhoff stelt ons in deze verwachting echter teleur. Zijn tweede hoofdstuk brengt slechts een reeks, op zichzelf interessante, maar vrij los samenhangende beschouwingen over Vondels impopulariteit en de oorzaken daarvan. Incidenteel worden daarbij meer dan eens voortreffelijke opmerkingen gemaakt. Zo op pag. 40: ‘Bij Vondels hoofdpersonen berust het verstaan veel meer op het herkennen hunner symbolische betekenis. In

diepste zin nu is deze symbolentaal religie en liturgie, bij de Grieken zowel als bij Vondel'; en op pag. 42: 'Bij Vondel immers is de psychologie der personen ondergeschikt aan hun symbolische betekenis.' Bijzondere aandacht verdient de conclusie op pag. 62: 'Het tragisch besef hoort thuis in de profane poëzie.... Maar het Christendom, zoals Vondel dit beleed, gelooft aan een welwillende, almachtige, alles ten goede leidende God. Welnu, dit geloof kan niet anders dan het tragische zien als een groteske menselijke vergissing. De Christen is mens als ieder ander en hem is de tragische ervaring niet vreemd, maar voor God staande, zal hij zijn tragisch levensbesef erkennen als zonde, als menselijke begrenzing, omdat hij weet, dat God niet tragisch is, dat voor Hem ook leed en kwaad doorzichtig zijn en ingevoegd kunnen worden in de goddelijke harmonie'. Inderdaad - duidelijker kon moeilijk gezegd worden dat het begrip van het tragische, in de zin waarin dit in het eerste hoofdstuk ontwikkeld werd, voor Vondels dramatiek praktisch onbruikbaar is! Maar waarom houdt Bomhoff er in laatste instantie dan toch altijd weer aan vast, in plaats van na te gaan wat dan wèl als de kern van Vondels dramatiek moet worden gezien? Was het tragische voor Vondel wellicht slechts bijzaak? Interpreteerden hij en zijn tijdgenoten het anders dan onze tijd dit doet? Ik meen dat op beide vragen het antwoord bevestigend moet luiden. De Renaissance onderscheidt nu eenmaal veeleer naar formele, uitwendige criteria dan naar innerlijke. Daarom behoeft Bomhoff zich ook niet te verbazen, wanneer hij in de *Joseph in Dothan* geen tragische held aantreft (pag. 123); Vondel volgt daarin eenvoudig het voorbeeld van Grotius' *Sofompaneas*' waarin dit evenmin het geval is. Grotius had namelijk ontdekt dat de formele eis van de *exitus infelix* voor de tragedie, zoals deze door Scaliger werd gesteld, niet in overeenstemming is met wat verschillende Griekse tragedies te zien geven. Voor Vondel is de consequentie, dat het blij-einde formeel dus toelaatbaar is; daarom kan aan het slot van de *Gijsbrecht, Maagden*, de beide *Jozefs, Peter en Pauwels* en zo vaak meer, de ondergang onbekommerd als slechts tijdelijk of schijnbaar worden aangeduid. Juist deze f o r m e l e opvatting der tragedie maakt het Vondel mogelijk het tragische inderdaad 'als een groteske menselijke vergissing' voor te stellen, zonder te kort te doen aan de geldende (formele) eisen. Men kan zich zelfs afvragen of de bloei van Vondels Bijbelse dramatiek m o g e l i j k geweest zou zijn zonder deze ontdekking van Grotius; ik voor mij beschouw het niet als een toeval dat deze bloei met de vertaling van de *Sofompaneas* wordt ingezet!

Het derde hoofdstuk *Over de Jefta* vormt de kern van Bomhoffs boek. Aan dit drama - dat hij 'in overeenstemming met Vondel zelf, maar in tegenspraak met de overgrote meerderheid zijner critici' als 'Vondels meest volmaakte werkstuk' beschouwt (pag. IX) - wil hij de praktijk van zijn methode demonstreren. Hij wil Vondel 'lezen alsof hij zonder genealogie was' (pag. X), los dus van een onderzoek naar de invloeden die op hem hebben ingewerkt. Dat onderzoek acht hij trouwens door anderen reeds voldoende verricht: 'De indruk, die men er van krijgt is, dat het tot beter verstaan van het kunstwerk heel weinig heeft bijgedragen en dat het de juiste waardering voor Vondels werk licht in gevaar brengt' (pag. 102).

Bomhoff gaat dan uit van de 17de-eeuwse opvattingen omtrent het Jeftaverhaal als onontbeerlijke achtergrond voor een juist verstaan van de door Vondel aangevoelde en gestelde problematiek. Hij citeert zelfs vrij uitvoerig

de theologen Serarius, Arias en Salianus, naar wier werk Vondel verwijst. Vervolgens geeft hij een boeiende en gevoelige analyse van het drama en de daarin optredende personen - om zich tenslotte gesteld te zien voor de vraag naar de grondgedachte van het stuk. Hij verwerpt de opvatting van G. Kazemier (*Over de psychologie van Vondels Jefta*, Nieuwe Taalgids XXXIII, pag. 18-29) en merkt naar aanleiding daarvan terecht op: 'Jefta stelt een moreel, of zo ge wilt, maar dat is eender, een metaphysisch probleem, dat met psychologische antwoorden vertroebeld wordt' (pag. 91). Vondels gehele dramatische oeuvre bevestigt de juistheid van deze conclusie.

Eveneens echter verwerpt hij de door L. Simons geponeerde opvatting, dat Jefta in zijn hardnekkig vasthouden aan de beslissing van het eigen geweten, getekend zou zijn als symbool van het Protestantisme dat zich niet onderwerpen wil aan een priesterlijke uitspraak. Ter weerlegging voert hij een drietal argumenten aan (pag. 92-95), die in het kort hierop neerkomen: 1. Vondel zelf heeft deze opvatting niet verkondigd, en zelfs Brandt schijnt van een R.K. strekking niets te hebben gemerkt; 2. de door Vondel geraadpleegde theologen achten alle drie Jefta onschuldig en denken vrijwel niet aan de mogelijkheid van ontbinding der gelofte door priesterlijke macht; 3. 'Vondel heeft Ifis geschilderd als een heilige.... Jefta ketter maakt Ifis tot ketterse. Jefta zondaar maakt Ifis tot medeplichtige' (pag. 95). En zo kan Bomhoff moeilijk anders dan tot de conclusie komen, dat voor Vondel de vraag naar Jefta's schuld of onschuld onbeslist gebleven is: 'Het treurspel leidt tot geen duidelijke conclusie en dat is maar goed ook' (pag. 95). 'Want wat en wie Jefta is, ontgaat aan Jefta en berust bij God, t.w. zondaar èn kind van God. In deze diepe zin is Jefta een mysteriespel' (pag. 98).

Haast a priori mogen wij zeggen, dat deze conclusie niet juist k a n zijn. Heel Vondels overige dramatische oeuvre wijst in tegengestelde richting. Steeds geven zijn stukken een concrete, liefst Bijbels-historische, situatie als emblema waaruit voor de toeschouwers te concluderen valt, wèlke de juiste houding van de mens is ten aanzien van een bepaald probleem, met het oog op zijn relatie tot God. Vondel laat nu eenmaal aan het slot van zijn drama's geen vragen open, en hij behoeft dit ook niet te doen, omdat zij op dat moment voor hem geen open vragen meer zijn; zo lang hij met het onderhavige probleem zelf nog niet in het reine gekomen is, is het bij zijn werkwijze niet mogelijk daarover een drama op te zetten.

Maar ook langs een geheel andere weg komen wij tot dezelfde conclusie. En hier blijkt Bomhoffs poging om Vondel te lezen alsof hij zonder genealogie was, zich meedogenloos aan hem te wreken. Ten onrechte heeft hij bij literaire invloeden alleen aan formele ontleningen gedacht en over het hoofd gezien, dat ook literaire achtergronden hun theologisch en/of politiek aspect kunnen hebben. En dat is nu juist bij de invloed van Buchanan's *Jephthes sive votum* op de ontwikkeling van het Jefta-motief in de Renaissancistische literatuur in sterke mate het geval geweest. Buchanan deed twee dingen: hij herschiep het verhaal van Jefta's dochter tot een parallel der geschiedenis van Iphigeneia en koppelde het daarmee aan het drama van Euripides; hij legde er een polemisch-theologische strekking in, gericht tegen de monniks- en priestergeloften[1]. Het eerste leidde tot invoering

1) Vgl. Raymond Lebègue, *La tragédie religieuse en France* (Paris 1929), pag. 233: '...quand l'on y regarde de près, on retrouve ses habituelles attaques contre l'ignorance et les prétentions des prêtres et contre le culte des statues, et l'on découvre qu'indirectement il a voulu blâmer les prêtres et les moines qui, par un voeu, s'engagent pour la vie et qui, selon lui, enfreignent,

der moederfiguur als parallel voor Klytaimnestra en bepaalde de vrouwennamen: Ifis herinnert rechtstreeks aan Iphigeneia, terwijl de naam der moeder, Storge, niets anders is dan het Griekse woord voor moederliefde. Het tweede maakte het optreden van de Sacerdos noodzakelijk en deed de dialoog tussen hem en Jefta tot kernpunt van het drama worden; dat het daarin inderdaad om het probleem der gelofte ging, deed Buchanan ten overvloede uitkomen door zijn tweede titel: *sive votum*. - Het succes en het gezag van dit stuk waren zo groot, dat zowel de moeder als de priester in het vervolg in vrijwel ieder Renaissance-drama over Jefta terugkeren; later komt daar soms nog de figuur van Ifis' minnaar bij[1]. Wat de strekking betreft, het is zeker geen toeval dat het juist Hugenoten waren die zich haastten de *Jephthes* in het Frans over te zetten of te bewerken, soms met accentuatie van de polemische tendens; daarentegen werd deze strekking in de Jezuïeten-drama's, ondanks alle aansluiting bij Buchanan, uiteraard niet overgenomen.

In ons land heeft men - waarschijnlijk mede ten gevolge van het onovertrefbaar geachte drama van Buchanan - het Jefta-motief slechts zelden aangedurfd. Afgezien van een Latijns spel door de Zuidnederlandse monnik Lummenaeus à Marca, levert de 17de eeuw naast Vondels *Jeptha* nog slechts Abraham de Konings *Jephthes ende zijn eenige dochters trevr-spel* uit 1615. Of De Koning Buchanans *Jephthes* gekend heeft, staat niet vast; ik heb echter de indruk, dat wij dit inderdaad als zeer waarschijnlijk moeten aannemen, zij het dan ook in Frans-Hugenootse bewerking. Als dit juist is, dan heeft hij ongetwijfeld bewust de nauwe aansluiting bij het Bijbelverhaal willen herstellen, die door Buchanan verbroken was; daarom laat hij b.v. de moeder (die in de Bijbel niet wordt genoemd) achterwege en stelt hij haar voor (hij n o e m t haar dus wel!) als reeds gestorven. Bij Vondel staat het daarentegen vast, dat hij de *Jephthes* kende; wat ons niet behoeft te verwonderen, wanneer wij zien dat dit drama gedurende de 17de eeuw ook in ons land werd herdrukt. Hij heeft er zelfs heel wat aan ontleend[2],

au moyen d'excuses commodes, leurs voeux de chasteté ou de pauvreté': Eerlijkheidshalve moet ik daaraan toevoegen, dat niet alle moderne interpretatoren evenzeer van het polemische karakter van de *Jephthes* overtuigd zijn.

1) Zie b.v. Wilbur Owen Sypherd, *Jephthah and his Daughter. A Study in Compararative Literature* (Delaware 1948).

2) Ik maak van deze gelegenheid graag gebruik om de aandacht nogmaals te vestigen op een vrijwel vergeten mededeling van Kalff (Oud-Holland XII - 1894 - pag. 48): 'Vergelijken wij nu Vondels tragedie met het stuk van Buchanan, dan zien wij dat Vondel wel het een en ander aan zijn voorganger heeft ontleend. Buchanan's titel: *Jephthes sive Votum* herkennen wij in dien van Vondel: *Jeptha of Offerbelofte*. Den naam *Iphis*, welks vinding men vroeger aan Vondel toeschreef, zal hij waarschijnlijk wel van Buchanan hebben overgenomen. Dat Vondel den naam der Moeder *Storge* vervangen heeft door dien van *Filopaie*, zal hij wel gedaan hebben op raad van Vossius of een ander, die de redenen kende, waarom Heynsius in zijn werk *de Tragoediae constitutione* (p. 205) dien naam had afgekeurd: "neque vero matrem puellae *Sorgen* (l. Storgen) dicam. Aliud affectus enim, aliud quae afficitur". Daarom had Vondel [*sic*! lees: Buchanan. *Sm.*] haar, volgens Heynsius, moeten noemen *Stergusa* (de liefhebbende). Maar waarom juist een Griekschen naam? zou men kunnen vragen. Het antwoord is: omdat de wetgevers in dezen dat aanrieden. In een der toenmalige wetboeken van dramatische poëzie [een noot verwijst naar Vossius' *Institutiones Poëticae. Sm.*] lezen wij: "Postquam drama simpliciter conceptum est, nomina personis imponi debent. Quae si ab historia non sint, fingi ea oportebit. Petetur id nomen vel a simili historia; dummodo ne putide et affectate id fiat: vel Graecum etymon attendetur, quod eventum aut mores signet;

waaronder, letterlijk, zijn tweeledige titel: 'Jeptha *of offerbelofte*'. Tegelijkertijd echter staat hij critisch tegenover Buchanan, zoals uit zijn Voorbericht blijkt. Weliswaar betreft het daar slechts diens zondigen tegen de eenheid van tijd[1] en 'tegens d'openbaere waerheit der bybelsche historie', terwijl er over de strekking niet wordt gesproken. Maar het sprak immers vanzelf dat de Katholieke Vondel ook daarin van Buchanan moest afwijken; dat behoefde in de 17de eeuw niet uitdrukkelijk te worden vermeld.

Plaatsen wij de *Jeptha* tegen deze literaire achtergrond, dan komt veel in een ander licht te staan dan bij Bomhoff het geval is. Dan accentueert de gedeeltelijke aansluiting bij Buchanan de afwijking op andere punten. Dan ligt het voor de hand, dat Vondel met zijn vertaalde tweeledige titel (die iedere Humanist onmiddellijk als zodanig moest herkennen!) deed uitkomen, hoe hij hetzelfde probleem centraal wilde stellen als Buchanan, maar om er een geheel ander antwoord op te geven. Dan wordt de ook door Bomhoff onderschreven opvatting: 'Vondel heeft het niet aangedurfd Jefta met zijn echtgenote te confronteren' (pag. 76) onwaarschijnlijk, en moeten wij veeleer denken aan een niet geheel geslaagd compromis tussen het extreem-Bijbelse standpunt van Abraham de Koning en het extreemonbijbelse van Buchanan ten aanzien van de moederfiguur. Dan wordt begrijpelijk, waarom Vondel afwijkt van Serarius, Arias en Salianus in hun opvatting 'dat Jefta noch bij de gelofte, noch bij de uitvoering gezondigd had'[2] (pag. 92): hier moest hij antithetisch staan tegenover Buchanan. Hij vindt daartoe de theologisch-verantwoorde m o g e l i j k h e i d (en daarmee is hij theologisch voldoende verantwoord) bij Serarius, zoals Bomhoff zelf aantoont: Als Serarius zelf het meeste voelt voor de stelling, dat Jefta èn bij de gelofte, èn bij de uitvoering juist handelde, dan blijft het nochtans een mening, die hij voor allerwaarschijnlijkst houdt; hij wil wel erkennen, dat de mening, dat Jefta niet bij de gelofte, maar bij de uitvoering zondigde, waarschijnlijk blijft en in die veronderstelling doordenkend, merkt hij op: '"We moeten dan aannemen, dat Jefta boete gedaan heeft, immers de Schrift noemt hem heilig. Wanneer hij echter boete gedaan heeft, is niet heel en al zeker, maar men kan van mening zijn, dat hij dat onmiddellijk na de crematie gedaan heeft, toen hij zag, dat zijn dochter door God niet in leven was gehouden, zoals Isaac, die geofferd moest worden, destijds gered was"' (pag. 72-73). De hier aangeduide gang van zaken is immers precies die van de *Jeptha*! Weliswaar keurt Vondel ook de gelofte zelf als ondoordacht af (ik zie daarin weer invloed van Abraham de Koning), maar Jefta's eigenlijke schuld ligt toch in de

qualia fuere Pentheus, Eunomia, Chremes"'. Overigens valt niet te ontkennen, dat de naam *Filopaie* meer Grieksch klinkt dan is.

1) Dit berust echter op een verkeerde interpretatie, blijkbaar op gezag van Vossius; in werkelijkheid heeft Buchanan zich wel degelijk aan de eenheid van tijd gehouden. Vgl. ook Lebègue, t.a.p., pag. 235.

2) In zijn Voorbericht beroept Vondel zich trouwens slechts op hen ten aanzien van de mening dat de krijgstocht tegen Ephraïm plaats vond gedurende de twee maanden dat Jefta's dochter in het gebergte haar maagdom beweende - voor hem een uiterst belangrijk punt, omdat daarvan de mogelijkheid tot handhaving van de eenheid van tijd en impliciet die tot dramatische behandeling van het Jeftaverhaal afhing.

uitvoering daarvan tegen Hofpriester en Wetgeleerde in (vgl. vs. 1118-1127, 1705-1706).

Zo gaan wij ook begrijpen, dat het geen toeval kan zijn, wanneer in de argumentatie van Jefta telkens het Protestantisme doorklinkt (vgl. de beroemde zinspeling op het Lutherlied in vs. 1138!): bij Buchanan had omgekeerd het Katholicisme doorgeklonken in wat als een verwerpelijke argumentatie werd voorgesteld.

Het is duidelijk, dat wij langs deze weg uitkomen bij de interpretatie van Simons. In de *Jeptha* stelt Vondel het probleem van geweten en priestergezag; met de uiterste scherpte plaatst hij de Protestantse en de Katholieke opvatting daaromtrent tegenover elkaar, om de laatste als de juiste aan te wijzen. Maar hij doet dit niet in een polemische vorm. In de Jefta-figuur aanvaardt hij ten volle de goede trouw en de oprechte vroomheid van het Protestantisme; juist daardoor wordt het gebeuren tragisch. De offerbereidheid die van Ifis een prototype van Christus maakt, is een nevenmotief dat het tragische van de problematiek nog accentueert.

Na het bovenstaande behoef ik eigenlijk nauwelijks meer een antwoord te geven op de drie argumenten, die Bomhoff tegen de interpretatie van Simons aanvoert. 1. De R.K. strekking sprak voor ingewijden vanzelf, en waarom zou men verder slapende honden hebben wakker gemaakt? 2. Vondel volgt Serarius op de voet in de door deze aangewezen mogelijkheid van Jefta's schuld. 3. Ifis wordt door de zonde van haar vader in het geheel niet aangetast: zij vervult tegenover God en hem haar gehoorzaamheidsplicht zonder meer.

Met opzet ben ik op het Jefta-probleem uitvoerig ingegaan, omdat hier het grote gevaar van Bomhoffs methode zo duidelijk aan het licht treedt. Een literair-historicus k a n en m a g Vondel niet lezen alsof hij zonder genealogie was. Want ook die genealogie maakt deel uit van de historische situatie, waarvan Bomhoff zelf erkent dat zij ‘mits ze zichzelf niet tot doel wordt, machtig kan bijdragen tot het beter verstaan van Vondels werk’ (pag 57). Hij wierp hier het badwater weg zonder er zich eerst grondig van te overtuigen dat er geen kind meer in zat.

Het vierde hoofdstuk (*Vondel tragicus*) is een vrij rommelig samenstel van min of meer losse opmerkingen over bepaalde gedichten en drama's van Vondel, waarin het moeilijk valt een duidelijke lijn te ontdekken. Ook hier komen, naast rake typeringen, telkens weer onvoldoend verantwoorde conclusies voor. Is het juist *Kinder-lyck* te karakteriseren als ‘een speels gedichtje’ (pag. 112)? Staan werkelijk in de *Vertroostinge aan Geeraerdt Vossius* een humanistisch en een Christelijk motief o n v e r z o e n d naast elkaar (pag. 113)? Onaanvaardbaar acht ik de mening dat in *Uitvaert van mijn dochterken* ‘iedere geloofstroost ontbreekt en het moedeloze slot alles samenvat’ (pag. 112). Inderdaad wordt in dit gedicht alleen het aardse aspect van het sterven uitgewerkt, maar het hemelse wordt wel degelijk gesuggereerd in vs. 29-30, De Doot quam op de lippen, // *En 't zieltje zelf ging glippen*; vooral echter in de slotregel, ‘*Die* staatsi gaat haast over.’ Wanneer wij het volle accent op ‘Die’ leggen, dan loopt het gedicht uit op de stilte der bezinning op die andere, niet genoemde maar toch gesuggereerde, ‘staatsi’ van Saartje: in de hemel. Vijf en dertig jaar later, bij het sterven van zijn kleindochter Maria, neemt Vondel hetzelfde motief van de tegenstelling tussen de aardse en de hemelse staatsi opnieuw

op, maar dan valt de nadruk zozeer op het hemelse aspect dat het aardse er vrijwel om vergeten wordt. - Ook de interpretatie van *Gebroeders* (pag. 128)[1] is zo volkomen in strijd met het emblematorische karakter van Vondels dramatiek, dat zij onhoudbaar moet worden geacht; het is trouwens zeker mogelijk, dit drama geheel anders te lezen dan Bomhoff doet.

Zo blijkt dus dit boek enerzijds rommelig, onevenwichtig en vaak voorbarig in zijn conclusies; anderzijds echter tevens fris, origineel en stimulerend. Dat laatste maakt veel van het eerste goed - hoewel niet alles.

W.A.P. SMIT.

Boekbeoordelingen.

Dr. G. Stuiveling: *Steekproeven* (Amsterdam - N.V. Em. Querido's U.M. - 1950). 266 blz. Prijs geb. f 7.90.

Als pendant van de twaalf opstellen in de bundel *Rekenschap* (1941) heeft Stuiveling opnieuw een twaalftal gebundeld, ontstaan tussen de jaren 1939 en 1949.[1] Voorop gaat een overtuigend zakelijk-finantieel betoog, dat de beschuldiging van fraude tegen Douwes Dekker te Natal alle grond mist (*Douwes Dekkers eerste drama*). Een beknopt opstel *Busken Huet: verstand en misverstand* geeft een karakteristiek van deze auteur, om zijn 'twistziek noodlot', de herhaalde botsingen, uit zijn aard te verklaren, maar ook 'de houding der negentiende-eeuwse Nederlanders jegens Huet begrijpelijk te maken'. De voorstelling is wat eenzijdig: de lezer zou er uit kunnen opmaken dat Huet onder de tijdgenoten eigenlijk geen andere vriend en bewonderaar had dan Potgieter, maar dan zou men bv. Mevr. Bosboom-Tousssaint en later Jan ten Brink voorbijzien, terwijl na de terugkeer uit Indië het aantal welgezinden en bewonderaars onder de jongeren niet zo gering was. Van Huet's 'orangistische illusies' (blz. 31) en nog minder van de 'eerbied voor de liberale idee' (blz. 35) zal men in zijn werken en in zijn openhartige briefwisseling met Potgieter vergeefs de bewijsplaatsen zoeken. Als scepticus achtte hij juist Potgieter's idealistisch liberalisme een hersenschim.

Rondom Perks nalatenschap is een lichtelijk gewijzigde herdruk van de uitstekende Inleiding op de briefwisseling Vosmaer-Kloos, van 1939, een

1) 'Moeten we dan niet veeleer - ik zeg het aarzelend - de zin van deze tragedie verstaan in een moeilijk buigen voor de goddelijke raadsbesluiten, en haar terugvoeren op het moeizaam gaan van een levensweg, die Vondel deze jaren ging, *maar nog zonder vrede en blijdschap*? De reien komen in dit stuk niet tot zingen: ze betogen dat Gods wil uitgevoerd moet worden. David berust *en deze berusting is eminent tragisch en vreugdeloos*. Om hem staan de diep-bedroefde Michol, de tot waanzin vervallen Rispe; aan de galg hangen de lijken der broeders. *Hij mag zich troosten met* de redding van Mephiboseth. Zo gezien, is ""Gebroeders"" dan ook een stadium naar ""Joseph in Dothan"", waar Gods voorzienigheid de tragische schemer zoveel heller doorlicht, terwijl in ""Gebroeders"" David (Vondel) naar zijn gevoel Rispe (921 en vv.) wel gelijk wil geven, *verholen tegen God in pleit* en de reien de functie hebben alles in evenwicht te houden.' (*De cursiveringen zijn van mij. Sm.*)

1) De datering ontbreekt, en is alleen vast te stellen bij herdrukte opstellen en inleidingen.

bewijs dat Stuiveling als Perk-kenner zijn sporen verdiend heeft. Van jonger datum is *De zaak Lieven Nyland*, waarin de door G.H. 's-Gravesande gepubliceerde dokumenten (1947) verwerkt zijn en de verhouding Van Eeden-Kloos in een helder licht komt te staan. Vervolgens is de inleiding op *Herman Gorters Kenteringssonnetten* herdrukt. In aansluiting bij de verstechnische studie van zijn proefschrift heeft Stuiveling een grondig onderzoek ingesteld naar *De vorm van Dèr Mouws vers*, dat zijn belang vooral ontleent aan de poging in het eerste gedeelte om 'door te dringen tot de kern van Dèr Mouws dichterschap', en de kunst van deze weinig populaire dichter te doen waarderen.

Uitstekend geslaagd is de karakteristiek van *Maurits Sabbe in de kring der humanisten*. Aangetoond wordt hoe 'de schepper van de kleine intieme kunst der negentiende-eeuwse Brugse burgerij gegroeid was tot gids en ontginner van de grote kunst en kunde der zestiende- en zeventiendeeeuwse Antwerpse aristocratie'. Ook de ontwikkelingsgang van een bekend Noordnederlander wordt nagegaan in een studie over *Arthur van Schendels Drie gestalten*. In de eerste periode van zijn romankunst erkent hij 'symbolisch-psychologische openbaringen van een overpeinzend schrijverschap, dat zich in vragende aandacht onophoudelijk gericht hield naar de zin des levens'. De tweede periode, met voorkeur voor de negentiende eeuw en voor Holland, toont ons Van Schendel als 'een wezen, beheerst door de wetten van natuur en maatschappij, machteloos jegens de dreigende raadselen van het lot, en toch, ondanks wet en lot, geroepen om door het bevrijdende wonder van de liefde zichzelf te zijn in onaantastbare zedelijke grootheid'. In de derde periode 'gaat het om niet minder dan de existentiële eenzaamheid van de mens als zodanig'. 'De stijl van zijn schrijverschap is gewijzigd van zelfbeheersing via zelfbeperking tot zelfverloochening'.

Van geheel andere aard is weer het opstel over *Adama van Scheltema en zijn tekort*. In een afbrekende kritiek wordt aangetoond dat zijn verzen zijn 'zwak van muzikaliteit, zwak van plastiek, zwak van intuïtie', maar soms niet onverdienstelijk als uiting van 'een eenvoudige ontroering in eenvoudige woorden.' De *Herinneringen aan Du Perron* zijn van zeer persoonlijke aard. Daarentegen geeft *Tempel noch Kruis* een diep indringende ontleding van het dichterschap van Marsman, 'karakteristiek voor de tijd tussen de beide wereldoorlogen'. Stuiveling toetst de indeling in perioden, door Marsman zelf aangegeven, aan zijn eigen daarvan afwijkende opvatting, waarbij hij vier stadia onderscheidt 'met hun duidelijk onderscheiden karakter van vitalisme, mortalisme (d.i. beheersing door de doodsgedachte), realisme en humanisme, niet enkel volgend óp, maar úit elkaar'.

De bundel wordt besloten door een herdruk van *Het nieuwe geuzenlied, een symposion in het najaar van 1945*, een geestig ingeklede beschouwing en kritiek van de verzetspoëzie.

Uit deze opsomming van de rijk geschakeerde inhoud en de kenschetsende aanhalingen blijkt dat deze vlot en boeiend geschreven opstellen in menig opzicht belangrijk zijn voor de kennis van onze letterkunde sedert 1880.

C.G.N. DE VOOYS.

J.C. Daan, *Wieringer land en leven in de taal*. Dissertatie Amsterdam. - XXIV en 383 bldzz.[1].

Het lijvige boek waarmee Mej. Jo C. Daan op 6 Juni 1950 de doctorstitel aan de Universiteit van Amsterdam heeft verworven, is veel meer dan een dialectgrammatica van het bekende type. Het wil, zoals de titel aangeeft, land en leven in de taal zien weerspiegeld. Het is weinig meer of minder dan een sociografische en folkloristische beschrijving van het voormalig eiland Wieringen. Met dien verstande dat die beschrijving steeds taalkundig, d.w.z. vooral lexicologisch is gericht. Als in Hoofdstuk III 'de gang van het boerenbedrijf' wordt geschilderd, is het 'niet de bedoeling... een beschrijving te geven van het gehele bedrijf. Er zal niet meer behandeld worden dan nodig is om de verschillende termen tot hun recht te laten komen.' Met die woorden is de opzet van het hele boek gegeven: termen en namen en uitdrukkingen zijn steeds tussen de tekst door cursief gedrukt, en krijgen hun leven en waarde van die omgevende tekst.

Dr. Daan laat, zoals bij dissertaties gebruikelijk is, aan haar boek voorafgaan een woord van dank aan degenen die tot haar geestelijke vorming hebben bijgedragen. Daarin treft een zinsnede waarin ze met nadruk spreekt over haar 'tegenzin.... in wetenschap als intellectueel spel' en haar 'zoeken naar algemeen menselijke waarden'. Inderdaad is Dr. Daan er uitnemend in geslaagd die algemeen menselijke waarden in haar boek recht te doen wedervaren. Zij heeft een levendig, boeiend, ook voor een ruimer publiek goed leesbaar, en naar het mij voorkomt een degelijk gefundeerd verhaal gegeven, in het tweede hoofdstuk, van 'Land en volk, volksleven', het huiselijk en familieleven en de volkscultuur in de ruimste zin. Bijzondere aandacht is gewijd aan het volks l i e d . In Bijlage III, bldz. 317-373, zijn talrijke volksliederen, met de melodieën, c.q. met varianten, afgedrukt en naar hun oorsprong en geschiedenis besproken. Hoofdstuk III, 'Beroepen en bedrijven', laat ons boer en handwerksman aan het werk zien, steeds met de nadruk op de termen die bij ieder vak te pas komen.

Voor het 'ruimer publiek' zal het minst aanlokkelijk zijn Hfdst. IV, getiteld 'Klank- en vormleer, syntactische en fonologische opmerkingen', dat daarentegen de bijzondere aandacht zal trekken van specifiek taalkundig geïnteresseerde lezers. Die lezers zullen moeten constateren dat dit eigenlijk-grammatische deel niet het sterkste is in Dr. Daan's werk. Zijn we hier in de sfeer van het 'intellectueel spel', waarin de auteur zich met 'tegenzin' beweegt? Hoe dat zij, ze laat zich hier niet van haar beste kant zien. Onzuivere formulering, kennelijk onvolledige beschrijving van de feiten en inconsequenties komen er nogal eens in voor. Die tekortkomingen zijn niet te verklaren uit de instabiliteit van het dialect en het geringe dialectbewustzijn bij de Wieringers - een eigenaardig en belangrijk verschijnsel waarop Dr. Daan bij herhaling wijst -, maar komen ten laste van de auteur. De goed gekozen en zeer 'echt' aandoende dialectspecimina van bldz. 210 vlgg. vergoeden die tekortkomingen ten dele, maar doen ze ook duidelijker uitkomen doordat in de teksten vormen staan waarvan de klank- en vormleer geen rekenschap geeft (zoals het vocalisme van *koes* 'kous' en vormen van het werkwoord *hebben: je het, ik heaw* en *we heawe)*

1) Op het exemplaar dat voor deze bespreking gediend heeft, is geen jaartal of uitgever vermeld. Op bldz. X blijkt dat het boek is uitgegeven in de *Publicaties van de Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders*.

of die met de gegevens van de grammaticale beschrijving in strijd zijn. Zo leert ons § 50 van die beschrijving dat de 2e persoon van het praesens indicativi op *-e* uitgaat: *je lope, je karne*, en évenzo de 2e persoon van het sterke praeteritum: *je liepe*. Maar in de teksten, waarvan een groot deel in de levendige vorm van de dialoog is gesteld en dus veel tweede-persoonsvormen oplevert, moet men lang zoeken om er een te vinden die met § 50 klopt. Ik vond er inderdaad maar een: *je benne*. Overigens is het *je weet, jij meent, jij moet* wat de klok slaat. Zelfs als de lezer zo welwillend is te veronderstellen dat bij achterplaatsing van het pronomen de vorm op *-e* niet optreedt, zodat *zit jij, weet je, hejje, zat je* e.d. geen afwijkingen zijn (de vormleer vertelt het hem niet, maar hij zou tot dat vermoeden kunnen komen door in Karsten's beschrijving van het naburige *Dialect van Drechterland*, I, paragraaf 42 na te slaan), dan valt hem § 50 wel helemaal uit handen, als hij genaderd is tot de derde dialectproeve, waar een onderwijzeres met leerlingen in het Wierings schooltje speelt en o.a. de Wieringse werkwoorden laat vervoegen. Geen andere vormen voor de tweede persoon van het praesens dan die op *-t* worden daar gedoceerd en goedgekeurd: *jij kiekt, jij skilt, jij loopt* enz.

Het zou te ver in bijzonderheden voeren, als ik hier al de kanttekeningen die ik bij de lectuur van het grammaticale hoofdstuk gemaakt heb, wilde uitwerken. En het valt gemakkelijk dat na te laten, omdat het hoofdstuk weinig meer dan een tiende van het hele boek beslaat. Over de negen andere tiendedelen valt goeds genoeg te zeggen, en het merendeel van de lezers zal zich niet in de eerste plaats getrokken gevoelen (zoals de recensent, in wiens handen Mej. Daan het ongeluk heeft gehad te vallen, juist wèl) tot het hoofdstuk, dat immers voor een normaal mens bij uitstek het ‘droge’ gedeelte van het boek vormt. Trouwens ook degenen wier voorkeur naar dat ‘droge’ uitgaat, zullen grif erkennen dat de beschrijving van het Wierings die Dr. Daan ons heeft geschonken, al moet die dan met wat kritiek worden gebruikt, een aanwinst is voor onze dialectologische vakliteratuur, te welkomer omdat de auteur ter elfder of ter twaalfder ure een dialect heeft vastgelegd dat in snel tempo gaande is zijn eigenaardigheden te verliezen.

Een afzonderlijk hoofdstuk is gewijd aan de namen: voornamen, familienamen, plaats- en veldnamen. In deze laatste rubriek, waaraan veel zorg is besteed, is blijkbaar alles bijeengebracht wat in het Wieringen van vroeger en van tegenwoordig aan plaats- en veldnamen te achterhalen is. De uitvoerige bibliografie toont, met hoeveel toewijding Dr. Daan dit gedeelte van haar omvangrijke taak heeft volbracht. En een register van niet minder dan 68 bladzijden in twee kolommen maakt dit namenmateriaal gemakkelijk voor belangstellenden toegankelijk.

Het is te hopen dat het alfabetisch register van de behandelde dialectwoorden, dat door bijzondere omstandigheden niet op tijd gereed kon zijn, spoedig volgt. Dat zal ons in staat stellen tot een gemakkelijk gebruik en tot de volle waardering van het rijke lexicologische materiaal dat Dr. Daan heeft verzameld en in het sociaal en cultureel milieu geplaatst. Het zal haar werk afronden tot iets als een beredeneerd idioticon van het Wieringer dialect.

Utrecht, Juli 1950.

C.B. VAN HAERINGEN.

Aankondigingen en mededelingen.

Overdiep's Stilistische Grammatica.

Van deze grammatica, vroeger reeds door ons beoordeeld[1)], heeft Dr. G.A. van Es een tweede druk bezorgd[2)]. Enkele nagelaten aantekeningen van de schrijver heeft de bewerker ingevoegd, terwijl hij hier en daar verduidelijkingen en aanvullingen, o.a. Groningse en Limburgse gegevens, aangebracht heeft. 'Ingrijpende veranderingen waren niet nodig'. Ook de oude spelling is ongewijzigd gebleven.

Phrase en Paraphrase.

Dr. J. Haantjes en Drs. J.H. Westerhuis stelden een boekje samen met een aantal bekende en onbekende gedichten en prozastukken met de bedoeling 'de leerling nauwkeurig te leren lezen, te leren zich af te vragen of het gelezene goed begrepen en tot hem doorgedrongen is, en de stof met eigen woorden weer te geven'. Op elk stukje volgt een korte *Toelichting* en een aantal *Vragen*[3)].

De Groot en Heinsius en hun Zeeuwse vrienden.

Over dit onderwerp publiceerde Dr. P.J. Meertens een uitvoerig gedokumenteerd artikel in het *Archief, uitgegeven door het Zeeuws Genootschap van Wetenschappen 1949-1950* (blz. 53-99). In de eerste plaats komen De Groot's betrekkingen met de familie Van Reigersbergh ter sprake, maar uit het vervolg blijkt dat zowel Hugo de Groot als Daniel Heinsius, zijn bruidsjonker, en tot de gebeurtenissen van 1618 zijn vriend, met een belangrijk deel van het Zeeuwse intellect relaties heeft gehad.

De Vlaamse literatuur sedert Gezelle.

Het Vlaams Economisch Verbond, overtuigd dat het 'niet uitsluitend een economische rol, maar ook een culturele taak te vervullen heeft', liet als 'cultuurnummer' van zijn *Berichten*[4)] een overzicht samenstellen van de literatuur sedert Gezelle, bestemd voor de 'hogere middenstand'. De redaktie werd opgedragen aan Dr. R.F. Lissens, die een groot aantal medewerkers zocht, die een speciaal onderwerp op grond van eigen studie beheersten. Ieder kreeg ± 5 blz. ter beschikking en was dus tot beperking genoodzaakt, maar ieders terrein was niet zó afgebakend, dat dezelfde auteurs meermalen ter sprake komen. *De Gezelle-lijn* wordt besproken door Frank Baur, de *Westvlaamse Koppen* door R.F. Lissens, bekend door zijn Rodenbach-studies; *Van Nu en Straks* door J. Kuypers; *Karel Van de Woestijne* door F.V. Toussaint van Boelare; *Stijn Streuvels* door J. Florquin, op grond van een dissertatie; De *Boomgaardgeneratie* door P. Lebeau, eveneens auteur van een dissertatie over dit onderwerp; *Paul van Ostaijen* door G. Burssens; *Ervaringen van het eerste en het tweede Vlaamse Volkstoneel* door J. Boon; *De poëzie van 1900 tot heden* door A. Demedts, bekend door zijn uitvoerige bloemlezing; *Felix Timmermans* door J. Muls, die zeer persoonlijke 'herinneringen' te boek stelde; *Het verhalend proza sinds Felix Timmermans* door U. van de Voorde; *Een halve eeuw critiek, essay*

1) *NTg.* XXXII, 136-139.
2) Zwolle - Tjeenk Willink - 1949. Prijs f 19,50 geb. f 21,-.
3) 's-Gravenhage - G.B. van Goor Zonen's U.M. - 1950. Prijs f 2,25.
4) Speciaal nummer Aug. 1950, 90 blz., te verkrijgen bij het V.E.V. Schoenmarkt, Antwerpen. Prijs fr. 35.

en literatuuurstudie door M. Rutten; *Beschouwingen over onze toneelliteratuur* door F. Mortier; *Getuigenis 1950: de Roman* van H. Lampo; *Ge-*

tuigenis 1950: de Poëzie van H. van Herreweghen; *Getuigenis 1950: het Toneel* van J. Grootaers.

Deze verzameling is ook voor Noord-Nederlanders van belang, omdat men niet alleen een volledig overzicht door deskundigen krijgt, maar ook de deskundigen zelf leert kennen, in hun kijk op het onderwerp van hun studie en hun wijze van behandeling.

Het Boek in België II No. 4-6.

Het bibliografisch overzicht 1949-1950 in deze aflevering wordt ingeleid door een uitvoerig artikel van R.F. Lissens: *De Vlaamse roman van heden 1940-1950*.

Dr. H.H. Knippenberg's Memoriaal.

In deze bundel geeft de auteur 'Herinneringsbeelden' aan tal van tijdgenoten. Het uitvoerigst is het eerste hoofdstuk over de bekende Dr. H.W.E. Moller (blz. 5-28), een mengeling van biografie en autobiografie. In de kortere hoofdstukjes komen o.a. ter sprake de letterkundigen Marie Koenen en Pieter van der Meer van Walcheren, naast andere Limburgers en Vlamingen. Het boekje, versierd met enkele portretten, is verschenen bij de Uitgeverij 'Helmond' te Helmond.

De herziening van Max Havelaar.

Gerard Brom heeft een nauwkeurige studie gemaakt van Multatuli's zeltkritiek in de *Max Havelaar* en tal van varianten vergaderd, gerangschikt en beoordeeld. De uitkomsten zijn nu gepubliceerd in de *Mededelingen der Kon. Ned. Akademie* XIII, No. 6 (Amsterdam - N.V. Noord-Hollandse U.M. 1950) (Prijs f 0.95).

Utrechtse volkstaal.

Het verzamelwerk *Hart van Nederland* (Bruna - 1950) bevat een hoofdstuk van Dr. P.J. Meertens over *De taal van Utrecht* (blz. 128-149) waarin de bronnen worden opgesomd en besproken, en op grond van modern dialektonderzoek de eigenaardigheden van de Utrechtse volkstaal worden beschreven. Dezelfde auteur schreef voor dit boek een folklorisch hoofdstuk: *Volksleven in het Sticht* (blz. 477-499)

Blauwvoet.

Ter aankondiging ontvingen wij een proefnummer Jaarg. III No. 3) van dit onlangs herrezen 'leidend maandblad van de hele-Nederlandse jeugd' (Uitgegeven Oranje - St. Amandsberg). Daarin komt o.a. voor: een uitvoerige huldiging van de Dietse voorman *Lodewijk Dosfel* (Levensbeeld en Persoonlijkheid), door Kris de Jonghe, en een opstel *Lanskap en vrou by die ou en nuwe digters* door C.F.W. Myburgh, die een parallel trekt tussen de oudere dichters (Celliers, Leopoldt, Totius) en het jongere geslacht van 1930 (blz. 66-72).

Het leven een droom, de droom een leven. Een wandeling door de wereldliteratuur.

Dit is het onderwerp van een rede, uitgesproken bij de overdracht van het Rectoraat der Rijks-Universiteit te Groningen (Sept. 1950) door Prof. Dr. Th.C. van Stockum (uitgegeven door J.B. Wolters - Groningen. Prijs f 1.90).

ABC der Letterkunde.

P. Minderhout stelde, ten bate van het M.O. en van studerenden, een

boekje samen: Een belangrijke terminologie der letterkunde met verklaringen en voorbeelden (Purmerend - J. Muusses - 1950; 61 blz. Prijs f 1.20).

Verleden, heden en toekomst van de dialectstudie van Overijsel en de Achterhoek.

Dit onderwerp behandelde Dr. H.L. Bezoen in een belangwekkende rede, uitgesproken op de Arnhemse Akademiedag (April 1950). De tekst is onlangs uitgegeven in de werken van de Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen (Amsterdam N.V. Noordholl. U.M. 1950).

C.d.V.

Nicolaus van Milst.

In de reeks 'Batavia Sacra' wijdde Anton van Duinkerken een deeltje (uitgave: Het Spectrum, Utrecht-Brussel 1949) aan de Antwerpenaar Nicolaus van Milst (1645-1706), die vanaf 1674 pastoor was van het Begijnhof te Breda. Het werd een prettig leesbaar en interessant boekje, niet in de laatste plaats om de tekening van de oprechte, maar benepen vroomheid die in deze tijd het Rooms-Katholicisme in Staats-Brabant kenmerkt. De poëzie en de meditaties van Van Milst kunnen als symbool voor deze sfeer gelden. Een groot dichter is deze pastoor stellig niet geweest, 'maar de provincie Noord-Brabant heeft in heel die periode van verdrukking geen anderen dichter gehad. Alleen al door de enige te zijn geweest, is hij betrekkelijk interessant' (pag. 33). Van Duinkerken typeert hem als een zelfstandig volgeling van Adriaen Poirters, en acht hem naar de aard en waarde van zijn werk het best vergelijkbaar met Jodocus van Lodensteyn en Willem Sluyter. - Voor de literatuur-historicus zijn verder vooral de bladzijden 48-49 van belang. Van Duinkerken constateert daar 'voor een zeldzame keer' invloed van Vondel (*Kinder-lyck*), maar wijst er tegelijkertijd op dat Van Milst juist hier diens kunst schamper schijnt af te doen in regels 'die de ijdelheid van het scherpzinnig theologiseren wraken en die te zinspelen schijnen op de naam en op de algemeen bekende *Wiltsanck* van den dichter der *Bespiegelingen van Godt en godtsdienst*'.

W.A.P.S.

Ontvangen boeken.

Herdrukken: *Taalvorming* door R. Kuitert en A. van der Wijden. Leesboek III. Derde druk f 1.90.

Dr. A.J. de Jong: *Nederlandse Letterkunde. Een inleiding voor het Middelbaar en Gymnasiaal Onderwijs. Tweede deel*. Zesde druk (1950). Prijs f 3.90.

W. Kramer: *Grondlijnen voor de methodiek en didactiek van het voortgezet moedertaalonderwijs*. Tweede herziene druk (1950). Prijs geb. f 3.50.

Dr. Ph. A. Lansberg: *Gedichten van De Génestet, Staring en Potgieter*. Achtste druk. Lyceum-herdrukken (1950). Prijs geb. f 3.75.

Dr. B.H. Erné en Dr. Jc. Smit: *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst met oefeningen*. Deel II. Woordsoorten en spelling. Derde druk (1950). Prijs f 1.75, geb. f 2.10.

Alle Groningen - J.B. Wolters.

M.H. Flothuis: *Vom Wandel der deutschen Sprache* (1950). Prijs f 2.50, geb. f 2.90.

Dr. Martin J. Premsela: *Frans. Kort en Klaar 4* (1950). Prijs f 1.90.

Bussum U.M.C.A.J. van Dishoeck.

Uit de tijdschriften.
(September - October).

De Gids. Aug. - Sept. Deze dubbele aflevering is geheel gewijd aan America.

De Nieuwe Stem. Juli. Julien Kuypers (*Litteratuurgeschiedschrijving in* Benelux) bepleit de verschijning van een gemeenschappelijk overzicht van de letterkunde in Noord en Zuid, en wijst op de wenselijkheid om de wisselwerking na te gaan.

Critisch Bulletin. Juli. P.C. Buckinx eert Maurice Gilliams bij gelegenheid van zijn zestigste verjaardag en wijst op zijn letterkundige verdiensten. Anth. Donker (*Défilé der generaties*) karakteriseert de door hem bewonderde poëzie van P.N. van Eyck en de z.i. overschatte van J. Greshoff. - Jeanne van Schaik Willing beoordeelt *De Nederlaag* van Alfred Kossmann (*Actieve en passieve slachtoffers*). - Victor Varangot oordeelt ongunstig over Anna Blaman's *De Kruisvaarder*. - A. Mout beoordeelt de *Vertellingen van Generzijds* van F. Bordewijk. - W.L.M.E. van Leeuwen weet weinig goeds te zeggen van *Het menschelijk Beeld van Willem Kloos* door Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe. - Miep van der Bom-Luitingh beoordeelt de Afrikaner roman *Die Onterfdes* van Holmer Johanssen (*Van de zelfkant der blanke samenleving*).

Aug. Anthonie Donker vervolgt zijn *Défilé der Generaties* met een beschouwing van twee dichters, van wie de verzamelde werken onlangs in vier delen uitgegeven zijn, namelijk H.W.J.M. Keuls en A. Roland Holst. Het werk van de eerste wordt door hem hoog gewaardeerd, maar het opschrift luidt *Onverklaarbare miskenning*. Daarentegen staat boven de karakteristiek van A. Roland Holst: *Erkende, maar onbegrepen grootheid*. - Victor Varangot beoordeelt de romankunst van R. Blijstra (*Spel en tragiek der mogelijkheden*). - A. Romein-Verschoor geeft aan haar kritiek op Esther de Raad' *Het antwoord van Suzanna aan Joachim van Babylon* de vorm van een ‘Open brief aan Suzanna van Babylon’ (*Kuisheid, deugd of tekort*). - B. Stroman drijft de spot met *Jan de Hartog als literair Rode Kruissoldaat* naar aanleiding van zijn waardering voor het werk van Johan C.P. Alberts (*Feestelijke Ondergang*). - G. Kamphuis toont grote waardering van Bomhoff's proefschrift over *Vondels Drama*, dat hij tegelijk bespreekt met Aleida Nijland's *Joost van den Vondel* (*Advocaten voor Vondel*).

Het Boek van Nu. Sept. G. Stuiveling karakteriseert *De humor van Simon Carmiggelt*, en beoordeelt als *Pleidooien voor Vondel* twee onlangs verschenen werken: Aleida Nijland's *Joost van den Vondel*, waarvoor hij weinig waardering heeft, omdat het ‘zelden het peil van een geestdriftig beredeneerde catalogus te boven gaat’, terwijl het materiaal ‘niet door critisch inzicht geschift en geordend is’. J.G. Bomhoff's proefschrift over *Vondels Drama* acht hij belangrijker, al laat de compositie z.i. te wensen. Met de opvatting van de tragiek in de *Jeptha* kan hij zich echter niet verenigen. - G.H. 's-Gravesande publiceert een interview: *Al pratende met Henriëtte L.T. de Beaufort*, waarin o.a. de wording van haar monografie over *Gijsbert Karel van Hogendorp* ter sprake komt. - Gerard van Eckeren vond in de laatste roman van *Ina Boudier-Bakker: Goud uit Stro* aanleiding om de ontwikkeling en de aard van haar talent na te gaan. - Jac. van der Ster schrijft over *Het korte proza*, en betoogt dat het Nederlandse publiek weinig voelt voor het korte verhaal. - P.H. Ritter Jr. oordeelt ongunstig

over W.L.M.E. van Leeuwen's *Drift en Bezinning*, als ‘in alle opzichten hybridisch’ omdat het wel samenvatting, maar geen doordringing van de jongste letterkundige periode biedt. Ondanks verdienstelijke beschouwingen van bewonderde figuren komen de auteurs van ‘het tweede plan’, hoewel volledig opgesomd, vaak te kort, of hadden ze beter verzwegen kunnen worden.

Roeping. Aug. Een bijdrage van H. Hartwijk is getiteld: *Van Lönnrot langs Longfellow naar Guido Gezelle*. Hij betoogt dat de strijd over de verhouding van Longfellow's *Hiawatha* tot het Finse volksepos *Kalevala* niet de aandacht van Gezelle getrokken heeft, toen hij Longfellow's gedicht vertaalde.

De Vlaamse Gids. Sept. Top Naeff ontwikkelt in een artikel *Het avontuur van den roman* haar opvattingen over de inspiratie, de taak en de werkzaamheid van de romanschrijver. Het is een fragment ‘uit een te verschijnen autobiografisch boekje’. - L.P. Boon schrijft over het werk van *Twee vrienden*, namelijk Vermeylen en Teirlinck. Ondanks zijn waardering van Vermeylen's persoonlijkheid hecht hij weinig waarde aan de romans blijkens een afbrekend oordeel over de roman *Twee Vrienden*. Meer betekenis heeft z.i. Teirlinck; vooral voor de roman *Johan Doxa* vraagt hij aandacht, al is ook dat ‘in zijn geheel geen gaaf werk’. - Remi Broeckaert bespreekt de verzameling *Meesters der Nederlandse vertelkunst* door D.A.M. Binnendijk samengesteld, dat hem ‘geen algehele voldoening geeft’, omdat ‘onze literatuur rijker is aan verscheidenheid dan uit deze bloemlezing zou blijken’.

Okt. Onlangs werd *Maurits Sabbe herdacht te Brugge*. Het tijdschrift waaraan hij zo lang meegewerkt heeft, geeft nu een verslag van de plechtigheid: de onthulling van het gedenkteken bij het Minnewater en de daarbij gehouden redevoeringen. - J.J. Mak geeft zijn *Indrukken van de Elckerlijcopvoering te Delft* en tevens zijn eigen beschouwing van dit bewonderde rederijkersspel.

Nieuw Vlaams Tijdschrift. Sept. Karel Jonckheere levert een uitvoerige studie over *Bertus Aafjes, dichter van de poëzie*. Uitgaande van zijn prozageschriften, vooral de zeven novellen in *De Zeemeerminnen*, spoort hij in het dichterlijk werk na, hoe Aafjes de poëzie beschouwt en wat de poëzie in zijn leven betekent. Met uitschakeling van *Maria Sybilla Merian*, ‘een geval van louter onbezonnenheid en overmoed’, zoekt hij zijn gegevens in de eerste verzenbundels, maar vooral in de drie hoofdwerken: de *Voetreis, Het Koningsgraf* en *In den beginne*.

Dietsche Warande en Belfort. Aug.-Sept. A. Westerlinck beoordeelt een propagandistische *Katechismus van de Vlaamse Beweging* door Jan Boon, en de monografie over *Conrad Busken Huet* door C.G.N. de Vooys. - In de rubriek *Vlaams Proza* bespreekt André Demedts *Mevrouw Pilatus* van Jean du Parc, en P.G. Buckenx de na-oorlogsroman *Maar er is een uitweg* van Frans van Isacker. - In de rubriek *Noordnederlands Proza* bespreekt Paul Lebeau *De Grote Geus* van Johan Fabricius en *De Kruisvaarder* van Anna Blaman.

Tijdschrift voor Levende Talen XVI, afl. 5. In de rubriek *Nederlandse Letteren* beoordeelt Fr. Closset het werk van *W.F. Hermans*, waarbij hij vooral aandacht wijdt aan de ‘veelomstreden’ roman *De Tranen der Acacia's*, die z.i. getuigt van een ‘krachtig talent’.

Volkskunde IX, No. 1-2. Maurits de Meyer herdenkt *Alfons de Cock* (1850-1950) en gaat zijn buitenlandse relaties na. - J. Gessler schrijft over *Gehangenen door een mirakel gered*. - L.C. Michels publiceert *Een oud straatlied*. - W. Duym bespreekt *De betrekking tussen het Vlaams sprookje en het repertorium van het Vlaams poppenspel op het gebied van de stijl*. - R.C. Hekker beschrijft *Het Hooiberggebied* met illustraties. - Marc Moonen handelt over *Driekoningen 1949 in de Trunhoutse Kempen*, Tj. W.R. de Haan over *Maria Lichtmis in Friesland*, J. Gessler *Zoorholt en andere bespottingsmiddelen*. - J.R.W. Sinninghe behandelt het geloof aan *De wisseldaalder*. - J. van Bergen eert *Willems en Snellaert* wegens hun verdienste bij de uitgave van *Oude Vlaamsche Liederen*. Verder bevat deze aflevering *Kleine Mededelingen* en *Boekbesprekingen*.

Podium. Juni. Paul Rodenko stelde een uitvoerige *Poëziekroniek* samen.

Ontmoeting IV No. 9. Dit nummer, samengesteld door K. Heerema is geheel gewijd aan de nagedachtenis van *Hein de Bruin*.

No. 10 (Aug.). C. Rijmsdorp geeft een beschouwing over *De essayist Rispens*, naar aanleiding van zijn bundel *De geest over de wateren*.

Tydskrif vir wetenskap en kuns. April. S.P.E. Boshoff beoordeelt Kloeke's boek over de wording van het Afrikaans. - L.C. van Oordt publiceert Afrikaans-Hollandse brieven van veldkornetten uit 1798-1802, voor de taalvormen van belang. - P.J. Nienaber publiceert een studie over *Die geskiedenis van die Afrikaanse bybelvertaling*.

Ons Eie Boek XVI, nommer 2. Naar aanleiding van een Afrikaanse verzameling *Spreekwoorde, gezegdes en ander uitdrukkinge*, door A.S.V. Barnes, en de *Dictionary of Clichés* van E. Partridge stelt M. de Villiers de vraag of het mogelijk is, onderscheid te maken tussen *Goeie en slegte clichés*. - Na een overzicht van *Afrikaanse kinderboeke* en een beknopte bespreking van een groot aantal dichtbundels en prozaverhalen bespreekt J. Greshoff in de rubriek *Nederland* de levensherinneringen van Henriëtte Roland Holst (*Het vuur brandde voort*) en *Hendrik de Vries als kritikus* naar aanleiding van de bundel *Vers tegen vers*. - André Demedts geeft een beknopt overzicht van *De hedendaagse Vlaamse roman*, sedert 1945, met een keuze van een twintigtal uit een veel grotere voorraad.

Studia Catholica. Sept. Een zeldzaam, in 1657 te Amsterdam, bij Christoffel Luijcken verschenen boekje gaf K. Meeuwesse aanleiding tot een studie: *Een teruggevonden werkje van Petrus Serarius, een piëtistische bewerking van Hugo's Pia desideria*.

It Beaken. Sept. Chr. Stapelkamp (*Frisiaca*) gaat met tal van voorbeelden na hoe bij het Nederlandse en Friese *wachten* (*wachtsje*) de oorspronkelijke genitiefbepaling plaats gemaakt heeft voor de bepaling met *naar* (*nei*), in tegenwoordig Nederlands *op*.

Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur LXXII, Heft 1-2. Horst Renicke levert een uitvoerige studie over *Die Theorie der Aspekte und Aktionsarten*. Hij betoogt dat aspekt, aktionsart en tempus een 'trias' vormen en komt tot de konklusie: 'was die subjektiven Verhältnisse anbelangt, so steht der Aspekt dem Tempus näher als der Aktionsart, im Bezug auf die objektiven Verhältnisse steht die Aktionsart dem Tempus näher als dem Aspekt'. - Johannes Erben levert een bijdrage *Syntaktische Untersuchungen zu einer Grundlegung der Geschichte der*

indefiniten Pronomina im Deutschen, op grond van onderzoekingen in het Oudhoogduits.

C.d.V.